ARAGON

SĂPTĂMÎNA PATIMILOR

CUVINT INAINTE

Încă de la apariţia ei, acum doi ani, *Săptămîna patimilor* a fost definită de critica literară drept un remarcabil roman istoric. La o primă considerare a problemei, s-ar părea că romanul istoric e o categorie care prin definiţie cultivă inactualul, de vreme ce este o evocare a unui trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat. Lucrul poate fi adevărat în unele cazuri, dar nu poate, în nici un fel, constitui o trăsătură generală şi permanentă a genului.

Referindu-ne în special la evoluţia literaturii franceze, putem constata că în timpurile mai vechi nu exista încă noţiunea de „roman istoric" aşa cum a definit-o cercetarea modernă. Gesta medievală, romanele lui Chrétien de Troyes, ciclul antic sau breton nu pot, desigur, constitui o naraţiune istorică propriu-zisă, ci mai mult una legendară şi folclorică, care, folosind date ale istoriei, fabulează o materie nouă, literară. Nici „romanul" lui Rabelais (sec. XVI) nu e un roman istoric. Poveştile năzdrăvane din *Gargantua* şi *Pantagruel* se desfăşoară pe linia fantasticului, a miturilor pilduitoare, împletindu-se cu observaţia realistă a cotidianului contemporan. Romanul secolului al XVII-lea, secolul clasic, e, după cum se ştie, fie roman de moravuri contemporane de tipul *Romanului burghez* al lui Antoine Furetière, fie un roman preţios, galant şi de aventuri de felul celor ale Madelenei de Scudéry. Elementele istorice din romanul idealist al lui d'Urfé *Astreea* sînt nesemnificative pentru structura generală a romanului ; în timp ce cadrul istoric din *Prinţesa de Clèves*, romanul Doamnei de La Fayette, nu constituie decît un accesoriu faţă de amploarea analizei psihologice, care a făcut din această operă modelul romanului clasic.

Secolul al XVIII-lea n-a realizat nici el romanul istoric. Majoritatea romancierilor şi povestitorilor, scriitori burghezi, scriitori militanţi, aleg cazuri care să reflecte nemijlocit actualitatea vremii lor : *Gil Blas* al lui Lesage, *Manon Lescaut* de Prevost, *Călugăriţa* lui Diderot sau *Nepotul lui Rameau*, *Noua Eloiză* a lui Rousseau, romanele lui Fielding sau ale lui Richardson, *Suferinţele tînărului Werther* sau cele ale lui Jacopo Ortis, eroul lui Ugo Foscolo, ne introduc în atmosfera celei mai stringente actualităţi. Iar cînd Voltaire, în *Poveştile* sale, recurge la istorie pentru a demonstra teze filozofice, el procedează fără discernămîntul necesar unei

reconstituiri istorice : legendele modificate *ad hoc* îi vor servi drept fundal în *Zadig*, în *Prinţesa din Babilon* şi în atîtea alte admirabile povestiri, al căror interes nu constă nicidecum în puterea de reînviere a trecutului istoric, ci în mesajul de idei şi în neîntrecuta lui expresie literară.

Romanul istoric propriu-zis apare ca o categorie literară distinctă o dată cu zorile secolului al XIX-lea şi cu afirmarea romantismului. Pregătit de romanele englezeşti şi de melodramele lui Pixérécourt, ilustrat între 1814 şi 1826 de Walter Scott – primul romancier care dă romanelor sale o fundamentare istorică – romanul istoric constituie unul din genurile preferate ale şcolii romantice. Reînvierea unui trecut cu predilecţie naţional, glorificarea lui, exaltarea virtuţilor unor strămoşi prezentaţi în culori strălucitoare, făceau parte din programul celui mai entuziast şi mai înnoitor din curentele literare ale veacului trecut. Romanticii francezi au abordat cu toţii romanul istoric : Chateaubriand (în *Martirii)*, Vigny (în *Cinq-Mars)*, Hugo (în *Notre-Dame de Paris)*, Mérimée (în *Cronica domniei lui Carol al IX-lea)*, Al Dumas-tatăl (în *Cei trei muşchetari)* au subsumat, de cele mai multe ori, reconstituirea istorică a tezei pe care voiau s-o demonstreze. Aşa bunăoară, în *Martirii* de Chateaubriand cadrul istoric slujea teza religioasă pe care autorul voia s-o ilustreze ; Vigny în *Cinq-Mars* şi Hugo în *Notre-Dame de Paris* proiectau în conflictul istoric poziţia lor, sau a personajelor lor, împotriva tiraniei laice sau clericale. Romanul istoric romantic a constituit aşadar o primă încercare de considerare a trecutului prin prisma prezentului. După 1850, în epoca „artei pentru artă" şi a marilor poeme istorice ale lui Leconte de Lisle, fundamentate pe datele ştiinţelor istorice şi filologice, romanul istoric pare a se rupe de prezent. Actualizarea lui e slabă, dacă nu inexistentă. În 1862 *Salammbô* al lui Flaubert vădeşte din plin preponderenţa descriptivului (pe o bază arheologico-istorică) şi a viziunii lirice asupra conţinutului de idei.

Cu ultimii mari romancieri ai secolului XIX – Zola, Daudet, Maupassant – romanul devine un roman de moravuri contemporane, aşa cum fusese, înainte de 1850, la Balzac şi la Stendhal. Va trebui să-l aşteptăm pe Anatole France pentru a regăsi naraţiunea istorică, o naraţiune istorică însă fundamental deosebită de cea a romanticilor, antieroică şi sceptică prin excelenţă. *Birtul „La Regina Pédauque"* va folosi istoria aşa cum Voltaire o folosise în *Candide* sau în *Naivul ; Zeilor le este sete* sau *Insula pinguinilor* o vor răstălmăci, legînd-o însă de vederile politice ale lui France şi, deci, actualizînd-o.

Cam de prin 1920 încoace, romanul istoric francez devine tot mai periferic, într-o vreme în care zugrăvirea vieţii sociale contemporane şi analiza psihologică trec în centrul creaţiei unor scriitori ca Roger Martin du Gard, Henri Barbusse sau Romain Rolland.

Am putea stabili prin urmare în evoluţia romanului istoric francez cel puţin două tipuri mai însemnate : fie romanul de idei, care se serveşte de un cadru istoric

aproximativ, fie romanul erudit-istoric, exact istoriceşte, dar al cărui mesaj este minor, tocmai pentru că e copleşit de abundenţa evocării istorice.

Cărei categorii i-ar aparţine *Săptămîna patimilor ?* Nici uneia în chip integral sau mai bine zis amîndurora.

S-a vorbit adesea, după publicarea celor şase volume din *Comuniştii*, despre valoarea riguros exactă a frescei de istorie contemporană pe care scriitorul francez ne-a dat-o pentru perioada februarie 1939–iunie 1940. Ultimele două volume ale *Comuniştilor*, care relatează catastrofa militară a Franţei din mai-iunie 1940, constituie o mărturie istorică de o excepţională fidelitate. Şi totuşi, cînd citeşti povestea eroilor lui Aragon – Armand Barbentane, Raoul Blanchard sau Jean de Moncey – povestea care se împleteşte consubstanţial cu ordinele şi contraordinele generalilor burghezi Gamelin, Blanchard şi Billotte, nu ai niciodată impresia că citeşti un tratat de istorie contemporană. Profunzimea şi minuţiozitatea documentării nu implică prin urmare reportajul plat, redarea brută a faptelor, fără o integrare semnificativă în materia epică propriu-zisă. Marele merit al *Comuniştilor* lui Aragon constă tocmai în această fuziune perfectă dintre istorie şi ficţiune, fuziune care permite, fără nici o stridenţă, ca un personaj istoric – Daladier, Weygand sau Paul Reynaud – să coexiste cu eroii imaginari. Bariera dintre realitate şi închipuire a fost înlăturată, tocmai pentru că ficţiunea merge în sensul, şi nu împotriva istoriei.

Sub raportul reînvierii trecutului istoric şi al integrării lui în materia epică, *Săptămîna patimilor* e concepută după o formulă asemănătoare cu a *Comuniştilor*.

Subiectul acestui roman stufos de 600 pagini îmbrăţişează evenimentele excepţionale dintr-un răstimp foarte scurt : o singură săptămînă, care este însă un moment de răscruce din istoria Franţei. E vorba de săptămîna mare a anului 1815, adică de cele opt zile dintre duminica floriilor şi duminica paştilor, în care Franţa e zguduită de debarcarea lui Napoleon în Golful Juan, de înaintarea şi intrarea lui impetuoasă în Paris. Şubredul regim al Burbonilor abia restauraţi se năruie în cîteva zile. Ludovic al XVIII-lea, bătrînul rege şovăielnic şi infirm, fuge din Paris, după ce jurase că-l va apăra pînă la ultima suflare. Şi cu el fug spre Belgia prinţii şi curtenii şi regimentele unei armate cuprinse de panică şi neînţelegînd prea bine de ce fuge. Exodul jalnic al sprijinitorilor monarhiei seamănă dezordinea şi panica. Zvonurile cele mai alarmante sporesc neliniştea generală. Ordinele se succed şi se anulează reciproc. Bogătaşii prudenţi fug spre moşiile lor ; alţii, mai îndrăzneţi şi dornici de cîştiguri, rămîn în Capitală, ca să profite de pe urma schimbării de regim. În vremea aceasta muschetarii regelui şi generalii lui Bonaparte raliaţi monarhiei restaurate gonesc spre Flandra prin Saint-Denis, Beauvais, Béthune şi Lille. Pe această uriaşă mişcare de reflux, de debandadă, de destrămare materială şi morală se axează întreaga naraţiune.

Informarea istorică a lui Aragon este, ca şi în cazul *Comuniştilor*, exhaustivă. Scriitorul a consultat tot ce se putea consulta asupra epocii, de la monografia

istorică cea mai modernă la memoriile şi corespondenţele contemporanilor. Faptele istorice, povestite pînă în cele mai mici amănunte, sînt riguros exacte. Şi totuşi reconstituirea epocii nu implică un tablou rece, de o impasibilă erudiţie. Aragon îl introduce pe cititor în atmosfera acelor zile tragice, îl face să se simtă contemporan şi părtaş în învălmăşeala generală. Istoria e readusă în lumina cea mai vie a prezentului şi retrăită ca atare. Tema exodului, ca şi în *Comuniştii*, capătă puterea halucinatorie a unei experienţe personale.

Această stare de imanenţă e rareori întîlnită în romanul istoric, care rămîne de cele mai multe ori exterior emotivităţii cititorului. Ea se datoreşte în primul rînd faptului că *Săptămîna patimilor* este un roman antieroic şi antiapologetic. Ar părea firesc ca Napoleon şi Ludovic al XVIII-lea să apară ca personaje de prim-plan. Regele şi împăratul nu apar însă decît indirect, tangenţial, din dialogul altora şi din evenimentele care-i poartă pe culmi sau îi scufundă. Optica cititorului este – ca şi în romanele lui Stendhal – cea a omului de rînd, care vede faptele şi le judecă din mijlocul lor, nu de sus în jos. Ce-l interesează pe Aragon nu este monografia unui erou, ci soarta şi gîndurile oamenilor cuprinşi în vîltoarea săptămînii patimilor. E povestea a zeci de destine individuale care se împletesc, ca şi în *Comuniştii*, cu destinul tragic al ţării. E povestea generalilor lui Bonaparte – Marmont, Macdonald, Mortier, Berthier – solidari din interes cu regimul monarhic şi gonind pe drumurile Picardiei în urma unei regalităţi care apune... E povestea gentilomilor adolescenţi pentru care ecuaţia „monarhia = patria" începe să-şi piardă sensul. E povestea, mai ales, a meseriaşilor şi a oamenilor simpli, cu fapte şi gînduri surprinse într-o noapte de haltă, care dezvăluie iubirile, ura şi dramele lor individuale.

Era totuşi nevoie de un „comentator", altul decît cititorul, angrenat în vîltoarea săptămînii patimilor. Acesta e pictorul Théodore Géricault, adolescent şi muschetar al regelui. Din noianul de personaje – prinţi, gentilomi, burghezi, ţărani şi meseriaşi, cuprinşi de furtună – Aragon l-a ales pe Géricault să-i poarte culorile şi nădejdile. Alegerea ni se pare a fi semnificativă : în conştiinţa sensibilă a tînărului artist, sensul nou, adînc, pe care-l dobîndesc întîmplările, capătă o ascuţime şi o nuanţare deosebită. Cu fiecare etapă străbătută pe glod şi ploaie, Géricault desprinde adevăratul tîlc al evenimentelor. Într-o noapte îi este dat să asculte, martor tăcut şi neştiut de nimeni, discuţiile unui grup de conspiratori, în care se înfruntă bonapartişti, iacobini şi simpli oameni din popor care vor să salveze Franţa. Fiecare îşi spune punctul de vedere, fiecare îşi mărturiseşte, în fond, îngustimea ideilor. Géricault pricepe că din confruntarea aceasta se va naşte ceva nou :

„...Poate că Théodore se înşela, dar i se păru că nici unul din ei nu era pe deplin pătruns de adevărul său propriu, de ceea ce în noaptea aceasta aducea cu dinsul, celorlalţi, în adîncul fiinţei sale. Pe toţi îi însemnase viaţa, feluritele lor vieţi şi sclavi a tot ce fuseseră înainte, bîjbîiau, căutînd ieşirea firească încotro să-şi îndrepte pasul următor, încheierea logică a experienţei trăite, a nevoilor înrobitoare, a

lehamitei de viață, a restriștii lor, într-un cuvînt, sfîrșitul unei îndelungate sărăcii. Pentru întîia oară în viața lui, Théodore se afla înaintea unei neînduplecate goliciuni a oamenilor, a acestor destine la ananghie, înaintea unor oameni care îi dădeau impresia că se află pe o corabie gata să se ducă la fund, cînd nimic nu mai are importanță, afară de înverșunarea neostoită a oamenilor de-a astupa spărturile corăbiei, nu mai e nici frumusețe, nici măreție, nici virtute, decît în această jertfă a inimii, a minții și a trupului. Pentru întîia oară, Théodore are în față altceva decît propria sa ființă. Și cu toate că din spusele lor nu înțelege măcar o vorbă din trei, simte totuși înaintea lor și altceva decît inutilitatea sa : ce-ar trebui să facă pentru a-i ajuta ? Ce e în stare să facă pentru ei ? Cum, în ce fel își va uni inima și vlaga, toată suflarea lui, de înfrigurarea lor ? Ei sînt ceilalți. *Iată că pentru întîia oară i-a văzut pe* ceilalți, *și aici, în cuvîntul acesta, e tot zbuciumul și toată suferința :* ceilalți. *În dormitorul din cantonamentul Panthémont, la* Frascati *sau în baita de fugari nu se aflau din* ceilalți, *așa cum nici în societatea asta din care făcea parte, la liceu, în atelierul de pictură sau printre muschetari, pe oameni nu-i deosebea uniforma, croiala hainei, pieptănătura părului. Aici, atît deosebirile dintre oameni, ca oameni, ca făpturi de carne și sînge, cît și asemănările dintre dînșii, țineau de idei și împrejurări care pînă azi Géricault nu le cercetase niciodată, idei și împrejurări tragice... Asta e... A intrat în lumea tragediei.*"

Cu personajul lui Géricault abordăm însă un alt aspect al cărții : problema dinamicii romanului și evoluția unor personaje. Géricault este și el, ca atîția eroi ai lui Aragon din *Comuniștii,* un om care se naște parcă a doua oară. Procesul lui de clarificare, deși limitat, este evident. Din frămîntarea săptămînii patimilor Géricault pricepe că s-a născut o idee nouă pentru el și pentru mulți dintre contemporanii săi : ideea că *patria* și *națiunea* sînt realități care stau mai presus de luptele politice dintre bonapartiști și legitimiști. Din perspectiva aceasta nouă, care s-a format treptat, a iubirii de patrie, sînt judecați oamenii și cîntărite evenimentele. Înțelegerea lui Géricault este, cum am mai spus, limitată ; el nu are limpezimea de idei a lui Armand Barbentane, Lucien Cesbron sau Pierre Cormeilles (pentru a nu aminti decît cîteva figuri de intelectuali din *Comuniștii*). E limpede însă că dilema lui Géricault nu constă în a opta între bonapartism și legitimism : „*La drept vorbind, pentru dînsul problema nu se punea ca pentru măgarul lui Buridan : imperiul și regalitatea îl scîrbeau deopotrivă*". Géricault ar vrea să opteze *împotriva prezentului,* pentru *viitor,* pentru ceea ce viitorul ar aduce *nou.* Conștiința artistului optează, deci, împotriva războiului și a morții, pentru un viitor care ar însemna altceva : adică pacea și viața trăită omenește.

La sfîrșitul romanului, în mijlocul derutei, al dezertărilor și prăbușirilor morale, deliberarea lui Géricault ia și ea sfîrșit. Artistul a înțeles și a optat pentru viață și pentru artă.

Transformarea se săvîrşeşte în noaptea învierii. Meditaţia lui solitară e încoronată de imnul clopotelor de la miezul nopţii. *„Clopotele sună, viaţa reîncepe. Voi da un alt înţeles vechilor mituri,* cugetă Géricault. *Nu îngerul domnului pogorît din cer într-un grozav cutremur de pămînt va rostogoli piatra de pe mormînt şi se va aşeza deasupra. Cel ce străluceşte aici ca fulgerul, cel al cărui veşmînt nu e alb ca zăpada, e Omul, iar cei care poartă sabia îl privesc zăpăciţi ! Omul a înviat, paznicii au fugit, viaţa reîncepe, viaţa de toate zilele în care nu e nevoie de nimeni ca să facă minunile, în care un pahar şi un cuţit cîntă ca un psalm pe o masă, o mînă de femeie ajunge ca să facă lumină dînd perdeaua deoparte, iar micii scripcari umblă pe drumuri de ţară, culegînd mura din mărăcini...“*

Din haosul şi incertitudinea săptămînii tragice se nasc, ca o negare a negaţiei, noi certitudini în sufletele oamenilor.

Un alt aspect caracteristic al cărţii lui Aragon, aspect care subliniază în permanenţă modernismul romanului, îl constituie felul în care scriitorul francez organizează perspectiva temporală a materiei sale epice.

Orice relatare a unor evenimente trecute presupune folosirea unui prezent istoric, care să-i asigure cititorului sentimentul de contemporaneitate cu evenimentele povestite. Timpul clasic al romanului istoric e deci prezentul istoric. Pornind de la această necesitate şi deci, situîndu-l pe cititor în perspectiva prezentului istoric, Aragon foloseşte în nenumărate rînduri evocarea unor evenimente *viitoare* faţă de timpul prezent al naraţiunii, dar aparţinînd în realitate tot trecutului istoric. De pildă, conturînd figura mareşalului Berthier, a ducelui de Richelieu sau a căpitanului Simon Richard, autorul nu-i povesteşte numai trecutul, nu-l analizează în prezentul din săptămîna patimilor, ci – cu o intenţie aparent profetică – îi dezvăluie, pentru o clipă doar, şi viitorul (sfîrşitul carierei şi moartea), pentru ca apoi să revină la clipa prezentă a anului 1815. Cititorul e deci solicitat să meargă, pe o linie temporală, de la *prezentul* (în trecut) – care e punctul său central – fie spre *trecutul* (în trecut), fie spre *viitorul* (în trecut).

Alteori însă, *viitorul* (în trecut) nu mai e legat de personajele din 1815, ci de autor şi de viaţa lui. Paralela catastrofei naţionale din săptămîna patimilor cu cea din mai-iunie 1940 îi permit scriitorului o alunecare pe linia timpului spre un *viitor* foarte îndepărtat de momentul 1815 şi foarte apropiat de prezentul real : e vorba deci de un *viitor* dintr-un trecut recent. În sfîrşit, există momente în care Aragon aruncă o punte spre *viitorul real,* adică spre un viitor considerat ca atare din perspectiva anului 1958.

Cititorul, aşadar, axat în prezentul istoric (1815), are în faţă trei timpuri de *viitor :* viitorul personajelor din 1815, viitorul scriitorului privit tot din punctul 1815 şi, în sfîrşit, viitorul din perspectiva momentului prezent real (1958). Această întreită perspectivă de viitor modifică substanţial orientarea îndeobşte paseistă a romanului istoric. Evocarea trecutului devine un prilej de căutare a viitorului.

de potențare a lui. Aragon o spune limpede : *„...poate că această carte, întoarsă strîmb și numai aparent spre trecut, nu e din parte-mi decît o îndîrjită căutare a viitorului"*. Și altădată : *„...mi-am pus toată vlaga și toată voința în truda nesăbuită, care-i face pe cei din jurul meu să clatine din cap, de a întoarce tot trecutul spre viitor"*.

Atingem astfel problema mesajului profund al cărții :

„Viitorul – scrie Aragon – *adică el însuși supraviețuindu-și, gîndirea lui trecută altora, energia acestui trup strămutată în alții, lumina transmisă, rîvna fierbinte împărtită urmașilor. Omul care în visurile sale nu moare niciodată, omul în stare să înțeleagă orice, să pătrundă orice în afară de neant, dacă-i mai rămîne în fundul nopții care îl cotropește o firimitură de stea, un strop de conștiință, ei bine, cînd vi se pare că se întoarce la trecutul său, el tot la tinerețea lui cată, tot tinerețea lui încărcată de viitor o cheamă să-i fie alături, și pe măsură ce el se stinge, tinerețea lui devine tinerețea veșnică, o biruință cîștigată în numele său de tot ce moare asupra morții însăși. În clipa aceasta, viitorul omului e tinerețea care îi supraviețuiește."*

În lumina acestui crez, misiunea scriitorului apare cu limpezime :

„Bărbații și femeile nu sînt numai purtătorii trecutului lor, moștenitorii unei lumi, responsabilii unei serii de acte, ei sînt de asemenea și sămînța viitorului. Romancierul nu e numai un judecător care le cere socoteală pentru ceea ce a fost, el e și o ființă lacomă să știe ceea ce va fi și care întreabă pătimaș aceste destine individuale, în căutarea unui mare răspuns depărtat."

Astfel, *Săptămîna patimilor* reînnoiește categoria romanului istoric prin optica democratică a întregii viziuni, prin evoluția dialectică a personajelor și ideilor, prin perspectiva viitorului sub multiplele lui fațete, prin optimismul adînc care-l caracterizează pe autor.

Aflăm, prin urmare, în cartea aceasta a lui Aragon trăsături ale metodei realismului socialist, aplicate nu cercetării prezentului, ci evocării trecutului, care dobîndește astfel o valorificare inedită. În săptămîna mare a anului 1815 nu există un proletariat ca „clasă în sine și pentru sine", nu există un partid al clasei muncitoare, și totuși optica generală a romanului, care istorisește viața prinților și a mareșalilor, e optica unui scriitor comunist.

Iată de ce, deslușind adevărul din panica unui moment tragic, *Săptămîna patimilor* e o carte tonică, un imn înălțat Franței și umanismului, într-o vreme în care noțiunea de patrie și de om sînt în Franța poate mai amenințate ca oricînd. Paralela cu prezentul se stabilește permanent, depășind intenția autorului, dar precizînd mesajul cărții. Gîndul cititorului fuge mereu în vremea de azi, a Franței celei de a V-a Republici, pe care *Săptămîna patimilor* îl face s-o înțeleagă mai bine. După ce ai parcurs cele aproape 600 de pagini ale romanului lui Aragon, te simți mai bun, mai limpede la minte, mai hotărît să vezi totul

„pe măsura omului". Şi poate că în sentimentul acesta de înnoire, pe care-l dobîndeşti după ce ai retrăit exodul din 1815, se află valoarea pilduitoare a cărţii. *Săptămîna patimilor* ilustrează constatarea că şi un roman istoric poate fi, în zilele noastre, actual în sensul cel mai adînc al cuvîntului, atunci cînd metoda de creaţie e justă, pentru că merge în sensul dezvoltării obiective a istoriei ; cînd convingerile creatorului sînt autentice şi eficiente, pentru că sînt legate de interesele poporului ; cînd talentul său surprinde esenţa lucrurilor şi le dă, prin artă, o viaţă nouă.

VALENTIN LIPATTI

Acesta nu este un roman istoric. Orice asemănări cu personaje care au trăit, orice potriviri de nume, de locuri, de amănunte, nu pot fi decît întîmplătoare şi autorul îşi declină răspunderea lor în numele drepturilor imprescriptibile ale imaginaţiei.

A.

I

DIMINEAȚA DE FLORII

Dormitorul sublocotenenților nu era luminat decît de lumînarea de pe masă și umbrele jucătorilor se încovoiau pe tavan și pe pereți. Zorile palide abia se furișau prin geamurile murdare. La cazarma Panthémont, în dormitorul sublocotenenților, acolo unde se mai aflau încă acum două luni ofițeri ai gărzii, trimiși de atunci în provincie, nici locotenenții, darmite sublocotenenții, nu-și aveau patul lor. Chiar și muschetarii care, la fel cu ostașii gărzii, aveau de fapt grad de locotenent, sau cel puțin cîți dintre dînșii erau parizieni, ca Théodore, de pildă, și dormeau pînă mai ieri pe la casele lor, sau ca mulți provinciali în camere de hotel, acum, de cînd se găseau în stare de alarmă, se îngrămădiseră aici claie peste grămadă, fără a se mai sinchisi de grade, căci toți erau ofițeri. În dormitorul sublocotenenților – niște sublocotenenți cu rang de locotenenți-colonei – se strînseseră laolaltă, după cum se cunoșteau între dînșii, locotenenți care nu erau decît muschetari alături de sublocotenenți care erau locotenenți-colonei. Ca Théodore, de pildă... Asta aducea mai degrabă a școală în care elevii vechi iau pe lîngă dînșii pe cei mici, decît a cazarmă de cavalerie. Pe Théodore ofițerii îl vedeau cu ochi buni, fiindcă era un călăreț strașnic, așa cum vezi numai la circul *Franconi*...

Zece zile de alarmă... Zece zile de cînd erau înghesuiți unii peste alții, cei vechi de-a valma cu recruții, fără mofturi, ca între camarazi. Firește, unul ca Théodore dormea lîngă ușă, căci mai rămăsese un pat gol, pe cînd în odăile de sus, la muschetari, au trebuit să-și aștearnă mindirile pe jos. Zece zile...

Zece zile de alarmă, adică zece zile de cînd nu și-au scos cizmele din picioare. La război mai înțeleg, nu zic, dar în tabăra Grenelle ! Dormeai, nu dormeai, pînă la urmă tărășenia asta ajungea să te scoată din fire. Barem cît făceau de pază la Tuilerii mai treacă-meargă, dar în ziua de 14 garda națională preluase posturile. Trîndăvia asta te pune pe gînduri. Te lungeai în pat și, cînd să aținești, te trezeau de-

odată. Fără a mai vorbi de farsele idioate. Se găseau şi ţingăi de-ăştia, pe-aici... În culcuşuri lîncezeau vise întîrziate, cei leneşi se trăgeau mai la întuneric, cei care fuseseră de gardă, cei care pălăvrăgiseră de la un pat la altul. Toată sminteala asta pe care gazetele o tăgăduiau !

– Aţi citit *La Quotidienne* de ieri ?

Muschetarul sur [1] se întoarse cu o mutră supărată spre Alfred, care pusese întrebarea. Un tînăr jandarm al regelui se aşezase pe marginea patului în care era lungit Théodore, îmbrăcat sau aproape îmbrăcat, cu cizmele în picioare, cu dolmanul roşu descheiat, căci nu-şi scosese decît vesta albastră împodobită cu marea cruce brodată în flori de crin şi platoşa, trîntită jos între paturi, cu pieptarul şi dosul rezemate una de alta, ca două mîini împreunate. Pentru ce fel de rugăciune ?

Alfred venise să flecărească cu prietenul său, junele Moncorps, şi el tot muschetar, care stătea în picioare lîngă dînsul, cătînd cu respect la Théodore, încă mahmur. Alfred şi Moncorps fuseseră împreună interni la acelaşi liceu şi se regăseau în tabăra Grenelle, în două companii diferite, dar aşezate la acelaşi cat al dormitorului. Moncorps, deşi subţirel, era mai crescut decît colegul său de la Pensionul Hixe : acesta, un copilandru cu părul blond niţel încîrlionţat, cu mantaua de culoare închisă aruncată pe umeri, cu gulerul ţeapăn al dolmanului atingîndu-i bărbia, în cizmele lui cu pinteni şi înaltul coif negru cu vîrf aurit, pe care-l ţinea într-o mînă încă plăpîndă, pe genunchi, părea o fată îmbrăcată băieţeşte.

Ah, trebuia să te scoli ! În dormitorul muschetarilor totul era vraişte, ca şi pe masa din mijloc, de unde venea lumina şi unde Crillon, Turenne şi contele Gallifet jucau cu marchizul de Ganay, care dădea cărţile. Acesta, fost deputat al departamentului Saône-et-Loire sub domnia lui Buonaparte [2], începuse să încărunţească la patruzeci şi cinci de ani şi nu arăta prea tînăr pentru un „sublocotenent".

Fumau toţi, cu tunicile descheiate şi părul răvăşit. Stînd în picioare la spatele lui Ganay, cavalerul de Massilian se aplecă să urmărească jocul, şi umerii săi atletici se mişcau deasupra jucătorilor, prelungindu-şi umbra pe zid. Houdetot dormea mai departe buştean, în fundul încăperii, lîngă perete, şi abia de i se mai zărea fundul gros şi picioarele lungi, chircite, din pricina nădragilor de piele. Să mai zici că aşa mătăhală fusese paj al împăratului ! El îşi dădea aere că îl ocroteşte pe Théodore, care îi plăcea pentru felul său de a călări pe deşelate caii

[1] Erau „muschetari suri" şi „muschetari negri", după culoarea cailor.

[2] Regaliştii îl spuneau lui Napoleon *Buonaparte,* cu o nuanţă batjocoritoare, subliniind originea străină a împăratului.

cei mai nărăvaşi ; afară de asta, unul din verii săi, care făcea versuri, îi vorbise de dînsul cu entuziasm. „Cît e ceasul ?" întrebă Théodore pe ofiţeraşul de jandarmi. „E cinci dimineaţa", răspunse Moncorps. Se şi auzea din curte goarna cavaleriei sunînd adunarea, deşi era încă aproape întuneric, atît de înnourat atîrna cerul din care ploaia ce se pornise în ajun nu mai contenea. Din trei sau patru paturi muschetarii se ridicară pe jumătate, trecîndu-şi instinctiv mîinile prin părul vîlvoi, căscînd somnoroşi, care potrivindu-şi dolmanul, care petrecîndu-şi platoşa. O sabie căzu jos, zăngănind. Deodată, lumina se mări şi începu să joace : se cocoţase unul pe bancă, lîngă contele Gallifet, şi aprinsese lampa de gaz sub abajurul ei de tinichea. Se auzi alergătură pe coridoare ; flăcăi voioşi, înviorăţi de apa rece cu care îşi frecaseră gîtul şi urechile, simţind încă usturimea briciului pe obraz, dădeau buzna gălăgioşi, se năpusteau să-şi pună uniforma lepădată adineauri, zvîrlind prosoapele la capătul mindirelor. Toate semănau deopotrivă a dormitor de liceu sau de cazarmă. Cu deosebirea, doar, că fiecare dintre cavaleriştii aceştia era înalt de cel puţin cinci picioare şi şase palmace [1], iar punga o aveau pe măsura lor, doldora. Şi altă deosebire, că pe lîngă nişte ţingăi ca Alfred şi Moncorps, se găseau acolo destui, trecuţi de patruzeci de ani, ca marchizul de Ganay şi alţii, veterani ai armatei lui Condé sau ostaşi scăpaţi teferi din războaiele imperiului. Făceau toţi o hărmăleaie, în toiul căreia un glas tineresc începu să cînte cît îl ţinea gura *Fermecătoarea Gabriela*...

Cei doi vecini ai lui Théodore se întorceau de afară, vorbind mai departe între dînşii :

– Vărul meu de Choiseul-Beaupré, care e în garda palatului, mi-a repetat-o : la cazarma d'Orsay, Clarke le-a spus alaltăieri, întocmai cum s-a scris în *Journal des Débats*... da, alaltăieri... vă puteţi scoate cizmele diseară, oulcîndu-vă fără grijă... eţetera...

– Deocamdată – vorbi celălalt, un găligan oacheş, cu pipa în gură – ni se umflă picioarele !

Cavalerul de Marssilian întoarse capul.

– L-am auzit de Clarke ieri în anticamera regelui, cînd o spunea iar... Lasă, nu mai e mult şi scoatem noi cizmele astea... Ştirile sînt bune, şi apoi diseară ambasada Spaniei ia masa la Tuilerii, iar pentru marţi seara e invitat tot corpul diplomatic la o recepţie urmată de bal... poimîine...

[1] Piciorul = 33 cm. Palmacul sau şchioapa = 0,225 m.

Simt oare nevoia să fie îmbărbătați, sau ce ? gîndi Théodore, ridicîndu-se și îndreptîndu-și spinarea. Micul jandarm, care putea să tot aibă optsprezece ani, dar nu arăta decît de cincisprezece, se minuna privindu-l. La Grenelle erau cantonate laolaltă patru companii de roșiori ai escortei regale, muschetari suri, cavalerie ușoară, jandarmi ai gărzii și grenadieri călări. Tot venind să-și vadă camaradul de liceu, Alfred legase prietenie cu muschetarul din același dormitor, care făcuse haz de felul său de-a încăleca și apoi îl învățase cum trebuie să se țină pe cal. Strașnic călăreț, Théodore ! Și ce cal avea ! Un murg arăbesc, acest Trick al său, căruia părea să-i închine tot ce era inimă în el... Acestui muschetar Alfred n-ar îndrăzni vreodată să-i arate, ca micului Moncorps, caietele sale cu ceea ce scria pe ascuns. Haide, acum trebuie să se întoarcă la compania lui.

De altminteri, din ușă, unul îl chema pe Théodore, ridicînd cu vădită intenție o ploscă și îmbiindu-l să ia un gît de rachiu înainte de încălecare. Copilandrul Alfred îl pizmuia nițel pe Jules-Marc-Antoine, viconte d'Aubigny, sublocotenent în compania de grenadiri călări a lui La Rochejaquelein, cu care îi plăcea lui Théodore să galopeze alături pînă la Versailles și care trebuie să fi împlinit cel puțin douăzeci și patru ani, ca și dînsul. Afară de asta, sublocotenentul de grenadiri călărea un pursînge englezesc, un roib minunat, după care Trick abia se putea ține, atît de bine dresat era să sară toate hopurile. De cum se ivea grenadirul, Théodore nici nu-l mai băga în seamă pe Alfred.

Marc-Antoine se și pusese în mare ținută, cu sabia în șold, cu căciula din blană de urs pe cap, încins cu ledunca de aur de-a curmezișul dolmanului roșu, îngăitănat în fir de aur, purtînd un pantalon cenușiu cu vipușcă de aur, strîns cam prea bătător la ochi pe coapsele parcă stînjenite de-a nu mai simți calul sub ele. Intrase în dormitor de cîteva clipe și pesemne că auzise spusele ofițerului și ale celorlalți doi, căci rosti destul de tare și destul de repezit, păstrînd aerul unuia care, știindu-se vînjos, n-are a se teme de nimic :

– Vărul dumitale nu și-a tras cizmele din picioare... Cei din garda palatului au petrecut toată noaptea pe Champs-Elysées... Și voluntarii domnului de Vioménil, de asemeni... Pe-o ploaie ca asta ! Trebuie să-i fi făcut ciuciulete. E drept că domnul de Croy d'Havré a dormit la Tuilerii, iar prințul de Poix la el acasă, în cartierul Saint-Honoré.

Charles de Ganay, care înșfăcase cărțile de joc și banii de pe masă, își părăsi locul și, îndreptîndu-și pantalonul, înălță din umeri. Îl mînca

limba să-i răspundă : cum de îndrăznește să vorbească așa tinerelul acesta, unul din cei deveniți francezi abia de ieri-alaltăieri și al cărui neam purta încă sub Carol al VII-lea [1] numele Stuarților ? Cum ar putea înțelege el, care slujise sub unul ca Buonaparte, devotamentul acestor tineri, alergînd din toată țara ca să facă zid în jurul Tuileriilor și al regelui, acestor băieți care strigau contelui d'Artois, pe cînd trecea în trăsură prin mijlocul lor, că sînt gata să dea fuga la Grenoble spre a închide calea Uzurpatorului [2] ! Ce-l făcea să mîrîie împotriva prințului de Poix ? Că nu s-a putut duce să doarmă și dînsul acasă, în Palatul Vauban, la taică-său, baronul ?

Muschetarii coborau scările, sărind cîte două trepte deodată. Săbiile zăngăneau în întuneric. Afară sufla vîntul. De sus cădea necontenit lapoviță. Frig și zloată. Noaptea era pe sfîrșite și, dincolo de ziduri, orașul încă adormit. În zarva curții se auzeau caii tropăind în grajduri și la lumina tremurătoare a torțelor se deslușeau mîrțoagele muschetarilor în șiruri cenușii. Théodore simțea în el căldura rachiului, dar vîntul rece al dimineții îl făcu să se strîngă mai tare în manta. Ostașii, unii cu coifuri, alții cu căciuli, se despărțeau să ajungă fiecare la plutonul său, într-o forfotă posomorîtă. Lumina părea să întîrzie pe acoperișuri înainte de a coborî în groapa asta. Văzuți așa, în mantalele lor cu pelerine care le filfîiau pe umeri ca niște aripi, aveau aerul unor mari păsări de pradă înhățînd caii de zăbală. Ici și colo, în lumina mohorîtă a zorilor, scăpărau scîntei de sub potcoavele cailor, iar cizmele soldaților bocăneau prin curtea pietruită.

Deodată, comenzile izbucniră ca niște pocnete scurte în aerul dimineții. Exercițiu într-o duminică ! Se vede treaba că-și pierduseră capul. Pînă cînd vor mai ține-o așa ? Ieri gazetele ziceau că trupele regale reintraseră în Grenoble și Lyon. Ori e albă, ori e neagră, dar nici să ții la nesfîrșit companiile în stare de alarmă ! Ieri paradă, azi exercițiu. Nu prea erau deprinși cu frecușul ăsta cei din escorta regală ! Și, hai să zicem, chiar dacă ar trebui într-adevăr, așa cum se zvonise, ca escorta să se unească cu armata de la Melun, sub comanda alteței-sale ducelui de Berry [3] și a mareșalului Macdonald [4], la ce-ar folosi bălăceala în noroiul de pe Champs-de-Mars într-o duminică la crăpat de zi ? Asta n-are să

[1] Rege al Franței (1403—1461), care izbuti să pună capăt ocupației engleze, începută în 1420.

[2] Denumire dată lui Napoleon Bonaparte de către regaliști.

[3] Nepotul de frate a lui Ludovic al XVIII-lea.

[4] Alexandre Macdonald, mareșal al Franței, l-a părăsit pe Napoleon după Waterloo, trecînd de partea lui Ludovic al XVIII-lea.

schimbe mare lucru. Cînd va fi să înfruntăm armata de transfugi care vine dinspre Lyon...

Mai ales dacă Macdonald ar face ca Ney [1]...

*

„Oricum – zise Marc-Antoine, răsucindu-se în şaua pursîngelui său, cînd muschetarii se adunară la sfîrşitul exerciţiului – ar fi putut să ne lase în pace măcar de florii!" Îi vorbea lui Théodore, al cărui murg arăbesc, pomenit mai sus, se oprise lîngă escadronul de cavalerie uşoară, aşteptîndu-şi rîndul. Exerciţiu în zi de duminică, după ce abia ieri ne trecuse în revistă ducele de Raguza! Şi ce-o mai fi acum povestea asta cu altă paradă! Un cheson de artilerie care ieşea dintr-o groapă, tras de doi cai, parcă sfărîmîndu-se într-un huet asurzitor de roţi şi de înjurături, despărţi pe grenadiri de muschetari. Se îndreptau toţi, în pîlcuri mici, către tabăra Grenelle, în afară de muschetarii negri, care o luaseră înainte spre cantonamentul lor din fosta mănăstire a călugărilor celestini. Ploaia nu încetase. Caii şi oamenii erau uzi leoarcă, mantalele păreau negre pe şeile roşietice. Cui i-o fi trăsnit prin cap să-i scoată pe-o vreme ca asta...

Ţinîndu-se atît de ţeapăn pe cal, cu capul vîrît în guler, vicontele d'Aubigny, sub căciula lui de blană de urs, deşi tot aşa de înalt ca Théodore, părea scund, iar umerii săi largi ameninţau să străpungă tunica roşie, căreia nu i se vedeau decît mînecile prin deschizătura mantalei. Sufla din greu, ca un bivol, şi privit acum, cu obrazul rotund înstelat de pistrui, vicontele semăna cu Ney. Théodore n-avu timp să-i răspundă. Dădu pinteni calului spre oraş, dar se vede că mutra lui Marc-Antoine îi aduse în minte trădarea mareşalului... Ce însemnau toate acestea?

Nu erau mai mult de două luni de cînd companiile se aflau încartiruite la cazarma Panthémont, căreia i se zicea tabăra Grenelle, fiindcă se găsea la întretăierea străzii Bourgogne cu strada Grenelle. Fusese orînduită anume, la început pentru ostaşii gărzii, mai pe urmă pentru detaşamentele care făceau paza Tuileriilor, această tabără de cavalerie prea mică spre a putea adăposti, împreună cu caii lor, patru sute şaizeci de muschetari suri, două sute de grenadiri şi ca la vreo cinci sute de jandarmi. Călăraşii, cantonaţi de cîtăva vreme la Versailles,

[1] Michel Ney, mareşal al Franţei. După înfrîngerea lui Napoleon, a intrat în serviciul lui Ludovic al XVIII-lea. Trimis să oprească înaintarea lui Napoleon, care debarcase la Golf-Juan, el trece cu trupele de partea acestuia.

aveau două escadroane la Şcoala militară şi două în tabăra Grenelle. Muschetarii negri erau la fosta mănăstire a capuţinilor. Trupele de escortă se găseau în cazarma d'Orsay, dar ele treceau de trei mii de oameni. E adevărat că o bună parte din cavalerişti aceştia nu încălecaseră încă, iar foarte mulţi dintre dînşii şedeau prin împrejurimile Parisului şi numai de cîteva zile poposiseră în tabără. Din escorta regală, care era de fapt un corp de ofiţeri, cine voia se întorcea seara să doarmă acasă. Théodore, de pildă, îl ducea pe Trick în Noua-Athenă, la dumnealui tată-său. Se găsea acolo un grăjduleţ chiar în preajma locuinţei lor, pe lîngă bucătării, unde putea fi adăpostită mîrţoaga căreia îi purta de grijă portarul curţii, un fost cuirasier care luase parte la bătălia de la Eylau [1]. El însuşi, Théodore, dormea acasă, cînd nu se nimerea să doarmă în altă parte.

Sub cuvînt că vrea să-l ferchezuiască pe Trick în vederea paradei din acea după-amiază, cînd maiestatea-sa urma să treacă în revistă companiile albe şi roşii pe Champs-de-Mars, Théodore ceru căpitanului-locotenent de Lauriston să-l învoiască barem pînă la ora două. Parada a fost anunţată printr-o ştafetă a mareşalului de Marmont, cînd companiile începuseră să se împrăştie, după ce muschetarii negri plecaseră. Erau ceasurile nouă, cei rămaşi mai tropăiau pe cîmpul de instrucţie şi nimeni nu ştia cum dracu să adune iar cea mai mare parte a compăniilor împrăştiate. A lui Théodore avusese ghinion : era consemnată. Şi el voia să se ducă să-şi ia rămas bun de la tată-său, pentru că într-un fel sau altul tot trebuiau să părăsească Parisul. Poate că nu chiar în seara asta, după exerciţiile de azi-dimineaţă pe cîmpul de la Grenelle şi după inspecţia regală care va urma : doar n-or să omoare caii punîndu-i să gonească noaptea, nu ? Şi-apoi, ce rost aveau toate acestea ?

Căpitanul-locotenent Law de Lauriston, comandantul companiei de muschetari suri, un om de vîrsta locotenentului de Ganay, nu era coborîtor din nişte străbuni care au fost englezi pe vremea lui Carol al VII-lea, ci încă sub Ludovic al XV-lea, căci era nepotul bancherului Law ; născut în colonii, se întorsese în Franţa ca să intre în armata revoluţiei, în toiul teroarei... El, care dusese la Londra propunerile de pace ale lui Napoleon, iar lui Kutuzov [2] declaraţia de război a acestuia, el,

[1] Localitate din Prusia, unde armata lui Napoleon a repurtat o victorie asupra armatelor ruseşti şi prusace la 8 februarie 1807.

[2] Mihail Ilarionovici Kutuzov (1745—1813), feldmareşal, ilustru comandant al oştilor ruseşti, care într-o serie de bătălii vestite a zdrobit „marea armată" a lui Napoleon în 1812.

căruia i se datorește victoria de la Wagram [1]... lui Théodore îi treceau toate astea prin minte, privindu-l, acolo, lîngă bariera Grenelle, printre copacii sădiți în ordine de-a lungul Zidului fermierilor generali [2].

Lauriston se uita cu drag la muschetari... O mîndrețe de bărbat, o adevărată namilă, cu ochii mari și părul roșcat, părînd să fie turnat pe calul său, comandantul era unul dintre puținii oameni ai companiei care nu se trăgeau din neam nobil. „Fie – zise el – dar să te întorci, locotenente, la ţanc, peste două ceasuri..."

Ce s-o fi petrecînd oare în mintea acestui soldat de la '93, acestui fiu al unei familii scăpătate, care respirase mirosul îmbătător al prafului de pușcă napoleonian, care dăduse chiar unuia dintre copiii săi numele tiranului și care comanda astăzi muschetarii suri, tocmai escorta lui Ludovic cel Dorit [3] ? Théodore văzu deodată că în spatele comandantului era chiar copacul pe care i-l arătase într-o zi d'Aubigny : aici căzuse generalul de Lahorie [4] în 1812. Făcu un salut cu sabia, își întoarse calul și porni spre oraș. Să prînzească. Dimineața asta îl flămînzise. Ploaia mai stătuse, dar peste tot te bălăceai în noroaie.

*

Ce mai lună martie ! Ploile năprasnice desfundaseră cîmpiile și drumurile, iar neașteptatele apariții ale soarelui printre uriașele bulendre negre atîrnate pe cer nu izbuteau să usuce cîmpul de instrucție de la Grenelle. Exercițiile cavaleriei pe pămîntul glodos istoviseră caii. Afară de asta, cei mai mulți dintre ofițerii escortei regelui n-aveau nici o pregătire ostășească, foarte mulți nu erau decît de două-trei luni în armată. La statul-major dădeai peste mulți foști camarazi de arme ai prinților și chiar de ofițeri ai lui Buonaparte, ca Law de Lauriston, sau ca marchizul de La Grange, care comanda muschetarii negri, sau ca Berthier, prinț de Wagram, căpitan al gărzii personale, iar la compania lui Grammont îl găseai pe generalul de Reiset, care fugise de acasă pe cînd n-avea decît optsprezece ani, ca să ajungă pe front la armata lui

[1] Sat de lîngă Viena, unde Napoleon a înfrînt trupele austriece la 6 iulie 1809.

[2] Fermierii generali erau cei cărora regele Franței le dădea în arendă încasarea impozitelor. Bineînțeles că ei jecmăneau populația, pentru a scoate înzecit sumele datorate. Revoluția franceză, printr-un decret dat la 3 iulie 1793, a desființat instituția fermierilor generali, confiscîndu-le averile.

[3] Așa îi spunea reacțiunea regalistă lui Ludovic al XVIII-lea.

[4] Generalul de Lahorie a participat la conspirația militară a generalului Mallet, care urmărea să-l răstoarne pe Napoleon în timpul campaniei din Rusia. Complotul a eșuat și toți participanții au fost executați.

Kléber [1]. Şi era ciudat să vezi nişte unchieşi, oricum i-ai lua, ca marchizul de Ganay, din care făcuseră doar un sublocotenent, nişte repatriaţi de pe vremea Consulatului, care se alăturaseră lui Buonaparte după 18 Brumar [2] şi pe care restauraţia [3] îi ţinea buni în grad, apoi colonei şi chiar generali, care în escorta regelui n-aveau decît o tresă sau două la pantalon... Grămada cea mare însă o alcătuiau grenadirii, muschetarii, jandarmii şi guarzii, cu brevetele lor de ofiţeri cumpărate, toţi mezinii de neam bun, al căror singur merit era că nu slujiseră niciodată Uzurpatorului. Iar cei care nu mai încălecaseră vor căpăta poate o puşcă, dacă vor trebui să intre în foc : strașnici infanteriști, fără o zi măcar de instrucţie.

Trebuia să bată pasul pe loc, aşteptînd pînă se va scurge valul celor aproape trei mii de călăreţi.

Poimîine e întîia zi de primăvară. Théodore mîngîie spinarea lui Trick, frumosul său cal sur. Îi plăcea că muschetarii nu se deosebeau între dînşii după vreun marafet al uniformei, toţi fiind îmbrăcaţi la fel, în roşu, ci după culoarea cailor, suri sau negri, cu toate că i-a fost greu în iarna asta să-şi găsească un cal care să fie sur şi totodată potrivit pentru cavalerie. Bineînţeles, ţinuse să aibă un anglo-normand şi tocmai aici era chichionul : unde să afle aşa cal, chiar cu ajutorul unchiului său de la Versailles ? A trebuit să-l caute în Calvados, unde i se propuneau gloabe care n-ar fi putut îndura ostenelile unui cal de oaste. Ar fi vrut un adevărat trăpaş, care să ducă la greu şi să nu-i fie teamă să ia a doua zi de la capăt isprăvile-i din ajun. Avusese noroc să dea peste această corcitură, în acelaşi timp vînjoasă şi fercheşă, coborînd din Godolphin Arabian, unul din cei mai buni armăsari orientali cu păr negru din cîţi trecuseră prin Normandia şi de la care Trick moştenise corpul zvelt, parcă cioplit cu barda, fără pic de grăsime, cu muşchiulatura puternică. Se spune, ce-i drept, că aceşti cai mauri n-au pasul sigur, dar Trick părea să facă zicătoarea de minciună. Théodore

[1] Generalul Jean-Baptiste Kléber a comandat o armată a guvernului revoluţionar francez împotriva răsculaţilor monarhişti din Vandeia, apoi a luat parte la toate campaniile republicii.

[2] În anul VIII al republicii, prin Constituţia promulgată la 13 decembrie 1799, în urma loviturii de stat de la 18 Brumar, reacţiunea izbuteşte să anuleze ceie mai multe din cuceririle revoluţiei, instalînd la conducere trei consuli (Consulatul), iar în 1802 toate puterile trec asupra primului consul (Napoleon Bonaparte), numit pe viaţă. Doi ani mai tîrziu, regimul imperial ia locul Consulatului.

[3] E vorba de prima restauraţie a Burbonilor, care a ţinut un an (aprilie 1814—martie 1815), întreruptă de întoarcerea lui Napoleon din insula Elba în „ceie o sută de zile".

nu mai putea după Trick al său și toată compania i-l pizmuia. Deocamdată, Trick era îmbrobonit de sudoare și ud de ploaie. „Haide, mișcă din picior, de-aici pînă în cartierul Lorette nu e cine știe ce pentru un viteaz ca tine, și apoi te vei odihni! Baptiste te așteaptă întotdeauna cu un mertic de ovăz și, afară de asta, se pricepe la țesălat, iar ție îți place să te perie, nu ?" Trick își lungea gîtul fără să răspundă. Théodore vedea înaintea lui Parisul cu acoperișurile lucioase de ardezie, Foburgul, și în stînga, strălucind nou-nouță, cupola de aur a Palatului Invalizilor. Hărțuielile din dimineața asta l-au înviorat, odihnindu-l după încă o noapte petrecută fără să se dezbrace, pe mindirul cazărmii. Calul îi plăcea, exercițiile de călărie îl încîntau. Dar toate erau acum ca și cerul, nici clipele însorite nu goneau norii ; o atmosferă apăsătoare învăluia de vreo zece zile viața lor. Barem dacă li s-ar spune limpede cum stau lucrurile... La început, zvonurile care bîntuiau prin tabără păreau născociri, cu toate că le regăseai și în oraș cam pretutindeni. Prin cafenele, ofițerii de gardă, călărașii, muschetarii auzeau tot mai des vorbe de ocară și duelurile se înmulțeau : d'aia ești soldat, ca să te bați.

Pînă în vara lui 1814, pe cînd aliații își țineau trupele la Paris, nu era zi fără dueluri cu străinii. Foștii ofițeri, ai lui Buonaparte mai ales, îți crestau cu sabia pe cîte un tînăr german sau rus, vorba ceea : asta ai căutat, asta ai găsit. De cînd însă francezii au rămas între dînșii, tot felul de juni săreau la bătaie, iar seara, pun'te pe băut cu învingătorul, la cafeneaua *Royal* din strada Rohan. Balivernele umblau din gură în gură și care de care mai gogonată ! Auzeai : „Zici că Corsicanul [1] a debarcat la Antibes cu o mie de ticăloși ? Ei și ? O aventură, nimic mai mult !" Dar în ochi scînteia zeflemeaua. Parisul, mai e vorbă ! era regalist. Théodore însă nu putea să nu vadă că, la trecerea lui, oamenii își făceau semn cu cotul și șușoteau între dînșii. Își amintea de fata care îi spusese într-o seară, pe cînd era cherchelit : „Păcat că ești din escortă !" În jurul Tuileriilor era o forfotă tulbure. Apoi au ridicat voluntarii, au rechemat pe militarii aflați în permisie... Din ziua de 9 se aflau în stare de alarmă. Și Théodore, care în ianuarie se bucurase ca un copil cînd croitorul îi adusese tunica roșie, pantalonii albi și cei cenușii, nădragii strîmți de cașmir, mantaua brodată cu stacojiu... Se juca, încercînd coiful de argint și aur, cu țuguiul aurit și moțul din păr de cal, își trecea degetele prin căptușeala de catifea a curelușei de sub bărbie. Mîngîia pomponul alb cu corola lui de pene

[1] Napoleon Bonaparte.

negre încreţite. Muschetarii erau mîndri, mai ales, de coama neagră care flutura pe coiful lor... Echipamentul acesta costa o avere şi, cu toate că Théodore moştenise de la mamă-sa, în afară de ochii orientali, şi o rentă de zece mii de livre, tată-său e cel care plătise toate astea şi pe deasupra miile de mărunţişuri ale trusoului, şaua după moda franţuzească şi cioltarul roşu al calului. Théodore se bucura mai ales, cum zicea şi papá, de harnaşamentul calului, de leduncă, de sabie, de puşcă... *Quo ruit et lethum* [1]... Unde dă el năvală e şi moartea... minunata legendă înscrisă pe stindardul muschetarilor suri şi pe care o aflai pe coiful lor împodobit cu o granată de aur sub pomponul alb. Théodore îşi repeta deviza... *Quo ruit et lethum*... ca şi cum ar fi fost a lui, a propriului său destin, simţind ca întotdeauna acel virtej al galopului, de parcă ar fi gonit spre moarte... Nu vedea în această joacă dezmăţată decît un prilej ca să mai uite gîndurile care îl frămîntau de cînd se făcuse, dintr-o scrînteală, muschetar al regelui.

Bineînţeles, asta îl despărţise oarecum de prietenii săi cu idei democratice. Sau cu idei şi mai prăpăstioase. Ca Robert, de pildă. Ca Horace. Se gîndi la acest camarad al tinereţii sale cu amărăciune. N-are să-l mai vadă înainte de a pleca. Între ei nu va mai fi nici o explicaţie. Louise nu va mai încerca să-l împace pe muschetar cu soţul ei. Blînda Louise, pe care o chema ca şi pe mama lui Théodore, moartă cînd el avea zece ani... Nici ofiţerii din celelalte corpuri nu prea iubeau escorta regală, după cum s-a văzut săptămîna trecută la cazarma Babylone, cînd cu vizita ducelui de Berry. Primirea a fost mai degrabă rece. Alteţa-sa regală, un rotofei scurt şi îndesat, cu o mutră de bădăran şi vorba repezită, era înconjurat de muschetari. Théodore făcea şi el parte din escortă şi i-a fost dat să audă un murmur la trecerea alaiului. La urma urmei, îi puteai înţelege : erau atîţia scoşi din armată din motive de economie şi atîţia alţii care se întrebau dacă într-o zi sau alta nu vor fi înlocuiţi cu o grămadă de ţincăi făcuţi ofiţeri, deşi abia ieşiţi de pe băncile şcolii, nişte adevărate domnişoare, cum e acest Alfred, copii care n-au văzut nici Austerlitz [2], nici Berezina [3], şi asta numai fiindcă stăpînirea avea încredere în familiile lor, în devotamentul lor faţă de dinastie... şi fiindcă familiile acestea plăteau ! Fiecare

[1] Unde-s eu e şi moartea.

[2] Bătălie între armatele comandate de împăraţii Rusiei şi Austriei şi armata lui Napoleon (decembrie 1805).

[3] In campania din Rusia, la trecerea rîului Berezina, trupele invadatoare de sub comanda lui Napoleon au plătit cu pierderi sîngeroase o „victorie" (26—29 noiembrie 1812), care s-a transformat apoi în dezastruoasa înfrîngere, culminată cu sfîrşitul „marii armate".

ofițer echipîndu-se pe punga lui, escorta nu-l costa prea scump pe rege. Ofițerii primeau o soldă de opt sute de franci, dar erau ținuți să facă dovada că mai aveau o pensie de șase sute de la ai lor.

Cazărmile se goliseră. Îi trimiteau pe toți la Melun. Venise acum și rîndul lor? Fie ce-o fi, la Melun sau aiurea... *Quo ruit...* Lui Théodore asta nu-i ținea nici de cald, nici de rece. Încercase să-și mute gîndul la altceva, să uite. Nimic nu te ajută mai bine să uiți ca exercițiile fizice. Avea doar calul... Pe cal nu mai ești același om, te simți mai singur și totodată mai puțin singur, gîndul o ia razna și cel mai neînsemnat zbucium al tău îl înfioară pe celălalt, animalul de sub tine. A, dacă ar fi între femeie și bărbatul care o ține în brațe o asemenea legătură sufletească! Te simți covîrșit și rămîi totuși stăpînul. Toată ziua în goana calului și în chingile disciplinei ostășești, fără să mai fii stăpîn pe timpul tău, lui Théodore nici nu-i trebuia altceva ca să se întoarcă seara acasă rupt de oboseală și să doarmă. Să nu mai cugete la viața lui trecută și nici măcar la ziua de ieri. Nici la visurile lui spulberate. Să fie doar un soldat. Niciodată nu fusese altceva decît un soldat care greșise drumul. Robert Dieudonné avea dreptate cînd i-o spunea odinioară. Să-l fi ascultat de-atunci! Un soldat, adică unul care umblă cu ceata prin cafenele. Care cîntă și rage. Care se ia la harță cu toți și aleargă după fete.

O spărtură în grămada muschetarilor îi îngădui să dea pinteni calului, pornind în trap mărunt. Printre valurile sure ale cailor cu călăreții lor în tunici roșii, Théodore ajunse la intrarea în Foburg, de-a lungul Palatului Invalizilor, unde trupele făceau haltă, plutoanele din capul coloanei intrînd în tabără unul după altul. În strada Bourgogne o luă înaintea camarazilor săi, care se întorceau în cantonamentele lor și drumul se goli deodată în fața lui, liber. Îl lăsă pe Trick să meargă la pas.

Da, toate balivernele astea... gustul de scliviseală, oastea ciudată în care coloneii aveau grad de locotenent, amestecul de caste, înstrăinarea... toate acestea erau lucruri care cel puțin îl înveseleau în acest început de martie. Pînă și vrăjmășia oamenilor, uitătura trecătorilor, măscările zvîrlite sub potcoava calului său, toate veneau parcă să pună un soi de piper în zeama sălcie a vieții sale. De altminteri, atît înaintea foștilor ostași ai imperiului, a măruntului norod republican, cît și înaintea acestui Paris, regalist dacă îl luai cu hurta, Théodore încerca un fel de beție tainică de a nu gîndi ca nimeni, de a nu fi nici ceea ce îl arăta uniforma, nici ceea ce ar fi însemnat

tăgada ei. Da, urmînd îndemnurile lui Marc-Antoine, intrase în corpul muschetarilor suri, el care nu voise să asculte de sfaturile lui Robert, şi azi avea veşminte strălucite, pantalonii îi veneau bine, purta de minune coiful, pelerina şi sabia. Nimic nu-l deosebea de un Clermont-Tonnere sau de un Crillon [1], era mai arătos decît contele d'Houdetot, fostul paj împărătesc pe care-l puteai lua drept un ţăran, sau chiar decît ducele de Berry, cu capul vîrît între umeri... Cine şi-ar mai fi amintit că se trage de jos, de vreme ce era înalt de şase picioare şi şase palmace spre a fi muschetar şi avea atîtea zorzoane şi fireturi pe la toate încheieturile hainelor!

Zări deodată, înaintea lui, pe cerul plumburiu, ceva mai la dreapta, deasupra caselor, un curcubeu care se împlînta în oraş, atingînd pesemne pămîntul nu departe de Sena, poate că în cartierul straniu înghesuit în jurul Caruzelului. Îi trecu deodată prin minte: „Ce prost gust!" Şi rînji. E ştiut, de altfel, că în pictură culorile prea vii nu plac... Trecuseră luni de cînd nu mai văzuse o expoziţie, de cînd nu mai intrase într-un atelier de pictură... de cînd nu mai pusese piciorul în Galeria Luvrului, pe care-l încăleca acum curcubeul... Cu toate că se ducea în fiecare zi la Tuilerii. Locul său era însă în curtea palatului unde se lăsa curcubeul, cu caii şi cu băieţii fără minte, îmbrăcaţi în stacojiu şi acoperiţi de fireturi.

Poftim, chiar azi se închide Salonul de pictură al anului 1814, acolo, în spatele bisericii Saint-Germain-l'Auxerrois... Astă seară sau mîine vor fi date jos pînzele.

O pală de vînt făcu să trosnească jaluzelele ferestrelor. Cerul se întunecă iar dintr-o dată. Trick ieşi pe chei şi apucă peste Podul Ludovic al XVI-lea. Piaţa, de cealaltă parte a fluviului galben, nu era pustie, în ciuda vremii urîte. Trupe aşezate către Champs-Elysées, cu puştile făcute piramidă, atrăgeau cete de gură-cască duminicali. Înspre palat, trupe de vînători în uniforme verzi şi roşii. O mulţime posomorîtă şi neliniştită intra în grădina Tuileriilor... Călăreţul se opri o clipă pe pod şi îşi plimbă privirea de la caii de piatră ai lui Coustou [2] la cei ai lui Coysevox [3]. O diligenţă care tocmai trecea şi strigătele vizitiului îl siliră să se dea la o parte.

---

[1] Neamuri aristocratice din care s-au recrutat numeroşi miniştri şi generali în timpul regalităţii.

[2] E vorba de Guillaume Coustou-tatăl (1677—1746), sculptor francez, autorul monumentului cunoscut sub numele „Caii de la Marly".

[3] Antoine Coysevox (1640—1720), sculptor francez, a cărui lucrare „Caii înaripaţi" se află în grădina Tuileriilor.

Băietanul acesta Théodore, cu umerii cam lăsați în jos, cu chipul prelung, dar capul mic, se purta cu un colier de barbă abia mijindă, prelungită pînă la tuleiele obrajilor și cu o mustață mai bălaie decît chica bătînd în roșcat. Ochii săi foarte mari în arcuitura sprîncenelor, cu o trăsătură neobișnuit de dreaptă, și genele neașteptat de feminine, atît de lungi cînd închidea pleoapele, îi dădeau un aer năprasnic și blînd totodată. Altminteri angloman, cum erau toți în generația lui, din spirit de opoziție față de imperiu, fuma pipă, purta țesături aduse din Anglia și făcea box englezesc cu hamalii și rîndașii. Deși nu avea sînge englezesc în vine de la maică-sa, ca Horace, camaradul celor dintîi pași de călărie și fiul bătrînului maestru, căruia îi datora poate înțelegerea pentru frumusețea calului, Théodore era un adevărat *dandy* și numai dumnezeu știe ce visuri îndelung legănate la Rouen, în dosul ferestrelor din strada l'Avalassé, moștenise de la mamă-sa, care nu se împăcase niciodată cu Parisul, unde a murit în primele zile ale veacului, puțin timp după ce familia se stabilise aici. Un adevărat *dandy* și deocamdată acest dandism al său era absorbit cu totul de patima călăriei. Poate că meridionalul mărunțel, care se ținea drept ca să nu pară nici măcar cu o șchioapă mai scund, arătînd ca un jocheu, prinsese această patimă nu atît de la tatăl lui Horace, cît de la unchiu-său, Carruel de Saint-Martin, fratele maică-si, care avea casă frumoasă la Versailles și prin stăruința căruia Théodore izbutise să pătrundă la grajdurile castelului. Unchiul își înțelegea bine nepotul. Erau amîndoi croiți parcă la fel, legănîndu-se în aceleași visuri aristocratice, cu toate că unchiul Carruel nu fusese decît un negustor care luase în arendă birul pe sare. De la acest unchi să-i fi venit apucăturile care dădeau impresia că-l crescuse vreun prinț printre scutieri și maiștri de călărie ? Și pe cît de dibaci era în meșteșugul boxului, tot atît de iute se dovedea la trîntă sau în mînuirea săbiei și a paloșului. Nu era totuși decît un elev al liceului imperial, crescut în zăpăceala, murdăria și duhoarea de urină din strada Saint-Jacques, multă vreme intern al unei școli din strada Babylone, unde îl băgase tată-său, care trebuie să fi tras cîștiguri de pe urma bunurilor naționale. Un elev, însă, care își petrecea vacanțele în Normandia, la unchiu-său, regicidul...

Pe cînd străbătea Piața Ludovic al XV-lea, împingîndu-și calul prin mulțimea trecătorilor – ho, ho ! făcea cîte unul, mai uită-te că dai peste oameni ! – Théodore își zicea că exercițiul din dimineața asta de duminică venea să întărească zvonurile. Îi vor mîna oare

într-adevăr spre tabăra de la Melun ? Dar cum să mai stai la îndoială, cînd Buonaparte înainta de-a lungul Franței cu nu se știe cîți oameni... Mia de soldați de care se pomenise în primele zile nici vorbă că făcuse pui. Dușmanul neamului omenesc, cum îi ziceau camarazii lui Théodore, strîngea în drumul său oștile regale, trecute de partea lui cu arme, cai și căruțe... La început, se stîrnise zarvă că vin regimentele din Nord și din departamentul Aisne. Groaza cuprinse Parisul cînd se auzi că Drouet d'Erlon, Lefebvre-Desnouettes și cei doi Lallemand [1] au pornit spre Capitală. Complotul nu izbuti, jandarmii punînd mîna pe cei doi frați Lallemand în comuna La Ferté-Milon. Da, trădarea acestor generali era cum nu se poate mai limpede. Se ridicau trupe pretutindeni pentru tabăra de la Melun a ducelui de Berry, în vreme ce tatăl său, alteța-sa fratele regelui, alerga să-l înfrunte pe celălalt. Cînd vestea trădării lui Ney, ajunsă la Paris din ziua de 17, dar încă nesigură, se răspîndise în ajun, nu trecuseră decît două zile de la ședința celor două Camere adunate laolaltă, ședință la care Ludovic al XVIII-lea se dusese înconjurat de escorta sa, în mijlocul strigătelor de : *Trăiască regele ! Luptăm pînă la moarte !* În ziua aceea însă prințul de Moscova [2] mai trecea în ochii tuturor drept omul care îl va aresta pe Căpcăun [3] la Lyon. Cu toate că fusese unul de-ai lui Napoleon. La Luvru posturile de pază erau dublate. Garda națională înlocuise pe șvițerienii trimiși în grabă la Melun. De ce oare numele lui Ney uluise pe toți mai mult decît toate întîmplările din urmă ? Orașul era ca năucit. Curtea, pare-se, la fel, dar cu întîrziere, căci regelui i-au ascuns știrea o zi întreagă. Aproape de necrezut. De ce îl socotiseră pe mareșal ca pe cel mai hotărît susținător al monarhiei ? Un om de-al lui Napoleon. Ei bine, dar marchizul de la Grange sau Law de Lauriston ce erau ? Și ce era chiar ministrul de război ? Cel nou, bineînțeles, căci Ludovic al XVIII-lea îl scosese din slujbă la începutul lui martie pe cel dinainte, Soult, duce de Dalmația, bănuit oarecum că rămăsese credincios fostului său stăpîn și că se vîrîse în rebeliunea din departamentul Aisne. Pusese în locul său pe Clarke, duce de Feltre, o altă creatură a lui Buonaparte, acela care făgăduise ofițerilor gărzii încă în ziua de 17 că-și vor putea scoate cizmele din picioare ! În 17, cînd nu se putea să

[1] Mareșalul Drouet d'Erlon și generalii Charles Lefebvre-Desnouettes și Lallemand au încercat să treacă cu trupele regaliste de sub comanda lor de partea lui Napoleon. Încercarea a eșuat.

[2] Titlu nobiliar dat lui Ney de către Napoleon.

[3] Altă denumire a lui Napoleon Bonaparte dată de regaliști.

nu știe de trădarea lui Ney, după ce vorbise cu baronul Clouet, care venea de la Lyon.

Și totuși... Ney trădase. Căpcăunul ajunsese în seara aceea la Auxerre. Încălțat sau nu. Ney trădase. Ca Drouet d'Erlon, ca frații Lallemand... Toți aceștia, de altminteri, nu făcuseră împreună războiul din Spania? Cavaleriști... Cînd zicea cavaleriști, Théodore înțelegea oameni ca dînsul. Îl văzuse adeseori pe generalul Lefebvre-Desnouettes întorcîndu-se călare la palatul său din strada Victoriei, la doi pași de casa în care locuia Théodore. Avea un cal arăbesc...

Trădare? Cînd oare trădase Ney: ieri sau anul trecut? Se încurcaseră lucrurile: cel privit ca un erou în ajun era arătat ca un trădător a doua zi. Și oare cei care treceau dintr-o tabără într-alta erau cu adevărat trădători? Se prea poate ca anul trecut să-i fi mînat voința poporului, acea sete de pace, oboseala celor cărora li se urîse cu războiul... Un Ney să fi ales oare acum războiul? Era el oare altfel decît toți cei care rînjeau la trecerea companiilor în tunici roșii, altfel decît foștii ostași ai lui Napoleon, care se băteau în duel pentru o vorbă în doi peri auzită la *Frascati*, altfel decît mulți burghezi care citeau *Le nain jaune* [1]? Nu se poate ca toți aceștia să fie trădători. De la ce grad în sus începea trădarea? Soldații cu pieptul acoperit de medalii, invalizii de care te izbeai pretutindeni, oamenii aceștia care luaseră orașe cu asalt și cuceriseră Europa, la baionetă, umblînd azi în uniformele lor ferfeniță, arătîndu-și sărăcia lucie, să fie oare toți niște trădători? Trecînd de-a lungul străzii Rivoli, Théodore vedea dintre aceștia, prin gardul de fier, pe terasa fostei mănăstiri a călugărilor foiantini, și din ceața lor se desprindeau deodată unii dînd din mîini. Despre ce vorbeau? Tot despre mareșalul Ney?

Théodore își aducea aminte de o istorie ce i se povestise: pe cînd împăratul se mai afla în Rusia, și la Paris se descoperise acea nemaipomenită aventură, conspirația generalilor Mallet și Lahorie, unii jurau că generalii conspiratori erau în legătură cu Marea Armată [2]. Nu lipseau din complot republicani, dintre aceia care îl urmaseră pe Napoleon, îmboldiți de un fel de credință ostășească, și care vedeau în izbînda vulturilor imperiali nu atît setea de glorie a unui om,

[1] *Piticul galben*, publicație umoristică, înființată în 1814, cu un pronunțat caracter antiregalist. Suprimată în 1815, a continuat să apară la Bruxelles. A reapărut la Paris în 1867 sub direcția unui romîn, Grigore Gănescu.

[2] Pentru a porni împotriva Rusiei, în 1812 Napoleon a ridicat cea mai numeroasă armată cunoscută pînă atunci, peste 600.000 de oameni, numită „marea armată".

cît mai ales prilejul de a duce pînă departe ideile revoluționare... Totuși, dacă Mallet ar fi reușit, erau oare aceștia gata să răstoarne regimul imperial ? Se spunea că un mareșal, acolo, lîngă Moscova, în tabăra înzăpezită, era înțeles cu generalii conspiratori și nu aștepta decît un semn ca să-l înhațe pe Corsican. O fi fost Ney... Așa se zicea pe-atunci, că Ney era acela. A fost însă vorba de o conspirație republicană... Lahorie era totuși un monarhist ? Cine avea dreptate ? Era oare mai bine să faci asta undeva prin Rusia, decît aici, la porțile Parisului, cum avea să facă Marmont doi ani mai tîrziu [1] ? Sau să pornești din tîrgul La Fère ca frații Lallemand ? Și Marmont comanda astăzi escorta regelui, Lefebvre-Desnouettes fugise, iar frații Lallemand erau la închisoare. Ce voiau toți oamenii aceștia ? Republica... Teroarea, sau ce ? Robespierre... Théodore avea doi-trei ani pe vremea iacobinilor : ce alta știa despre ei decît ceea ce i se povestise mereu ? Tată-său îl crescuse împuindu-i capul cu ideile lui de regalist prevăzător, care aștepta să treacă furtuna. E drept că mai era unchiul Siméon, regicidul... Dar pe acesta Théodore nu-l auzise vorbind decît de împăcare între francezi. Lui nu i s-a cerut părerea cînd l-au băgat pe nepotu-său la muschetari. Echipamentul, zestrea muschetarului, nu i s-au părut prea scumpe acestui părinte, al cărui fiu își pierdea vremea cu fleacuri. Îi plăcea mai degrabă să-și vadă falnicul flăcău făcînd pe grozavul în escorta regelui. Apoi, un fiu muschetar, asta era ca și cum ar fi tras cu buretele peste toți anii în care învîrtise tot soiul de afaceri ca să poată trăi. Mai cu seamă că atunci cînd Théodore intrase la muschetari toate păreau la locul lor, așezate pentru totdeauna... Dar Lyonul în mîinile lui Buonaparte ? Pe cîmpul de instrucție de la Grenelle Marc-Antoine găsise răgazul să-și împingă calul în rînd cu Trick și-i suflase prietenului său că orașul Sens, da, chiar Sens, căzuse fără rezistență... Nu mai era nici umbra vreunui regiment între Aventurier [2] și Paris, nici umbră, și el înainta spre Fontainebleau...

Și adineauri, pe cînd vorbea cu căpitanul-locotenent de Lauriston, Théodore recunoscuse copacul la piciorul căruia fusese împușcat Lahorie... Lahorie era oare un trădător ? În ochii lui Law de Lauriston ? Atunci... Dar acum ?

Cînd te gîndești că la Școala militară tînărul Buonaparte și Jacques Law de Lauriston trebuie să fi fost prieteni la toartă, așa, ca țîncii

[1] În 1814, cînd trupele aliate înaintau spre Paris, mareșalul Marmont l-a părăsit pe Napoleon, trecînd de partea lui Ludovic al XVIII-lea.

[2] Adică Napoleon, cum îl mai spuneau regaliștii.

de adineauri, lîngă patul său din tabără, ca Moncorps şi micul viconte de Vigny... Căpitanul-locotenent nu-şi trădase şi el tinereţea ?

Trupele consemnate, ordinul ca toţi să se afle în tabăra Grenelle la ora două, defilarea pe strada Champs-de-Mars, toate astea poate că erau numai de ochii lumii, iar adunarea să fi fost poruncită în vederea apropiatei plecări. Căci, dacă regele ţinea să-i treacă în revistă, de ce n-o făcuse azi-dimineaţă ? Şi ce rost aveau trupele aşezate pe Champs-Elysées, garda naţională îngrămădită la Tuilerii ? Oricum ar fi, portarul casei din strada Martirilor îl va ferchezui pe Trick al său. Să fie calul ţesălat, asta mai presus de toate, c-o fi sau n-o fi paradă. Nu se vor apuca acum, ori şi cît, să pornească la un marş de noapte nişte cai abia ieşiţi dintr-un exerciţiu pe teren desfundat, nu ? La urma urmei, se exagerează : poate că Lyonul căzuse, dar Sens ? E o bună bucată de drum de la Lyon la Sens, pentru telegraf mai merge, cu semnalele lui veştile pot străbate repede distanţele, dar nişte pifani ! Théodore rostea în gînd *pifani*, cu oleacă de dispreţ. Îl strînse mai tare pe Trick între pulpe şi-i dădu pinteni, cotind în trap mărunt spre strada Prinţul moştenitor. Nici una nici două, îi auzi vorbind de Fontainebleau. Prăpăstioşii !

Puteai ajunge pe zece căi deosebite în strada Martirilor. Fără să se gîndească, Théodore o luase pe-aici, în loc să apuce pe bulevardele care porneau din Piaţa Ludovic al XV-lea, doar fiindcă prin locurile acestea trăiau pentru dînsul atîtea şi atîtea amintiri.

De la Lyon la Paris e cale lungă, peste o sută de leghe de drum călare ; asta îţi ia pe puţin şase zile cînd mergi cu acelaşi cal, darmite să schimbi caii la staţiile de poştă ! Diligenţa face trei zile şi două nopţi. Darmite pedestrimea... Chiar pentru cavalerie, marşul unei armate nu e o plimbare. Erau la Lyon acum două zile ; dacă au ajuns la Mâcon, înseamnă că au mers binişor. Oricum, straniu lucru : iată-l echipat de instrucţie, în veston, cu coif şi platoşă, cu mantaua leoarcă şi muscheta prinsă de-a curmezişul, simţind-o în şold prin pantalonul de piele ca pe o fiinţă prezentă... El, un ofiţer al maiestăţii-sale Ludovic al XVIII-lea, întorcîndu-se prin strada Neuve-Saint-Roch, să stea să socotească de cîtă vreme ar avea nevoie Uzurpatorul ca să ajungă la Paris, la Tuilerii, în palatul acesta în care regele se va întoarce îndată după ce-şi va trece trupele în revistă... Presupunînd că Buonaparte soseşte la porţile Capitalei, pe cine te-ai putea bizui ? Era escorta regelui, adică cinci mii de ofiţeri fără soldaţi, şi nu toţi călări, iar ca pedestraşi, sotniile de şviţerieni şi garda palatului – cîţi oameni cu toţii ? Nici patru sute luaţi laolaltă. Şi

încă mai trebuia să scoți din socoteală pe șvițerienii trimiși la Melun. Cît despre regimentele din Paris, muschetarii suri erau tocmai cei care nu-ți puteau face vreo iluzie : nimic mai puțin sigur decît strînsura asta înțolită în vechile uniforme ale imperiului, ai cărei ofițeri urau escorta regelui și ai cărei soldați, în cea mai mare parte, bătuseră toate drumurile Europei sub steagul tricolor [1]. Se puteau ridica oare în Paris alte trupe cît ai bate din palme ? E adevărat că mai erau studenții Școlii de Drept, care strigau *trăiască regele !* pe Champs-Elysées sub copacii din fața colonadei. De zece zile, de cînd se tot pregătea un corp de voluntari regali, n-au prea reușit să strîngă și alții, cu toate că registrele de înscriere din sălile de așteptare de la Tuilerii se acoperiseră de semnături. Théodore văzuse asta cu ochii lui. Se vorbea însă că la Versailles, unde trebuiau să se adune voluntarii, Moș Teacă ăsta de Vioménil își irosea bătrînețele tot așteptîndu-i. Cît despre manifestațiile *spontane* de credință față de rege pe străzile Parisului, ale acestui Paris atît de evident regalist, ele erau făcute de cîteva cete de zurbagii pe străzile goale, oamenii privind ascunși de după obloanele ferestrelor... În ce zi a fost asta, marți ? Théodore văzuse în grădina de la Palais Royal una din cetele acestea, care trecea urlînd, răsturnînd scaunele, în timp ce fetele de trotuar fugeau speriate, căutîndu-și adăpost în galerii, sub ochii unui norod întreg, îngrămădit acolo, fără să sufle o vorbă, cu acea privire încruntată pe care muschetarul o simțise adeseori pironită asupră-i. Asta fusese marți ; azi e duminică. Și ieri, sîmbătă, chiar la Tuilerii, în partea dinspre fosta mănăstire a foiantinilor, la strigătele de *trăiască regele !* se găsise cineva, un bărbat tînăr, îmbrăcat într-o redingotă lungă, să răspundă *trăiască împăratul !*

Ce-i drept, i s-a făcut îndată de petrecanie, sărind la el și femeile cu umbrelele lor. Ploua ieri ca acum. Nu arăta frumos, după asta, flăcăul de vîrsta lui Théodore, sau poate ceva mai mare, întins pe prundișul grădinii, cu hainele sfîșiate și gura însîngerată, cu ochiul... oh ! Théodore nu voia să se mai gîndească la ochiul acela ! Trebuia ridicat leșul pînă să sosească patrula gărzii, pe care s-au dus s-o caute la postul de la Pont-Tourment. Vlăjganul ăsta de Houdetot, sublocotenentul, chemă cu ton poruncitor pe un militar în treacăt pe acolo și recunoscu în el pe tînărul cavalerist care dormea în aceeași

[1] Tricolorul (albastru, alb, roșu) a fost definitiv adoptat ca stindard al republicii în 1792. A fost păstrat și sub Imperiu.

cameră cu dînsul la cazarmă. „Muschetarule, eu îl apuc de braţe, ia-l tu de picioare..." Şi trage greu un mort tînăr, nici n-ai crede...

În ce magazie de vechituri l-or fi dus să putrezească în linişte pe omul acela, un om ca şi dînsul, care ar fi putut ca şi dînsul... care îşi simţise bătînd inima pesemne în acelaşi timp cînd şi Théodore şi-o simţise pe a lui... cine ştie, în cartierul acesta, fetele pe care le cunoscuse, poate aceleaşi... Se apropia acum de locurile în care îşi petrecuse anii mai tineri şi aducerile-aminte îl năpădiră.

Théodore gîndi pe neaşteptate : Ce mi-a venit să mă vîr în ciorba asta ? Ce naiba căutam ? Cine dracu m-a pus să-l ascult pe Marc-Antoine ? Nu era meseria mea. Desigur, începusem să mă îndoiesc de mine, dar oricum ! Bineînţeles, tată-său i-a dat ghes. El, Théodore, o luase în joacă : croitorul, armurierul, caii, călcătura sa falnică... Acum gata, se înnămolise în băltoaca asta : ce-i păsa lui de Burboni ? Să se fi făcut soldat din 1810. Atunci da, cînd era vorba să te duci să lupţi. Era marea epocă, victoriile. Prietenul său Robert Dieudonné ţinea să-l convingă să intre la cercetaşii călări. Théodore nici nu voia să audă. Războiul îl scîrbea. Să se bată, în numele cui ? Al patriei, dar ea era aici, iar nu în Austria sau în Rusia. Cît despre împărat, se deprinsese să vadă în el un republican, aşa cum îl privea tată-său, iar republica... Dieudonné era republican. Din tată-n fiu. Tot neamul lor. Astea-s vorbe, vorbe... Aici, la Paris, se găsea tot ceea ce preţuia mai mult, ceea ce îl ţinea... Pentru unii ca dînsul, la Paris se petrec toate...

Simţi ca o împunsătură în inimă : îşi amintise iar de anii aceia ai tinereţii sale, de entuziasmul zadarnic, de speranţele spulberate... de ceea ce părăsise fiindcă nu mai avea încredere în el însuşi. Iată, pesemne, de unde îi vine gustul pentru fleacuri, pofta de-a purta coif, de-a se înzorzona, de-a călări ca un bezmetic, acel *Quo ruit et lethum*... al său ! Apoi, tăie cruciş strada d'Argenteuil : la celălalt capăt al ei era locul acelei întîmplări.

*

Lui Théodore i se păruse lucru foarte firesc, în 1811, cînd tată-său zicea că are să-i plătească un om în loc. Trăsese la sorţi un număr păcătos. Spusese *da* fără prea mare poftă de-a pleca la oştire. Un *da* destul de nehotărît... Cum se va putea drege asta ? Unde va găsi tată-său pe vreunul ? Pe urmă, iată-i împreună în cafeneaua aceea mică din strada d'Argenteuil, la doi paşi de Pavilionul Marsan. Cum s-a pus la cale negustoria asta ? Patronul cafenelei, un chior bun de spînzurat, cu şorţ verde şi cu o pipă în gură, adusese la masa unde se aflau

Théodore şi tată-său pe omul tocmit. Un ticălos de douăzeci şi cinci de ani, care mai slujise în armată, un recrut din 1806, dispus să plece iar la cazarmă dacă i se plăteşte cît cere. Stătea în faţa lor ca modelul acela care poza gol în faţa lui Guérin [1], cu acelaşi aer de a se învoi la orice şi de a îndura glumele ucenicilor pictorului, numai să aibă ce hali cînd va ieşi de acolo. E straniu lucru să vezi un om care se vinde. Patronul cafenelei dădea mereu cu gura şi mai-mai să ne spună : „Ia pipăiţi-l !", ca şi cum ar fi ţinut ca soldatul pe care-l dădeam împăratului să fie un voinic şi jumătate. Nenorocitul, cu ţoalele lui jegoase, în care rămăseseră toate boţiturile trupului...

Dacă totuşi au ajuns la Sens... În sfîrşit, orice ar fi, mai era armata Parisului, pe care o comandau mareşalul Marmont şi ducele de Berry ! Orice ar fi...

Cînd mă gîndesc la flăcăul pe care l-au cules de pe jos... un bălan cam spălăcit, făcut piftie, cu redingota lui sfîşiată, cu spuma ceea în colţul buzelor şi cu nasul scurt şi gros într-o mutră lată, la fel cu celălalt, înlocuitorul meu... Ceva mai scund, poate. Un amănunt al tîrgului încheiat : Cîţi bani se vor plăti dacă moare, şi cui anume ? Încercai să spun tatei că această clauză mă tulbură, dar el mă împinse înainte : „Lasă, lasă, totul e acum aranjat". Ipotecase un pămînt de-al nostru de la Mortain ca să plătească. Nu-i vorbă, un an după asta aflarăm că omul murise de-adevăratelea, mort ca şi acela din grădina Tuileriilor, cu toate că moartea i s-a tras dintr-o boală într-un spital din regiunile anexate, undeva prin Ruhr, aşa cred, iar nu lovit de obuz sau glonte, nici trîntit de pe cal... Oricum... În sfîrşit, dacă n-am vrut să fiu soldat al lui Napoleon, ce m-a apucat să mă fac muschetar al lui Ludovic al XVIII-lea ? Şi-acuşica unde-or să ne trimită ? Se zice că pe dealurile de la Melun, ca să-i aţinem calea lui Buonaparte. N-ai vrut să faci războiul în ţară străină, ai să-l faci acum la tine acasă. Pentru ce am rezista noi mai bine decît au rezistat ceilalţi, la Grenoble, la Lyon, la Sens ? Şi dacă trupele alteţei-sale ducele de Berry trec şi ele de partea Uzurpatorului ? Vom fi acolo trei sau patru mii de ofiţeri, şi pe deasupra cu nişte copilandri, călăraşi, grenadiri, guarzi, noi ceştialalţi, muschetari negri şi suri cu mîna pe muschetă – ei, şi pe urmă ? Presupunînd că vom ţine dealurile de la Melun, cine îi va împiedica să treacă pe la stînga sau pe la dreapta ? Cu ajutorul populaţiei. Voi fi şi eu un mort ca oricare, cu bale roşietice, colea... Îşi trecu policarul drept de-a lungul bărbiei, de la gură în jos. Cine, la urma urmelor,

[1] Pierre Guérin, pictor francez (1774—1833), autorul unor cunoscute tablouri cu subiecte istorice.

cine a umflat gologanii cînd celălalt a crăpat la Wesel ? Patronul cafenelei, pesemne... I-ar fi ridicat şi buza, arătîndu-ne dinţii, ca să ne convingă ce marfă de soi cumpărăm. Şi generalul Lahorie, acolo, sub copac, a ce mai semăna cu cele douăsprezece gloanţe vîrîte-n el ? Adineauri, Law de Lauriston nu se gîndea la asta. Îl priveam. Era pe locul acela. Chiar pe locul acela.

Pe cînd străbătea strada Neuve-des-Petits-Champs, Théodore se simţi parcă îmboldit să cotească la stînga : era la doi paşi de strada d'Antin – ce-ar fi să se ducă să schimbe o vorbă, în treacăt, cu Joseph ? Doar n-o să plece din Paris fără să-şi ia rămas bun de la Pierre Dedreux-Darcy, căruia el îi zicea Joseph – cel mai bun dintre prieteni. Trick însă o şi pornise, de capul său, pe strada Gaillon, ca unul care ştia unde îl aşteaptă ovăzul. Atîta pagubă ! De altminteri, ar fi trebuit să se oprească şi la micul Jamar, pe strada Louis-le-Grand, şi n-ar mai isprăvi niciodată luîndu-i la rînd !

De necrezut, dar se înseninase de-a binelea. În ciuda norilor negri înaintînd dinspre apus asupra Parisului, ca şi cum oraşul n-ar fi fost ameninţat decît de la miazăzi. Un sacagiu se opri în faţa fîntînii Gaillon, ştergîndu-şi fruntea îmbrobonită ca în toiul verii. Stătea acolo, cu pălăria lui de piele şi şorţu-i soios, înaintea cobiliţei pe care o lepădase de pe grumaz, cu cele două găleţi pline. Privi la muschetarul călare. Cu nişte ochi care nu spuneau nimic. Théodore se feri la timp, căci o berlină cu patru cai, care tocmai ieşise pe poarta unei case mari din strada Neuve-Saint-Augustin, trecu în goană pe lîngă dînsul la cotitura străzii. Tot felul de catrafuse legate cu sfoară erau îngrămădite pe acoperişul trăsurii. Sacagiul rîse încetişor, văzînd că berlina o ia către apus, ca şi cum ar fi vrut să iasă în întîmpinarea ploii ce se vestea. „Nu într-acolo ! strigă el în urma berlinei. Coblentz [1] e de cealaltă parte !"

•

Pe strada Michodière, la numărul 8, era un imobil rămas din veacul trecut, zidit în locul fostului hotel „La două poduri" şi împărţit în apartamente, dintre care domnul Géricault ocupa unul pînă în 1813, la parter, în fundul curţii, împreună cu aripile locuite odinioară de domnul d'Armanonville. Deşi încăpătoare, casa asta, în care nevastă-sa Luiza murise în 1801, părea în ochii bătrînului Géricault, tatăl lui

[1] Localitate din apusul Germaniei, unde s-a constituit armata emigranţilor regalişti sub comanda prinţului de Condé, care s-a alăturat armatelor străine inamice.

Théodore, un soi de adăpost de holtei. Pesemne fiindcă trăise acolo multă vreme singur, fără fiu-său, intern la liceu. De cînd Théodore locuia la dînsul şi de cînd cu scrînteala lui de-a face pe pictorul, bătrînul se văzu nevoit să-i lase două încăperi. Ba, în ziua în care se apucase să facă nişte tablouri mari, mucosul se dusese să ia cu chirie o odaie, în dosul unei dugheni din bulevardul Montmartre... asta chiar pe vremea cînd generalii Malet şi Lahorie au fost împuşcaţi la zidul cazărmii Grenelle... Şi fiindcă veni vorba, Lahorie fusese muschetar cînd avea vîrsta lui Théodore... În sfîrşit, în casa din strada Michodière mai toate încăperile rămîneau nefolosite, ca nişte saloane de zile mari.

Trecînd iar prin faţa casei, călăreţul îl opri pe Trick şi aruncă o privire în curte, pe deasupra stîlpilor de piatră ai porţii. De pe calul său nu putea să vadă decît cerceveaua ferestrelor odăii galbene. Cine-o fi locuind-o acum ? Cum o mai fi arătînd odaia galbenă cu tavanul ei înalt şi cu ferestrele oblonite pe dinăuntru ? Pe vremea cînd ai lui locuiau acolo, odaia avea pereţii îmbrăcaţi în lemn alb şi mobile grele, în care se amesteca mahonul şi lemnul pomilor fructiferi. Lungă şi adîncă, odaia asta unea aripile apartamentului şi avea două rînduri de ferestre faţă-n faţă, unele dînd spre curte, iar celelalte către fundul grădinilor. Théo revedea, parcă ar fi privit prin ele, copacii care în acest anotimp desenau pe cerul alb nişte degete strîmbe, înnegrite, în grădinile ce se întindeau spre nord pînă la bulevard... Aripa de sud a apartamentului era împărţită în două caturi, şi camera lui Théo, la care te căţărai pe o scară interioară, dădea spre grajdurile de la Nr. 4 al străzii. Ele ajungeau, prin dosul clădirii cu Nr. 6, pînă la casa Géricault. De-aici tînărul nostru vedea, prin perdelele albastre ale odăii sale, boxele grajdurilor, oamenii care strîngeau bălegarul, caii scoşi în curte ridicîndu-se în două picioare. Priveliştea îi era ascunsă în parte de zidul casei de la Nr. 6, care fusese un palat al ducesei de Longueville.

Se prea poate că, văzîndu-şi fiul plecînd de acasă pentru a picta altundeva, din lipsa unui atelier, domnul Georges Géricault să se fi hotărît să-şi caute altă locuinţă. Era pe vremea cînd înfrîngerile din Rusia stîrneau jale mare în Franţa, nu mult după executarea generalilor Malet şi Lahorie. Théo venise acasă în cizme şi asudat, dintr-o lungă plimbare cu calul, abia găsind timp să se spele pe mîini şi să-şi pieptene ciufuL Copilul acesta nu se arătase niciodată prea grijuliu faţă de covoarele din casă. „Domnişoară Melanie, scoate cizmele băiatului ! Aşază-te colea, fă-te comod..."

Domnişoara Melanie era guvernanta care, fără îndoială, îl cruţase pe stăpînul său de necazurile unei alte căsătorii. Avea patruzeci de ani

împliniți în 1813 și evlavie destulă ca să ajungă și pentru ceilalți, într-o familie în care ceilalți nu prea erau duși la biserică. Afară de asta, înfățișarea serioasă i-o dădea gulerul lat și scrobit, mînecile albe, îmbrăcămintea cuvenită pentru a impune respectul, rochia neagră și lungă de-o făcea mai înaltă, cu încrețituri largi care cădeau drept pînă-n duşumea, apoi boneţica ei de dantelă cu panglicuțe.

Théodore nu se putu ține să nu intre : îl împinse pe Trick în curte. Aici amintirile deveneau mai vii, mai clare. Nu trecuseră decît doi ani de atunci, și acest atunci părea dintr-o altă viață. Ce frumos sînt rînduite ferestrele !...

Îi venea în minte convorbirea de atunci. Nici pe tatăl tău n-ajungi să-l cunoști bine. Cum ar fi putut înțelege Théo că tată-său îl îndemna întotdeauna să se aşeze acolo, în fotoliul acela, și nu într-alt loc, pentru că aşa putea să-și vadă dintr-o dată flăcăul atît de chipeş, pe care nu se mai sătura să-l privească, zicîndu-și că el îl făcuse, și portretul Luizei, răposata-i soție, semnat de Boilly, Luiza care avea imensii ochi visători ai fiului ei și care murise la 1801 în camera de alături. Tatăl ar fi ținut mult să știe despre fiu-său și altceva decît ce-i destăinuia el. Ai ceva aventuri cînd ești aşa de frumos... Théo era însă în privința asta de o muțenie desăvîrşită.

Convorbirea din ziua aceea... Convorbire, ca să-i zicem aşa, căci numai tatăl lui Théo vorbea. Mai scund decît fiu-său, ținîndu-și capul pe spate ca pentru a părea mai înalt și pe deasupra chel, cu o șuviță adusă pe frunte, avea ochi de pasăre, aproape fără sprincene, bărbia vîrîtă în gulerul înalt de dantelă albă și un nas lung care îi dădea o înfățişare de spaniol (e tot ce moștenise Théodore de la dînsul). Aşa cum arăta, și îmbrăcat în veşnica sa jachetă castanie, te cuprindea mirarea că nu poartă perucă.

– În epocile de nesiguranță, pricepi tu, băiatule, ce va să zică epocile de nesiguranță ? în epocile de nesiguranță, zic, banii se ascund... Urmarea logică a acestei situații este că toți cei care au nevoi urgente... pricepi ? nevoi urgente, nu găsesc bani gheață, bani peşin... Din pricina asta nu reuşesc să vîndă nimic. Dar nevoile dau zor...

Théo îi tăie vorba :

– ...ba chiar se agravează...

– Se agravează, bine zici... Ia stai, nu cumva mă iei în bășcălie ? Da, se agravează. Și-atunci oamenii cer prețuri tot mai mici pentru ceea ce nu pot vinde. Nimeni însă nu cumpără. Dînșii mai lasă din preț. Și tocmai aici începe să se vadă deosebirea dintre cei care înțeleg lumea modernă și cei care n-o înțeleg... deosebirea...

Théodore, cel din 1815, rîse încetişor amintindu-şi de vorba părintească. Se răsuci în şa şi-şi văzu de drum prin strada Michodière, către bulevarde. Ploua iar, în ciuda curcubeului. Nu te mai poţi încrede în nimic.

La întretăierea străzii cu bulevardul era Baia chinezească, iar în colţ, cafeneaua în care – Géricault tatăl amintea odinioară fiului său cu groază – se adunau cei din conjuraţia Egalilor [1]. N-avea ce-i face : în ziua asta de florii toate îl duceau cu gîndul la conspiraţii, la răzvrătiri militare... Oamenii lui Babeuf veneau aici să asculte cîntece, apoi, într-o zi, pe cîmpul acesta de la Grenelle unde fusei adineauri... Ce cale ar fi apucat lumea dacă Egalii izbuteau ? Nişte oameni ca tatăl lui Robert Dieudonné. Bonaparte n-ar fi ajuns Napoleon dacă trupele răzvrătite la Grenelle... N-ar mai fi fost nici gloria, nici morţii n-ar mai fi fost... Cu ce plăcere ar fi făcut o baie călăreţul, colo, cît ai clipi ! Baia era însă închisă duminica. Peste tot era închis duminica. Théodore înjură în gînd rînduielile bisericii.

– Tocmai cei ce au dosit gologanii au făcut ca banii gheaţă să se rărească – zicea tată-său – dînd naştere acestei scăderi a preţurilor la toate bunurile scoase în vînzare, şi încăpăţînîndu-se, au lăsat să le scape ceasul prielnic, pe cînd alţii, care simt şurubăria afacerii, chibzuind că marfa a ajuns la un preţ prea scăzut ca să poată rămîne aşa, profită de ocazie şi cumpără. Pe nimica, pe-o coajă de pîine. Nici vorbă că aceştia au socotit că lucrurile se vor potoli curînd şi că preţurile se vor urca iar pe măsură ce banii ascunşi au să iasă din ascunzătoarea lor, căci banul nu poate sta mult fără să circule.

Deocamdată, pe bulevardul Italienilor, între marii copaci desfrunziţi, circulaţia era oprită de-o încrucişare de trupe : călăreţii aceştia, dragonii, coborau pesemne de la cazarma din mahalaua Poissonnière, îndreptîndu-se spre Champs-Elysées, iar din celălalt capăt al străzii venea infanteria, care se întorcea la cazarma din mahalaua Templului. Mohorîtă oaste ! Călcau în pas de paradă. Mulţimea, destul de rară, saluta cu strigăte crinii [2] : *Trăiască regele !* Soldaţii nu răspundeau. Călări, ofiţerii cu sabia scoasă treceau de-a lungul coloanei, întorcîn-

[1] Mişcare comunistă utopică din Franţa (1795—1796), condusă de Societatea secretă a Egalilor, înfiinţată în martie 1796 şi care-l avea în fruntea ei pe Gracchus Babeuf (1760—1797). Scopul Societăţii Egalilor era pregătirea şi înfăptuirea revoluţiei în vederea realizării unei depline egalităţi între oameni, graţie transformării comuniste a societăţii. Oglindind lipsa de maturitate a proletariatului din acea vreme, Societatea Egalilor atribuia comunismului trăsături nivelatoare grosolane. În mai 1796 conjuraţia Egalilor a fost descoperită, iar Babeuf condamnat la moarte şi executat.

[2] Stindardul regalităţii, cu crini de aur pe fond alb.

du-se mereu spre a se încredința că oamenii îi urmează... A fost nevoie să se mai oprească o dată, bătînd pasul pe loc, de-a lungul grădinilor întinse, care porneau de la casele cele mari de pe strada Neuve-Saint-Augustin și ajungeau pînă în marginea bulevardului, pe dreapta, după Baia chinezească. Mai departe, dincolo de cartierul acesta de case bogate și grădini, se zărea cîmpia suind și colina Montmartre cu morile ei, ca un fond de peisaj flamand, o perspectivă a lui Breughel [1] în ploaie... Destul, destul să te tot gîndești la pictură !

Pe scurt, ceea ce bătrînul Géricault zicea atunci era că, începînd din decembrie, de cînd se cunoștea în Franța dezastrul armatei din Rusia, banii parcă intraseră în pămînt. Nu că ar fi fost mereu alte temeiuri pentru asta. Cînd oamenii au văzut însă pe hartă unde se aflau francezii, cînd au auzit că în aprilie se băteau la Lutzen [2], apoi cînd s-a știut de moartea lui Duroc [3], iar în octombrie de cea a lui Bessières [4] la Leipzig [5]... Îți venea greu pe-atunci să pricepi această goană a trupelor de ici colo și îndărăt. Nu mai era ca pe vremea bătăliei de la Austerlitz. În sfîrșit, vedeai că e vorba de o încheiere a socotelilor după un deces... Și, fie că sînt zvonuri sau fapte adevărate, efectul psihologic e același...

– Eu – zicea tată-său – nu dau nici o importanță acestor întîmplări. Pricepi tu ? Împăratul, poți gîndi ce vrei despre el, dar interesele în joc sînt prea mari. Îți închipui ce-ar ieși dacă s-ar ajunge la împărțirea moșiilor și la o nouă orînduire a învoielilor cu țăranii ! Iată pentru ce Napoleon nu poate, nu poate fi învins...

Așa e, dar moștenitorii cereau parale multe, fără să țină seamă de împrejurări sau măcar de zvonurile care circulau, de panica pieței. Domnul Géricault le propuse dintru început o nimica toată, știind că nu se vor învoi. Așa, n-avea ce pierde ; dacă venea vestea vreunei izbînzi strălucite, nu-l putea sili nimeni să cumpere...

– Cînd veni însă înfrîngerea de la Leipzig, saxonii care se lepădau de noi, douăzeci de mii dintr-ai noștri prizonieri, Poniatowski [6]

---

[1] P. Breughel, pictor flamand (1530—1600).

[2] Lutzen, orășel în Saxonia, unde a avut loc bătălia între resturile armatei lui Napoleon, înfrînte în Rusia, și trupele rusești și prusace.

[3] Gérard Duroc, general al lui Napoleon.

[4] Jean-Baptiste Bessières, mareșal al Franței.

[5] La Leipzig s-a dat bătălia hotărîtoare între armatele coaliției europene și armata lui Napoleon (1813). După înfrîngerea de la Leipzig, a urmat invazia Franței și prima abdicare a lui Napoleon.

[6] Iosef Poniatowski, general polonez, numit de Napoleon mareșal al Franței, s-a înecat în rîul Elster după bătălia de la Leipzig.

înecat, Macdonald bătînd în retragere spre Rin, am mai tăiat și din prețul propus mai înainte. În fiecare zi luam tocmeala de la capăt. Veștile din Olanda i-au dat gata pînă la urmă. Azi am făcut tîrgul, plătind numai jumătate din ce oferisem la început...

Găsea o plăcere răutăcioasă în a nu spune ce cumpărase. Era un loc mare într-un cartier de viitor, după socoteala lui. Chiar la poalele dealului Montmartre, aproape în plin oraș, în spatele cartierului Lorette.

– Ceva mai departe de grădina Ruggieri... cunoști teatrul de păpuși care se află acolo ? da... ei bine, sîntem chiar zid în zid cu grădina... Și ne vom muta din strada Michodière.

– Într-un loc viran ? întrebă Théo.

– Sînt și ceva clădiri pe acolo. E o mahala cu căsuțe înconjurate de grădini. Și ateliere... Cunoști Noua-Atenă ?

Scăpase vorba : atelierele de pictură arătau cît de bună era afacerea. Nu va mai trebui să se adăpostească în odaia din dosul dughenii de pe bulevard. Băiatul va putea să lucreze lîngă bătrînul său tată... Ce-i drept, n-a fost chip să se mute numaidecît. Căci înfrîngerile militare nu aduc numai foloase. La întîi ianuarie aliații treceau Rinul și intrau în Franța. Nu mai găseai lucrători să-ți dreagă și să-ți zugrăvească. Îi înghițea pe toți armata. Bătrînul Géricault cumpărase totuși prea devreme. Așa că, pe la sfîrșitul verii, cînd Théo pictase al său *Cuirasier rănit,* casa părintească era gata, dar tînărul pictor, care încă nu-și avea atelierul în strada Martirilor, se cuibărise în pod.

Théodore își pierdea răbdarea. Calul tropăia pe loc în spatele soldaților. Nu era în firea lor, nici a unuia, nici a celuilalt, să lîncezească la pas, legănați de visuri, așa cum gîndurile îl siliseră pe călăreț în dimineața aceea. Și el nu știa să umble altfel decît fie pe jos, fie în galop nebun, chiar prin mijlocul Parisului. Pe bulevard, cînd se văzu silit să meargă în urma coloanei și o dată ajuns în fața cafenelei *Frascati,* se întoarse deodată și, dînd pinteni calului, se năpusti în strada Grange-Batelière ca un uragan ; oamenii se fereau înspăimîntați, precupețele se agățau de cărucioarele lor, ținîndu-se cu amîndouă mîinile, ca și cum florile și zarzavaturile puteau fi răsturnate numai de suflarea calului în galop. Ajunse în strada Foburg Montmarttre, apucă pe ea, fără să încetinească goana. Nu voia să se mai gîndească la pictură. Fugea de rușinea lui. Galopul îl făcea să uite de tabloul său, de înfrîngerea suferită. În fața bisericii Saint-Jean, la trecerea lui, cîțiva strigară : „E un smintit !" Nu-i luă în seamă, trecu de răspîntia străzilor Coquenard și Saint-Lazare, de palatul familiei La Grange, de-a

lungul hanului „La Cocoşul îndrăzneţ", coborî în goană mare strada printre gardurile grădinilor şi maghernițe, apoi strînse frîul dintr-o dată şi se culcă pe gîtul calului, ca să treacă prin poartă fără să-şi agaţe coiful, în mijlocul unei cete de ştrengari care alergau în urma lui.

*

Théodore, cu capul vîrît în coama calului, nu văzuse cînd Trick o trînti jos pe tînăra femeie, în poartă, dar, auzind ţipătul ei, înălţă ochii şi zări mantaua ei de un verde-închis, cu dantele albe şi pălăria de catifea cu pene lunecînd în stînga... Se prăvălise ca o pasăre lovită.

Ofiţerul sări jos şi ridică de pe caldarîmul acoperit de iarbă tînărul trup mlădios şi lung, atît de uşor în braţele sale de bărbat... Necunoscuta avea ochii închişi ; gemu, apoi întoarse capul şi pletele blonde i se răsfirară pe umăr... La ţipătul ei de adineauri, Baptiste şi nevastă-sa ieşiră din cămăruţa lor de lîngă poartă, iar laia de ţinci începu să piuie împrejur. „Cine-i asta?" întrebă Théodore, şi portarul zise: „O doamnă care locuieşte la cotitura străzii..."

Muschetarul zvîrli lui Baptiste frîul şi, cu dulcea lui povară pe umeri, intră în curte, strigînd portarului : „Ai grijă de Trick..." Dar gîtul plăpînd se răsuci în gulerul înhorbotat al cămăşii, apoi, cu un suspin, femeia care îşi lăsase obrazul în pieptul lui Théodore deschise ochii şi, văzîndu-se în braţele unui bărbat străin, se îngrozi, trupul i se destinse deodată şi începu să se frămînte, lovind cu un pumnişor furios pe răpitorul ei : „Domnule, domnule ! Nu vă cunosc, lăsaţi-mă jos !"

Théodore se supuse, cam cu părere de rău şi cu oarecare încetineală. Cît de fermecătoare era necunoscuta ! Subţirică, ai fi zis chiar slabă, o gură minunată, o piele atît de fragedă şi atît de bălaie, ca de copil... Nu era totuşi o copilă în lunga redingotă de catifea, brăzdată de o panglică albă ca mîinile ei şi cu poalele pînă la pămînt. Se uita la dînsa aşa, ca şi cum ar fi fost goală mai înainte şi se simţi roşindu-se foarte tare... Ea însă, ţinîndu-se acum pe picioare, avu un fel de ameţeală şi se agăţă iar de braţul bărbatului :

– Îngăduiţi-mi, doamnă, să vă ofer braţul... Locuiţi alături de casa maiorului Brack ?

Numele acesta păru să potolească puţin tulburarea tinerei femei. Se sprijini de braţul lui Théodore, dar, ca şi cînd ar fi văzut abia atunci cum era îmbrăcat, se trase îndărăt, exclamînd :

– Uniforma asta !

El o întrebă :

– Vă displace haina mea, doamnă ?

– Am, domnule, motivele mele să nu-mi placă, răspunse dînsa.

Şi îşi urmară amîndoi, în tăcere, drumul prin curtea plină de tot soiul de barăci împrăştiate, unde se vedeau, în dreapta, micul grajd şi bucătăriile familiei Géricault. O lume necăjită îşi ducea traiul în barăcile acelea, crescînd iepuri de casă şi găini. În fund grădina, în care copacii erau încă scheletici, începea dincolo de gardul de uluci înalte, avînd în mijloc şi o fîntînă de piatră. Se vedea la stînga, de cealaltă parte, clădirea fără etaj, peste care urma să se ridice atelierul lui Théodore, restrîns deocamdată la podul casei părinteşti. Era o clădire albă cu acoperiş de ardezie. Drept înainte, printre copaci, se zărea pe deasupra unui zid acoperişul unei case ţărăneşti, lungă şi joasă, şi coşul mai ridicat al unui pavilion din spatele teiului înalt. De aici, la cîţiva paşi mai departe, ocolind proprietatea Géricault şi coborînd în jos, dădeai într-o alee cu căsuţe de toate felurile, rînduite cam fistichiu, unele fără etaj, altele strîmte şi înalte, cu faţade triunghiulare sau cu mici stîlpi turtiţi la intrare, cu acoperişuri netede sau cu foişoare, şi toate acestea nu se urcau prea sus, în dreapta, unde cîmpia ajungea pînă la ele, căţărîndu-se pe înălţimi, ci în stînga aleea ducea în jos, printre copacii mai mult sau mai puţin îngrijiţi, la dumbrăvile care se prelungeau pînă în strada Saint-Lazare. La jumătatea drumului, înspre partea ceea, se găsea rondul unde se întîlneau toate uliţele dimprejur, şi acolo, peste drum de casa lui Fortuné Brack, se înălţa un soi de mic templu grecesc, în care nu locuia nimeni pînă mai ieri, avînd în faţă şi o grădiniţă înţesată de tise, cu creasta rotunjită. Aici se opri necunoscuta. Ei nu-şi vorbiseră venind încoace, după cele două fraze schimbate. Văzduhul era plin de cîntecul păsărelelor. Totul era ud împrejur, dar ploaia încetase pentru o clipă. Théodore se înclină înaintea tinerei femei şi zise :

– Atîta vreau să sper, doamnă, că m-aţi iertat...

Dînsa îi zîmbi, plecîndu-şi uşor capul, fără să spună o vorbă.

Pe cînd se întorcea, Théodore se simţea oarecum tulburat : poate nu atît pentru că ţinuse o clipă această femeie în braţele lui, cît pentru vorba pe care ea o rostise... „Uniforma mea !" repetă el cu glas tare şi tresări. Tunica lui roşie îi devenise tot aşa de nesuferită cum era şi în ochii necunoscutei. Avea el motivele lui pentru aceasta ?

Înainte de a intra la tată-său, se abătu pe la grajd, în dosul atelierului, spre a se încredinţa că Baptiste îl priponise pe Trick de cîrligul gros din perete şi că-i dăduse ovăz.

– Doamna asta se află de mult timp aici ? îl întrebă el pe portar.

– De vreo patru-cinci zile, domnule locotenent, răspunse celălalt şi urmă îndată : E oare adevărat că împăratul va fi mîine la Paris ?

Baptiste zicea întotdeauna *împăratul*, asta n-avea de ce să-l mire. Dar descheindu-şi mantaua udă, Théodore îşi simţi sub pieptar şi platoşă inima care bătea foarte tare. O stîrnise împăratul sau necunoscuta ? Fără să-i răspundă lui Baptiste, intră în casă.

*

Îl aştepta aici o urmare la convorbirea din 1813. Servitorimea de parte bărbătească fusese învoită în oraş. Domnişoara Mélanie, tot în rochia ei de dincolo de modă, cu guleraş, cu boneţică şi cu mînecuţe, deretica prin cameră. Portretul lui Boilly era acum în această sufragerie burgheză, în care mobila adusă din strada Michodière părea nepotrivită. La drept vorbind, mobila asta era mai la locul ei aici decît în saloanele pline de ifos ale celeilalte locuinţe, cu lire şi coroane sculptate în lemnul pereţilor şi tavanelor. Locuinţa propriu-zisă se afla la întîiul etaj şi bucatele soseau de jos într-un soi de ascensor.

– Slavă domnului, bine că ai venit, băiatule ! Domnişoară Mélanie, scoate-i cizmele !...

Ea adusese rămurele de la biserica Saint-Jean, unde ascultase liturghia. Îşi ceru deci scuze : se duce să pună merişor la crucea mîntuitorului din odaia domnului Géricault. De altfel, domnul Théodore lăsase pînă acum noroi destul pe covoare şi nu mai avea ce murdări. Tatăl mîrîi, apoi începu să rîdă. Era adevărat, ştrengarul intra în casă ca în grajd. Plin de noroi şi cu hainele pe el leoarcă. Îşi zvîrli pe o canapea din antreu mantaua udă ca un burete care ar fi supt toată ploaia, apoi îşi atîrnă centironul şi sabia de speteaza unui scaun în sufragerie, iar coiful şi-l puse pe măsuţa cu farfurii. Unde avea de gînd să-şi trîntească pieptarul şi platoşa, pe care şi le descheia acum ? Asta n-are să mai fie sufragerie, ci vestiar soldăţesc ! Domnul Géricault nu se mai sătura privind la fiul Luizei, colo, ţinîndu-se drept în dolmanul său roşu, strîns în pantalonul de piele, cu aceeaşi clipire a genelor... Frumoasele mîini, lungi şi palide !... Théo, înfipt parcă în pulpele lui tari, îşi freca palmele mulţumit că se spălase pe mîini, de asta îngrijindu-se singur de cum venise. Trecuse prin bucătărie, adulmecînd ce era prin cratiţele puse la foc, şi domnişoara Mélanie îi spusese : „Veţi avea la masă andive cu smîntînă... îţi place ?"

Pentru dînsa, Théo era în acelaşi timp şi celălalt domn Géricault, şi piciul căruia mai ieri încă îi ştergea mucii cu batista ei în carouri. „Nu te-ai urcat în odaia ta?" îl întrebă tată-său.

Odaia era sub acoperiş, într-un colţ al atelierului. Adică al podului. Încăperea, cu pereţii tencuiţi, avea fereastra la nord, spre teiul singuratic din marginea clădirii. Ca să ajungă acolo, Théodore trebuia să treacă prin faţa schiţelor pentru *Ofiţerul de vînători* şi *Caii de la Versailles,* a studiilor pentru *Cuirasier,* pentru bustul *Carabinierului*... apoi peisaje, cai şi iarăşi cai. Nu, nu se urcase în camera lui. Tatăl se uita la el pe sub sprîncene : aşadar flăcăul, cum a scăpat de la cazarmă, glonţ aici, ca să-l vadă pe tăticu ? trebuie totuşi să aibă vreo dragoste... Chipeş cum e şi discret cum nu se mai află, dacă mi-l răpeşte vreo fîşneaţă oarecare sau vreo doamnă de neam mare ? Pe unde umblă în serile cînd îl roagă pe Jamar sau pe Dedreux-Dorcy să-mi ţină de urît ? Un muschetar de-al regelui, ehei ! Şi cînd eşti frumos ca dînsul...

– Ai fost azi la exerciţiu ?

– Da, zise Théodore. Trick e cam obosit. L-am lăsat pe mîna lui Baptiste, care are grijă de el ca de lumina ochilor. Ai auzit ce se spune prin oraş ?

Bătrînul clipi repede. Auzise. Şi apoi, Jamar venise chiar azi cu noaptea-n cap, crezînd că-l mai găseşte acasă pe Théo, şi cîte n-a mai îndrugat ! Ce mai palavragiu şi băiatul ăsta ! Vorba e însă : ce-o fi adevărat din toate acestea ? Orice-ai zice, poporul francez nu-şi va părăsi aşa, cu una cu două, regele şi crinii. Sînt interese prea mari în joc. Nu, zău, ia închipuieşte-ţi ce s-ar întîmpla dacă s-ar întoarce Buonaparte : afacerile s-ar duce de rîpă, toate rînduielile s-ar clătina, moşiile...

– Nu întoarcerea Burbonilor – zise Théodore – a pus capăt acestor frămîntări...

Tatăl aruncă o privire înspăimîntată spre uşă.

– Copil nenorocit, aş crede că vorbeşte un iacobin, dacă nu te-aş cunoaşte ! Bine, dar cu toate că nu mă îndoiesc o clipă – m-auzi tu ? – o clipă, de trăinicia tronului, de dragostea francezilor pentru prinţii lor, n-avem dreptul să riscăm, după cele ce s-au întîmplat în ţara asta nenorocită, zic, să riscăm nici atîtica... Renta a şi scăzut cu doisprezece franci de la începutul lunii...

Théodore nu se sinchisea de rentă. Îl asculta pe tată-său cu gîndul aiurea. Cine putea fi, la drept vorbind, femeia ? O prietenă a doamnei de Brack ?... În micul templu grecesc nu locuia nimeni în ultima

vreme... Văzu mere pe masă într-o vază mitologică de Percier-Fontaine. Théodore apucă unul şi muşcă din el cu poftă. Să aştepţi pînă e gata prînzul ! În casa domnului Géricault se prînzea la douăsprezece fix. Aveai vreme să crăpi de foame. Şi ce zicea babacul ?

– Care va să zică... care va să zică... care va să zică... trebuie să te pregăteşti pentru orice s-ar întîmpla, fie şi întorsătura cea mai de necrezut, fie chiar întoarcerea Căpcăunului. Asta e !

– Oh, cea mai de necrezut... Marc-Antoine zice că e la Fontainebleau Căpcăunul...

– Nu mai spune prostii ! Dacă ar fi la Fontainebleau s-ar şti. Eu însă n-am aşteptat s-ajungă el acolo ca să cumpăr valori sigure din banii ce-i aveam. Ia închipuieşte-ţi niţel ce s-ar alege de moneda franceză, dacă toată Europa, nemulţumită, văzîndu-l pe Buonaparte la Tuilerii, ne-ar tăia creditul ! Fără să mai vorbesc de riscurile unui război în care nemţii şi cazacii, ca să nu-i mai pomenesc pe engleji, ar avea prea puţină grijă de interesele particularilor în caz de invazie !

– Tată – zise Théodore cu gura plină – vrei să-mi spui că ai cumpărat dealul Montmartre ?

– Nu mînca toate merele ! De altfel, nu fac două parale în anotimpul acesta. Ai să-ţi tai pofta de mîncare. Ce ziceai ? A, da, că numai de asta îmi arde acum, de bani... Sau să mă gîndesc, în sfîrşit, că am un fiu, ştii...

– Se zice...

– Şi cu aş vrea ca fiul acesta... Porţi o uniformă la care unii s-ar putea uita urît...

Théodore tresări. Nu-l mai auzea pe tată-său. O simţea din nou în braţele sale pe necunoscuta cu plete bălaie. Nimic nu-l mai interesa afară de dînsa. Şi în ochii ei, uniforma asta...

– Vezi bine, băiatule... Eu nu mă bag în treburile tale. Cînd e vorba de... Te-am întrebat oare vreodată cum le cheamă pe iubitele tale ? Hm ! În sfîrşit, cîtă vreme nu e vorba decît de... imprudenţe...

– Să n-ai nici o grijă, n-am de gînd să mă însor...

– Ei, voiam să zic imprudenţe la călărie. Dacă totuşi te-am îndemnat să intri în escorta regelui...

– Să nu mai vorbim de asta. Dacă vrei... zise Théo, posomorîndu-se deodată. Nu tu m-ai împins acolo, eu însumi...

– Să zicem că nu m-am împotrivit... Bagă de seamă, eu nu pun mare temei pe zvonuri. Dar cînd vine unul într-o zi şi-mi spune : ştii cine a sosit la Grenoble ? Şi apoi, în fiecare zi alt oraş... Cînd am

auzit de trădarea lui Ney, am intrat la idei. Crezi tu, oare, că un om ca ăsta trădează fără să aibă motive serioase ?

De vreme ce nu i se vorbea de pictură, Théodore rîse din toată inima.

– Aşadar, tată, dacă mîine Căpcăunul e la Tuilerii ?

– Ei bine, va trebui să chibzuim la ce-i de făcut. Dar, oricum, tu nu crezi că s-ar putea una ca asta, nu-i aşa ?

– Cine ştie ! Poate că nu vom reuşi să-l oprim la Melun...

– Domnule fiu al meu, glumele acestea nu-s potrivite pentru un ofiţer al escortei regelui... Dacă Buonaparte... Ar urma de-aici că maiestatea-sa regele ar fi luat-o din loc ? Vezi şi tu că asta nu se poate. Abia joi, la adunarea celor două Camere, regele... ah, a fost mişcător ! *Am muncit pentru fericirea poporului meu. Aş putea, oare, la şaizeci de ani să-mi încheie mai bine cariera decît murind apărîndu-l ?* Cuvintele astea sînt de neuitat. Maiestatea-sa nu va părăsi Capitala. Mai curînd va alege moartea...

–. Vom mai vorbi, tată !

– N-ai citit *Journal des Débats* de astăzi ?

– Mărturisesc...

– O, dar e foarte important. Asta m-a tulburat tot atît cît şi trădarea mareşalului. Într-alt fel, din fericire, într-alt fel. Dar ce păzesc acolo şefii tăi, dacă nu arată asemenea scrieri muschetarilor ? Va să zică n-ai văzut articolul domnului Benjamin Constant [1] ? Unde l-oi fi pus ? Iacă, uite-l ! Citeşte niţel...

Gazeta era mototolită de mîinile nervoase ale domnului Géricault. Théodore începu să citească. E drept că articolul domnului Benjamin Constant nu era al unuia care se aştepta să-l vadă pe Uzurpator intrînd în Capitală.

– Ei, ce zici ? Nu-i aşa că-ţi dă curaj ? zise tatăl frecîndu-şi palmele. Ceea ce nu ne împiedică să luăm măsurile noastre...

Domnişoara Mélanie golea masa pentru a pune tacîmurile. Ea aruncă o uitătură supărată vazei din care două mere dispăruseră. Domnul Géricault o privi. Urmă între dînşii acel dialog mut al oamenilor care se cunosc de multă vreme unul pe altul. Domnişoara Mélanie înălţă din umeri. Domnul Georges îi trecea cu vederea orice domnului Théodore.

[1] Om politic, publicist şi scriitor francez (1767—1830), unul dintre liderii opoziţiei liberale burgheze în timpul restauraţiei. Autorul romanului *Adolf*, de factură romantică, al cărui erou este un individualist dezorientat de realitatea burgheză ; cartea zugrăveşte în mod veridic spiritul egoist al societăţii burgheze.

– Dacă totuşi Căpcăunul s-ar întoarce... nu mai are rost să le fii credincios prinţilor...

Théodore nu auzi fraza asta. Gîndul i se întorcea la micul templu grecesc din grădina cu copăceii rotunjiţi în creştet. Femeia era într-adevăr prea subţirică. O fetiţă... Deodată, tată-său parcă spuse ceva... Despre ce e vorba ? Aşa-i cînd nu eşti atent la conversaţie...

– Există dezertor şi dezertor... Îţi spun că Ney, ci bine, purtarea lui mă pune pe gînduri... Că doar nu e un aiurit ca bărbatul doamnei care a venit să se cuibărească aici, în faţa casei maiorului Brack...

Cum, Théodore nu ştia că în micul templu grecesc era o persoană sosită într-ascuns ? nu-i de loc urîtă... de loc urîtă... dar cam pirpirie... i se vede lingura pieptului... Cine e ? Un nume care a făcut vîlvă zilele acestea... Nu, nu era, la drept vorbind, o prietenă a lui Brack, ci o creolă, pricepi ? Baronul Lallemand a adus-o de la Saint-Domingo pe Carolina lui... El se afla acolo de pe la începutul veacului...

– Cum, o creolă ? se miră Théodore. Atît de blondă !

– Tu le iei pe creole drept negrese ? A, dar ia ascultă, nu cumva ai întîlnit-o ?

Muschetarul nu auzi întrebarea. Ce vîrstă putea să aibă această femeie ? Cam la vreo treizeci de ani, cu siguranţă. Generăleasa Lefebvre-Desnouettes ne-a adus-o aici, bineînţeles. Nu voia s-o ţină la dînsa, pe strada Victoriei, pricepi, să n-o simtă poliţia... Toţi ăştia se ascund ba la unul, ba la altul. Uite, ducesa de Saint-Leu, sînt opt zile de cînd a şters-o din strada d'Artois... Şi bagă de seamă, nimeni n-a uitat vitejia baronului. A dovedit-o pe toate cîmpurile de luptă... Ce nevoie avea să se vîre în trăsnaia asta cu Lefebvre-Desnouettes ? Vrei să ştii atunci pentru ce maiestatea-sa l-a făcut prefect de Aisne ? Ca să-l încerce. Se adunaseră acolo, la comandament, ca din întîmplare, prea mulţi oameni de-ai lui Buonaparte. Se zice că Fouché [1], tot el şi de data asta, i-a sucit capul baronului... Ştii că Fouché a fugit, mai zilele trecute, sărind zidul închisorii, îndată după ce l-au arestat ? S-a furişat pînă la vecină-sa, ducesa, care se şi cărase, iar de acolo, ţşt ! nu te ştiu, nu te-am văzut... Oricum, şi Lallemand ăsta ! Ar fi putut aştepta încă opt zile înainte de a-şi da pe faţă mar-

[1] Joseph Fouché, fost preot şi profesor la un gimnaziu clerical, apoi avocat. Membru al Convenţiunii naţionale. A votat pentru condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea. După ce a făcut demagogie revoluţionară, l-a servit pe Napoleon ca ministru al poliţiei, apoi l-a trădat, intrînd în slujba lui Ludovic al XVIII-lea. Silit să se expatrieze, în urma legii împotriva celor care votaseră moartea regelui, s-a retras la Triest, unde a murit în 1820.

ghiolia ! În sfîrşit, Mărunţelu cel Tuns [1] nici n-ajunsese la Grenoble cînd generalul Lallemand şi cu Drouet d'Erlon... Se zice că şi mareşalul Soult era în complot... Cum o fi fost că regele i-a luat din mînă ministerul... Ei, că ştii doar ce s-a întîmplat : conjuraţii plănuiseră să pornească asupra Parisului şi n-au trecut nici de Compiègne... Generalul Lallemand e de opt zile la închisoarea din Laon şi poate că-l aşteaptă plutonul de execuţie...

– Dar această doamnă, tată...

– Care doamnă ? A, baroneasa Carolina ? O înţeleg, biata femeie ! N-are nici o vină, dar crezi că ar mai fi putut rămîne la prefectura din Laon ? A fugit ca să scape de hărţuielile poliţiei. La Paris le trebuie totuşi o bucată de vreme pînă să dea peste tine... Doar n-ai fi vrut să se ducă la nenmurile ei, tocmai la Saint-Domingo, unde se găsesc ! A venit să se arunce la picioarele regelui. Numai că nu-i aşa de simplu să te arunci la picioarele regelui, şi fiindcă nici ducesa de Saint-Leu, nici doamna Lefebvre-Desnouettes n-ar fi putut să-i facă rost de-o audienţă... Şi, de altfel, care francez, rogu-te, ar fi dus pe nevasta unui osîndit înaintea maiestăţii-sale ?

– Eu ! zise Théodore.

Tată-său îl privi şi ridică din umeri.

– Ce ziceam ? A, da... atunci se găsi un englez să se ocupe de dînsa... un cunoscut al familiei d'Orléans, bineînţeles, dar care mergea des şi în strada Chantereine... un anume Kinnaird...

– Lord Charles ? întrebă Théo. Prietenul pictorilor ?

– Uite, uite, îl cunoşti pe ăsta ? Te interesează ? Se prea poate să-i fi dat el ideea... cunoscînd atelierele de pictură de prin partea locului... Şi s-a refugiat aici. Ţi se pierde urma în Noua-Atenă... Ca un ac într-un car cu fîn... Şi cum Fortuné Brack e un fost ofiţer al lui Lefebvre-Desnouettes... în sfîrşit, sînt toţi o apă... se ajută între ei... şi cum...

Lefebvre-Desnouettes, Fortuné Brack... Şi ce caută Fouché în toate acestea ? Lui Théodore numele auzite i se învîrteau în cap. Era poate şi cartierul acesta straniu în care, de un an încoace, tot ce ţinea de viaţa lui intrase pe făgaşul amărăciunii şi dezamăgirii. În colţul străzii Saint-Lazare, acolo pe unde trecuse în galop, zărise uneori în faţa palatului marchizului de La Grange, comandantul muschetarilor negri, cete de ofiţeri ai escortei veniţi să primească ordine, sau seara trăsuri din care cobora, printre lachei, o mulţime simandicoasă, în scînteierea

[1] Poreclă populară dată lui Napoleon Bonaparte.

policandrelor revărsată prin ferestrele deschise. Marchizul de La Grange, ca şi Law de Lauriston, era un erou al războaielor napoleoniene. Zeul lor se prăbuşise, dar ei nu-şi pierduseră nici palatele, nici epoleţii, nici mijloacele unui trai cu care fuseseră deprinşi în iureşul de bătălii şi serbări de pe vremea imperiului. Drept la trei paşi de-acolo, trecînd de strada Saint-Georges, dădeai în strada Victoriei, căreia locuitorii cartierului îi ziceau tot ca înainte, strada Chantereine, unde se găsea Palatul Lefebvre-Desnouettes, fosta reşedinţă a Josefinei [1] la 18 Brumar, un dar făcut de Napoleon complicelui său la lovitura de stat ; şi Palatul La Grange sau Palatul Lefebvre-Desnouettes erau totuna, căci, deşi generalul Lefebvre-Desnouettes se afla mereu pe drumuri, nevastă-sa dădea dese sindrofii, şi norodul se îmbulzea pe-afară ca să vadă atîta lume aleasă coborînd din trăsuri cu un aer de paraponiseală, mereu în aceleaşi rochii frumoase, în aceleaşi uniforme, şi oamenii recunoşteau cu oarecare emoţie, printre musafiri, pe doamna de Saint-Leu, rămasă pentru dînşii tot regina Hortense. Iar frumosul domnişor care o însoţea era Charles de Flahaut, ibovnicul ei, zice-se fiul lui Talleyrand [2]. Locotenentul Dieudonné, camaradul de şcoală a lui Théodore, modelul tabloului său din 1812, cel care îl făcuse să creadă în geniul său, în glorie, Dieudonné venea şi dînsul la generăleasă, înainte de ianuarie, cînd a plecat cu întîiul de vînători la Béthune. Venea cu prietenul său Amédée, fiul lui Regnault de Saint-Jean-d'Angély, şi dînsul ofiţer care slujise sub ordinele lui Lefebvre-Desnouettes, precum şi cu tînărul Despans de Cubières... Fortuné Brack îi povestise, fălindu-se, cum aceştia îl duseseră la doamna de Saint-Leu, şi el era mai mîndru de faima cucerită acolo, cu glasu-i diăguţ, decît de toate bătăliile la care luase parte. Théodore îi cam pizmuia pe toţi ăştia, aristocraţie născută în Brumar şi odraslele ei, simţindu-se depăşit de dînşii, care aveau nimbul cîmpurilor de luptă, decoraţii, răni.

Fără îndoială, pe domnul Géricault îl plictisea că trebuie să-i vorbească lui Théo, astăzi mai ales, în faţa domnişoarei Mélanie. Îl trase după sine în bibliotecă, pentru ca menajera să poată pune masa. Era o încăpere mare de cealaltă parte a locuinţei. De la fereastră, doar aplecîndu-te niţel peste copacii rînduiţi doi cîte doi, ca soldaţii, ai fi putut ghici templul grecesc... Ce aştepta tată-său de la dînsul ? Să dezerteze ?

[1] Josefina de Beauharnais, prima soţie a lui Napoleon.

[2] Talleyrand-Périgord, ministru de externe sub toate regimurile reacţionare ce-au urmat după 9 Thermidor (1794), pînă la prăbuşirea lui Napoleon.

Se simțeau la largul lor în saloanele prin care Théodore nu se ducea, ofițerii aceștia de-un leat cu el sau abia mai vîrstnici, ca Charles de Flahaut sau ca locotenentul de la Woestine, întîlniți adeseori la *Frascati*. Un Marc-Antoine d'Aubigny, de pildă, era egalul lor : putea să-i primească în casa părintească din strada Saint-Honoré și nimic nu-i despărțea, în afară de credințele lor politice. Toți făceau parte din lumea palatelor. Era lumea pe care el încercase s-o zugrăvească. Pentru că eroii săi, modelele sale, din această lume le luase... Oamenii nu vedeau nimic altceva decît un ofițer de vînători undeva la Eckmühl, sau la Tilsit, rotindu-se călare, ca în tabloul din 1812, sau soldatul retragerii căzut pe pămîntul Franței, undeva către Longwy sau Denain, trîntit de pe șa, în fața calului său rănit, ca în *Cuirasierul din 1814*... Dar el, Théodore, știa bine că ofițerul de vînători cu mustața bălaie, pe oală, era Dieudonné, în ce privește capul, și Marc-Antoine, care îi pozase pentru corp... Adică doi soldați ai împăratului, nimic altceva. Abia cu doi ani mai tîrziu și-a dat seama că făcuse un monstru, o corcitură de republican și de grenadir de-al lui Rochejaquelein... așa cum erau și propriile sale idei, care se băteau cap în cap... În orice caz, asta fusese poate atunci greșeala lui, de-a fi intitulat, pentru Salon, tabloul acela *Portretul domnului D... locotenent de vînători*, în loc să fi făcut din el un soldat anonim, care și-a cîștigat galoanele în sînge, pulbere și fum...

A ce-o fi semănînd acest baron Lallemand, din care Ludovic al XVIII-lea făcuse un prefect și care la douăzeci de ani era la Saint-Domingue, la treizeci de ani în Spania, și general cînd aliații au invadat Franța ? În clădirea de cărămizi vopsite, între copacii despuiați ai acestor grădini dosnice, la el se gîndește creola adusă din Antile, acest soi de pasăre tremurătoare și subțirică, pe care Théodore o ținuse o clipă în brațele sale. Îmi închipui ce trebuie să-i fi spus generăleasa Lefebvre-Desnouettes înainte de-a o aduce aici : „E un colț ciudat, draga mea, cui i-ar trece prin cap să te caute printre barăcile astea, în mijlocul acestor oameni necăjiți, a iepurilor și rățoilor pe care-i cresc ? Sînt niște rentieri care au cîteva ghivece cu flori, zarzavagii și meșteșugari, apoi oameni de-ai noștri, mă-nțelegi, oameni de-ai noștri, ca Fortuné, care a fost adjutantul frumosului general Colbert, sau simpli soldați, ca viteazul ăsta de Maubert, cu piciorul său de lemn, de-l întîlnești prin toată mahalaua vorbind la ureche precupețelor... Tot soiul de meseriași : modele de pictori, pictori cu atelierele lor clădite cum a dat dumnezeu... iar seara vezi pe deasupra zidurilor jocurile de artificii din grădina Ruggieri, auzi cîntece, muzici..."

– La ce te gîndeşti ? întrebă tatăl cam scos din răbdări. Mă prind pe ce vrei că n-ai auzit o iotă din tot ce ţi-am spus de un sfert de oră încoace... Hai la masă ! Nu se cade s-o facem pe domnişoara Mélanie să ne aştepte.

Andivele erau o minune. Nu mai e nevoie să întrebi cine le-a făcut. Duminica nu rămînea decît o fată la bucătărie. Domnişoara Mélanie gătea prînzul, să-ţi lingi buzele nu alta !

Iată aşadar ce motive avea doamna ca să nu-i placă această uniformă. Théodore începu să-şi urască tunica roşie. Nu că ar fi avut poftă să dea dreptate generalului Lallemand pentru că voise să-şi întoarcă trupele împotriva regelui. Dar el, Théodore, trebuia oare să plece la Melun ? Să lupte împotriva altor francezi... Oricum, în ochii nevesti-si generalul întemniţat era deocamdată un erou. Théodore nu-şi ceruse iertare cum se cuvine, adineauri, şi poate că ea se lovise rău... nu leşină cineva aşa, din nimic...

– Ai putea să te ascunzi aici, ştii, numai pînă vedem ce întorsătură iau lucrurile. Ţi-o spun eu : Noua-Atenă e cartierul ideal ca să le scapi copoilor printre degete ! Intri pe la noi, dai în cîmpiile dinspre Montmartre, sau te laşi în jos prin alee, către strada Saint-Lazare, iar dacă se ţin după tine, te strecori pe poteci pînă la Clichy, sau o cîrmeşti şi apuci pe strada La Tour-des-Dames... Intri la Ruggieri şi, cu artifiţurile care-i uluiesc pe toţi, te pierzi printre mese sau te amesteci printre clienţii tractirului dinspre strada Martirilor...

Théodore nu simţi răbufnind în el mînia. Nu se mai mira de fel că tată-său vedea de pe acum în muschetarii regelui nişte proscrişi. Nu-l asculta decît pe jumătate. Îşi zicea : „Baroneasa Lallemand... Carolina, o cheamă Carolina... iată... dacă aş rămîne aici, aş putea s-o văd în fiecare zi... şi pe urmă ?“

Ideea asta n-are nici cap, nici coadă. Gîndi : „I-aş putea face portretul“. Apoi, iar : „Mă urăşte pentru că sînt în escorta regelui...“ Aşa trecu prînzul.

– Domnule Théo – zise domnişoara Mélanie – vrei, sau nu vrei brînză ?

Îl îmbia cu tava întinsă de nu ştiu cît timp. El o rugă să-l ierte.

II

PATRU PRIVELIŞTI DIN PARIS

Piaţa Ludovic al XV-lea e cel mai frumos loc din lume, chiar pe o ploaie de care nu-i chip să te adăposteşti. Asta era convingerea profundă a lui Robert Dieudonné. Întîiul regiment de vînători ai regelui îşi formase în piaţă piramidele de puşti către amiază. Cei patru sute cincizeci de cavalerişti descălecaţi, alături de caii lor cu cioltare de postav în culoarea roibei şi cu şei din piele de berbece, albe pentru trupă, negre pentru ofiţeri, se întindeau de-a lungul Palatului Tuilerii, în spaţiul dintre balcoanele de piatră şi zidurile grădinii. Părea o mare livadă înflorită această tabără de soldaţi în mantale verzi, cu pantalonii stacojii peste carîmbul cizmei, cu coifuri galbene pe care flutura coama neagră şi penele albe, cu eghileţii de fir alb pe umărul drept. Robert îşi muşca într-una mustaţa aspră, arătîndu-şi dinţii mici şi inegali, de mirare la aşa mîndreţe de voinic cu ciuful roşcat adus pe frunte. Dormise buştean după ultima etapă, un marş de zece leghe pe vîntul acesta hain şi pe ploaia care îi prinsese aproape de Saint-Denis. Erau pe drum de vinerea trecută. Nimeni nu regreta că plecaseră din Béthune. Nici soldaţii, cei mai mulţi parizieni, care veniseră acolo strîmbîndu-se, fiindcă ştiau că regimentul primise la întoarcerea Burbonilor, o dată cu noul său nume, şi făgăduiala solemnă de a rămîne mereu în garnizoana Paris, şi cărora puteai să le povesteşti cît vrei că Soult, ministru de război, îi mutase la Béthune ca să lovească în generalul Maison, guvernatorul Parisului, căci dînşii îţi răspundeau : „Puţin îmi pasă !", dar nici ofiţerii, mai toţi ieşiţi din popor şi printre care se simţea un fel de aţîţare de cînd se aflase de întoarcerea Micului Caporal [1]. Spre nenorocul locotenentului Dieudonné, căpitanul de-al doilea al companiei, un breton, Bouexic de Guichen, era unul dintre puţinii rămaşi credincioşi regelui, un adevărat şuan [2] ! Printre locote-

[1] Poreclă dată de soldaţi lui Napoleon.

[2] Contrarevoluţionar din timpul revoluţiei franceze.

nenți domnea mare fierbere. Arnavon, Rochette, Rostant, toți sau aproape toți începuseră de la Arras încoace să se sfătuiască în taină prin hanuri, primindu-l și pe Dieudonné între dînșii, ca pe unul ce fusese în garda împăratului. Medicul, un anume Denoix, deși camarad de captivitate al colonelului, după bătălia de la Leipzig din 1813, îi încredința că pînă și în statul-major al regimentului colonelul conte de Saint-Chamans rămăsese aproape singur de partea regelui. Găseai mai mult de un ofițer la zece oameni în acest regiment și parcă tot nu era de ajuns. Să fi văzut numai cum întîmpinase trupa scurta cuvîntare a colonelului la Cambrai, în fața regimentului adunat în careu înainte de plecarea spre Saint-Quentin ! Degeaba se mai osteneau să mintă gazetele care le cădeau în mînă pe drum. Aflaseră de ajuns, de vreme ce prin cîrciumi ostașii începuseră să închine gălăgios în sănătatea Micului Caporal. Numai colonelul habar n-avea de ce se întîmplă. Duminică, la Saint-Quentin, oamenii îi întrebau în stradă pe vînători dacă se vor bate împotriva lui Napoleon sau vor trece de partea lui Lefebvre-Desnouettes, care mărșăluia spre Paris cu vînători de gardă, artilerie și grenadiri. Seara, într-un birt cu pereții zugrăviți în stilul *Întoarcerii din Egipt*, erau strînși cam jumătate dintre ofițeri, în tot cazul peste douăzeci, ca să hotărască ce aveau de făcut, deoarece regimentele răzvrătite nu mai erau decît la patru leghe de Saint-Quentin, la Ham. Să se alăture vînătorilor de gardă ? Să-și pună iar cocarda tricoloră ? Aflaseră tocmai că la Grenoble colonelul Labédoyère trecuse la împărat cu al 7-lea de linie.

Forfoteala parizienilor în ciuda ploii, s-ar fi zis că ieșeau în piață din găuri nevăzute de îndată ce se potolea burnița, chipul lor de-a se vîrî printre soldați, dîndu-se în vorbă cu ei, discuțiile care se băteau cap în cap, femeile în rochii de toate culorile, simțind parcă de pe acum primăvara după felul cum lăsau să le lunece șalul de pe umeri pe șolduri, burghezi cu graiul izmenit, care-i îndemnau pe vînători, gata să facă haz de orice, să moară pentru prinți — toate acestea aveau înfățișarea unei realități ireale. Ce păzeau acolo ostașii ? Regele trebuia să treacă trupele în revistă pe la amiază, după cum spuneau unii... Nu mai există rege decît în gaura c... meu, zicea bădăranul cela de Denoix. Unul adusese locotenentului Arnavon *Journal des Débats* : articolul ăsta al lui Benjamin Constant... nu mai înțelegi nimic.

E drept că aventura smintită a lui Lefebvre-Desnouettes dăduse greș. Între Saint-Quentin și Ham li se tăiase drumul vînătorilor din gardă, care înaintau spre nord. Ah, frumoasele uniforme ale gărzii, căciulile cu ciucure de aur și cu pene verzi și roșii, dolmanul stacojiu

cu blăniță neagră peste tunica verde și pantalonul galben, toate astea arătau jalnic ! Tristă privelişte ! Au arestat „căpeteniile" răscoalei. Lefebvre-Desnouettes o luase din loc... Dar Mărunțelul cel Tuns era la Lyon, da ori ba ? Trecuse o săptămînă. Şi acum erau strînşi acolo, în Piața Ludovic al XV-lea, între Palatul Tuilerii, de unde regele nu mai ieşea nicăieri, şi caii care tropăiau, de o parte, şi Champs-Elysées de cealaltă, cu barăcile lor de bîlci în marginea trotuarului, cu arborii desfrunziți şi cu forfota ostaşilor gărzii personale înspre aleea Vădanelor, iar către Sena, studenții în jachetele lor à la Henric al IV-lea şi cu pană la pălărie – un vicleim ! Erau cetele de voluntari ai lui Vioménil, studenți de la Şcoala de Medicină şi de la Şcoala de Drept, nişte apucați care cîntau cîntece regaliste. Trebuia să auzi ce spuneau oamenii în jurul lor ! Ăştia erau supraviețuitori ai campaniei din Rusia, foşti luptători de la Austerlitz sau Wagram, şi n-ar fi fost nevoie să-i aţîți prea mult ca să ți-i înveţe minte pe flecuşteții de prin şcoli.

Fără a mai pomeni de trăsurile care se cărăbăneau către apus, şi nu era chip să te înşeli în privința lor : cupele, berline, chiar cabriolete închiriate, cu roțile lor vopsite în roşu şi galben, toate astea încărcate, înțesate de familii, de cufere, tot soiul de calabalîc fistichiu, legat cum a dat dumnezeu... În răstimpuri, un general trecea călare ca pentru a mai astîmpăra nerăbdarea trupelor. Se vedea infanteria îngrămădită de fiecare parte a podului Ludovic al XVI-lea şi cuirasierii în strada Royale-Saint-Honoré.

Se prea poate că maiestatea-sa trăgea nădejde să se mai potolească ploaia. Pînă atunci, ca la vreo zece mii de oameni, împreună cu escorta scoasă pe Champs-de-Mars, stăteau uzi pînă la piele cu arma la picior. Dar chiar aşa, cu ploaia, ia gîndeşte-te, poți oare asemui Piața Ludovic al XV-lea cu Béthune ? Nu cumva tînjeşti după biliardul de la Hotelul Nordului şi după clopoțcii din Piața Foişorului, ting-ling, ting-ling, care nu te lasă să uiți că vremea nu trece ? Rochette făcea haz de necaz cu Schmaltz şi Delahaye, doi sublocotenenți care aveau aerul să fi ieşit chiar atunci de acasă de la mămica, deşi arătaseră de ce sînt în stare în 1814, la apărarea Barierei Clichy, pentru care lucru cei de la statul-major se uitau la ei chiondorîş. Apoi, de masă nici vorbă : gustarea de la cazarmă le ieşise pe nas şi acum le ghiorăiau mațele de foame. „Tacă-ți gura, nătărăule !" îi spuse Rochette lui Schmaltz. Îl văzuse pe colonel venind spre dînşii pe calul său, un murg lucios. Era un călăreț destul de chipeş, cu toate că avea umeri înguşti, pe care îi mai lățeau epoleții mari de argint. Nu trecuse de treizeci şi patru de ani, iar dacă îşi ținea aşa de drept capul cu fața

îmbujorată, cu ochi mari cam prea naivi şi cu mustaţă bălaie, asta era din pricina acelei plăcuţe roşii de metal, destul de ţeapănă, din jurul cravatei negre, de unde ieşeau colţurile gulerului scrobit, care îi scotea bărbia în afară. Cîrlionţii aduşi pe frunte făceau acolo o întreagă caligrafie, potrivindu-se la culoare cu părul calului, ca şi cum s-ar fi oglindit în el. Nu mai purta Legiunea de onoare de cînd regele îl făcuse Cavaler al sfîntului Ludovic. Apropiindu-se de micul grup de ofiţeri în care se afla Robert, îi întrebă dacă totul e în ordine, dacă oamenii nu-şi pierduseră răbdarea aşteptînd... Se vedea bine în privirea-i copilărească o oarecare teamă, pe care o măreau şi mai mult ochii bulbucaţi. Pesemne că nu socotea prea înţeleaptă această aşteptare prelungită impusă ostaşilor. Cu atît mai mult cu cît printre vînători erau şi parizieni, pe care îi rîcîia pofta de-a da fuga acasă. Se şi făcuse o greşeală, surghiunindu-i la Béthune... Colonelul se depărtă, urmat de ofiţerul său de ordonanţă. Schmaltz rînji : „Îl frămîntă scena de azi-dimineaţă !" Cine era generalul care îi amărîse cu o pologlohie dintre cele mai caraghioase ? Se ţinuseră bine, nu s-a auzit vreo întrerupere, dar după asta ce i-o fi venit colonelului să le pună în vedere căpitanilor Riquet şi Bouvard că trebuie să se întoarcă la Béthune, la compania de depozit ?

– O fi aflat – zise Arnavon – de mica plimbare pe care şi-au îngăduit-o la Saint-Quentin...

Robert ştia că Riquet şi Bouvard, crezînd că trupele lui Lefebvre-Desnouettes sînt în plină răzvrătire, se repeziseră noaptea trecută pînă la Ham, pentru a pune la cale cu generalul Lion răpirea colonelului lor şi alăturarea vînătorilor regelui la oamenii generalului. Acesta însă, în realitate, bătea în retragere spre Cambrai şi se lepădase de Lefebvre-Desnouettes şi de fraţii Lallemand. Şi se vede că îi denunţase pe căpitani. Tocmai Lion, în care Napoleon avea atîta încredere ! Nu mai înţelegeai nimic. Însuşi Clarke citise la Cameră raportul acestui general, anunţînd totodată că pentru fapta lui fusese numit inspector al cavaleriei. În orice caz, acolo, în Piaţa Ludovic al XV-lea, Riquet şi Bouvard au sărit cu gura la colonel. Vînătorii au putut auzi cuvintele lor, căci vorbeau tare bietului conte de Saint-Chamans, care avea aerul unui dansator pe calul său cam nărăvaş, dar la asemenea ocazii lua, în chip supărător, mutra unui şcolar prins cu şoalda. Se auziseră strigăte de *trăiască împăratul !* şi colonelul se depărtase cu foarte multă eleganţă. După ce capitulase în faţa lui Riquet şi a lui Bouvard. „Se întoarce de la palat", zise Arnavon, urmărindu-l din ochi pe colonel. Şi Schmaltz de colo : „Ce-o mai fi punînd la cale ? Ia uitaţi-vă,

şi-a chemat comandanţii de escadroane !" Văzură apropiindu-se de acest stat-major călare pe numitul Godard-Desmarets, stegarul regimentului, pe care domnii ofiţeri n-aveau ochi să-l vadă din pricina purtării sale faţă de doamnele din Béthune. „Ascultă, Rollet, să fi fost tu în locul lui Riquet, ai fi tras o goană s-o mai vezi pe Marcelina ta !"

Se auzi o goarnă. Încălecarea ! Ce va să zică asta ? Şi cu trecerea în revistă cum rămîne ? Burduhănosul nu vrea să se deranjeze pentru noi ? Ştafete alergau cu ordinele. Voluntarii, de cealaltă parte a pieţei, priveau cum regimentul 1 de vînători ai regelui se pune în mişcare. Luau formaţii de marş. Căpitanul Masson, trecînd cu sabia scoasă în spatele lui Bouexic de Guichen, se aplecă să şoptească locotenentului Dieudonné, care îşi încăleca gloaba : „Ordin să ne cărăm de-aici ! Nici o direcţie : Essonnes... Ducele de Berry se teme de armată, pare-se. Nu vor lăsa la Paris decît afurisita lor de escortă şi pe studenţii cu pene la pălărie !"

Essonnes ! Numele acesta îi spunea ceva lui Robert. La Essonnes se jucase anul trecut cumplita comedie care a lăsat oraşul Fontainebleau fără apărare, punînd pe împărat la cheremul aliaţilor. În acea noapte Dieudonné galopa alături de colonelul Fabvier, al cărui ofiţer de ordonanţă era. Se întorceau de la Fontainebleau, unde Fabvier vorbise cu împăratul. Străbătuseră această noapte de aprilie, cu un cer straniu găurit de lună şi mascat de nori negri, străbătuseră pădurea cu stînci fantastice. Fabvier trebuie să-şi fi ieşit cu totul din fire. Vorbea într-una de o femeie pe care o iubea şi căreia niciodată nu-i va fi nici amant, nici soţ. Amesteca nenorocirile Franţei şi propria sa viaţă. Se mărturisea locotenentului cu ochi albaştri, cum fac oamenii în timpul unui naufragiu. Cine putea fi această femeie ? Şi cum vorbea de dînsa ! *Femeia desăvîrşită,* zicea. O ştia din 1805...

Ieşiseră în cîmp neted şi cerul se înnourase de-a binelea. Cît va trăi, Robert va avea înaintea ochilor strîmta şosea şerpuitoare, copacii tineri fugind înaintea lor. Essonnes era întunecat şi tăcut. N-ai fi zis că al 6-lea corp era încartiruit aici. Pesemne că porniseră un regiment în altă parte... Colonelul Fabvier voia să ajungă la avanposturi. Mareşalul urma să se întoarcă de la Paris ; va trebui să-i transmită poruncile împăratului. Acolo, undeva, către Orsay, sînt austriecii. *Femeia desăvîrşită,* zicea Fabvier. Deodată, la o încrucişare de drumuri, se aude parcă un huruit, un tropot de cai, un bocănit de trupe în marş. Se vede că trecuseră de Essonnes ; trebuie să fi fost pe aproape de Courcouronnes ; umbrele soldaţilor se profilau pe cer. Dacă erau austriecii ? Vai, nu... Era al 6-lea corp, care se retrăgea spre Versailles.

Cum, ați înnebunit ? Îndărăt la Essonnes ! Stînga-mprejur ! Domnule colonel... stați puțin, domnule colonel... noi executăm ordinele generalului... Care general ? Era generalul Souham, care, înțeles pe ascuns cu dușmanul, își părăsise postul, bătînd în retragere către Versailles, îngrozit la gîndul că împăratul ar fi putut afla că el și cu Marmont și cu alți cîțiva intraseră în vorbă din ajun cu austriecii ; vizita neașteptată a colonelului Gourgaud, adjutant al maiestății-sale imperiale, îl împinsese la această hotărîre disperată. Auzind că e chemat la Fontainebleau, crezuse că i s-a întins o capcană. Se aflau pe malul unei gîrle, și Fabvier răcnea cuvinte pe care Robert nu le putea prinde, dar îl auzea pe Souham, călare în fața lui, repetînd într-una : „Împăratul ar pune să mă împuște !" Așa a fost trădată Franța, și împăratul, și douăzeci de ani de glorie. Locotenentul Dieudonné își va aminti toată viața cu amărăciune numele acestei gîrle. Întrebase pe un țăran trezit din somn, pe jumătate gol, care își scosese capul pe fereastră ca să vadă trecînd trupele. Ciudat nume avea gîrla ! I se zicea *Tăcuta.*

Nu trecuse decît un an de atunci și iată-l pe Robert Dieudonné călare, făcînd iar drumul către Essonnes... Acolo urmează să doarmă la noapte.

Și să-l întîlnească pe împărat, poate. Ploua. Straniu lucru, mai mult decît la împărat, Dieudonné se gîndea la *femeia desăvîrșită :* îndrăgostit din 1805, Fabvier ăsta... zece ani... prea e frumoasă povestea... dar el, Robert, nu se simțea făcut pentru așa ceva. Tinerețea lui era a iubirilor trecătoare... Cine putea fi totuși această femeie ?

*

Colonelul baron Charles Fabvier, sublocotenent al gărzii personale[1], făcînd parte din compania a 6-a a ducelui de Raguza, botezată de oamenii din popor „Compania lui Iuda"[2], se dusese pentru a treia oară în acea zi la palat.

Cu capul său mare și greoi, cu mustața neagră și un început de pleșuvie la treizeci și trei de ani, cu ochii săi bulbucați și sprîncenele zburlite, spilcuit în uniforma sa de gală, cu pelerina prinsă de copca gulerului și cu pulpana stîngă aruncată pe umărul său de atlet, lăsînd să i se vadă coiful la subsuoară, uriașul acesta înalt de zece picioare, în jacheta albastră cu bibiluri de argint și reveruri stacojii, cum stacojie

[1] Garda personală a regelui era alcătuită aproape în întregime din ofițeri. Coloneii îndeplineau funcția de sublocotenenți și locotenenți, iar aceștia făceau pe soldații.

[2] Aluzie la trădarea lui Marmont, duce de Raguza, față de Napoleon.

era şi căptuşeala pulpanelor, cobora scara acelei aripi a palatului cărcia i se zicea Pavilionul Florei, strecurîndu-se în învălmăşeala care îl scîrbea şi mai mult fiindcă trebuia să treacă printre copoii poliţieneşti, îngrămădiţi pe trepte.

S-ar fi zis că fuga curtenilor, care o şterseseră din palat în acea duminică, aşa cum s-a putut vedea la slujba religioasă de dimineaţă, înlesnise această năvală de poliţişti în ţivil, cu redingotele lor verzi, negre şi cafenii, toţi cu reteveie în mînă, să-i recunoşti de la o poştă după jobenele negre. Era acolo încă vechea poliţie a domnului d'André, cei mai proaspeţi ai lui Bourrienne, precum şi auxiliarii benevoli din contrapoliţia alteţei-sale contele d'Artois ; se iscodeau bănuitori şi nu se ştia cine îi rugase să vină, nici pe unii, nici pe ceilalţi. Trebuia să-ţi tai drum prin grămada de copoi, dintre care pesemne că o bună parte erau oameni de-ai lui Fouché, gata să dea o mînă de ajutor lui Buonaparte de îndată ce-ar sosi. Totuşi prezenţa lor arăta că stăpînirea pierduse încrederea în militari de cînd cu trădarea lui Ney. Pentru asta nu trebuia decît să vezi cu ce ochi se uitau prinţii, acolo, în palat, la ceilalţi mareşali. Care din ei va trăda acum ?

Era aproape de ora trei cînd mareşalul Marmont, duce de Raguza, care se găsea la Şcoala militară, în timp ce escorta regelui, strînsă cu chiu cu vai, se făcuse leoarcă aşteptînd pe maiestatea-sa, porunci să fie chemat fostul său adjutant, ca să-l trimită la Tuilerii. „E curată nebunie !" zicea mareşalul. Regele însuşi voise această paradă şi a fost nevoie de mare alergătură pînă să se poată aduna iarăşi unităţile împrăştiate după apelul de la ora opt dimineaţa şi pînă să fie îngrămădite acolo, pentru ca acum să aştepte în ploaie şi nimeni să nu vină.

La patruzeci şi cinci de ani, mareşalul păstrase înfăţişarea unui tînăr. Cam prea arătos, totuşi, cu statura sa zveltă şi lăsînd să i se citească pe frumosu-i chip, încadrat de păr negru, originea aristocratică. Doar bărbia i se cam îngroşase. În uniforma brodată, cu panglica albastră pe piept şi Crucea sfîntului Ludovic atîrnînd aproape sub guler, rămăsese cavaleristul dornic să placă, încîntat de propriu-i glas, aşa cum Fabvier îl cunoscuse în Spania, întotdeauna gata să se lepede de vreo vină, a doua zi după lupta de la Arapiles ca şi astăzi, cînd nu se putea opri să nu vorbească mereu de învinuirile pe care i le-a adus Buonaparte de cum a pus piciorul la Cannes. De cîte ori, în ultimele zile, se supărase mareşalul, vorbind cu fostul său adjutant de care toate îl despărţeau ! „Ah, zicea el, Constituţia *voastră !*", ca şi cum Fabvier ar fi întocmit-o şi ar fi fost el singur răspunzător de tot ce se întîmpla, de şiretenia cusută cu aţă albă a lui Ludovic al XVIII-lea,

care își închipuia că și-i apropiase pe oamenii împăratului – și acum, vezi-l pe mareșalul Ney ! Mareșalul ținea cu contele d'Artois și cu ducele de Berry. Deși, acesta din urmă îl scotea din sărite cu apucăturile lui, care încercau să-l maimuțărească pe Micul Caporal... Puțin lipsea ca și el să-i ciupească de ureche pe mareșali, întocmai ca împăratul ! Nu-i de ajuns să-i semeni la statură !

– Du-te, Fabvier, la palat – zise mareșalul – și vezi ce se întîmplă ! Nu știu ce-o avea de gînd maiestatea-sa... Trupele au să-și piardă răbdarea...

Pe urmă, dintr-o dată, îi spuse tot. Așadar, s-a dus planul întocmit pe-ndelete de colonel și pe care mareșalul și-l însușise ? Cum adică, regele își lua tălpășița ? La ce s-a mai ostenit să făgăduiască joi celor două Camere adunate că va rămîne să moară aici luptînd, pentru ca duminică s-o șteargă ca un bicisnic ? Și cînd te gîndești că Fabvier muncise două nopți la planul acesta de fortificare a Luvrului și toate ordinele erau gata... Ducele d'Angoulême urmînd să țină sud-vestul țării, ducele de Burbon – vestul, escorta și trupele din fața Parisului să fie puse sub comanda lui Macdonald și a ducelui de Berry... În sfîrșit, ce s-o mai întindem : domnul de Blacas d'Aulps, care la început se arătase a fi de partea lor, de ieri își pierduse capul, și cînd Blacas i-a spus regelui că trebuie să fugă, ei bine, regele, ca întotdeauna, a fost de părerea acestui neghiob ! Ar fi fost, totuși, pe legea mea, o o strașnică priveliște să-l vezi pe acest rege al Franței rămînînd la el acasă, în pofida împrejurărilor, a trădărilor din armată, a nestatorniciei mulțimilor și, șezînd într-un jilț în fața Luvrului său, să-l fi așteptat pe Celălalt, Uzurpatorul, și să-i fi spus : „Ei, ce poftești acum ? Să nimicești Parisul ? Să tragi cu tunul în palat ? Să dai foc Tuileriilor ? Și după ce mă vei fi omorît pe mine, n-ai să fii decît un regicid ! Asta nu-ți va da dreptul legiuit la tronul care i se cuvine contelui d'Artois, ducelui de Berry, ducelui d'Angoulême... Iată că te-ai ostenit de pomană !"

Dar nici măcar să nu vină să-și treacă trupele în revistă ! Pentru că, îți dai seama, dragul meu, și parada asta era tot planul lui, al regelui... Venea pe Champ-de-Mars, ținea o cuvîntare escortei, îi poruncea să-și facă datoria, o vestea că va fi îndreptată spre Essonnes, ca să taie drumul Parisului, iar el va apuca pe-o cale tainică... bariera Etoile, șoseaua militară...

Essonnes ! După acest cuvînt, fostul adjutant nu mai avea urechi pentru nimic. Essonnes ! Se uită la Marmont, căpitanul gărzii personale, comandant al escortei regelui. Cum putea Marmont să rostească

numele acesta fără să se înfioare ? Ce-i păsa lui Fabvier că parada n-a fost decît un tertip care să-i înlesnească lui Ludovic al XVIII-lea să iasă din Luvru şi să se ducă la bariera Etoile... Şi de-acolo, încotro ? Azi-dimineaţă nu se ştia încă nimic în privinţa asta. Erau unii care voiau ca regele să meargă în Vandeia, unde se şi afla alteţa-sa ducele de Burbon, şi să se pună în fruntea şuanilor. Bună idee ca să-şi cîştige popularitate ! Alţii îl sfătuiau să se ducă în Normandia. De la Grandville, la nevoie, ar ajunge dincolo, în insulele britanice. Escorta regelui ar putea apăra oraşul Le Havre multă vreme, şi apoi, dacă va trebui, mă rog, ar trece în Anglia. Mai întîi însă, trebuiau să ştie dacă marina va rămîne credincioasă... Încă de ieri, ducele d'Orléans, care izbutise s-o şteargă din Lyon, se afla în nordul ţării. Marmont nu credea că regele ţine cu tot dinadinsul să-l întîlnească : îl trimisese la Lille tocmai fiindcă nu avea încredere în fiul lui Philippe-Egalité [1] şi ca o măsură în plus după destituirea lui Soult, în care cei de la Pavilionul Marsan [2] vedeau mai curînd un muşteriu al familiei d'Orléans decît un bonapartist... Se dăduse ordin să i se refuze ducesei pînă şi caii de trăsură ca să poată părăsi Parisul... Ducele de Berry ţipa cît îl lăsa gura că regele îl ţine lîngă dînsul, împiedicîndu-l să dea fuga pentru a-l face harcea-parcea pe Năvălitor. Regele şovăia numai cînd era vorba să-şi aleagă oamenii, dovedindu-se foarte hotărît în ce priveşte treburile lui. Marmont coborî glasul, ca să-l încredinţeze pe Fabvier că mai înainte chiar de-a se fi ştiut în chip oficial de trădarea lui Ney, încă de vineri, cu douăzeci şi patru de ore după adunarea solemnă a celor două Camere, diamantele Coroanei fuseseră pornite la drum. Încotro ? Calais, Anglia... Le ducea primul valet al maiestăţii-sale... Asta în noaptea de vineri spre sîmbătă. Bineînţeles, s-ar fi putut să-ţi pui diamantele la adăpost, iar tu să rămîi la Paris şi să mori luptînd, dar, între noi fie vorba...

Fabvier, aşadar, se întorsese iar la palat. Nu reuşi să-l vadă pe rege. Dar regele era încă acolo. Îi trimisese vorbă prin domnul de Blacas – nesuferitul domn de Blacas cu obrazul său scofîlcit, lung ca o zi de post sub peruca lui spălăcită şi purtîndu-şi trupul, care nu se

[1] Ludovic-Filip, duce de Orléans, zis Philippe-Egalité, a jucat un rol însemnat în timpul revoluţiei, votînd pentru moartea vărului său, Ludovic al XVI-lea. A murit el însuşi pe eşafod în 1793. Fiul său avea să domnească sub numele de Ludovic-Filip I (1830—1848).

[2] O aripă a Palatului Tuileriі, în care locuia regele, în vreme ce Pavilionul Florei era ocupat de fratele său, contele d'Artois.

mai sfîrșea, pe niște picioare groase – că maiestatea-sa crede că se va duce totuși să-și treacă în revistă escorta, dar că... De necrezut !

L-au rugat să aștepte în salonul mareșalilor.

De cînd cei de la palat începuseră să bîțîie de frică, saloanele acestea deveniseră un fel de hală deschisă tuturor. Orice uniformă ținea locul unui permis de intrare, unii venind ca la cafenea, fără a mai pomeni de doamnele întîlnite pe acolo, care pîndeau să iasă Bourrienne pentru a-i preda, chiar în mînă, vreun denunț. Trecuse o săptămînă de cînd doamna de Duras n-a mai fost zărită pe la curte, se auzeau șoapte – era și ea vîrîtă în complot... iar bărbatu-său, nefericitul duce, e acolo, cu regele...

Anticamera era plină. Preoți, generali, miniștri. Era un dute-vino neîntrerupt către apartamentele regelui. Care cum se întorcea de-acolo, domnul de Jaucourt sau un servitor, rotofeiul Berthier, înalt cît trei mere una peste alta, palid și răvășit, neizbutind să-și ascundă tulburarea, sau părintele Elisée, doftor al maiestății-sale, straniu călugăr din care duhnea curvîslîcul, slab și cu obrazul unsuros – oricare ieșea, haita sărea asupră-i, cu șușoteli dintr-acelea cc-s mai degrabă urlete... Ei, cum ? Plecăm ? Încotro ? Pierduseră orice cuviință. Toată mulțimea asta zăcea pe canapele, și fiecare, spre a nu-și pierde locul și temîndu-se ca nu cumva să lipsească tocmai în clipa cînd se va afla ce are de gînd regele, luase de dimineață vreun mezelic, ori își adusese în hîrtie costiță de porc sau scrumbii. Era scîrbos și puțea a birt. De altminteri, în acest Pavilion, zis al Florei, plutea veșnic un miros de bucătărie. Trebuia să-i auzi pe acești bătrîni curteni povestindu-și că maiestatea-sa mîncase la prînz patru porumbei cu mazăre... Urmașii sfîntului Ludovic erau strașnici mîncăi !

Pe cînd dădea să iasă, apropiindu-se de peronul palatului, colonelul întîlni un ofițer al gărzii naționale cu căciula tivită în fir de aur. Șovăi o clipă. Nu era oare acel Alexandre Laborde, pe care-l cunoscuse în Spania ? Colonelul nu știa prea bine ce-o fi învîrtit celălalt pe-acolo. După asta, Fabvier se nimerise împreună cu contele în comisiunea care negociase cu aliații, în 1814, capitularea Parisului. Avuseseră atunci, într-o seară, o convorbire ciudată. Contele de Laborde își amintise foarte bine, cu un an înainte, că tatăl său fusese ghilotinat în 1793. Deși oricine știa că mamă-sa îl făcuse cu un prinț austriac... Alexandre fusese ofițer în armata austriacă înainte de Thérmidor [1]. Dar atunci, în seara aceea în care Parisul aștepta intrarea aliaților,

[1] La 9 Thérmidor (31 iulie 1794) reacțiunea a izbutit să-l doboare pe Robespierre.

undeva înspre bariera Clichy, unde poposiseră țăranii pribegi cu căruțele lor și unde se strîngeau morții, nu departe de închisoarea pentru răi platnici, ce l-o fi apucat pe Alexandre de Laborde să povestească lui Fabvier cum, întors în Franța, tînăr, pe vremea Directoriului [1], pe cînd făcea pictură, închipuiți-vă, în atelierul lui David [2] (ca și soră-sa, Nathalie, ducesa de Mouchy de azi), fusese ispitit de idcile primejdioase, alăturîndu-se unui grup de oameni ciudați, da, dragul meu, li se zicea Egalii – mai ții minte, Darthé, Babeuf ? Sînt ceasuri de acestea cînd tot ce se întîmplă ține de Apocalips și cînd povestești orice primului om ce-ți iese în cale.

Ei, binc, acestui Laborde, care fusese babuvist [3], tocmai lui îi revenea sarcina de-a asigura paza regelui și a lor săi în duminica de florii a anului 1815. E drept că soră-sa era nora prințului de Poix. El comanda garda națională, care înlocuise escorta regelui la palat. Generalul Dessolles îl făcuse de curînd ajutor de comandant al gărzii și Alexandre se întorcea să dea o raită în jurul palatului, unde, pe la amiază, instalase schimbul. Răspunse la salutul ofițerului în care, dintru început, nu-l recunoscuse pe Fabvier și veni lîngă dînsul. „Dragă prietene, îi zise cu jumătate glas, aș dori să-ți vorbesc o clipă..."

La drept vorbind, *prietenul drag* nu părea prea încîntat de prietenia asta, dar n-avea încotro. Se urcară la întîiul etaj. Postul acesta al gărzii naționale, cel mai important, fusese așezat într-un apartament al familiei regale și era destul de straniu să vezi îngrămădiți în sala de așteptare și în sufrageria doamnei ducese d'Angoulême, care se găsea la Bordeaux, vreo cincizeci de ostași în uniformele lor, cu ghetrele și nădragii albi, cu sabia scurtă și cartușiera atîrnată de centura încinsă pieziș, cu poalele mantalei suflecate, unii în capul gol, alții cu căciula lor din blană de urs, care în picioare și care așezați unde nimereau, pe masă sau pe mescioară, ca și pe băncile de lîngă ușă, unii răsucindu-și cîte o țigară între degete, alții cu luleaua în gură, toți într-o bramburcală nepăsătoare. Dînd cu ochii de cei doi ofițeri, se grăbiră să-și mai dreagă ținuta, iar cînd Laborde le spuse cîteva cuvinte, stri-

[1] După înlăturarea lui Robespierre, o coaliție formată din regaliștii care urmăreau să aducă vechiul regim și din așa-zise elemente „moderate" au adus la putere un Directoriu alcătuit din cinci membri. Directoriul a instaurat un regim de teroare contrarevoluționară și de corupție, pregătind dictatura lui Napoleon Bonaparte.

[2] Louis David (1748—1825), pictor francez, ale cărui opere din perioada revoluției sînt de o mare valoare artistică. Sub domnia lui Napoleon devine pictorul oficial al acestuia.

[3] Adept al lui Babeuf.

gară : *Trăiască regele !* Se vedea cît colo că sînt oameni din popor. Nu erau toţi proaspăt bărbieriţi.

– Ăştia-s grenadiri din legiunile a 11-a şi a 12-a, îi suflă Laborde la ureche lui Fabvier. I-a ales pe dinşii, deoarece căpitanii lor sînt oameni de încredere...

Căpitanii aveau aerul acela plin de rîvnă şi de respect, pe care-l vezi la conţopişti cînd şeful de birou se arată în uşă.

– Am fost dojenit – urmă Alexandre – pentru că am pus la postul de la Pont-Tournant, închipuieşte-ţi, oameni de prin mahalaua Saint-Antoine... E un detaşament din legiunea a 3-a, al cărei comandant, de mai bine de un an, e vestitul Richard-Lenoir... Unii umblă cu vorbe cum că el e socrul unui frate al lui La Bédoyère, şi-i tot ce se poate, dar ia stai să judecăm niţel ! Sînt la palat, mai cu seamă în jurul alteţei-sale contele d'Artois, nişte pramatii pe care nimic nu-i mai poate lecui de apucăturile lor... Trebuie să ai încredere în poporul Parisului, şi eu n-am de unde să ştiu din ce mahala sînt oamenii. Pentru mine toţi sînt ostaşi ai gărzii naţionale, gata să facă din trupul lor pavăză pentru apărarea prinţilor... asta-i tot. Cît despre Richard-Lenoir, regele nu l-a scos din oştire, şi omul ăsta a făcut mai mult pentru binele regatului decît cei mai mulţi dintre ultraregaliştii noştri ! Iar în ce-l priveşte pe La Bédoyère însuşi, să nu uităm că e ginerele lui Charles de Damas, comandantul cavaleriei uşoare... Să mă slăbească !

Îl trase pe colonel mai la o parte :

– Voiam să te întreb... ştiu că dumneata ai întocmit planul de apărare a Luvrului... Am făcut toate pregătirile : a fost dublat postul de la Pont-Tournant, galeria de tablouri e înţesată de ostaşi, iar baricadele dinlăuntrul palatului sînt gata de luptă în jurul regelui... Păcat de atîtea tablouri ! Îţi închipui ce-ar fi să se prăpădească *Nunta de la Cana ?* Dar, ce să-i faci ? Spune-mi, te rog, dumneata vii de la domnul de Blacas... ah, şi ăsta cu năravul lui de-a face pe mutul, şi fudul de nu-i mai ajungi la nas... ei, la urma urmelor, nu ne batem pentru dînsul... dar mi se pare că s-au cam schimbat planurile celor de la palat. Domnul de Blacas, ştie toată lumea, i-a făcut vînt peste graniţă nevesti-si, şi după cît auzii, a scos şi un furgon încărcat cu colecţiile sale de medalii ! Doamnele de Duras, de La Ferronnays, de Jacourt, prinţesele de Wagram şi de Talleyrand au şters-o şi ele din Franţa. Faptul că ne găsim în apartamentul acesta arată că şi ducesa d'Angoulême nu mai e aici... Apoi, prieteni de-ai mei din oraş mi-au spus...

Unde voia să ajungă povestindu-i toate acestea ? La zvonul care bîntuia pe culoarele palatului, precum că regele nu se dusese la

Champ-de-Mars fiindcă se pregătea să șteargă putina ziua-n nămiaza mare... Domnul de Vitrolles zicea că nu era nevoie ca soarele să vadă una ca asta...

Fabvier întoarse capul său mare la ajutorul de comandant și-i citi în obraz acea neliniște tulbure pe care o vedeai cam în ochii tuturor, pe scările și prin anticamerele palatului. Stăteau, și unii și alții, să cîntărească șansele regalității. Cîți oare dintre dînșii se pregăteau să strige *trăiască împăratul?* Să fiu al dracului, dar în 1814 lucrurile se petreceau tocmai de-a-ndoaselea.

– Domnule conte – zise Fabvier cu un fel al său de-a da oamenilor fostului regim titlurile lor, lăsînd să străbată în vorbă un fel de emfază voită – atîta pot să-ți spun, că maiestatea-sa va trece în revistă pe Champ-de-Mars companiile albe și roșii într-o jumătate sau cel mult în trei sferturi de oră...

Fostul babuvist răsuflă ușurat. Îl întrebă pe colonel dacă prînzise, căci postul de comandă avea rezerve și putea să-i ofere o gustare... Și aici te trăsnea un miros de crăpelniță. Fabvier mulțumi, dar era așteptat la Școala militară.

Își tăie drum, cu mai mare greutate ca întîia oară, pe scara cotropită de un adevărat vicleim de moșnegi în uniformele lor dinainte de potop, scoase de la naftalină, veniți acolo ca să-l apere pe rege. Din ce bătălie de la Fontenoy [1] ieșise, de pildă, mortăciunea asta de maior în jacheta lui albă cu revereuri albastre, tîrîndu-și spada prinsă în șold, englezește, cu două găetane de mătase? Și din ce caraghioasă horă a morților se desprinsese acest cavaler în jiletcă roșie sub tunica cenușie cu cruce neagră, încălțat cu ciubote încrețite, din care ieșeau genunchii ascuțiți și fluierele picioarelor ca dintr-o teacă? Făceau toți haz primprejur, rîzînd aproape în nasul lor, iar copoii lui Bourrienne își dădeau cu coatele și rosteau cu glas tare tot felul de măscări. Fabvier trecu printre ei ca o corabie într-un port în care s-au împotmolit mulțime de caice. Îi întrecea cu un cap pe mai toți oamenii aceștia duhnind a bere și usturoi. O negustoreasă se așezase în josul scării și vindea melci de Bourgogne, care împuțeau aerul. Cerșetori se furișaseră pînă în ușă, unul arătîndu-și vreun ciot de picior, altul orb, lăsîndu-se tîrît de un ciine lățos. Cerul se înseninase pe neașteptate și era îmbulzeală mare în fața palatului, ostașii abia izbutind să păstreze o potecă spre poarta Pavilionului Florei. Prezența trăsurilor regale, trase la scară,

[1] La 11 mai 1745 a avut loc în satul Fontenoy din Belgia o luptă între francezi, de o parte, și englezii aliați cu olandezii, de cealaltă. Înainte de a începe bătălia, adversarii se pofteau politicos unii pe alții să tragă mai întîi.

întreținea în mulțimea aceea o fierbere nepotolită : degeaba li se spunea oamenilor că-l așteaptă pe maiestatea-sa cu suita pentru a-l duce la Champ-de-Mars, să-și treacă în revistă escorta, că nu credea nimeni. „Încotro ? Încotro ?" îi iscodeau pe vizitii fetele care băteau trotuarul. Se vorbea de La Rochelle și de Boulogne... Nimeni nu se mai sinchisea prea mult cînd cerul se întuneca, iar dacă se pornea iar să picure de sus, nu se urnea nimeni, de-ai fi zis că parizienii se învățaseră cu ploaia. Deși se simțea primăvara, față de vremea asta cu toane, femeile nu-și puseseră încă pălăriile de paie, fluturîndu-și însă rochiile și mantourile în culori deschise, verzi și galbene mai ales, iar picățelele de mătase groasă pe testemelurile lor aduceau cu cei dintîi muguri. Vedeai burghezi cu tot neamul lor după dînșii, trăgîndu-și soațele și fetele mai depărtișor de ostașii cam prea porniți pe glume, copiii ți se vîrau printre picioare, roiau șmecheri căutîndu-și mușterii la uite-popa-nu-e-popa sau vînzători de alifii să-ți faci pielea ca piersica. Vremea era destul de friguroasă ca să poți întîlni chiar femei în blănuri, dar vedeai ici și colo dudui atît de nesocotite, că ieșiseră în rochii de percal și aveau acum nasul de culoarea panglicuțelor, pe care moda le voia albăstrii pe fuste galbene. La fel de temuți ca militarii erau, în ochii celor veniți acolo cu nevestele lor, craii care mișunau pretutindeni, unii în cizme, alții în pantofi și ciorapi lungi, purtînd toți nădragi de flanel lipiți pe pulpe, foarte nepotriviți pentru privirea tinerelor făpturi, mai cu seamă cei din lînă trandafirie, după care se înnebuneau fanții, sau cei din cașmir subțire, tot atît de străvezii.

Fabvier își lăsase calul la grajd de ccalaltă parte a Pieței Caruzelului. Trecu deci pe sub ferestrele păzite de soldați și ajunse la marea întindere pietruită dintre Arcul de Triumf și cartierul pe jumătate dărăpănat, de care se mirau străinii, acolo, chiar în nasul regilor Franței, cu paraclisul Stăreției și fostul Palat Longueville de multă vreme fără acoperiș. Din ulițele care porneau de la Palais Royal sau de pe aproape, ducînd pieziș la marea galerie a Luvrului, abia întrezărită în spatele șandramalelor, a șoproanelor și a păduchelnițelor murdare, de acolo porniseră la 10 august [1] asalturile împotriva Tuileriilor, și oricît pusese Napoleon să mai dărîme din ele, ca să poată ține gloata în bătaia puștii, tot rămăsese neatins, în dosul străzii Saint-Nicaise, unde izbucnise mașina infernală, un întreg cartier fistichiu cu negustori de vechituri, cu muieri dezmățate și cu slujnicari, de unde

[1] La 10 august 1789 populația Parisului s-a răsculat, silind Adunarea Națională să recunoască autoritatea Comunei. Sub presiunea detașamentelor populare înarmate, s-a ajuns la arestarea regelui, apoi la abolirea monarhiei.

răzbătea în ziua ceea o hălălaie destul de neruşinată, căci erau pe acolo cîrciumioare şi hoteluri în care ostaşi beţi turtă cîntau cîntece de-ale lui Béranger [1] şi *Să stăm de veghe ca să salvăm imperiul!*

Grajdurile, cu faţadele lor late şi cu coloanele, tot cîte două, erau drept peste drum de Podul Sfinţilor Părinţi, ca un crîmpei din clădirea oficială uitat în învălmăşeala caselor particulare, înalte, şi asta le dădea un aer de schelărie de decor, care se termina deodată printr-un zid ciuntit după o pereche de coloane. Şi acolo în faţă, ca un soldat ieşit din rînd, se înălţa stingher un cub mare de şase etaje, cu o cafenea dedesubt, făcînd şi mai puternică impresia de harababură. Clădirea asta era hotelul numit de Nantes, în faţa căruia trăgeau de obicei poştalioanele, dar în ziua aceea nu vedeai decît pachete îngrămădite pe caldarîm, căci nu se găseau cai, fiind luaţi cu asalt de toţi care dădeau bir cu fugiţii, şi nimeni nu venise să ridice poşta şi pachetele. Aici îmbulzeala nu era atît de mare, şi apoi se auzea muzică din cafenea, iar de afară oamenii se zgîiau pe la ferestre.

O bună bucată de cer se luminase şi un soare palid se ivi printre nori.

Deodată însă, Charles Fabvier avu o tresărire. Zărise în faţa lui, venindu-i în întîmpinare, o pereche foarte nepotrivită şi îşi simţi inima zvîcnind. Nu din pricina bărbatului, un necunoscut purtînd, pare-se, perucă şi îmbrăcat cu oarecare scliviseală, pelerină pe umeri şi baston în mînă, ochelari şi pălărie de pîslă cenuşie sub care anevoie puteai desluşi trăsăturile feţei. Dar lîngă dînsul mergea o doamnă, abia sprijinindu-se de braţul său şi ducînd de mînă un copil de patru sau de cinci ani, o fetiţă. Nu era cu putinţă. Colonelul, de bună seamă, se înşela. Prea era stăpînit de această siluetă pe care o avea în minte, prea o vedea peste tot. Nu-şi amintea, de altminteri, să fi văzut la dînsa pălăria asta de catifea argintie, tivită cu dantelă, cu marginea din faţă ridicată şi boldul înfipt piezîş, împodobită cu pene şi un nod de panglici din care pornea o fundă pe sub bărbie, şi nu-i ştia nici eşarfa lată de jder, căptuşită cu mătase liliachie pe rochia de lînă cu tiv din aceeaşi catifea ca pălăria. Nu-i vedea bine chipul, dar nu se putea să nu recunoască fetiţa în spenţerul ei negru, cu fustiţa albă dedesubt. Copila cu părul negru dat pe spate şi cîrlionţii mari ce-i ascundeau urechile era icoana pe jumătate cernită a unui doliu pe

[1] Poetul popular Pierre-Jean Béranger (1780—1857), ale cărui cîntece inspirate din epopeea napoleoniană au avut o largă răspîndire.

care n-avea să-l lepede mai înainte de 23 mai. Era cam prea umflată şi ochii aveau o privire bolnăvicioasă. Spre dînsa, spre micuţa Hortensia, se îndreptă Fabvier, întrebîndu-se însă : „Ce caută aici Mariedes-Anges ?" Îşi înălţă deodată ochii la dînsa, fără a lua în seamă pe însoţitorul ei.

– Dumnezeule ! Dumneata aici ? Într-o zi ca asta ? Nu-i oare o imprudenţă ?

Ea îi întinse mîna înmănuşată şi simţi dezlipindu-se braţul de care se sprijinise pînă atunci. Însoţitorul se trase cu cîţiva paşi îndărăt. Doamna surîse, arătîndu-şi dinţii mici şi regulaţi. O şuviţă de păr negru îi cădea pe frunte ca un ciucure prin deschizătura piezişă a pălăriei. La douăzeci şi şapte de ani – se măritase la paisprezece – era în toată strălucirea feminităţii. Mai zîmbi o dată uriaşului din faţa ei şi spuse :

– Charles, prictene, e nostim cît de fericită sînt că te întîlnesc...

De cîte ori o vedea, Fabvier parcă o descoperea atunci dintru început. Astăzi i se păru că vede pentru întîia oară desenul desăvîrşit al acestui nas drept cu nările care palpitau într-una. Şi glasul ei cu mlădieri de cîntec îl străpungea, păstrînd şi un pic de accent spaniol, pe care n-au reuşit să i-l şteargă la şcoala doamnei Campan.

Fabvier zise :

– Eşti într-adevăr nesocotită, doamna mea. S-ar putea să te recunoască...

Iar dînsa, mişcîndu-şi braţul ca şi cum şi-ar fi scuturat nişte brăţări, răspunse rîzînd :

– Şi ce-i dacă m-ar recunoaşte !

El nu rîdea însă cînd mai spuse o dată :

– Patimile politice sînt astăzi întărîtate şi închipuieşte-ţi că în curtea Luvrului, unde mişună iscoadele poliţiei, vreunul care vrea să fie bine văzut ar pretinde că a surprins pe doamna ducesă de Frioul zicînd nu ştiu ce... Am auzit la Tuilerii, nu-s trei zile de-atunci, numele dumitale ieşind din gura unuia dintre oamenii aceia zeloşi, care roiesc în jurul prinţilor...

– Şi ce zicea omul acela zelos ? întrebă ducesa.

– Nu interesează ce zicea, dar lega numele dumitale de cel al doamnei de Saint-Leu...

– Ei, asta-i bună ! Dar toată lumea ştie că Hortensia e prietena mea... şi naşa fiicei mele.

– Într-un ceas ca acesta, doamnă, s-ar găsi însă unii să-şi aducă aminte că a fost regină... şi acum, cînd Bonaparte e la Fontainebleau...

– Dumneata crezi că n-a ajuns decît la Fontainebleau ? Dar tocmai de asta ardeam de curiozitate să văd ce se întîmplă la Tuilerii. Domnul de Lille [1] tot mai şade oare pe tronul său, povestind istorioare deşucheate miniştrilor ?

– Maiestatea-sa, doamnă, e aşteptată să treacă trupele în revistă, iar eu sînt un soldat... fii atentă la vorbe, te rog... minţile sînt înfierbîntate...

– Charles, nu vreau să scap spectacolul acesta pentru nimic în lume ! Gîndeşte-te că nu-l văd numai pentru mine, ci şi pentru Duroc. Dacă ar trăi, n-ar fi la Caruzel, ci colo, spre Fontainebleau...

Fabvier le înghiţea pe toate cîte veneau din gura ei. Totuşi, cînd o auzi spunînd : „Cît despre imprudenţă – şi dînsa se întoarse încet către bătrînul ce sta mai deoparte – îl am pe domnul Fouché să mă apere...", colonelul tresări.

Bărbatul cu pelerină o auzise oare ? El îşi potrivi ochelarii, ca pentru a-şi ascunde mai bine ochii. Fouché ! Domnul pirpiriu, puţintel adus din spate, cu înfăţişarea lui de personaj dinainte de revoluţie, ăsta era Fouché ? Cel pe care Bourrienne vruse să-l aresteze şi care scăpase poliţiei printre degete... Maria-de-los-Angeles se smintise ?

– Nu cred – zise Fabvier – că Tuileriile ar fi un loc destul de prielnic pentru domnul duce d'Otrante...

Şi cum colonelul rostise cuvintele acestea cam tare, celălalt se înclină şi veni mai aproape, zicînd :

– Asta depinde puţintel de domnul baron Fabvier şi de ceea ce va face acum cînd îmi ştie numele...

Îşi îndreptase spinarea şi se vedea numaidecît că aerul bătrînesc pe care şi-l dăduse era doar un vicleşug. În 1815 Fouché n-avea decît cincizeci şi doi de ani şi o oarecare vioiciune tinerească.

Charles îl măsură de sus în jos, cu o umbră de dispreţ :

– N-ai a te teme de nimic, domnule, căci buzele din care a ieşit numele acesta îl fac sfînt pentru mine...

Făcu o plecăciune înaintea ducesei, simţindu-şi sîngele zvîcnind la tîmple, apoi luă în braţe fetiţa lui Duroc şi o ridică în sus.

– Copila mea – zise el – tu eşti în ochii mei tatăl tău şi mama ta împreună... Dulce să-ţi fie viaţa !

Rostise atît de apăsat cuvintele neobişnuit de solemne, încît ducesa îi smulse din braţe fetiţa şi o strînse la pieptul ei. Pierduse pe

[1] Ludovic al XVIII-lea.

fiu-său, întîiul născut, şi tremura într-una pentru viaţa acestei păpuşi bolnăvicioase.

– Charles – zise ea destul de încet pentru ca Fouché să n-o audă – dumnezeu te aibă în paza lui, prietene, oricare ţi-ar fi drumul de-acum înainte !

Cînd Fabvier se ivi iar dinspre grajduri călare, Maria-de-los-Angeles nu mai era în Piaţa Caruzelului. Dădu calului o plesnitură de cravaşă, năpustindu-se pe sub ferestre, drept înspre pod.

*

Domnul mareşal Macdonald, duce de Tarente, se ostenise degeaba punîndu-se în haine civile din porunca regelui. Fracul cafeniu-închis, pantalonul măsliniu, bastonul-umbrelă în mînă, cizmele roşcate, toate acestea şi joben negru nu izbuteau să-i schimbe înfăţişarea militărească, deşi făcuse burtă în ultima vreme, iar nasul pornit în sus pe chipul lat şi osos nu-i mai dădea ca odinioară un aer îndrăzneţ, pierzîndu-se acum în stratul de urîcioasă grăsime a celor cincizeci de ani ai săi. Încercase totuşi zadarnic să-şi disciplineze părul blond, pe care vîrsta îl întunecase nitel, venindu-i încă pe frunte în şuviţe ceva mai rărite, însă tot îndărătnice. La o adică ar fi putut trece drept un bancher, dar văzîndu-i privirea, ochii căprii care te nelinişteau, cine şi-ar fi dat banii pe mîna lui ? Era în înfăţişarea mareşalului, aşa cum găseai la oamenii imperiului, un straniu amestec de aventurier – fusese doar general la douăzeci şi nouă de ani – şi un fel de oboseală burgheză lesne de înţeles după o asemenea viaţă, cînd te-au ajuns şi reumatismele, mai ales pe aşa vreme ploioasă. „Vreme de Brumar", murmură el încet, privind pe fereastră copacii încă desfrunziţi. Îşi aminteşte de acea dimineaţă din anul VIII, la Versailles, cînd se dusese pe-o ploaie năprasnică să închidă un club al iacobinilor [1], în vreme ce camaradul său [2] la Saint-Cloud punea la bătaie totul ca să cîştige totul. Macdonald era de multă vreme un prieten al Josefinei şi un oaspe de toate zilele al casei de pe strada Chantereine. Cît de depărtate sînt toate acestea ! Şaisprezece ani... nici măcar atît... şi o întreagă viaţă trăită furtunos... Deocamdată, regele Franţei îl aştepta.

Da, regele îi trimisese vorbă să vină la palat fără uniformă şi pe

[1] După promulgarea Constituţiei reacţionare din 13 septembrie 1799 (anul VIII al republicii), cluburile revoluţionare au fost închise.

[2] Napoleon Bonaparte.

jos, ca să nu bată la ochi. Maiestatea-sa părea să aibă în el cu atît mai multă încredere cu cît îl cunoştea mai puţin. Ducele de Tarente se afla la Paris de şase zile, ba nici atît. Primele sale convorbiri cu regele, anul trecut, au fost mai degrabă neplăcute. Ludovic al XVIII-lea nu-l avea tocmai la inimă pe mareşalul acesta, care luase cam prea în serios liberalismul regelui şi, afară de asta, firea sa băţoasă nu-l ajuta pe Jacques-Etienne să intre sub pielea noului suveran, aşa cum izbutise nu de mult să-l cîştige pe împărat.

Nimic nu lăsa să se ghicească, înainte de-a fi ajuns la reşedinţa sa de guvernator, o asemenea favoare. Dimpotrivă. Din vara lui 1814 trăia la Bourges, unde divizia sa fusese însărcinată cu administraţia provincici, sau la moşia de la Courcelles, care nu era prea departe. Numit la Nîmes pe la începutul lui martie, n-apucase să ajungă la noua reşedinţă, cînd fu întors din drum printr-o poruncă a ducelui d'Orléans, care îl chema la Lyon, de unde se văzuse nevoit să fugă înainte de sosirea lui Napoleon, din pricină că trupele se răzvrătiseră. Locuinţa sa de la Paris era goală : micuţa Sidonia rămăsese la Courcelles cu mătuşă-sa Sofia şi, de cînd a doua fiică a mareşalului, Adela, urmînd sorei sale mai mari, căsătorită cu doi ani în urmă, se măritase şi dînsa în 1813 cu Alphonse Perregaux, palatul de pe strada Universităţii era mai tot timpul lăsat în seama portarului şi portăresei, pereche pornită să toarne la copii cu nemiluita. Jacques-Etienne îşi regăsise într-un ungher al sălii de biliard vioara, ca o amintire rămasă în cutia ei căptuşită cu pluş albastru. Nu mai cîntase de multă vreme la vioară. Nu se socotea un virtuoz, dar era o pasiune moştenită, ca şi ochii romanţioşi de scoţian, de la tatăl-său, iacobitul [1], nebun după muzica lui Haendel, pe care îl cunoscuse orb.

Înainte de a porni spre Pavilionul Florei, cîntase puţin la vioară în marea sa locuinţă singuratică. Vioara avusese partea ei în cuceririle din tinereţe. Cînd se logodise întîia oară la Saint-Germain-en-Laye cu Marie-Constance, ea îl acompania la clavir. Fusese poate singura dată în viaţa lui cînd iubise fără a se gîndi să tragă foloase. Mai tîrziu, nevastă-sa de-a doua, mama Sidoniei, îşi bătea joc de dînsul cînd îl vedea luîndu-şi, cum zicea ea, dibla. Murise după doi ani, iar el, rămas cu două fete, n-a mai avut poftă să se însoare. O, nu făcuse asta numai de dragul viorii ! Macdonald afla în muzică un mijloc de evadare. Păcat că nu arătase mai multă sîrguinţă pentru instrumentul său ! În

[1] Nume dat în Anglia, după revoluţia din 1688, partizanilor regelui James al II-lea şi familiei Stuarţilor.

această duminică de florii descifra din Haydn. Asta îl făcea să-şi mai uite reumatismele. Şi să viseze la ciudăţenia întregii sale vieţi, la strania încredere regală, atît de neaşteptată... Avusese o săptămînă curioasă.

Sosit de luni seara, se pomenise marţi pus în slujba de prim-locţiitor al comandantului acelui corp de armată, ce se înjgheba în tabăra de la Melun, sub căpetenia ducelui de Berry, pentru apărarea Capitalei. Dar pînă sîmbătă fusese ţinut cu totul deoparte de această minunată înjghebare, deşi regele nu înceta să-l încinte cu vorbe linguşitoare, şi patru zile de-a rîndul făcuse anticameră, ba la unul, ba la altul, purtat de colo-colo prin toate ungherele curţii, ca şi cum primejdia n-ar fi bătut la uşă. Era limpede pentru oricine auzise joi cuvîntarea rostită de rege în faţa celor două Camere că maiestatea-sa habar nu avea cît de apropiată e această primejdie. Abia sîmbătă Macdonald fusese primit de alteţa-sa ducele de Berry, şeful său ierarhic. Acesta se arătase ceva mai bădăran şi mai nesuferit ca de obicei şi pesemne că-şi pierduse capul, căpăţîna lui boccie, căci, de furios ce era, părea gata să izbucnească în lacrimi.

Mareşalul îşi trimisese regelui demisia, pe care în aceeaşi seară trebui să şi-o retragă. Asta, în ajun. Regele gîndea atunci să se retragă în Vandeia ori la Bordeaux. Macdonald, dînsul cel dintîi, îl sfătuise să aleagă mai curînd Flandra, Lille sau Dunkerque, ceea ce i se păru regelui o idee foarte iscusită, dar n-avea oare vreme destulă ca să mai cumpănească lucrurile ? Apoi, iată : chiar în ziua aceea, duminică de dimineaţă, pe la ceasurile şapte, chemat prin curier la ducele de Berry, mareşalul aflase din gura prinţului de trădarea lui Ney. Tot oraşul cunoştea vestea încă de alaltăieri, dar curtea – deşi o grămadă de curteni, fără să creadă că-i adevărat, şi-au şi trimis nevestele peste graniţă – nu credea decît de azi-noapte, cînd s-au întors generalii care îl părăsiseră pe prinţul de Moscova. Baronul Clouet povestise în cuvinte mişcătoare ce se întîmplase. Ieri încă, unii faţă de ceilalţi se mai prefăceau a nu da crezare ştirii. Aşa se explică poate nervozitatea alteţei-sale. Macdonald îl găsise pe prinţ în dimineaţa asta cu totul schimbat, venind spre dînsul cu un fel de grabă, ca şi cum şi-ar fi cerut iertare pentru scena din ajun. Zări dintr-o dată în ochii alteţei-sale lacrima încremenită, care răscumpăra tot ce era pocit în figura lui Charles-Ferdinand.

Mareşalul puse jos vioara... Auzea ciripitul păsărelelor în grădină. „Cîntă mai frumos ca mine", gîndi el.

Ney ! „Am văzut destule în viaţa mea. Dumouriez [1], Moreau [2], Pichegru [3]... dar Ney ! Asta n-aş fi crezut-o nici în ruptul capului." În 1814 Macdonald rămăsese credincios pînă la capăt lui Napoleon. Prieteni ai săi de totdeauna, ca generalul de Beurnonville, membru al guvernului provizoriu de la Paris în 1814, o tuliseră cam prea devreme, sau alţii, ceea ce-i mai grav, ca Marmont şi Souham, au provocat pe cîmpul de luptă înfrîngerea lui Napoleon, sau ca Ney, care se aruncase în braţele Burbonilor... Toate trădările acestea nu l-au împiedicat pe ducele de Tarente să vină la Fontainebleau, rămînînd, ca să zicem aşa, ultima carte a învinsului. Împăratul nu ceruse nimănui să ducă mai departe o luptă fără rost. Trecerea mareşalului duce de Tarente de partea Burbonilor, mai tîrziu, oricum, opt zile mai tîrziu, nu era trădare, ci datoria firească a unui soldat. Jacques-Etienne se înfăţişase regelui la Compiègne pe la sfîrşitul lui aprilie. Îl însoţise apoi la castelul de la Saint-Ouen, unde Ludovic al XVIII-lea aştepta să i se pregătească ceremoniile şi parada întoarcerii în Capitală. Prezenţa mareşalului Macdonald în jurul regelui nu putea fi privită ca nelalocul ei ; toţi mareşalii se aflau acolo, sau aproape toţi. De n-ar fi fost decît Berthier şi încă era de ajuns, dar venise şi Oudinot, de pildă. Prinţii, oricum, îşi dădeau toată osteneala. Ce-i drept, dacă la 3 mai paza regelui fusese încredinţată în chip destul de straniu mareşalului Oudinot, asta se datora puţin şi unei întîmplări : regele numise comandant al pieţei pe frumosul său nepot, ducele de Berry, dar acesta, grăbit să ajungă la Paris ca să se pună pe petreceri, trecuse comanda lui Oudinot. Astfel, dintr-o dată, mareşalii imperiului deveneau paznicii regalităţii. Văzînd partida pierdută, nebunia războaielor prelungită fără nici un folos, un Macdonald nu aruncă oprobriul asupra unor Marmont, Souham sau Ney, ci li se alătură. Dar defecţiunea acestuia din urmă, acum, în 1815, trecerea lui Ney, călcîndu-şi cuvîntul, de partea lui Bonaparte, el care fusese trimis de rege să-i taie drumul – aşa ceva nu poate admite Macdonald. Una ca asta n-o îngăduie onoarea militară. Îmi veţi

[1] Charles-François Dumouriez (1739—1823), general care a trădat republica, dezertînd de pe front. A intrat apoi în solda Angliei, participînd la toate uneltirile împotriva Franţei.

[2] Jean-Victor Moreau (1763—1813), general care s-a distins în campaniile republicii. Rival al lui Napoleon, suspectat pentru legăturile sale cu regaliştii, a fost exilat în America. A murit la Drezda, luptînd împotriva Franţei în rîndurile armatei ţariste.

[3] Charles Pichegru (1761—1804), general amestecat într-un complot regalist împotriva lui Napoleon. Probabil asasinat în celula sa, strangulat cu cravata de complici, care se temeau că i-ar putea denunţa.

spune că, dacă-i așa, onoarea militară nu îngăduia nici lovitura din 18 Brumar. Dar atunci, în Brumar, nu-i trădau decît pe civili, căci Bonaparte era armata.

„N-am să mai pot cînta la vioară, gîndi el. Mi-a slăbit vederea... încă puțină vreme și voi avea nevoie de ochelari ca să pot descifra notele..."

Au hotărît să fie trimise toate trupele ce erau la îndemînă pe cele două drumuri înspre Fontainebleau. Apoi, împreună cu ducele de Berry și tată-său, contele d'Artois, s-au dus la rege. Tocmai atunci maiestatea-sa luase hotărîrea de-a se retrage la Lille, dar ținea ca lucrul să nu se știe. Născociseră povestea cu parada de pe Champ-de-Mars, și Marmont, care comanda escorta, se lăsase greu pînă s-o adune acolo, el fiind de părere că la Luvru trebuie organizată rezistența. Curată nebunie ! Trecuse toată ziua cu ordine și contraordine.

Așadar, chemat la palat, Macdonald își pusese fracul său cafeniu-închis și pantalonii măslinii. Portarul nu se pricepea să-l ajute să se îmbrace, dar nevastă-sa se pricepea să calce.

Ploua. Jacques-Etienne își deschise umbrela și, cu tocul ei în jurul mîinii, sub acest coviltir de pînză cenușie, ajunse fără grabă la cheiurile Senei. Nimeni n-ar fi putut recunoaște în el pe locțiitorul comandantului taberei de la Melun. Nimeni, afară de copoiul lui Bourrienne [1], care îl urmărea de la distanță, pregătindu-și în minte un raport dibaci asupra acestei deghizări a mareșalului. Era un polițist plin de rîvnă : pentru dînsul, ca pentru toată lumea, un mareșal trebuia musai să trădeze și, ținîndu-se pe urmele acestuia, își făcea bine socotelile. Visa la complotul pe care-l va descoperi, dar se întreba de pe acum cui să-l denunțe. Și cum să justifice o mică notă de cheltuieli.

Jacques-Etienne umbla prin ploaie, uitînd că era în duminica de florii a anului 1815 și că Bonaparte se afla la Fontainebleau. În toată viața lui văzuse în armată oameni dîndu-se bătuți, văzuse cum ura și interesul personal vîrau dihonia între ofițeri vrednici, și el îndurase aceste hărțuieli, aceste vrăjmășii. Toată viața. Și ele nu l-au făcut să-și schimbe felul de-a fi. Slujise revoluția cu toată cinstea, în ciuda bănuielilor ce se strîngeau asupră-i din pricina originii sale aristocratice și cu toate că fusese privit ca un complice al lui Dumouriez, iar comisarii

[1] Fost secretar particular al lui Napoleon, numit de Ludovic al XVIII-lea prefect de poliție al Parisului la 13 martie 1815, post pe care-l deține numai cîteva zile, pînă la fuga regelui.

Convenţiunii [1] îl amenințaseră, arestaseră și liberaseră de zeci de ori. Pînă și gradul de general, care i-a picat din senin în 1793, nu-l bucurase prea mult, pentru că simțea că e o capcană. L-a slujit pe Bonaparte, și cu toate că fusese unul din oamenii loviturii de la 18 Brumar, se pomenise cinci ani tras pe linie moartă... Ei, ce fel, că doar era încă tînăr, clocotea sîngele în el, iar nevasta lui Leclerc, generăleasa, le făcea și desfăcea pe toate după cum o tăia capul ! Cinci ani, fără a mai pune la socoteală cei trei petrecuți ca ministru plenipotențiar la Copenhaga – unul ca el, ce ziceți ! Pentru îndeletnicirea asta trebuise să se însoare iarăși, de unde învoiala cu văduva Joubert, căreia nu-i plăcea să-l audă cîntînd la vioară. Și nici această însurătoare nu reuși să-l mai îmbuneze pe împărat... Pe urmă... ei, pe urmă, pentru că îl bănuiau, se îngropase la Courcelles. Dar de cîte ori Napoleon însuși îl dăduse deoparte ! Între el și împărat se ivea întotdeauna umbra Paulinei...

Da, Macdonald îl slujea pe Ludovic al XVIII-lea, a cărui bunăvoință pentru dînsul era acum veche de cinci zile. Nu-i datora nimic regelui. Avea casa lui, moșia lui. Păstrase dotațiile pe care i le făcuse Napoleon în regatul Neapole, la Murat... Restaurația nu schimbase nimic în privința asta.

Înțelegi cît de firești i se păreau toate acestea, dacă știi ce ambițios era încă de la nouăsprezece ani, pe cînd se afla la Școala Pawlet și se credea Ahile... Dar, locotenent în 1791, colonel pe la începutul lui 1793 și general în aceeași vară, străbătuse prea repede toată ierarhia militară pentru ca ambiția din tinerețe să nu se fi irosit. Rîvnea la o viață liniștită. Fusese de atîtea ori la un pas de moarte. Îi venea în minte acea seară de iunie, către sfîrșitul veacului, între Bolognia și Modena, cînd o ceată răzleață de lăncieri austrieci, dînd buzna dintr-o vîlcea, îl trîntise de pe cal mai înainte ca el să-i fi zărit. Și se găsea, în zăpușeala italiană, cu colbul amar al drumului în gură, cu capul rănit, fără să se poată ridica, iar peste el treceau caii speriați, de pe care călărețiii săriseră ca să scape cu fuga, lăsîndu-l leșinat acolo... Pe vremea aceea nu se temea de moarte. O pierduse pe Marie-Constance, tinerețea lui. Apoi, întoarcerea în Franța în căruțele care îl hurducau, și fiecare zdruncinătură trezind rana din piept... Sau în seara bătăliei de la Wagram, după ce șarja lui Law de Lauriston, chiar

[1] Convenţiunea Naţională — adunarea revoluţionară care a luat toată puterea în mînă, guvernînd Franţa din septembrie 1792 pînă în octombrie 1795. Comisarii Convenţiunii erau patrioţi delegaţi să supravegheze activitatea comandanţilor armatei şi comportarea lor în faţa inamicului.

cel care era azi căpetenia muschetarilor suri, deschisese focul a o sută de guri de tun asupra inamicului, şi cînd atacul trupelor sale rupsese în centru frontul arhiducelui Karl... Se mai vedea şi acum în casa aceea, al cărei acoperiş fusese smuls, fumegînd încă după focul pe care nu l-au stins de-a binelea, unde se întinsese pe un maldăr de fîn, cu genunchiul rănit de o lovitură de copită, săgetat de dureri groaznice, cu tot cerul de iulie, toate stelele deasupra capului... ah, în acea noapte înstelată, cum ar fi vrut să aibă o vioară ca să mai uite de genunchi ! Neasemuita noapte în care atîtea îi trecuseră prin minte. Gloria face ca toate să ţi se pară uşoare şi aievea, în ciuda durerii, a îndoielilor care te frămîntă... Toate i se învălmăşeau în minte, se întorceau în el... Ideea încolţită mai de mult a unei mari păci universale, toată frumuseţea Italiei, arta antică şi muzica germană, Neapole şi apoi Viena acolo în faţa lor şi unde era Beethoven... iar cînd împăratul pătrunse dimineaţa printre dărîmături ca să-l salute şi să-i zică : „Te fac mareşal al Franţei...", acea clipă n-a fost decît un acord final, încheierea unei lungi fraze nocturne...

Palatul era înconjurat de o mulţime gălăgioasă, oamenii se strîngeau îndîrjiţi în jurul trăsurilor regale. Nu mai cădea decît o burniţă subţire, luminată de un surîs al cerului. Era un necurmat du-te-vino de ofiţeri, se simţea parcă în aer freamătul plecării, iar cînd te dădeai pe lîngă ferestre, puteai să vezi înăuntru o fiţuială de curteni, de popi şi de femei, zor mare la dulapurile deschise şi deşertate, cuferele îngrămădite, pregătiri înfrigurate, peste tot îmbulzeală. Trăsurile trase la scară de nu ştiu cîte ceasuri făceau să sporească spaima pe chipul tuturor.

— Maiestatea-sa vă aşteaptă, îi spuse domnul d'Albignac, intendant general al gărzii personale şi comandant al Tuileriilor.

Era palid şi foarte tulburat. „Încă unul care ar avea nevoie de niţică vioară", gîndi Jacques-Etienne. Îşi privi ceasul : patru fără un sfert.

Cineva care tocmai ieşea de la rege se dădu în lături, lăsîndu-l să treacă : îl recunoscu parcă pe părintele Elisée, cel de-i făcea masaje lui Ludovic al XVIII-lea şi-i oblojea picioarele. „Oricum, gîndi mareşalul, n-am încă nevoie de rachiul de izmă al iezuitului ăstuia."

În afară de nelipsitul Blacas, se mai afla la suveran şi prinţul de Wagram, vechiul său camarad de la 18 Brumar, care îşi rodea furios unghiile. Berthier se mai îngrăşase şi îmbătrînise. Trebuie că avea la vreo şaizeci şi doi-şaizeci şi trei de ani, şi pe deasupra griji... trei

copii încă mici, o nevastă tînără şi o bătrînă ibovnică, palatul din strada Neuve-des-Capucins, castelul de la Chambord, moşia de la Grosbois... Văzîndu-i în ochi căutătura neliniştită şi fruntea îmbrobonită de sudoare, Macdonald se simţi deodată tînăr, uşurel şi voios. Îl obseda un motiv din Haydn, care îi revenea în minte, îi revenea mereu... şi apoi, despre ce-i vorba ? ce zicea, deci, maiestatea-sa ?

– Nu ştiu să fie ceva mai rău pentru reumatisme ca luna asta a lui martie – zicea Ludovic cel Dorit – şi vă închipuiţi ce-ar mai fi dacă m-aş porni la drum ! Ia spune-mi, domnule mareşal, e adevărat că ai un ginere la Beauvais ?

*

De la Şcoala militară pînă la Sena terenul de paradă „le Champ-de-Mars", cum i se zicea, era ca o uriaşă colivie în dosul gratiilor de ploaie. Cel puţin aşa îl vedea César de Chastellux, ajutorul de comandant al cavaleriei uşoare, poate pentru că vorba „colivie" îi aducea aminte de copilăria lui, petrecută în Palatul Bellevue, la mătuşile regelui Ludovic al XVI-lea, doamnele Victoria, Adelaida şi Sofia, în acea idilică seră multicoloră plină de papagaliţe şi papagali, seră ce semăna cu un roman de domnul de Saint-Pierre, înţesată de crengi de palmier şi de flori necunoscute, fremătînd toată de zborul păsărilor cu pene colorate. Aici priveliştea împestriţată o făceau mai bine de trei mii de oşteni şi o mie cinci pînă la o mie şase sute de cai înşeuaţi în stacojiu, şi-ţi luau ochii mantalele albe ale gărzii personale, strălucirea uniformelor, a căciulilor, bicoarnelor şi coifurilor cu coamă şi pene, scînteierea epoleţilor, leduncilor, fireturilor, curelelor de la sabie, ciucurilor şi nasturilor, apoi crinii, stelele şi grenadele de aur, stegulegele, stindardele, cravatele, cataramele, eghileţii, săbiile, puştile şi muschetele... toată escorta regelui în păr, stînd acolo de două ceasuri, în stare de alarmă şi în ploaie, cu companiile rînduite ca nişte straturi de flori, în care diversitatea armelor sporea împestriţeala uniformelor, căci nu izbutiseră să-i strîngă pe toţi decît pe apucatele, luînd pe fiecare de unde se găsea după apelul de dimineaţă, în afară de unităţile ce se aflau pe cîmpul de instrucţie de la Grenelle, aşa că unii erau în mare ţinută, alţii în ţinută de călărie sau de oraş, ca să nu mai pomenim un talmeş-balmeş de călăreţi fără cai, îngrămădiţi înaintea escadroanelor prin faţa cărora trecea César de Chastellux, salutînd cu sabia statul-major al jandarmilor gărzii regelui în frunte cu vărul său, căpitanul Etienne de Durfort. Din rîndurile gărzii personale se ridica un

murmur de nerăbdare, ca un cotcodăcit, care făcea şi mai vii amintirile de la Bellevue ale ajutorului de comandant. Aici, în şirurile gărzii, amestecul de uniforme atingea culmea şi, cum ele erau mai numeroase, mulţimea ostaşilor descălecaţi făcea să crească impresia de strînsură de ocazie a parăzii. Compania lui Grammont, pe care o comanda Tony de Reiset – cu mintea la cele povestite de cumnatu-său, baronul Clouet, despre întîmplările de la Lyon – deşi era cea mai veche şi cu aproape toţi oamenii călări, părea şi mai pestriţă decît celelalte, fiindcă acolo dăduseră buzna atîţia flăcăi de neam, care s-ar fi socotit dezonoraţi dacă ar fi slujit în compania prinţului de Wagram sau a ducelui de Raguza, prea de curînd înjghebate. Uniformele albastre cu fireturi de aur, bicornurile negre în mijlocul atîtor coifuri cu penajul negru sau roşu, atîtea alămuri galbene şi atîta curelărie de piele, mantalele albe şi tunicile roşii cu găitane de aur – era greu să recunoşti pe cineva în învălmăşeală, dar César se simţea ca într-un fel de posomorîtă sărbătoare de familie. Cam peste tot, printre cei strînşi acolo, se găseau neamuri de-ale lui, de-alde Chastellux, Damas, La Rochejaquelein, Noailles, Lorge... un amestec de generaţii şi grade, cei din emigraţie, veniţi din Polonia sau Italia, din Anglia sau Austria, apoi toţi junii aceia care, la umbra vulturilor imperiali, cuibăriţi prin moşiile, pădurile şi grădinile lor părăginite, în colţuri de provincie, visaseră de atîta vreme la întoarcerea prinţilor. Mai erau feciorii nobilimii, care slujiseră sub domnia Uzurpatorului, căci, după dînşii, nu poţi trăi altfel decît slujind şi nici nu poate fi altă meserie decît milităria. Într-adevăr, era o uriaşă colivie de păsări cu pene strălucitoare, neliniştite şi plouate, scuturîndu-şi ca pe nişte aripi steagurile înzorzonate purtînd inscripţii latineşti. Mergea zvonul că trădarea lui Ney fusese dezminţită. „Minunat ! Îţi spuneam eu că nu se poate... Dar, ia stai !" Tony de Reiset mai avea în urechi istorisirea baronului Clouet...

César de Chastellux răzbi pînă la compania lui. Îl lăsase pe socrusău, domnul conte Charles de Damas, căpitan al călăraşilor, căruia îi era adjutant, la Şcoala militară împreună cu mareşalul Marmont, după ce acesta îi înmînase ordinele. „Aşadar, toate se sfîrşesc aici", gîndi el, înălţîndu-şi privirea de cealaltă parte a Senei, către dealurile de la Chaillot. *Trupele să se îndrepte spre Saint-Denis,* suna ordinul... De dimineaţă şi pînă acum au tot scos trupe din Paris, pornindu-le, unele către Villeneuve-Saint-Georges sau Essonnes, altele către nordul oraşului. Dar escorta regelui... Va să zică regele nu va mai veni să-şi treacă în revistă trupele adunate cu chiu cu vai ? Şi pentru ce Saint-Denis ? Pentru a rămîne acolo sau a porni de acolo, încotro ? Şi ce vor

face prinții ? Nu-i încă vorba de-a merge la Saint-Denis, ci doar de-a aștepta semnalul și de-a fi gata să se pună în mișcare spre Saint-Denis... Așadar, părăsim Parisul ? Îl părăsim pe rege ? Călărașii erau tocmai în fund, de-a lungul fluviului, între muschetarii negri și muschetarii suri. Cel mai vîrstnic dintre Chastellux murmură de cîteva ori : „E sfîrșitul, sfîrșitul..." Revedea icoane depărtate : una, din octombrie '89, acea întoarcere de la Versailles la Paris, în cupeaua regală însoțită de strigătele gloatei – n-avea nici zece ani pe atunci – cu prinții cărora el și surorile lui le fuseseră tovarăși de joacă în ultimele ceasuri ; apoi, surghiunul la Neapole, unde slujise pînă la venirea lui Murat ; și, în sfîrșit, întoarcerea în acea Franță imperială, în vechiul castel al familiei, la Thil, lîngă Gisors, unde Georgine avea să-l cunoască pe Charles... César își opri calul. Ce-i asta ? Colo, în fund, muschetari și călărași păreau să se așeze în formație de marș. La drept vorbind, el, colonelul acesta de treizeci și cinci de ani, care refuzase să slujească Uzurpatorului, purta răspunderea căsătoriei sorei sale. El îi convinsese pe-ai săi. Nu-l încolțise pe tată-său, șovăitor ca totdeauna, dîndu-i ghes să se hotărască mai repede, simțind că bătrînul caută pretexte ca să nu-și mărite mezina ? Desigur, o făcuse fiind încredințat că soră-sa era îndrăgostită de La Bédoyère, pentru că își închipuise că a citit asta în ochii micuței și pentru că voia s-o vadă fericită. S-ar putea însă, de asemeni, să fi împins la această căsătorie, pentru că Charles îl cucerise și pe el, César, așa cum îi fermeca pe toți în jurul său... Georgine... sărmană surioară...

Dar iată, compania lui se punea într-adevăr în mișcare. Dădu pinteni calului și strigă ceva în fugă cavalerului de la Marchée, care părea să urmărească manevra trupei, iar celălalt îi răspunse făcînd „nu" din cap. Contele de Lussac, ofițerul care comanda compania, se întoarse și veni spre adjutantul contelui de Damas, mai-marele călărașilor. Cum ? Părăsiți Champ-de-Mars ? Nu numai dînșii plecau. Era un ordin general. Dar contele de Chastellux aducea tocmai ordinul lui Marmont : trupele să fie gata de a porni spre Saint-Denis... Să fie gata, asta însemna să aștepte ordine. Și ordinul a venit. De unde ? Din partea cui ? Nu e oare mareșalul cel care comandă escorta de trei zile încoace, da ori ba ? Nu se știa de unde venise ordinul, dar un ordin era. Poate că de la palat. Dat chiar de contele d'Albignac, intendentul general al gărzii personale, care era și comandantul Tuileriilor... sau de domnul general-locotenent Conte Maison, guvernatorul regiunii întîi militare, adică Parisul și împrejurimile. Sau poate că ordinul fusese dat de ministrul secretar de stat al casei regale, domnul

de Blacas d'Aulps, adică de însuşi regele sau de alteţa-sa ducele de Berry, care luase conducerea operaţiilor de apărare a Capitalei, dacă nu cumva îl dăduse mareşalul Macdonald, locţiitorul său, ori poate ducele de Feltre... „Haida de, Clarke nu e pus acolo să dea ordine armatei ! De cînd oare trupele pornesc la un semn al ministrului de război ?" Mişcarea se desfăşura prea repede ca să mai poată fi oprită. Şi apoi, poate că alteţa-sa serenisimă monseniorul principe de Condé, care era mai mare între cei mari peste escortă, dăduse ordinul, sau monseniorul duce de Burbon... César tresări enervat. Mai întîi, ducele de Burbon era dus în Vandeia. Toţi comandă aici. E ca şi cum n-ar comanda nimeni. Haide, ce-o fi o fi ! Trecu înaintea contelui de Lussac şi veni în capul trupelor.

Toată colivia părea să se strîngă în grabă ca papagalii pitici, odinioară, cînd li se zvîrleau firimituri de cozonac. Cetele călări se răsuciră în loc, se auzi un răpăit de tobe, steagurile filfîiră în bătaia vîntului, iar pietonii – nu le pot zice ăstora infanterişti – se aşezară în rînd ca şcolarii.

César de Chastellux nu înceta să-şi repete : „Sfîrşitul, sfîrşitul..." Şi mereu îi venea în minte surioara înlăcrămată şi se învinovăţea amarnic : nu era oare el acela care făcuse această căsătorie trecînd peste împotrivirea neamurilor ? Nu el îl readusese pe Charles de La Bédoyère anul trecut în armata pe care o părăsise, stăruind să i se dea comanda regimentului 7 de linie, graţie domnului duce d'Orléans şi pe garanţia lui Roger de Damas, bărbatul Paulinei ? Ceea ce zicea ieri unchiu-său de Lorge în privinţa asta e de-a dreptul absurd. Îndepărtă gîndul, dar simţi totuşi că-l rîcîie : dacă nu-l făcea pe Charles să intre în armata regelui, cumnatu-său n-ar fi putut trece, la Grenoble, cu tot regimentul de partea lui Buonaparte... César se gîndeşte la toţi aceia dintre ai săi care au murit pe ghilotină, la cei căzuţi în Vandeia... Şi tocmai el şi cu frate-său l-au readus în 1814 pe Charles în armata regelui. Un trădător în familie ! Nu trebuie să te temi de cuvinte. César avea groază de cuvinte. Lui César nu putea să-i intre în cap că La Bédoyère, înrudit cu neamul de Chastellux, părăsise oştirea tocmai cînd se întorcea suveranul legitim. Atunci, cu garda călare, César ieşise înaintea alteţei-sale contele d'Artois ca şi astăzi, sub comanda socrului său, contele de Damas. L-a însoţit pe fratele regelui la slujba religioasă de la Notre-Dame... Şi toate cîte îl despărţeau azi de cumnatu-său nu biruiseră totuşi, nici chiar astăzi, prietenia ce-o avea pentru dînsul. Charles de La Bédoyère – se putea pune oare la îndoială că Georgine îl iubea ? Era atît de chipeş, atît de năbădăios, atît de viteaz... E ade-

vărat, fusese ofițer al imperiului, dar ce frumos zicea : *Nu mă bat pentru împărat, ci pentru Franța...* Și nici trei săptămîni de cînd era în postul său, trecea cu regimentul de partea Uzurpatorului... „Una ca asta în familia noastră !" Ceea ce îl îngrozea pe César de Chastellux era că pînă și scîrba pe care i-o stîrnea trădarea nu-l putea face să-și urască cumnatul. O avea înaintea ochilor pe Georgine, așa cum o găsise ieri în locuința din strada du Bac, o Georgine care sta cernită, în dosul jaluzelelor trase, înghițindu-și lacrimile ca să murmure o rugăciune și cătînd înspăimîntată la copilul pe care îl făcuse cu Charles... Zéphirine îi ceruse soțului, prin semne, să iasă.

Trupele executau în chip mecanic mișcarea ordonată. Tinerii aceștia neinstruiți aveau pesemne disciplina în sînge, ca să nu fi dat peste cap toată manevra. Trebuia să recunoști, privind compania prințului de Wagram, sosită în ajun de la Meaux, că se înfățișa destul de bine... César vedea totul ca printr-o ceață. Charles, Charles... „Companie, stai !" Să treacă mai întîi grenadirii.

În clipa asta un vuiet se auzi de-a lungul cheiului. O ștafetă alergă să vadă ce se întîmplă. Escorta regelui păru să se oprească din mers, de la sine ; alte trupe se întorceau. Ce se întîmplase ? Ordinele răcnite cădeau în deșert. Ploaia se înteți se. Caii se trăgeau îndărăt dinaintea grenadirilor. Colo, în fund, un ofițer își tot învîrtea spada în aer. Dintr-o dată, frumoasa rînduială se destrămase. Nimeni nu știa ce avea de făcut. Călărețiii dădeau peste pedestrași, se auziră țipete și, zvîrcolindu-se unii încolo, alții încoace, tot acest Champ-de-Mars nu mai era decît o harababură. Prin vălmășag își croia drum, înjurînd, o ceată de ofițeri de stat-major, cu Marmont în cap și Fabvier alături de el, venind de la Școala militară și îndreptîndu-se spre Sena. „Știi ce se întîmplă, colonele ?" îi strigă mareșalul, trecînd în goană pe lîngă Chastellux, fără să-i mai audă răspunsul. Compania ce-i purta numele, „garda lui Raguza [1]", începuse să treacă podul, iar avangarda ei ajunsese la capătul aleii Vădanelor. Recunoscîndu-l pe Marmont, grenadirii îi lăsară loc printre șirurile lor, și Chastellux îl urmări din ochi pînă pe celălalt mal.

Atunci, deodată, s-a iscat ceva, așa, ca un zvon... Ce spun ăștia ? Regele, regele... Cum ? Chastellux făcu semn contelui de Lussac și amîndoi o luară înaintea grenadirilor, care își strînseseră la loc rîndurile, lăsînd o trecere îndărătul lui Marmont. Ce tot îndrugă ăștia despre rege ? Și deodată s-au dumirit. Ieșiră pe chei și dădură cu ochii de trăsura

[1] Mareșaiul Marmont fusese făcut duce de Raguza de către Napoleon.

regelui. Venea dinspre Quai d'Orsay, trasă de şase cai – o ştiau toţi cum ştiau silueta seizului care mergea in fruntea alaiului... De-a lungul frontului trupelor in plin marş, prin mijlocul escortei care umbla brambura, maiestatea-sa venea de la Tuilerii în goană mare. I se vedea capul gros şi încărunţit la portiera trăsurii... Ludovic al XVIII-lea îi răcni ceva seizului şi berlina regală apucă, fără să încetinească goana, printre caii companiei ducelui de Raguza, care se înşiruiau anevoie ca să treacă podul pe urma lui Marmont. Trăsura trecu glonţ, fără să-i pese de nimeni, ca întotdeauna : n-au decît să se dea la o parte cei care îi stau în calc !

Ce era de făcut ? Să se continue marşul ? Să-l oprească ? Aveau ordin să meargă la Saint-Denis... Regele părăsise Parisul ? Era puţin după ora patru. Berlina regală străbătea aleea Vădanelor. Garda personală, care ajunsese să se strîngă grămadă acolo, dădu onorul, prezentînd armele. Mareşalul Marmont se apropie să-l salute pe rege. Şi se văzu de departe că maiestatea-sa îi striga ceva prin portieră. Numaidecît, colonelul Fabvier făcu cale-ntoarsă, pornind spre pod. Ducea un contraordin : nu se mai merge la Saint-Denis. Regele se întoarce la Luvru, iar noi în cazărmile noastre. Parada ? Cine a pomenit de paradă ?

César nu mai putu îndura. Ceru lui socru-său să-l învoiască : nu putea s-o lase pe Zéphirine atîta vreme singură cu biata Georgine, care o duce numai într-un plîns.

– Bine – zise Charles de Damas – du-te de-ţi vezi nevasta, coloncle ! Îmbrăţişeaz-o pentru mine... şi pe micuţa...

Orice-ai zice, falnic se mai ţinea pe cal contele ! Cînd te gîndeşti că e doar cu trei sau patru ani mai bătrîn ca maiestatea-sa... De ce i-o fi plăcînd maiestăţii-sale să treacă în goana trăsurii, ca şi cum ar fi vrut să-şi răzbune picioarele betegite ? César se pomeni zicîndu-şi că părintele Elisée era cel care îi vîrîse în cap regelui să-şi gonească aşa trăsura. Pesemne că asta îi stîrnea o reacţie fizică, sau nu mai ştiu ce...

III

ILUMINAȚIE LA PALATUL REGAL

În seara asta Théodore nu mai crede în nimic.

Prin ferestrele înalte ale Tuileriilor a văzut forfota servitorilor, pregătirile ospățului. Excelența-sa de Peralada, ambasadorul maiestății-sale catolice [1], este oaspele maestrului de ceremonii al palatului, cupeaua lui e în curte, iar prin saloane se zăresc femei fermecătoare cu ofițeri și cu înalți demnitari, care rîd și vorbesc zgomotos. În lumina policandrelor trec servitori ducînd pe brațe tăvi încărcate. Afară s-a întunecat de-a binelea și oameni de toate stările se apropie ca să tragă cu ochiul, hoțește, la banchet, atîta cît lasă să se vadă marile ferestre. Palatul e păzit de ostași ai gărzii naționale, iar cei din escortă, trimiși la Pavilionul Florei, și-au priponit caii pe sub ferestruicile Luvrului. Ploaia, care nu stă decît ca să pornească iar, nu împiedică norodul să se strîngă împrejurul palatului, ca mușteie atrase de carnea împuțită. Mulțimea se mai potoli pe la ora șapte, cînd celor din palat le veni în minte să-și trimită acasă trăsurile. Nu se va întîmpla nimic, în orice caz, înainte de ora nouă. O mică ceată de muschetari și de ostași ai gărzii personale rămîne de pază, iar ceilalți n-au decît să se ducă să mănînce prin birturile din cartier ! „Nu vă depărtați prea mult, în orice caz ! li s-a spus. Noi ceștialalți pornim în seara asta."

Seara asta, în care Théodore nu mai crede în nimic. Ospățul spaniol stîrnește mare zarvă, pus la cale parcă într-adins pentru a spune norodului : Vedeți doar că toate merg strună. Am sta noi să petrecem dacă ar fi s-o luăm din loc ?

Dar unde-i regele ? Unde-s prinții ? Se văd sosind miniștri, care nu se duc însă la banchetul dat în cinstea ambasadorului, ci suie în grabă treptele : Jaucourt, Bourrienne, abatele Montesquiou. E adevărat că adineauri au fost cărate în poartă cufere aduse pe scaune, dar se spune totuși că regele n-a luat încă nici o hotărîre. Se spun multe.

[1] Regele Spaniei.

Toți flecăresc. Domnește o înfrigurare care nu-i a bună și prea țipă toți ca să fie ceva adevărat în spusele lor. Articolul de azi-dimineață al lui Benjamin Constant s-a și învechit. Nimeni nu-l mai pomenește decît dînd din umeri.

Unde oare se hotărăște soarta țării ? Colo, pe șosele, unde soldații își smulg din piept cocarda albă și trec de partea Corsicanului ? Umblă zvonul că garnizoana din Villejuif și-a luat la goană ofițerii, strigînd *trăiască împăratul !* O avangardă ar fi ajuns la podul de la Charenton, pe care îl apără studenții Școlii de Drept. Sau soarta țării se hotărăște la Viena, unde Talleyrand pune totul la bătaie ca să-i cîștige pe plenipotențiarii Europei ? De pe acum, prin coridoarele palatului, unii nu se sfiesc să spună că nu mai au nici o nădejde în poporul Franței, în armata răzvrătită, ci văd scăparea într-o intervenție străină. Ce se mai așteaptă ca să-i cheme pe nemți și pe ruși în ajutor ? Ehei, cînd s-or porni cîteva divizii austriece asupra Parisului, s-a isprăvit cu Căpcăunul !

Théodore nu mai crede în nimeni și în nimic.

Venise să-i apere pe prinți, ca un ostaș care a jurat credință, nu pentru că nu mai poate de dragul prinților, ci pentru că ideea înnăscută a datoriei îi poruncea s-o facă. Și apoi, Napoleon e acel Napoleon al înfrîngerii, omul care a tîrît după dînsul oștile franceze prin zăpezile depărtate, care a dus mișelescul și scîrbosul război din Spania... e acel Napoleon care îi cerea lui Gros să scoată din tablourile sale pe generalii ce i-ar fi putut face umbră, vrînd să rămînă singur în ochii tuturor. Théodore îl respecta pe Gros ; era poate singurul la care ținea dintre pictorii francezi în viață. Cînd se gîndea că un artist ca dînsul putea să primească poruncile unui baron Denon, în numele împăratului, înainte de a picta marile compoziții, în care își punea toată experiența și tot geniul său ! Ah, desenele lui Gros pentru *Ciumații !* Și nimic nu ajungea să potolească setea de glorie a acestui Napoleon, care, în zilele încoronării sale, poruncise să fie plimbată prin Paris o statuie monumentală pe un car, propria sa statuie, înfățișîndu-l gol și încununat de lauri. Căci împăratul, omulețul acesta gălbejit, pe care mărirea îl buhăise și-i făcuse burtă, rîvnea și la gloria corpului, a mușchilor fără greș, a spătoșiei... Și unde te întorceai, inițiala lui, acel *N* ca un sigiliu pus pe clădiri, pe oameni, pe Istorie... Omul acesta care întrupa războiul. Se povestește că Duroc, unul dintre mareșalii săi cei mai credincioși, spusese chiar în dimineața morții sale, pătruns de o profetică descurajare : „Asta ne va duce pe toți la moarte... nici unul din noi nu se va mai întoarce acasă..." Iar Junot, căruia îi dăduse titlul

de duce, făcîndu-l să-şi piardă minţile, nu-i scria oare în 1813, într-o străfulgerare a nebuniei lui : „Eu, care te iubesc cu adoraţia sălbaticului pentru soare, îţi spun că m-am săturat de veşnicele războaie pe care trebuie să le facem pentru tine ! M-am săturat !" D'Aubigny îi povestise asta aşa cum o aflase de la tînărul Regnault de Saint-Jean-d'Angely. Le ştiau pe toate, acolo, în casa din strada Provence, la mama lui Regnault : marchizul de Bellincourt, care era amantul doamnei Junot, venea să povestească, cu o rară indiscreţie, tot ceea ce ar fi putut să-l înalţe în ochii gazdei.

Aşa e, dar astăzi acel Bonaparte zugrăvit de Gros, de Gérard, de David, era un om care mărşăluia pe şosele, zorind spre Paris cu o mînă de soldaţi şi înconjurat deodată de entuziasmul unui popor. Îmi închipui popasurile prin hanuri de munte, văd satele străbătute, oraşele în care trupele intră pe înnoptat la lumina făcliilor. E de pe acum un om la cincizeci de ani, sau pe aproape, în redingota lui cenuşie descheiată, în cizme şi cu pantaloni albi... Poporul nu-şi mai aminteşte decît de vulturi, de steaguri, de soarele de la Austerlitz şi îl întîmpină pe omul acesta care vine aproape singur, văzînd în el sfîrşitul tuturor necazurilor ce-i căzuseră pe cap, de la 1814 încoace, o dată cu întoarcerea celor din exil, a castelanilor care au ieşit iar din umbră şi-i vezi gonind la vînătoare, a uriaşei liote care trîndăveşte pe spinarea poporului, a războinărilor prosteşti şi a umilinţelor cu duiumul. Oamenii au uitat matrapazlîcurile nenumărate de pe vremea imperiului, dotaţiile, ghelirurile, pensiile.

Théodore face ochi mari, presimte mersul întîmplător, minciuna care se ţese cu amăgirile ei şi, în pasul depărtat al armatelor ce se adună iar, aude parcă ţintuindu-se noile sicrie, deschise, nesăţioase. Dar să-ţi placă mai curînd Ludovic al XVIII-lea decît Napoleon ? Nu ai totuşi altă alegere : care din ăştia pe tron ? Sau : ce fel de republică ?

Pentru dînsul adevărul e în mişcarea calului, galopul smintit în care te cheltui şi te mistui : calul pe care-l vezi în boxele întunecate ale grajdurilor, mai luminos în umbra ce-l împresoară, cum se urneşte, cum dă din picioare şi-şi ia vînt, lovind podeaua cu copitele ! În ochii lui Théodore, niciodată un tablou nu are destulă umbră ; viaţa îi apare ca o crimă surprinsă, al cărei chip viscază să-l zugrăvească. Între Celălalt, venind în marş forţat – înaintea căruia cei ce nu au nimic şi mareşalii dezertori, care şi-au păstrat din mila regelui toate avuţiile, par cuprinşi de aceeaşi nebunie – şi regele ăsta cu al său duce de Blacas, cu popii săi de curte, cu de-alde Barras drept sfetnici (la Paris umblă zvonul că regele l-a rechemat zilele acestea pe Barras),

Géricault e ca un pictor între două tablouri, dar n-are decît o poftă : să-şi zvîrle pensula, fiindcă nu simte nimic în stare să-l zguduie şi să-l înflăcăreze. Vede peste tot înşelăciunea, al cărei gust amar îl îneacă. Cum asta ? Nu va fi fost el decît un tînăr oarecare al vremii acesteia, tot focul sîngelui său să nu se fi mistuit decît la priveliştea prăbuşirii imperiului, să fie el doar acel cuirasier învins, aşa cum l-a zugrăvit, rămas pe spinarea calului doborît care agonizează ? Şi iată acum tragi-comedia aceasta, în care o curte pune pe goană cealaltă curte, în care locatarii se schimbă prin frumoasele palate ale Parisului, iar împărţeala slujbelor e gata să înceapă. E un spectacol fără noimă, pe care nici o minte n-ar putea să-l descurce, şi Théodore nu se va apuca mîine, nicidecum, să picteze întoarcerea de pe insula Elba, un tablou în care toate personajele se supun unui gest al împăratului. Nu, nici asta şi nici putregaiul încă stăpîn la Tuilerii ! O, ce ochi de smoală întoarce spre viitor tînărul Géricault, simţind în braţele şi în inima lui un mare gol, pe care nu se vede în stare să-l umple !

Paşii l-au purtat în strada Montpensier, cu cafenelele ei, ale căror lumini se văd pierzîndu-se în josul străzii, pe stînga, şi cu marile restaurante de la Palais Royal, pe dreapta, lăcaşurile cele mai de seamă, în care se frămîntă patima mistuitoare a politicii, acolo unde clănţăi din tabere potrivnice, în mijlocul copoilor de poliţie şi al tîrfelor, se iau la harţă bătînd cu pumnii în masă. Théodore e singur. N-a mai putut îndura tovărăşia camarazilor săi şi s-a pomenit aici fără să-i fie foame. Ar bea totuşi ceva. O cafea, neagră ca gîndurile lui. Îşi aminteşte că pe aproape e cafeneaua „La generalul Foy", unde Horace Vernet [1], copil, pictase pe tavan o pasăre care se mai vede şi azi. Horace avea pe-atunci şapte ani. Géricault e ispitit să se aşeze acolo, să ridice capul şi să viseze privind la pasărea aceea. Dar e o cafenea în care vin ofiţeri scoşi din armată, republicani : nu face să intre cu uniforma lui roşie. Şovăie nitel, apoi, fie ce-o fi ! S-ar dispreţui singur dacă i-ar fi teamă. Ce mai e şi viaţa asta, în care soarta ţi se hotărăşte după cum intri într-o cafenea sau într-alta ! Îi vine iar în minte omul ucis de mulţime la Tuilerii. Şi camaradul său, muschetarul, pe care un colonel al imperiului îl lăsase, întins fără suflare, pe caldarîmul unei ulicioare, în spatele fostului palat regal, şi gestul colonelului ştergîndu-şi sabia cu batista ! Asta poate că s-ar putea picta, dacă ai găsi modele

[1] Pictor francez (1789—1863), care a pictat cu mare vigoare scene din războaiele napoleoniene.

destul de frumoase. Vă spuneam doar că un tablou e cu atît mai izbutit cu cît folosești mai mult negrul.

Și fiindcă veni vorba de modele... dacă nu le trecea prin cap să trimită regimentul său la Béthune, Robert Dieudonné ar fi putut fi aici, în cafeneaua asta, în care Théodore a intrat... în cafeneaua asta sau în oricare alta, unde, din ianuarie încoace, de cite ori venea cu camarazii săi muschetari, se iscă gîlceavă... S-ar fi putut întîmpla ca Robert să fie insultat... sau el, Théodore, care să fi sărit de la masa lui...

Cafeneaua neagră de fum e plină. Vezi oameni stînd în picioare între mese, prostituate care își lasă șalul să lunece, dezvelindu-și umerii goi, o lume altfel ca în celelalte zile, despărțită în grupuri, dar însuflețită de aceeași neliniște gălăgioasă, fiecare vorbind una și gîndind alta, purtînd toți, fără sfială, bătăioși, cocarda tricoloră și buchețele de violete. Uniforma lui Théodore făcu numaidecît ca niște găligani să-și dea cu cotul, iar în jurul său să se audă tot mai tare glasuri aprige, fără îndoială căutîndu-i ceartă. Théodore se așază pe un scăunel părăsit chiar atunci de un bătrîn, care se luase după două domnișoare ce se fîțîiau pe-acolo. Se face că nu ia în seamă provocările celor din jur. Și-a scos luleaua și, liniștit, o aprinde. Lîngă dînsul mai vede un singuratic : e un tînăr cu ochelari, purtînd surtuc de culoare cafenie cu guler negru. Șade la o masă și înnegrește cu scrisul său mărunt foaie după foaie, îngrămădindu-le alături.

Totuși, e ceva care se zbate sub fruntea lui Théodore... Cum să aleagă ? Omul pentru care trebuie să duci războaie fără de sfîrșit, sau cel care nu-și poate așeza domnia decît pe baionetele străine ? Întrebarea nu se pune chiar așa în mintea lui Théo : el șovăie între Marc-Antoine d'Aubigny și Robert Dieudonné. Capul sau trupul... nu poate duce gîndul pînă la capăt. Simte priviri amenințătoare asupră-i, tineri duhnind a rachiu par a se măsura din ochi cu dînsul... Théodore nu știe dacă îl va însoți pe regele fugar, sau mai curînd se va bate cu flăcăul acesta care-l măsoară din cap pînă-n picioare, zbierind tot felul de ocări pe seama muschetarilor. E în Théodore o poftă de trînteală, se simte înfipt zdravăn pe picioarele lui, își îndoaie spinarea umflîndu-și mușchii brațelor și-i gata să se năpustească. Și, la urma urmelor, de ce nu s-ar bate ? Mai bine să sfîrșească... acolo, în ulicioară, ca junele nătărău din noaptea trecută, care, de-ar fi trăit, n-ar fi fost mare lucru de dînsul, dar a murit destul de frumușel... unde-l mai văzuse oare pe vecinul acesta, un băiat de vreo douăzeci de ani, cu înfățișarea-i de școlar plin de rîvnă pătimașă ?

Deodată însă, cineva se așează la masa lui. E un bărbat cu barba cenușie și părul vîlvoi, un soi de cerșetor cu aer falnic, purtînd în spate o pelerină jerpelită. Cu un gest al mîinii i-a oprit pe tinerii care se apropiau de muschetar.

– Nu mă mai cunoști ? vorbi el. Și cu toate astea, ce sete mi-e... Faci cinste cu un pahar ?

Asta e Cadamour, modelul. I se aduce bere. Ce virstă o fi avînd ? Dar, așa cum e, cînd rămîne în toată goliciunea lui, nu-i e frică să se compare cu Napoleon. De altminteri, îl găsești în toate bătăliile pictate, în toate scenele grecești ale școlii davidiene. A pozat lui Girodet și lui Prud'hon [1]. Generații după generații s-au trudit să facă ceva care să semene cu mușchii umerilor lui. Îl recunoști printre leșurile cimitirului de la Eylau, ca și în acele Termopile pe care David le picta într-ascuns. Toată viața și-a vîndut frumusețea fizică, și asta nu l-a îmbogățit.

– Lăsați-mă să stau de vorbă cu domnul ! le zice găliganilor dimprejur. E un pictor, nu vă uitați la țoalele lui...

Aici toți îl cunosc pe Cadamour. E republican și a venit o dată însoțit de Duplay-Picior-de-lemn, nepotul tîmplarului la care locuise Robespierre, ceea ce li se pare tuturor, și chiar lui Cadamour însuși, o dovadă concludentă. Vezi, nimeni nu știe că Picior-de-lemn e în slujba poliției. Aceea a lui Fouché, bineînțeles. Dar tot poliție. Picior-de-lemn denunță întovărășirile de muncitori. Tot ce se vede la dînsul e ciotul de lemn pe care-l tîrăște de la Valmy [2] încoace. Să te arăți pe la Palais Royal cu un patriot rănit la Valmy e un certificat. Théodore și Cadamour sînt deci lăsați în pace. Mai ales că tocmai atunci o fișneață d'alea se urcase pe un scaun și începuse să cînte *Plecînd în Siria la luptă,* cîntec făcut de regina Hortense [3], așa că vă închipuiți ce entuziasm se stîrni !

– Eu unul – zise Cadamour – nu sînt pentru Bonaparte... El a pus armata să tragă în popor la Saint-Roch [4]...

Asta, chipurile, ca să intre în vorbă. Lăsînd la o parte că vrea niței

---

[1] Pictori francezi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

[2] Cătun din departamentul Marne, unde armatele revoluției franceze au înfrînt trupele prusace în 1792.

[3] Fiica din prima căsătorie a Josefinei de Beauharnais, soția lui Napoleon I. Mama lui Napoleon al III-lea.

[4] La 4 octombrie 1795 generalul Bonaparte a reprimat o insurecție pusă la cale de regaliști împotriva Convenției naționale. Rebelii s-au retras între zidurile bisericii Saint-Roch, unde au fost zdrobiți de tunurile lui Bonaparte.

tutun, toate gîndurile îi sînt în seara aceasta numai la de-ale artei. Ce să-i faci ? Îl apucă așa cîteodată. Auzind numele lui Bonaparte, vecinul de masă își înalță privirea pe sub sticla ochelarilor și lasă tocul din mînă. Cadamour, care l-a observat, încruntă din sprîncene și schimbă vorba :

– Vedeți dumneavoastră, domnule Géricault...

Trece de la *tu* la *dumneavoastră*, și îndărăt, cu o iuțeală uluitoare.

– ...eu unul nu vă caut pricină că purtați tunică roșie... Zorzoanele astea sau altele, tot aia e ! Dar ceea ce nu pricep e că unul ca tine să lase pictura... Vezi tu, piciule, asta e o prostie, și iacă, nu-i bine...

Le știa pe toate de la Dedreux-Dorcy, căruia îi pozase pentru Epaminonda. Pentru dînsul lumea se mărginea la pictori și sculptori. Restul i se părea făcut anume pentru aceștia. Revoluția, războaiele. Poate că în fundul sufletului era împotriva restaurației numai pentru că adusese moda tablourilor cu Henric al IV-lea [1], în care modelul său nu mai avea căutare. El nu era croit în felul Craiului veșnic tînăr [2] și cine să fi avut nevoie de dînsul pentru o figurație costumată ? Toate acestea îi cam scăpau din gură, spuse ca din întîmplare, dar dincolo de ele mai erau ochii lui visători și naivi, în care se citeau și alte gînduri, cărora nu se pricepea poate să le dea glas.

– Vezi tu, fătul meu – zise – tot tăvălindu-mi hoitul prin atelierele pictorilor... Pozezi ba ici, ba colo și oamenii se uită la tine ca la un animal... să stai încremenit așa cum te așază, cu privirea în gol... e tot ce știu ei despre tine... Mă ia unul și altul pentru coapsele mele, nu pentru că aș avea ceva în dovleac... și domnii ăștia vorbesc în fața mea ca în fața unui scaun. Cîte n-am auzit ! Lăsînd la o parte porcăriile lor, știu ce va să zică respectul ce-l au pentru cîte unul. Cred și eu că nu se vor apuca să bată toba, dîndu-și gîndurile pe față ! Chestie de comenzi, de concurență...

Unde voia să ajungă ? În fumul gros, să-l tai cu cuțitul, amestecat cu mirosul de bere, și printre mușteriii înghesuiți, Théodore se întorcea cu gîndul la atelierul lui Guérin, unde lucrase, apoi iarăși la propriile pățanii, la atîtea care îl făceau să-și dorească uneori moartea, la rușinea îndurată de pe urma unor observații privind tablourile sale... și deodată se vedea sărind pe calul său, galopînd ca un smintit, străbătînd bulevardul de dincolo de bariera Martirilor, ocolind dealul Montmartre, gonind pe cîmp, către Saint-Denis sau Montmorency... Dumne-

[1] Restaurația regalistă cerea pictorilor să „glorifice" figurile regilor din trecut și în special figura lui Henric al IV-lea.

[2] Poreclă populară dată lui Henric al IV-lea.

zeule, ce-i mai bătea inima la întoarcere, să crezi că acum-acum are să-i iasă din piept ! Uitase însă privirile camarazilor de ucenicie, cuvintele rostite cu jumătate gură, dojenile dispreţuitoare ale meşterului.

– Dumneavoastră nu ştiţi, domnule Géricault, cum vorbea de dumneavoastră cînd nu erai acolo... Pricepi că le stai în gît ? Bazaconiile alea pe care le pictezi tu nu seamănă cu nimic şi cu nimeni. Na, asta ţi-e crima... şi asta le dă de gîndit ! Crede-mă, i-am auzit trăncănind aproape patruzeci de ani. Am început-o tinerel şi ştiu ce va să zică o vorbuliţă în doi peri, căreia nu-i poţi da de rost... Şi tu de colo, tu crezi că ei stau să-ţi cîntărească talentul, că te dispreţuiesc... Sînteţi un nătărău, domnule Géricault... Dînşii vă admiră. În felul lor, bineînţeles, asta e...

În seara asta, Théodore nu mai crede în nimic şi în nimeni. Nu un Cadamour e în stare să-i ridice moralul. Mai poate fi vorba, de altfel, în seara asta, de pictura lui ? Acum, cînd în Pavilionul Florei e sfîşiată urzeala istoriei, cînd se aud în umbră glasurile care se bat cap în cap ale acestui popor uitat, rînduit pare-se o dată pentru totdeauna sub drapelul alb cu crinii lui şi care cîntă în ploaie pe străzile răscolite de un zbucium surd şi de neînţeles... În seara asta, cînd la Salonul de pictură, care îşi închide porţile, e desprins din perete *Ofiţerul de vînători*, căruia Théodore i-a dat trupul unui grenadir al regelui şi mutra unui republican.

Ce tot îndrugă Cadamour ? Le încurcă pe toate. Are o veche slăbiciune pentru domnul David. Dacă ar fi să-l certe pe Théodore, asta numai pentru că pictura lui e luată ca armă de atac împotriva picturii domnului David.

– Mă aflam acolo – povesteşte el – cînd domnul David a venit la Salonul din 1812 şi s-a proptit în faţa bazaconiei dumitale... Erau mulţi în jurul lui, domnul Drolling şi domnul Gérard, domnul Chinard şi alţii, droaie... Să-l fi auzit spunînd : „Ce mai e şi asta ?" Ştiu eu ce vrea să zică să te ia de gît un cutărică, să te bată pe burtă... Cel care s-a nimerit acolo credea că se pricepe, îi dădea mereu înainte, se oprea la tabloul următor, arătînd ce anume îl deosebeşte de primul... Pe urmă, ţine-te ! Şi-aşa : un mehenghi, nimeni nu ştie de unde-a picat, hodoronc-tronc le dă pe toate peste cap... şi nu mai e chip să treci pe dinaintea lui ridicînd din umeri... Cineva a pronunţat în faţa domnului David numele tău, care nu i-a spus nimic. S-a apropiat de tablou ca să vadă mai bine lucrătura, apoi s-a tras îndărăt şi iar s-a uitat. „Are haz ! zice. Nu seamănă cu nimic din cîte cunosc !" Numai că pe peretele

din față era pînza lui Gros. Unii l-au tras de mînecă să i-o arate... Frumoasă pînză, să știi ! Și cu toate astea el o privea cu gîndul aiurea... Regele Neapolului pe calul său, ți-aduci aminte ?

Dumnezeule ! Și ce vor hotărî oare acolo la Tuilerii ? Cînd ambasadorul Spaniei va fi plecat, ferestrele stinse și mirosul fripturii risipit... Cu ploaia asta și vîntul care face să trosnească faldurile drapelului alb de la Pavilionul Orologiului... Ciinoasă vreme ! Iar mîine-poimîine, primăvara.

O fetișcană voinică și oacheșă, părînd să fie dintre obișnuitele localului, așezată la cîteva mese mai departe, îi făcu semn lui Cadamour cu brațul ei încărcat de brățări. Acesta îi răspunse mai întîi dînd ușor din cap, apoi se întoarse către cel cu care vorbea :

– Scuză-mă, domnule Géricault... e o persoană care mă cheamă...

– Ei, lasă, Cadamour.... vreau să sper că... zise celălalt zîmbind. E o persoană drăguță... Nu mai sta la gînduri...

– O, n-ai nimerit-o ! Am cunoscut-o pe mamă-sa acum mai bine de douăzeci de ani, cînd nu făceam încă pe domnii de neam nobil prin atelierele voastre... S-ar putea ca Zelia să fie fata mea... În orice caz, bănuiala asta e cu folos, iar cînd fata are niscaiva bunătăți puse deoparte pentru mine...

În timp ce Cadamour se depărta, Théodore surprinse privirea vecinului său de masă ațintită asupră-i. Era într-adevăr un bărbat foarte tînăr și uitătura lui iscoditoare nu-i plăcu muschetarului. Se pregătea tocmai să i-o spună, cînd tînărul se ridică de pe scaun, împinse mai încolo vraful de hîrtii mîzgălite mărunt și, scoțîndu-și ochelarii pe care îi puse pe masă, i se adresă cu o ușoară înclinare a capului :

– Domnule Géricault, nu-ți mai amintești de mine ?

Nu, ce-i drept, nu-și amintește. Se pare că s-au cunoscut prin Jamar.

– Știi, anul trecut... aproape numaidecît după... după...

Voia să zică după intrarea regelui în Paris și se sfia ca de-o vorbă oarecum de rușine. Domnul Géricault nu-și aducea aminte ? Asta s-a petrecut la Montmorency, mai an, pe vremea daliilor. Erau trei de aceeași vîrstă, ieșind de pe băncile aceluiași liceu de la Blois, adică Jamar, Touchard-fiul – nu-l știi ? al cărui tată e dirigintele poștei – și dînsul, Thierry. Se aflau „La Cerbul cel mare", hanul doamnei Dutocq...

Da, Théodore își amintea de bucuria lui Jamar cînd l-a văzut că vine călare pe al său Trick gîfîind, cu spume la gură, și cînd a intrat în han pe neașteptate, dînd peste băieții care înfulecau niște plăcinte. Își amintea și de convorbirea politică în care cei trei voiseră să-l

atragă. El, Théodore, nu se lăsase tîrît... Era o trăsneală a lui Jamar. I se păruse atunci că tustrei lunecau spre republicanism. Cu mici deosebiri, poate...

– Ah, acum îmi amintesc ! izbucni Théodore. Dumneata eşti elevul domnului de Saint-Simon [1] ! Jamar mi-a dat mica dumitale lucrare asupra reorganizării societăţii europene, în care susţii că unirea Franţei şi Angliei ar putea să ne ferească de o nouă revoluţie. Interesante ideile dumitale, dar în seara asta nu ţi se par puţintel cam depăşite ?

Tînărul se roşi la faţă. Începu să explice că, dacă în 1813, profesorul său, domnul de Saint-Simon, se adresa împăratului cerîndu-i să înfăptuiască reformele necesare progresului semninţiei umane, în 1814 lupta lui şi lucrarea la care avusese bunătatea să-şi asocieze elevul nu mai tindeau să aleagă între Bonaparte şi Burboni... Dacă Ludovic al XVIII-lea ar fi vrut să înţeleagă cum stau lucrurile... Acum opt zile se mai putea, dar în seara asta, evident, în seara asta nu se mai poate şti cui va trebui să-i ceri mîine să facă Europa... Esenţialul nu e oare să schimbi temeliile societăţii mai curînd decît forma suveranităţii ?

– Auzi-i pe zurbagiii ăştia – adăugă el cu înflăcărarea pe care o punea în scrisul său – auzi-i ! Sînt de pe acum, toţi, la cheremul lui Bonaparte ! Mă prind pe orice că mai mult de-o jumătate din ei sînt republicani sinceri. Nu-şi dau oare seama că idolul lor n-are decît dispreţ pentru republică ? L-a maimuţărit pe rege, a creat o aristocraţie de parveniţi, s-a făcut ginerele împăratului Austriei... în vreme ce englezii, vezi dumneata, englezii, ei bine, de două veacuri încoace, cu nişte regi mai republicani decît Cromwell [2]-ul lor, trăiesc sub ocrotirea unei Constituţii la care nu te poţi gîndi decît cu invidie...

– Nu înţeleg nimic din spusa dumitale, zise Théodore. Le amesteci pe toate, domnule Thierry, iar pentru mine lucrurile sînt mai simple. Totul este să ştiu dacă Trick al meu va ţine la drumul pe care trebuie să-l facă în noaptea asta...

Celălalt îşi strîngea nervos maldărul de hîrtii. Tonul domnului Géricault îi suna cu atît mai neplăcut cu cît Augustin Thierry ştia destul de bine de la Jamar că felul acesta de-a lua oamenii peste picior nu intra în apucăturile lui. Pictorul era cunoscut pentru atenţia, parcă pătrunsă de respect, cu care asculta de obicei pe oricine, chiar şi pe cei mai tineri ca dînsul, cum şi pentru vorba lui cumpătată. Tre-

[1] Claude-Henri de Saint-Simon (1760—1825) a enunţat principiile unui socialism utopic. Ideile lui, alături de ideile celorlalţi reprezentanţi ai socialismului utopic (Fourier, Owen), au constituit unul din izvoarele teoretice ale marxismului.

[2] Oliver Cromwell (1599—1658), conducătorul revoluţiei burgheze din Anglia.

buie să fi fost ceva neobişnuit în aerul acelei seri... Augustin îşi strînse ochelarii, îi puse în tocul de piele şi, dîndu-şi seama că nu putea fi decît lipsă de tact din parte-i să se vîre aşa în sufletul vecinului, dornic pesemne să rămînă singur, încercă să dreagă lucrurile.

Zise :

– Crede-mă, domnule Géricault, nu voiam să te supăr şi nici să-ţi împuiez capul cu ideile mele politice... Trebuie să mă scuzi... Scriam tocmai şi îmi era mintea la ceea ce scriam... E-adevărat, le cam amestec pe toate... Sînt un necioplit...

Théodore zîmbi de fîstîceala vecinului.

– Să lăsăm asta ! vorbi el. Se vede că nu-s în apele mele azi şi nimic nu m-ar mîhni mai tare decît gîndul că ţi-am dat impresia...

Tinerii se liniştesc repede şi Augustin se uita acum la Théodore cu ochi plini de admiraţie. Cum oare să nu fi fost atins de farmecul pe care îl simţeau toţi în jurul lui Géricault ?

– Sînt totuşi un necioplit... – urmă Augustin – căci cu totul altceva voiam să-ţi spun adineauri... Te rog să mă ierţi, m-a luat gura pe dinainte... Ascultam... în sfîrşit, auzeam ce vorbeai cu acest domn... E adevărat că te-ai lăsat de pictură ?

Théodore privi mai de aproape la băiatul acesta cu părul castaniu, nu prea înalt, destul de îndesat pentru cei douăzeci de ani ai lui, fără vreo frumuseţe, cu trăsăturile cam din topor, moştenite pesemne de la străbunii ţărani, şi o şuviţă încreţită căzîndu-i pe tîmpla stîngă, cu ochii căprui sub sprîncenele pe care le îmbina mereu, poate fiindcă punea ochelari la citit încă din copilărie.

Ce-i spusese Jamar despre dînsul ? Ceva cu o dansatoare de la Operă... A, nu, asta îl privea pe celălalt, fiul dirigintelui de poştă, un crai şi jumătate...

– Te interesează pictura mea ? întrebă Théodore.

Să fi fost Jamar cel care-i împărtăşise acest entuziasm ? Tînărul Augustin vorbea tot mai aprins. Nu ca un critic de artă. Nici ca un priceput iubitor de pictură. Ştia barem ce spune ? În mintea lui toate luau mereu altă înfăţişare, ca în vis. Parcă n-ar fi văzut tablourile lui Théodore, parcă le-ar fi visat. *Ofiţerul de eclerori* din 1813, *Cuirasierul rănit* din 1814...

– Aveam şaptesprezece ani, domnule, cînd ţi-am văzut *Ofiţerul de vînători*. Şaptesprezece ani, pricepi ? Eram încă la Şcoala normală. Rîvneam toţi atît de fierbinte să credem în ceva ! Împăratul era la Moscova, din Spania soseau veşti înfiorătoare. Dar, cine ştie ? ne ziceam. Poate că lucrurile se vor mai îndrepta... A, dacă Napoleon,

sfărîmînd imperiul țarilor, ar fi dat pămînt țăranilor și ar fi desființat șerbia ! Ceea ce te îngrozea erau spaniolii – unii veneau la Paris – și ce mai povesteau ! Cîtă ură clocotea în ei împotriva Franței ! Oare pentru asta ați făcut revoluția, ca să ajungeți spaima popoarelor ? Sau pentru ca Junot să facă pe grozavul la Lisabona, și Marmont... Dar, ne ziceam, poate că toate acestea nu erau decît fața lucrurilor, contradicție aparentă... La urma urmelor, armatele noastre duceau pretutindeni progresul. Ceea ce arunca sămînța îndoielii era viața de huzur a curții imperiale, parăzile, femeile și bărbații care roiau pe acolo, hrăpăreții ! Epopeea însă... a, nu pictura oficială ar fi putut hrăni tinerețea noastră zbuciumată, cu îndoielile și revoltele ei, cu perspectiva de-a fi luați într-o zi și trimiși pe cine știe ce cîmp de bătălie ! Cînd am văzut *Vînătorul* dumitale... un om, nu un personaj de paradă, un om în război, iar nu pozînd în atelier, și tunul acela răsturnat în față, cu pulberea aurie în jurul lui, și calul, mai ales calul ! Unde dracu ai găsit un cal ca ăsta ?

– La Saint-Cloud, zise Géricault.

– La Saint-Cloud ?

Théodore nu mai răspunde. Revede șoseaua povîrnită de la Saint-Cloud, carul cu coviltir încărcat de tarabagii și animalul sur, nepotrivit cu plimbarea aceea duminicală, cu soarta lui de cal trăgînd în ham, ca oricare, coama-i mîndră, pieptul... Ce l-o fi făcut oare să se repeadă în ulucile gardului, ridicîndu-se deodată în două picioare și stîrnind țipetele celor din căruță ? Furtuna de septembrie, dar poate că și o răbufnire a forței supuse, un refuz din străfunduri de a mai îndura soarta păcătoasă... Un animal cu foc în vine, și amintirea lui îl urmărise multă vreme pe Théodore.

Înțelege că Augustin a și schimbat vorba, trecînd la altele.

– Mă vei pricepe cînd ți-oi spune cum l-am văzut noi pe *Cuirasier*, cuirasierul dumitale din 1814 ? Noi, vreau să zic, de-alde Jamar, Touchard, toți cei care sîntem pruncii nevinovați ai dramei imperiale, pricepi ? Prea tineri ca să avem pe mîini sîngele Europei și pe trup cicatricele gloriei ! Prea bătrîni ca să nu ne dăm seama, asurziți de bubuitul tunului, de cele ce se întîmplă, căutam un sens acestei vieți, acestor masacre, pricepi ?

Théodore știe bine de unde i-a venit cuirasierul. Nu de la Saint-Cloud și nici de la Suresnes. Nu mai era în stare atunci să picteze un erou săltîndu-și calul în dezghinuri, chiar de-ar fi fost un om ca oricare altul, Dieudonné sau d'Aubigny ! *Cuirasierul rănit* s-ar fi putut prăbuși pe drumul întoarcerii din Rusia, sau la Lutzen, ca Duroc și Bessières,

dar nu, mai curînd în luptele din Franța, la Champaubert, de pildă, o victorie care n-ar face nici un duce și nici un prinț cu acest nume, ori, mai simplu, în cîmpia din nordul Parisului, oriunde, către Beaumont, sau Noailles, sau bariera Clichy... A descălecat ca viteazul din poveste. Își duce calul de frîu, cu sabia într-o mînă. Nu-i un cal eroic, vărsînd foc pe nări ca surul de la Saint-Cloud, ci calul unui învins, o mîrțoagă murgă. Iar el, un uriaș totuși, un uriaș rănit. Părăsește lupta, care continuă în depărtare, învăluită în fum, pe un pod apărat zadarnic.

– Ceea ce te tulbură mai rău – zise Augustin – e privirea. Ochii ridicați în sus ai cuirasierului. Ochi care caută cerul. Ochi stinși... Dacă ți-aș spune ce ai fost dumneata pentru noi, pentru cei de vîrsta mea, ai mai deznădăjdui oare, domnule Géricault, te-ai mai lăsa oare de pictură ? Și pentru ce, doamne, pentru ce ?

Théodore îl ascultă și nu crede în aceste cuvinte. Nu crede în nimic în seara asta de florii. Cuirasierul său, pentru dînsul, nu e un simbol, ci un om. Omul. Destinul tragic al omului. La urma urmelor, în toate acestea nu e decît înfrîngerea... Alții, gîndind la întoarcerea Vulturului, își pot regăsi entuziasmul în freamătul steagurilor, în bubuitul tunurilor, în vuietul izbînzilor. El, nu. Napoleon se întoarce, dar e un mit răsuflat, un om sfîrșit, și încotro mai aleargă ? Spre ce nouă prăpastie ? Pentru Géricault, noaptea asta e cea presimțită, cu fuga regelui, neagra cavalcadă, această plecare hoțească prin ploaie și pe drumuri neștiute. Într-o primă schiță, dăduse acestui *Cuirasier rănit* o atitudine care amintea de *Ginditorul* lui Michelangelo [1]. Toată lumina lumii, cîtă lumină mai rămăsese în ochii încețoșați de sînge și de friguri, răsfrîntă în carîmbul cizmelor și în oțelul cuirasei... Și apoi, după toate astea, dracu să te ia cu tablou cu tot ! Cred că ai aflat de primirea făcută celor două pînze ale mele la Salonul care s-a închis... Mîine vor fi trimise tatei, și el le va întoarce cu fața la perete... Înfrîngerea asta...

Micul Thierry ridică brațele. E mișcător și caraghios. Înfrîngere ! Înfrîngere ! Cuvîntul acesta îi face rău, nu-l poate îndura. Cum să te împaci cu ideea înfrîngerii la douăzeci de ani, cînd abia ai ieșit de la Școala normală și ai și început să iscălești alături de profesorul tău, domnul conte de Saint-Simon, importante comunicări la Institut ?

– Înfrîngerea ! repetă el. Cum vrei dumneata ca o societate în plină prefacere, împărțită în tabere potrivnice, de o parte stăpînii de ieri și de cealaltă toți cei izgoniți acum douăzeci de ani, să poată suferi această împerechere a gloriei și a prăpădului, cele două tablouri gemene

[1] Michelangelo Buonarroti (1457—1564), pictor, sculptor, arhitect și poet, unul dintre cei mai vestiți artiști ai Renașterii italiene.

pe care le-ai expus la Salonul din 1814 : *Ofițerul de vînători* și *Cuirasierul rănit ?* Vezi ce a trimis atunci Salonului domnul Gros ! De ce n-ai pictat și dumneata pe *Fermecătoarea Gabriela* și *Găina în oală ?* Te-ar fi ridicat în slava cerului ! Erai însă Casandra [1] înfruntînd pe toți, pasărea de piază-rea. Despre ce fel de înfrîngere vorbești ? Nu pricepi oare că în noaptea asta dumneata ești cel care triumfă ?

Géricault clătină din cap.

– Nenorocirea prinților, războiul care bate iar la ușă... N-am de ce să mă bucur... Iată-te, deci, bonapartist. Hai ?

Augustin avea atîtea de spus, că începu să se bîlbîie :

– Dar... dar... dumneata știi bine că nu sînt ! Regele ! Parcă de el ne arde acum ! E însă regele Constituției ! Ceea ce apăr eu sînt instituțiile, nu oamenii. Nu e vorba de cauza unei familii ; această cauză se identifică pentru moment, numai pentru moment, cu aceea a națiunii. E cauza drepturilor și a libertăților noastre !

– Auzi-i ! il întrerupse Théodore.

Cafeneaua toată, femeile, civilii, soldații, parcă ar fi dat strechea în ei, cîntau *Să veghem la salvarea imperiului.*

– Na, adăugă Théodore. Ia te uită la Cadamour, republicanul Cadamour !

În picioare, lîngă presupusa-i fiică, bătrînul model cînta cît îl ținea gura, cu brațul ridicat într-un gest teatral și cu mantaua fluturînd...

– Îl auzeam adineauri repetînd vechea scornitură după care Bonaparte ar fi pus să se tragă în popor la Saint-Roch, vorbi cu sfială Augustin. Cînd te gîndești că așa se va scrie istoria ! Dar nu Bonaparte, ci Barras [2] dădea ordine pe atunci, și afară de asta nu poporul era acolo, ci o mînă de conjurați monarhiști... Oricum, iacătă-l și pe ăsta bonapartist !

– Să ieșim ! zise pictorul. Aici lucrurile ar putea lua o întorsătură primejdioasă pentru dumneata, ca și pentru mine, și apoi, dragul meu, pe sub arcadele galeriilor aerul ne va mai împrospăta ideile, fără să avem a ne teme de ploaie...

•

[1] Personaj mitologic. După legendă, Casandra primise de la Apollo darul prezicerii. Mai tîrziu însă, zeul o pedepsi, hotărînd ca nimeni să nu dea crezare prevestirilor ei.

[2] Membru al Convenției naționale. Unul din autorii loviturii contrarevoluționare de la 9 Thérmidor. A uneltit pentru restabilirea monarhiei. Fiind unul dintre membrii Directoriului, a săvîrșit mari delapidări, devenind simbolul corupției și dezmățului ce-au caracterizat acea epocă.

E drept că în galeriile care înconjurau piața, luminată de lămpile cu gaz ale domnului Quinquet, vîrtejurile de ploaie nu-i prea stînjeneau pe trecători, dar în seara aceea curgea prin galerii un puhoi de oameni tulburați, parcă militari în haine civile, învălmășiți cu fișnețe în rochii prea bogate pentru locul și ceasul acela, purtînd pălării cu pene și catifele brodate, o împestrițare de galben, de verde, de rubiniu și, în ciuda frigului jilav, își arătau toate gîtul gol, împăunat cu diamante, adevărate sau false, ca la teatru... Erau acolo, în seara aceea, atîția zdrențăroși de-a valma cu burghezi, cu străini, cu militari cherchelițî, cu vînzători de cerneală împingîndu-și cărucioarele, cu tarabagii și băieți de prăvălie veniți să facă pe nebunii, apoi un scamator cu capul împopoțonat de pene ca un sălbatic înghițind foc, iar lîngă dînsul, încununată de lauri și cu o manta numai petice, o femeie care dădea în cărți sub o umbrelă deschisă de-a-ndoaselea – în sfîrșit, o gloată de nesuferit, luînd totul în batjocură, flecăreala politică și amenințările încrucișîndu-se cu prostituția, bărbați care te pofteau, șoptindu-ți la ureche, prin casele dimprejur, zeițele trotuarului care ziceau în gura mare: „O, dar ce dracu i-o fi apucat pe bărbați în seara asta? N-am fost decît cu trei pînă acum, închipuie-ți!"

Théodore îi spuse lui Augustin:

– Să trecem în galeriile de lemn...

Acolo pîlpîiau lumini mai rare, în semiîntunericul prielnic popasului următor al aventurilor amoroase nu era atîta îmbulzeală și, afară de asta, prin pînza găurită ici și colo, ținînd loc de acoperiș acestor lungi galerii de șandramale, ploaia se scurgea jos, pe pămîntul în care ți se afunda piciorul. Iadul, cum li se zicea galeriilor de lemn din partea asta, pornind de la cafeneaua „La generalul Foy", și galeriile din cealaltă parte, cunoscute tuturor sub numele de Tabăra tătarilor, tăiau în două grădina întunecată, aruncînd între ele un fel de pod gata să cadă, înțesat de magherniță, de dugheni și de clădiri, în care întîiul cat semăna a hotel de camere cu luna, a casă de dragoste cu ora și a capcană întinsă de poliție mușteriilor ei. Aici uniforma lui Théodore nu prea era băgată în seamă, deoarece mai toate fleoarțele întîlnite își aveau însoțitorii lor, și cei doi tineri treceau fără a fi agățați de vreuna, urmîndu-și convorbirea ca și cum ar fi fost singuri.

Alcătuiau o stranie pereche, muschetarul înalt, zvelt și bine legat, cu coiful și mantaua lui, alături de tînărul însoțitor pe care și-l găsise, un pui de țăran de prin Blois, scurt de picioare și țeapăn, cu umerii lui rotunzi și cu smocul creț adus pe tîmpla stîngă, în vreme ce în partea dreaptă a capului, deși băiatul n-avea decît douăzeci de ani, se

vedea, sub pălăria pusă pe-o ureche, un început de pleşuvie. Acum vorbea numai Théodore. Vorbea ca niciodată, ca un pierde-vară hoinărind singuratic într-o pădure. N-ar fi făcut nicicînd una ca asta în faţa cunoscuţilor săi, a celor mai buni prieteni, Joseph sau Horace, nici măcar în faţa micului Jamar. Şi iată că acestui Augustin, picat ca din cer, deşi i se părea doar o răsfrîngere amăgitoare a luminii, îi dezvăluia deodată, în noaptea asta, tot ce avea pe inimă. Sub acoperişul de pînză şi scînduri care-şi scăpa udul peste dînşii, cei doi tovarăşi de ocazie măsurau în lung şi-n lat galeriile de lemn, fără să ia în seamă forfota din jur, fără să-şi zgîiască ochii, ca nişte gură-cască, la geamurile modistelor, unde se vedeau muncitoare aşezate pe nişte scăunele înalte în galantar, cu faţa la public, lucrînd în ceasul acesta de noapte la comenzi urgente, ce trebuiau predate dimineaţa, căci cucoanele din Paris, fie că regele îşi ia tălpăşiţa, fie că nu, aveau nevoie de pălării primăvăratice.

Théodore vorbea, vorbea, vorbea...

Ce zicea ? Cu toate că junele Thierry era numai urechi, nu e sigur că urmărea într-adevăr cuvintele auzite, că le lega între ele, că desprindea întregul lor înţeles. Se simţea oarecum ca atunci cînd, copil fiind, fusese pentru întîia oară la teatru. Avea opt ani şi un prieten al tatălui său, domnul Métivier, proprietarul teatrului din Blois, care nu ţinea trupă permanentă, poftise în loja lui toată familia la o reprezentaţie de operă dată de actori în trecere. Era pe vremea primului consul [1], cînd tocmai o rupsesem cu Anglia. Se reprezenta *Castor şi Polux* de Candeille, care avea pe atunci douăzeci şi doi de ani şi făcea bătrînului Rameau [2] hatîrul de a relua cîteva arii din opera lui. Totul era minunat, vedeai păduri şi stînci, apoi doamne care cîntau lucruri duioase, în rochii lungi cu malacof, purtînd eşarfe înstelate, şi domni cu pene la pălărie şi lăncii în mînă. Nici o clipă copilul n-avusese impresia că nu pricepe ce se petrece acolo ; toate se înlănţuiau în luminile scenei ; era şi o doamnă care tot venea în planul întîi, şi domnul Métivier zicea despre dînsa că este o Dugazon. Ce voia să zică asta ? Şi pe bărbatul acela frumos de ce-l tot numea, atît de ciudat, *prima voce ?* Ca să adauge, de altfel, că după a sa părere Elleviou cîntă mai bine. Augustin nu prea ştia care din domnii aceia pe jumătate goi şi cu pene la pălărie era Elleviou. Dar ce interesează ? Îi ardeau obrajii, capul îi era în nori şi muzica îi aducea lacrimi în ochi. Căci minunat lucru sînt viorile !

[1] Adică începînd din 1802, cînd Bonaparte fusese numit prim-consul, pînă în 1804, cînd s-a proclamat împărat.

[2] Cunoscut compozitor francez (1683—1764).

Pe-o seară ca asta, în Tabăra tătarilor, pînă şi vorba lui Géricault era pentru tînărul saint-simonist plină de Elleviou şi de Dugazon. Théodore vorbea despre pictură ca un pictor, şi tablourile evocate se înlănţuiau ca ale unei reprezentaţii de operă, unde muzica ţine loc de logică în mintea ascultătorului care n-a prins înţelesul libretului, dar trece de la o arie principală la alta, fără să mai aibă vreme să se întrebe ce anume le leagă. Augustin auzea sunînd nume de pictori în această reverie a lui Théodore, ca odinioară cînd îl auzea pe domnul Métivier vorbind încîntat domnului Thierry, tată-său, de domnişoara Arnould sau de doamna Saint-Aubertin. Şi îşi aducea aminte că despre cea dintîi se povestea că îşi datora faima unei *liturghii de seară,* pe care o cîntase într-o biserică la Paris, înaintea unei prinţese. Ascultîndu-l pe Théodore, nu putea să nu se gîndească, fără ca toate cuvintele să capete înţelesul lor adevărat, că ascultă la rîndul său o liturghie de seară, care îi pune povestitorului un fel de nimb de raze întunecate în jurul capului. De cine vorbea Géricault ? De el însuşi, sau de unul din acei maeştri pe care se silea să-i copieze necontenit, aşa de bine încît totul se petrecea ca şi cînd ar fi învăţat de la dînşii, pe-ndelete, ceea ce putea el singur să exprime dintr-o dată în zece sau douăsprezece zile pe o pînză pictată după cum îl tăia capul – tablou despre care se zicea că e o rasoleală... Toate relele pe care mintea lui le punea în seama lui Napoleon, tiranul acesta îndrăgostit de el însuşi, răspunzător de atîţia morţi, nu cîntăreau, la drept vorbind, cît recunoştinţa ce i-o purta pentru Galeria Luvrului şi tablourile readuse din Italia. Cu atît mai rău dacă erau roadele prădăciunii ! Dar pictorul de care tot vorbea aducea cu Théodore, ca o mare umbră cu omul ale cărui gînduri tragice le trădează, mărind peste măsură gesturile lui cele mai obişnuite. Deodată, pentru Thierry, care îl asculta, cuvintele pictorului dobîndiră o mai mare claritate, ca şi cum lumina ar fi căzut asupră-le.

– Ce putem crede despre critici ? zicea Théodore. În nişte hîrţoage aflate la un unchi al meu din Normandia am dat peste cîteva poeme ale unui poet, despre care nu se mai pomeneşte din pricina soartei lui. E fratele lui Marie-Joseph Chénier [1]. După părerea mea, n-avem pe nimeni afară de năpăstuitul acesta, pe care iacobinii l-au ghilotinat – şi-i sigur că uneltea împotriva lor – nimeni care să fi mers atît de departe pe tărîmurile tainice ale poeziei... Ce spun despre el oamenii de meserie ? Ai crede că, pe lîngă vechiturile cu care autorii de alma-

[1] Scriitor francez, autorul unei tragedii mediocre, *Carol al IX-lea* şi al celebrului marş revoluţionar *Cîntecul plecării* (cu muzica lui Méhul). A participat la lovitura de stat bonapartistă de la 18 Brumar.

nahuri au îmbrăcat întoarcerea prinților, s-ar fi putut găsi un locșor ca să i se facă dreptate lui André Chénier [1]. Nicidecum. Vezi că poeții, care vorbesc în numele tradiției și care triumfă, scot țipete ca din gură de șarpe cînd li se pomenește de el, din pricina înspăimîntătoarelor licențe poetice de care s-a făcut vinovat acest Chénier – și oricît de regaliști sînt, le place mai mult celălalt Chénier, Marie-Joseph ! Bietul André, prins între ghilotină și turbații critici care îi caută cîrciocuri, prigonindu-l și dincolo de groapă pentru libertatea ce și-a luat-o în versuri ca să spună ce avea de spus ! Iar cît despre noi, pictorii, să-i auzi pe critici vorbind de *greșelile grave* care sînt în tablourile noastre, de lipsa lor de finisaj, de treabă de mîntuială, de perspectivele lucrate fără grijă, de caracterul de schiță neisprăvită al unor lucrări în care noi am pus entuziasm...

Augustin înțelegea amărăciunea acestor spuse, citise clocotind de mînie criticile aduse Salonului din 1814, în care se zicea despre *Cuirasierul rănit* că nu-i decît o ciornă, și autorul tabloului era îndemnat să se potolească și să pună mai multă grijă în execuție. Dar mintea lui Théodore nu mai era la toate acestea, rătăcea prin Italia, unde dăduse iar de pictorul acela despre care vorbise adineauri.

– Și pe ăsta – zicea el – nu l-au frecat îndeajuns pentru cusururile de execuție, pentru înflăcărarea, bădărănia și trivialitatea lui ? Nu i-au tot repetat că nu depășește schița ? Că talentul său, pe care n-aveau cum să nu i-l recunoască, nu era îndeajuns de șlefuit ? L-au dojenit pentru tristețea firii sale : ea, ziceau, îl împinge să exagereze umbra lucrurilor și ființelor, abia-abia lăsînd să cadă asupra lor o fîșie de lumină, iar gustul pentru culori care nu se împacă face ca fondul tablourilor să fie șters, figurile să fie toate otova, fără nuanțe, părînd așezate pe un singur plan, pe un ecran de întunecimi. Abatele Lanzi spune că personajele lui par a locui într-o temniță, că nu găsești la dînsul nici desen îngrijit, nici simț al frumuseții... Și asta pentru că adevărul îi ajungea și nu avea nevoie să-l înfrumusețeze potrivind faldurile unei mantii sau imitînd vreun marafet de la o statuie greacă ! Prea le vezi toate în negru, i se spunea. Viața nu-i așa... Există la Luvru o pînză minunată a acestui mare pictor : *Moartea Fecioarei.* O cunoști ? Ca să picteze moarta asta, nu i s-a iertat niciodată că n-a luat o prințesă pe patul ei cu baldachin și perdeaua dată drăgălaș în

[1] Poet francez, născut în 1762. Autorul cunoscutelor *Idile și bucolice,* inspirate din antichitatea greacă. Arestat pentru niște articole publicate în *Journal de Paris,* este apoi acuzat că a participat la un complot contrarevoluționar urzit în închisoare. E judecat, condamnat la moarte și ghilotinat la 25 iulie 1794.

lături, cu slujnicele gătite să-ţi ia ochii, ci o femeie din popor, purtînd pe chipul ei toate semnele agoniei, sudoarea pe care nu i-a şters-o nimeni, culoarea urîcioasă a nărilor, paloarea feţei, zbîrciturile adînci ale durerii, trupul schimonosit de boală. Are pîntecele umflat şi popii n-au voit să aşeze la Santa Maria della Scala, pe altarul zugrăvit pînă la urmă de Francesco Mancini [1], deasupra tabernacolului împodobit cu pietre scumpe şi decorat cu coloane de matostat, acest tablou al lui Caravagio [2], care înfăţişa o femeie bolnavă de dropică – ziceau popii – cu pîntecele ei pocit, şi cînd te gîndeşti unde s-a dus pictorul s-o caute ! Am să-ţi spun eu de unde a luat-o : de la spital, unde îşi află sfîrşitul cei mai mulţi, sau de la morgă. Acolo poţi cunoaşte omul aşa cum e, iar nu pe patul dichisit în care mor, cu toată pompa, cei din lumea bună. Prea în negru ! Şi se spune asta despre noaptea de smoală ce se vede în fundul tabloului, noaptea aceea fără de care stau şi mă întreb ce-ar mai rămîne din culoare, din lumină, dar şi din ceea ce-i dincolo de pictură, însăşi viaţa ce-o zugrăvim. Căci popii ar voi ca atunci cînd fecioara moare, să se vadă pînă şi în moartea ei niţeluş din schimbarea la faţă, să se simtă cît de uşurel e acest leş, gata să se urce la cer. Iată ce aşteaptă de la noi, pictorii, şi ce ne învinuiesc mereu că nu le dăm. Ar trebui să fim scamatorii schimbărilor la faţă. Ai fecioarei sau ai lui Napoleon. A, va veni ea vremea cînd ni se vor săruta mîinile pentru că am văzut într-o piaţă, într-o mulţime, într-un bordei, un adevăr omenesc, un adevăr la răscrucea drumului ! Atunci nu vor mai fi izgonite sentimentele năvalnice, bogăţia formelor, patimile adevărate, expresia care-şi bate joc de conformisme de tot soiul, ca să nu ţie seamă decît de ceea ce-i omenesc ! Atunci, în faţa omului care suferă şi sîngerează, nu ni se va mai cere să pictăm raiul în ochii muribunzilor, nici pe acela al lui dumnezeu, nici idila de la Trianon [3], nici lumea Codului Napoleon !

Augustin asculta la toate acestea ca unul ce s-ar fi plimbat prin Luvru, cu un mare respect pentru artă şi pentru toţi maeştrii Olandei şi Italiei, dar fără să ştie bine ce anume deosebea între ele aceste picturi, pe care vremea le lustruise la fel în greoaiele lor cadre aurite. Nu-şi aducea aminte să fi văzut *Moartea Fecioarei* şi chiar numele lui Caravagio era nou pentru dînsul. Ar fi voit să ştie mai multe în privinţa lor. I-o spuse însoţitorului.

[1] Pictor italian de teme religioase, cu o concepţie formalistă şi superficială.

[2] Mare pictor realist din secolul al XVI-lea.

[3] Aluzie la pictorii care zugrăveau scene cîmpeneşti cu păstori şi păstoriţe într-un cadru idilic, redînd în culori false petrecerile Mariei Antoaneta şi ale camarilei sale în parcul de la Trianon.

Şi Géricault vorbea în semiîntunericul galeriilor de la Palais Royal, unde tot ceea ce îi înconjura avea, pînă la caricatură, acel caracter trivial din care nu-i e dat oricui să scoată frumuseţea. Augustin vedea ţoalele ponosite, zîmbetul mincinos încremenit pe chipul plimbăreţilor, metehnele şi stricăciunile săpîndu-şi în expresia feţelor, ca şi pe trăsăturile lor, pecetea schimonositoare, trupurile ghiftuite sau supte purtînd urmele traiului amărît, lipsa de aer a locuinţelor, truda de toate zilele, raritatea apei, preţul greu plătit pentru cele mai mărunte nevoi. Vedea cum prefacerile sociale amestecau aici, punînd cot la cot, pe hrăpăreţii care maimuţăreau o aristocraţie decăzută şi pe soldaţii dezamăgiţi ai unei epopei din care n-au mai rămas decît rănile şi redingotele astea roase. Se aflau în palatul acelor prinţi, dintre care penultimul [1] votase pentru condamnarea la moarte a vărului său, regele, chiar pe locurile unde fuseseră mai înainte grajdurile familiei d'Orléans, şi tocmai în această arcă a lui Noe, făcută din galeriile de lemn, străbătînd grădina de-a curmezişul, de la aripa Montpensier la aripa Valois a clădirii, vedeai hoţimea, poliţia, gloria umilită, revoluţia şi desfrîul roind în bezna ploioasă, laolaltă cu gîndurile rătăcite ale acestei seri de pomină a lui martie 1815.

Şi Géricault vorbea despre Caravagio şi viaţa lui. Povestea cum acest pictor, ieşit din rîndul poporului sărman, pictase dintru început pe gustul veacului său şi cum cavalerul d'Arpin, care îi dădea de lucru, îl folosea ca pe-o calfă, punîndu-l să facă înfloriturile la tablourile pe care le iscălea singur. La Santa Maria della Scala, în mijlocul corului, e o fecioară pictată în frescă, a cavalerului d'Arpin, şi care are tot ce lipsea fecioarei lui Caravagio. Cine ştie dacă nu cumva pictorul, gonit mai tîrziu de la această biserică, zugrăvise fecioara aceea în locul stăpînului său ? Dar cînd se puse să picteze pentru el însuşi, el, care îşi zicea cu mîndrie *Naturalista* – cuvînt nou, plin de patimă şi îndîrjire – se depărtă de acea căldură veneţiană a operelor sale dintîi, păstrînd din Giorgione [2] doar măestria umbrelor, arătîndu-se îndrăgostit de contraste şi văzînd în contrast principiul însuşi al artei şi întruparea picturii.

– Am făcut o copie după al său *Hristos în mormînt,* către 1811 – zise Théodore – şi aşa i-am pătruns sufletul. Dar din ce-am învăţat de la el nu ştiu ce mă minunează mai mult : această lege a contrastelor sau însăşi alegerea subiectelor. La el totul ţi se înfăţişează altfel ca la femeile al căror ideal e roşul pe care şi-l pun pe obraz. Frumuseţea

[1] Adică Ludovic-Filip d'Orléans, cunoscut sub numele de Philippe-Egalité.

[2] Pictor strălucit din secolul al XVI-lea, făcînd parte din şcoala veneţiană.

e tainică, nu-ți sare în ochi. A pictat omoruri, viclenii nopții, beția, cîrciumile murdare, coțcari zăriți la un colț de stradă ; nu și-a îmbrăcat oamenii de rînd în haine de împrumut, ca să facă dintr-înșii îngeri și regine, iar viața i-a fost, ca și pictura, un vîrtej. O viață pîndită de primejdiile pe care le înfrunta, iar el, un reprezentant al celor mai năpăstuiți și amestecîndu-se cu dînșii. Cîte nu i se pun în cîrcă ! Cu cine se înhăita într-adevăr în nopțile sale trăite, el, care a zugrăvit nopți din bezna cărora se iveau prea îndrăzneții săi ortaci, cu dinți de lup și fețele lucioase în pîlpîirea făcliilor nocturne ? Roma n-a prea păstrat din imaginile blestemate, făurite de acest fiu risipitor. El o părăsi, pentru că la mînie își omorîse un prieten cu care juca oina : nu-i plăcea să fie tras pe sfoară. La Neapole, unde-l întîlni pe ucenicul său, Ribera, un copilandru, domnea pe atunci pictura lui Belizarie Corenzio, grecul, de la care cavalerul d'Arpin prinsese meșteșugul în tinerețe. Dar trebui să părăsească orașul acesta spaniol, unde moda cerea pictorilor tablouri drăgălașe, unde pînă și Ribera își trădase meșterul, apucîndu-se să picteze în felul lui Rafael [1]. Prea mult negru, prea mult negru, bietul meu Caravagio ! Haide, ia corabia care te va duce în insule, căci un pictor e pentru cei de acolo o adevărată pleașcă, atît de tare li s-a urît tot căscînd și privind marea pe care nu vezi o pînză cu săptămînile ! Stranie țara asta unde veni să se așeze !... Îmi închipui Malta pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea, sub cavalerii săi rătăcitori, poposiți în sfîrșit aici, între spanioli și turci, stăpîni întîmplători ai unui popor care nu-i prea iubea, găsind însă că-s mai buni decît năvălitorul turc. Cînd Caravagio veni acolo, cavalerii n-aveau nici o treabă. De peste treizeci de ani turcii nu mai încercaseră să pună piciorul în insulă, așa că poporul își iubea și mai puțin cavalerii. Aceștia prinseră la început mare slăbiciune de surghiunit și-i dăruiră robi osmanlîi. La ce fel de joacă, oare, de această dată, Caravagio se luă la harță cu un templier [2] ? Dacă lumina tablourilor sale era aceea a pușcăriilor, așa cum i s-a spus, avu acum prilejul s-o cunoască pe spinarea lui. Nu trebuie să fi fost lucru de șagă să fugi dintr-o temniță a Maltei pe la anul 1600 ! Se spune de Caravagio că era un om neobișnuit de voinic și tuciuriu la piele și la păr, ca pictura lui. Cum ajunse în Sicilia ? Nu trebuie să-i fi plăcut prea mult Sicilia și nu știu să fi rămas pe-acolo picturi de-ale lui. Roma era prea aproape, începu să-i ducă dorul, și nici Palermo, nici Messina, nici Siracuza nu l-au

[1] Ilustru pictor italian (1483—1520), care a lăsat o seamă de opere nepieritoare la Florența, Perugia și Roma.

[2] Cavalerii templieri constituiau o tagmă religioasă și militară înființată în 1118.

putut opri. Dar îndată ce coborî dintr-o corabie, undeva pe aproape de Porto-Ercole, garda spaniolă îl înşfăcă, luîndu-l drept altul. Iar avu parte de lumina chinuitoare, căzînd de sus, a temniţei. Cînd îi dădură drumul, aproape gol, şi se duse pe ţărm, căutînd corabia în care îşi lăsase calabalîcul şi hainele, se şi simţea zgîlţîit de frigurile malariei care bîntuia pe-atunci regatul Neapolului. Aici nu mai era umbră, doar un om singur şi deznădăjduit, umblînd despuiat sub soarele arzător al litoralului, de unde nu-i chip să mai scapi. Lipsit de orice îngrijire, scuturat de friguri, căzînd pe nisip în prada delirului, se văzu, în sfîrşit, într-o lume pe de-a-ntregul luminoasă, în felul celei pe care oamenii de gust ar fi voit ca el s-o picteze – şi nu-l mai strînseră de acolo decît ca să moară...

S-ar fi zis că ploaia o făcea într-adins. Talmeş-balmeşul de la Palais Royal părea încă mai caraghios şi mai deşănţat, din pricină că ipochimenele care dădeau fuga să se adăpostească sub arcade şi galerii erau în mare parte ude leoarcă, cu părul capului lipit pe tîmple şi pe ochi, cu hainele mototolite, gloata lor împărţindu-se între cei înfricoşaţi de ziua de mîine şi cei ce-şi legau speranţele de ea. Din vorba lor ieşea un ghiveci în care se amestecau iluziile clădite pe vînt şi spaima răfuielilor. Apoi se mai aflau acolo cei care nu erau încă destul de convinşi că venise ceasul s-o întoarcă, lepădîndu-se de credinţele din ajun, şi cei munciţi de teama că nu vor apuca s-o facă la timp. Şi nu lipseau pescuitorii în apă tulbure, nici pramatiile care au întotdeauna de plătit o poliţă, nici beţivanii duhnind a băutură şi nici oamenii din popor, veselindu-se de această joacă a celor mari, care-şi tot trăgeau unii altora scaunul de sub şezut.

– Aşa cum stau lucrurile acum – zise Augustin – ce-ai de gînd să faci, domnule Géricault ? Dacă regele o şterge, pleci şi dumneata cu el ?

Prin grădină noaptea dănţuia cu vîrtejurile care hîţînau lămpile arcadelor. Mîine dimineaţă îi vor fi aduse acasă, la Noua-Atenă, tablourile lui, *Ofiţerul de vînători* şi *Cuirasierul rănit*, pe care trebuie să i le fi dat jos mai adineauri de pe pereţii Salonului. Cînd va fi stat şi ploaia, poate că Horace Vernet are să treacă să-şi vadă prietenul, bucurîndu-se de întoarcerea zeului său corsican, dar şi dornic să-l audă pe Théodore vorbind de-ale picturii. Iar acolo, pe alee, în poarta templului grecesc – cine ştie ? – cînd îl va însoţi la plecare pe Horace, poate că o tînără creolă, făcîndu-şi plimbarea, se va uita la dînşii. Carolina...

– Nu, vorbi Théodore. Ludovic al XVIII-lea poate să plece. Eu rămîn.

IV

ADIO LA MIEZUL NOPȚII

Feciorul intră să scoată mucul luminărilor, atît la policandrul cel mare cu turturi de cristal, cît și la lampa cu abajurul pictat, care lumina masa jucătorilor. Asta nu întrerupse de fel partida acelor domni. Știe oricine cum sînt cartoforii, absorbiți numai de cărțile dinaintea lor. Doamnele observară acest lucru, rîzînd pe înfundate. Nu se afla printre ele decît un singur bărbat, prietenul domnișoarei Gosselin, în frumosul său frac măsliniu, personaj mut, pe care dînsa îl tîra pretutindeni. Avea părul încrețit cu fierul și favoritele la fel, iar jaboul dantelat îl purta strîns cum se cuvine în jiletca de pichet alb.

„Unsprezece și jumătate!" oftă el, privindu-și ceasul cu muzicuță. Meritul său consta mai ales în faptul că la douăzeci și cinci de ani o întreținea pe dansatoare ca și cum ar fi avut șaizeci.

Fără îndoială, nu-i plătea un trai atît de larg cum era cel al Virginiei. Biata Virginie, trebuise să se ducă la culcare! Se simțea în purtarea ei și nițică sclifoseală, știindu-se încîntătoare în rochia de după lăuzie, dar o și dureau sînii. Apoi, se făcuse tîrziu. Bătrînii Oreille, părinții Virginiei, obișnuiau, de altfel, să primească lumea în locul ei, așa că totul se petrecea acasă, și asta dădea un aer demn afacerii. Oricît de neînsemnat ar fi fost rolul Virginiei în balet, era totuși o artistă, așa cum tată-său fusese vreme de douăzeci de ani coafor recunoscut al Operei. Abia împlinise șaisprezece ani, cînd Bessières și-a pus, cum se zice, ochii pe dînsa. Părinții s-au mutat în casa fetei, după ce acest ibovnic strălucit pierise în bătălia de la Lutzen, iar ea luase doliu. Mareșalul avusese grijă de toate: casa lăsată Virginiei putea fi socotită printre cele mai încîntătoare din Paris, așezată cum era drept în coasta povîrnită a lanurilor de lucernă de la Monceau, la doi pași de grădina cea mare, pe care Cambacères o dăruise împăratului, fiindcă îl costa prea scump întreținerea ei, pentru ca, mai tîrziu, regele s-o înapoieze ducelui d'Orléans.

Cochet mai era salonul în care se juca partida de stos, pe o minunată masă din lemn de trandafir, venind drept de la Versailles, de unde Charles-Ferdinand i-o trimisese Virginiei, așa cum pentru dînsa lua tablourile de pe pereții Pavilionului Marsan, sau încărca în trăsura lui argintăria Palatului Tuilerii ! Pe lîngă pereții îmbrăcați în lemn zugrăvit cu tot gustul vechiului regim și personajele din mitologia greacă, sculptate în relief între uși, peste tot vedeai draperii pînă-n tavanul de mătase galbenă încrețită, de sub care porneau în zigzag de jur împrejurul încăperii minunate falduri de-un albastru-palid, și tot aceeași mătase îmbrăca pervazurile ușilor, pe cînd ferestrele aveau perdele samanii cu tiv albastru, care se revărsau neasemuit de lin pe covorul înflorat.

Părintele Elisée aducea acolo singura pată neagră. El nu era dintre musafirii obișnuiți și poate că aveai de ce să te miri văzîndu-l la un ceas atît de tîrziu în casa unei dansatoare de la Operă. Dar totul se explică : nu fusese oare ascuns în 1792 de bunica Virginici în locuința ei de pe strada Saint-Roch, pe cînd Marie-Louise, mama dansatoarei, nu era decît o copilă, iar el aștepta un prilej să fugă în Anglia ? Pe vremea aceea, cetățeanul Torlachon, cum i se zicea, care învățase chirurgia la Frații Milostivi [1] și se lepădase după '89 de tagma călugărească, ținîndu-se apoi de tot felul de pezevenglîcuri în culisele politicii, era încă departe de a se bucura de trecerea pe care i-au adus-o mai tîrziu întoarcerea din surghiun a prinților și îngrijirile date maiestății-sale după aceea, ca și în timpul șederii la castelul din Hartwel. Dusese, vreme de doi sau trei ani, un trai foarte dezmățat, arătîndu-se în tot locul cu muieri deocheate, ca să dovedească în acest chip că el e de partea ideilor noi. De unde îi venea atîta bănet, cheltuit cu nemiluita ? Teroarea [2] îl sili, totuși, să se dea la fund și apoi să fugă peste hotare.

– Omul e supus ispitei ! oftă preacuviosul părinte, ducînd două degete la tabachera stimabilului domn Oreille și luînd în vîrful lor un pic de tabac.

Avea fața lucioasă, o mutră de viclean și de curvar, care nu se prea potrivea cu anteriul său monahicesc.

[1] Călugări care se consacrau îngrijirii bolnavilor din spitale.

[2] Regimul care a preluat puterea în Franța la 31 mai 1793, după doborîrea girondinilor, adică a fracțiunii corupte ce se afla în slujba Angliei. Apărînd cu strășnicie cuceririle revoluției burgheze, necruțătoare cu dușmanii ei, dictatura iacobină — cunoscută sub numele de „teroare" — s-a menținut pînă la 9 Thérmidor (21 iulie 1794), cînd o coaliție reacționară a izbutit să-l înlăture pe Robespierre.

Se făcuse foarte tîrziu, dar jucătorii, cum sînt jucătorii, nici gînd să se ridice, şi se aflau acolo cei doi Alexandre, nelipsiţii prieteni ai casei, şi unchiul Achille, cel care slujea la copiii doamnei de Saint-Leu. Partida se juca între dînşii şi domnul Oreille, care dădea cărţile, iar iezuitul părea şi mai scund, aşezat cum era la spatele gazdei – acesta înalt şi lat în umeri, strîns în fracul său albastru-deschis, cu peruca argintie după moda dinainte şi dată cam pe-o ureche. Cuvioşia-sa urmărea jocul, chibiţînd cu cîte o observaţie, dar domnul Maupin, cel mai mare dintre fraţii Alexandre, rămas tot mitocan, nu arăta să-i preţuiască vorba. Nici hazul.

Doamnele şedeau roată împrejurul frumoasei sobe de faianţă albă, cu un amoraş îngenuncheat deasupra : mama-mare, adică doamna Bourguignon, care împletea pieptare de lînă, şi fiică-sa, Marie-Louise-Oreille, femeie încă plăcută, cu formele rotunjite ca la patruzeci de ani, şi care supraveghea partida de la locul ei, lăsînd să se vadă regretul că nu se mai joacă panţarola şi continuînd să vorbească domnişoarei Gosselin, cea mică, dansatoare la Operă ca şi soră-sa, fermecătoare în seara asta, cu turbanul ei scoţian, roz şi liliachiu, împodobit cu o pasăre a paradisului, şi un şir de roze mici din panglică, cusute în poalele rochiei de percal alb. Marie-Louise mai trebuia să-şi răsucească gîtul ca să răspundă întrebărilor doamnei Persuis, care vorbea cu accentul puternic al celor din Vaucluse şi era atît de încîntată de pălăria ei galbenă cu flori argintii, încît nici nu-i desfăcuse nodul de panglică sub bărbie. În faţa ei, aşezată pe un taburel cu picioarele încrucişate în chip de X, domnişoara Podevin, care era de vîrsta Virginiei şi tot ca dînsa baletistă, nu avea altă grijă decît să facă pe fetiţa şi să tragă din cînd în cînd cu urechea la ce ziceau persoanele mari.

Deşi ştia pe dinafară toate minunăţiile micului palat dăruit Virginiei de răposatul mareşal, doamna Persuis, de-un leat cu doamna Oreille, sau pe aproape, dar care păstrase ceva din apucăturile ei de provincială, nu se putea opri să laude construcţia şi ornamentele locuinţei.

– Ah, Bellanger ăsta, zic şi eu că-i arhitect ! Poate că e cam depărtişor pînă-n mahalaua asta Roule... dar ce tihnă în comparaţie cu Parisul ! Ce linişte !

– Da – făcu Marie-Louise – e un colţ rustic...

Vorba îi suna frumos. Ea numea casa *Conacul nostru*, fără îndoială din pricină că se învecina cu conacul de la Chartres, iar despre toate cîte se aduceau la masă – ouăle, laptele, păsările – îi plăcea să zică : „Astea vin de la fermă", ca şi cum ferma de la Monceau ar fi fost a ei şi nicidecum a familiei d'Orléans.

– Mă întreb ce s-ar fi făcut Virginia – spuse visătoare doamna Gosselin – dacă trăia mareşalul...

Doamna Bourguignon, care era tare de-o ureche, ghici totuşi că se vorbea de mareşalul Bessières. Îi părea rău că se prăpădise mareşalul. Ceru să i se repete fraza. Fiică-sa, căreia nu-i plăcea acest soi de conversaţie, încercă să întoarcă vorba despre cuvioşia-sa părintele.

– Ştiţi – şopti ea doamnei de Persuis – dacă nu era părintele, maiestatea-sa n-ar fi fost în stare să se ducă joi la Cameră...

Doamna Persuis, care habar n-avea ce fel de slujbă îndeplinea iezuitul la Tuilerii, căscă ochii. Dar pe mama-mare n-o puteai îmbrobodi cu de-alde astea ca s-o scoţi dintr-ale ei.

– Eu una – vorbi dînsa – n-am înţeles niciodată ce s-a întîmplat... un mareşal să fie omorît atît de uşor ? S-o creadă alţii !

– Ei, mamă – i-o tăie doamna Oreille – mareşal ne-mareşal, ghiuleaua nu se uită !

– Şi din ghiuleaua asta, între noi fie vorba – sări de colo doamna Persuis, în drăgălaşu-i grai de la Avignon – poate că i s-a tras norocul Virginiei !

Pesemne că era şi părerea domnişoarei Podevin, căci, oricum, ce mi-e un mareşal al imperiului pe lîngă alteţa-sa regală ? Domnişoara Gosselin tuşi cu înţeles. O găsea pe puştoaica asta de Podevin cam din topor. Doamna Persuis, pe care nu mai era chip s-o opreşti o dată pornită, îşi urmă gîndul :

– A murit ca un erou... dar ce s-ar fi făcut Virginia noastră, draga de ea, de n-ar fi fost văduvă cînd au intrat aliaţii ? O, mareşalul s-ar fi purtat ca un credincios slujitor al prinţilor, de asta sînt sigură. Nu era el om să-l urmeze pe Uzurpator în insula lui...

Domnişoara Gosselin veni în ajutorul doamnei Oreille, aducînd vorba de teatru. Podevin îi cînta în strună, adică, să vezi noroc ce dăduse peste toate domnişoarele alea de la Operă de cînd Virginia ajunsese ce-a ajuns. Era aşa de modestă, fără de nici o ambiţie şi nici nu-i trecea prin minte să ceară un rol potrivit cu noul ei rang, ferească sfîntul, ci doar să facă bine altora... Ce mai, o bună camaradă.

– Vezi, madam Persuis – urmă ea – pentru soţul dumitale e totuna... El dirijează orchestra, dar noi, ce ne-am face noi, dansatoarele, fără protecţia alteţei-sale ? Vreau să zic noi, astea mai tinere... Cred şi eu că atunci cînd dansează Bigottini se ploconesc toţi înaintea ei. Talentul e talent. Cum însă rolurile le distribuie Gardel, toate sînt pentru nevastă-sa, aia, Miller, ca să nu mai pomenesc de una ca Malfleuroy, care te trăsneşte, uite, ţi-o jur, cu parfumurile ei... pentru că

ea e, mă rog, doamna Boieldieu... Domnul Persuis n-a fost în stare nici măcar să vîre pe cine voia în *Jocuri de la țară*, propriul său balet, care se repetă acum pentru luna viitoare. L-au strîns cu ușa să dea doamnei Gardel rolul lui Marton, pe care mi-l făgăduise mic, și ca să scape cu fața curată, i l-a dat Bigottinei... Și, uite, cînd s-a reluat *Castor și Pollux*, m-au făcut să sper că o să capăt un rolișor, cît de cît... dar ți-ai găsit ! Prea-s geloase babele ! Ați văzut-o pe Miller în *pas de deux*[1] ? Să-i plîngi de milă !

– Asta s-a întîmplat – vorbi prosteşte domnişoara Podevin – atunci cînd Virginia venise ultima oară la teatru... Îi ajunsese de-acuma burta la nas și cînd s-a ridicat, în loja ei, să salute...

Mai boacănă era asta decît să vorbeşti de mareşal, căci tot Parisul se strîmbase de rîs auzind că la intrarea familiei regale, Virginia, închipuindu-şi că aplauzele erau pentru dînsa, salutase din loja ei, cu pîntecul într-a şaptea lună... Domnişoara Gosselin îşi vărsa tot năduful vorbindu-l de rău pe Gardel, maestrul de balet, şi încredinţînd pe cei de faţă că, dacă prima balerină Malfleuroy dădea cu atîta parfum pe dînsa, o făcea, se ştie bine, numai ca să ascundă mirosurile urîte care îi ieşeau prin piele. Doamna Persuis voia totuşi să afle ce hram poartă iezuitul.

– Mă rog, ce-i poate face părintele maiestăţii-sale ? Că doar nu-i îngrijeşte reumatismele cu rugăciuni ?...

Doamna Oreille zîmbi. Ştia oricine că părintele, pe lîngă doftoricescul meşteşug, se pricepea să facă un masaj ca nimeni altul.

– N-o să credeţi văzîndu-l aşa de pirpiriu, dar are nişte mîini... ia uitaţi-vă numai la mîinile lui ! Nişte labe, zău, ca maiul de bătut pînza... Cînd te-o prinde, dragă, în mîinile astea să te frămînte, să te întoarcă pe o parte şi pe alta, să-ţi moaie oasele... La Tuilerii nu se mai pot lipsi de dînsul. E un om foarte interesant şi ştie tot ce se întîmpla. Povesteşte nişte istorii ! Ştii, d'alea fără perdea, deocheate !

Alexandre Longpré îşi dădu cărţile pe faţă. Cîştigase iar. Ceilalţi jucători izbucniră într-un glas. Ăsta îi curăţă pe toţi ! Ca de obicei.

– Cît ai mai pierdut ? îi strigă doamna Oreille soţului său, fără a se clinti din loc.

Uşa se deschise, lăsîndu-l să intre pe Philippe-François Touchard, care veni să se încline înaintea acelor doamne. La cincizeci şi cinci de ani administratorul poştelor se mai înfăţişa ca un bărbat chipeş. Era prieten la toartă cu domnul Oreille, din mai multe pricini, încă de pe

[1] Figură de dans clasic.

cînd tatăl Virginiei își lăsase slujba de coafor al Operei, adică din toamna anului 1814. Gurile rele ziceau că pe fiu-său, care îi semăna și nu avea cincizeci și cinci de ani, Virginia îl găsea pe placul ei. Se povestea că alteța-sa... da, trebuie spus că ducele avea la curte aventurile sale. Pusese ochii pe o doamnă de onoare a ducesei d'Angoulême, căci nu numai fetele din balet se topeau după dînsul, dar, fiind gelos, poruncise ca doamna să fie urmărită. Copoiul poliției, căruia i se spusese : „Vezi dacă țiitoarea alteței-sale îi este credincioasă", se înșelase și, crezînd că e vorba de Virginia, atît era de cunoscută legătura lor, se ținuse după dînsa, astfel că alteța-sa a putut citi într-un raport al poliției dovada dărniciei domnișoarei Oreille față de un flăcău de vîrsta ei și care semăna la chip cu administratorul poștelor, ca François cu tatăl său. Trebuie să fi făcut urît ducele aflînd de una ca asta, o adevărată vijelie ! Virginia însă întoarse lucrurile în așa fel, că tărășenia se sfîrși după voia ei : polițistul domnului André a fost scos din slujbă. În sfîrșit, explicase ea, toate acestea erau clevetiri de actorași de duzină și de figuranți. Oamenii sînt răi și, pe lîngă asta, la Academia regală de muzică mișună bonapartiștii ! Minciuni, mai ales că toți îi purtau pică domnului Oreille, care-și vîrîse toate economiile în cai și trăsuri. O, el nu făcea negoț din asta ! Împrumuta numai prietenilor cîte-o trăsură pe bani peșin. Se întîmplă să aibă omul o dragoste, așa, din senin, și nici o trăsurică la îndemînă, ca să-și ducă aleasa la malul apei... sau poate vă trebuie o cupea discretă pentru vreo plimbare în doi prin Normandia... Trăsurile domnului Oreille erau adăpostite în grajdurile stațiilor de poștă.

– Îți las locul meu – spuse cîștigătorul, adresîndu-se noului sosit – să mai trăncănesc nițel cu doamnele...

A, se cam întrecea cu gluma acest Alexandre ! Cum asta ? Făcea pe șmecherul, ridicîndu-se de la joc, după ce-i lefterise pe toți ? Philippe-François îl salută pe iezuit și se așeză. Prietenul domnișoarei Gosselin îi aruncă o uitătură deznădăjduită : cît are să mai țină partida ? Dansatoarea socotea că politețea îi silește să rămînă pînă ce se ridică gazda, curmînd jocul. Atunci însă ea va pica de somn...

– Știrile sînt rele, vorbi domnul Touchard. Se zice că chiar în seara asta prinții...

Șușoti mai departe, cu jumătate glas, adresîndu-se bărbaților din jurul mesei, ca să nu sperie cuconetul. Călugărul, tare de-o ureche, îi ceru să mai spună o dată și, auzind în sfîrșit despre ce era vorba, sări în sus : Cum se poate ? Nu-i adevărat ! Fusese doar aproape toată ziua la palat... oblojise picioarele maiestății-sale pe la ora șase, iar la

opt nu se luase nici o hotărîre ! Cum s-ar putea să plece familia regală fără dînsul ? E de rîs !

– Na, vreţi o dovadă ? urmă părintele. Chiar azi am împrumutat trăsura mea – să dormi într-însa ca în pat – unei înalte feţe bisericeşti, care, după un scurt popas la Paris, se ducea în Spania... Arhiepiscopul nu voia ca preasfîntul să călătorească cu diligenţa... Vă închipuiţi că aş fi fost atît de neprevăzător să mă las eu fără trăsură dacă simţeam că-i un clenci la mijloc ?

Dar, doamna Oreille se ridicase. Marele ornic din perete bătuse miezul nopţii, ceasul alăptatului... Trebuia să-i ducă Virginiei pruncul. „O, arătaţi-ni-l !" Cele care îşi împreunară palmele cu drăgălăşenie, implorînd, erau domnişoarele Gosselin şi Podevin. S-ar fi zis că e o scenă din *Caravana !* Părintele Élisée boscorodea o rugăciune cu o mutră frămîntată de griji. Orişicît, dar spusele neroade ale acestui Touchard îl puseseră pe gînduri. Nu se poate, ar fi o trădare din partea maiestăţii-sale ! De ce s-ar descotorosi regele de dînsul ? Lui Ludovic al XVIII-lea îi plăceau istorioarele piperate, şi părintele nu-şi avea perechea în de-alde astea.

Marie-Louise aduse copilul. Nu se vedea nimic în maldărul de scutece şi horbote. Şi ce ţipete, ce rîsete la cele două domnişoare şi la doamna Persuis !

– Dar ce mititel e !

– Nu vă daţi seama... E destul de voinic pentru vîrsta lui !

– Cît are ?

– Taman cincisprezece zile în noaptea asta... ia, socotiţi...

Doamna Persuis nu-şi mai venea în fire tot minunîndu-se :

– Leit tat-su !

Iar părintele, care se vîrîse cu anteriul său negru printre rochiile de culori deschise ale doamnelor, ofta : „Urmaş al sfîntului Ludovic, urcă-te la cer !"

Au dus această a opta minune a lumii în odaia de sus, de la întîiul. Domnişoarele Podevin şi Gosselin se năpustiră într-acolo, Virginia pirotea îngropată în perne.

Doamna Persuis rămăsese cu bătrîna Bourguignon, mama-mare.

– Oricum, cred că ai cu ce te făli gîndind că fiul nepoatei dumitale e, la drept vorbind, moştenitorul tronului ! Singurul urmaş bărbătesc din familie...

Doamna Bourguignon duse palma la ureche, făcînd-o pîlnie. N-auzise nimic. Stăpînul casei veni lîngă nevasta şefului de orchestră, dezvăluind ce avea pe inimă :

– Da, e întîiul prinţ al Franţei... că doar nu te poţi aştepta ca ducele d'Angoulême să mai facă unul, hai ? Şi, între noi fie vorba, ginerele meu...

Îi plăcea să zică – între ai casei, bineînţeles – „ginerele meu" cînd vorbea de alteţa-sa regală...

– ...ginerele meu, ei bine, n-ai idee cum s-a bucurat aflînd că i-a făcut un băiat ! Ştii, nu-i un secret, mai are două fiice in Anglia... În privinţa asta, eu unul sînt de părere că trebuie să fii înţelegător... Şi apoi, un prinţ e un prinţ ! Ei bine, ginerele meu, ca să spun drept, din octombrie încoace se arăta foarte necăjit că vară-sa născuse un băiat... Vorbea mereu de asta. Îmi zicea : „Tată-socrule..." Da, îmi spune uneori tată-socrule ! „Tată-socrule, zicea, e oricum plicticos că vară-mea l-a făcut pe acest mic Nemours..." Pricepi dumneata, Orléanii, ştii, ăştia de peste drum, au de la 25 octombrie o odraslă bărbătească şi asta îl frămîntă pe Charles... vreau să zic, pe alteţa-sa regală... îl frămîntă... e o ameninţare pentru ramura mai mare a familiei...

– Ce vă spunea domnul Touchard ? întrebă doamna Persuis. Vorbea aşa de încet...

– A, nişte prostii de căpitan de poştă ! Îl şi vede pe Buonaparte la Paris !

– Buonaparte ? Ce grozăvie ! Şi noi ce-o să ne facem ?

– În sfîrşit, îţi închipui dumneata că dacă ar fi ceva, eu aş fi înştiinţat cel dintîi ! Şi părintele Elisée, haida de ! Nu, asta i-a intrat în cap lui Touchard fiindcă i s-a poruncit să nu dea cai de schimb particularilor care vor să părăsească Parisul... Trebuie pusă o stavilă acestei spaime smintite, născută pe de-a-ntregul din zvonuri !

Picard, servitorul, intră în clipa aceea şi se apropie de stăpînu-său. Cineva întreba de dînsul. Domnul Oreille ieşi să vadă cine e. Era un bărbat înalt, purtînd manta cafenie şi cizme roşcate. Dar ud leoarcă. Se auzea, de altminteri, ploaia care bătea în obloanele ferestrelor. Omul venea din partea doamnei de Chateaubriand : îi trebuiau cai. Avea trăsura ei, dar îi trebuiau cai.

– Ia ascultă, prietene – îl luă domnul Oreille foarte de sus şi, zărindu-şi chipul într-o oglinjoară din anticameră, pusă alături de sfeşnicul cel mare, îşi îndreptă peruca – drept cine mă iei ? Eu nu sînt geambaş. Cai am, e adevărat, şi-i împrumut. Ca să fiu serviabil cu prietenii mei. Cunosc din auzite pe doamna de Chateaubriand... - Domnul Oreille făcu o plecăciune. – Dar la ora asta, de...

Doamnei de Chateaubriand îi trebuiau cai numaidecît.

Domnul Oreille făcu o mutră supărată.

– Sîntem aici, în familie, zise el. Fiică-mea e lăuză... nepoţelul meu...

Celălalt nici nu voia s-audă. Vorbea cu glas poruncitor. Ce oameni, domnule, e nemaipomenit !

– Dar presupunînd că vreau s-o servesc pe doamna de Chateaubriand – urmă fostul coafor – presupunînd... Caii mei se găsesc la staţia de poştalioane şi am tocmai la mine pe domnul Touchard, administratorul poştelor, care e unul dintre prietenii mei... Adineauri îmi spunea... În sfîrşit, e un ordin al regelui : nu se dau cai persoanelor particulare !

Vizitatorul nu voia să ştie de asta.

– Mai ai nişte cai, domnule, în grajdurile din fundul grădinii... O ştiu prea bine...

– Aceia sînt însă caii fiicei mele ! izbucni domnul Oreille.

– Haide, haide ! făcu celălalt pe un ton nerăbdător. Ce, fiica dumitale are doisprezece cai ? Cîte parale ?

Era un om prost crescut. N-ar fi scos-o la capăt cu el stînd să se tocmească. Mai bine să-i ceară un preţ mare, ca să se lase păgubaş. Omul se învoi însă numaidecît. „Ei, şi-apoi, fie ce-o fi !" îşi spuse domnul Oreille.

– Picard ! – Picard se apropie. – Du-te cu dumnealui, la grajd... îi trebuie patru cai... m-ai înţeles ?

Prin uşa deschisă se vedea ploaia ţîşnind pe peron în stropi mari. O clipă, ridicînd sfeşnicul, domnul Oreille îi lumină pe cei doi oameni care se afundau în grădină.

*

Ceata de călăreţi se depărtase de Luvru în întuneric şi ploaie îndată după plecarea regelui. Prinţul şi adjutantul său mergeau la început unul lîngă altul, iar slujitorii se ţineau mai în urmă, la o distanţă respectuoasă. Domnul de La Ferronnays bombănea : nu e chibzuit să porneşti aşa, fără socoteală, prin Parisul acesta tulbure, în care mişună oameni suspecţi – auziseră chiar în strada Saint-Honoré cîntîndu-se *Carmagnola* [1] – s-ar putea să fie recunoscuţi şi alteţa-sa regală să se aleagă cu o ciomăgeală.

– Alteţa voastră ar trebui să înţeleagă...

– Ia lasă-mă-n pace !

[1] Cunoscut cîntec revoluţionar francez din 1792.

Alteța-sa dăduse pinteni calului, lăsîndu-și în urmă însoțitorul. Nu-i ardea de vorbă. Prințul era scund, ca toți Burbonii, și mai degrabă gras, sau cel puțin rotofei. Dar era călăreț adevărat, și cînd sta pe cal nu arăta rău de fel. Își strînse mantaua pe șale. Cu parșivenia asta de ploaie se lăsase un frig ! Simțăminte prea multe și felurite îl încercau pe ducele de Berry, ca să mai asculte dojenile lui La Ferronnays. Mînie, lacrimi, rușine, păreri de rău, temeri. Atît de nesăbuite i se păreau toate ! Mai întîi : regele. Cu regele avea ce avea. Ludovic al XVIII-lea nu-și iubea nepotul, cum nu-l iubea nici pe tat-su, asta o știa. Și nu de ieri. Au fost între dînșii certuri, tărăboi mare. De la Tuilerii zbieretele maiestății-sale se auzeau pînă-n grădinile palatului. Pe dînșii, adică pe ducele de Berry și pe contele d'Artois, tat-su, regele îi încartiruise în Pavilionul Marsan, iar Pavilionul Florei făcea adevărata politică, politica sa absurdă – da, absurdă ! – fără să-i pese de părerile celor din cealaltă parte a curții. Absurdă ! Uite unde i-a adus în mai puțin de un an burduhănosul Ludovic, podagrosul, cu Constituția lui, o idee tot atît de minunată ca și aceea care îl făcuse, la Mitau, să-l ierte pe fiul lui Philippe-Egalité. Acum o luau la sănătoasa ca niște mișei, fără să se fi bătut, Buonaparte se va întoarce acasă, iar dînșii se duc dracului ! Și cum se mai rugase de regele ăsta, care nu se gîndea decît la reumatismele lui, să-l pună în fruntea unei armate, să-l lase să pornească împotriva Căpcăunului ! Aș, ți-ai găsit ! Cum era să-l lase ? E limpede că unchiul își pizmuia nepotul, moștenitorul la o adică, singurul Burbon în stare să dea urmași neamului lor regesc. Regele socotise mai nimerit să trimită la Lyon, împreună cu tatăl lui Charles-Ferdinand, pe acel duce d'Orléans, bănuit dintotdeauna că uneltește... Nu i-ar fi plăcut să-și vadă nepotul dobîndind greutate și văză pe cîmpul de luptă. Și afară de asta, pesemne că-i poartă pică, bicisnicul, pentru că nepotul are trecere la femei... Ce frecușuri îi mai trăgea regele pentru fiecare dintre ibovnicele lui, căci pe toate le afla din rapoartele poliției ! Ei și, doar nu e de lemn ! Îi cere oare cineva socoteală prințului de Wagram pentru că are o amantă ? Și doar Alexandre Berthier [1] e însurat, ba chiar cu o prințesă bavareză, pe care o trimite la băile de la Balaruc ca să scape de dînsa. Ceea ce îl scîrbea pe Charles-Ferdinand mai mult ca orice la unchiu-său era să-l audă pe Ludovic al XVIII-lea povestind pe un ton strengăresc isto-

[1] Mareșal al Franței, foarte prețuit de Napoleon, care l-a făcut duce de Wagram, prinț de Neuchâtel etc. La abdicarea lui Napoleon, în 1814, intră în serviciul Burbonilor.

rioare scoase din cărțile celuilalt veac și dîndu-le ca aventuri pe care le trăisc în tinerețe. Mincinosul ! Și apoi, ce fel de rege mai era și ăsta, mereu cu șezutul pe scaun ! Mi-l duc de subsuori sau mi-l plimbă cu căruciorul. Ce privelişte cînd trebuie să-l coboare pe scări ! Fără a mai pomeni de călugărul care îl masează : bună poamă ! Ăstuia, de asemeni, unchiul i le trece toate cu vederea. La nr. 27 din Pavilionul Florei, unde își avea locuința, se țineau lanț chefurile cu muieri, și petrecerile se sfîrșeau în așa chip, că Hristosul cel mare din perete avea de ce să roșească. Găseai la dînsul întotdeauna, acolo, în Palatul Luvrului, o făptură, de obicei una ca la vreo șaptesprezece ani, nu mereu aceeași, dar care purta același nume : maica Elisée. Și muierile, după cîte spunea d'André, prefectul poliției, nu erau singura slăbiciune a ticălosului. Șopteau chiar unii că într-adins umbla în văzul tuturor cu tîrfe, pentru ca regele să nu creadă prea mult în ce se zvonise pe seama lui. C-o fi fost așa sau nu, adevărul e că Ludovic al XVIII-lea era pentru unii mumă, pentru alții ciumă : el nu cerea decît nepotului său purtări bune. Iar celălalt, coțcarul, care știa cît de mult îi plăceau regelui snoavele popii din Meudon [1], își făcea de cap... Charles-Ferdinand avea tot respectul pentru popi, dar iezuitul ăsta era mai înainte de orice un cămătar. O puşlama ! Se afla pe vremuri în insula Yeu, pe lîngă alteța-sa contele d'Artois, și dădea bani cu împrumut armatei prinților... Nu se putea ca Charles-Ferdinand să nu fi băgat de seamă vrăjmășia pe care tatăl său o arăta călugărului doftor. Trebuie să se fi petrecut ceva între dînșii pe-atunci... E adevărat că orice îi aducea aminte de războiul din Vandeea îl supăra pe contele d'Artois. Îndura totuși prezența călugărului și ai fi zis că se temea de el. Dar părintele nu-l doftoricise, oare, înainte de-a se fi aciuat pe lîngă rege ? E drept că era pe atunci devotat prințului-regent al Angliei și se fălea arătînd tabachera încrustată cu diamante, pe care acesta i-o dăruise, iar contele d'Artois avea temeinice bănuieli că e spion în slujba celor de la Buckingham Palace [2]... De altminteri, cum să-ți închipui că domnii aceia de la Montrouge i-ar fi făcut rost maiestății-sale de un doftor care să nu fie niţeluș iscoadă de-a poliției, niţeluș spion... Nu dăduseră oare peste el în poarta ambasadei Rusiei, după cum spunea Bourrienne ? Și doar nu știa nimeni că domnul conte Butiaghin ar fi avut nevoie de masaje ! Părintele Elisée se vîrîse sub pielea unchiului

[1] François Rabelais, marele scriitor clasic francez (1483—1553), autorul celebrei opere, *Gargantua și Pantagruel*.

[2] Curtea regală engleză.

mai înainte de surghiunul acestuia la Hartwell. La drept vorbind, cînd ? Fapt este că se şi găsea acolo la înmormîntarea contesei de Provence [1]. Charles-Ferdinand revedea silueta lui în bisericuţa din King Street, în faţa catafalcului, alături de frumosul duce d'Avaray. Zvonuri stranii circulau la Londra pe seama acestui vraci suspect : nu fusese oare ani de-a rîndul prieten la toartă cu cavalerul d'Eon, care murise tocmai atunci ? Şi nu se prefăcuse a crede pînă în ultima clipă că d'Eon era femeie ? Oricum, ducele de Berry nu putea să-i ierte aceluia căruia îi zicea *masorul* că fusese de faţă cînd venise să-l roage pe regescu-i unchi să-l lase să plece la Lyon cu tată-su, pe la începutul lunii. Se săturase să tot audă zicîndu-se despre dînsul că nu cîştigase altă victorie decît aceea asupra baletului Operei. Ceea ce nu era adevărat, în treacăt fie zis, căci, de cînd Virginia se îngrăşase prea de tot de pe urma sarcinii, se culca cu frumoasa Bourgoin, de la Comedia Franceză... Asta nu schimba nimic din sentimentele ce le păstra Virginiei : îl apuca întotdeauna o asemenea dragoste plină de duioşie pentru fetele pe care le lăsa borţoase. Se ducea la frumoasa Bourgoin, acum într-al treizeci şi cincilea an al ei, doar aşa, ca să-şi treacă timpul, cu toate că era al dracului de bine făcută, zîna ! Gîtul ei plinuţ de porumbiţă ! Şi ochii, să te scoată din minţi, nu alta, şi glasul... Trebuia s-o auzi în *Baiazid* [2]. Fără a mai pune la socoteală că fusese a lui Lucien Bonaparte [3] şi că se cuvenea ca ăstora să li se ia îndărăt femeile, cum li se luaseră palatele. Dar cînd totul se prăbuşea în jur, cînd îi mai rămîneau doar cîteva minute ca să dea o goană călare prin ploaie şi beznă, nu la locuinţa frumoasei Bourgoin ar fi dat fuga Charles-Ferdinand... N-avusese vreme nici măcar să-şi îmbrăţişeze micii bastarzi, la care ţinea atît de mult, nici pe mama lor, doamna Brown. Se mulţumise să-l trimită de cu seară pe La Ferronnays de la Tuilerii pînă la cheiul Voltaire, unde locuiau, ca să le ducă banii de care aveau nevoie spre a putea ajunge în Anglia – şi o vorbă din parte-i, parcă dîndu-le să priceapă că se gîndea să vină şi dînsul acolo, ceea ce nu era decît o amabilitate pentru Amy. Se repezi însă pînă-n mahalaua Roule, zicîndu-şi că, la nevoie, va ajunge din urmă escorta regelui la halta de la bariera Etoile. Oricum, contele d'Artois nu pleca decît pe la ora unu după miezul nopţii. Prinţul gonea spre palatul acesta, zidit de arhitectul care construise castelul

[1] Soţia contelui d'Artois, fratele regilor Ludovic al XVI-lea şi al XVIII-lea.
[2] Tragedie de Racine.
[3] Unul din fraţii lui Napoleon.

Bagatelle, şi gîndul că un mareşal al imperiului îl dăruise iubitei sale îi dădea întotdeauna iluzia că el, Charles-Ferdinand, e amantul de inimă. Să n-o mai revadă pe Virginia în seara asta era un chin de neîndurat şi el simţea cum îl podidesc lacrimi mari, care îi ţîşneau din ochi ca la străbuna lui, Ana de Austria, grele şi arzătoare, o altă ploaie în ploaie.

Îşi aminti deodată cum i se umpluseră tot aşa ochii de lacrimi, deunăzi, cînd se dusese pe negîndite să-şi vadă unchiul, şi acesta îl umilise în faţa vraciului său, iezuitul. Surprinsese clipirea şireată cu care maiestatea-sa îl oprise pe părintele Elisée, cînd celălalt pişicher se prefăcu că-i gata să iasă. Ludovic al XVIII-lea voia să aibă un martor, sau ce? „N-avem secrete faţă de frumosul nostru nepot... Continuă, părinte..." Scîrnavă privelişte! S-ar fi zis că o face într-adins, punînd pe călugăr să-l doftoricească în văzul lumii şi arătîndu-şi trupul greţos, tot numai o rană. Părintele îşi întindea alifiile, oblojindu-i braţul şi şalele. Regele făcuse zgaibe la şezut de atîta stat pe scaun. În odaie puţea de-ţi întorcea maţele a medicamente şi a puroi...

După ce treceai de strada Royale-Saint-Honoré, dădeai în Fobourg. Aici casele erau mai depărtate între ele şi în umbra grădinilor sub ploaie se şi simţea primăvara. În fosta curte a diligenţelor şi primprejurul clădirilor ei domnea oarecare frămîntare. Nişte rîndaşi care nu se dădură la o parte erau cît pe ce să închidă drumul călăreţilor, şi ducele de Berry nu prea avea poftă să înghită aşa ceva. Charles-Ferdinand îşi şi ridicase cravaşa şi dintr-asta ar fi putut ieşi o dandana întreagă, dacă un masalagiu nu-şi înălţa făclia ca să recunoască la lumina ei chipul mînios al alteţei-sale. Pe sub arcada porţii, bărbaţi şi femei tocmeau, ţipînd care mai de care, trăsuri de piaţă. Tîrguiala lor avea aerul unei vînzări la licitaţie.

– O sută de franci! se auzea.

Şi numaidecît:

– Două sute!

Apoi un glas tăios:

– Destul, domnilor! Nici pentru o mie!

Era fuga scoasă la mezat.

Micul pîlc de călăreţi îşi strînse iar rîndurile şi se pierdu în noapte. La Ferronnays mormăi ceva în legătură cu primejdiile care pîndeau pe alteţa-sa. Charles-Ferdinand nu-l asculta.

Aşadar, îl vor despărţi de Virginia. Nimic altceva nu mai avea noimă. Îl vor despărţi de copilul acesta care abia se născuse, întîiul

său fiu. Charles-Ferdinand ţinuse să fie de faţă la naştere. Era întîia oară cînd vedea aşa ceva. Doamna Brown îşi adusese pe lume fetele fără ca el să fie acolo. Lîngă patul Virginiei clipa i s-a părut de-o cumplită măreţie. Suferise pentru această copilă-mamă şi scosese un ţipăt cînd capul copilului se ivise deodată... apoi apăraia înfricoşătoare, şi celelalte, dar, doamne, cît era de frumoasă Virginia, sleită şi scăldată în sudori, gîfîind ca o văcuţă !

Ziceau cîte unii că prinţul avea gusturi mitocăneşti, şi el ştia asta, dar ia să-mi spuneţi : ce ducesă, ce regină îi putea sta alături acestei baletiste, acestei mici dansatoare, care mai mult figura decît dansa în baletul Operei ? Părul ei, valul acesta de păr negru, întotdeauna lucios, încununînd căpşorul mic şi izbutind să răzbată din toate pălăriile, părul pe care dînsa, în iatacul ei, şi-l desfăcea în chip atît de straniu, lăsîndu-l să se reverse ca o cascadă învăluitoare... Cît de albă era Virginia, cu părul despletit, cu mijlocul acesta pe care îl putea cuprinde în palmele lui mari, un mijloc de necrezut, ieşit parcă din închipuirea îndrăzneaţă a unui pictor ! Şi acum îl vor despărţi de Virginia. Pentru totdeauna.

Ajunsese la Saint-Philippe şi Saint-Jacques şi apuca tocmai pe strada Courcelles, la capătul ulicioarei La Pépinière, cînd îşi aduse aminte de întîia seară – acum, în seara asta, care era fără îndoială cea din urmă. E un an de atunci. Pe cînd toate mergeau bine, altfel ca acum, şi toate arătau minunat în beţia reîntoarcerii. Charles-Ferdinand sosise la castelul din Saint-Ouen, unde se afla regele, şi abia a doua zi urma să aibă loc parada intrării în Paris. Ziua trecuse în discuţii înfierbîntate cu împuterniciţii aliaţilor, ofiţeri ruşi, emisari ai Austriei, delegaţii ale Parisului. Asta era încă una de-a unchiului, să-l pună tocmai pe el să comande garda castelului în seara aceea ! El, care venea de la Londra, ca prinţul din poveste, cu toate poftele neîmplinite ale unei tinereţi irosite şi ducînd dorul acestui Paris, pînă atunci neştiut, pe care ardea de nerăbdare să-l descopere. Ducă-se dracului paza castelului ! Îi lăsase lui Oudinot comanda gărzii. Să facă el corvoada, mareşalul acesta care trecuse de partea regelui ! Un cal, daţi-mi repede un cal ! Charles-Ferdinand îşi amintea de căluţul pe care i-l dăduseră, un mînz arăbesc, într-adevăr vrednic de un prinţ, şi se vedea pornind glonţ spre strada Richelieu, la Operă. Cît de mult o dorise, Opera, în visurile lui, acolo, în surghiunul de la Drury-Lane ! Toţi emigranţii vorbeau de ea ca de paradisul pierdut. Opera ! Părea că Opera e limanul către care jinduia tot sufletul prinţului. Franţa recucerită însemna mai întîi de toate Opera. Intra acolo ca învingă-

tor, şi cea dintîi răsplată a învingătorului e o fată frumoasă – nu ? Sala toată purta cocarde albe. Muzica. Lojile. Mulţimea. Cine oare îi dăduse lornieta ? O doamnă care se afla cu un ofiţer austriac în loja vecină. O văzu numaidecît printre dansatoare pe copila asta, o ciută sperioasă, care se mişca stîngaci în mijlocul celorlalte. Ce se juca în seara aceea ? *Petrecerea de pomină,* baletul ursitei lui. Virginia ! Era biruinţa, întoarcerea din exil, triumful stirpei sale regeşti. Şi-apoi minunata primăvară a anului 1814 ! În grădina iubitei, lîngă căsuţa pe care i-o dăruise un mareşal al imperiului, frumos mai înflorise liliacul ! Ei jucau o comedie, prelungind *Petrecerea de pomină* şi alte petreceri de odinioară, cărora poporul acesta de răzvrătiţi le pusese capăt pe cînd prinţul era doar un copil... La Monceau reluau jocul de la Trianon al Mariei Antoaneta : Virginia îi zicea *păstorul meu,* iar cînd veni vara, se hîrjoniră prin lanurile de lucernă şi făcură dragoste în bătaia vîntului.

Charles-Ferdinand le dădea uitării pe toate : curtea, vînătorile, politica. În ceasul acesta, cînd sta să pornească iar pe drumurile bejeniei, Virginia era în ochii lui regalitatea biruitoare, Franţa, totul. Uitase de celelalte. Uitase şi de frumoasa Bourgoin, şi de bătrînul rege acoperit de buboaie, în patul său, scoţîndu-şi cămaşa şi întinzîndu-şi bucile călugărului sfrijit, cu degetele încleiate de alifie galbenă...

*

– Ascultă, François... eşti nebun... n-ar fi trebuit în ruptul capului să te las să intri... tu nu ştii ce-i aia o femeie lăuză ? Lasă-mă-n pace ! Nu... ia închipuieşte-ţi niţel că intră cineva !

E drept că era ispititoare, şi mai ispititoare încă de pe urma naşterii, cu cearcănele sub ochii negri şi acea albeaţă a braţelor, a umerilor, a sînilor mici, care zvîcneau plini de lapte... Era culcată cu părul răsfirat, pe pernele boţite, într-o lumină plăpîndă, căci stinseseră micile lămpi de gaz de lîngă oglinda întunecată şi nu mai pîlpîia decît flacăra unei lumînări, aurind umbra din jur şi pielea Virginiei... Şi ea n-avea încă cei douăzeci de ani, pe care îi va împlini în iulie. El, François, flăcăul acesta nătîng, îi împlinise de cîteva luni : era născut în decembrie 1795. Virginia îl privise întotdeauna ca pe un mucos... Cînd alteţa-sa se apucase s-o certe, zbierîndu-i tot felul de bazaconii, dînsa i-a putut răspunde, fără a minţi, cu toată nevinovăţia : „François ? Dar ce, ăsta-i bărbat ?" Trăsese totuşi o spaimă groaznică în ziua aceea.

31 august 1958

Se uita acum la François. Oricum, era frumușel. Atît de blond și atît de proaspăt, ca scos din cutie. Un copilandru ageamiu, neștiind încă ce poate. Ah, cu totul altceva decît Bessières sau Charles-Ferdinand ! Îl știa de totdeauna, copilăriseră împreună. Nu-l prea băga în seamă, dar cumplit i-ar mai fi dus dorul dacă... Nu, nu-l lua în serios. Era limpede că François o iubește. Ei, și-apoi ?

Asta pînă în ziua cînd i s-a spus că François a fost văzut la *Frascati* cu o fată. E caraghios cum pusese la inimă atîta lucru ! De ce-o fi făcut nebunia asta ? E adevărat, se și simțea însărcinată, și poate că de aceea nu era în stare să socotească sorocul nașterii... Totul s-a petrecut în grădină. Acolo, pe terasă, deasupra grajdurilor, îl îmbrățișase. Îi venise așa, dintr-o dată. Frumoși sînt copacii acolo ! Și se auzeau din stradă strigătele vînzătorului de cornulețe.

– François... Îți spun doar că în orice clipă poate să intre cineva...

– Lasă – zise el – l-am mituit pe Picard, iar pe Luiza am ghiftuit-o cu darurile... Dacă urcă cineva, are să tușească pe coridor, și eu voi intra la toaletă cît timp va fi nevoie.

Da, era frumos ca tinerețea, iar nu un soldat cu ceafa roșie ca Bessières, și nici un burdulea mărunțel ca ducele, cu ochii săi în fundul capului. Bărbații, ce ciudățenie, s-ar zice că e de ajuns să le iei mîna într-a ta ca să-i lovească damblaua. François e altfel. E mîngîios. Îmi place că are un pic de strungăreață la cei doi dinți de sus. Se urcase pînă la dînsa, pe furiș, tocmai după ce i-au luat pruncul. Vezi că știa ceasul alăptatului !

– Nini, așa nu mai merge... Trebuie să fii a mea, numai a mea !

Oh, doamne, mereu același cîntec ! Nu cumva înnebunise ? Și cine o să plătească întreținerea casei, familia, rochiile ?

– Un bordei și o inimă, asta vrei să-mi oferi ? Mai ales că și cunosc bordeiul tău ! Mă vezi pe mine în locuința lui tată-tău pe strada Saint-Denis ? Și-apoi, știi bine că-l iubesc pe Charles al meu ! Ei, nu mai face mutra asta ! Și tu îmi ești drag... dar, pricepi, nu-i același lucru. Ah, nu, n-ai să te-apuci acum să plîngi !

Cînd ajungea aici, el încerca s-o convingă, rostind vorbe mari : se va însura cu dînsa, va recunoaște copilul, vor face apoi alții, ai lor... Virginia cunoștea cîntecul. Auzi ! E nebun de legat ! Să se mărite ! Ca orice fată de rînd ! Mai bine cu prinții... Măritată sau nu. Pe doamna de Pompadour Ludovic al XV-lea a luat-o de nevastă în cele din urmă.

– De altminteri – zicea dînsa – cînd m-am născut, tata nu era însurat... Ei și ? Faci copii și după aceea om vedea ce-o să se mai întîmple !

Atunci François se avînta în politică, făcîndu-i harcea-parcea pe Burboni. Nu era, spunea el, pentru Napoleon, pentru că ăsta își avea mareșalii săi, care întorceau capul fetițelor neprihănite, amăgindu-le cu vorbe și cu case ! Ba le lăsau chiar cu un copil în brațe, cum a lăsat-o Duroc pe Bigottini... Nu, să vie republica ! Să dăm poporului castelele, să deschidem porțile Operei pentru cei săraci, și-o să vezi tu atunci ce-or să mai aplaude ! Regii ne dau pe mîna străinătății, iar Napoleon aduce războiul. Ceea ce ne trebuie e pacea și republica ! Vom spune tuturor popoarelor : trăiți în pace la voi acasă ! N-o să mai venim să vă ardem orașele, să vă pustiim satele. Spaniolii vor avea Spania și prusacii Prusia. Aristocrații se vor întoarce în Anglia, ție-i dumnezeu acolo, că le place ! Să nu mai fie război, nici împărați, nici regi ! Știi ce spune Augustin... S-a zis cu stăpînirea nobililor, a popilor, a generalilor ! A venit vremea cînd statul trebuie să treacă pe mîna celor care fac șoselele, canalurile, mătasea, fierul...

Virginia îi tăie vorba :

– Spui prostii, François, și-am să mă supăr ! Mai întîi, Augustin al tău e urît și plicticos. Și apoi, vrei să mă vezi ghilotinată ca doamna Dubarry ? Și nu uita că mititelul meu e un Burbon... Ar trebui să te iau la goană cînd spui de-alde astea ! Nu, nu mă strînge așa ! Nătărăule ! Mă dor sînii !

Se așeză deodată cuprinsă de neliniște. De afară se auzea un zgomot, pași grăbiți, șoapte înfundate, o tuse. Din dosul ușii, glasul Luizei :

– Doamnă, vine alteța-sa !

Prințul ! Ah, republicanul ăsta n-a stat mult pe gînduri : s-a și vîrît în cămăruța de alături. Burbonii puteau să intre.

– Dragostea mea – zise Charles-Ferdinand – ne vor despărți pentru totdeauna !

Virginia scoase un țipăt scurt. Nu pricepea încă. Văzu că alteța-sa purta uniforma gărzii personale a regelui și asta îi plăcu. Era în albastru și stacojiu. Cu găitanele încheiate într-un triunghi de argint. Epoleții de argint. Eghileții împletiți în chip de trifoi. Coiful de aur cu coama neagră. Pantalonul alb de piele. Orișicum, Charlot era altceva decît François. Apoi, vorba lui duioasă o atinse la inimă.

– Să ne despartă ? întrebă. Cine ? Unchiul nostru ?

El rîdea întotdeauna cînd o auzea zicîndu-i așa bătrînului rege. Azi, însă, nu mai rîdea. Charles-Ferdinand vorbi iar :

– Da, vor să ne despartă pentru totdeauna, dragostea mea...

Ea începu să țipe, să se frămînte : „Spune-mi ce s-a întîmplat, nu-i frumos să mă sperii așa !“ și se răsturnă pe perne, parcă și mai ispititoare ca înainte. Charles-Ferdinand își simți privirea încețoșată. Sînii aceștia copilărești, umflați de lapte, și pielea ca de piersică a umerilor...

– Oh, Charlot, lasă-mă, lasă-mă acum ! Știi doar că-s bolnavă... și apoi, asta îmi strică laptele !

Cu un genunchi pe marginea patului, el plîngea. Cu lacrimi mari, minunatele lacrimi care țîșneau din ochi și din veacurile trecute. „Sărmana mea iubită...“ era tot ce găsea să-i spună. Iar Virginia, din pernele mototolite, cu obrazul îngropat în frumosul ei păr negru, se uita neliniștită la ușa rău închisă a cămăruței de alături.

*

Cînd ușa salonului se dădu în lături, doamnele acelea își înăbușiră un țipăt, iar jucătorii de stos înălțară ochii pe sub ochelari. Tot bănetul de pe masă se și îngrămădise în fața domnului Touchard.

Alteța-sa ducele de Berry, cu brațul stîng petrecut în jurul Virginiei, o ajuta să meargă. Era palidă în rochia ei albă, cu guler înalt de dantelă. Prințul nu pierduse nimic din aerul său arțăgos și toți cei de față au fost izbiți văzîndu-i buzele învinețite. În salon nimeni nu aflase de sosirea lui, căci se urcase de-a dreptul în iatacul Virginiei, lăsînd pe domnul de La Ferronnays să-l aștepte sub arcada porții. Ceea ce rosti atunci a fost mai tîrziu repetat de toți, fiecare în felul său, căci memoria oamenilor adaugă cu ușurință vreo vorbă vitejească, dar adevărul este că întîile sale cuvinte nu aveau nici o legătură cu împrejurările. Alteța-sa strigă :

– Ce naiba îmi învîrtește aici iezuitul ăsta tocmai acum ? Pe socoteala cui face pe spionul ?

Și toți cîți se aflau acolo cătară uluiți la părintele Elisée. Prințul însă n-avea vreme de pierdut. Îl așteptau la bariera Étoile și pesemne că nici nu ținea să capete răspuns. Părintele se zgîrcise în spatele gazdei și uimirea tuturor părea s-o arate mai degrabă obrazul lungit al domnului Oreille decît cuvintele unora și altora. De altminteri, ceea ce spunea prințul explica îndeajuns de ce-l treceau sudorile pe vrednicul bărbat :

– Părăsim în noaptea asta Parisul, ca să nu ne mai întoarcem. Regele a și pornit la drum. La ora cînd vă vorbesc n-a ajuns încă la Saint-Denis. Trădarea e peste tot. Armata năzuiește spre dictatură. Poporul acesta nerecunoscător îl întîmpină pe tîlharul din Corsica,

uitînd într-o clipă pacea pe care noi am adus-o țării, binefacerile unui an de domnie... V-o încredințez pe Virginia mea și copilul meu. Nu uitați că în vinele sale e sîngele lui Henric al IV-lea. Vai, vai, dragostea mea, de acum nu ne vom mai vedea niciodată !

Rămînînd toți parcă trăsniți, o auziră pe Marie-Louise, care zicea, vorbindu-și sieși, iar nu ca o întrebare pusă cuiva :

– Dar cum rămîne cu cei o mie cinci sute de franci pe lună ?

Doamna Persuis se porni să bocească foarte tare, ceea ce i se păru singurul lucru vrednic de asemenea clipă. Domnișoarele Gosselin și Podevin se năpustiră s-o mîngîie pe Virginia. Domnul Oreille se ridică, acoperind cu statura-i înaltă pe călugărul aflat la spatele său, unul din frații Alexandre făcea în neștire cărțile, celălalt se tot scobea în măsele cu unghia, numai domnul Touchard nu se clinti de la masă, cu mîinile pe bani, și nici drăguțul domnișoarei Gosselin, a mai mică. Ăsta căuta o vorbă potrivită, pe care n-a găsit-o decît a doua zi. Virginia plîngea încetișor, cu ofuri scurte, iar doamna Bourguignon, mama-mare, care nu înțelesese nimic din ce se spunea, întrebă cu glas tare :

– Ce zice alteța-sa ? Pleacă la vînătoare ?

Așa de tulburați erau cu toții, că nici n-au băgat de seamă cînd cuviosul părinte, profitînd de clipa în care doamna Persuis și domnișoarele Gosselin și Podevin se îngrămădiseră în jurul tinerei lăuze și a prințului ei, ajunse tîrîș pînă la ușa întredeschisă și o șterse în vestibul. Dădu acolo de Picard, căruia îi suflă ceva la ureche. Acesta începu prin a clătina din cap, arătînd că nu se învoiește, dar iezuitul i se băga în suflet, aproape lingușindu-se. Îl ținea pe servitor de braț și stăruia mereu, vorbindu-i în șoaptă, pînă ce scoase din buzunarul anteriului o pungă doldora, care puse capăt șovăielilor celuilalt.

– Din isprava asta, părinte, îmi pot pierde slujba... dar, în sfîrșit, dacă te mulțumești cu o brișcă și un cal...

S-ar mulțumi el, iezuitul, și cu atîta, numai că trebuia să-i dea zor, ca să-l ajungă pe rege la Saint-Denis. Cine ar fi putut crede vreodată că sub înfățișarea naivă a burduhănosului suveran e atîta prefăcătorie ? Să-i ascundă una ca asta tocmai lui ! Să-l lepede în voia soartei acum, cînd Corsicanul e la porțile Parisului ! Ludovic voise deci să scape de dînsul ? După toate cîte i le datora părintelui Elisée ! După anii în care îi slujise fără a se cruța și îl îngrijise cu atîta osîrdie ! Fără a mai pomeni de bănetul împrumutat, pe care nu i l-au mai dat îndărăt. Și chiar în seara asta, nu venise oare aici, în casa de pe strada Valois-du-Roule, tot pentru a-și sluji regele ? Să stea cu ochii la bărbier și la tarabagiii ăștia înfundați în partida lor de stos, să-i țină de urît

acestei babe, surdă ca o ciubotă, şi prostănacei de Marie-Louise, ca să poată face apoi micul său raport la palat asupra dragostelor drăguţului nostru nepot – pentru a le săvîrşi toate acestea se cere devotament, nu glumă, şi atîta devotament nu-şi află răsplata în camera ce-o are la palat, în renta de zece mii de franci, cînd nătăfleţul de prinţ îi dă opt-sprezece mii dansatoarei lui, şi nici în trăsura cu doi cai, care nu-i putea fi de folos tocmai azi, cînd avea nevoie de ea !

V

SAINT-DENIS

Domnul Benoit, primarul din Saint-Denis, se culcase devreme în seara aceea şi cînd veniră să-l scoale, cu puţin înainte de miezul nopţii, înjură de mama focului. Cu atît mai vîrtos, cu cît înştiinţarea pornea de la comandantul gărzii naţionale, domnul Dezobry, pe care nu-l prea avea la inimă, deşi îi lega pe amîndoi aceeaşi îndeletnicire. Celălalt fusese primarul tîrgului mai înainte de 1811, iar anul trecut, încăpăţînîndu-se să apere cetatea, cum îi zicea el, împotriva oştilor aliate, era cît pe ce să-i ducă pe dionisieni [1] la pierzanie. Şi unul şi altul stăpîneau cîte o moară de făină, în care instalaseră, lucrînd mînă-n mînă, noua maşină cu aburi, ca în Anglia, ceea ce le aducea mare cîştig. Totuşi, se vedea cît de colo că domnul Dézobry simţea o răutăcioasă plăcere în a-l scula din somn pe urmaşul său monarhist, trimiţîndu-i vorbă că regele are să facă popas la Saint-Denis. Furierii mareşalului Macdonald, îndreptîndu-se spre nord ca să pregătească încartiruirea trupelor, aduseseră vestea în garnizoană, şi colonelul de vînători, la rîndul său, i-a spus-o comandantului gărzii.

Se părea că din tot tîrgul, în afară de primar, nu se prea culcase nimeni în seara aceea. Zorind prin ploaie spre cazărmi, domnul Benoit trecu prin faţa staţiei de poştă şi privi nedumerit, fără să priceapă nimic, la atîta căruţărie îngrămădită acolo. Trăsuri şi iar trăsuri. Cîrciumile gemeau de lume gălăgioasă, trecătorii se luau la harţă, iar soldaţii, să nu-ţi vină să crezi cîţi umblau forfota. Ce va să zică asta ? Nu fuseseră consemnaţi în cazărmile lor ? Pe strada Parisului, de la un capăt la celălalt, şi pe strada Compoise nu era chip să te mişti de atîta îmbulzeală, şi vehicule de toate felurile soseau necontenit, venind de peste tot, să zici că se evacuează Parisul, dar parcă şi Normandia se revărsa asupra tîrgului. Felinarele abia de luminau harababura asta de oameni, de cai şi de roţi. Ploaia piezişă, frigul umed,

[1] Locuitorii din Saint-Denis.

neliniștea tainică a beznelor, locuitorii treziți de larma neobișnuită, privind din dosul ferestrelor cu jaluzelele trase... Era deci adevărat că maiestatea-sa dădea bir cu fugiții, părăsindu-și Capitala ?

Ajuns în Piața Cazărmii, unde se afla tulumba puțului artezian la care se adăpau caii diligențelor, cum și o mică fîntînă de unde luau apă gospodinele, primarul fu izbit cînd văzu prin gard soldați și ofițeri umblînd brambura. „Ce-i asta ? cugetă primarul. Și unde-i disciplina ?" Ce-i drept, erau și trupe care intrau în cazarmă venind pe șoseaua dinspre Beauvais, pifani plini de noroi și sleiți de marșul lung, în timp ce, sosind prin strada Parisului, cele dintîi pîlcuri de călăreți ai gărzii tropăiau în fața porților. Caii mai scoteau încă aburi pe nări după atîta goană, iar cîțiva ostași se și grăbiseră să descalece. Toate acestea au stîrnit o mulțime de gură-cască de prin casele dimprejur.

De cealaltă parte a pieței, peste drum de cazărmi, e cîrciuma „La Poștalion". Acolo, toți muștriii parcă și aflaseră ce se petrece, cînd domnul Benoit se așeză la o masă și ceru un rom, niște zahăr și apă caldă. Cătrănit cum era, se posomorî și mai rău, dînd cu ochii de o ceată de ostași ai gărzii naționale, care ciocneau paharul, în chip democratic, cu comandantul lor. Era limpede că domnul Dézobry își bătea joc de el, vorbind cu glas tare despre Napoleon și contele de Lille [1]... Nu se înțelegea bine ce zicea, închinînd mereu în sănătatea nu știu cui, în hohotele de rîs ale ostașilor, ale muștriilor de la mesele vecine, ca și ale celor îngrămădiți la tejghea. Fără să se teamă de nimic. De altfel, i-ar fi putut oare trece prin minte primarului să-l pîrască pe domnul Dézobry, de care îl legau atîtea interese ? Și afară de asta, cui să-l mai pîrască ? Vedea în jurul său oameni din popor, care cîntau cîntece revoluționare și se strigau între dînșii de la un capăt la celălalt al cîrciumii. Erau acolo tăbăcari duhnind a piei, cu mîinile gălbejite de argăseală, vopsitori care gătiseră postavul acelor uniforme privite de dînșii ca niște caraghioslîcuri, smălțuitori de la atelicrele lui René Martin, care lucrau la împodobirea pereților bisericii Madeleine, lucrători în abanos de ai lui Graffet, care potriveau decorurile la Operă, muncitori ai uzinei de sodă, în care se folosea procedeul născocit de Nicolas Leblanc [2], apoi tot soiul de mici-burghezi, contopiști și prăvăliași. Nici o femeie, afară de cele care slujeau pe la mese.

În seara asta de duminică – se întreba primarul – uitaseră oare toți că a doua zi era luni și că trebuiau să se ducă la lucru ? Că rămăsese

[1] Ludovic al XVIII-lea.

[2] Chimist francez (1742—1806).

circiuma deschisă, aşteptînd poştalioanele, mai treacă-meargă. Deşi, în sfîrşit, după ultimele regulamente...

Afară, cu toate că ploua cu găleata, se şi pregăteau caii de schimb. Vestea apropiatei sosiri a regelui nu făcea decît să întărească zvonurile care bîntuiseră toată ziua. Ostaşi ai gărzii, mărşăluind pe jos, începeau să se ivească. Erau tineri ofiţeri, care nu aveau încă pe cc încăleca şi cărora li se dăduseră puşti, în ultima clipă, la cazarma d'Orsay. Arătau totuşi destul de bine în mantalele lor ude, deşi nu erau deprinşi cu marşul şi cu povara în spate. E drept că nu făcuseră încă pînă la ora asta decît ceva peste două leghe şi-apoi îi ţinea mîndria, socotind că-i onoarea lor în joc. Era compania prinţului de Wagram, pe care o porniseră înainte, încă de la ora unsprezece. Comanda ei o avea domnul baron Lascours, care se înfăţişase la reşedinţa generalului-maior Maison, guvernatorul Parisului şi comandantul-şef al trupelor din regiunea Senei, sosit pe înnoptate de la Villejuif, sediul de pînă atunci al statului-major, ca să aştepte la Saint-Denis trupele care vor binevoi să se pună în marş.

Care vor binevoi ! Căci Maison nu-şi făcea iluzii : dinspre sud de Paris nu veneau veşti bune şi de pe acum regimente întregi îndrăzneau să discute ordinele primite. Era o atmosferă pe care, de altminteri, o cunoştea : mai văzuse el o dată asta în 1814, la Vallenciennes şi la Lille. Numai că atunci Bonaparte tocmai abdicase şi a fost de ajuns să se pună tunurile în bătaie pe şosele ca să oprească dezertările... Ordine n-avea decît să dea fiecare cum îl tăia capul. E ceea ce răspunse pe un ton scîrbit baronului Lascours, ajutorul de comandant al companiei lui Wagram, care venise să întrebe de ordine. Cine să le dea, ordinele ?

Mari căpetenii aveau cu duiumul : alteţa-sa fratele regelui, şi ducele de Berry, şi Macdonald, şi Marmont... cine comanda însă ? Şi să nu-mi vorbiţi de ministrul de război ! Ah, ce mai poamă ! Clarke îi stătea ca sarea-n ochi. Maison nu-i iertase niciodată scrisorile pe care ducele de Feltre i le trimitea pe cînd era ministru de război al împăratului, criticînd comportarea sa în timpul retragerii din nordul Franţei şi cerîndu-i să pornească nesăbuite ofensive către Anvers, cînd el, Maison, înţelegea să apere frontiera prin manevre dibace, întreprinse în jurul oraşului Lille. Un an a fost de ajuns pentru ca acesta să-l încalece iar, şi de data asta ca ministru al lui Ludovic al XVIII-lea ! Ordine ? Ordinele lui Clarke !

Şi cînd te gîndeşti că trăise o clipă de triumf atunci cînd l-au scos pe Soult, înlocuindu-l cu Clarke ! De altfel, vîrîse şi el un fitil împo-

triva lui Soult. De cînd era ministru, Soult îl prigonea. A mers pînă acolo încît să săvîrşească greşeala prea de oaie de a împuţina trupele aflate la dispoziţia guvernatorului Parisului, trimiţînd vînătorii regelui la Béthune – şi ce-a ieşit din asta s-a văzut duminică în Piaţa Ludovic al XV-lea... Fără a mai pomeni de ciorovăielile dintre nevestele lor... Şi toate acestea în folosul lui Clarke ! Să dea ordin Clarke ? Unul ca ăsta nu ştie decît să critice, nu să comande. Cumpănind mai bine, regreta înlocuirea lui Soult, pe care prinţii l-au scos din slujbă luîndu-se după trăncăneli. Şi el care pusese umărul la treaba asta !

Nimeni nu ştia nimic. Regele avea să sosească. Încotro se va duce de aici ? Rouen, Boulogne, Dunkerque ? Generalul era tare amărît şi pentru că-şi aducea aminte că mai an fusese cel dintîi care ieşise în întîmpinarea prinţilor, luînd-o înainte mareşalilor. De la Lille, unde îşi avea comandamentul, venise de bunăvoie la Boulogne ca să primească pe maiestatea-sa... „În ce mă priveşte, zice el, nu-i datorez nimic lui Buonaparte... Mareşalul e cu dumneavoastră ?" Ce întrebare ! Prinţul de Wagram îl însoţea pe rege. Va da cu ochii de ei. Maison nu-i avea la inimă pe mareşali, şi pe Alexandre Berthier mai puţin decît pe ceilalţi. Cu un aer liniştit, care îl surprinse pe baron, îl întrebă ce mai ştie de doamna Visconti. Oricum, să te preocupe viaţa particulară într-o clipă ca asta ! Prinţul nu-l ţine la curent, răspunse el, dar crede că prinţesa se află la moşia lor de la Gros-Bois. Apoi, Lascours începu să explice că părăsise cazarma d'Orsay către ora unsprezece şi că ofiţerii săi au fost buimăciţi cînd li s-a ordonat să treacă Sena, să străbată curtea Caruzelului şi să apuce pe strada Richelieu, în loc să fie porniţi spre Melun... Să fi văzut ce tulburată era lumea la trecerea lor ! În ce-l priveşte, primise ordine foarte puţin lămurite şi se supunea fără să pună întrebări, dar voia să ştie : „Ce facem, domnule general ? Evacuăm Parisul ?"

Generalul nu se prea sinchisi să-i răspundă. Deoarece compania prinţului de Wagram era aici, n-avea decît să aştepte sosirea regelui. El, în orice caz, scrisese mareşalului Macdonald că îi stă la dispoziţie, la Saint-Denis. Macdonald venea şi dînsul cu maiestatea-sa ?

– Habar n-am ! zise Lascours.

Maison era muncit de griji. Greşise oare socoteala anul trecut ? Nu voise decît să ferească armata de destrămare... Cel puţin aşa i se înfăţişau lucrurile acum. Căci, să fi fost oare grija de armată care l-a pus să scrie, mai întîi, regelui Suediei, fostul său şef ? Sau, fiindcă era

convins că n-ar fi rău pentru propria sa carieră să vie Bernadotte[1] în fruntea Franței? Se simțea atunci o pornire împotriva împăratului, pe care o mai atița și Clarke. Și, de asemeni, oarecare poftă de liberalism, care nu se potrivea cu războaiele acestea necurmate, absurde, deznădăjduite, și nici cu apucăturile autoritare ale lui Napoleon. După ce crezuse în prima clipă că împăratul ar putea fi înlocuit cu Bernadotte, a fost dintre aceia în folosul cărora și din imboldul cărora Ludovic al XVIII-lea înțelese nevoia de a da o Constituție... Maiestatea-sa îl făcuse conte, membru al Înaltei Adunări a Franței, locotenent-general și guvernator al Parisului, comandant al primei divizii teritoriale, care cuprindea departamentele Aisne, Eure-et-Loire, Loiret, Oise, Seine, Seine-et-Marne și Seine-et-Oise. Astăzi, însă, ceea ce îl neliniștea mai presus de orice era armata. Ce mai rămîne oare dintr-un general care are armata împotrivă-i? Nu vorbesc de „soldați", ci de „armată", adică ofițerii.

Nici zece minute nu trecuseră de cînd îl părăsise baronul Lascours și veniră să-l anunțe că au sosit ștafetele maiestății-sale. Generalul se năpusti în Piața Cazărmii și ajunse tocmai cînd se iviră în goană mare, la spatele unui pluton de călăreți, cei șase cai trăgînd berlina regală, cu surugiul călare pe ultimul cal din stînga și cu doi valeți pe capră, împopoțonați ca la Tuilerii. Un locotenent din divizia lui, care îl înștiința pe Maison cu o făclie în mînă, o ridică atunci cînd se deschise portiera trăsurii, și așa au putut să-l vadă alături de Ludovic al XVIII-lea pe domnul duce de Duras, iar față-n față cu dînșii pe domnul de Blacas și pe prințul de Poix. Vreo douăzeci de trăsuri veneau din urmă, sub paza muschetarilor pe caii lor suri, gonind de-a lungul convoiului. Un detașament din compania lui Wagram ieșise înaintea berlinei regale și se înșirase de o parte și de alta a șoselei. Mai încolo, la intrarea în tîrg, încercau să întoarcă trăsurile civile, împingîndu-le unii la dreapta către catedrală, cît și la stînga, înspre Piața Olandezilor. Se auziră chiar glasuri răzlețe strigînd *trăiască regele!* În fața cazărmii, scoțîndu-și capetele din înfofoleala păturilor, călătorii văzură la lumina torței, pe care o ținea ridicată o nătăfleață de vînător, pe generalul Maison înclinîndu-se, și lîngă dînsul, un ofițer de gardă cu chivăra în mînă, pătruns de respect, scuturîndu-și mereu capul din pricina apei care îi șiroia din frunte peste ochi. În dosul lor, un omuleț încerca zadarnic să fie luat în seamă, dar ostașii îl tot împingeau îndărăt, habar neavînd că era domnul Benoit, primarul tîrgului, care,

[1] Mareșalul Charles-Jean Bernadotte, comandant suprem al armatelor republicii, ajuns în 1818 rege al Suediei sub numele de Carol al XIV-lea.

cum se vede, se sculase de pomană, în timp ce din cîrciumă domnul Dézobry, care nu-şi părăsise nici masa, nici comesenii, urmărea înveselit silinţele zadarnice ale asociatului său. Nici vorbă nu era ca regele să coboare din trăsură, căci ar fi trebuit să-l ducă de subsuori. Ceilalţi, din respect, se văzură nevoiţi să renunţe a-şi mai dezmorţi picioarele. Şi-apoi, pe-o ploaie ca asta... De altminteri, caii de schimb erau gata şi rîndaşii se şi apucaseră să-i înhame. Maison rosti doar atît :

– Compania de gardă a prinţului de Wagram n-a primit ordine...

Maiestatea-sa tuşi nemulţumită, iar prinţul de Poix se aplecă în afară şi, arătînd trăsurile din coada convoiului, spuse :

– Ei bine, adresează-te lui Berthier, generale ! E undeva, pe acolo...

Prinţul de Poix n-ar fi zis niciodată „prinţul de Wagram", nici „prinţul de Neufchâtel". Nu se putea obişnui cu principatele astea ale revoluţiei şi-i zicea Berthier lui Berthier şi Clarke ducelui de Feltre.

În timp ce rîndaşii staţiei de poştă se îmbulzeau în jurul trăsurii regale, Théodore îşi împinse calul mai încolo, căutînd din ochi unde şi l-ar putea adăpa. Oboseala nu venea de la cele două leghe şi un sfert pe care le făcuse. Ziua fusese lungă şi sicîitoare pentru cai, ca şi pentru oameni.

Zărind, în sfîrşit, marea tulumbă, călăreţul sări jos de pe Trick. Nu era însă chip să te apropii. Se şi umpleau găleţile pentru caii fără schimbaşi, care rămîneau în ham să-şi urmeze drumul. Alţi ostaşi ai escortei îi arătară pe unde să apuce spre puţ. Mai avea vreme dacă se grăbea. Vreo zece muschetari, ducîndu-şi caii de zăbală, încercau să se strecoare de-a lungul convoiului, trăgîndu-se îndărăt, spre strada Compoise. Felinarele împrăştiau peste tot o lumină fantastică şi ploaia stătu deodată. Colo sus, între nori, se zări chiar o lună palidă şi bozumflată, care părea să se pieptene, pe jumătate adormită.

*

Sînt hotărîri pe care le iei şi altele pe care le ţii.

Cînd Théodore se despărţi de junele Thierry, era neclintit în hotărîrea lui de-a lăsa să plece escorta regală şi de-a se folosi de întuneric spre a ajunge la Noua-Atenă, în culcuşul său din podul casei. Regăsi, în sprijinul hotărîrii, toate motivele sale din 1810 şi altele încă. Dar, mai cu seamă, poate fiindcă se şi gîndise iar atît de mult la pictură. Închipuia tablouri pe care le va face, le vedea cu o dureroasă precizie. Simţea în el deodată dorinţa de a picta din nou, nu urmînd

sfaturile ce i se dăduseră, nu supunîndu-se criticilor, ci dimpotrivă, afirmîndu-şi cu şi mai mare tărie trăsăturile pentru care fusese dojenit. I se povestise întîmplarea cu o femeie, îmbrăcată băieţeşte, care agăţa călători prin împrejurimile poştei şi, ducîndu-i la hotel, le turna un somnifer în pahar, pentru a-i ucide apoi cu un ciocan şi a-i jefui. Îşi închipuia această Iudită [1] a zilelor noastre... Holofern ar fi un bărbat de neam bun, venit din Normandia, cum întîlneşti prin părţile acelea unde locuia unchiu-său, regicidul. L-ar fi voit tînăr, poate nitel greoi, dar foarte frumos, ca să dea nelegiuirii o înfăţişare mai fioroasă. Holofern, la urma urmelor, e un hodorog de care-şi rîde oricine. Ar putea zugrăvi odaia de hotel în acea lumină rîvnită, iar ucigaşa, cu tot ce avea ispititor în ea, ar fi un efect de umbre şi în acelaşi timp o femeie foarte reală, o femeie de astăzi, poate o creolă, cu privirea de atunci a Carolinei, cînd se uitase la tunica lui roşie... Vedea toată compoziţia, făcută din aceste două mari pete luminoase pe fondul întunecat al odăii, în toată urîţenia ei, cu neagra tristeţe a lucrurilor. Şi poate că ar trebui să scoată la iveală cearşafurile spălăcite, din care victima, pe jumătate goală şi sleită de puteri, a încercat să scape, zvîrlindu-le deoparte. Nişte cearşafuri de han, scorţoase şi boţite. Un bărbat roşcovan şi noduros, cu picioare de călăreţ, şi în privirea-i buimacă toată dezamăgirea dorinţei neîmplinite.

Gînduri de acest fel îl munceau şi pe cînd se întorcea în curtea Tuileriilor, închipuind tot aşa de amănunţit alt tablou, care ar înfăţişa o încăierare de rîndaşi la lumina felinarelor, într-un grajd, printre caii ridicaţi în două picioare. Apoi, încet-încet, începuse să-şi vină în fire, visele se destrămau, înţelegea iar cuvintele celor din jur, îşi dădea seama de prezenţa acestui norod în învălmăşeala de soldaţi, auzea vorbele lor, înjurăturile. Văzu un ostaş al gărzii naţionale dînd cu puşca de pămînt, apoi răcnind cuvinte pe care ceilalţi le aplaudau, îmbrăţişîndu-l şi ducîndu-l pe sus. Văzu cocardele tricolore înflorind la cheotoarea tunicilor şi bluzelor, iar pe altele, buchetele de violete pentru a ascunde cocardele albe, şi astea se întîmplau acolo, la doi paşi de palatul regal şi de trupele care făceau paza regelui.

Cele din curtea Caruzelului păreau în prada unei tulburări, pe care nici chiar cuvîntarea unui surtucar căţărat pe gardul Tuileriilor n-ar fi putut s-o stîrnească. El striga de-acolo cît îl ţinea gura, dar Géricault nu izbutea să prindă nimic din spusele lui.

[1] După legenda biblică, tînără fată din Iudeea, care, pentru a salva oraşul Betulia, asediat de oştile lui Holofern, generalul lui Nabucodonosor, a pătruns în cortul acestuia şi, după ce l-a sedus, i-a tăiat capul în timp ce el dormea.

Ca niciodată, oamenii stăteau în ploaie fără să se sinchisească, îmbulzeala creştea necontenit, şi tot cartierul de clădiri dărăpănate, care astupau fundul pieţei, făcea cu ochiul din mii de luminări în dosul ferestrelor şi uşilor. Se iscase o forfotă primejdioasă. Bărbaţi cu mutre ameninţătoare, tîrfe cherchelite, zurbagii şi tot felul de ipochimene cu uitătură piezişă umblau de colo-colo. O ceată întreagă de soldaţi pusese jos puştile, zicînd că au isprăvit cu oştirea, şi lumea bătea din palme văzîndu-i cum dau buzna într-o cîrciumă de pe strada Saint-Nicaise. Ce deosebire între aceştia şi el ! gîndi Théodore scîrbit. Venise aici doar ca să-şi caute calul, pe care şi-l priponise pe sub ferestrele palatului. Iuţi pasul într-acolo...

Se silea să nu cugete decît la pictură. La efectul culorilor. La căldura pe care o poate căpăta pielea chiar în nuanţele de galben. La ceea ce îţi îngăduie o alegere chibzuită a subiectului, îndreptăţindu-te, de pildă, să zugrăveşti un om doborît de boală sau schimonosit de moarte, teme care ţi-ar înlesni, cercetînd şi adîncind anatomia, să realizezi o asemănare cît mai exactă, aşa cum n-o vei găsi la omul sănătos, şi care lasă pictorului libertatea de-a se depărta de acea frumuseţe greacă, nicicînd vătămată, nicicînd atinsă de putreziciune. Sînt clipe în care cerul şi omul se înfăţişează aidoma, cînd vijelia năpraznică de sus răspunde întocmai sentimentelor omului, cînd fulgerul sfîşie marea ca şi cuţitul care intră în carnea lui... ca bisturiul...

La Saint-Denis îi venea şi mai uşor decît atunci, la Caruzel, să se lase în voia acestui joc de umbre şi de oameni. Aici era de ajuns să privească, fără imaginaţie. Drumul către adăpătoarea cailor părea o mare serbare funebră, un tablou în care toate amănuntele se schimbau necontenit – gloată, făclii şi felinare, case strîmte şi ponosite, zări de beznă cu sluţenia chipurilor şi ţoalelor. Théodore îşi simţea inima copleşită. Dacă n-ar fi trebuit să-l ducă pe Trick la adăpat, s-ar fi oprit să privească la omul zdrenţăros din colţul străzii Compoise, care părea acolo, rezemat de un stîlp, centrul unei compoziţii uriaşe, cu ochii uluiţi de întîmplările acelei nopţi, noaptea lui, pe care mulţimea asta rătăcitoare şi fără noimă părea să i-o fi furat. Şi avea la picioarele lui un căţeluş alb şi galben care dîrdîia de frig...

Atunci, pe cînd se apropia de ferestrele Luvrului, îi veni iarăşi în minte întîmplarea perecută cu patru ceasuri mai devreme, dar parcă ar fi fost o întîmplare de demult, din copilărie.

Se ciocnise, pentru a spune astfel, cu cei doi ofiţeri ai gărzii, pe care îi mai văzuse cu cîteva zile înainte la o încăierare din preajma bisericii Madeleine. Dînşii veneau dinspre chei. N-aveau arme, nici

măcar sabie, şi dintru început Théodore nu-şi dădu seama dacă văzuse bine. Umblau însă brambura, parcă cu teamă, grăbindu-se, şi, zăriud uniforma muschetarului, dădură s-apuce în lături. Nu mai încăpea îndoială : fugeau. Théodore li se adresă ca şi cum n-ar fi priceput, întrebîndu-i încotro se duc. Nu prea semănau la înfăţişare – unul înalt şi slab, celălalt cu umbletul greoi al oamenilor de la ţară. Îl recunoscură pe Géricault şi nu erau în stare să se prefacă. Începură să se roage de dînsul să-i lase să-şi vadă de drum şi glasul le era înăbuşit şi ochii înlăcrămaţi. Cum, ăştia-s ofiţeri de gardă ? Dezertori ! Îl apucaseră fiecare de un braţ, implorîndu-l să-i înţeleagă. Vorbeau amîndoi într-un glas. Argumentele lor erau jalnice. Ziceau că-s nobili de prin Languedoc, unul din Toulouse, celălalt dintr-o familie de lîngă Rodez. Nu se puteau hotărî să plece cu regele, să lase tot, să părăsească poate Franţa, să se îmbarce. Neam de neamul lor nu emigraseră vreodată, şi-apoi unul avea o mamă şi o soră care ar rămîne singure şi fără bani, celălalt avea o logodnică... Se căiau de trufia deşartă care îi împinsese să se înscrie în escorta maiestăţii-sale... Pentru dînşii pînă şi Parisul era un exil... Unde mai voiau să-i tîrască ? De rîndul trecut, emigraţia ţinuse douăzeci de ani ! Ce le-ar mai rămîne de trăit, dacă s-ar mai întoarce după aceea ? ! Toată viaţa le-ar fi irosită. Şi unul din ei vorbea de ţinutul său ca de-o femeie, de soarele de pe acele meleaguri, pentru care nu se putea împăca cu gîndul de-a trece în Anglia... Géricault îi lăsă să plece. Gîndeau să se ascundă la o femeie deocheată, care ţinea casă de joc.

Théodore străbătuse Piaţa Armelor, unde era o îmbulzeală de fugari şi de trăsuri, apucînd-o de-a lungul Palatului Legiunii de onoare, şi acolo, înaintea lui, dădu peste o ceată de cavaleri, să fi fost o sută, care îşi duceau caii la adăpat. Trick necheză. Răbdare, drăguţule, răbdare ! Théo îi mîngîie spinarea. În îmbulzeala asta de vlăjgani, care nu se sfiau să-şi înşele camarazii luîndu-le-o înainte cu vreo şmecherie, revedea aievea porticul Luvrului, contrastul dintre piaţa întunecată şi palida pîlpîire a luminilor sub bolţile ferestrelor, apoi întîlnirea cu dezertorii la aceste hotare ale nopţii şi ruşinii... În ochii şi mintea lui toate se înfăţişau ca un tablou în seara aceea. Către ora unsprezece, deodată, dintr-unul din hornurile ce se înălţau negre pe acoperişul Tuileriilor se iscase un vîrtej de flăcări şi scîntei, punînd o coroană de foc pe reşedinţa regală şi, cît ai clipi, de pretutindeni mulţimea năvălise la palat. Nu erau decît terfeloagele şi scrisorile pe care le ardeau cei dinăuntru, şi flăcările, ca nişte mîini de foc ce-ar chema în ajutor, strînseseră oamenii laolaltă. Trăsurile, care aşteptaseră pînă la ora

şapte, au fost pornite îndărăt şi nu s-au mai întors pe chei, dar în curtea Caruzelului se încărcau în căruţe mari lăzile de argintărie şi obiecte preţioase. Porunci înfricoşate răsunau printre rîndurile ostaşilor de gardă şi, numaidecît, sentinelele chemate au împresurat carele : cei de acolo se temeau, fără îndoială, că norodul Parisului ar putea pune mîna pe ele. De-a lungul cheiului, muschetarii suri, pe caii lor, făcură zid între mulţime şi palat. Cu toate acestea, chiar şi astăzi, Théodore rămase la hotărîrea lui de a nu-l urma pe rege. Pictura, arta – îşi zicea – e cu totul altceva decît o soră sau o logodnică.

Cînd beznele se lăsară pe acoperişuri, oamenilor li se păru că vremea trece prea încet şi li se urî să mai stea acolo. Se făcu din nou linişte în jurul palatului. Ceasul tîrziu şi ploaia sfîrşiră prin a împrăştia mulţimea. Era întuneric, un întuneric să-l tai cu cuţitul. Vîntul legăna copacii pe malul Senei. Jelania lui trecea printre ostaşii care păzeau împrejurimile Pavilionului Florei. Théodore, pe calul său, biciuit de ploaie, se gîndea la un tablou al incendiului de adineauri. Către miezul nopţii, însă, cînd muschetarii care făceau de gardă în faţa Pavilionului Florei văzură venind trăsurile şi cînd înaintea acestui sobor de umbre şi echipaje, prin uşa palatului deschisă dintr-o dată, se ivi regele – să fi fost într-adevăr regele ? – sprijinit de domnul de Blacas şi de ducele de Duras, coborînd scara cu o cazmă atît de vădită, ca un om gata-gata să se prăbuşească, bătrîn şi greoi, săgetat de junghiuri în şale şi cu picioarele betegite în cizmele de pîslă, urmat de mareşali, miniştri şi prinţi, în mijlocul ostaşilor gărzii naţionale, veniţi în grabă, a grenadirilor, a călăraşilor şi a slujitorilor – Théodore, cu ochii la această privelişte, se simţi cuprins deodată de o milă nemărginită. Dintre cei de faţă poate că el fu singurul care nu auzi cuvintele rostite de rege, cuvinte rămase de atunci istorice. Abia dacă luă în seamă tulburarea celorlalţi, freamătul gărzii naţionale, graba cu care demnitarii şi valeţii se repeziră la monarhul doborît. Simţea că nu mai poate să fugă de acolo. Nimic din ce plănuise nu mai exista pentru dînsul. Fu dintre cei însărcinaţi să escorteze cupeaua regală.

Zarurile fuseseră aruncate.

*

Cam pe la ceasul cînd, în sfîrşit, Trick îşi astîmpără setea, bînd pe nerăsuflate din apa subterană a rîului Croult, care alimentează adăpătoarea de la Saint-Denis, ducele de Raguza, însoţit de baronul Fabvier călare, dă semnalul de pornire celor patru companii ale es-

cortei regale, adunate la bariera Etoile de pe la unsprezece seara. Alteța-sa fratele regelui se suise într-o trăsură de poștă cu ducele de Maille și contele Armand de Polignac, în vreme ce fiu-său, ducele de Berry, și mareșalul Marmont, călări, treceau în capul coloanei. Ducele de Richelieu li se alăturase, fără să fi avut acolo vreun rost anume. Prim-șambelan al maiestății-sale, ducele mirosise cum stau lucrurile și o luase din loc, părăsind locuința din strada Royale-Saint-Honoré, pe care contele de Rochechouart o ținea cu chirie de la baronul Louis. Ducele locuia acolo împreună cu adjutantul său, domnul de Stemkovski, un ofițer tînăr, dar foarte vrednic, slujind alteței-sale de pe cînd avea cincisprezece ani. Ivan Alexandrovici Stemkovski, însoțit de valetul domnului de Richelieu, cu hăinăria, banii și lucrurile de preț ale acestuia, plecase din ajun în trăsura ducelui către Francfurt, unde se găsea Alexandru I, ceea ce arăta îndeajuns că ducele nu avea de gînd să-și lege soarta de a regelui fugar și că, astăzi ca și altădată, în armata țarului mai degrabă decît în cea a lui Condé își pusese el nădejdea unei întoarceri la ce a fost înainte.

În sfîrșit, în seara aceea, către orele nouă, întorcîndu-se de la palat, ducele îl îndemnă pe Rochechouart să fie gata de plecare, și tocmai cînd să se despartă de el, acesta primi ordinul prin care muschetarii negri erau chemați să se adune la Etoile. Porniră într-acolo călare, urmați de cabrioleta lui Léon de Rochechouart, care avea să facă drumul cu trenul regimentar al escortei regale. Léon găsea că lucrurile iau o întorsătură caraghioasă și gîndul îl ducea cu mai bine de șapte ani îndărăt, la Odesa, înainte ca Stemkovski să-l fi înlocuit în serviciul unchiului său Richelieu. Oricum, îl pizmuia nițel pe Stemkovski.

Ca la vreo patru mii de oameni, cu grenadirii contelui de La Rochejaquelein, care deschideau drumul, se urniră, afundîndu-se în noapte sub povoiul năprasnic, făcuți leoarcă încă înainte să fi pornit, după atîtea ceasuri de așteptare în ploaia tot mai întețită. Erau acolo mai toate unitățile gărzii personale, escadroanele de luptă ale companiei lui Gramont, pe care ducele, ataşat pe lîngă maiestatea-sa, o pusese în ziua de 18 sub comanda lui Tony de Reiset, cele ale companiei lui de Noailles, bineînțeles, sub domnul de Fournel, în lipsa prințului de Poix, cele ale companiei scoțiene sub domnul de Villiers-Lafaye, înlocuindu-l pe ducele de Croy d'Havré – și el în suita regelui – apoi cele ale ducelui de Raguza sub domnul de la Marthoris, care ținea locul lui Marmont. Jandarmii regelui, însă, în cap cu contele Etienne de Durfort, călărașii cu contele Charles de Damas și muschetarii negri și suri cu Lauriston și La Grange alcătuiau grosul cavaleriei. Ceea ce îngreuia marșul era

infanteria, şi nu atît cea de meserie, cuprinzînd doar sotniile de şviţerieni întorşi de la Melun, cu patru tunuri, sub ordinul domnului de Mortemart, cît glotaşii de ocazie ai diverselor companii, mai ales cei ai gărzii personale, cărora nu le-au putut da cai la timp, şi cinci sute de voluntari regali, care, neizbutind să ajungă la Vincennes, unde îi aştepta vrednicul lor comandant, domnul de Vioménil, au fost şi dinşii porniţi din Piaţa Ludovic al XV-lea, încadraţi de ostaşii gărzii şi avînd înainte pe grenadirii lui La Rochejacquelein. Uriaşul convoi, în care caii şi pedestraşii se amestecau la nimereală, şerpuia în zigzag, cu spatele acoperit de muschetarii negri ai domnului de La Grange, sosiţi mai tîrziu decît ceilalţi de la cazarma celestinilor. Parisul fu ocolit aproape pe nesimţite. Bezna se făcea tot mai deasă şi coloana se lungise cu încă pe atîta, adăugîndu-se mereu trăsuri înţesate de familii în care intrase spaima. Zgomotul paşilor, tropotul cailor, plesnetul ploii pe pămîntul desfundat făceau laolaltă o simfonie mohorîtă, monotonă şi ţiuitoare, ca şi gîndurile acestei mulţimi de oameni, dintre care cei mai numeroşi erau atît de uluiţi de întorsătura lucrurilor, încît nici să judece nu se mai simţeau în stare şi nici de frică nu mai ştiau. Treceau barieră după barieră, numărîndu-le, ca etapele mute ale unui cumplit joc de-a baba-gaia. Încotro au să apuce ? Afară de comandanţii mai mari, nu prea găseai alţii care să ştie că mergeau la Saint-Denis.

César de Chastellux era dintre cei care ştiau, căci socru-său, domnul de Damas, îi suflase la ureche numele ultimei etape : Lille. Nu-şi putu stăpîni un fior, ca în faţa unei hotărîri a soartei, auzind de această întoarcere a regelui în oraşul al cărui nume maiestatea-sa îl purtase pînă mai an în ceasurile sale de restriştе... Tony de Reiset, cu care apucase să schimbe cîteva cuvinte, vedea în asta un semn bun, zănaticul ! În această seară de florii porneau să facă de-a-ndoaselea drumul glorios de anul trecut. Vor trece iar prin Saint-Denis, unde i se aduseseră lui Ludovic cel Dorit cheile de aur ale oraşului pe o pernă purpurie, în prezenţa contelui Narişkin şi a cazacilor săi. În seara asta de florii începeau patimile regelui. Calvarul va fi în curînd al oastei întregi, căreia i se cerea să străbată în noaptea asta un drum peste măsură de lung. Pînă unde vor putea să meargă aceşti flăcăi ai aristocraţiei, escortîndu-l pe bătrînul suveran ? Ce se petrecea oare în dosul lor, în timp ce mergeau de-a lungul acestui mare oraş somnoros ? Unul dintre muschetarii suri, sosiţi în Piaţa Etoile, la locul de adunare al trupelor, îndată după ce regele părăsise palatul, i-a povestit domnului de Damas, care îl cunoştea – era fiul unui vechi prieten al său, d'Houdetot – că în clipa chiar cînd trăsurile regale porniseră, o vijelie se

iscase pe sub zidurile Tuileriilor, stîrnind un vîrtej de hîrtoage prin ferestrele pe care le lăsaseră vraişte şi că se auzise deodată o trosnitură înfiorătoare : căzuse marele drapel alb, pe care uitaseră să-l scoată de pe Pavilionul Orologiului.

De îndată ce scăpase de pe cîmpul de instrucţie, César se duscse să cineze acasă în strada du Bac. O urcase într-o trăsură pe soră-sa, nefericita doamnă de la Bédoyère, cu fiul ei în vîrstă de cinci luni, şi pe nevastă-sa Zéphirine cu fiică-sa, trimiţîndu-i fără multă vorbă la castelul doamnei de Mesmes de la Pougival, pentru ca cele două cumnate şi copiii să nu se găsească la Paris în toiul întîmplărilor tulburi pe care le-ar putea aduce ziua de mîine. Îl muncea un gînd ce i-l vîrîse în cap unchiu-său de Lorge : strania uşurinţă cu care ducele d'Orléans îi dăduse lui Charles de la Bédoyère comanda regimentului 7 de linie. Degeaba îşi zicea într-una că sprijinul său şi al lui Roger de Damas au avut şi ele partea lor... Să nu i se spună lui că cumnatu-său luase acest regiment cu gîndul de-a trece la Buonaparte ! Ştia bine că, dacă în sufletul lui Charles era loc pentru un sentiment politic, el înclina mai degrabă spre republică decît spre împărat. Să fi plănuit ceva într-ascuns Ludovic-Filip [1] ? Să fi voit să pună înadins în capul regimentelor sale oameni gata să participe la o lovitură de stat ? Pe cînd nu era decît duce de Chartres în armata lui Dumouriez, nu fusese oare candidatul la tron al acestui general şi al girondinilor, împotriva lui Ludovic al XVI-lea ? Mai bîntuia un zvon ciudat în legătură cu rebeliunea lui La Fère şi ţelurile adevărate ale generalilor Lallemand şi Lefebvre-Desnouettes... Şi regele care dăduse comanda armatelor de nord, la cheremul cărora se va găsi acum, tocmai vărului său d'Orléans... Să fie oare adevărat că acesta fusese amantul baronesei Lallemand ? Celor care au, li se mai dă...

Cînd ajunseră în cîmpia Saint-Denis, un adevărat pustiu în care se ivea ici şi colo cîte o dumbrăvioară, pe drumul de pămînt care nu mai era decît noroi, iar cerul aşa de întunecat că nici nu se mai zărea la stînga umbra colinei Montmartre, o neliniştе plină de temeri încolţi în mintea lui César de Chastellux. Nu-şi putea ierta vina ce-o avea în toate acestea, umfla nemăsurat rolul lui Charles, era hărţuit de amintirea acestuia. Dacă al 7-lea de linie n-ar fi trecut de partea împăratului cu arme şi bagaje, la Grenoble, cine ştie dacă Ney ar fi trădat la Lyon ? Şi cumnatu-său, care a înlesnit trădarea... Nu atît că Napoleon are să

[1] Ludovic-Filip d'Orléans, fiul lui Philippe-Egalité, a domnit în Franţa între 1830—1848.

între din nou a doua zi la Tuilerii îi amăra sufletul, cît gîndul că La Bédoyère se va întoarce acolo triumfător.

Cîmpia asta e bîntuită de strigoii unor întîmplări sîngeroase. Escorta regelui o străbate, şi călăreţii îşi pierd răbdarea tot oprindu-se să aştepte pînă ce gloata pedestraşilor îşi reface şirurile, spre a porni în chip de unităţi mai mult sau mai puţin ordonate. Flăcăii aceştia instruiţi de mîntuială se cocîrjesc sub povara raniţei şi de pe acum încep să-şi tîrască picioarele. Ce-o să fie de dînşii după cîteva ceasuri ? Plouă necontenit, plouă peste toţi aceşti Lorge, Damas, Mortemart, La Rochejacquelein, toţi bărbaţii neamurilor noastre de stirpă veche, mai-marii şi mezinii, legaţi între dînşii prin rubedenii şi femei, lunga istorie a veacurilor frîntă deodată... César dă pinteni calului, o ia înainte de-a lungul coloanei, apoi se întoarce. Un călăreţ îl ajunge din urmă, César îşi aude numele rostit întrebător în întuneric. E ducele de Richelieu, care îşi caută un tovarăş de drum. Are poftă de vorbă în noaptea asta.

– César ? Închipuieşte-ţi, dragul meu, că adineauri, să fi fost unsprezece şi jumătate, l-am întîlnit la Champs-Elysées pe domnul de Chateaubriand, care m-a întrebat ce fac acolo. Se întorcea acasă ca orice om cumsecade, venind nu ştiu de unde. Nu se gîndea să părăsească Parisul. Se duce să se culce, îmi zice... De altminteri, la Pavilionul Florei, Duras şi Blacas l-au asigurat, era după ora zece, că maiestatea-sa nu va părăsi Capitala. Cînd i-am spus că eu ştiu cu totul altceva – o vorbă pe care mi-a suflat-o prinţul de Poix la Tuilerii – şi că Rochechouart primise ordin de la cazarmă să se prezinte în Piaţa Etoile, a început să înjure ca un apucat, să spună că asta nu dovedeşte nimic şi să urle, făcîndu-l pe Blacas cu ou şi oţet, zicînd că el se duce să aştepte acasă, să vadă ce s-o mai întîmpla, hotărît să nu se urnească din loc pînă n-o avea dovada plecării regelui. Şi de unde, mă rog, venea ? Cobora dinspre mahalaua Roule, şi acesta nu era drumul de la palat spre locuinţa lui de pe strada Rivoli, unde îl aştepta biata Céleste ! În noaptea asta ce de-a bărbaţi însuraţi aleargă să-şi ia rămas bun de la metresele lor !

Lui César puţin îi păsa de necazurile conjugale ale doamnei de Chateaubriand, iar cît despre autorul *Itinerariului* [1], nu-i plăcea de loc înfumuratul ăsta... Ducele de Richelieu însă ar fi trebuit să fie un sfînt ca să vină de-a dreptul de acasă cu nevasta pe care o avea ! Gheboasă pe dinainte, gheboasă pe dinapoi... Cred, de altminteri, că ea nu mai e la Paris din 1789 !

[1] René de Chateaubriand, autorul *Itinerariului de la Paris la Ierusalim.*

Răspunse politicos ducelui :

– Poate că domnul de Chateaubriand are să-şi schimbe părerea mîine dimineaţă, cînd Căpcăunul va fi aici...

Iar celălalt, după o tăcere :

– E drept că nu şi-a putut face rost de cai...

Apoi, pe alt ton :

– Nu prea înţeleg bine ce se întîmplă, dragul meu, fapt este însă că mi-am făcut nişte arsuri cum nu mi s-a întîmplat de cînd călăresc... Se vede că în graba mare, aseară, m-am încotoşmănat anapoda... În orice caz, m-am ales cu nişte arsuri...

Era într-adevăr lucru de mirare, căci ducele trecea drept un călăreţ dibaci, iar prin Caucaz, unde fusese, nu mai conteneau să-i laude isprăvile, şi cei de acolo se cam pricep în de-alde astea.

Se apropiau de Saint-Denis. Aici şoseaua era pietruită şi, după ce trecură canalul, opriră trupele de amîndouă părţile şoselei, pe sub şirul de platani, ca să-şi strîngă rîndurile. César îl lăsă pe duce şi îşi împinse calul lîngă cel al contelui de Damas.

În timp ce umbrele escortei regale defilau prin faţa lor, nu se putu opri să-şi deschidă inima faţă de tata-socru, arătîndu-i tulburarea pricinuită de spusele ducelui de Lorge, unchiu-său, privind cîrdăşia răzvrătiţilor din La Fère cu Ludovic-Filip. Maiestatea-sa o fi aflat ? Generalul-locotenent Charles de Damas, comandantul cavaleriei uşoare, nu era un tinerel şi ştia cum s-o scoată la capăt. Trăind însă de multă vreme în preajma contelui d'Artois, împărtăşea ura acestei spiţe, ieşită din al doilea frate, împotriva celor din neamul Orléans.

– Unchiu-tău, fiule, nu vorbeşte cu uşurinţă, zise el. Te poţi aştepta la orice din partea ducelui de Chartres...

În ochii lui, care comandase legiunea Mirabeau în armata prinţului de Condé, Ludovic-Filip va rămîne pentru totdeauna ducele de Chartres, cum îşi zicea pe cînd purta uniforma republicii. Un ofiţer al armatei duşmane. Se gîndi nitel şi adăugă :

– E neîndoios, mă aflam acolo cînd lordul Kinnaird, care îl sfătuieşte pe rege la cumpărăturile sale de tablouri, i-a prezentat-o pe nevasta lui Lallemand... Chartres ar fi făcut-o el însuşi, deoarece se spune că... dar maiestatea-sa îl trimisese la Lyon cînd această doamnă a sosit la Paris. Şi numai un englez putea face asemenea necuviinţă !

Cei din armata lui Condé nu iubeau Anglia. Şi dacă Georgine i-ar cere lui César s-o ducă în faţa regelui ca să cerşească iertarea lui Charles ? Se înfioră numai gîndindu-se.

– Frumos dar, n-am ce zice, i-a făcut regele contelui d'Artois, hărăzindu-l la Lyon cu adjutantul ăsta vîrît în toate uneltirile ! Ai să bagi de seamă că întotdeauna dai de ducele de Chartres peste tot unde e vreo trădare la mijloc... Îmi închipui ce trebuie să se fi bucurat fratemeu văzîndu-l venind...

Roger de Damas, fratele mai mic al contelui şi soţ al Paulinei de Chastellux, sora Georginei şi a lui César, comanda la Lyon cînd trădarea lui Ney îi sili pe prinţi să părăsească oraşul în fugă. Dar contele de Damas se gîndea oare la trădarea lui Ney faţă de Ludovic al XVIII-lea, sau la trecerea ducelui de Chartres în tabăra imperialilor, împreună cu Dumouriez, în 1793 ? Să trădeze într-o zi republica, într-altă zi pe regele său...

Desigur, era cu gîndul la trecut cînd mai spuse :

– Pe Dumouriez nu întîmplarea îl făcea să uneltească, şi nu atît împotriva iacobinilor, cît împotriva regalităţii legitime... Era de multă vreme un agent al tagmei de răzvrătiţi a Orléanilor... Îl pusese Filip [1] la comanda cetăţii Cherbourg, înainte de '89, tot cu vreun ţel conspirativ... aşa cum pe nemernicul ăsta de Charles l-a pus ducele de Chartres [2] în capul regimentului său... Sărmanul meu César, nici tu, nici Roger habar n-aveţi de lucrurile astea ! Dar ce se întîmplă aici ?

Erau civili care voiau să treacă, opriţi cu carele lor la bariera tîrgului... Se iscase zarvă mare şi învălmăşeală. „Faceţi loc escortei regale !" răcnea un ofiţer, acolo, în întunericul străpuns de licărul felinarelor. Charles de Damas oftă. Toate acestea i-au adus aminte de Varennes [3], unde-l însoţise pe Ludovic al XVI-lea, şi de căpitanul poştei din Saint Menehould, acel vestit Drouet, al cărui chip nu-l va uita niciodată.

– Crezi, oare, fiule – îi zise lui César – că numai întîmplarea face ca fratele lui Drouet să fie şi el vîrît în conspiraţia fraţilor Lallemand ? Şi cum îţi explici că şi-a rechemat trupele îndată ce Uzurpatorul a pus piciorul la Antibes, ca şi generalul Lion, care după cîteva zile l-a părăsit pe Lefebvre-Desnouettes ?

– Nu înţeleg, spuse César. Mi se povestise că sosirea neaşteptată a mareşalului Mortier la Lille...

---

[1] Philippe-Egalité.

[2] Ludovic-Filip.

[3] Satul în care Ludovic al XVI-lea şi familia sa au fost recunoscuţi şi arestaţi la 22 iunie 1791, pe cînd fugeau în străinătate pentru a se pune în fruntea emigranţilor contrarevoluţionari.

– Nu înțelegi ? Lion, ca și Drouet d'Erlon, sînt oamenii lui Buonaparte, și cînd au simțit că, în loc să lucreze pentru acesta, slujesc răscoala Orléanilor...

Ordinea de marș era refăcută. Intrau în Saint-Denis.

*

Părintele Elisée nu izbuti să ajungă din urmă pe maiestatea-sa la Saint-Denis. Mai întîi, pentru că nu era de ajuns să ai un cal și o trăsurică. Trebuia și un vizitiu. Și Picard zăbovi mai bine de un ceas pînă să dea de unul. Altă baftă ! Un flăcău zdravăn care s-a tocmit aprig asupra prețului, vrînd pe urmă să știe : e înarmat oare părintele ? Pentru că, vezi, lui i-e frică noaptea la drum, mai cu seamă că în asemenea clipe se poate întîmpla orice, iar pe jandarmerie nu poți pune temei. Apoi, părintele mai urma să treacă pe la Pavilionul Florei, ca să-și ia lucrușoarele. Palatul întunecat avea toate porțile zăvorîte și părintele trebui să facă tărăboi mare ca să i se deschidă. Acolo, ce priveliște ! Ostașii gărzii naționale își făcuseră culcuș în încăperile de la întîiul cat, mindirele erau întinse pe jos în Salonul Mareșalilor, peste tot o harababură nemaipomenită, iar într-un colț niște ofițeri șușotind între dînșii. Domnul de Laborde îl sfătui pe părintele Elisée să se ducă la Ministerul Afacerilor Străine, unde va da de ministru, care trebuia să pornească în zori pe urmele regelui, după ce va fi ars documentele. De asta îi ardea acum părintelui, să-l însoțească pe domnul de Jaucourt ! Să aștepte zorile ! Și dacă nu-l vor mai ajunge niciodată pe rege ?

Afară de asta, pe toate drumurile îmbulzeala era așa de mare, încît Jasmin – pe vizitiu îl chema Jasmin – propusese nici să nu încerce s-ajungă la Saint-Denis de-a dreptul, căci șoseaua fiind înțesată de escorta regelui, vor trebui să meargă la pas în coada gloatei de pedestrași. Tîrîți de un val de fugari, trebuiră să apuce către apus, să treacă prin Saint-Germain. De acolo vor ajunge la Pointoise și apoi drept la Beauvais, prin Méru. Dar și pe acest drum mișcarea se făcea în sens invers, trupe mărșăluind către Paris. Ofițerii îi opreau, întrebîndu-i ce mai e nou. Aproape toți se îndreptau spre Mélun sau Villejuif. Alții nu-și ascundeau bucuria și speranțele : „Micul Caporal a ajuns la Montrouge ?" Se prea poate ca gluma să fi fost pentru părintele... Lăsau șoseaua, cotind pe drumuri lăturalnice, ca să ocolească regimentele cu trăsurile lor, convoaiele. Și acelea însă erau ticsite de parizienii fugari. Apoi, mai trebuiau să treacă peste rîul Oise. La urma

urmelor, ar fi fost mai nimerit să-l aştepte pe domnul de Jaucourt... Noaptea trecea sub ploaia cu băşici, iar părintele Elisée, sub coşul cabrioletei, strîngîndu-şi la piept legăturica, vedea umerii vizitiului zgîlţîiţi de frig. Avea umeri frumoşi, blestematul ! Dar şi o spaimă pe măsura lor...

Se pomeniră ţinuţi în loc de o cireadă de boi, pe care nişte hojmalăi pocnind din bice îi împingeau spre Capitală, la abatoare. Asta s-a întîmplat la o răspîntie mai împădurită a drumului şi Jasmin era cît pe ce să sară de pe capră şi să se ascundă prin hăţişuri, neştiind dintru început cu cine are de-a face.

La Pontoise spuse hotărît că nu merge mai departe. A fost nevoie de o lungă cuvîntare şi de tot felul de linguşiri, fără a mai pomeni de o sumă frumuşică, pentru a-l convinge să-şi urmeze drumul înspre Beauvais. Şoseaua nu era prea bună, dar cerul şi începuse să pălească. Ploaia parcă se mai potolise... şi asupra acestora se văzură prinşi într-un vălmăşag de artilerie. Artileriştii purtau tricolorul şi trebuie să fi făcut dese popasuri în drum. Destui dintre dînşii dormeau pe chesoane, beţi turtă. Era un hop greu de trecut : de data asta părintele simţi ce-i frica, la fel cu vizitiul. Îi puse o mînă pe genunchi şi îl întrebă dacă nu i-ar face plăcere să capete ceasul cuviosiei sale. „Îl am de la maiestatea-sa. Vrei să ţi-l dau ?" Jasmin nu pricepea de ce muşteriul său îl îmbia cu ceasul şi nu-i dădea prin minte că părintele voia în chipul acesta să şi-l facă prieten în clipe de primejdie.

Părintele bîţîia de spaimă la fiece umbră, la fiece trecător ieşit în cale : vedea peste tot ucigaşi, dar era într-aşa hal de sminteală, că uneori îşi dorea un sfîrşit năpraznic, iar în minte i se învălmăşeau rugăciuni şi gînduri pe care vrednicul călugăr nu s-ar fi încumetat să le rostească cu glas tare, desigur ispite de-ale satanei, pentru care s-ar duce, fără îndoială, de-a dreptul în iad, dacă moartea ar veni să-l ia din cabrioleta lui... Îşi închipuia, de pildă, că argatul acela, soulat cu noaptea-n cap şi pe care îl vedea ducînd de frîu nişte cai, se va năpusti îndată cu un pistol şi va trage în el toate gloanţele, unul după altul... Vedea ţîşnind flacăra galbenă-roşietică, un mic fus orizontal, ca în poze...

La această oră, domnul de Chateaubriand, pe care nevastă-sa izbutise în cele din urmă să-l convingă să plece, trecea prin Saint-Denis, de unde ultimele escadroane ale escortei regale tocmai ieşeau. Compania prinţului de Wagram zăbovise pînă ce ostaşii gărzii personale, veniţi de la Etoile, şi-au strîns iar rîndurile. După o haltă de două ceasuri, compania sta gata de plecare, de amîndouă părţile şoselei. Grosul

escortei regale, însă, nu fusese adunat decît pe la vreo trei și jumătate, și pînă să i se dea pornirea, prin îmbulzeala crescîndă de trăsuri civile, se făcuse ora patru. Trupele păstrau aceeași ordine de marș, tot cu grenadirii lui La Rochejacquelein în cap, dar pîlcurile gărzii personale făceau acum ariergarda, căci muschetarii negri fuseseră porniți înainte în trap, către Beaumont, unde Marmont nu prea punea temei pe treaba făcută de furieri. La ieșirea din Saint-Brice artileria lui Casimir de Mortemart se împotmolise și numai punînd toți umărul au izbutit s-o scoată de acolo, ceea ce răvășì rîndurile întregii coloane. Fabvrier nu se putuse ține, sări de pe cal ca să dea o mînă de ajutor. Asta îi aducea aminte de Persia și de șoselele ei, niște poteci făcute în grabă, cum erau și servanții de ocazie, care se temeau de tunurile lor, ca și de furtună. Frumoasa rînduială întocmită la Saint-Denis se destrămase, toate companiile se amestecaseră și degeaba se căzneau, nu mai era chip să le despartă fără a opri încă o dată coloana. Erau mai cu seamă voluntarii care, înaintea celorlalți, începuseră să se tîrîie prin șanțurile șoselei. Flăcăii ăștia nu știau să mărșăluiască. Curînd, noaptea prielnică avea să ascundă lepădarea raniților și se auzeau ostașii gărzii înjurînd ori de cîte ori se împleticeau de vreuna, pe care acești ageamii nu-și dăduseră barem osteneala s-o zvîrle din drum. Oboseala venea mai ales de la glodul care se lipea de cizme și de la gropile în care se înfunda piciorul.

Unde era acum regele, cu alaiul său de cupele și escorta sa de muschetari suri ? Oprindu-și droșca în acele întunecimi, ca să aștepte grosul escortei care se pierdea mereu în beznă, întrecută de sirepii lui, contele d'Artois nu înceta să se întrebe unde o fi acum regescul său frate, cu care avusese, înainte de plecarea lor de la Tuilerii, una din acele certuri cu hălălaie mare, de vuia palatul și se strîngea pe scări și pe la uși toată servitorimea cu urechile ciulite ; unde era, ce toane i s-or fi năzărit iar suveranului schimbăcios și bicisnic, care se credea machiavelic și nu avea încredere în nimeni decît în Blacas – și nici măcar în el ! – sau în duhovnicul său, abatele Rocher... Era în stare să se oprească oriunde îl apuca foamea lui năpraznică, să bată la ușa oricărei case nobile, trezind stăpînii și slugile ca să i se pună masa... sau, fără a se sinchisi de cei care veneau sau nu veneau în urmă, era în stare să pornească în goana ghipcanilor lui, singurel, fără escortă, încotro vedea cu ochii... Că se învoise, chipurile, să plece la Lille, și că le spusese prinților și generalilor să se îndrepte într-acolo, asta nu dovedea nimic. Se prea poate să-i fi dat iar în gînd s-o șteargă pe nesimțite către vreun port sau altul : Havre, Dieppe sau Boulogne. La

început, regele părea să împărtășească punctul de vedere al fratelui său : orice, numai să nu se pună din nou la cheremul regentului Angliterei... Ura lui Charles împotriva celor de la Buckingham Palace îl făcuse să spumege și, amintind toate ocările suferite pe vremea surghiunului la Hartwell, să repete într-una că, în ceea ce-l privește, niciodată, nici în ruptul capului, nu s-ar duce să îmbătrînească și să-și sfîrșească zilele la engleji ! Mai bine să cadă în mîinile lui Buonaparte... Sînt lucruri pe care nu le mai faci a doua oară. Contele d'Artois stătea la îndoială dacă nu cumva maiestatea-sa, frate-său, care în ultimele douăzeci și patru de ceasuri își schimbase de zece ori planurile, părerile, hotărîrile și țelurile, primise să-i urmeze sfaturile doar fiindcă era sătul de atîta harță. Căci, în focul ciorovăielii lor, niciodată ca în seara aceea Ludovic al XVIII-lea nu ajunsese atît de departe cu zbieretele clocotitoare de mînie, dar și cu dovezile și ocările care să-l înfunde pe frate-său. Una mai cu seamă arăta dihonia ce intrase în ei. Regele nu zvîrlise ocara asta în obrazul fratelui mai mic decît de două sau de trei ori în toți anii aceștia. Cea mai grea. Știa el ce face ! O păstra numai de zile mari. Charles nu se putea gîndi la ea fără să se simtă năpădit de rușine și furie. Domnul de Charette... scrisoarea domnului de Charette ! I-o trîntise Ludovic, de la obraz ! Degeaba ridicase din umeri contele d'Artois. Își amintea de vorba asta ca de-o batjocură cumplită. Și ce-i venise să-l sfătuiască pe rege să-și caute adăpost în Vandeia ? Ludovic atît aștepta, un clenci de care să se lege. N-ar fi scăpat prilejul să-și umilească fratele nici pentru un tron, nici pentru o mîncare.

– Tocmai domnia-ta, frate, zici că vrei să te duci la șuani ? Crezi, așadar, că dînșii au uitat de scrisoarea domnului de Charette...

Domnul de Charette e mort și îngropat, istoria aceea n-o crede nimeni, și-apoi, cine mai stă să-și amintească de-o întîmplare fără însemnătate ? De altminteri, scrisoarea e un fals ticluit de agenții Angliei... Asta e ! Charles îl povățuise pe rege să meargă în Flandra. Și Ludovic, căruia astma și bucuria de a-și fi înjosit fratele îi tăiaseră răsuflarea, n-a mai avut puterea să se împotrivească. Dar în drum ? Era de ajuns ca favoritul său Blacas să vină cu una din ideile năstrușnice, care încolțeau în închipuirea lui de provental ! Dracu știe unde putea fi regele la ora asta... Dacă i s-a întîmplat vreo nenorocire ? Nu că Charles își lua dorințele drept temeri, dar, în sfîrșit, la o adică, în cazul cînd burduhănosul Ludovic ar fi lipsă – ar fi lipsă ! – nu i-ar reveni oare lui datoria de a asigura continuitatea monarhiei ? Ar exista barem o voință regală... Unde-o fi, într-adevăr, regele ?

Regele bătea drumurile. Trecuse de mult rîul Oise, pe la Beaumont, era acum la două leghe de Noailles şi dormea ca un nenorocit, hurducat încolo şi-ncoace pe pernele trăsurii, căzînd mereu peste bietul Duras, horcăind şi sforăind ; iar în faţă, Blacas, care îşi făcea inimă rea gîndindu-se la medaliile sale expediate în ajun cu un om de încredere spre Anglia, unde se şi afla ducesa... El găsea că prinţul de Poix se întinsese prea de tot, mai ales că trebuia să fie cu băgare de seamă, ca nu cumva să atingă cu picioarele pe maiestatea-sa, care gemea în somn, pesemne săgetat de reumatisme... Nu puteau deschide gemuleţul trăsurii, regele fiind de felul său friguros. Le lipsea aerul şi se simţea o duhoare... Drumul era păcătos, căci de la invazie nu mai avuseseră timp să-i astupe gropile. De amîndouă părţile berlinei regale cu şase cai goneau ca nişte umbre călări, aplecate înainte, muschetarii escortei. Multe trăsuri se pierduseră de-a lungul drumului. Din vreo douăzeci plecate de la Pavilionul Florei, cîte vor ajunge măcar pînă la Beauvais ? În drum, Ludovic al XVIII-lea renunţase pe neaşteptate de-a se mai duce în acest oraş, către care se îndrepta totuşi curtea lui. Convoiul apucă deodată pe drumul spre Creil. La Luzarches, însă, rîndaşii staţiei de poştă spuseră, pe cînd schimbau caii trăsurilor, că pe şoseaua dinspre Amiens, undeva către Clermont, erau trupe care se răzvrătiseră, arborînd cocarda tricoloră. Atît a fost de ajuns pentru ca Ludovic al XVIII-lea să renunţe de-a mai lua drumul spre Creil, care duce drept la Amiens, şi să facă, prin Viarmes, cale-ntoarsă pînă la Beaumont şi Noailles, cu ordine lăsate escortei de-a trece prin Beauvais-Abbeville, ocolind Amiens... Blacas se întreba dacă nu cumva maiestatea-sa revenise la ideea fugii în Anglia, acum, cînd contele d'Artois nu era acolo să-i stea împotrivă. Abbeville... va să zică, drumul spre Boulogne. S-ar putea chiar face îmbarcarea la Crotoy... Omul regelui nu împărtăşea ura contelui d'Artois. El s-ar întoarce bucuros la Hartwell, în Anglia. Şi-apoi, nevastă-sa, colecţiile sale...

A doua trăsură era aceea a lui Alexandre Berthier, în care se aflau ducii de Croy d'Havré, de Gramont şi de Luxembourg, veteranii, cei care nu mai mergeau călare în fruntea trupelor. Pe lîngă trăsură, printre ofiţerii puşi s-o escorteze în această etapă a marşului, se găseau Houdetot, istovit la culme, şi Géricault, călărind ca în vis, şi pe care ploaia şi frigul îl ţineau treaz.

*

Ca toţi tinerii francezi din generaţia lui, Théodore cunoştea mai bine geografia Europei decît pe cea a ţării sale. Oricît de fulgerătoare

ar fi izbînzile, le urmăreşti pe hartă, gîndul o ia înaintea ostaşilor, iar entuziasmul celor tineri vrea să înţeleagă şi să prevadă mişcările trupelor pe mereu alte locuri, vrea să-şi închipuie oraşele, pădurile, fluviile... Şi oricît de robit era picturii şi cu mintea la altele decît la război, mocnind în el, sub acea politeţe respectuoasă care îi cîştiga simpatia tuturor, o împotrivire tăcută faţă de tot ce-i înflăcăra pe ceilalţi, să nu uităm că Géricault avea şaisprezece ani în zilele bătăliei de la Austerlitz, douăzeci în anul celei de la Saragosa [1], şi că gloria e molipsitoare. Dar într-o lumină întoarsă deodată, înfrîngerile sînt ca trăsnetul, ele te orbesc mai întîi şi e nevoie de cîtva timp încă după fulger ca să le poţi înţelege.

Invazia din 1814 nu-i învăţase nimic pe tinerii aceştia neliniştiţi, măcinaţi deopotrivă de nădejdi şi deznădejdi, umiliţi şi totodată prinşi în vîrtejul prăpădului, jinduind după o nouă şi altfel de viaţă, obosiţi şi plictisiţi de toţi aceşti Agamemnoni şi de toţi aceşti Leonida [2], de înfăţişarea teatrală a vieţii publice, scîrbiţi, de asemeni, de uriaşul putregai al domniei banului, care era cealaltă faţă a lucrurilor, ca şi de preţul cu care, fără ruşine, se plătea eroismul. Aliaţii n-au făcut nici trei luni de la Rhin la Paris, cu toate că provinciile renane şi belgiene nu erau decît ţinuturi de graniţă, unde pînă şi retragerile păreau să fie manevre. Dar de acolo, de la ceea ce pentru un general Maison ca şi pentru un elev al liceelor imperiale, pentru mulţimea de gură-cască din bulevardul Temple sau pentru speculanţii de la bursă, pentru un rîndaş al grajdurilor de la Versailles ori pentru Théodore Géricault rămînea frontiera adevărată a Franţei – şi asta în ciuda mitului imperial, al prefecţilor şi al garnizoanelor – de acolo şi pînă la oraşul acesta, pe care năvălitorii, doar strîngîndu-l în pumnul lor, ar opri tot sîngele în trupul mare al Franţei, de la frontieră la Paris, nimeni n-a avut răgazul şi nici înfiorătoarea stăpînire de sine de-a privi înfrîngerea în faţă, sub noianul veştilor pripite care se băteau cap în cap, anunţînd fie înaintarea aliaţilor, fie victoriile noastre de pe urmă, trîmbiţate de gazete, căci privirile tuturor rătăceau între Champagne şi Flandra, întrebîndu-se de unde va veni lovitura hotărîtoare, care va îngenunchea deodată mîndria noastră hăituită.

[1] Oraş din Spania, care a rezistat eroic (1808—1809) trupelor cotropitoare ale lui Napoleon.

[2] Agamemnon, rege legendar din Argos şi Mycena, căpetenia grecilor în războiul troian. Leonida, rege al Spartei, care a murit vitejeşte cu 300 de spartani apărînd trecătoarea Termopiile împotriva perşilor (480 î.e.n.).

Pentru Théodore, în departamentele acestea, care nu erau decît niște semne adăugate în zilele sale pe hărțile Franței, nu vedea decît ineluşele administrative ale oraşelor, şi în jurul lor parcă un întins povîrniş, un deşert între lumea graiurilor străine şi ceea ce era însăşi viaţa lui, Parisul, acest amestec de neliniști şi descoperiri, de încîntări şi dezamăgiri, de tutun fumat în odăiţa din dosul prăvăliei, unde pictase *Ofiţerul de vînători* din 1812, de vin alb băut la Saint-Cloud, de alergări dezmetice prin marele parc de la l'Ile-de-France pe un cal spumegînd, despre care nu şti de se va prăbuşi el mai întîi sau călăreţul, apoi scrînciobul ameţitor de la *Tivoli* şi tablourile lui Da Vinci de la Luvru, *Plimbarea pe Malul Apei* şi Circul Franconi, straniile lumini de seară în arenele din Monmartre şi necontenitele ciorovăieli cu Horace Vernet şi Dedreux-Dorcy asupra vieţii şi artei, întîietatea culorii faţă de compoziţie sau dimpotrivă – în sfîrşit, Parisul, acest amestec de păduchelniţă şi eleganţă, de palate şi de cocioabe, măreţ şi scîrnav, ca un uriaş teatru de operă cu nenumărate culise, fără de sfîrşit, un decor de străluciri înfipt într-o cloacă de lături şi de schilavi, de o parte înzorzonarea neruşinată a celor de la Tuilerii, şi de cealaltă îngrămădirea uliţelor întunecate, trăncăneala din pieţe, strigătele ursarilor şi dresorilor de cîini prin gropile negre ale ogrăzilor.

Şi iată că, lepădîndu-le pe toate în urma lui, înainta acum în acest mare gol, cu nepăsarea soldatului, pe căi alese de alţii pentru dînsul – de-ar fi avut măcar răgazul să aleagă ! – călcînd prin beznele dese ale nopţii, îmbrăcat în această tunică roşie care îi ardea trupul, gonaş nevăzut la o drăcească vînătoare, în trapul întins al unui cal istovit, a cărui suferinţă o simţea în gîfîiala lui, în pasul devenit şovăielnic, poticnindu-se de bolovani şi înfundîndu-se în noroi – iată că Théodore Géricault, bătut de vînt şi de ploaie, pătruns, în ciuda mantalei, a sudoarei şi a platoşei, de un frig de gheaţă în ajunul primăverii, se întreabă ce-o mai fi şi chervanul acesta hurducat în ciuda cailor proaspăt înhămaţi la ultima staţie de poştă, alaiul acesta de trăsuri, în care colo, în cea dintîi, un rege podagros moţăia pe crinii pernelor, cu burboniana-i buză groasă şi răsfrîntă, vîrîtă în umărul ducelui de Duras – iată că Théodore Géricault, în această cavalcadă fantastică de muschetari frînţi de oboseală, prăpădiţi, cu picioarele sîngerînde în ciubotele lor şi cu şezutul încins în nădragii de piele, după aproape cincisprezece leghe de goană neîncetinită decît la popasurile făcute prin fleşcăraia unor tîrguri ale căror nume le aflai anevoie sau în neaşteptatele opriri, cînd nu lipsea mult să se rostogolească unii peste alţii din pricina vreunei berline care apucase greşit la o înfurcitură de

drumuri sau a vreunor călăreți care se năpusteau de-a curmezișul propriului lor convoi, crezîndu-l tăiat deodată în două de niște drumeți ieșiți cu carele de pe un drum de țară – iată că Théodore Géricault e cuprins de amețeala omului care cade, cade, cade în gol sau în vis, nu știe, dar își dă seama deodată de nebunia zorzoanelor de pe trupul său și a fleacurilor din suflet, de fiecare nasture al uniformei, de fiecare inel al curelelor ce-l încing, de șa și de scările ei, și de toate cîte a uitat să le facă înainte de plecare, bîntuit de amintiri în care citește peste măsură de limpede, ca și cum și-ar da în cărți, hărțuit de-o spaimă nespusă, de un singur gînd care se deapănă fără de sfîrșit, iar și iar, apoi se pierde, se repetă, se frînge și iar se înnoadă, în trap, în trapul nopții nesfîrșite, înăbușitoare, friguroase, în pleoscăitul repede și necontenit repetat al cailor prin ochiurile de apă ale drumului desfundat, căci e greu să-ți închipui cum poate arăta un drum potopit ceasuri după ceasuri și ce simțămînt te încearcă călcînd în prundișul umed, în clisa groasă, în nămolul fleșcăit, în pietrele prăvălite, cînd pămîntul se moaie sub tine, cînd copitele grele de noroi cleios se afundă deodată în bălțoace ca într-o gîrlă și cînd îți trece pe dinainte un peisaj adormit, urcușuri, povîrnișuri, cotituri, taluzuri, umbre nedeslușite, copaci ca niște arătări, ici și colo case întunecate după lungi pustietăți străbătute, apoi mai e teama că ai greșit drumul, amăgit de un coboriș și, pe neașteptate, îți iese înainte o pădurice de tufani, larma convoiului face să crească liniștea dimprejur, gîndurile se fugăresc unele după altele și în fiecare dintre acești oameni e simțămîntul că sînt străini unii față de alții, că nimeni nu trăiește aceeași istorie, ci e o fugă de destine individuale, o îmbulzeală de țicneli, în trap, trap, trap, în goana unei monarhii care se duce de-a dura, a unei lumi care merge anapoda, în fuga unei mincinoase aristocrații împopoțonată ca la teatru, cu stindardele ei noute și gloria ei de abțibilduri, cu frica ei de comparații și semeția ei de copil care face pe grozavul în întuneric, cu scaunul pe roți drept tron și Voltaire-ul din Kehl [1] sub altare, trap, trap, și ducă-se dracului osia care s-a rupt la harabaua de bagaje a prințului de Wagram, prințul habar n-are, își roade unghiile, ca de obicei, în a doua trăsură a convoiului, visînd la doamna Visconti, cu o casetă pe genunchi, și, dumnezeule, ce mai harababură a ieșit, s-a spart convoiul, un glas a răsunat : „Hei, trageți hodoroaga în șanțul șoselei !... gata, sau am scrîntit-o ? ian te uită cum vin caii unii peste

[1] Adică ediția completă a operelor lui Voltaire, publicată în orașul Kehl din Germania sub îngrijirea lui Beaumarchais.

alții ! stai ! oprește !" Și trupele își refac rîndurile, se înșiră, pornesc iar, în trap, trap, trap... Atenție, o să vă pierdeți regele pe drum, o să pierdeți firul istorici, lăsați să treacă urmarea acestui foileton erol-comic, ceată de drăngălăi, hai, strîngeți rîndurile și înainte, trap ! Să nu slăbească spaima, să nu se potolească frica, să vă piară somnul, hai, strîngeți rîndurile, atît ne leagă pe toți palida groază care face să tremure bojocii acestor nobili drumeți și să filfîie mantalele călăreților în cea dintîi licăreală a zorilor !

Departe, în urma lor, departe, hăt dincolo de rîul Oise, la trei leghe de Saint-Denis, escorta regală ieșea cu chiu cu vai din noroaiele în care se înfundase. Ce de vreme pierdută la Saint-Denis ! Și ce noapte de coșmar ! Cavalcada și dezordinea, sentimentul neputinței și al mînici, amintirile împletindu-se cu întunericul prielnic.

Un caleidoscop în capul ducelui de Berry : și Virginia părăsită... și copilul acesta sînge din sîngele lui... și micii bastarzi din Anglia... și ocările și bucuriile... și prințesa rusă pe care țarul n-a voit să i-o dea de soție... și regele luîndu-l la rost pentru încurcăturile sale amoroase... Nu se știe din ce pricină, într-o dimineață de primăvară, la o vînătoare prin Devonshire, ochii unei fiare încolțite... Ca să ne întoarcem la iezuitul acela : ce-o fi căutat acest Tourluchon în casa de pe strada Valois-Monceau ? Degeaba căuta îndărăt, scormonind prin amintirile sale de la Hartwell ; ducele nu putea să-și aducă aminte în ce anume împrejurare se vorbise de pușlamaua de călugăr, o istorie scîrboasă care explica legăturile lui cu maiestatea-sa... Nu făcuse oare pe doctorul în oastea prinților ? Ce se întîmplase cu el la Quiberon ? Despre asta Charles-Ferdinand are să-l întrebe pe tată-său...

Cînd ajunse pe dealul de la Ecouen, ducele de Berry, care mărșăluia cu grenadirii, văzu ivindu-se în dreapta sa, deasupra colnicului, zorile. Își opri calul. Cîmpia despuiată și plumburie se înfățișa ochilor în vuietul vîntului care împrăștia norii. Un fel de lumină pîcloasă scălda șesurile către răsărit, iar aici oastea mai orbecăia în noapte și noroi. Dar nu mai ploua. Ciudat lucru ! După ce că toată vremea blestemaseră ploaia, această fleoarță nerușinată, acum se obișnuiseră cu ea. Abia cînd se făcu ziuă, băgară de seamă că încetase să mai cadă. Alteța-sa înjura de mama focului :

— Poftim ! Paștele și grijania lui de soare ! S-a pregătit pentru întoarcerea lui Buonaparte !

Sîntem la 20 martie : în grădina Tuileriilor vestitul castan o fi înflorit...

– Şi acum o să ne împuie urechile cu minunea ! Prostimea nu mai poate după istorii de-astea şi, colac peste pupăză, azi e şi ziua de naştere a puiului de lup [1].

Cu o furie copilărească, ibovnicul Virginiei Oreille începu să zbiere, că bine ar fi de s-ar porni iar potopul.

*

În acest timp, Saint-Denis rămînea locul unde se strîngeau buluc trupele fugite de pretutindeni. La crăpatul zorilor se găseau în oraş peste şapte mii de soldaţi ! Cum de se adunaseră acolo, cînd toate ordinele cereau să se păstreze oarecare distanţă între unităţi, de teama unei molipsiri ? Habar n-avea nimeni de asta, iar mai mult nu ştia nici comandantul de căpetenie, Macdonald, duce de Tarente, care îşi bătea capul să priceapă cum şi pentru ce se afla acolo batalionul generalului Saint-Sulpice, alcătuit din foşti ofiţeri ai imperiului, puşi la jumătate soldă şi care aşteptau să fie trimişi la vatră. Nu mai departe decît ieri, acest batalion era la Vincennes, alături de voluntarii domnului de Vioménil. Cine le dăduse ordin să vie încoace ? Lucrul rămînea tot atît de neînţeles ca şi aducerea escortei regale, în ajun, pe Champ-de-Mars. Trebuia să le facă vînt acestor zurbagii, drumul spre Rouen era tocmai potrivit pentru dînşii, dar generalul lor nu se mai simţea în stare să le poruncească. Ofiţerii, cu chipiul pe-o ureche, împînziseră tot oraşul, făcînd gălăgie să li se deschidă crîşmele, în care ospătarii înfricoşaţi, cu pantalonii traşi în grabă şi moţăind de-a-mpicioarelea, le turnau de băut. Alţii, prin preajma cazărmii, se dăduseră în vorbă cu ostaşii gărzii naţionale din garnizoană. Cine îi adusese aici ?

Generalul Maison, fălcos şi cîrn, cu chica de păr negru şi des, cu spătoşia-i de atlet bondoc, jura pe toţi dumnezeii că n-are nici în clin, nici în mînecă cu daravera asta, şi Macdonald ieşi de la dînsul avînd în ochi acea lucire de mînie rece, pe care o arăta de obicei. Se afla aici cam de un ceas şi jumătate, venind de la Villejuif, unde, potrivit ordinelor date de la Paris după plecarea regelui, avusese naivitatea să-şi caute statul-major fantomă, care nu se găsea nici la Saint-Denis, aşa cum nădăjduise. Îl aşezase, cît mai rămăsese din el, într-un han, adică pe generalul Hulot, şeful statului său major, sosit cu dînsul de la Paris, apoi ieşi să vadă niţel ce se petrece în Saint-Denis. Păcă-

[1] Aşa îi spuneau regaliştii viitorului duce de Reichstadt, fiul lui Napoleon şi al Mariei-Luiza.

toasă stare de spirit în oraşul acesta ! O mulţime de oameni parcă uitaseră că trebuie să doarmă, dar mai era freamătul celor care începuseră să se trezească, apoi zgomotul jaluzelelor trase, glasul de sus al zorilor... Zică Maison ce pofteşte, fapt este că el se afla acolo de cu seară şi că lăsase să se întindă dezordinea. Civilii, fugarii, treacămeargă. Dar ostaşii ? Ce era forfota asta necontenită de răzvrătiţi, la şase dimineaţa, chiar în pragul cazărmii ? Regimentul de vînători încartiruit aici era aproape tot în stradă, ofiţerii de-a valma cu ostaşii, care în bluză, care în uniformă. Destui dintre ei păreau afumaţi, sau cel puţin miroseau a rachiu.

Macdonald, care se dusese la generalul Maison după noutăţi, însoţit de un subofiţer şi de doi soldaţi călări, hotărî să dea o raită prin oraşul acesta, pe care-l cunoştea prea puţin şi unde venise să aştepte trupele cărora le dăduse ordin să se adune la Saint-Denis. Dumnezeu ştie ce mişelii se urzeau pe-aici ! Un tîrguşor, nimic mai mult, dar dincolo de faţa clădirilor se întindeau livezi, ogoare şi grădini de zarzavat, iar prin locurile virane mai plutea încă o rămăşiţă a nopţii tulburi ; în sfîrşit, o mică mahala străbătută de pîraie mistecioase, care şerpuiau în albiile lor nevăzute, fără socoteală, vîrîndu-se deodată pe sub case şi străzi, sau pierind cu totul, ca să ţîşnească cine ştie unde – sau poate că acelea erau altele ? De-o parte şi de alta a pîraielor se înşirau mori, tăbăcării, vopsitorii. Alături de catedrala cu cele două turle ale ei, ca nişte degete ridicate să binecuvinteze, Palatul Legiunii de onoare – în care se mai păstra într-ascuns, după spusa unora, credinţa în împărat – îşi înălţa zidurile înalte şi mohorîte, iar în dosul parcului său se zărea încă un coş de fabrică, aceea de pînzeturi colorate a domnului Juval, trădînd că-i o apă pe aproape. În toate şuvoaiele acestea tainice, ducînd la vale vopsele şi rămăşiţe, cînd pe dedesubt, cînd printre maluri întunecate, i se părea lui Jacques-Etienne că vede răsfrîngerile întortocheate ale gîndurilor ascunse care frămîntau acest Saint-Denis, plin de ameninţări şi de amintiri, de regi morţi şi de pîngăritoare răbufniri ale norodului. Ce i s-a povestit despre rezistenţa opusă ruşilor, anul trecut ? Sîngele înroşise apa acestor pîrăiaşe, apoi se subţiase în cazanele fabricilor, că nu-l mai puteai deosebi de leşia tăbăcăriilor. Iar înspre partea unde erau morile, uliţa în semicerc părea un colţ de mică Olandă soioasă, ca o privelişte zugrăvită de un meşter şi căreia anii i-au întunecat culoarea. Toate acestea se vedeau, de altminteri, în lumina cenuşie a zorilor, pe sub norii care se şi umflau, cu pîlpîiri repezi, colo, către Gonesse... Mahalaua asta era liniştită pe lîngă strada Parisului, care tăia inima tîrgu-

lui şi unde se îmbulzeau trăsurile venite din Capitală, familii întregi plecate cu noaptea-n cap ca pentru un drum lung, gata să se prăbuşească în stradă sub povara coşurilor şi geamantanelor, o mulţime de fugari pe jos, împestriţaţi şi jegoşi, apoi trupe care soseau de pretutindeni într-o zarvă de bucătării pe roate şi de căruţe, ostaşi cu feţele nerase, călăreţi, infanterişti... Înghesuiala atingea culmea în strada Compoise, pe unde dădeai în Piaţa Armelor, la catedrală. Aici era hanul pe care îl alesese mareşalul, ultima clădire din dreapta cînd vii spre piaţă, ca să-şi instaleze cartierul general, şi Hulot asuda de zor acolo, aplecat asupra vrafului de hîrtii administrative, planuri directoare şi ordine de marş, cu toate că n-avea lîngă dînsul pe nici unul din ofiţerii serviciilor sale, instalate cine ştie pe unde. Umblau prin tîrg să dea de ele.

Ducele de Tarente se întorcea la han muncit de griji. Maiestatea-sa trecuse pe acolo către ora unu după miezul nopţii. Unde s-o fi aflînd acum ? Şi apoi, cu cai schimbaţi la toate staţiile de poştă, regele mergea repede, nu-i vorbă, dar cine-ar fi putut să se ţină după dînsul ? Mareşalul îşi înfăţişa cam în ce hal trebuie să fi ajuns escorta regală bătînd drumurile, şi totuşi închipuirea lui era încă departe de adevăr. Pe ploaia asta, care nu încetase toată noaptea ! Zări pînă şi în uşa hanului o strînsură ce da de bănuit – îl aşteptau oare pe dînsul ? O liotă de apucaţi, şi printre dînşii se deosebeau foşti ofiţeri de-ai împăratului, scoşi din armată cu jumătate soldă, care tăcură recunoscîndu-l pe mareşal. Ce fel de sentimente puteau să aibă pentru el oamenii aceştia ? Respectau în el pe comandantul de căpetenie al armatei de la Melun sau pe soldatul de la Wagram ? Jacques-Etienne se prefăcu că nu-i vede şi intră repede în han, unde servitorii deschideau tocmai obloanele ferestrelor. I se pusese în mare grabă o masă de lucru într-o încăpere de jos, ce da în stradă. Avea hîrtii de iscălit şi mai trebuia să trimită furieri înaintea eşaloanelor, ca să le pregătească încartiruirea. Trebuia să organizeze mişcarea trupelor, a unor trupe care nu voiau să se bată, a unei oştiri puse, chipurile, sub comanda lui. Treaba era pe jumătate făcută de Hulot. Pe-afară creştea mulţimea celor sosiţi de la Paris, care lăsîndu-şi nevestele şi servitorii în caleştile şi berlinele îngrămădite în piaţă şi în stradă, veneau să întrebe pe ce drum să apuce. Simţiseră că acolo e un stat-major şi nu mai era chip să le ţii piept, dădeau buzna.

– Drumul spre Beauvais e oare sigur ?

– E adevărat că trupele răzvrătite îi urmăresc pe prinţi ?

Se şi vedeau urmăriţi de mamelucii lui Bonaparte. Erau emigranţii de pînă ieri, reluîndu-şi aerul de vînat hăituit şi tonul de milogeală, pe care le uitaseră vreme de un an. De la Saint-Denis începea emigraţia, toată slugărnicia, toată lăcomia nesăţioasă a acelora care se pregăteau să aştepte mult şi bine, şi a căror viaţă nu va mai fi, poate încă douăzeci de ani de acum încolo, decît o înjositoare anticameră... Jacques-Etienne aştepta întoarcerea aghiotantului său, un locotenent căruia îi dăduse o însărcinare, şi nemaiputînd sta locului, săvîrşi greşeala de-a ieşi din birou. Haita se năpusti asupră-i. Fu împinsă îndărăt. Printre cei pe care ostaşii se sileau să-i împiedice să se repeadă la mareşal se afla o străină, şi el recunoscu numaidecît pe doamna Visconti, înfofolită în mantaua ei de călătorie şi cu pelerina leoarcă de nu-i mai ghiceai culoarea dinainte. Macdonald se grăbi către italiancă, rugînd-o să intre în biroul său improvizat, unde ardea un foc straşnic. O aşeză la gura sobei şi îi scoase pălăria ca să i-o usuce. Giuseppa îşi aranja părul negru, de parcă s-ar fi aflat la teatru, înainte de-a se arăta în lojă.

Iubita prinţului de Wagram, „prostia lui Berthier" – cum îi zicea Napoleon – se schimbase mult de cînd o cunoscuse Jacques-Etienne, pe la sfîrşitul celuilalt veac, la Paris, de unde amantul ei titular, care stăruise pentru primirea lui Visconti ca ambasador al republicii cisalpine, era absent, luînd parte la campania din Egipt. Pe vremea aceea Macdonald era văduv. Trecuse un an şi jumătate de la moartea soţiei sale dintîi, Marie-Constance, şi, întors din Italia, cu rănile vindecate ca vai de lume, ameninţat şi de oftică, se hrănea cu papară din făină de *sago* [1], cum prescriau doctorii acelui timp, şi cu lăpturi. Căpătase dintr-asta o paloare interesantă şi, cu nasul său în sus, plăcuse doamnei Visconti, pe care nu puteau s-o mulţumească scrisorile din Egipt, fie şi însoţite de micile desene cu măscări făcute de Alexandre Berthier în marginea mărturiilor sale de dragoste. Jacques-Etienne găsise lîngă dînsa uitarea unei aventuri din care i s-au tras numai necazuri cu generăleasa Leclerc, adică Paulina Bonaparte, aceea care avea să-i pricinuiască mai tîrziu lunga sa dizgraţie. Giuseppa era de pe atunci destul de coaptă, dar frumuseţea ei n-avea mai puţină strălucire ca a Paulinei la nouăsprezece ani. Visconti trecea drept putred de bogat şi republica cisalpină trebuie să fie plătit foarte puţin pentru huzurul reprezentantului ei în Palatul Tessé de pe cheiul Voltaire, o frumoasă şi vastă reşedinţă, în care soţul Giuseppei putea petrece după pofta

[1] Feculă produsă de „arborele de pîine", care creşte în arhipelagul Indoneziei.

inimii. Oricît ar fi fost de minunată casa din strada Ville-l'Eveque, unde doamna Leclerc nu se simţea de fel stînjenită de bărbatu-său generalul, care comanda pe atunci în Bretania, era totuşi o locuinţă burgheză : te loveai acolo de Beurnonville sau de Moreau, care se ţineau şi ei de poalele stăpînei. Puţin a lipsit ca din asta să iasă o dramă între dînşii : din partea lui Moreau, cu ciubeica-i scurtă între dinţi, cu republicanismul şi cu ambiţiile sale, zău, te mai puteai aştepta ! Dar Beurnonville, căruia îi datora tot... De altminteri, nu era dînsul cel care, în calitatea lui de inspector al armatei pentru Anglia, cum i se zicea, pusese la cale trimiterea soţului acolo ? Asta îi dădea drepturi, chiar şi pe acela de-a minţi...

Doamna Visconti, aşadar, îşi îngăduise toate toanele. N-au trecut decît şaisprezece ani de atunci, şi anii aceştia se simt la o femeie. Vîrsta rotunjise frumuseţea romană a Giuseppei, şi obrazul ei arăta, în cele dintîi ceasuri ale dimineţii, o paloare bolnăvicioasă sub părul rămas negru, desfăcut în două bucle mari pe frunte. Nu pierduse însă nimic din vraja care părea să fi subjugat pentru totdeauna pe prichindelul acela de Berthier.

Giuseppa zîzîia niţel şi avea gîtul umflat, trădind puţintică guşă, ceea ce ispiteşte pe destui bărbaţi şi place pictorilor, care văd în ea plinătatea formei. La aproape cincizeci şi cinci de ani nu avea nici o zbîrcitură. Poate că asta venea şi dintr-o oarecare imobilitate a obrazului, singura meteahnă ce-i rămăsese dintr-un mic accident suferit cu un an înainte. Şi oarecare neîndemînare cînd îşi mişca mîna stîngă. Doctorul zicea că, vezi dumneata, aceasta e din pricina corsetului strîns prea tare.

Îşi scosese mănuşile ei lungi, pătrunse de apă, şi le ţinea în faţa focului. Dacă ar fi fost după dînsa, n-ar fi părăsit Parisul nici în ruptul capului, dar prinţul de Wagram... nu-l numea pe Berthier niciodată altfel, decît în intimitate, cînd îi spunea Sandro... prinţul de Wagram – căci acum, după pierderea principatului de Neufchâtel, nu i se mai putea zice alteţa-sa serenisimă – ei bine, prinţul de Wagram se întorsese, intrînd ca o furtună în locuinţa lui de pe strada Neuve-des-Capucines – trecuse de ora nouă seara – şi nici măcar nu venise numaidecît la dînsa, în casa de alături, pe bulevard, pentru că avea să-şi pună hîrtiile în ordine şi să-şi strîngă lucrurile personale. E drept că o expediase încă de marţea trecută pe Marie-Elizabeth cu copiii la Bamberg. Doamna Visconti zicea întotdeauna Marie-Elizabeth, niciodată prinţesa de Wagram sau prinţesa de Bavaria... nu din gelozie – ferească sfîntul ! – dar nu-i displăcea să amintească în ce bune

relații se afla cu nepoata unui rege și cu tînăra soție a bătrînului ei amant. Că unii trăncăneau pe seama lor ? Și pentru că locuia în bulevardul Capuținilor, într-o clădire lipită de palatul mareșalului, de unde acesta venea s-o vadă printr-o portiță din fundul grădinii ? N-au decît să trăncănească ! Napoleon nu reușise s-o despartă de el, nici chiar însurîndu-l cu o fată de douăzeci și patru de ani, cînd Berthier avea cincizeci și patru. Cum spuneam, Marie-Elizabeth luase diligența marți cu copiii și guvernanta, așa că trebuie să fi ajuns, dacă toate s-au petrecut cu bine. Înțelegi dumneata, prințul de Wagram – cu toate că nimic nu era încă sigur – nu putea să lase la Paris, tocmai cînd se înjgheba tabăra de la Melun, o femeie care abia născuse al treilea copil. Un înger de fetiță ! O cheamă Elizabeth, ca și pe mămica ei. Băiatul are cinci ani, cealaltă fetiță, trei. Așa că vezi și dumneata, e mai bine să fie la părinții ei...

– Am stat cinci seri împreună, ca altădată, urmă doamna Visconti. Știi, sîntem foarte bune prietene, Elizabeth și cu mine. Făceam în trei o partidă de *whist*... dar, ce să mai spun ? Cinci seri lungi, cînd e așa de urît afară și cînd vîntul șuieră printre copacii din grădină... Eram ca niște soți bătrîni, care trăiesc în tihnă. Aproape că uitasem de marea mea durere...

Macdonald se înclină, vrînd parcă să zică : „Știu, știu..." Trecuse ceva mai mult de un an de cînd îi murise fiul, Ludovic, baron de Sopransy, în urma rănilor căpătate în bătălia de la Leipzig. Poate că asta o făcea să sufere mai mult decît strînsoarea corsetului... dar medicii nu cred că durerile morale au vreo înrîurire asupra inimii.

– Dacă ai ști – vorbi ea mai departe – ce rău mă simțeam de un an încoace în apartamentul meu din bulevardul Capuținilor ! Deasupra mea se afla, mă-nțelegi, garsoniera lui Ludovic. De-ai ști ce băiat era ! Știu, dumneata îl cunoșteai ca ofițer, faptele sale strălucite... Cînd mă gîndesc că sînt oameni destul de răutăcioși ca să pretindă că prințul de Wagram l-a făcut general, și că fără el n-ar fi putut s-ajungă !

– O, cît despre asta – zise Macdonald – n-o s-o creadă nici unul din cei care au fost la Austerlitz, cînd el a pus mîna pe ajutantul țarului ! Sau la Ucles [1], în 1809, cînd a adus mareșalului-duce de Bellune șapte drapele și peste cinci mii de prizonieri...

– Oamenii flecăresc... E drept că îl adora pe prinț, privea la el ca la tatăl său... Nu-l prea cunoscuse pe domnul de Sopransy. Și ce

[1] Localitate din Belgia, unde a avut loc o bătălie între trupele austriece și cele franceze (1809).

colţişor drăguţ avea la noi, în bulevardul Capuţinilor ! Închipuieşte-ţi, în 1812, cînd se afla rănit în Rusia, numai despre asta îmi scria... Lua măsuri pentru a modifica aşezarea odăilor, a perdelelor, şi, de acolo, îl schimba pe decorator, cerea să i se lege cărţile după moda englezească, arătînd cu de-amănuntul că muchea trebuie să fie galbenă, iar scoarţele cu o frumoasă hîrtie marmorată şi lustruită... Ah, bietul meu prieten, azi, cînd intru în odaia lui goală şi cînd deschid fără să vreau o carte... Ştii, avea patima gravurilor... şi cum îţi spun, muchea galbenă...

I se aduceau mareşalului nişte hîrtii din partea generalului Hulot, să le semneze.

– Afară de asta nimic nou ? întrebă el.

– Nu, domnule mareşal.

Îşi întoarse faţa la focul din sobă. Flăcările aruncau o lumină destul de tragică pe chipul vizitatoarei.

– Aşadar, Alexandre ţi-a cerut să pleci ?

– O, nu ! Nici nu i-a trecut prin cap. Pornea ca întotdeauna cînd era vorba de un război, de o campanie, aşa cum s-a dus în Rusia cu împ... – îşi muşcă limba – ...cu Buonaparte... Şi numai dumnezeu ştie ce-am putut să sufăr, în sfîrşit, ce-am putut să suferim, Marie-Elizabeth şi cu mine, cînd l-au apucat reumatismele lui groaznice... Ai trecut prin asta şi ştii ce-nseamnă !

– E boala epocii noastre, zise Macdonald. O are şi regele. A lui nu i se trage însă de la Berezina... Nici noi, de altfel, n-am căpătat-o acolo... Cred mai degrabă că e o amintire din Italia... sau din Olanda. Afară de asta, Berthier nu se despărţea niciodată prea uşor de dumneata, nici cînd urma să plece într-o campanie. Mi-aduc aminte ce furios era Napoleon văzînd că se lasă rugat să meargă în Egipt !

– Eram mai tineri pe atunci, zise ea. Şi dumneata de asemeni...

Apoi, după o tăcere :

– De data asta, însă, cînd oare se va întoarce ? Cum are s-o ducă pe acolo ? Între noi fie vorba, l-am silit să ia cu dînsul bijuteriile mele... Cu astea se va putea descurca oricînd... Bineînţeles, poate să se refugieze în Bavaria la socrii săi dacă regele părăseşte ţara... Dumneata unul crezi că regele, ai ?...

Macdonald făcu un gest, vrînd să ocolească răspunsul. Era aproape o mărturisire. Doamna Visconti scăpă un „ah" şi rămase nitel să cugete, apoi se porni iar să toarne. Căci era vorba de viaţa lor, de viaţa întreagă, iar nu de cîteva zile ! Să-l lase singur, după ce s-au obişnuit să trăiască împreună şaptesprezece ani... da, şaptesprezece

ani ! El i-o spusese aseară : chiar dacă se va duce la Bamberg, n-ar putea să rămînă acolo şi, de altminteri, nici Marie-Elizabeth n-ar sta, că-i e lehamite de Bavaria. Viaţă de provincie ! Se vor întoarce îndată ce va fi cu putinţă la moşiile lor de la Gros-Bois sau Chambord. Dar ti-vor oare lăsaţi să intre în ţară ? Aici e aici ! Cît despre ea, la început nici prin gînd nu-i trecuse – nici prin gînd ! – să părăsească locuinţa din bulevardul Capuţinilor. Maiestatea-sa pleca la miezul nopţii. Ce era să facă pînă atunci ? Şi-a strîns geamantanele, rochiile, în sfîrşit, toate ! Nu putea să pornească la drum atît de tîrziu seara. Aşa ceva nu se face. Apoi, ea e dintre fiinţele acelea care nu pot fără somn şi e incapabilă, dar ştii, incapabilă să doarmă într-un scaun ! Îl lăsase să plece pe prinţul de Wagram cu caseta ei de bijuterii şi o trăsură încărcată de bagaje, care urma să se încoloneze în convoiul regal, la poarta palatului... dar de îndată ce s-a văzut singură, au năpădit-o gîndurile, i s-a arătat viitorul... Nu, nu putea să-i facă lui una ca asta, să-l lase singur, adică să-i lase singuri, pe el şi pe Marie-Elizabeth în asemenea împrejurări... Iată de ce venise aici ca să-l ajungă din urmă pe prinţ şi să meargă cu dînsul oriunde s-ar duce... căci, doar n-ajunsese încă la Bamberg, nu-i aşa ? Se hotărîse la asta deodată, în toiul nopţii, şi aşteptase să se facă dimineaţă, iar dimineaţa o găsi încă şi mai hotărîtă să plece după dînsul. Dar pentru ce se duceau la Lille ? E un oraş groaznic ! Maiestatea-sa nu putea ajunge acolo de-a dreptul, fără nici un popas, ce dumnezeu ! Unde-o fi înnoptat curtea regală ?

Auzind-o, Macdonald se ţinu să nu pufnească în rîs. Curtea ! Doi duci, un prinţ şi doi valeţi, căci restul trebuie să se fi pierdut în drum din lipsă de cai de schimb – şi asta mai e o curte ?

– Habar n-am, doamnă ! spuse el. Aceasta e în legătură cu multe alte lucruri, starea drumurilor, caii de poştă... Maiestatea-sa socotise dintru început să înnopteze la Amiens, dar se prea poate să-şi fi schimbat gîndul pe drum... Nu sîntem tocmai siguri de prefectul nostru de Somme, ştii dumneata, domnul de Lameth... În locul dumitale aş porni în goană spre Lille, fără a mai face popas... Vei da uşor de Alexandre la Lille...

Ea avea o rugăminte la Jacques-Etienne. Are să facă asta pentru dînsul, pentru Berthier... Ce anume ? Îşi lăsase camerista în trăsură şi ţinea mult s-o aducă aici. Unde era trăsura ? Macdonald deschise uşa cabinetului său. Pe coridor o gălăgie de oameni care pretindeau să stea de vorbă, personal, cu mareşalul. Macdonald ieşi să-i potolească, lăsînd-o singură pe doamna Visconti.

Ar fi trebuit mai întîi să-l liniştească pe el însuşi cineva. Îşi pierduse sărita de cînd statul său major se rătăcise cine ştie pe unde. Maison îl înştiinţase, ce-i drept, că-şi va găsi trupele la Saint-Denis, deoarece ducele de Berry îi spusese că vor fi îndrumate într-acolo – dar celelalte trupe ! Alteţa-sa nu le văzuse doar pe toate, oricum ! Făcuseră din el comandantul de căpetenie, şi după asta se apucară toţi să comande, să hotărască, să dispună de trupe, şi cine voia lua o trăsură şi pleca unde poftea. Armata de la Melun trebuia, firește, să se tragă îndărăt ca să acopere fuga regelui, dar asta cînd i s-ar fi dat ordin – ce naiba ! – numai cînd i s-ar fi dat ordin să se mişte ! Jacques-Etienne se dusese să-şi caute statul-major acolo unde îl aşezase, la Villejuif. Şi iată că nu se mai afla nimeni la Villejuif încă de pe la unsprezece seara. Chiar nimeni nu s-ar putea spune, căci erau generalii Haxo şi Ruty, pierduţi într-o căsoaie, cu trei tunuri, într-o livadă de alături, şi un detaşament de pionieri beţi turtă în cîrciuma vecină. Îl luase pe Ruty cu dînsul la Saint-Denis, dar nici urmă de stat-major la Saint-Denis, ca şi la Villejuif. Singur Hulot, pe care îl adusese în bagajele sale şi tot atît de stingher ca mareşalul însuşi. I se semnalase totuşi existenţa serviciilor administrative ale statului-major, cu un căpitan, undeva pe aici, într-o clădire rechiziţionată, şi, cum auzise asta, Macdonald trimisese în grabă pe adjutantul său să vadă despre ce e vorba. Acesta se înapoia tocmai cînd mareşalul se găsea încolţit de fugari în uşa hanului, între un tenor de la Opera Comică, foarte înspăimîntat de întoarcerea împăratului, şi o jumătate de duzină de doamne şi de domni bătrîni, îmbrăcaţi după moda de la Hartwell din 1810, sau chiar după aceea care se purta cu cinci ani mai înainte la Mitau ; apoi, familii întregi aşezate pe geamantane, copii care plîngeau, tineri zevzeci pălăvrăgind pe seama Căpcăunului şi cărora din uşă le răspundeau cu mîrîituri foştii ofiţeri ai imperiului.

– Ei, locotenente – făcu Jacques-Etienne – ce-ţi spuse căpitanul acela ?

Adjutantul nu voia să vorbească în mijlocul liotei de fugari. Intrară în cabinet.

– E nebunie curată, domnule mareşal ! începu el. Toţi generalii ăştia, coloneii... fşt ! au dispărut... ca şi cum i-ar fi suflat vîntul ! Nu însă fără să...

Se opri dînd cu ochii de o doamnă aşezată la gura sobei.

– Poţi vorbi în faţa doamnei Visconti, zise Macdonald, cînd, deodată, o zări pe aceasta răsturnată în jilţ şi mănuşile ei căzute în foc, arzînd.

– Dumnezeule ! izbucni el. Ce-i cu tine, Giuseppa ?

Îi spunea ca odinioară. Ea nu-l auzi însă. Era leşinată, şi amîndoi începură să-i bată uşurel mîinile, pînă ce scoase un geamăt şi deschise ochii, uitîndu-se la dînşii ca şi cum nu-i vedea.

– Repede un doctor ! zise mareşalul, şi loctenentul ieşi în fugă.

Era ridicol şi stînjenitor la culme într-o clipă ca asta să aibă în biroul său o femeie care-şi dă duhul. Îndepărta gîndul că ar putea fi ceva grav. Nu că se prăpădea cu firea pentru doamna Visconti sau pentru Alexandre Berthier... Dar, în sfîrşit, chiar dacă ar fi unii pe care dragostea lor îi face să surîdă, ei bine, dragostea asta era una dintre rarele legături trainice din vremea imperiului... În ciuda pasiunilor trecătoare ale Giuseppei, a căsătoriei lui Alexandre din porunca împăratului... Macdonald îşi aminti cu un fel de îndoioşare de mutra buimăcită a lui Berthier în ziua cînd răposase soţul Giuseppei, fostul ambasador Visconti, tocmai cincisprezece zile după ce dînsul, călcîndu-şi pe inimă, se căsătorise cu prinţesa Bavariei, ca să-i facă pe plac lui Napoleon... Şi, la urma urmei, poate că cei de azi vedeau în dragoste o nimica toată, pentru că nu se simţeau în stare să iubească, absorbiţi cum erau numai de afaceri şi gonind după avere... Ei însă, ostaşii de la Jemmapes [1], puneau în toate măreţie...

Pînă una-alta, cu boroboaţa asta pe cap şi trupele care nu mai soseau ! Să stea aici aşteptîndu-le ? Şi contele d'Artois cu alteţa-sa ducele de Berry şi cu Marmont, unde s-or fi aflînd la ora asta ? Unde era regele ?

Doctorul se ivi cu o grabă surprinzătoare : pesemne că se găsea în casă, unde prinţesa d'Orléans, călătorind spre Lille ca să se întîlnească cu fratele ei, îşi lăsase aici de cum începuse să însereze pe una dintre doamnele sale din suită, pe care o apucaseră durerile facerii. Îl linişti pe mareşal : doamna Visconti avusese o mică criză de inimă, dar nimic grav, n-o să moară acum dintr-asta. Macdonald puse să fie transportată într-o cameră de la etajul întîi şi porunci :

– Căutaţi-o pe camerista doamnei Visconti ! Trebuie să fie într-o trăsură în faţa porţii...

Se întoarse apoi către adjutant :

– Ce zici, locotenente ? Începuseşi să spui...

Celălalt se roşi. O găsea pe doamna Visconti tare frumoasă. Îi plăceau femeile niţeluş coapte, cu cearcănele adînci sub ochi – şi

[1] Bătălia de la Jemmapes (Belgia), în care armata franceză, comandată de Dumouriez, a înfrînt trupele austriece (1792).

apoi, auzise atîtea despre marea dragoste a mareşalului Berthier pentru italianca asta, iar el avea o fire romanţioasă. Leşinul ei... frumosul ei gît rotund...

– Ce ziceam ? A, da... Ei bine, domnule mareşal, închipuiţi-vă că generali şi colonei au trecut cu toţii pe-aici... Şi şi-au lăsat iscălitura că au trecut, am văzut-o cu ochii mei, căpitanul mi-a arătat-o...

– Şi-au lăsat iscălitura ? Ce tot îndrugi acolo ? Nu ştiu dacă doamnele leşinate te-aduc în halul acesta, dar ai, locotenente, un aer cum nu se poate mai zăpăcit !

Celălalt îşi zmucea mustaţa : nu doamna Visconti era pricina acestei tulburări, ci mînia. Întregul stat-major, înainte de a se împrăştia, trecuse în seara de 19 pe la administraţie spre a-şi încasa solda, ba chiar... asta le punea vîrf la toate... şi *îndemnizaţia de intrare în campanie !* Da, aşa cum vă spun ! Unde erau acum ? Pesemne că bat drumurile în trăsuri, gonind spre frontieră sau spre porturi, după ce şi-au făcut rost de nervul războiului !

– Bine, locotenente, zise Macdonald. Învaţă-te să nu-i mai judeci pe superiorii dumitale ! Ofiţerii aceştia vor avea de dat socoteală într-o zi sau alta. Cui ? Asta-i altă căciulă. Dar, vom rămîne oare aici toată viaţa ? Dacă mă asculţi pe mine, după ce îl vei informa pe generalul Hulot, du-te şi te culcă ! E o canapea în odaia de alături... N-ai dormit noaptea trecută, dragul meu, şi avem încă de furcă azi... Eu mai rămîn cu hîrţoagele astea...

Rămas singur, se simţi deodată foarte obosit. Ziua părea să-i fi trezit reumatismele. Braţele şi picioarele îi erau amorţite. Ar fi voit să-şi scoată cizmele, dar se răzgîndi : dacă le scoate, nu mai e chip să le pună iar... Degeaba, ochii i se închideau. Aşezat în jilţ, la masa de lucru, după ce mîzgăli primele semnături, se simţi şovăind. Pica de somn şi-i cădea capul pe masă, dar se scutura înfiorat şi iscălea mai departe. Oboseala asta îl umilea. Nu voia să se dea bătut. E vîrsta. Se pomenise altădată făcînd haz pe socoteala generalului de Beurnonville, căruia i se întîmpla mai des aşa ceva. Beurnonville... Dumouriez... chipurile lor de soldaţi îmbătrîniţi se aşezau între dînsul şi hîrtiile de pe masă. Dumouriez trădase Convenţiunea. Şi îl predase pe Beurnonville austriecilor. Beurnonville, drăguţul de Beurnonville, îl părăsise în 1814 pe împărat... Poate că vîrsta e de vină. Poate că o faci din oboseală, cînd pici de somn. Pichegru avea totuşi treizeci şi patru de ani, ca şi Jomini, cînd cu mişelia aceea... iar Moreau patruzeci cînd celălalt l-a tras pe sfoară... Cît despre Jomini, ăsta nu era decît un intrigant şi un ambiţios josnic, clocotind de furie

că n-ajunsese la treizeci şi patru de ani decît general de brigadă ! Ah, la naiba ! Mă scîrbeşte felul ăsta de-a te da, ba cu unii, ba cu alţii !... De altminteri, Beurnonville văzuse just anul trecut. Cam prea devreme, asta-i tot.

Mareşalul tocmai aţipise cînd Hulot veni să-l trezească. Sosise domnul de Jaucourt. Abia dacă a moţăit nitel în diligenţa care l-a adus de la Paris pînă aici. Aşa zicea, convins că mareşalul îşi făcuse somnul. Trebuise să-i vestească pe miniştri că maiestatea-sa îi ruga să plece la Lille. Apoi altă alergătură pentru a spune cam acelaşi lucru ambasadorilor – şi pînă dai de ăştia ! Le-a trimis o circulară, pe urmă a lucrat toată noaptea la minister, ajutat de doi slujbaşi, unul să scrie şi celălalt să nimicească hîrtii. Treaba asta îl ţinuse pînă la cinci dimineaţa şi nu-i rămăsese decît un ceas să-şi vadă de-ale lui... La şase părăsise reşedinţa sa din strada Varennes. Acum se făcuse şapte. Unde era regele ?

Macdonald încercă să fie politicos. Jaucourt o şi întinsese...

Mareşalul ieşi atunci în stradă, pentru ca aerul proaspăt să-l mai învioreze. Îl urmărea amintirea lui Dumouriez. Un trădător ? Învingătorul de la Valmy ? Unii povestesc bătălia asta punînd tot meritul în seama lui Kellermann [1], dar, la urma urmei, cine comanda acolo ? Macdonald îşi aminti răspunsul unui comisar al Convenţiunii pe lîngă armatele de pe front : „Ce-i tot daţi cu Dumouriez şi cu Kellermann ! Învingătorul de la Valmy e poporul !" Poporul ! Ăştia cînd spun poporul, s-a isprăvit, au spus tot ! Jacques-Etienne a văzut de mai multe ori poporul luînd-o la sănătoasa, cum s-a întîmplat la Pas de Baisieux, unde soldaţii s-au întors spre Lille, omorîndu-şi generalul... Poporul ! Generalii sînt cei care cîştigă bătăliile ! Poporul ! Cînd am luat comanda regimentului din Picardia, pe drumurile Belgiei, poporul o lua la fugă, cîntînd marşurile eroice care se cîntau pe atunci la Paris !

În visarea lui trează, mareşalul amesteca zilele, feţele oamenilor... Hoinărea pe meleagurile acestea din nordul ţării, de unde au început pentru dînsul măririle : locotenent-colonel a doua zi după Valmy, colonel după Jemmapes... La Jemmapes văzuse pentru întîia oară pe flăcăul acela falnic de douăzeci de ani, un voluntar din anul II al revoluţiei [2], acoperit de praf, de noroi şi de sînge, care tocmai smulsese din mîinile duşmanului drapelul batalionului său şi se numea

[1] General, apoi mareşal al Franţei şi duce de Valmy (1735—1820).
[2] Anul 1794.

Nicolas Maison... Acelaşi care, general, în noaptea asta de la Saint-Denis, îl primise cu o mutră atît de jalnică... Dar cine, totuşi, învinsese la Jemmapes ? Un tînăr oarecare, Maison, sau Dumouriez ? Sau ducele de Chartres ? Victoriile sînt repede date uitării şi-i de ajuns să vină o înfrîngere ca Nerwinden [1], pentru ca nimeni să nu se mai gîndească nici la Valmy, nici la Jemmapes. Macdonald, colonelul regimentului din Picardia, era cît pe ce s-o păţească atunci cînd Dumouriez predase austriecilor pe comisarii Convenţiunii şi trecuse la duşman împreună cu tînărul duce de Chartres. L-au bănuit că fusese în cîrdăşie cu trădătorul. Asta s-a întîmplat la Lille. Cîţi ani erau de atunci ? Douăzoci şi doi. Şi iată că se întorcea la locurile acelea, azi, în 1815. Nu mai puteai pricepe nimic acum din ceea ce a fost. Nici instituţiile, nici oamenii. Dar pe atunci ce-ar fi gîndit el de situaţia în care se găseau astăzi ?

În orice caz, în stradă situaţia nu mai putea fi stăpînită. Mişunau foştii ofiţeri ai imperiului, apoi fugarii şi o mulţime de gură-cască de toate felurile. A, mai bine făcea dacă şi-ar fi pus hainele civile, ca ieri cînd se dusese la rege !

Se întoarse la han şi acolo nici nu se aşeză bine în jilţ, că adormi ca un nenorocit.

*

Cît vezi cu ochii, case zugrăvite în toate culorile pe malul unei ape negre, cu acoperişuri care se înalţă ca treptele unei scări şi perdeluţe albe cu ciucuri la ferestre, oameni ducînd în spinare coşuri încărcate cu lemne, zborul raţelor sălbatice hăt-departe pe sub pulberea norilor şi o corabie pe care o ghiceşti în spatele debarcaderelor cenuşii, cu steguleţele în vîrful catargului... Doamna general-maior Maison e încă o copilă, sau aproape o copilă, mişcîndu-se sprintenă pe picioarele gingaşe, foarte mirată de sînii ei abia crescuţi şi de rotunjimea blondă a braţelor. Îşi trecea vremea bătînd cercul, o joacă în care s-au prins şi verişoarele sale Van der Meulen. De ce trebuie să treacă tocmai acum de-a lungul grilajului curţii soldaţi francezi în zdrenţe, şchiopătînd, frînţi de oboseală, cu braţul oblojit şi cu o stea de sînge pe cămaşă în dreptul umărului ?

Giuvaerurile flamande au fost ascunse în dulapul spaniol sub vrafurile grele de cearşafuri împăturite, şi vecinii, la căderea nopţii,

[1] Comună din districtul Liège (Belgia), unde armatele austro-prusace, sub comanda prinţului de Coburg, au înfrînt armata lui Dumouriez (1793).

arunci peste zid bilețele înfășurate pe o pietricică, mesaje conspirative sau scrisori de dragoste. Pe aici bărbații sînt roșcovani și femeile poartă broboadă scrobită de dantelă. Toate grijile de pînă mai ieri parcă au pierit, marea condică plină de socoteli e uitată, nu mai pomenește nimeni de vapoarele așteptate și-i ca și cum apele s-ar fi retras pentru totdeauna... Nu mai dă nimeni pe la biserică. La ce bun? Dumnezeu și-a întors privirea în altă parte. Norodul mîrîie. Trebuie să încui porțile, căci oamenii sînt hoți.

Deodată, priveliștea începe a se roti ca o moară și greutatea trupului pare să se afunde într-un hamac, sau e o claie care se prăbușește, o uriașă pernă de puf... Copila nu mai e singură, cu brațele-i blonde, cu mijlocul rotunjor și cu tainele pîntecului său... Cînd tresare in somn, simte lungit lîngă dînsa un uriaș dulău negru, cîrn, cu răsuflarea umedă, și știe că nu-l mai poate respinge, ar fi acum fără noimă, un dulău cald și tare, cu brațele parcă din aceeași piele ca și cureaua pe care și-a scos-o cînd s-a culcat; o fiară, da, o fiară, și iată că fata a prins gustul acestei stranii vecinătăți, că pipăie în beznă căutînd ciinele, chemîndu-l cu tot felul de alintări, ca să-i placă, și cu o teamă nedeslușită, tulbure... Unde ești? Unde ești?

– Ssst! sisîie generalul, așezat în pat, gol, iar prin crăpăturile jaluzelelor se vede că s-a făcut ziuă.

Bate cineva în ușă... un glas neliniștit... Cine-i acolo? E oare visul care continuă? Maison s-a dat jos din pat, mormăie o înjurătură pentru că nu-și găsește papucii și în timp ce-și pune o cămașă, brațele sale ridicate se zbat în aer cu furie. A trîntit un scaun.

– Cît o fi ceasul, Nick? întreabă vocea din fundul alcovului, iar el mai înjură o dată și nu răspunde.

Repede, pantalonii, cizmele. Se aude din nou bătînd în ușă. De două sau de trei ori. Dulăul latră.

– Dar așteaptă nițel, ce dracu!

Era ordonanța lui, venind să-i spună că sînt niște ofițeri care vor să-l vadă numaidecît și nu înțeleg de vorbă, zicînd că dacă generalul doarme, să fie trezit. Par foarte întărîtați și, ce mai încoace-ncolo, făcuseră o rea impresie sentinelei de la poartă, care, văzînd că-s zece, nu îndrăznise să le pună pușca-n piept.

– Au să mă lase totuși să-mi dau cu apă pe ochi! zise Maison înciudat.

Se văzuse într-o oglindă cu părul hălăciugă și cu cămașa desfăcută pe pieptul păros. Își privi unghiile și adăugă:

– Spune-le acestor domni că vin îndată...

Erau foşti ofiţeri de-ai imperiului, scoşi din armată cu jumătate de soldă, şi-l aşteptau pe generalul-guvernator al Parisului în biroul său de lîngă intrarea apartamentului. Nu voiseră să facă anticameră jos, în curtea cazărmii... Vedeai dintr-o privire despre ce era vorba, după atitudinea lor lipsită de respect, unul stînd la fereastră, altul aşezat pe marginea mesei şi bătînd hîrtiile cu un beţişor, toţi cu capelele pe cap, iar husarul cu pipa în gură... Salutară totuşi, din obişnuinţă, luînd o ţinută mai cuviincioasă.

– Ce doriţi, domnilor?

Erau locotenenţi, căpitani – na, şi un maior... Purtau uniforme deosebite, o împestriţeală de culori, unul o tunică tivită cu blană aruncată pe umăr, altul un dolman cu brandeburguri, căruia îi lipsea un nasture de argint, al treilea o manta de cavalerie... Uniforme verzi, albastre, galbene şi roşii... Un soi de mostre de soldaţi de plumb cu vopseaua scorojită, nu toţi bărbieriţi cum trebuie şi cătînd la el cu o semeţie obraznică. Maiorul vorbi cel dintîi. Se prezentă: „Maiorul Latapie..." Veniseră să solicite, să so-li-ci-te de la domnul general-maior Maison un ordin prin care trupele din garnizoană să fie pornite neîntîrziat asupra Capitalei, spre a ieşi înaintea maiestăţii-sale Napoleon I, împărat şi rege. Se temeau că ar putea izbucni tulburări în Parisul părăsit de Burboni, şi în ceea ce-i priveşte...

– Nu înţeleg limbajul acesta... Uiţi, maiorule, în faţa cui te afli...

Maison privea pe fereastră. Ploaia încetase şi un soare palid îşi juca lumina pe tabla acoperişurilor joase ale clădirilor cazărmii. Generalul clipi din ochii încă aburiţi de întunecimile nopţii. Micul său discurs, aspru şi scurt, ca un plesnet de bici, n-avu nici un succes. Unul dintre căpitani ieşi înainte, fără să se sinchisească de maiorul care începuse o frază.

– Domnule general – zise – anul trecut la Lille...

Maison se uită la el şi-l recunoscu.

– A, dumneata eşti, căpitane Absalon... Cum se întîlnesc oamenii!

Stăteau faţă-n faţă, măsurîndu-se din ochi. Pe aceşti doi oameni nu-i mai despărţea gradul. Căpitanul Absalon fusese dintre cei care au condus răzvrătirea, cînd generalul, pe atunci comandant al garnizoanei din Lille, adresase trupelor proclamaţia sa, recunoscînd guvernul provizoriu.

– Domnule general, anul trecut la Lille ne-aţi spus...

Ştia el, Maison, ce le spusese atunci, la Lille. Oricum ai privi lucrurile, vorba lui nu avusese alt înţeles decît că soldaţii şi ofiţerii lor nu trebuiau să se amestece în politică, că nu-i treaba lor nici să

hotărască încotro să meargă, nici dacă trebuie să asculte de un guvern sau de altul... Armata e armată : ea execută ceea ce ordonă comandantul de căpetenie şi atît. Husarul îşi scoase pipa din gură ca să rînjească în voie. Era un locotenent, un copilandru cît o namilă.

– Sună frumos, armata ! zise el pe un ton de mojicie trufaşă. Dar Franţa, de ea nu vă pasă, domnule general ?

Ceata de ofiţeri făcuse roată în jurul lui Maison, unii vîrîndu-se atît de aproape în el, încît le simţea răsuflarea. Era ca un cerb încolţit, dar încă în stare să împungă cu coarnele. În clipa aceea uşa se deschise. Se întoarseră toţi într-acolo.

Doamna Maison, neliniştită, venea să vadă ce se întîmplă. Îşi strînsese în grabă şi destul de rău părul ei lung şi blond sub o bonetă încreţită şi îşi pusese un halat de catifea purpurie.

– Scuză-mă, Nick...

– Ce cauţi aici ? izbucni generalul. Haide, şterge-o !

Asta-i mai lipsea acum, să-i stea nevastă-sa pe cap într-o asemenea conversaţie, şi-apoi, nu voia ca dînsa să-l vadă aşa, strîns cu uşa. Poate că ar fi făcut mai bine lăsînd-o la Paris, în locuinţa lor de pe strada Tiroux, dar dacă, totuşi, regele părăsea Franţa...

Căpitanul Absalon o salută pe doamna Maison. O ştia de pe cînd făcea parte din corpul 1 de armată, în timpul mişcărilor de trupe ce-au avut loc în 1814 la frontieră. Era o femeie de patruzeci de ani, destul de frumoasă, dar greoaie, cu un strat de grăsime sub bărbie şi cu ochi de porţelan. Maison o cunoscuse pe vremea celei dintîi ocupaţii a Belgiei [1], cînd se iscaseră tulburările acelea din pricina poporului de jos, care era împotriva ocupanţilor francezi şi se înarma pe ascuns, împins de sărăcie şi de şomaj.

Maiorul vorbea iar :

– Domnule general, telegraful de la Tuilerii a transmis adineauri celui de la Saint-Denis ştirea că împăratul îşi face reintrarea în Paris, în fruntea trupelor care fuseseră trimise împotriva lui. Autorităţile civile şi militare, zice depeşa, sînt anunţate despre aceasta, pentru ca să nu mai dea ascultare decît ordinelor sale şi pentru ca stindardul tricolor să fie arborat de îndată...

Generăleasa aruncă soţului ei o privire înspăimîntată. Avea mai mult ca oricînd aerul unui dulău negru. Ea se trase îndărăt şi, de după uşă, îl mai auzi că zice :

[1] După bătălia de la Jemmapes (1794) Belgia a fost ocupată de trupele franceze.

– Maiorule, toate opiniile trebuie să se plece la chemarea stăruitoare a patriei. Toți francezii, ca să ferească țara de grozăviile războiului civil, trebuie să se strîngă în jurul regelui și al Constituției... Doamnei Maison îi trecu prin minte : „Revoluția... asta-i revoluția... Le spuneam eu c-o să aibă ceea ce caută, oribila matahală de nemțoaică, ducesa și trădătorul de bărbatu-său, acest Soult, pe care ea îl asmute împotriva bietului meu Nicki !"

*

Trecuse de amiază cînd îl treziră pe Macdonald. Era înțepenit, îl dureau șalele și își simțea gura năclăită. Nu, nimeni nu se arătase, nici urmă de trupele care trebuiau să fie întoarse de la Villejuif spre Saint-Denis, așa cum se hotărîse. În sfîrșit, chiar nimeni ? Încotro apucaseră trupele contelui de Valmy, fiul lui Kellermann ? Nici o știre de la Girardin ? În raportul trimis, pomenea de ordinul dat colonelului de Saint-Chamans ca să pornească, prin Villeneuve-Saint-Georges, de la podul din Corbeille către Saint-Denis... Și de aseară pînă acum, nimeni ? După toate acestea, veniră să-l anunțe pe mareșal că, împotriva așteptărilor, un detașament de artilerie sosea dinspre La Fère. Era mișcarea generală a trupelor, declanșată cu cîteva zile mai înainte, pentru a le concentra în tabăra de la Melun, mișcare ce se desfășura mai departe în chip mecanic, fără să se găsească cineva ca să-i pună capăt. Regimente continuau să coboare către Paris, ca și cum se urmărea înadins să i se aducă trupe lui Napoleon. Trebuia să-i oprească pe acești artileriști în drum și să-i întoarcă înspre la Fère. Nu zău, i-au băgat la închisoare pe frații Lallemand pentru că făceau ceea ce fac azi toate garnizoanele din Nord, ascultînd de ordinele regale, chiar în clipa în care regele se refugiază la Lille ! Ce absurditate ! Și Ruty ? Unde e ? Generalul Ruty intră.

– Du-te de-i spune comandantului grupului de artilerie să nu intre în Saint-Denis ! porunci mareșalul. Să se întoarcă de unde a venit !

La drept vorbind, era cam tîrziu, căci se și auzeau tunurile și chesoanele huruind pe caldarîmul străzii Paris, iar cînd generalul Ruty, trecînd prin ceata foștilor ofițeri, strînși în colțul străzii Compoise, încercă să oprească coloana, se stîrni deodată un fel de valvîrtej : ofițerii generalului Saint-Sulpice se năpustiră buluc în stradă, luînd caii de zăbală, răcnind ordine, sărind în furgoane, și Ruty se văzu silit s-o ia la fugă în toiul acestei zăpăceli generale. Macdonald,

cu scheletic său stat-major și cu cîțiva ostași, nu ajunse acolo decît ca să-i mai vadă pe artileriști urmîndu-și drumul spre Paris. Ridică brațele la cer. Ce să facă ? Lumea se revărsa pe toate șoselele și era o învălmășală în care nu se mai putea descurca regimentele, trăsurile și fugarii din Paris, aceștia necăjiți la culme că se dădea întîietate trupelor. Și ca să le pună vîrf la toate, tocmai cînd zăpăceala era mai mare, se ivi un întreg convoi de vehicule și de cai, echipajele alteței-sale ducelui de Berry, care îl așteptaseră mult și bine la Villlejuif, unde nu le sosise decît tîrziu ordinul de-a se retrage către nord. Convoiul trecu prin Saint-Denis, îndreptîndu-se spre nord, cu un tărăboi ce nu s-a mai pomenit.

Ferestrele se deschideau, femei înspăimîntate își astupau urechile. Chiar atunci, același adjutant, pe care Macdonald îl trimisese căpitanului de administrație, veni să-i spună că generalul Maison spălase putina, divizia lui amenințînd să-i facă de petrecanie – sfinte dumnezeule ! – noroc însă că regele trecuse pe acolo cam de multișor ! După asta, iată că foștii ofițeri, ca o ceată de diavoli, se năpustesc asupra convoiului de trăsuri, sar pe cai, zbiară, lovesc, dau jos vizitiii de pe capră și, punînd mîna pe coloană, o întorc spre Paris într-un vuiet de iad, în timp ce trecătorii se feresc din calea lor pe unde apucă, și-i o hărmălaie de înjurături și de rîsete, de „hi, căluțule, hi !", de „asta ai vrut, asta ai căpătat !", o cavalcadă smintită, deșănțată, cu ofițeri francezi în uniformă ! Un maior călare pe un roib ridicat în două picioare luase comanda trupelor : era același maior Latapie, care se înfățișase generalului Maison. Mareșalul privea neputincios la acest spectacol. Oamenii ăștia sînt beți ! Și asta de dimineață ! Jacques-Etienne simțea cum i se roșesc obrajii de rușine. Se întoarse la han și-i spuse lui Hulot să-și ia catrafusele, apoi trecu paza orașului în seama colonelului unui regiment sosit de la Rouen și care încerca zadarnic să explice că i se dăduse ca obiectiv podul de la Charenton. Dar mareșalul, fără să-l asculte, își strînse mîna de oameni ce-i rămăsese și, sărind pe cal, porni în goană mare spre Beauvais. De mîncat, vor mînca undeva mai încolo. Cît despre dînsul, era sătul pînă-n gît de Saint-Denis ! Făcuse tot ce cădea în sarcina lui să facă. Oricum, doar n-o să stea să aștepte trupele care trecuseră de partea lui Napoleon, nu-i așa ? Rolul său era să meargă mereu înainte, să organizeze pozițiile. Hotărîse unde să-și instaleze din nou statul-major : la Beaumont-sur-Oise... Era ora unu după-amiază cînd părăsi hanul, și mareșalul avu o clipă de neliniște, văzînd înaintea lui

grămada de foşti ofiţeri ai imperiului. Ei se dădură însă deoparte în tăcere, lăsîndu-l să treacă.

În vreme ce trăsura lui gonea spre Beaumont-d'Oise, ofiţerii, care tîrîseră către Paris artileria din La Fère, echipajele ducelui de Berry, cuirasierii întîlniţi în cale şi o companie de infanterie, după ce trecură de satul La Chapelle, se aflară deodată faţă-n faţă cu un general în mare ţinută, purtînd cocardă tricoloră la pălărie şi un detaşament de călăreţi care se ivise dintr-o mahala mărginaşă a Parisului. Maiorul Latapie îşi împinse roibul pînă la general şi, oprindu-se drept înaintea lui, îl salută cu sabia.

– Tu eşti, Albert ? izbucni generalul. Ce cauţi aici ?

Era vestitul Exelmans [1], care voia să ajungă la Saint-Denis pentru a convinge trupele aflate acolo să treacă de partea împăratului. Nu erau nici patru luni de cînd generalul, scos din slujbă pentru că scrisese regelui Neapolului, şi trimis de Soult cu jumătate soldă la Bar-sur-Ornain, ţinuse piept poliţiei în apartamentul său din Paris, unde încercase să-şi zboare creierii. Apărea acum pe şoseaua dinspre Saint-Denis şi, nemaiavînd nici un rost să-şi urmeze drumul, făcu semn lui Latapie să vină lîngă dînsul, şi astfel readuse în triumf unităţile răzvrătite de-a lungul bulevardelor către Piaţa Ludovic al XV-lea şi Tuilerii, unde se şi vedea fluturînd drapelul tricolor pe Pavilionul Orologiului.

[1] E vorba de mareşalul Exelmans, care a luptat împotriva năvălitorilor prusaci în campania din 1814, în timp ce cellalţi mareşali l-au părăsit pe Napoleon.

VI

BEAUVAIS LA 20 MARTIE

Ceea ce era Beauvais la 20 a lunii martie 1815 poate că e greu şi dureros să-ţi închipui. Autorul, ieşind din rezerva sa, cere aici colaborarea cititorului. Căci nimic, sau aproape nimic, n-a mai rămas astăzi din acest oraş, din ceea ce fu vraja şi frumuseţea lui, peste care trecu ultimul război. Ca să-ţi închipui ce a fost, trebuie să închizi ochii pentru a nu mai vedea edificiile ridicate în grabă, unele după altele, terenurile virane şi barăcile de azi, golurile căscate dintr-un plan urbanistic, însemnat ici şi colo de clădiri vremelnice, străzile tăiate drept, tot trecutul nimicit, veacuri de aluviuni umane, urmele gîndirii şi obiceiurilor, decorul vieţilor dispărute... N-a mai rămas nimic din acest lung moment al Franţei, nici casele cu creasta ţuguiată, nici acoperişurile parcă încălecate unele peste altele, nici marea fabrică de covoare, unde niciodată nu vor mai fi ţesute din lînă şi mătase chipuri de păstori şi păstoriţe, peisaje în care se îmbina măiestria degetelor lucrătoare şi gingăşia fără seamăn a acestor meleaguri, a viilor care îmbracă valea de jur împrejur şi în fundul căreia dormea molatic oraşul cu ceţurile sale, cu cireşii de la Marissel, cu cîmpiile brăzdate de zborul păsărilor... Nimic n-a mai rămas nici din olăria zmălţuită de la Savignies, nici din gresia de la Voisinlieu, nimic din umilele comori picarde, cufere şi lăzi, broboade, bonete şi pălării, teracote şi zugrăveli naive. Pe unde s-o fi pierdut bătrînească firmă a băcanului cu cel mai bun muştar ? Unde-o mai fi vechiul paloş al călăului ? Nimic n-a rămas din visurile de odinioară. Flăcările au mistuit şi cărţile pe care generaţii după generaţii le-au adunat. E ca o familie care nu mai ştie de unde vine, aşezîndu-şi sălaşul printre ruinele sale şi, de pe acum, nimeni nu-şi aminteşte că frîntura asta de scară, atîrnînd în gol, ducea la un pod în care se jucau copii, iar cazmaua zidarilor împrăştie pietrele nepăsătoare ce au fost un colţ de stradă unde se întîlneau îndrăgostiţii.

În această zi de 20 martie 1815, peste valea de la Beauvais – ca o ceaşcă adîncă spre care cobori din Warluis, printre cele dintîi stînci

de cretă ale Picardiei, acolo unde rîul Therain, în albia sa îngustă, cu malurile îndiguite, face bucla care îmbrăţişează oraşul pe la miazăzi şi apus, între munţii Bourguillemont şi Capron – soarele zgîrcit îşi scoase faţa morocănoasă pe un cer brăzdat de nori ca nişte rufe încă ude, luminînd de sus pîcla joasă, care rătăcea deasupra drumurilor, a colinelor şi a cetăţii. Simţeai, doar uitîndu-te pe fereastră, că trosnesc încheieturile tîrgului, căci se iscase de dimineaţă în clădirea prefecturii, din care se făcu în zilele noastre Palatul de justiţie, o forfotă neastîmpărată, o zăpăceală în birouri, servitorii nemaidînd ascultare poruncilor, pe cînd în faţa catedralei Saint-Pierre se vedeau cete-cete de oameni tulburaţi, iar colo, către Saint-Barthélemy, o hălălaie de căruţe şi trăsuri, îmbulzindu-se unele într-altele.

De doi ani încoace, de cînd soţul ei fusese numit la această prefectură, Nancy nu s-a putut deprinde să trăiască la umbra catedralei, în clădirea gotică cu zidurile proptite în coloane groase de piatră şi turnurile ca nişte căciuli ţuguiate, într-o locuinţă cu ornamente învechite, în curtea îngrădită de jur împrejur. Toată casa e umedă şi posomorîtă. Tînăra ducesă de Massa a venit să-şi închidă aici cei douăzeci şi unu de ani ai săi, îndată după ce i se prăpădise întîiul copil, care avea douăzeci şi două de luni. Aici l-a născut pe cel de al doilea Alfred – ţinuse să-i dea numele pruncului mort – în zilele cînd lumea tremura auzind de invazie, mai an, şi cînd Sylvestre, bărbatu-său, vorbea atît de frumos despre credinţa faţă de împărat, despre hoardele străine... Cu venirea Burbonilor, îşi schimbase părerile... de parcă era altul. De cîteva săptămîni, o micuţă Nanette, cu nasul în sus ca al mămichii, îşi sugea degetele în această clădire mohorîtă, unde, deocamdată, ducele de Massa, purtînd încă doliu după tată-său, mort de inimă rea şi de ruşine puţin timp în urma căderii lui Napoleon, primise în acea dimineaţă pe maiestatea-sa Ludovic al XVIII-lea, care o lua la picior nu se ştia încotro, se zicea că spre Anglia, deoarece ieşise din Beauvais pe şoseaua ce duce la Calais, aşa că degeaba îi pregătiseră în grabă camera cea mare cu tapiserii din clădirea prefecturii. Nu se ştia, de altminteri, nimic din ceea ce se petrecea într-adevăr : abia de cîteva zile se aflase că, debarcat la Cannes, Căpcăunul venea iar să tulbure traiul oamenilor, iar Cannes era atît de departe ! Şi acum, iată că regele se oprise la Beauvais doar cît trebuia pînă să i se schimbe caii la trăsură, lăsînd în urma lui o escortă istovită, tineri frînţi de oboseală, adormind de-a-npicioarelea, fără să mai aştepte să li se dea odăi, cai prăbuşiţi pe caldarîm în şiroaiele de murdării care brăzdau pe la mijloc străzile din Beauvais. Printre ofiţerii aceştia, se zicea, erau chiar unii care locuiseră

aici anul trecut, cînd prințul de Poix le făcea instrucție. În privința lor, oamenii nu împărtășeau aceeași părere : erau, ce-i drept, băieți de neam bun, pe care lumea îi primea cu plăcere, dar burghezia negustorească a tîrgului pretindea că sînt fuduli, mojici, adeseori beți, cătînd gîlceavă persoanelor de vază și socotindu-se mai presus de oricine. Adevărul este că, deși cei de pe-aici erau devotați familiei regale, nu prea iubeau escorta regelui, din cîte avuseseră prilejul s-o cunoască. Certurile nu mai conteneau în casele de pe ulițele strîmte și, trebuie s-o spunem, rău mirositoare, în care coconașii ăștia, astupîndu-și nasul, făceau zile fripte gazdelor cu pretențiile și reproșurile lor.

Pînă una alta, Nancy nu știa ce să facă : ce lucruri să mai ia cu dînsa ? Deșerta cufărul pentru a treia oară. Asta fiindcă o întrerupeau într-una, și ea nu mai știa ce vîrîse acolo și ce uitase. Trebuise doar să-l primească pe mareșalul Marmont, cînd acesta, luînd-o înaintea escortei regale, sosi între amiază și ora unu, după ce umblase toată noaptea. Ducesa porunci să i se dea camera pe care o pregătiseră dimineața pentru maiestatea-sa, și acum mareșalul trebuie să fi adormit acolo... „Cel puțin așa sper – gîndi ea – căci mie odăile acestea mari nu-mi plac. Parcă ți-ar trebui o trăsură ca să mergi de la pat la oglindă... Vorba e : las blana mea aici ori o iau cu mine ? Sîntem în primăvară, dar nu e cald încă... vremea se poate schimba de pe-o zi pe alta..."

Chipul ducesei avea întotdeauna un acr cum nu se poate mai copilăresc. Bărbatu-său o urmărea din ochi, găsind-o, acum, după a treia lehuzie, mai fragedă și mai blondă ca oricînd !

Stătea acolo, plimbînd asupra fiecărui lucru ochii săi căprii în culmea nedumeririi. Nu știa ce să lase și ce să ia, mai cu seamă că habar nu avea de ceea ce se va întîmpla cu dînsa, dacă se va întoarce sau dacă va fi despărțită de Sylvestre... – O, doamne ! – Sylvestre, Sylvestre, de ce nu vii cu mine ? Un prefect nu-și poate părăsi orașul, fugind cu nevastă-sa și copiii. Asta e la mintea oricui. Dar ce poți face cînd nu știi de partea cui să treci ? Nu știau nici măcar ce hotărîse papa... Căci nu se poate ca Sylvestre să fie într-o tabără și papa în cealaltă ! Deocamdată, ducele de Massa era ferm hotărît să rămînă credincios regelui ! Dar mîine ? La urma urmelor, fusese conte al imperiului, primind o pensie la vîrsta cînd alții se țin după fete, apoi consilier de stat... E-adevărat, scumpule, că ești atît de serios ! Pe de o parte, Nancy s-ar fi simțit de o mie de ori mai bine la Paris decît la Beauvais, dar la Paris cu Sylvestre ! Nu se poate închipui singurică în palatul Massa și, dacă-i așa, mai curînd s-ar duce la soră-sa, doamna Perregaux, la țară... Sylvestre zicea că, oricum ar fi, ea nu putea rămîne aici : deoarece regele

se retrăgea spre nordul țării, fie că va sta acolo, fie că va trece în Anglia sau Belgia. Picardia era în primejdie să ajungă ținta bătăliei dintre trupele credincioase și armata lui Napoleon, și apoi te puteai aștepta ca aliații să nu stea cu arma la picior... Dacă vine o a doua invazie ? Nu că ar dori-o, dar... Era o eventualitate logică. Logică. Să zicem că Nancy ar rămîne singură... Dar cu doi sugaci ! „Nu uita să-ți iei veșminte călduroase !" Îl chemau jos pe domnul prefect. „Vin numaidecît."

Îngrozitor era că nu mai mergea telegraful. Nu e chip să afli cum stau lucrurile. Baronul Avice, general de brigadă care comanda regiunea militară Beauvais, se mira că nu primise nici o știre de la șeful său direct, domnul general Maison, și nu știa de ce să se apuce mai întîi. Se aflau în oraș trupe pe care le încartiruiseră la fosta leprozerie Saint-Lazare, altele la seminarul cel mare, la azilul de săraci. Au culcat, din ele, pe paie, pînă și în lăcașurile unor biserici de odinioară, ca Sainte-Marguerite sau Madeleine, devenită liberă de cînd se închisese cu un an în urmă fabrica de prețuri ce era acolo. Soseau însă mereu alți ostași. Dar în ce hal, dumnezeule ! Dacă regimentele trecute de partea lui Bonaparte ar cădea pe neașteptate peste dînșii, ce s-ar face ? Și noi, ce ne-am face ? Cît despre ceea ce se petrecea în mai multe garnizoane, ca Amiens, Clermont, Péronne, știrile ce-au putut ajunge aici, aduse de călători sau de depeșile care soseau, înfățișînd lucrurile mereu în același fel, nu prea erau liniștitoare. Se împrăștiaseră zvonuri în oraș și, firește – zicea prefectul – nu te puteai bizui ca ele să rămînă fără efect asupra elementelor celor mai incontrolabile ale populației, căci se găsesc întotdeauna pescuitori în apă tulbure.

La drept vorbind, zvonurile despre întoarcerea împăratului erau mai curînd rău primite la Beauvais. Și nu numai de înalții funcționari sau de nobletea locului – iată, ca domnul Clermont-Tonnere, stăpînul acelui frumos castel, cum dai spre Marseille-en-Beauvais, și care venise la prefectură să afle ce mai e nou – ci de meșteșugari, adică de tot poporul, căci aici, din treisprezece mii de locuitori, mai mult de jumătate sînt lucrători la manfactură cu familiile lor. E un oraș în care pacea li-e dragă tuturor. Și întoarcerea lui Bonaparte însemna recrutarea, bărbații chemați sub arme, birul sîngelui. Să nu se uite că în 1812 și 1813 nu prea era casă pe-aici să nu adăpostească în pod sau în pivniță dezertori și nesupuși. Fără îndoială că 1789 adusese acestei populații, care trudea în manufacturile de covoare și de stămburi colorate, în spălătoriile pentru albitul pînzeturilor, în postăvării și lînării, în fabricile de moltoane, șifoane, cretoane, olandine și cati-

fele de Utrecht, în torcătoriile de bumbac şi de in, în vospitorii, tăbăcării, mori şi ateliere de sulfat de fier, aceleaşi iluzii care încolţiseră pe atunci cam peste tot în mintea francezilor. Dar '89 era departe. Primiseră la început tot atît de bucuroşi cîrmuirea primului consul, văzînd în el o făgăduială că teroarea nu se va mai întoarce. Îşi făcuseră socotelile uitînd că mai e şi războiul. Şi războiul adusese nu numai chemarea sub arme a bărbaţilor tineri, dar mai ales o lîncezeală a producţiei. Pentru poporul muncitor imperiul însemna, înainte de toate, închiderea fabricilor, şomajul care se întinde an de an, muncitorii fără lucru, exploataţi pe lefuri de mizerie în întreprinderile de binefacere şi mai mult de o treime a muncitorilor de la fabrica de postav, cam o mie două sute, reduşi la cerşit... După criza ce bîntuise în 1811, niciodată oamenii nu s-au mai pus de-a binelea pe picioare, aşa că întoarcerea Burbonilor fu întîmpinată cu un suspin de uşurare, şi asta nu fiindcă populaţia ar fi fost atît de regalistă cît se zicea, dar mulţi aşteptau ca ordinea restabilită, monarhia să aducă, o dată cu pacea, o viaţă normală şi, în sfîrşit, posibilităţi de lucru. Trebuie să ne avem bine cu celelalte popoare, se spunea pe atunci, ca să le putem vinde produsele noastre. Se simţea mare nevoie de pieţe de desfacere. În afară de cîteva comenzi de tapiserii pentru a împodobi palatele de la Malmaison, Saint-Cloud şi Compiègne, ce alta ne adusese Napoleon ? Oricum, cu cei patruzeci de muncitori folosiţi la fabrica de covoare nu se putea ajunge la dispariţia categoriei de „bieţi muncitori". Mai cu seamă de cînd şi fabrica de preşuri se văzu nevoită, la rîndul ei, să-şi închidă porţile în ultimele zile ale imperiului, fără să poată fi înlocuită prin deschiderea unui atelier de gravură în lemn, cum sînt acelea de la Epinal, pe uliţa Geamgiilor. În sfîrşit, se striga *trăiască regele !*, şi chiar necredincioşii luau parte la procesiunile religioase din oraş, uitînd că împăratul era acela care le reînfiinţase, iar la sărbătoarea din iulie[1] fetele purtau prapurile cîntînd, şi lumea le lăsa să treacă înainte chiar dacă erau de neam prost, în amintirea eroinei Jeanne Hachette. La drept vorbind, după un an de domnie, nu simţeau vreo schimbare în bine nici negustorii, nici sărăcimea. Cît priveşte pieţele de desfacere, sfîrşitul blocadei continentale adusese concurenţa englezească. Din prima zi, Burbonii întorşi pe tron ruinaseră dintr-o singură trăsătură de condei industria lînei, bătîndu-şi joc

[1] Aniversarea eroinei Jeanne Laisené, zisă Jeanne Hachette, care a luptat împotriva lui Carol Temerarul (1472), doborînd cu o lovitură de secure (în fr. *hachette*) pe stegarul din fruntea oştilor acestuia, în timp ce asediau oraşul Beauvais.

de străduințele îndelungate pentru îmbunătățirea rasei oilor prin înființarea păşunilor artificiale, străduință care se bucurasc de sprijinul statornic al lui Napoleon. Astfel că prin casele meşteşugarilor aflați la mare ananghie se păstra în dulapul cu haine chipul împăratului şi aveau loc consfătuiri conspirative cu persoane venite de la Paris. Tremurau totuşi la gîndul întoarcerii regimului imperial, cu recrutările sale pentru armată, cu risipa sa sfidătoare. La oraşe domnia emigranților nu s-a resimțit ca prin sate : nobilii stăpini n-aveau ce căuta în aceste uliţe strîmte şi puturoase, unde cerul se oglindea în şanțurile de scurgere, ca să vorbim politicos. Afară doar de cei din garda personală a regelui, alcătuind compania lui de Noailles, cu banduliera lor albastră.

Se aflau printre ei băieți drăguți, cum era cel de lăsase numai regrete în casa doamnei Durand, care avea o fată şi ținea băcănie pe Strada Mare Saint-Martin din mahalaua Picardiei. Trebuie să spun că acest domn de Prat-de-nu-mai-ştiu-ce era un flăcău chipeş, bine făcut şi bun de gură, purtînd falnic coiful şi platoşa ; nu se ştie de ce, blond cum era, avea trăsneala de a zice că se trage din arabi. Altminteri, om la locul lui, venind devreme acasă, neumblînd pe la cafeneaua ostaşilor din gardă, unde întîlneşti femei care îşi fac de cap. Doamna Durand se simțea chiar stînjenită că nu-i putuse da decît odaia asta urîtă, neavînd ceva mai bun. Era vechiul pod al clădirii, deasupra băcăniei, rămas aşa de pe cînd tînăra pereche Durand se căpătuise, mai înainte de a cumpăra şi casa de alături, unde văduva locuia acum cu fiică-sa. Partea proastă era că amîndouă casele fiind atît de vechi şi parcă gata să se prăbuşească, nimeni nu s-a încumetat vreodată, pe cînd trăia Joseph Durand, să străpungă zidul gros dintre locuință şi dugheană, aşa că pînă azi, ca să meargă la tejgheaua ei, doamna Durand trebuia să iasă în stradă, lepădîndu-şi în odaia cu pardoseala de piatră cernită papucii de pîslă şi luînd, din uşă, saboți în picioare, ca o țărancă. Iar cît despre odaia domnului de Prat, ajungeai la ea din dugheană, cățărîndu-te pe o scară şi intrînd printr-un chepeng. Doamna Durand se învoise să-i dea de mîncare tînărului ofițer, primind pentru asta patruzeci de gologani pe zi, căci nu arăta să fie prea bogat domnul Alphonse şi se mulțumea cu puțin, dar trebuie spus că prînzul i-l ducea Denise, şi mititica mai zăbovea să-l asculte. El îi citea versuri, pretinzînd că le face chiar dînsul. Ce-i drept, casa fiind tocmai la marginea tîrgului, prin ochiul de geam al podului vedeai cîmpul şi cerul, mai mult cer decît în orice loc din Beauvais, şi ochii puteau îmbrățişa toată priveliştea pînă la Marissel.

De îndată ce s-a aflat că escorta regelui soseşte, Denise a coborît în oraş, cu tainica speranţă că-l va întîlni pe Alphonse. Împlinise tocmai şaisprezece ani şi erau şapte luni de cînd visa la chiriaşul acesta, care o privise întotdeauna ca pe o fetiţă, şi ea îşi închipuia uimirea lui cînd are s-o vadă atît de schimbată, cu un corset care îi ridica sînii abia îmbobociţi. Era o fată blondă cu un chip minunat, care se împurpura dintr-o nimica, cu gene lungi ca din mătase lucioasă, şi subţirică, în ciuda urîcioaselor boarfe cu care o îmbrăca maică-sa, după gustul ei de femeie serioasă, dichiseli ce-ar fi putut poci o frumuseţe de douăzeci de ani, dar Denise părea în ele o fetiţă împopoţonată cu catrafuse şterpelite din dulapul maică-si. Degeaba îi înfofolea obrazul boneta rotundă şi încreţită, din pînză groasă, cu panglica de-un negru-spălăcit petrecută în jurul gîtului, ascunzîndu-i fruntea neprihănită şi şuviţele gingaşe – asta n-o făcea decît să pară şi mai plăpîndă şi mai fragedă, cu trupşorul care îi juca în bluza prea largă, mîndră că purta corset, şi cu năframa de lînă albă pe umeri, ale cărei capete cu ciucuri se încrucişau pe sînii mici, apoi fusta plisată din aba cafenie, atît de plisată că s-ar fi putut face dintr-însa un turn înfăşurînd-o în jurul unui bold, iar deasupra, ca s-o sluţească şi mai rău, şorţul. Nedeprinsă cum era cu acest clopot ce i se bălăngănea pe picioare, trebuia să ridice cu amîndouă mîinile fusta greoaie în care i se împleticeau paşii, ca să poată sări peste băltoacele din Beauvais. Nu erau decît trei luni de cînd mamă-sa hotărîse că are vîrsta cerută pentru găteala asta caraghioasă. Doamna Durand se îmbrăca la fel de mai bine de douăzeci de ani şi nu vedea pentru ce fiică-sa ar face altminteri. Cîrpise cu chiu cu vai ţoalele ei prea de tot prăpădite, potrivindu-le pe măsura fetei, scosese ca la vreun metru din lărgimea fustei, făcînd să dispară ce era mai ponosit, şi cît rămăsese dintr-însa ajungea ca să cuprindă mijlocul de fetiţă al Denisei.

Aşadar, săltîndu-şi poalele fustei, pe cît putea, Denise înfrunta ploaia pe străzile înţesate de soldaţi, cărora le era mintea la altele ca să mai bage în seamă drăgălăşenia ei, şi ea îi privea pe toţi în faţă, de îndată ce i se păreau înalţi de cinci picioare şi şase şchioape, crezînd de fiecare dată că-l vede pe domnul de Prat. Dar, după o bucată de vreme, priveliştea ce i se înfăţişă o făcu să piardă pînă şi speranţa de a-l întîlni. Aceştia nu mai erau falnicii cavaleri de odinioară, şi printre dînşii vedea unii descălecaţi, tîrînd de zăbală cîte-o gloabă prăpădită, iar alţii soseau din urmă, care călări încă, sau abia ţinîndu-se mototol pe gîtul cailor, care pe jos, după ce-şi lepădaseră undeva în drum caii sleiţi cu balele morţii la gură. În sfîrşit, se mai vedeau cei

care, avînd destui bani şi socotind că pe o vreme ca asta opt leghe de drum prin beznă erau de ajuns pentru unii ca dînşii, tocmiseră încă de la Beaumont d'Oise căruţe şi droşti, şi soseau în cete cu ce apucaseră să ia din lucrurile lor, fără să mai aibă aerul că aparţin unor unităţi militare, cu vreun săculeţ de piele pe genunchi sau înfofoliţi în pături, unii sforăind pe umerii vizitiilor. Cum va putea oare toată liota asta să-şi strîngă iar rîndurile, să mărşăluiască mai departe, să recapete o înfăţişare omenească? Mulţi arătau ca nişte bulgări de noroi şi te întrebai pe unde s-or fi putut tăvăli ca să ajungă în aşa hal? Toţi ca nişte curci plouate, tîrîndu-şi picioarele, rugîndu-se de trecători pentru o cameră. Şi aşa se făcu că Denise, cuprinsă de milă, îl uită pe domnul de Prat şi aduse acasă un tînăr înalt şi roşcovan, zicîndu-se a fi dintre muschetarii suri, ceea ce nu prea se mai vedea în înfăţişarea lui, şi că îl cheamă Théodore. Acum era ora zece dimineaţa şi el dormea cu pumnii strînşi, colo sus, iar hainele ude şi murdare zăceau trîntite pe jos alături de cizmele ca nişte bolovani de noroi, pe care cu mare caznă şi le scosese din picioare. Se vîrîse în aşternut, sub plapoma de puf, fără să se mai spele, gol şi frînt de oboseală, în odaia din capul scării, pe cînd doamna Durand, care vindea muştar şi sare în dugheana de dedesubt, cum arăta şi firma de afară, călca în vîrful picioarelor, făcînd „şşşt" către muşterii, ca şi cum tunetul însuşi ar mai fi fost în stare să-l trezească pe muschetarul domnului de Lauriston înainte de căderea nopţii. Şi cu toate că odaia era socotită de categoria a patra în clasamentul cantonamentelor trupei, ceea ce în vremi obişnuite îi aducea văduvei un cîştig neînsemnat, acum veniseră de zece ori să i-o ceară pentru ofiţeri, ba unul, grenadir al regelui, îşi făcuse chiar culcuşul în cămara din dosul dughenei, pe nişte lăzi, şi nu era chip să-l scoţi de acolo, aşa încît muşteriii se duceau să-l vadă dormind, cu căciula pusă alături, unora făcîndu-li-se milă, altora venindu-le a rîde, căci avea grenadirul un fel de-a sta culcat nitel cam nepotrivit pentru Denise, şi ea întorcea privirea într-altă parte.

Şi soseau, soseau mereu!

Unii se spălau, vîrîndu-se sub cişmele, alţii prin ogrăzi, goi pînă la brîu, puneau să li se toarne în creştet apă caldă, cumpărată cu cinci parale găleata de la sacagii. Eroi, nu glumă! Unii se şi bărbiereau. Mulţi însă zăceau pleoştiţi în mijlocul hărmălaiei de aspre voci picarde din faţa staţiei de poştă de pe Strada Mare Saint-Martin, cu desaga pusă jos şi sabia între picioare, alţii strănutau ca nişte prăpădiţi, de-ţi venea la urmă să te întrebi, uitîndu-te la dînşii, ce anume îi pusese

pe drumuri, în vînt și ploaie, căci, oricît o știai dinainte, nu puteai crede că adunătura asta e o trupă, o cavalerie cum scrie la carte, o armată. Părea un stup dat peste cap, un internat ai cărui elevi au luat-o razna, niște strengari neascultători, care s-au rătăcit prin munți sau prin mlaștini. Veniseră într-adevăr acolo unde li s-a spus să meargă, nu erau de capul lor, ci sub comandă, se mișcau potrivit ordinelor, și să nu-ți vină a crede totuși : aveau aerul unor fugari, unor dezertori. De aceea orașul Beauvais îi primea din toată inima. Cei de pe-aici știau ce vrea să zică aia dezertori ! Femeile din popor se purtau ca niște mame cu marchizii și cu viconții ăștia, și trebuie să spunem că, în halul în care se aflau, ar fi putut trece ușor în ochii acestor femei drept niște muncitori – oameni ca dînsele, ce mai ! Erau aduși prin case, li se dădea de băut, îi așezau la largul lor. Față cu astfel de primire, mulți dintre ei erau mișcați pînă la lacrimi și ziceau : „Ah, așa oraș, mai rar ! Ce oameni credincioși monarhici, și regelui, și nobilimii !" Ar fi fost greu să li se explice ceva în starea în care se aflau, și apoi, la drept vorbind, nimeni nu se gîndea la una ca asta, nimeni nu-și explica nimic, nimeni nu știa prea bine ce se petrece, nici ce gîndea, nici ce are să se mai întîmple... Un singur lucru era limpede în mintea celor din Beauvais : că niște soldați care dau bir cu fugiții ți-i mai mare dragul să-i vezi, pentru că unii ca ăștia nu se bat, și tocmai aici era ideea principală : să nu se bată, mai ales să nu se bată nimeni la Beauvais !

Ceea ce nu e chiar atît de rău.

*

Trăsura care o ducea pe Nancy de Massa cu copiii și bona lor ieșea tocmai pe poarta prefecturii în Piața Sîn Petru, printre cele două turnuri țuguiate, în umbra copleșitoare a catedralei, cînd se ivi drept în fața bisericii Basse-Oeuvre un soi de caleașcă cu patru gentilomi, și printre ei ducesa recunoscu pe domnul de Toustain din garda regală, pe care îl întîlnise luna trecută la Meaux, unde se dusese la o mătușă a lui Sylvestre ca să-i arate copiii, îndată după ultima ei lehuzie.

Ofițerii companiei prințului de Wagram se plictiseau strașnic la Meaux și domnul de Toustain îi făcuse curte ducesei de Massa, ceea ce n-o interesase prea mult atunci, dar revăzîndu-și pe neașteptate adoratorul, așa cum arăta într-o clipă ca asta, ducesa simți parcă dezvăluindu-i-se o taină a istoriei universale. Nu însă pînă într-atîta încît să-și oprească trăsura, dar, prin ochiul de geam din spate, privi în

urma caleștii, care se înfunda în curtea prefecturii de unde dînsa ieșise adineauri. Își frecă năsucul obraznic și începu să cugete la convorbirea dintre marchizul de Toustain și Sylvestre. Doamne, ce mică e lumea ! Totul se petrece în ea ca la teatru : toate personajele sînt scrise dinainte în program și nu poate să apară nici unul mai mult. Apoi, deodată, se lovi cu palma pe frunte.

– Doamna a uitat ceva ? întrebă bona, strîngînd-o în brațe pe Nanette, care își sugea degetul.

– Nimic, nimic, fetițo... Dimpotrivă, mi-adusei aminte... Omul acesta înalt, în fața domnului de Toustain, sub capota trăsurii... Îl vezi ?

– Cum de nu ? zise bona, care privea prin portieră, căutîndu-l pe acel Toustain. Cine e ?

– Nici vorbă că e ducele de Richelieu ! Și eu care nu voi fi acolo să-l primesc ! Se zice că e un bărbat atît de simpatic ! Și povestește întîmplări atît de frumoase despre Rusia !

Era într-adevăr ducele de Richelieu, șezînd strîmb din pricina rănilor pe care și le făcuse pe amîndouă bucile, pentru că, luînd cu dînsul ieri seară, cînd părăsise în grabă locuința sa din strada Royale-Saint-Honoré, zece mii de franci în ludovici de aur, încasați simbătă la Banca domnilor Laffitte și Perregaux, de pe strada Mont-Blanc, îi vîrîse în chimir și, printr-o întîmplare nenorocită, încinsese apoi de-a-ndoasele cingătoarea de piele, în așa fel că monedele s-au revărsat din micile lor punguțe, și de la Paris, ducele făcuse tot drumul la trap și la galop cu ludovicii împrăștiați în izmene, în pantaloni, ba pînă și în cizme, fără să priceapă dintru început ce se întîmplase ; apoi, cînd își dete seama, n-a mai fost chip să facă undeva o haltă, să se dezbrace sub ploaia năprasnică și să-și scoată aurul, așa, în toiul nopții. Se-nțelege că betegit cum era, nu mai putea fi primejdios în ce privește femeile. Nici nu putea să fie găzduit oriunde, căci avea nevoie de un doctor, ca să-i oblojească rănile. Venea tocmai să ceară unul prefectului și cu acest prilej aducea cu dînsul pe tovarășii săi de drum. Se socotea încă norocos de-a fi găsit la Beaumont hodoroaga asta de caleașcă și de-a călători împreună cu marchizul de Toustain, cu Léon de Rochechouart, nepotul lui prin alianță, în acea vreme ofițer la muschetarii negri, după ce îl avusese majordom la Odesa, și cu adjutantul acestuia, domnul de Montpezat.

Să fi fost cam pe la ceasurile două și jumătate.

*

În ceasul acela, mareşalul Macdonald ajunsese pe şosea la un punct pe care îl cunoştea bine, pentru că de acolo trebuia să apuci la stînga ca să mergi la casa de ţară a lui Regnault de Saint-Jean-d'Angely. Cam peste tot prin locurile acestea se vedeau asemenea reşedinţe, mărturii ale unei lumi aşezate pe temelii trainice, căreia şi ducele de Tarente îi aparţinuse şi de care era poate pe cale să se despartă. Unde avea să ajungă tot fugind în urma regelui ? Trebui-va oare într-adevăr să părăsească Franţa ? Nu se putea hotărî la una ca asta. Se închisese în tăcerea lui şi nu răspundea nici lui Hulot, nici adjutantului său, care din cînd în cînd îşi lipea nasul de geamul portierei şi vorbea despre frumuseţea peisajului. Sau zicea netam-nesam : „Mă întreb ce s-o fi făcut acea doamnă italiană..." Ceea ce îl frămînta pe Jacques-Etienne mai mult ca orice era gîndul că nu ştia unde putea fi cu-adevărat regele la ora asta : se temea că în drum maiestatea-sa îşi schimbase planurile şi că în loc să se repeadă spre Lille... Mai era şi istoria aceea cu veştile rele venite de la Amiens, şi totuşi, nimic nu e mai puţin sigur... De altminteri, ce putea face un prefect ? Să atace escorta regală ? Care ofiţeri ar ridica mîna asupra suveranului căruia i-au jurat credinţă ? Povestea nu stă în picioare. Iar dacă, totuşi, Ludovic al XVIII-lea îşi urma drumul spre Calais, lăsîndu-se ispitit de coastă, de mare, chiar de n-ar voi să emigreze, toată lumea îşi va închipui că pleacă în Anglia... Cît timp ar trebui oare pentru ca trupele trecute de partea lui Napoleon să pornească în urmărirea lor ? Era sigur că împăratul va dormi în seara asta la Luvru.

Şoseaua cobora aproape dintr-o dată într-o vîlcea străjuită în amîndouă părţile de păduri cu arbori înalţi, în dosul cărora se zăreau vile. Se apropiau de Presles, care se întinde pe vreo jumătate de leghe la poalele unui deal. O clipă, mareşalul se întrebă dacă n-ar fi bine să se oprească la agentul său de bursă, Laneuville. Ar fi avut destule ordine să-i dea. Căci, chiar dacă ar fi nevoit să părăsească Franţa, mareşalul lăsa în urma lui bani care nu trebuiau să stea degeaba, fără a-i aduce vreun cîştig. Laneuville s-ar putea pune în legătură cu Alphonse Perregaux, ginere-său, soţul Adelei. Mai era o clipă pînă ar fi trebuit să cotească la dreapta, castelul domnului Laneuville fiind la o treime de leghe departe de şosea, la Nointel, un loc minunat, cu un parc ale cărui ape şi boschete întrec orice închipuire şi cu acel luminiş la poalele dealurilor împădurite de la Carnelle, înspre valea rîului Oise... Dar Laneuville o fi oare la Nointel ? Mareşalul nu porunci vizitiului să apuce într-acolo. „Într-adevăr, ce s-o fi făcut doamna

Visconti ? îi trecu prin minte. Oricum, era al doilea atac de inimă." Şi rosti tare :

– S-o fi întors acasă la ora asta, în bulevardul Capuţinilor...

Adjutantul îl privi înmărmurit, căci trecuseră bune douăzeci de minute de cînd vorbise despre asta şi uitase. Habar n-avea, de altfel, că italianca locuia în bulevardul Capuţinilor. Îşi dădu seama însă că nu trebuia să mai întrebe nimic : mareşalul se întorsese iar la ale lui, muncit de temeri ascunse.

A fost de ajuns să-şi amintească de Laneuville şi de Adolphe Perregaux, şi gîndul îl duse drept la sora lui Adolphe, cumnata Adelei, care era ducesă de Raguza şi, bineînţeles, la Marmont. Unde era Marmont ? Unde erau prinţii ? E sigur că n-au putut merge atît de repede ca trăsura regală. Dacă mai putea fi îndoială în privinţa asta, ajungea să priveşti şoseaua înţesată de ostaşi rămaşi în urma unităţilor, coada escortei regelui. Unii şedeau în şanţ, ţinîndu-şi în mîini picioarele descălţate, alţii se culcaseră pe mantalele lor întinse jos, peste tot cai lepădaţi în drum, raniţe zvîrlite, sticle, ba chiar şi arme. Cu cît te apropiai de Beaumont, codaşii aceştia se făceau tot mai mulţi, umblînd şi în cete, iar trăsura mareşalului trecea pe lîngă căruţe cu voluntari îmbrăcaţi à la Henric al IV-lea, dormind duşi cu faţa îngropată în fîn, sau întîlnea nenorociţi pe care oboseala îi smintise, şi ei tot mai încercau să-şi dea aerul că mărşăluiesc, în mijlocul celor ce se lăsau mînaţi, al celor care te priveau cu ochii rătăciţi şi al celor care de pe acum părăseau făţiş rîndurile. Mulţi, după ce-şi zvîrliseră cizmele, mărşăluiau cu picioarele goale în noroi, alţii se serveau de puşca lor ca de un baston, iar călăreţii descălecaţi îşi îndemnau cu vorba caii nărăvaşi, sfîrşiţi de oboseală, fără să-i poată convinge să meargă mai departe...

Beaumont d'Oise putea să aibă ca la vreo două mii de suflete. E un tîrguşor care se înalţă trepte-trepte deasupra rîului, pe coasta unui deal, cu uliţa de plimbare mai ridicată decît celelalte, între o biserică înaltă şi turnul dărăpănat al fostului castel. Locuitorii trăiesc din negoţul de grîne şi de făină şi dintr-aceea că pe-acolo trece şoseaua înspre Calais.

La staţia de poştă, cînd să schimbe caii la trăsura mareşalului, au băgat de seamă, ca prin minune, că oiştea era gata să se rupă, evitîndu-se astfel accidentul tocmai la ţanc. Timp ca s-o dreagă nu mai rămînea. Diligenţa sta să plece. Părăsindu-şi escorta şi lăsîndu-l pe Hulot să aştepte pînă s-o face reparaţia, Macdonald se urcă în trăsura de poştă cu adjutantul, după ce dăduse ordine furierilor care îl

așteptau aici, avînd cantonamentele pregătite. Nu e nevoie de cantonamente cînd nu mai există armată ! Nimic nu venea în urma escortei regale – nici un regiment, nici o unitate de intendență. Macdonald socotise că generalul Ruty are să sosească la Beaumont venind de-a dreptul din Saint-Denis, gonit de foștii ostași ai lui Napoleon, și că va strînge în spatele său serviciile statului-major, croindu-și drum spre Beauvais. Dar nici pomeneală de vreun Ruty ! Pe ăsta credința față de rege nu-l ținuse decît pînă la Saint-Denis și, pe deasupra, mai vîrîseră groaza în el foștii ostași. Cu atît mai rău ! Vor lăsa aici un post fix cu ordinele necesare, ca și la Saint-Denis, pentru cazul că s-ar arăta vreun regiment.

Nu găseai poate în toată istoria ceva care să semene cu aventura asta : un general comandant de armată, fără un soldat măcar, străbătînd singur cu adjutantul său drumul însemnat dinainte cu creion roșu pe hărțile întocmite de statul-major. Și încă într-un poștalion ! Nu mai era vorba decît să-i ajungă din urmă pe prinți. Nimeni nu se mai gîndea la armata de la Melun ; nici nu mai există vreo armată la Melun, ci doar escorta regelui sub comanda alteței-sale contelui d'Artois și a lui Marmont, iar mai departe, în capul convoiului, fiul cel mare al bisericii [1] cu prințul de Poix, cu Blacas și, dacă are noroc, îl urmează și cupeaua în care Berthier își roade unghiile, ținînd pe genunchi caseta cu bijuteriile doamnei Visconti. Apoi berlina lui Beurnonville cu vizitiul ei... Ce-o fi gîndind cu adevărat Beurnonville acum ?

Cît despre prințul de Wagram, nu pare prea atent la ce vorbesc ducele de Gramont cu ducele de Luxembourg, dialog între surzi, în care primul așteaptă ca al doilea să mai răsufle după ce povestește istorioare despre armata lui Condé, ca să strecoare și dînsul vreo amintire din Portugalia. În ce-l privește pe ducele de Croy d'Havré, care, în mintea lui, nu părăsise niciodată viața de curte de la Versailles, mă prind pe orice că moțăie, singur cu acest trecut și cu părul său pudrat despărțit în două bucle înnodate în coadă.

În trăsura de poștă care îl ducea pe Macdonald se mai aflau doi voiajori comerciali, un geambaș, o bătrînă oarbă cu însoțitoarea ei, o familie întreagă venind de la Paris, o fetiță cu un pisoi în brațe și un englez care făcea din cînd în cînd însemnări într-un carnețel. Toți aceștia s-au tras îndărăt, înghesuindu-se nițel cam speriați de ivirea celor doi militari. Cine-o fi generalul ? În orice caz, un general. Se

[1] Regele

uitau la el muți. De la Paris și pînă aici, ce-i drept, nu întîlniseră decît de-alde ăștia, ofițeri ; aceia însă nu luau diligența. Așadar, acum, generalii umblă și ei cu poștalionul, ca toată lumea ? Apoi, încetul cu încetul, călătorilor le veni inima la loc. Voiajorii comerciali vorbeau între dînșii cu jumătate glas. Atmosfera nu era prielnică unui taifas în care să se prindă toți. Mai întîi, fiindcă nu prea dădea prilej de vorbă priveliștea de pe-aici, toată cîmpia asta întinsă trecînd prin Chamblay, cu biserica lui înaltă, apoi urcușul dealului, care duce spre ținutul Thelle, unde ploaia îi luă iar în primire pe platoul bătut de vînt.

Trebuie să fi fost aproape de ora cinci cînd diligența pătrunse în vîlceaua de la Gobette, unde cobori ca să dai înspre Puiseux-le-Hauberger. Acolo urmau să fie schimbați caii. Mareșalul ascultă, cu gîndul aiurea, lămuririle geambașului, care arăta în stînga un castel din celălalt veac, rostind și numele proprietarului. Acolo se fabricau evantaie – sau, cel puțin, ramele lor. E caraghios, un sat să trăiască din asta ! Dintr-un flecușteț de sclifoseală mai mult decît dintr-un lucru folositor... Jacques-Etienne își aminti că dăduse odinioară Paulinei Leclerc un evantai despre care i se spusese : „E un evantai lucrat la doamna de Bruant..." N-o fi numele fostului stăpîn al castelului pomenit adineauri ? Paulina avea cele mai mici mîini din lume și evantaiul părea să-i prelungească degetele minunate... Ciudat lucru, să-și amintească de așa ceva astăzi ! În satul acesta, cu nici o sută de familii, prin care trecea un detașament descălecat al companiei prințului de Wagram, încadrat de ofițeri abătuți, cu capul vîrît în gulerul mantalelor și înălțînd priviri dojenitoare la cerul tot mai mohorît. În ziua asta, cînd Celălalt se întorcea la Luvru, trecînd ca odinioară prin Salonul Mareșalilor, cu mîinile la spate și oprindu-se brusc în fața vreunui soldat ca să-i spună : „Tu, ăsta, parcă te-am mai văzut undeva..." *Comediante ! Comediante !* Și cînd va intra în Salonul Păcii, cine se va afla acolo să-l primească ? Care dintre foștii camarazi... dintre cei ce-au jurat credință regelui anul trecut ? Macdonald își închipuia fețe de oameni cunoscuți, îi vedea ploconindu-se la fel ca înaintea regelui, femeile făcînd reverențe... regina Hortensia, doamna Regnault de Saint-Jean-d'Angely, ducesa de Frioul... Și deodată simți ca o împunsătură în inimă : Paulina, care se găsea în insula Elba, s-o fi întors cu Napoleon ? Mareșalul se scutură ca să gonească gîndul. Nu, zău, s-ar putea crede că fusese îndrăgostit de ea toată viața ! O uitase de mult pe generăleasa Leclerc, care îi pusese coarne, și încă cu cei mai

buni prieteni ai săi ! Şi la urma urmei, ce era pentru dînsul prinţesa Borgheze ? Atita pagubă-n ciuperci !

O burniţă de ţi se face lehamite. Noroi cît vezi cu ochii, noroi. Treceau pe lîngă un şir de case, dar nu puteai zice că e un sat. Crescuseră de-a lungul şoselei. Soldaţii opriţi în faţa unei porţi cerşeau adăpost. Şi veneau mereu alţii, pe jos şi călări, cei rămaşi în urmă... Unde vor dormi în noaptea asta ? Ca un fuior deşirat se întindea escorta regelui, jandarmi, ostaşi ai gărzii, călăraşi, grenadiri, în uniformele lor de paradă care nu văzuseră niciodată focul bătăliei, dar a căror culoare se întuneca de îndată ce intrau la apă... Ah, era de ajuns să priveşti la mantalele, vestoanele şi pantalonii lor de piele, toate leoarcă şi pleoştite, ca să-ţi dai seama de ce poporul le zicea, parcă luîndu-i peste picior, roşiori ! Socotind bine, cu muschetari şi lefegii elveţieni, cîţi puteau să fie laolaltă ? Nici cinci mii de oameni. Dar aşa cum umblau brambura şi rupţi de oboseală, lăbărţîndu-se pe aceste şosele fără de sfîrşit, s-ar fi zis că-s pe puţin cei zece mii ai lui Xenofon [1].

O întreagă oaste. Exodul unei lumi. Sfîrşitul veacurilor. Uriaşă încilceală a tuturor ideilor despre măreţie. Caricatura devotamentului şi eroismului. Legenda care avortează. Amestecătura de necrezut dintre o măruntă noblеţe cu sînge spălăcit şi nişte cuceritori ai Europei. De-aldc Lauriston, La Grange, Marmont, Macdonald, alături de unii ca Gramont, Noailles, Damas şi cogeamite Dombidou de Cruseilles, Le Large de Lourdouniex, Bourbon-Busset, Gallis de Menilgrand, Forbin des Issarts, Gauthier de la Clopperie... Tot numai odrasle de cruciaţi, cot la cot cu ostaşi îmbătriniţi în slujba împăratului, avînd stindarde cu devize latineşti şi cufere pline de hăinărie brodată în fir de argint şi de aur, pe care oamenii o vor prăda din furgoanele părăsite, legaţi toţi de vechi sau de noi jurăminte, călcate sau ţinute nebuneşte, bălăcind în noroaie cu ochii la ogoarele sărace şi la frumoasele case vîndute şi revîndute, care trec din mînă în mînă, de la o feudalitate militară la negustorii cu patentă, de la armura medievală la atelierul de evantaiuri, de nasturi de sidef, de postavuri, sau la zărăfie şi la fabrică... Iar în atelierul de fierărie din Puiseux un tînăr înalt şi posomorît, purtînd uniforma ofiţerilor de gardă, aşteaptă pînă i s-o potcovi calul, dar el însuşi abia se mai ţine pe picioare...

[1] Vestit istoric, filozof şi general atenian, care a luptat împotriva spartanilor în timpul războaielor peloponeziace. A comandat retragerea legendară a celor zece mii de greci care luptaseră la Cunaxa (anul 400 î.e.n.), povestind-o apoi în opera sa *Anabaza*.

Mareşalul se dăduse jos din diligenţă ca să-şi mai dezmorţească picioarele, sub ploaia mărunţă, cînd o trăsură cu patru cai, care venea dinspre Beauvais, se opri în faţa lui. O auzi deodată pe Nancy ţipînd : „Papá ! Papá !“ Şi văzu născiorul obraznic şi ochii căprui ai fiicei sale, care îi semăna atît cît seamănă o pisică unui tigru sau o cireaşă cu o ghiulea de tun, dar care avea glasul Mariei-Constance, de pe vremea cînd se aflau la Saint-Germain-en-Laye. Marie-Constance, singura-i dragoste, tinereţea lui...

– Ce cauţi aici, ducesa mea ? o întrebă el, îmbrăţişînd-o cu duioşie. Baţi drumurile singură ? Unde ţi-e prefectul ? Şi cu căruţa asta plină de copii !

Arătă spre nepoţii săi, scîncind în scutece, cu clăbuci la gură şi fluturîndu-şi degetuţele îndoite spre cerul plumburiu, în timp ce bona, în rochia ei de lînă neagră, ţi-i ştergea şi pe o parte şi pe alta... Nancy spuse că bărbatu-său o zorise să plece la Paris cu copiii.

– Paris ? repetă Macdonald. Ei bine, doamnă, ai să-mi faci plăcerea să-l însoţeşti pe tatăl dumitale la Beauvais !

Pesemne că Sylvestre nu înţelesese nimic din ceea ce se petrece. Şi într-adevăr, Sylvestre nu înţelesese nimic... Mareşalul se întoarse către fiică-sa :

– Război în Picardia ? Se crede pe vremea lui Ludovic al XIV-lea! Dar să pleci de la Beauvais la Paris e mai rău decît din lac în puţ ! Mai întîi, hai să zicem că pleci, nu poţi ajunge cu una cu două la Paris, iar drumurile, după cîte am văzut la Saint-Denis, nu-s prea sigure zilele astea... Nu, fata mea, nu ! Schimbă direcţia ! Afară de asta, ştii încotro a plecat regele ? Văzutu-l-aţi la Beauvais ?

Îl văzuseră la Beauvais. Ieşise din oraş pe şoseaua care duce la Calais. Restul...

– Cum, la Calais ? se miră Macdonald. Nu spre Amiens ?

– Nu spre Amiens.

– Ah, acelaşi zvon... vezi că regele ar putea foarte bine să apuce pe alt drum... Aşa e Ludovic al XVIII-lea, îşi schimbă ideile la fiecare zece minute. La Poix e un drum care dă drept spre Amiens... Partea proastă e că, aşa cum a pornit, toată lumea are impresia că regele vrea să se ducă în Anglia.

– Şi de ce nu s-ar duce ? întrebă Nancy.

Ah, dar nu pleacă în Anglia ! Nu pleacă ! Atîta doar că, pornind pe şoseaua asta, chiar dacă n-ar merge decît pînă la Abbeville, ca să apuce de acolo spre nord, îţi dă impresia, uite, îţi dă impresia... şi asta poate să-i descurajeze pe cei mai credincioşi partizani ai monar-

hiei, care sînt numeroşi în Picardia şi în Artois. Mai rezistă acum dacă îţi dă mîna ! Mai aruncă-te în bătălie cînd suveranul o şterge !

– Pe nătărăul ăsta mare îl cunoşti ! zise mareşalul, prezentîndu-l fiicei sale pe adjutant.

Acesta se înclină.

– Închipuieşte-ţi că e îndrăgostit de o femeie care se apropie de şaizeci de ani, o italiancă...

Tăgăduielile ofiţerului şi roşeaţa ce i se ivi în obraz păreau să arate că era ceva adevărat în gluma asta. Dar trăsura de poştă sta să pornească iar.

*

Pe la şase, cu ceasul în mînă, au ajuns la Noailles, unde se găseau prinţii. Ducele de Tarente a coborît din poştalionul care îşi urma drumul spre Beauvais şi, după ce şi-a aşezat fiica şi nepoţii într-o casă de pe marginea şoselei, la o familie burgheză de al cărei devotament pentru maiestatea-sa i se vorbise, luă trăsura gazdei şi merse la castelul ducilor de Mouchy, nici o leghe de drum, unde măria-sa fratele regelui şi alteţa-sa ducele de Berry, cu suita lor şi cu comandanţii companiilor de gardă, trebuiau să petreacă noaptea. Marmont le-o luase înainte spre Beauvais. Ducele de Mouchy cu nevastă-sa, Nathalie – care era sora acelui Alexandre de Laborde, căruia i se dăduse în grijă Palatul Tuilerii de la plecarea lui Ludovic al XVIII-lea pînă la venirea lui Napoleon – sosiseră la castel de cu ziua, părăsind Parisul aşa cum îi sfătuise tatăl ducelui, prinţul de Poix, îndată după ce domnul de Chateaubriand, care petrecuse seara la dînşii, plecase acasă. Toţi aceştia se pregăteau să se aşeze la masă, cînd sosi mareşalul Macdonald. Dinspre bucătării venea un miros să te ameţească şi să te ia cu leşin la stomac. Burbonii sînt toţi la fel : pentru dînşii mîncarea e problemă de stat. Se săvîrşise măcel mare în ograda păsărilor, căci erau ca la vreo treizeci de persoane la cină şi ducesa Nathalie nu cruţase nimic spre a face faţă. Are să le dea bibilici la frigare. Se vorbea, dinainte de-a se fi adus la masă, despre sosul în care vor fi servite bibilicile, după o reţetă cunoscută la Méréville, reşedinţa familiei Laborde. Lui Macdonald îi ghiorăiau maţele de foame, căci nu luase nimic în gură de la Saint-Denis încoace, dar nu se putea aşeza la masă, zicea, pentru că fiică-sa îl aşteaptă la Noailles... Izbucniră toţi, stăruind să rămînă, iar ducele de Mouchy spuse că îi vor trimite doam-

nei de Massa – îi veni oarecum greu să nu-i zică doamna Régnier – de îndată, chiar acum, o jumătate de bibilică şi prăjituri... „Îi place, cred, vinul de Bourgogne, nu ?..." În sfîrşit, se arătară toţi aşa de drăguţi, că mareşalul se aşeză şi se puse pe mîncat, înfulecînd cu recunoştinţă o cantitate monstruoasă de minunăţii, care nu mai încetau să sosească una după alta. Era niţeluş necăjit de lipsa lui Marmont, cu care ar fi putut examina situaţia din punct de vedere militar, căci nu avea ce vorbi, în privinţa asta, nici cu Charles de Damas, comandantul cavaleriei uşoare, nici cu contele de Vergennes, comandantul gărzii palatului. E drept că amîndoi îi puneau întrebări, mai mult din politeţe, însă nici unul, nici celălalt nu se pricepeau cu adevărat într-ale milităriei, în pofida anilor petrecuţi în armata lui Condé. Cum se făcea oare că Etienne de Durfort nu era cu dînşii ? Dar, după o noapte ca asta, groaznică, după atîta drum şi atîta ploaie, mareşalul se simţea bine în zarva de-aici, cu vorba prietenoasă a prinţilor şi ospitalitatea ducesei, care tot foarte frumoasă era, deşi trecuseră douăzeci de ani de cînd o întîlnise Macdonald, tînără fată încă, studiind pictura în atelierul lui David – şi, privind-o, înţelegea de ce-o plăcuse domnul de Chateaubriand...

N-ajunseseră încă la bibilici. Ducele de Mouchy avea un eleşteu cum nu era altul şi pusese de-au pescuit păstrăvi, dar în ce priveşte păstrăvii, reţeta nu mai era de la Méréville... Numai bucătarii familiei de Noailles ştiau să-i gătească aşa ; apoi, obiceiul cerea să bei un vin adus din Spania, de al cărui nume mareşalul n-auzise în viaţa lui. Se uita la tablourile din pereţi, la cristalul paharelor... şi deodată simţi pînă în adîncurile sale că nu era decît un parvenit. Îi veni în minte copilăria lui la Sancerre, cînd părinţii voiau să facă din el un preot, ei care se aciuiseră prin părţile acelea împreună cu alţi scoţieni, pentru că găseai acolo de-ale gurii pe preţ de nimic, iar vinurile erau minunate. Se simţi roşind şi, întorcîndu-se către contele d'Artois, făcu măriei-sale, fără a se opri din mîncat, un raport asupra întîmplărilor nopţii trecute, arătîndu-i şi cum se topise armata regală.

Alteţa-sa ducele de Berry, care era ceea ce se cheamă şeful său ierarhic, fiind mai-marele peste ducele de Tarente, întocmai cum măria-sa era peste ducele de Raguza, cu alte cuvinte comandantul nominal al armatei, avîndu-l pe Macdonald sub ordinele sale, se posomorî foarte cînd auzi pe mareşal vorbind tatălui său, care nu comanda decît escorta, prin Marmont. Dar ce să-i faci ? În lipsa rege-

lui măria-sa întruchipa monarhia. Şi-apoi, armata ducelui de Berry nu se vedea nicăieri. Unde-i era armata? La acest gînd, simţi cum îi vin lacrimi în ochi, lacrimile mari ale Anei de Austria.

*

Marmont se deşteptase pe patul acesta pompos, în uriaşa încăpere întunecată, între pereţii împodobiţi cu tapiseriile răscumpărate de la un domn Boicervoise, cu rabat, în anul VII, atunci cînd Lucien Bonaparte îl refuzase pe prefectul de Beauvais, care voia să-i mobileze casa gratis cu covoare ţesute în fabrica din localitate. Nu mai erau decît patru bucăţi puţintel mîncate de molii, din şase cîte făceau seria mereu repetată, după Boucher [1], a *Nobilei pastorale,* şi cărora, prefectul următor, contele de Belderbusch, mai mînă-spartă din fire, le adăugase, zicînd că merg împreună, o sofa cu buchete de flori pe un fond alb-albastru şi şase jilţuri desperecheate, apoi mari draperii cu arabescuri la stîlpii patului şi la ferestre. Marmont nu se dezbrăcase decît pe jumătate şi hainele îi zăceau împrăştiate pe jos. Nu trebuie să fi dormit mult, judecînd după lumina de afară, întrezărită prin perdelele grele, pe care le dădu deoparte. Ah, va avea rufe de schimb! I se adusese cufărul în cameră pe cînd dormea. Era un cufăr spaniol îmbrăcat în piele, cu ţinte mari şi care văzuse multe pe unde îl tot plimbase stăpînu-său. Marmont privi cu gîndul aiurea la *Fîntîna dragostei* şi la *Vînătoarea de păsări* [2], găsindu-le de un gust destul de învechit. La capul patului atîrna un cordon gros de sonerie. Un valet intră aducînd apă caldă şi mareşalul îşi făcu toaleta. Se privea în oglindă cu un ochi critic, cercetîndu-şi braţele, coapsele. „Mă moleşesc", îi trecu prin minte. Şi apoi, ce-i cu punctele astea negre acolo, lîngă nara stîngă? Se simţea încă foarte obosit. Şi nu atîta de pe urma nopţii acesteia şi nici pentru că dormise doar trei-patru ceasuri, cît din toată tărăşenia de pînă atunci, ultimele zile de la Paris, şovăielile regelui, jumătăţile de măsură, veştile ce soseau din sudul ţării... Aflaseră destul de repede conţinutul declaraţiilor lui Bonaparte, făcute de îndată ce debarcase la Cannes. Învinuirile pe care împăratul i le adresa lui, Marmont, nu-i mai ieşeau din minte.

I se trimise un frizer, şi ducele de Raguza găsi odihnitoare cele cîteva clipe cît ţinu bărbieritul. Îşi trecea palma pe obrazul proaspăt

[1] François Boucher (1703—1770), pictor de scene pastorale şi mitologice.
[2] Tablouri ale lui Boucher.

ras, fără să se sinchisească prea mult de flecăreala bărbierului, de complimentele pe care i le turna acesta, observînd cît de bine se ţinea domnul mareşal. Chiar de aşa ceva îi ardea lui acum ! Campania care începuse, dacă fuga asta putea fi numită campanie, nu semăna cu războiul din Spania, unde nimic nu-l înviora mai mult decît dragostea... Beauvais nu era pentru dînsul un oraş de garnizoană, ci o haltă, şi ca mîine inamicul va fi aici. Francezi, dar, în ochii lui, mai răi ca partizanii din Spania. Dacă le-ar cădea în mîini, soarta lui ar fi aceea a ducelui d'Enghien [1]. La o astfel de întorsătură să se fi gîndit oare nevastă-sa, tot atîta cît şi la primejdiile războiului, cerîndu-i, după atîţia ani, să treacă pe la dînsa în acea sîmbătă ? Nu se gîndea niciodată fără amărăciune la ducesa de Raguza, adică la domnişoara Perregaux, cum îi zicea în gînd Hortensiei, din ziua cînd ea îi spusese că, după evenimentele din 1814, nu mai voia să poarte numele lui. De fapt, nu mai erau soţ şi soţie din 1810, şi ea nu avusese nici măcar cuviinţa de a nu se arăta în lume cu amanţii, în timp ce el cutreiera cîmpurile de bătălie ale Europei. Toate păreau însă în aşa fel, ca şi cum dînsa l-ar fi părăsit, cînd, în realitate, el o gonise din locuinţa lor de pe strada Paradisului, la întoarcerea sa din Iliria. În sfîrşit, pentru că a ţinut să-l vadă... a văzut-o. Mareşalul se dusese la ea acasă în strada Cerutti.

Nimic nu-l făcuse să înţeleagă mai bine situaţia, într-un moment cînd cei de la curte rămîneau nehotărîţi, decît demersul acesta al domnişoarei Perregaux. Îi propunea să facă, înainte de a pleca, un testament prin care s-o lase moştenitoarea întregii lui averi. Era în această propunere, după cele întîmplate între dînşii, nu numai o simplă obrăznicie ; părea o certitudine a soartei ce-l aştepta. Ar fi putut să refuze, să-i rîdă în nas. Dar îi revenise deodată, aşa, ca un parfum al celor dintîi zile ale căsătoriei lor, ca o muzică întreruptă, o melodie care te prinde iar în mreaja ei cînd n-ai cunoscut din ea, niciodată, decît momeala celor dintîi acorduri. La urma urmelor, chiar dacă ar fi să moară, nu trebuia oare să existe o ducesă de Raguza ? Nu divorţase de ea atunci cînd Napoleon îl îndemna s-o facă şi cînd divorţul era la modă... De va muri sau va trăi, ea tot soţia lui rămîne, de vreme ce azi nu mai divorţează nimeni. I se păru că numai mărinimia putea fi singura răzbunare împotriva acestei femei, a împăra-

[1] Fiul prinţului de Condé, şeful emigranţilor regalişti. Din ordinul lui Napoleon, a fost atras într-o cursă şi adus de pe teritoriul german la Paris, unde a fost judecat şi executat (1804).

tului, a vieții. Și apoi, era o informație de cea mai mare însemnătate, pe care o plătea astfel, cu tot ce-i aparținea, numele său, casele sale, averea sa : demersul domnișoarei Perregaux dovedea că fratele ei și asociatul acestuia, bancherul Laffitte, erau convinși că evenimentele vor lua o întorsătură favorabilă lui Bonaparte. Cine putea ști mai bine ca dînșii ? Domnii Laffitte și Perregaux, fiul acestuia din urmă la fel ca tată-său, jucau întotdeauna fără greș. Dacă acum se făcuseră bonapartiști, știau ei ce fac. Nu se putea uita că pe vremea guvernului provizoriu din 1814 o vorbă a lui Laffitte a fost aceea care l-a hotărît pe domnul de Talleyrand să joace cartea întoarcerii Burbonilor.

Marmont își simțea obrazul înviorat și inima grea. Deoarece aflase din gura frizerului că ducele de Richelieu sosise la prefectură pe cînd el dormea, se hotărî să meargă să-l salute pe acest gentilom. Îl cunoștea prea puțin, căci nu erau poate nici șase luni de cînd ducele se întorsese din Rusia, și se ținuse de atunci cu o îndîrjită încăpățînare departe de treburile statului, refuzînd mereu demnitățile pe care i le oferea Ludovic al XVIII-lea. Mareșalul se simțea însă îmboldit de curiozitate către acest mare senior, a cărui biografie era stranie și care, la patruzeci și nouă de ani, ajunsese să aibă aproape un sfert de veac în slujba maiestății-sale împăratului tuturor Rusiilor. Nu fusese un emigrant la fel cu ceilalți. Părăsise Franța în 1791 cu autorizația specială a Adunării Constituante, și cei de la palat nu i-o iertaseră, cu atît mai mult cu cît pricina acestui exil de bunăvoie, știa toată lumea, era căsătoria pe care familia i-a impus-o, în cea mai fragedă tinerețe, cu o femeie a cărei sluțenie depășea marginile obișnuite, una din neamul Rochechouarților. Deși, în privința asta, situația lui era cu totul diferită, Marmont simțea un fel de înrudire de soartă cu ducele de Richelieu, pentru că și unul și celălalt își trăiseră în realitate toată viața departe de acelea care le erau soții doar cu numele. De altfel, sînt sluțenii morale tot așa de hîde ca și un gheb în spate... La drept vorbind, în ce privește femeile, mareșalul nu arătase acea cumpătare aproape călugărească a ducelui de Richelieu, care se socotea căsătorit înaintea lui dumnezeu. Dar el, căruia împăratul îi zicea glumind *Marmont I,* nu domnise oare cîtva timp peste Iliria cu aceleași puteri pe care Richelieu le exercitase la Odesa ? Curiozitatea lui era aţîţată nu numai de asemănarea dintre cele două căsnicii ale lor, ci de regretul după vremea cînd huzurea ca un fel de viceregc, huzur din care abia se înfruptase și de pe urma căruia îi rămăsese deprinderea de a cheltui cu nemiluita, acum cînd bănetul nu mai venea din vistieria statului...

Dădu peste fostul guvernator al Noii Rusii [1] tocmai cînd i se oblojeau rănile pe care i le făcuseră, printr-o întîmplare atît de nenorocită, ludovicii revărsați din chimir. Deoarece, aproape o dată cu dînsul, sosi la Beauvais și părintele Elisée, doctorul maiestății-sale, alergînd într-un suflet la ducele de Massa ca să afle pe ce drum apucase trăsura regală cu escorta ei, prefectul de Beauvais îi spuse : „Ai picat la timp !" și-l încredință pe primul șambelan al curții mîinilor pricepute ale iezuitului. Acesta dădea zor să sfîrșească mai repede și să-și vadă de drum către Abbeville, dacă la Abbeville se dusese într-adevăr Ludovic al XVIII-lea. Vizitiul părintelui uitase cu totul de spaima lui și îl părăsise, rătoindu-se la el și luîndu-l în băşcălie. Zicînd că are o „logodnică" la Paris, întoarse cabrioleta, nu însă fără să-și fi ușurat pasagerul de o sumă de bani destul de frumușică, pe care acesta i-o plăti mai de voie, mai de nevoie. Părintele obținuse de la domnul de Massa, în lipsa unei trăsuri, un loc în diligența improvizată, care trebuia să ducă regelui Franței o depeșă ce nu mai putea fi transmisă prin semnale, căci Ludovic al XVIII-lea dăduse ordin, cu oarecare întîrziere, ca telegraful să fie distrus. La drept vorbind, știrile veneau acum prin poștași călări, care duceau depeșile la Amiens, unde telegraful mai funcționa încă. Și nu erau de loc îmbucurătoare știrile : Napoleon era așteptat la Tuilerii dintr-o clipă în alta, Parisul se găsea, de fapt, în mîna bonapartiștilor, iar domnul de Lavalette își reluase titlul său de director general al Poștelor imperiale, înlocuindu-l pe domnul conte Ferrand în palatul de pe strada Jean-Jacques Rousseau.

Fără să mai aibă farmecul său din tinerețe, ca pe vremea cînd era la Trianon ofițer în regimentul de dragoni al reginei, Armand-Emmanuel de Richelieu, deși nițel adus din spate, își păstrase silueta de tînăr călăreț, care ieșea și mai mult la iveală, gol cum se afla acum. Și fiindcă era foarte uscățiv, rămăsese zvelt ca în zilele cînd, împreună cu prințul Charles de Ligne și cu contele de Langeron, luase parte la asaltul fortăreței Ismail, sub comanda lui Suvorov [2]. Marmont, care era cu opt ani mai tînăr, se simțea greoi pe lîngă dînsul și chiar puțin gelos de obrazul care păstra încă, sub coama părului albit înainte de

[1] Novorosiisk.

[2] Alexandr Vasilievici Suvorov (1730—1800), eminent comandant de oști, unul dintre întemeietorii științei strategice ruse. Sub comanda sa, armatele rusești au repurtat o serie de victorii asupra turcilor. În campania din Italia și Elveția împotriva lui Napoleon, trupele lui Suvorov au înfrînt armata franceză, realizînd o trecere peste Alpi, socotită drept unul din cele mai strălucite episoade din istoria războaielor.

vreme, acea frăgezime întunecată, fără îndoială de pe urma traiului de schimnic al lui Richelieu, atît de surprinzător la nepotul vestitului desfrînat din celălalt veac, căruia îi semăna leit la înfăţişare şi aşa de puţin în ce priveşte apucăturile. Emmanuel era tot atît de înalt ca mareşalul, dar altminteri legat, cu capul parcă mai mic, şi nu pentru că ar fi fost aşa într-adevăr, ci mai degrabă din pricina pieptului lat, a gîtului lung şi a picioarelor care nu se mai sfîrşeau, avînd în ele şi un nu ştiu ce de dansator. Nici un deget de grăsime şi muşchiulatura vînjoasă. Părul alb foarte des, adus pe frunte şi peste urechi, destul de rotunjit şi de creţ, cu reflexe albastre, singurii martori care arătau cum trebuie să fi fost odată acest păr, şi cărora le datora în bună parte, prin contrast, aerul său tineresc, apoi, în ciuda nasului cam lung şi a gurii mari, ceva oarecum feminin într-un obraz foarte neted şi tare oacheş, mai să zici un chip de ţigan, cu sprîncenele groase deasupra unor ochi lucioşi foarte negri. Da, Marmont se vedea într-însul aşa cum i-ar fi plăcut să fie el însuşi, cu acea gelozie pe care adeseori bărbaţii o nutresc în taină faţă de un tip masculin foarte deosebit de-al lor. Dar şi pentru motive cu totul altele, mai adînci, şi care uneori nu-l lăsau să doarmă, prinzîndu-i inima ca într-o gheară... Era de necrezut : o lungă viaţă aventuroasă, războiul, călătoriile, cei doisprezece ani cît exercitase un fel de domnie peste ţinuturile ce se întindeau din Caucaz şi pînă la Dunăre, cumplitele zile ale ciumei, cînd nu mai ştia ce-i somnul, în acea Odesă făurită de dînsul [1], în stepele nesfîrşite dimprejur... toate acestea trecuseră peste ducele de Richelieu fără să lase cea mai mică urmă, pe cînd Marmont, de care se zicea că la patruzeci şi unu de ani mai era *încă* seducător, simţea cum îl apasă războaiele imperiului, soarele Iliriei şi cel al Spaniei, zăpezile şi vînturile Germaniei şi Rusiei, aşa cum pe chipul său îşi săpaseră pecetea oboselile, temerile, ambiţiile, mîniile. Şi regretul după o atotputernicie din care nu apucase decît să guste la Leibach, la Triest [2].

[1] Armand-Emmanuel de Richelieu (1766—1822), om de stat francez. Ajuns în Rusia ca emigrant după 1789, a fost în serviciul ţarului vreme de cincisprezece ani. Guvernator al Odesei între 1803—1805, a adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea comerţului şi la înfrumuseţarea acestui oraş, apoi a fost numit guvernator general al ţinutului Novorosiisk. După căderea lui Napoleon, se întoarce în Franţa, unde, la stăruinţa ţarului Alexandru I, devine preşedinte de consiliu şi ministru de externe al lui Ludovic al XVIII-lea (1815).

[2] Leibach e denumirea germană a oraşului Lubliana (Iugoslavia), din care Napoleon făcuse capitala aşa-ziselor „Provincii ale Iliriei", guvernate de Marmont. Mai tîrziu, acesta şi-a mutat reşedinţa la Triest, port la Marea Adriatică.

În timp ce părintele Elisée își aduna în geanta lui borcanele de alifii, strîngîndu-și fețele de pansament și continuînd să povestească prin cîte necazuri trecuse pe drumul dintre Pontoise și Beauvais, Marmont observă deodată, așezat cam deoparte, pe un tînăr purtînd uniforma muschetarilor și care se ridicase adineauri în picioare la intrarea sa. În prima clipă nu recunoscu în acest simplu locotenent al escortei regelui pe generalul de brigadă Rochechouart, nepot de soție al ducelui de Richelieu, și care avusese strania soartă de a ajunge ofițer rus, ca și unchiu-său, iar mai apoi, la intrarea aliaților, în 1814, țarul să-l facă comandantul Parisului. Léon de Rochechouart nu avea totuși decît douăzeci și șapte de ani și era cam strîmt în umeri, mărunțel la trup, dar grăscean, cu un obraz bucălat, nițel răvășit, sub părul castaniu frezat cu fierul. Fusese majordomul lui Richelieu la Odesa, și ducele, căruia îi îngrijise casa șapte ani, voise să-l facă moștenitorul său, cel puțin al moșiilor din Rusia, mai înainte de a-l înlocui în testament prin domnul de Stempkovski. Cînd părintele Elisée fu gata să iasă, domnul de Rochechouart se ridică și îl însoți pînă la ușă.

– Îți închipui, domnule mareșal – zise Richelieu – că trebuie să fi simțit al dracului nevoia unui doctor, ca să las să ajungă la mine acest odios personaj, care poartă pe chipul său tot desfrîul unei epoci tulburi, cu fățărnicia sutanei sale negre. Nu pot pricepe cum un suveran, desigur pătruns de nevoia de a așeza iarăși în Franța, pe temelii trainice, altarul ca și tronul, îngăduie să fie văzută alături de el o mutră atît de prielnică răspîndirii ateismului. Dintr-asta ies vorbe urîte, cum că ar fi între dînșii nu știu ce taină, ceea ce ține de calomnie și de ocară adusă persoanei regelui...

Se întoarse apoi spre Rochechouart și-i spuse, arătîndu-l pe Marmont :

– Ei bine, dragul meu Léon, dacă vrei să te duci s-o vezi pe vară-ta, du-te ! Mă lași aici pe mîini bune.

Locotenentul de muschetari negri se înclină, explicînd mareșalului că marchiza de Crillon, născută Mortemart, sosise la Beauvais în drum spre castelul socrului ei și își ceru scuze că pleacă tocmai cînd domnul duce de Raguza...

– Îl iau pe Montpezat cu mine, adăugă el. Vară-mea nu mai poate după el...

Montpezat nu se urnise de lîngă Rochechouart de cînd acesta îl făcuse, în ajunul căderii Parisului, adjutantul său. În tînărul general de Rochechouart se amestecau destul de straniu apucăturile linguși-

ani ? O femeie în toată puterea cuvîntului. Şi fiindcă a putut să-l vadă pe acest Tony cu guşa îndoită de grăsime, cu zbîrcituri la ochi, era sigur că se va uita la Blanche ca la o străină. Treizeci şi unu de ani... Există femei care la anii aceştia sînt femei bătrîne, acolo, pe Ienisei...

De copii nu vorbesc. I-am cunoscut oare ?

•

– V-am ascultat cu luare-aminte, zise Théodore gazdei sale, maiorul. De ieri seară încoace m-aţi învăţat tot ceea ce-mi lipsea ca să pot înţelege ce-am auzit la Poix. Cu toate acestea, nici acum nu sînt mai lămurit şi mi-e cu neputinţă să mă hotărăsc pentru un partid sau altul...

După ce se plimbară prin oraş, se aşezară în cafeneaua aceea a ofiţerilor, care era într-o clădire lipită de Foişor. Aveau înaintea ochilor priveliştea Pieţei Mari, unde îşi făcuseră tabăra mercenarii şviţerieni, companiile de gardă şi jandarmii. În dimineaţa asta muschetarii dăduseră ei posturile de pază la metereze şi la porţi. Două tunuri se vedeau în faţa primăriei, şi în jurul lor grenadiri. Era o harababură în care se amestecau locuitorii tîrgului şi căruţele lăsate în drum, barierele fiind închise. Fără a mai pomeni de cotiugile întoarse de la Beauvais, în care dormeau pe paie voluntarii, şi nici de înfăţişarea jalnică a steagurilor albe, spălăcite de ploaie, care atîrnau pe la ferestrele din piaţă. De pe la opt şi jumătate dimineaţa pietonii începuseră să sosească din Saint-Pol, dar nu intrau în Béthune decît după mare tărăşenie şi tocmeală la barieră. Copiii din Béthune alergau de-a lungul convoaielor, însoţindu-le ca la paradă, sărind într-un picior, sau jucau capra, zbierînd cît îi ţinea gura : „Fereşte dovleacul !"

– Dacă n-aş avea de ales – mai spuse muschetarul – decît între Ludovic al XVIII-lea şi Napoleon, poate numai faptul că unul fuge, iar celălalt are de partea lui armata, mi-ar fi de ajuns ca să mă hotărăsc... Dar văd bine că mai e un al treilea partid, şi tocmai aici e buba ; dumneavoastră care mi l-aţi înfăţişat nu sînteţi în stare să mă convingeţi că Ludovic sau Napoleon ar fi mai prielnic acestui de-al treilea partid, dacă aş avea poftă să-l aleg. Căci îmi ajunge să văd că dumneavoastră nu-mi puteţi răspunde la o întrebare, chiar aceea pe care a pus-o în faţa mea bădăranul de Houdetot : De ce a fost nevoie ca împăratul, chemîndu-l pe Carnot în guvern, să-l înjosească, dîndu-i titlul de conte ?

Maiorul își fuma pipa și ridica din umeri. Ce importanță avea asta ? Alta era întrebarea : aveai sau nu încredere în Carnot, în acest republican care nu și-a schimbat niciodată părerile ? Prezența sa alături de împăratul care întrupa alianța dintre armată și popor – iată ce era important.

– Houdetot zice că Napoleon, făcîndu-l conte pe Carnot, a ținut să arăte că nu vrea să fie împăratul prostimii... El vede lucrurile cu ochii castei lui. Eu însă... V-am înțeles foarte bine asupra acestui punct : Franța nu poate rezista nobililor, conspiratorilor și armatelor străine decît dacă se dau arme poporului. Credeți că o va face Napoleon ? Nu vedeți că el vrea să dea Franței, la rîndul său, o altă Cartă, botezînd-o Constituție ? Și după asta ? Viața de huzur și de petreceri a celor din palate va continua ca mai înainte. Poporul va continua să crape de foame. Armata, dacă o ieși victorioasă, va sluji pentru a ține în frîu poporul, iar dacă va fi bătută de armatele străine, are să intre în tabăra sărăcimii, asta-i tot ! Strigînd într-o zi *trăiască regele !* și într-altă zi *trăiască împăratul !*, o luăm mereu de la capăt. Ce caut eu în ciorba asta ? Mă voi întoarce, fără îndoială, la tată-meu, dacă-s lăsat să fac ce vreau. Mă voi apuca iar de pictură, aceasta mi-i îndeletnicirea, că doar nu-s nici brutar, nici căruțaș, nici fierar. Îmi place oare mai mult să pictez sub domnia împăratului, care vrea să fie înfățișat singur, ca să nu-i facă nimeni umbră, în tablouri trecute prin cenzura baronului Denon... sau sub regele Ludovic al XVIII-lea, care dă premii tablourilor mîzgălite întru slava lui Henric al IV-lea, sau celor cu subiecte religioase făcute să slujească intereselе regalității ? Așa vor rămîne oare lucrurile cît vom trăi ? Ce putem face ca ele să se schimbe ? Sau acestea sînt grajdurile lui Augias și nimeni nu poate face nimic, nici chiar Hercule [1]...

– Oamenii trebuie să creadă că lumea poate fi schimbată, zise maiorul. Revoluția... toate cîte le-am văzut... desigur, lucrurile nu merg în linie dreaptă, sînt întoarceri, poticniri... Dar...

– Revoluția... o fi ! Vreți să cred despre ea altceva decît ce-am auzit vorbindu-se ? Da, părinții noștri – și aici Théodore se simți roșind gîndindu-se la tatăl său – în sfîrșit, oamenii de vîrsta dumneavoastră au crezut, asta e sigur, într-o adevărată răsturnare a lumii. Au crezut în toate ideile mari și generoase... ca să se ajungă la ce ?

[1] După legenda mitologică, Augias, regele Elidei, avea trei mii de boi în grajdurile sale, care nu fuseseră curățate treizeci de ani. Hercule izbuti să le curețe, abătînd apele unui fluviu peste ele.

La această baie de sînge. La aceste crime. Nu, să nu mă întrerupeţi ! Nu e cu putinţă ca toate cîte se povestesc să nu fie decît minciuni. Chiar dacă Robespierre avea dreptate – am şi eu un unchi care a votat moartea regelui, dar n-a încercat niciodată să mă cîştige pentru ideile lui – o crimă naşte pe alta, şi crima care pedepseşte pe cea dintîi tot crimă rămîne. De altminteri, ce e sîngele vărsat de iacobini pe lîngă cel care a curs din voia împăratului... Mie puţin îmi pasă de ducele d'Enghien... nu e vorba de asta, dar Napoleon... Îmi veţi spune că regalitatea era întemeiată pe o crimă neîntreruptă împotriva poporului... Aşa e. Dar împăratul ? Fără îndoială, lucrurile nu pot fi întoarse la ce-a fost, şi Bonaparte, o dată ajuns pe tron, şi-a făurit această poliţie, necesară, îmi dau seama, dar care ni se vîră în suflet, care ne scotoceşte toată viaţa, ne ţine sub ochii ei, provoacă... Libertatea, ea face să se nască poliţia. Pentru a apăra şi a îngrădi această libertate se întoarce Napoleon, şi triumful său nu e triumful poporului, ci al lui Fouché...

Vorbea maşinal. Ochii săi urmăreau împestriţeala uriaşă de uniforme, coifuri şi căciuli, îngăităate şi galonate, cu poleiala lor copilăroasă, toată deşertăciunea epoleţilor, ostaşii în hamuri ca nişte cai de circ, împopoţonaţi cu ciucuri, eghileţi şi pene. Toată zornăiala asta mincinoasă în care se prinsese şi el...

– Nu – zise maiorul cu o neaşteptată mînie – Fouché nu este poliţia, ci o anumită poliţie, a unei clici... Nu ştiu ce socoteli politice îl pun acum sub ordinele lui Carnot... dar dacă e cineva care cîştigă astăzi, apoi cum să tăgăduieşti că e armata ? Vezi asta chiar aici, unde, în timp ce escorta şi garda personală se află în oraş, domnul de Maulde a trebuit să consemneze trupele în citadelă, de teamă... I-ai văzut doar pe ofiţerii aceia cu cocardă tricoloră străbătînd piaţa în trăsură fără ca nimeni să îndrăznească să le ceară socoteală !

– Cocardă tricoloră sau cocardă albă, iată aşadar tot ce-mi puteţi da să aleg ! izbucni Théodore. Dacă culorile imperiale înseamnă azi mai mult armata decît poliţia, totul vine de acolo că armata nu e armata poporului, ci forţa pe care se sprijină guvernul şi instrumentul de guvernare al generalului Bonaparte, ce mai încolo încoace ! Da, ghilotina a dispărut din pieţe, dar tineretul a fost înrolat şi trimis să facă pe jandarmul în toată Europa... În locul războiului civil ni s-a dat războiul pur şi simplu. Iată între ce sînt pus să aleg, un pretext sau altul de a vărsa sînge... Dezordinea sau războiul, nu-i altă nădejde ! Doamne, rămîne-vor oare lucrurile mereu aşa ? Nu mă pot uita la un om fără să mi-l înfăţişez mort, însîngerat... C-o fi dintr-un partid sau altul, vezi

cum i se strîmbă gura, i se holbează ochii, se întunecă la față, pălește... Ah, simt că voi fi mereu cu victimele ! Nu în culorile vieții noastre afli frumusețea, ci în acelea ale durerii sau în liniștea morții !

Maiorul înălță din umeri. Poftim, ce ți-e și cu artiștii ăștia ! Frumusețea, frumusețea... Dacă și acesta e un punct de vedere ! Auzi vorbă, moartea ! Oamenii ăștia le încurcă pe toate, se complac în contradicții. Sînt ca măgarul lui Buridan.

– Ascultă, cunoști povestea cu măgarul lui Buridan... care se codea ca și dumneata, între apa de băut și ovăzul de mîncat... atras de amîndouă deopotrivă, și de aceea stînd între ele fără să miște... Știi că Buridan era din Béthune...

Géricault simțea o adiere de dispreț în glasul celuilalt. La drept vorbind, pentru dînsul problema nu se punea ca pentru măgarul lui Buridan : imperiul și regalitatea îl scîrbeau deopotrivă. Îi citise oare maiorul gîndurile ? Oricum, îl auzi iar :

– Aici, nu-nțelegi ? măgarul nu se codește între tronul cel vechi și tronul imperial, ci între emigrație și Franța...

Franța ! Poate că era singurul cuvînt în stare să-l clatine pe muschetarul acesta care nu avea decît uniforme de muschetar, pe acest pictor smuls de lîngă pînzele sale, rupt de el însuși. Trăise printre oameni pentru care Franța încetează de-a mai fi Franța cînd un om o părăsește, cînd regele se expatriază. Și-i veniră deodată în minte dezertorii întîlniți în preajma Caruzelului, ciocoiașii aceia de provincie care nu se putuseră hotărî să-l urmeze pe rege spre graniță... Atunci, să fi fost ei care aveau dreptate ?

– Nu e nici un drum pentru mine în veacul acesta, mai spuse Géricault, și ochii lui păreau să urmărească undeva, la capătul străzilor, lucruri ce nu se vedeau de aici. Mai tîrziu, poate... cînd oamenii vor fi isprăvit cu niște răfuieli pentru care nu-mi simt nici o chemare. Mai tîrziu... voi picta, asta-i tot. Ce am să pictez, nici eu nu știu. Poate că voi picta poporul, care nu-și arę locul în umbra acestor oameni, a căror glorie e să ucidă, să-l ucidă. Voi face loc poporului în tablourile mele. Acolo va domni așa cum este, fără speranță, cu vlaga lui pierdută, cu frumusețea lui irosită...

Le născocea vorbind, sau ce ? Gîndirea nu-i oare întotdeauna o improvizație ?

– Aș vrea să spun povești. În culori și umbre. Povești. Ca să nu se mai audă lanțurile pe care le tîrîm în ocna noastră. Povești pe măsura noastră, povestea noilor nenorociri. Apoi, știu ce va urma : pînzele mele vor fi privite, se vor isca discuții în jurul lor, gazetele

şi revistele vor face zarvă cîtva timp. După care, vor fi alţi ochi, altă pictură. Nu voi mai fi înţeles. Nu se va mai vorbi decît de *maniera* mea, nu se va mai auzi ce am spus, ce aş fi vrut să spun. Vedeţi, de pe acum soldaţii din 1813 nu mai au acelaşi chip, sentimentele lor şi-au trăit traiul, făcînd loc altora... Poţi oare alerga după gîndurile mereu schimbătoare ? David, el pictează pentru eternitate. Eu aş fi vrut să fiu pictorul lucrurilor care se schimbă, să surprind clipe... Uitaţi-vă cum arată Béthune în vinerea patimilor... nimeni, niciodată, n-are să picteze asta. Trebuie să ne luăm gîndul de la o asemenea pictură. Înainte de a încerca. Va veni vremea cînd pictorii se vor cuminţi. Se vor mulţumi atunci să picteze o strachină de compot şi nişte fructe. Voi fi murit înainte. Ducă-se dracului, voi fi murit înainte...

– Nu te înţeleg, zise maiorul. Eu în locul dumitale m-aş duce la telalul din strada Ţărmului şi mi-aş cumpăra un costum civil...

Pe cînd vorbea aşa, izbucni o hălălaie mare pe-afară. Oamenii începură să alerge, caii legaţi laolaltă întoarseră capul nechezînd, un ropăit de tobe se auzi, tobe care încercau să învioreze soldaţii şi caii rupţi de oboseală, şi deodată, dinspre strada Sfîntul Vaast se iviră călăraşii domnului de Damas cu mareşalul Marmont şi ducele de Berry, urmaţi de muschetarii negri ai domnului de La Grange, şi după dînşii o mulţime de mantale albe ale companiilor de gardă, cupeaua domnului conte d'Artois, care se uita prin geamul cupelei, alte mantale albe, apoi trăsuri şi iarăşi trăsuri, galbene, verzi, negre, cu bagajele acestor domni şi valeţii lor făcînd pe grozavii.

*

Prinţii veneau din Lillers pe şoseaua dinspre Chocques. Încă trei leghe şi un sfert. Dar nu era atîta distanţa, cît frica. Frica prinţilor care ştiau sau ghiceau ce se întîmplă. Frică de cei care nu ştiau, de cei pe care îi neliniştea schimbările de itinerariu, întoarcerile neaşteptate. Frica de Exelmans şi de trupele imperiale. Şi apoi, intrînd în Béthune, aveau deodată înaintea ochilor dezordinea şi oboseala, propria lor imagine ca într-o oglindă, cu unităţile escortei de pe-acum destrămate, nici gata să se apere, nici în stare să fugă mai repede. În oraşul acesta, între zidurile sale, cu barierele închise din ordin, împrejmuiţi de parapete, cu santinele în vîrful meterezelor şi altele la posturile avansate... Ce să mai zici de drumul făcut pînă aici ? După Lillers, au mers încă o bucată de vreme prin păduri, au trecut prin

niște păsuni. La Chocques, lui César de Chastellux făcîndu-i-se sete, a descălecat să bea ceva la Cafeneaua Pompierilor, unde i se povesti că taman cu cîteva zile înainte un chiabur de prin partea locului, punînd oameni să sape la o adîncime de optzeci și opt de picioare pentru a da de apă, s-a pomenit că în grădina lui țîșnește deodată o fîntînă, zvîrlind apa așa de sus, că ieri, cu vîntul acela de rupea coarnele boilor, șuvoiul măturа acoperișul casei... Prăpăd, nu alta! Nenorocitul proprietar își smulgea părul din cap, repetînd într-una: „Să fi știut că am asemenea bogăție sub picioarele mele!" Pe urmă îi veni cuiva în minte să schimbe țeava, băgînd una cu două deschizături și atunci țîșnitura începu să scadă, lăsîndu-se cuminte mai jos de acoperiș... Vor trebui să facă un bazin împrejur... Nu vreți să mergeți pînă acolo să vedeți, domnule ofițer? Nu, domnul ofițer a încălecat iar. Se gîndește la Bédoyère și își repetă plin de amărăciune vorba caraghioasă a ghinionistului cu fîntîna: „Să fi știut că am asemenea bogăție sub picioarele mele!"

Cu cît se apropie de Béthune, pămîntul se face mai pietros și colo în vale se zărește orașul cu biserica Sfîntul Vaast, cu cetățuia și foișorul... De aici se vede bine că e cocoțat pe-o stîncă, cu zidurile sale de jur împrejur, cu șanțurile și meterezele sale. Iar în dreapta și colo, spre nord, se văd crînguri cu cîte-o rariște între ele și, în fund, niște dealuri. Cîmpia a și înverzit... La ce visează César de Chastellux? Calul îl duce, el închide ochii. Îl vede iar pe Charles de la Bédoyère... Și pe de-alde noi, își zice, unchiul ne-a crescut cu cărțile lui Jean-Jacques Rousseau. Dar cele mai frumoase cuvinte nu-l îndreptățesc pe cel ce-și calcă jurămîntul...

Ah, să închidem și noi ochii! Îmi trec palma obosită peste ei, turtesc pleoapele una după alta. Iată că viitorul se arată în această moțăială trează. De astă dată nu mai e viitorul unui om. Și lasă-mă-n pace, domnule de Chastellux, cu povestea cumnatului dumitale! Nu știu ce mutră o fi avînd acest La Bédoyère, pe care-l vor împușca. Știu, va fi ca și cum te-ar împușca chiar pe dumneata. Nu, nu-i vorba de viitorul dumitale, ci de viitorul peisajului asupra căruia am închis ochii.

În acest viitor, de mă uit într-o parte sau în cealaltă, către Marle în jos și Bruay-en-Artois, ori mai departe la răsărit de Noeux, spre tot ținutul acesta ghicit... sau dincolo de Gomeham, la Oblighem, Vendin, Annezin... ce înseamnă toată natura asta scormonită, dată peste cap? Cît vezi cu ochii, munți negri săgetați straniu în vîrf de cîte-un braț întins pieziș și, în unele locuri, parcă lăsate în paragină,

verdeața a și început să mijească. Peste tot clădiri ciudate în forme geometrice, lunare, și locuințele oamenilor din cărămidă înnegrită, toate de-un fel, un lung șir posomorît de căsuțe sărăcăcioase, negre și roșii, nimic care să amintească de vremea de altădată, nici măcar bisericile. Toate sălașele acestea au fost de atîtea ori distruse și de atîtea ori reclădite de mîntuială, bune doar ca oamenii să aibă unde dormi între o zi de muncă și altă zi de muncă, deși au grădinițe fistichii, șoproane și haznale, pe ici pe colo chiar flori lîngă case, araci pentru măzărichea ce are să crească, iar pe ziduri mari reclame în culori lăudînd vreo flanelă, un vin, o apă minerală...

Văzut-ați vreodată furnici gonite de foc, strîngîndu-se iar laolaltă, reclădindu-și furnicarul? Trudind răbdătoare, cărîndu-și ouăle și uriașe rămurele în spinare?

Aici culoarea neagră e stăpînă. E un colb negru care îți intră în ochi, sub unghii, în crăpăturile pielei și-ți îmbibă plămînii. E pulberea de cărbune ce se înalță în grămezi gigantice, cărora cei de pe-aici le zic „munți de zgură". Valul negru care se ridică din pămînt, din noroiul gras al cărbunelui, ca o respirație a întunecimilor, pătrunzînd prin buzele palide, vopsind mucoasele, mîinile, drumurile, visurile copilăriei și bicisnicia bătrîneții timpurii. N-a mai rămas aici nimic, nimic din ce-a fost odată. Apele îndiguite fac bucle, canalurile duc bărci lungi și joase, în care întunericul șade gînditor. Nimic din ce-a fost. Problemele oamenilor nu mai sînt aceleași. În afară de oboseală și de foame. Ei scriu pe ziduri cu cretă sau cu vopsea albă mari slove îndrăznețe: pentru unul dintre ai lor care n-a vrut să se bată sub comanda unui general german, împotriva deputaților, împotriva unui război sau pentru războiul acela depărtat, și tot pe ziduri se văd ultimele manifeste care cheamă un general la cîrma țării sau proclamă unirea celor trei săgeți[1], a unui ciocan și a unei seceri... Toate par să vină de la această descoperire din măruntaiele pămîntului, cărbunele care a cotropit țara toată. Chiar și uriașele lăcuste pe roți, vehiculele roșii, camioanele acestea fără cal, pe măsura uriașei lor încărcături... Viitorul. Făcut-a el, viitorul, vreo alegere între Ludovic al XVIII-lea și Napoleon? Cine domnește peste acest haos de după potop? Poporul? Cui aparțin aceste dealuri întunecate? Și cui, complicatele mașini?

Au trecut o sută, o sută patruzeci și atîția de ani... Nimic nu mai seamănă cu ce-a fost. Nici raporturile dintre oameni, nici sufle-

[1] Semnul electoral al partidului socialist francez.

tele și viețile lor, nici peisajul. Chiar și ceea ce părea veșnic s-a schimbat. Iată ce se poate picta. Sînt pictori pentru aceasta. Pentru ceea ce trăiește și ceea ce moare. Pentru deznădejde și mînie. Mai este însă și ceva care nu poate fi pictat : e schimbarea. Cea din pîntecele pămîntului și cea din capul oamenilor.

César de Chastellux redeschide ochii pe ceea ce este. Cîmpul. Un ținut neted brăzdat de ogoare, cu crînguri încă nedesfrunzite, pline de mărăcini, și cei dintîi muguri pe cîmpiile verzi.

Iar înaintea lui, Béthune, ca o anghinară groasă și cenușie cu frunzele smulse... César întoarce capul și privește în depărtare, dacă nu se văd venind călărașii lui Exelmans. Ca toți ceilalți, întocmai ca toți ceilalți, simte o spaimă cu atît mai mare cu cît nu-i vede venind, cînd știe neîndoios că sînt undeva pe-acolo, gata să se arunce asupra escortei, punînd la cale nu știu ce operație diabolică. Dar în spatele său, César nu-i vede decît pe călărașii regelui, tîrîndu-se istoviți și îngrijorați, nu vede decît mantale albe, coifuri, dolmane roșii. Cîmpia nesfîrșită. Netedă ca în palmă, afară de luncile acelea desfrunzite. De ce ați vrea să fie altfel ? Cîmpia. Fără dealuri triunghiulare și negre, săgetate de cîte-un brat pieziș... Ce ziceați ? Cîmpia de martie, de pe acum verde, pătată de cretă. Așa cum a fost întotdeauna, cum va fi mereu.

Și, apropiindu-se de oraș, au întîlnit pe drum un soi de car mare cu bănci, ca pentru nuntă, avînd coviltir de pînză cu dungi gălbui și roșii în chip de baldachin înflorit. Trosnea de plin ce era. Un car vesel și gălăgios, plin de uniforme. Pe capră, pe scară, pe bănci și între bănci, tot numai cheflii, ținîndu-se în picioare. Vizitiul, un locotenent, dă bici celor patru cai. Nu-s decît ofițeri. Ce i-o fi apucat ? Sînt oare beți ? Cînd ajung mai aproape, li se vede tricolorul în piept. Trec de-a lungul coloanei încremenite cu o zarvă de rîsete și de clopoței, strigînd cît îi ține gura : *Trăiască împăratul !* Încotro se duc ? Cine-ar putea să spună ?

Alteța-sa ducele de Berry era cît pe ce să se repeadă cu calul în ei, dacă nu-l oprea o vorbă a lui La Ferronnays. Pe bună dreptate, căci nu știi ce ai înainte, nici în urmă. Ce se întîmplă în Béthune ? Și cine știe, ăștia s-or fi ducînd să se unească cu Exelmans, sau ce alta ? Prințul simte rușinea. Încă o dată lacrimile mari podidesc ochii prințului, în vinele căruia e tot viitorul Burbonilor.

*

Oastea prinților sosea pe la bariera dinspre Aire, prin Tîrgul-de-Ață, trecea Piața Mare în bătaia jalnică a tobelor, în huruitul trăsurilor pe bolovanii necioplițí, cu pecetea înfrîngerii și a spaimei pe chipul călăreților frînți de oboseală ca și caii lor. În acest lung popas, mulțimea și ostașii de-a valma, voluntarii care mărșăluiau pe jos, călărașii gărzii umblînd brambura, grenadirii de pază din fața primăriei, clienții ridicați în picioare prin cafenele, toți înțelegeau fără să-și spună o vorbă că sosise ceasul prăpădului. Dar ce se întîmpla într-adevăr ? Încotro își ducea soldații mareșalul Marmont, care mergea călare în capul coloanei ? Nu se vor opri oare ? Nu venise aici ca să strîngă unitățile împrăștiate ale escortei și să pornească iar trupele credincioase către Lille, către rege ?

Mergeau însă ca un convoi care trece printr-un oraș fără a se așeza acolo. Ce însemna asta ? Întrebarea nu și-o puneau numai soldații și civilii din marginea drumului, de la ferestre, din ușa cafenelelor, ci bîntuia ca o adiere de groază convoiul însuși, pe călăreții aceștia care tropăiau înghesuiți în ulițele strîmte, strecurîndu-se prin mulțimea neliniștită, pe călăreții care făcuseră din zori și pînă acum aproape zece leghe, schimbînd drumul fără să știe de ce, cotind apoi înspre acest Béthune, ce li se părea a fi ținta marșului lor și de unde se văd mînați mai departe, căci capul coloanei iese din piață, apucînd pe strada Căpățîna Mare, și de acolo, prin strada Arras, către Lille, a cărui garnizoană se răsculase...

Căpitanul-locotenent de Lauriston se află la primărie cu subprefectul, cu primarul și cu domnul de Maulde. Se uită pe fereastră la acest spectacol fără să priceapă nimic. „Dar nu se poate, domnilor ! exclamă Lauriston. Trebuie să anunțăm pe alteța-sa și pe mareșal ! Ei nu știu nimic. Habar n-au de mesajul ducelui de Trevisa !" Domnul Duplaquet, subprefectul, a coborît scara aproape de-a bușilea și numeroși slujbași după dînsul. Aleargă toți, își croiesc drum prin mulțime, dau buzna printre picioarele cailor și ajung la trăsura contelui d'Artois, care și atinsese strada Arras, în fața uliței Strîmte. Lumea îl vede pe domnul Duplaquet scoțîndu-și pălăria, apoi cum contele d'Artois face un semn cu mîna vizitiului prin portiera trăsurii. Frînele scîrțîie, roțile se învîrtesc pe loc, ricîind caldarîmul. Ce se întîmplă ? Cei dinainte nu știu nimic, merg mai departe. Caii din urmă vin unii peste alții, scăpînd din mîna călăreților, care au ridicat frîiele. Contele d'Artois a chemat un călăraș, i-a spus o vorbă și acesta aleargă de-a lungul străzii înguste, abia izbutind să-și facă loc între zid și convoi, ca să ducă ordinul celor din capul coloanei ducelui de

Berry și mareșalului. Ce se întîmplă ? Trăsura contelui d'Artois nu poate întoarce. François d'Escars, mai întîi, și apoi Armand de Polignac au sărit jos, și acesta din urmă întinde mîna contelui d'Artois, care coboară și își pune în cap bicornul cu pene. Se aud ordine scurte, caii dau îndărăt, cîțiva ofițeri descalecă în grabă. Prinții, domnul de La Grange, mareșalul, o droaie de generali anevoie de recunoscut, împreună cu domnul Duplaquet și slujbașii săi, care gesticulează și fac plecăciuni, se întorc în piață la peronul primăriei, unde domnul de Lauriston îi primește...

César de Chastellux a strîns un detașament de călărași în fața primăriei, iar grenadirii s-au pus pe două rînduri, salutînd cu sabia trasă. Ce se petrece înăuntru ? De neînțeles e ordinul dat în ultima clipă, printr-o ștafetă trimisă comandantului pieței de către mareșalul Marmont, cum că nu se mai face popas la Béthune. César nu pricepe nimic din toate acestea. Și socru-său nu-l poate lămuri, căci domnul de Damas e bolnav. L-au suit în trăsură acolo, în urmă, și habar n-are de ceea ce se petrece. E o cupea galbenă, încărcată de cufere, ale comandantului călărașilor și ale ginerelui său, și în care Deschamps, casierul companiei, își adusese mapa cu hîrtoage de contabilitate, zvîrlind-o acolo pe un coș de argintărie. César e cu ochii spre Piața Mare, unde învălmășeala crește pe măsură ce coloana se trage îndărăt. Îl vede trecînd pe văru-său, Louis de la Roche-jaquelein, chemat și el la sfatul ce se ține în clădirea primăriei. Vede toată dezordinea și toată zăpăceala, dar o ceață i se lasă pe ochi. Se gîndește la soldații lui Exelmans, care dau tîrcoale orașului, pe cît se pare, și-s gata să-i împresoare, dacă nu vor ieși de acolo numaidecît. Cu cine oare se vor mai ciocni în drum spre Lille ? Unde te-ntorci dai de trupe în marș. Cine dă ordine ? Cine ?

Și iată că nu mai are înaintea ochilor decît imaginea lui Charles de La Bédoyère, fermecătorul diavol pe care credea că-l cîștigase pentru cauza regelui, un La Bédoyère triumfător, cu umbletul său mîndru, cu vocea semeață și zîmbetul pe buze... La Bédoyère, care va fi împușcat la toamnă. Dar dacă La Bédoyère se află printre urmăritori ? Dacă se vor găsi față-n față ?

– Să nu stăm aici ! îi zise maiorul lui Théodore. Hai la mine ! Putem ajunge pînă la prăvălie înainte ca trupele să pornească iar. La nevoie ți-e și calul la îndemînă...

Din strada Căpățîna Mare, prin dugheana de oale, ieșiră în ulița Strîmtă. Géricault voia să se încredințeze că Trick al său nu ducea lipsă de nimic. Dar și acolo roiau ofițerii de gardă, iar atelierul dom-

nului Tocquenne era plin de cai. Muncitorii fierăriei îi îmbiau cu băutură pe ostaşii care descălecaseră. Erau din compania de gardă a lui de Noailles, cei cu vipuşcă albastră, şi bucuroşi de răgazul căpătat, rîdeau toţi, bînd frăţeşte cu muncitorii. Trick primi un mertic de ovăz, ca şi noii-sosiţi. Oamenii închinau în sănătatea regelui, dînd pe gît poşirca acră ce se făcea prin părţile acelea. Théodore se uită să vadă cine închină. Erau deopotrivă ostaşii de gardă, ca şi muncitorii din Béthune.

– Nu bei, camarade ?

Un băiat înalt, cu părul castaniu-blond, cu nasul ascuţit şi cu un moţ adus pe frunte, îi întindea un pahar lui Géricault. Se prezentară. Numele acestui ofiţer nu-i spunea nimic pictorului. Încă un mărunt nobil de provincie care adăuga la numele său o înfloritură. Ofiţerul era de prin Macon şi se arăta destul de vesel, de o voie bună molipsitoare, ceea ce părea straniu într-un asemenea ceas.

Auzise însă de numele lui Géricault.

– Sînteţi rudă cu pictorul ? îl întrebă, şi Théodore se roşi la faţă şi privi în lături, ca să răspundă cu jumătate glas că era chiar el.

– Ah – făcu ofiţerul – să bem, domnule, pentru artă în acest lăcaş al industrici, printre aceşti băieţi de treabă care habar n-au de ea ! Aţi auzit cumva de pictura domnului conte de Forbin ? În afară de frumuseţea doamnei de Marcellus, fiică-sa, mai e şi autorul unor peisaje, care nu fac decît să repete, în maniera lor, pe ale lui Claude Galée, lorenul. E un prieten al familiei mele... dar îl preţuiesc mai cu seamă pentru ceea ce are italienesc în pictura lui. Ah, Italia, domnule ! N-o să fiţi niciodată un pictor în deplinul înţeles al cuvîntului pînă nu veţi fi călătorit pe-acolo ! N-aţi fost în Italia ? Hai să ciocnim un pahar pentru minunăţiile de peste Alpi, pentru acelea care vă aşteaptă acolo, în Italia !

Dintr-o dată, numele ce şi-l dăduse mai înainte ofiţerul reveni în mintea lui Théodore, dar nu era prea sigur că nu se înşală. Accentul pus pe cuvîntul *Italia* păru să-i amintească de ceva.

– Vă numiţi domnul de Prat, dacă am auzit bine ? Scuzaţi-mă că vă rog să-mi repetaţi numele...

– Ei, da – zise celălalt – Alphonse de Prat de Lamartine, domnule Géricault. Dar dumneavoastră nu mi-aţi răspuns : vă veţi duce cîndva în Italia ? Apoi, după o clipă de gîndire : Citit-aţi poate, întîmplător, din versurile mele ?

– Nu tocmai, răspunse Théodore... Mi s-au recitat însă unele. O tînără fată...

– Ah ? E adevărat că versurile mele plac uneori domnişoarelor... În cugetul său Théodore nu era sigur că acelea fuseseră versuri.

*

În marea sală a primăriei nu mai era şedinţa unui stat-major restrîns, ci adunarea tuturor căpeteniilor în jurul contelui d'Artois, a ducelui de Berry şi a mareşalului. Se aflau acolo Lauriston şi La Grange, ducele de Mortemart, Louis de la Rochejaquelein, Etienne de Durfort, contele de Vergennes, care comanda garda palatului, şi colonelul Druault, comandantul voluntarilor, apoi domnul de Maulde şi autorităţile civile, domnii Delalleau şi Duplaquet, marchizul de Baynast... Nimeni nu convocase această întrunire neprevăzută, în care domnea cea mai mare zăpăceală. Contele d'Artois porunci să fie chemat şi Charles de Damas, care rămăsese în cupeaua lui fiindcă avea friguri. Veni şi el să-şi alăture glasul la concertul acesta fără dirijor.

Aşa cum stăteau acum lucrurile, nu se mai putea ascunde comandanţilor de companie adevărata situaţie a escortei faţă de ştirea că maiestatea-sa plecase. Da, Ludovic părăsise Franţa fără să-i aştepte. Fără să le dea măcar de veste. „Totuşi, dacă e să plecăm – îşi spuse careva gîndul – nu trebuie ca lucrul acesta, care nu va putea fi ascuns celor ce rămîn aici, să ajungă şi la urechea altora, mai mici în grad decît cei aleşi să-i însoţească pe prinţi."

Cum ? Cine rămîne aici ? Domnii de Lauriston şi La Grange vorbesc amîndoi într-un glas. Vor părăsi trupele în voia lor ? Nu, nu ! îi potoleşte mareşalul.

– E la mintea oricui că, pentru a asigura paza prinţilor pînă la graniţă, un însemnat grup de cavalerie, cu caii cei mai buni, trebuie să însoţească pe alteţele-lor, şi o dată ajunşi acolo... ei bine, vom vedea cine vrea să meargă mai departe şi cine vrea să rămînă. Totul depinde de cîţi bani vom avea... N-o să fim în stare, înţelegeţi, să întreţinem în Belgia o armată de trei mii de oameni... Cu vistieria goală...

Dar pe unde să plece ? Şoseaua spre Lille, prin La Bassée, era cea mai bună, fiind pietruită, dar contele d'Artois se temea că pe-acolo s-ar putea întîlni cu unele trupe din garnizoana Lille, venind să le taie drumul. Ar trebui, de asemeni, să nu treacă prin apropierea oraşelor în care se aflau trupe. Armata de-aci înainte însemna Buonaparte.

Alteţa-sa ducele de Berry stărui din nou să se pornească, aşa cum propusese de dimineaţă la Saint-Pol, de-a lungul rîului Lawe, prin Lestrem, La Gorgue, pentru a ajunge în regiunea cea mai lipsită de

posturi de frontieră, între Bailleul şi Armentières. Vorbeau tocmai despre asta, cînd pătrunse de afară un vuiet surd, iar domnul de Damas, apropiindu-se de ferestre, spuse că în piaţă se stîrnise ceva care semăna a panică. Ostaşii săreau pe cai, ofiţerii îi strîngeau în jurul lor, trăgîndu-şi săbiile, şi se auziră deodată strigăte : „La arme ! La arme !" În timp ce generalii discutau între ei, îl trimiseră pe domnul de Maulde să vadă ce se întîmplă, şi colonelul Druault coborî cu dînsul, foarte îngrijorat de studenţii săi de la Drept... Pe scară s-au încrucişat cu un ofiţer de călăraşi, care îi întrebă unde se află prinţii şi dădu buzna în sala dezbaterilor. Recunoscînd pe ducele de Berry, începu să ţipe : „Alteţă, sîntem pierduţi ! Trupele lui Exelmans dau asalt oraşului !"

Atunci, într-o hărmălaie de nedescris, toţi de-a valma, în frunte cu contele d'Artois care striga : „Calul meu ! Daţi-mi calul !", cu mareşalul şi ducele de Berry, cu subprefectul Duplaquet, cu primarul şi adjuncţii săi, toţi se repeziră la scară, încheindu-şi centiroanele, potrivindu-şi săbiile în şold, punîndu-şi coifurile pe cap din fugă. Afară zăpăceala se făcea tot mai mare din pricina codaşilor coloanei venind dinspre Saint-Pol, a pedestraşilor de tot felul, răzleţiţi de companiile de gardă şi de cele ale mercenarilor şviţerieni, cete amestecate, care soseau într-una prin bariera Saint-Pry şi Pot-d'Etain, în aşa chip că n-aveai cum să-i regrupezi, iar ducele de Berry simţi că-i iese sufletul mai întîi pînă să dea de calul său şi de cel al lui tătîne-su, apoi pînă să-i pornească pe grenadiri şi pe călăraşi, urmaţi de voluntari şi de şviţerieni, în direcţia barierei Ţărmului, unde se arătaseră lăncierii, după cum se spunea, cerînd să intre în oraş. Nişte burghezi se înhămaseră la două din tunurile lui Mortemart, hotăriţi să le tîrască pînă la parapete, pentru a trage în asediatori.

Nu e lung drumul din Piaţa Mare pînă la bariera Ţărmului, prin uliţa aceea murdară, ticsită de butucii măcelarilor, plină de oase zvîrlite pe jos şi de sîngele împuţit al vitelor ucise. Trupa o străbătu călare, sosi la barieră, unde prinţul ceru să se deschidă porţile.

*

Nici pomeneală acolo de soldaţi ai lui Exelmans. Erau două escadroane din al 3-lea de lăncieri, care trecuseră la 21 martie, adică marţi, prin Béthune, venind de la Aire, unde se aflau în garnizoană ; îşi urmaseră drumul spre Paris, aşa cum poruncise regele cu o săptămînă înainte. O dată ajunşi însă la Arras şi aflînd acolo de fuga maies-

tăţii-sale, au arborat tricolorul la îndemnul generalului Teste. Azi-dimineaţă, în drum spre garnizoana lor, s-au înfăţişat la bariera Arras, pe care au găsit-o închisă şi îşi bătură gura de pomană cerînd să intre în Béthune. Cîteva cuvinte rostite mai tare erau la obîrşia spaimei ce se stîrnise. Colonelul lor aruncase o vorbă nesocotită şi plină de ifos milităresc, cum ar fi : „Dacă nu-mi deschideţi porţile, voi lua oraşul cu asalt!" După aceasta, dăduse ordin soldaţilor săi să apuce pe drumul care ocolea parapetul, între bariera Arras şi bariera Ţărmului, aşezîndu-şi trupa în formaţie de marş pe terenul ce se lăsa în jos, către canal, şi căruia i se zice Oborul de cai. Nu aveau de ce să se ia la harţă ; lăncierii s-ar fi împrăştiat pe acest cîmp de manevră şi prin mahalaua Catorive, căci spre a merge la Aire trebuiau să apuce pe şoseaua care porneşte de la bariera Nouă. Dar sosirea ducelui de Berry şi a lui tată-său, cu garda lor impunătoare, a împiedicat această mişcare. Cînd porţile barierei Ţărmului s-au deschis, colonelul lăncierilor se crezu la rîndul său atacat.

Pesemne că prinţii, tatăl şi feciorul, socoteau în clipa aceasta drept o manevră strategică din partea lăncierilor faptul că se îngrămădiseră tocmai la bariera Ţărmului, aceea de care aveau ei nevoie dacă se hotărau să pornească în sus către Estaires, prin Lestrem. De aici graba lor de a sări să apere ieşirea spre graniţa pe care, aşa cum credeau ei, lăncierii se pregăteau să le-o închidă. Ostaşii companiei de gardă a lui de Noailles, sărind pe caii lor, goneau în spatele prinţilor, şi cum se echipaseră în fugă, fiind pe deasupra şi ameţiţi de poşirca băută la fierarul Tocquenne, unul din ei se bălăbăni între armele lui în aşa fel, încît un pistol se descărcă singur. Caii lipiţi unul de altul s-au cutremurat, mai ales că în faţa lor contele d'Artois, care purta bicornul cu pene albe, era cît pe ce să fie trîntit jos, calul său pornind în galop. Contele, căruia nici prin gînd nu-i trecea să iasă în fruntea trupei, nu mai avu încotro şi, dîndu-şi aerul că o făcuse înadins, îşi împinse calul pînă la cîţiva paşi de lăncierii îngrămădiţi în Oborul de cai. François d'Escars dădu şi el pinteni, ca să-l ajugă pe fratele regelui. Mareşalul şi ducele de Berry nu puteau să rămînă în urmă, iar grenadirii lui La Rochejaquelein nu avură de ales dacă să-i urmeze sau nu pe prinţi, căci compania de gardă venea peste dînşii, răcnind *trăiască regele!*, la care lăncierii răspunseră, fireşte, *trăiască împăratul!*

Aveau mutre foarte ameninţătoare lăncierii, deşi nu erau mai mult de cinci sute de oameni, două escadroane călări, în pajiştea oborului, sub copacii încă desfrunziţi. La drept vorbind, escorta prinţilor se oprise între poarta propriu-zisă, destul de joasă şi lată, singura după

moda veche dintre porţile oraşului Béthune, şi avanpostul mărginit de doi pilaştri de piatră, fiecare cu cîte-o ghiulea deasupra. Ducele de Berry ieşi în faţă cu La Ferronnays, Nantouillet şi cîţiva călăraşi, în totul vreo doisprezece oameni, iar contele d'Artois şi mareşalul rămaseră în urmă.

Prinţul se uita la lăncierii aceştia, purtînd coiful aurit cu coama scurtă, pantaloni verzi şi mîneci îngăitănate cu fir galben, platoşă albastră vărgată de piele albă, mănuşi albe pînă la cot, toţi pe şcile lor din piele de berbec. Aveau steguleţe tricolore în vîrful lăncilor şi săbiile li se bălăngăneau în coasta cailor, pe care îi strîngeau între cizmele lor negre. Ducele de Berry clocotea de furie : vizitase el însuşi regimentul acesta şi vorbise oamenilor. Din nenorocire, tocmai cînd sosea în faţa colonelului pe care-l cunoştea, nobila purtare a prinţului fu niţel feştelită de un grenadir. Acesta, crezîndu-l în primejdie, se întoarse cu faţa spre oraş, strigînd : „Săriţi în ajutorul prinţului !" Tot atunci s-au văzut ivindu-se cele două tunuri pe care burghezii le tîrîseră sus, pe parapet, cu ţevile îndreptate asupra trupei răsculate, în timp ce cavaleria ieşea din oraş, îngrămădindu-se în jurul prinţului, care, în loc de doisprezece pînă la cincisprezece călăreţi, cîţi hotărîse să-l urmeze, se pomeni deodată împresurat de o mulţime de soldaţi şi de cai din toate armele. Ieşea garnizoana toată din oraş, compania de gardă a lui Raguza, muschetarii veniţi de la bariera Arrasului, infanteria după dînşii, apoi voluntarii regali şi lefegiii şviţerieni, astfel că lăncierii se văzură înconjuraţi aproape din toate părţile, rămînîndu-le deschisă doar o latură, înspre cîmpul de manevre, ca şi cum li s-ar fi lăsat înadins libertatea de-a se retrage către bariera Aire.

Călăreţi şi pedestraşi ai escortei, laolaltă, erau cam la o mie pe locul acela îngust şi păreau aşa de mulţi, că voluntarii care soseau, mai ageamii în ale milităriei, crezură că sînt patru mii. În acest talmeş-balmeş, prinţul se duse ţintă la un comandant de escadron, pe pieptul căruia zărise Crucea sfîntului Ludovic, strigîndu-i : „Din ordinul cui v-aţi părăsit cantonamentele ?" Urmarea a fost povestită în multe feluri şi, la drept vorbind, nimeni în afară de călăreţii aflaţi lîngă prinţi n-au auzit adevăratele cuvinte, iar mai toţi istoricii au reţinut ceea ce au povestit voluntarii regali, care se găseau la mare depărtare şi n-au auzit nimic. În orice caz, un lăncier fu văzut ieşind din rînduri, înălţîndu-şi lancea şi strigînd *trăiască împăratul !* Ducele de Berry se făcu roşu ca racul şi-i răspunse urlînd, de credeai că-l

loveşte damblaua : „Intră în rînd, nemernicule, că de nu, bag sabia-n tine pîn-la plăsea !" Sînt unii care pretind că în acea clipă un căpitan de lăncieri recunoscu printre grenadirii lui La Rochejaquelein pe un bun prieten al său şi rosti cîteva cuvinte tare frumoase, cum că n-au decît să-l ucidă, dar el tot nu va ridica mîna să dea într-un francez... Cel puţin e ceea ce auzi César de Chastellux, care era cu gîndul la cumnatu-său, La Bédoyère. Toate acestea rămîn cum nu se poate mai confuze, ca şi faptul că prinţul ar fi pus sabia în pieptul unui brigadier de lăncieri, care strigă totuşi *trăiască împăratul !*, dar, oricum, primejdia din primele clipe fusese înlăturată, şi ducele îi ceru colonelului să-şi retragă soldaţii, ceea ce se dovedi mai cu folos decît ţipetele de adineauri. Şi în vreme ce acest ofiţer, adunîndu-şi ostaşii, le poruncea să se tragă îndărăt către cîmpul de manevre, prinţul îşi strica gura de pomană, ţipînd în urma lăncierilor : „Strigaţi *trăiască regele !*", la care nu avu răspuns decît de la oarecare depărtare, cînd lăncierii strigară din nou *trăiască împăratul !*

Nu le mai rămînea decît să se întoarcă în oraş.

*

Au fost mai multe pricini care i-au împiedicat pe prinţi să plece înainte de ceasurile patru ale după-amiezii. Mai întîi, lucrurile se înfăţişau foarte încurcate : nimeni nu ştia dacă lăncierii s-au retras cu adevărat sau nu, dacă aceştia erau singuri sau alcătuiau o avangardă, dacă alte trupe se apropie de porţile oraşului. Dar, mai cu seamă, ostaşii escortei regale aveau nervii toţi şi cădeau de oboseală. Trebuia să li se lase un răgaz să-şi mai vină în fire, să mănînce, să se regrupeze. Afară de aceasta, Marmont nu se prea hotărîse pe ce drum să apuce, nici ce oameni să aleagă pentru escortă. Şi apoi, contele d'Artois nu se mai vedea nicăieri. Unde era ? Asta stîrni oarecare zăpăceală printre cei adunaţi la primărie, dar domnul de Polignac îi potoli, anunţînd că fratele regelui se află la biserica Sfîntul Vaast. Se spovedea.

– Din fericire – zise ducele de Berry lui La Ferronnays – ne găsim într-un oraş în care toată populaţia e cu noi... Mi-am dat bine seama anul trecut de acest lucru, şi ia priveşte ce de steaguri albe la ferestre...

La drept vorbind, de pe-acum destule steaguri albe dispăruseră, iar în multe case femeile tocmai le înnădeau, adăugîndu-le roşu şi

Fetelor le iese în cale într-o bună zi un bărbat, şi asta e marea lor călătorie, iar nu *Ave Maria*...

Ea îi tăie vorba :

– Mă vor mărita. Şi pe urmă ? Mereu acelaşi lucru, numai că, dacă am noroc, voi fi la casa mea...

Tot felul de cărţi de prin podul unchiului său din Normandia, regicidul, toate cîte le citise în atîtea veri îi veniră în minte, şi lui Théodore i se păru deodată că odaia asta, cu dînsul în pat şi cu fata neprihănită aşezată pe marginea patului, era ca un tablou din veacul celălalt, cînd berbantîicul era îndeletnicirea de căpetenie, şi îşi aminti de romanele cu eroi luaţi dintre acei ademenitori cărora astăzi podagra şi chelia le dau gînduri pioase. Se simţi cuprins de o bună dispoziţie, ca şi cum ar fi descoperit în trupul său o putere multă vreme înfrîntă. Nu trebuia, mai cu seamă, să meargă prea repede. Plăcerea toată e s-o iei încetişor.

– Te vor mărita, fetiţo, te vor mărita... Ei, dar mai avem pînă acolo ! Ascultă... Îţi plăcea să stai colea, lîngă domnul de Prat, să-l asculţi, hai ? Îţi plăcea. Vorbea bine, n-am ce zice. Dar era şi băiat frumos, nu ?

– Asta aşa e ! spuse ea. Nu s-ar putea zice că nu !

– Dacă era mai puţin frumos, oricît de bine ar fi vorbit... degeaba, găseai că nu-i iese cine ştie ce din gură, crede-mă ! Cînd îţi vorbea, îl ascultai cu luare-aminte, nu mă-ndoiesc, dar îl şi priveai, nu ?

– iDa – mai spuse dînsa – cred că se întîmpla să-l privesc.

– Tot aşa, într-o bună zi, vei pierde cu totul şirul spuselor unui tînăr frumos, care nu va fi poate tot aşa de frumos ca domnul de Prat... Nu ştii de unde sare norocul... Dar nu te mai amărî atîta ! Lasă, bărbaţii cei mai interesanţi nu-s întotdeauna şi cei mai frumoşi ; în sfîrşit, nu cei pe care îi găseşti frumoşi la cincisprezece ani ! O frumuseţe cum e cea a domnului de Prat e cam prea din cale-afară pentru un bărbat. Asta, vezi tu, merge la o fată...

– Aşadar, îl cunoaşteţi ? izbucni ea mirată.

– Nu, nu-l cunosc, mi-e însă uşor să ghicesc după cum vorbeşti de el... Ai să dai de un flăcău altminteri croit, ai să vezi, voinic şi blînd... e lucrul cel mai de seamă... cîteodată te îmbie inima la ceva care poate să pară urît...

– Ah, asta n-o mai cred ! zise fata.

– Nu-i nevoie să mă crezi. Cînd ţi-o place vreunul, n-ai să vezi ceea ce alţii vor găsi în el bocciu, sau searbăd, sau necioplit. Vezi tu, cîteodată te trage inima la ceva care te înspăimîntă...

– Glumiți !

– ...care te înspăimîntă niței, nu prea tare. Domnul de Prat nu te-a luat niciodată în brațe ? O, nu te speria, doar așa, de joacă, pentru a glumi ! Nu ? Nici altcineva ? Într-o zi un băiat are să te prindă-n brațele lui...

Vorbea, coborînd puțintel vocea, despre lucruri pe care nu știa că ar fi în stare să le spună...

– Întîia oară – îi zicea – te cuprinde așa, deodată, ca o flacără, nu știi din ce ți-a venit, ești în brațele lui și nu te-ai desprinde pentru nimic în lume. Îți vin gînduri năstrușnice și nu pricepi de ce tînărul acesta se mișcă atît de încet, de ce îți mîngîie părul, de ce îi ard privirile... Ai vrea altceva, altceva... Ce anume ? Nici tu nu știi...

Fetița ședea în locul ei, fără a se clinti, ca o pasăre hipnotizată. Nu mai zicea nimic. Își ținea răsuflarea. I s-o fi făcut într-adevăr frică ? Aburul de aur de sub bonetă, lumina cam fumegîndă a luminării, care aurea frăgezimea gingașă a obrazului... Un contrast naiv care vorbea mai mult simțurilor decît artei pictorului.

Deodată, toc, toc, toc ! Ce-o fi tărăboiul ăsta sub picioare ? Ah, s-a dus vraja ! Careva de jos bătea cu pumnii în tavan, o voce striga :

– Ei, voi de colo, turturelelor ! Destul ! Mai așteaptă și alții ! Crăp de foame aicea jos !

Fata sări în picioare.

– Dumnezeule ! Și eu care uitasem de dumnealui !

Era ofițerul care dormise în cămară. Încercase mai înainte să pună mîna pe cina lui Théodore, ațintind calea Denisei, și n-o lăsase să treacă decît după ce fata făgădui să-i aducă și lui, îndată, de mîncare.

Ușor de înțeles că-și pierduse răbdarea !

*

După ce-și făcu toaleta și-și vîrî cu mare caznă picioarele umflate în cizmele pe care Denise i le curățase de noroi, așa cum îi periase hainele, Théodore ieși în oraș, vrînd să afle unde era tabăra muschetarilor și dacă aceștia sînt gata să pornească mai departe, sau ce naiba fac ? Trecînd prin dugheană, dădu acolo peste doamna Durand cu fiică-sa, ocupate să încropească pentru la noapte un soi de canapea, să-i ție de pat oaspelui băcăniei, că nu era frumos să-l lase să doarmă iar pe lăzile din cămară. Îi așezau acest culcuș improvizat drept în mijlocul prăvăliei și în timp ce Denise întindea așternutul, mamă-sa – o femeie trecută, cu obrazul numai piele și oase, în ciuda trupului ei gros, deși

poate că n-avea nici cincizeci de ani – stătea de vorbă cu Arthur de H... a cărui mutrişoară veselă de băiat dat dracului, cu părul negru cîrlionţi-cîrlionţi, le cucerise pare-se pe amîndouă. Cu toate că avea trunchiul niţel prea lung, grenadirul ar fi putut trece drept bărbat chipeş, aşa de vioi era şi de hăzos, că nimănui nu i-ar fi putut trece prin cap să se mai uite la înfăţişarea lui cam din topor.

– În ce mă priveşte – îi spuse lui Géricault după ce se prezentară unul altuia – eu dorm aici în noaptea asta ! Ducă-se după rege cine vrea ! Dacă ţii să mergi să vezi cum stau lucrurile, du-te camarade, dar eu te povăţuiesc să faci ca mine...

Beauvais, pentru cine îl văzuse dimineaţa cu ochii arşi de nesomn şi doar în treacăt, avea acum, în lumina felinarelor, un aspect straniu, şi Théodore, pornind la întîmplare, se rătăci din capul locului prin ulicioarele lui. Peste tot era forfotă şi îmbulzeală, deşi ploaia nu lăsa decît răgazuri scurte, şi tot furnicarul acesta : călăreţi fără cai, valeţi, copii, prăvăliaşi, preoţi şi călugări, burghezi cu nevestele lor, ţărani, fete, cerşetori... un număr uluitor de cerşetori... toată mulţimea asta colcăia, vorbea, se oprea, într-o frămîntare de neînţeles. Pe ulicioarele acestea, cele mai multe case erau din lemn, sau din lemn şi chirpici, cu acoperişurile ţuguiate, şi aveau ici şi colo, pe din afară, icoane zugrăvite, troiţe vîrîte în zid, proptele de piatră. Se bălăceau toţi într-un noroi nemaipomenit, căci nu toate străzile aveau caldarîm, şi acelea care n-aveau ajunseseră numai băltoace de apă şi gropi de noroi gros, dar tot erau preferabile celor pietruite cu bolovani neciopliţi, de care îţi frîngeai gleznele, şi unde, mai devreme ori mai tîrziu, intrai cu picioarele în gura de canal către care se scurgeau murdăriile aruncate în stradă, cum şi acelea care ieşeau de prin case sub ochii tăi, fără altă formalitate. Cînd se văzu, în sfîrşit, într-o mare piaţă pe care o recunoscu, Théodore se simţi mai la largul său. Aici, în mijlocul barăcilor într-o rînă, a caselor vechi şi strîmte cu creastă de lemn, toate fistichii, nici una la fel cu cealaltă, printre dughenile luminate din marginea pieţei rămasă în beznă, aici, se înălţa drept în faţa lui Géricault o clădire mare în stilul celor din veacul trecut, singuratică în mijlocul acestor case medievale, cu o mare faţadă netedă din piatră frumoasă, cu o balustradă înaltă, care mai păstra ultimele răsfrîngeri ale amurgului, şi capitele împodobite cu ghirlande pe nişte pilaştri de templu grecesc. Se vedeau ofiţeri pe peronul din faţa clădirii, apoi curieri sărind de pe caii lor, un du-te-vino care arăta, fără nici o îndoială, că aici se află un stat-major. Asta era primăria oraşului şi în încăperile ei se aciuaseră serviciile mai mult sau mai puţin înjghebate ale escortei regelui.

Théodore ceru lămuriri şi află că muschetarii domnului de Lauriston, barem cei dintre dinşii care ajunseseră la Beauvais, se găseau încartiruiţi într-o cazarmă din sud-estul oraşului... colea, o iei pe strada Sfîntul Ion... sau nu, mai degrabă, ca să nu te rătăceşti, ţine-o drept înainte pînă dai cu ochii de clădirea teatrului... fiindcă veni vorba, poate că vrei să-ţi mai descreţeşti fruntea... teatrul joacă astă-seară... ce-o fi jucînd ? Desigur *Moştenitorii lui Michau.* Ai văzut-o ? Cu atît mai rău ! Piesa e răsuflată, aşa zic şi eu, dar doamna Borsary, care joacă în ea, e tare nostimă ! Unde am rămas ? Da... treci de teatru şi dai în bulevarde... astea-s vechile întărituri pe care s-au apucat să le dărîme ca să facă un loc de plimbare, şi-i păcat zic eu... nişte monumente ale artei militare, dar ştii, ăştia de pe-aici vor mai degrabă să vadă arbori de-a lungul gîrlei... Au să pună şi bănci, ca să vină să-şi fumeze acolo pipa şi să citească gazeta... în sfîrşit, cotești la stînga, treci strada şi ai ajuns la cazărmi, n-ai cum te rătăci... Eşti lămurit ? Aşadar, la stînga, cum ieşi din piaţă, niţeluş mai la o parte, pe mîna dreaptă, e strada Teatrului şi în stînga bulevardele, şi-o tot ţii aşa pînă la grămada de case, a doua... Vai, dar se poate ? N-ai de ce să-mi mulţumeşti, locotenente...

Şi toată tărăşenia asta, ca pînă la urmă să audă zicîndu-i-se la cazarmă că nici vorbă să se pornească diseară, nici la noapte, şi că în cel mai bun caz trupele vor putea fi concentrate şi regrupate tocmai marţea viitoare, că nu se ştia cînd vor pleca, nici încotro, dar că, în sfîrşit, pînă au să vină ordinele, ofiţerii care dorm în oraş trebuie să fie prezenţi la cazarmă de cum răsare soarele, adică la ora şase.

În loc să se întoarcă pe unde venise, Géricault ocoli cazărmile, ale căror împrejurimi erau înţesate de furgoane de toate felurile, cu vizitiii lor frînţi de oboseală, cu caii care îţi făceau milă să-i vezi. Orbecăi aşa pe uliţe întunecoase, mergînd la întîmplare, şi dădu într-o mahala, a cărei cruntă sărăcie îl izbi. Casele erau murdare şi prăpădite, cu rufe atîrnate la ferestrele rare, joase şi înguste, iar înăuntru, prin uşile deschise, vedeai un norod de zdrenţăroşi, înghesuiţi acolo cu copiii lor pirpirii, cu nevestele lor ofilite înainte de vreme. Toată omenirea asta înota într-o cloacă din care se împrăştiau miasme de ţi se întorceau maţele pe dos. Erau acolo ţesători şi postăvari, vopsitori şi tăbăcari, tot numai muncitori, cei mai mulţi fără de lucru, trimiţîndu-şi bătrînii, betegii şi copiii să întindă mîna cerînd pomană pe la colţul străzilor şi pieţelor din centrul oraşului. Luminile erau rare pe aici. Se culcau devreme, ca să nu ardă gazul şi lumînarea. Théodore încerca să se dumirească unde se află. Oraşul nu e prea întins, dar crescut la voia

întîmplării, şi bezna devenea deplină de cum ajungeai în uliţele sărăcimii. Mergea aşa, cînd norocul îl făcu să dea peste o ceată de muschetari, care, înarmaţi cu făclii, umblau să dibuiască vreo cîrciumă. Erau tinerei toţi, şi nepăsători, arătîndu-şi prin strigăte bucuria de-a întîlni pe unul de-ai lor şi, bătîndu-l pe umeri, nu-l mai lăsară să-şi urmeze drumul, cerîndu-i să meargă cu dînşii.

La drept vorbind, nepăsarea le era numai de ochii lumii, şi asta se văzu numaidecît din spusele lor, de îndată ce se găsiră strînşi la o bardacă de vin. Erau rupţi de oboseală, deşi apucaseră să tragă un pui de somn după-amiază, ca şi Géricault. Dar se simţeau frînţi de şale ; unul se plîngea de buboaie la şezut, altul trebuise să-şi lepede cizmele şi acum umbla în nişte şoşoni... Şi încă acestea erau floare la ureche pe lîngă ceea ce îi chinuia mai rău, neştiind ce le aduce ziua de mîine. Trebui-vor oare să pornească iar în goana calului – şi către ce liman ? Şi acolo ce să facă ? Unde era regele ? Îi vor mîna oare spre Anglia ? Bîntuia zvonul că-i vor îmbarca la Calais sau la Boulogne, ca să-i ducă în Vandeia, unde şuanii se răsculaseră... „Ah, zise unul, mi-ar place mai mult să fie aşa... dar nu e sigur ! Ce se mai vîntura pe la Paris ? Se zicea că Macdonald e pe cale să dea o mare bătălie în faţa oraşului Melun... S-o crezi tu ! Macdonald a şters-o ca toţi ceilalţi, dacă nu s-o fi dat cumva şi el cu Buonaparte !"

Neliniştea cea mai mare venea însă din spusele unora şi altora, cum că trupele răzvrătite, dintre care întîlniseră unele detaşamente în drum, s-au regrupat la Saint-Denis, pornind apoi în urmărirea lor, sau că vînătorii de gardă, ostaşii lui Lion şi răzvrătiţii generalului Lefebvre-Desnouettes înaintau asupra lor, ca să le taie drumul... Poate că veneau şi unii şi alţii... Împrăştiată şi sleită cum era, ce rezistenţă ar mai opune escorta regelui ? Cum va mai fi ea în stare să se bată ? Haide, gîndeau ei, să nădăjduim că răzvrătiţii habar n-au de halul în care se află trupele regelui şi că, vrînd să-şi aşeze mai întîi unităţile după canoanele strategiei, vor pierde o zi, o zi şi jumătate, tocmai cît e nevoie ca să ne strîngem laolaltă şi să ne ajungă din urmă tunurile şi bagajele... Căci toţi tinerii aceştia ţineau la bagajele lor cel puţin tot atîta cît şi la pielea lor... Pe unde-or fi urmăritorii ? Nu se ştia nimic în privinţa asta, poate către Beaumont, poate că încercau să-i împresoare pe la apus, ca să le taie calea spre mare. Se mai zicea că aceştia le-o luaseră înainte, ajungînd la Amiens, prin Creil, pentru a-l despărţi pe rege de escorta lui şi pentru a face joncţiunea cu răsculaţii din Nord... Ce mai încolo-încoace, ziceau ei, nu se ştia nimic, şi cel mai nimerit lucru era să te pui pe dormit cît se mai putea dormi. Mai ales că, noi ca noi, dar caii,

săracii de ei ! Muschetarii aceştia nu-şi părăsiseră caii în drum, aşa cum făcuseră foarte mulţi grenadiri sau ostaşi ai gărzii. Dar ajunseseră la Beauvais cu sufletul la gură, tîrîndu-se. Să se odihnească mai întîi caii ! Restul, cum o da dumnezeu ! Toată după-amiaza au rechiziţionat sau cumpărat căruţe, trăsuri, şi mai bune, şi mai rele, ce se găsea, ca să încarce bolnavii, accidentaţii, răniţii. Se vorbea că tot bănetul escortei se dusese pe de-alde astea şi pe fîn, proviziile de fîn pe care le luau cu dînşii, neştiind ce-o să fie mai înainte, unde garnizoane întregi trecuseră de partea cealaltă şi, după spusa unora, dădeau foc fînului pentru ca trupele regale, sosind acolo, să nu găsească nici de leac. Şi noi, care va să zică ? se auzea. Solda noastră ? E drept că n-am ajuns încă să-i ducem lipsa, are fiecare ceva bănuţi puşi deoparte, şi apoi, trăim noi din rechiziţii... numai pînă s-o face joncţiunea cu ruşii şi prusacii, care se află în Belgia...

Vorba asta fu ca o zmucitură, şi Théodore se simţi deodată aşa, parcă îl trecea o sudoare rece. Prusacii... uitase de ăştia, de prusaci... Cum uitase şi de calul său, de bietul Trick, lăsat la căpitanul de poştă din mahalaua Picardiei. Se va duce să-l vadă. Zvîrli pe masă nişte gologani, partea lui la ce se băuse, şi, salutînd pe muschetari, ieşi din cîrciumă.

*

„Purtările nesocotite ale nobilimii, îndeosebi nepăsarea arătată faţă de ideile vrednice de cinste, moştenite din vremile cavalereşti şi care a făcut-o să-şi piardă demnitatea şi consideraţia, ne-au adus groaznicele nenorociri pe care ne-a fost dat să le trăim... Amăgitoarea măreţie a veacului al optsprezecelea..."

Mirosul fumului se amesteca în aerul încăperii cu un soi de parfum, din care ducele se stropea într-una : era singurul lux ce şi-l îngăduia Emmanuel de Richelieu, afară de mănuşi, slăbiciunea lui, comandate întotdeauna pe măsură. Trecuseră ceasuri de cînd flecăreau împreună, şi Marmont se amuza privind cum ducele apuca din cînd în cînd un flacon pîntecos şi îşi vărsa pe mîini şi în păr, ba uneori, descheindu-şi cămaşa, îşi fricţiona şi pieptul, dînd şi pe la subsuori cu apa de toaletă pe care şi-o luase la plecare în clondire prinse de oblîncul şeii, aşa cum alţii şi-ar fi luat rom.

– Am pierdut – zicea Richelieu – acea simplicitate a moravurilor în care au trăit strămoşii noştri. O filozofie perversă i-a îndepărtat de religie chiar pe aceia care s-ar fi cuvenit s-o apere. Ca să redai unui

popor rătăcit vechile sale virtuți, altă cale nu există decît să se așeze din nou credința și pe slujitorii ei în strălucirea și măreția care să le aducă respectul mulțimii. Dar unde-s legile, fie ele oricît de înțelepte și de aspre, care ar putea să ne ferească de-o întoarcere la nenorocitele rătăciri, dacă nobilimea nu va da pildă de trai cinstit și de rîvnă întru păstrarea rînduielilor? Aud uneori gentilomi foarte cumsecade învinuind poporul de jos – o pleavă, ce-i drept, căreia dezmățul ce domnea pe atunci i-a îngăduit să se ridice – de toate fărădelegile acestei revoluții îngrozitoare... dar nu-și dau ei oare seama că aceia care tindeau la surparea regalității, nu în prostime, nu în drojdia marilor orașe s-au străduit să împrăștie mai întîi principiile filozofice care au dus monarhia la pieire? Nobilimea trebuia molipsită mai întîi de aceste principii – și a fost molipsită, căci ea e aceea care, nesocotind curata învățătură a bisericii, își părăsi moșiile și veni să ducă la curte acel trai desfrînat, pe calapodul filozofiei noi, pregătind astfel, prin spectacolul propriei sale stricăciuni, acele zile cărora tinerețea noastră le fu martoră îngrozită și neputincioasă...

Stilul acesta abstract era cu totul în firea ducelui. Nu se rostea el chiar așa în toate zilele, dar atunci cînd era prins în țițele unei convorbiri de mai mare amploare și îndeosebi pe vremea cînd se afla guvernator al Noii Rusii, adeseori ducînd dorul unor interlocutori care să priceapă frumosul grai franțuzesc, și nevoit s-o dea pe rusește, limbă în care n-o scotea la capăt cu aceeași ușurință – atunci, avînd în față un compatriot ațîțat mai mult de curiozitatea de a-l asculta pe un om de neasemuită faimă și experiență decît de dorința de a-și spune propriile păreri, atunci, domnul de Richelieu se întindea bucuros la o vorbă, ce părea făcută mai degrabă spre a fi pusă pe hîrtie decît spusă din gură, fel de-a vorbi care îl înălțase foarte mult în ochii împăratului Alexandru, căci tot așa erau ticluite și rapoartele sale către slăvitul stăpîn. Prinsese această ușurință de-a le zice pe toate în grai ales de la dascălul său, domnul abate Labdan, mare admirator al lui Fénelon [1], în care vredniciul prelat vedea antidotul necesar la proza otrăvitoare a lui Jean-Jacques Rousseau [2], proză a cărei frumusețe i se părea tocmai plină de ispite primejdioase. Afară de aceasta, mulți luaseră obiceiul să găsească asemănări între opera pe care o înfăptuise ducele de

[1] Arhiepiscop de Cambrai (1659—1715), autorul *Aventurilor lui Telemac*, roman epic după modelul poemelor antice.

[2] Unul dintre cei mai mari scriitori francezi ai veacului al XVIII-lea. Operele sale, *Emile*, *Noua Eloisă*, *Confesiunile* și, mai ales, *Contractul Social* au avut o mare influență asupra ideilor revoluției franceze.

Richelieu pe țărmurile Pontului Euxin [1] și regatul lui Idomeneu [2], așa cum ne este înfățișat în *Telemac*. Marmont auzise de multe ori lăudîndu-se această elocință deosebită. Nu-și putea totuși ascunde că o găsea nițel cam scrobită și înțepată, el care, în clipa aceea, măsura poate distanța ce despărțea viața ce dusese, problemele cărora trebuise întotdeauna să le facă față fără să aibă răgazul de a sta pe gînduri, în Spania și chiar în Iliria, unde luase asupră-și pentru scurtă vreme însărcinări destul de asemănătoare celor pe care le avusese Emmanuel de Richelieu în Noua Rusie, și mai vîrtos încă de atunci încoace, pe cîmpurile de luptă ale Europei, în acest iureș al oștilor, dîră trasă de un împărat nesățios... distanța dintre această viață a lui și traiul proconsular al unui Richelieu, acolo la hotarele Asiei și Islamului, unde nici timpul, nici împuternicirile nu-i îngrădeau voința, stăpîn absolut peste ținuturi nemărginite, neavînd să dea socoteală de isprăvile lui decît unui suveran depărtat, a cărui încredere o avea, și el însuși pornit să construiască, iar nu să ducă pretutindeni distrugerea și moartea... Cum stătea și asculta spusele ducelui, frămîntîndu-le în minte, Marmont își zîmbi singur și-și bătu joc de el însuși : propriile lui gînduri luaseră, fără să-și dea seama, ritmul și înfățișarea pe care le-o impuneau cuvintele interlocutorului în legănarea frazelor sale. Mareșalul își cunoștea bine această slăbiciune, care îl făcea să sufere înrîurirea altora, și poate că față de nimeni n-o resimțise ca față de Bonaparte. Ori, tocmai asta n-o ierta el fostului său stăpîn. Și, cu toate că se simțea puțintel umilit regăsindu-se iar, și de astă dată în fața lui Richelieu, într-un fel de inferioritate intelectuală, măsura după propria sa umilință cît de puternică era vraja acestei personalități, atît de deosebită de cele care roiau în jurul regelui, ba chiar și al împăratului...

„Na ! își zise. Îi spusei în gînd *împăratul...*"

Richelieu se pornise tocmai să-i înfățișeze cu mare îndîrjire, și parcă răbufnind în el patima, cît de perfizi s-au dovedit a fi, îndeobște față de nobilime, scriitorii și cărturarii din starea a treia [3], în care el vedea pe vrăjmașii cei mai înrăiți ai nobilimii, cînd servitorii aduseră gustarea, pe care ducele poruncise să le-o servească în camera lui. Era cumpătat la mîncare de felul său și într-asta se potrivea cu Marmont, care îndura destul de greu mesele îmbelșugate de la Tuilerii și hămeseala de mari mîncăi a Burbonilor. Mai cu seamă că ducesa de Massa

[1] Vechea denumire a Mării Negre.

[2] Regele Cretei, unul din eroii războiului Troiei, evocat de Fénelon.

[3] Din Adunarea reprezentanților țării, convocată de Ludovic al XVI-lea în mai 1789, pe lîngă cler și nobilime, făcea parte și burghezia, denumită „starea a treia".

părăsise prefectura şi politeţea nu-i silea să facă faţă unui prinz în lege ; cît despre Marmont, i se adusese raportul comandantului Pieţei Beauvais în ce priveşte trupele, care şi sosiseră în oraş, şi acum putea să aştepte apelul de dimineaţă, ca să-şi dea seama de cît timp avea nevoie pentru a strînge escorta regelui şi a hotărî ceasul plecării.

Vorbiseră toată ziua fără să ajungă la capăt şi fără să atingă măcar ceea ce avea să-şi spună. Într-o astfel de clipă tulbure a istoriei, cînd însăşi cauza care-i unea părea fără viitor şi pentru unul şi pentru altul, cu toate că le plăcea să afirme contrariul, aceşti doi bărbaţi simţeau că se învîrtesc pe un tărîm întunecos, unde, cine ştie, un cuvînt ar putea să lumineze deodată un drum neprevăzut. Fără îndoială, Richelieu nu vorbea decît pentru el însuşi şi nu aştepta nimic de la mareşal, afară doar de imboldul unei prezenţe care te poate face să spui ceea ce n-ai fi găsit în singurătate. El, Marmont, trăgea nădejde că de la acest bărbat înalt, ciolănos şi smolit la faţă îi va veni nici el nu ştia ce lumină, care să-l împace cu viaţa. Căci în sinea lui, astăzi, viaţa asta i se părea de nesuferit. Poate că de unde făcuse fără convingere pasul care îl îndepărtase de trecutul său : era încă robul ideilor de tot felul, acelea foarte la modă în lumea în care a trăit de cînd devenise şi el om în toată firea. Se simţea în acelaşi timp izbit de unele afirmaţii ale ducelui şi totuşi socotea cîte hopuri mai avea de sărit ca să ajungă la ideile lui, acelea ale lumii pe care şi-o alesese. De pildă, cînd Richelieu punea toată vina nenorocirilor ţării în seama învăţăturii de carte, înfierînd ceea ce Marmont auzise mereu numindu-se *luminile.*

– Nemernicia stării a treia în timpul revoluţiei – zicea ducele privind înaintea lui, ca şi cum această a treia stare s-ar fi aflat toată acolo, în faţa unui tribunal, iar el ar fi fost procurorul – nemernicia stării a treia a dovedit îndeajuns că era o nebunie să i se deschidă în acelaşi timp calea spre înavuţire şi calea spre învăţătură, căci ea nu le poate folosi decît la nimicirea statului... Starea a treia trebuie să fie ţinută mai departe într-o înţeleaptă ignoranţă, trebuie să i se îngrădească ambiţiile, ca să nu treacă de o cinstită bunăstare, şi astfel să nu poată trage pe sfoară nobilimea şi nici să i-o ia înainte prin dibăcia ei în afaceri sau prin cunoştinţele ei... Trebuie să se sfîrşească o dată cu această amăgitoare religie a progresului...

Marmont asculta la toate acestea, le accepta, voia să împărtăşească ideile ducelui, dîndu-şi bine seama că, dacă nu le acceptă, destinul pe care şi-l alesese se înfundă pe un drum fără ieşire. Dar, în acelaşi timp, simţea în el o împotrivire surdă, venind poate numai din obişnuinţă, din toate acele prejudecăţi pe care le purta cu el, fără să le fi cercetat

vreodată de-a binelea, fiindcă se scălda în ele ca în lumina văzduhului, şi pe care le vedea deodată atît de făţiş tăgăduite...

– Îţi voi spune, domnule mareşal – urmă Richelieu, dînd cu parfum pe după urechi şi pe ceafă – că una din cele mai mari greşeli ale monarhiei e aceea de a fi îngăduit nobilimii, ba uneori şi îndemnînd-o la aceasta, să se amestece cu starea a treia. Sau şi mai rău... Scuză-mă, n-ar trebui să amestecăm niciodată într-o discuţie de idei consideraţiile personale, dar pentru ceea ce am să spun, n-aş putea să te împiedic să faci o legătură între cuvintele mele şi însăşi viaţa domniei-tale – o legătură care, crede-mă, nu-i lucrul cel mai de seamă.

Unde voia s-ajungă ? Marmont simţi că-l trece parcă un fior. Nu ţinea de loc să audă vreo aluzie la ceea ce îl muncea în ultima vreme.

– Domnia-ta însă – îl auzi pe duce – ai suferit îndeajuns în căsnicie, o ştiu bine, de pe urma unor rînduieli cu care lumea s-a deprins, căci pînă şi regele Ludovic al XV-lea a purces pe calea asta înaintea lui Buonaparte, dacă nu îndemnînd la încuscriri cu burghezii, în orice caz încuviinţîndu-le...

Ah, bine că era numai atît ! Marmont răsuflă uşurat. Dacă nu e vorba decît de domnişoara Perregaux !

– Un monarh guvernează – zise Richelieu – prin însăşi importanţa pe care o dă prejudecăţilor, şi ce prejudecată mai mult decît aceea a naşterii este oare cu-adevărat necesară pentru a păstra rangul nobilimii şi a ţine starea a treia în respect, la locul ei modest, unde nici să nu viseze că ar putea ajunge pe aceeaşi treaptă cu cei pe care obîrşia dovedită îi aşază, măcar în privinţa asta, mai sus de nasul ei. Din înavuţirea neînfrînată a poporului, în paguba nobilimii, prin negoţ şi prin slujbele mănoase pe care statul le împarte fără a ţine seama de obîrşia oamenilor, sub cuvînt că răsplăteşte talentele, dintr-asta se naşte ambiţia ticăloasă, ale cărei roade le-am putut vedea. Nesăbuita libertate de a strînge averi ducea aproape pe nesimţite la asemenea încuscriri între nobilii scăpătaţi şi burghezimea asta ambiţioasă. Nu uit cîtuşi de puţin ce drame s-au iscat adeseori de pe urma unor astfel de rătăciri, şi băgaţi de seamă că ştiu...

Va să zică nu e vorba numai de ducesa de Raguza... Pe vremea cînd se însurase, Marmont trebuia să facă astfel încît mai degrabă să i se ierte obîrşia aristocrată decît să se împăuneze cu ea. Tată-său, de altminteri, înaintea lui, luase de nevastă pe o domnişoară din lumea finanţelor, iar fata bancherului Perregaux, cînd l-a luat pe dînsul, se măritase cu un general al lui Bonaparte, şi nicidecum cu măruntul

nobil de provincie al cărui blazon nu mai era decît un asignat [1]. Astăzi, dimpotrivă, ducele de Richelieu vorbea unui om din casta lui, căruia îi făcea hatîrul să-i uite păcatele de tinereţe. La urma urmelor, nu se găseau oare în tabăra prinţilor tot felul de aventurieri, azi în slujba unui rege, mîine în a altuia, cum e acel Nassau care comanda la Ismail cînd, el, Richelieu, se distinse acolo, acel amant al Ecaterinei a II-a [2], prinţ polon din mamă franţuzoaică şi tată olandez, şi care fusese general spaniol şi colonel german înainte de a ajunge amiral rus... ba fusese chiar şi în serviciul Franţei ?... Cum se face că Richelieu, care îşi petrecuse mai toată viaţa în armata rusă, nu-i înţelegea pe aventurierii ceştialalţi, care îşi puseseră spada în slujba republicii şi a imperiului – adică, la urma urmei, în slujba Franţei ? Cum de nu înţelegea el farmecul, cu drept cuvînt *cavaleresc*, pe care aceşti tineri nobili, despărţiţi de mai-marii lor şi de un rege fugar, îl puteau afla unei cariere militare ce li se aşternea înainte atît de ademenitor, în nişte oştiri în care ajungeai general la mai puţin de treizeci de ani ?

– Nu învinuiesc pe nimeni – vorbi ducele – pentru că a emigrat sau pentru că n-a emigrat. Eu însumi am părăsit Franţa cu încuviinţarea regelui şi a Adunării Constituante... ceea ce, fără îndoială, n-a prea fost nici pe placul unora, nici al celorlalţi, căci mi-am pierdut moşiile părinteşti, şi chiar întoarcerea pe tron a Burbonilor n-a schimbat nimic în privinţa asta. Ludovic al XVIII-lea nu mi-a dat îndărăt nici o palmă de pămînt, iar statuile, tablourile, colecţiile familiei mele se află la Luvru din vrerea Uzurpatorului, şi acolo rămîn, aşa cum a rînduit domnia cea nouă. Dacă nu m-aş gîndi la surorile mele, de Jumilhac şi de Montcalm, care trăiesc în sărăcie, nu mi-ar părea rău nici cît negru sub unghie după tot ce-am pierdut. Trebuie într-adevăr să socoţi unele din cîte s-au făcut ca fapte împlinite, dacă vrei să vezi liniştea domnind în ţară sub înţeleapta putere a regelui... Eu nu cer nimic ; mai pot încă trăi din puţinii bani care îmi vin de la Odesa, iar dacă Franţa ar trebui să treacă din nou printr-o vreme de noi mişelii,

[1] Printr-un decret dat la 2 noiembrie 1789, Adunarea Naţională a naţionalizat toate averile bisericeşti, trecîndu-le în patrimoniul comunelor, iar la 19 aprilie 1790, comunele au fost autorizate să emită asignate, adică hîrtie-monedă, garantată cu averile naţionalizate. În Anglia, în Elveţia şi în Olanda emigranţi contrarevoluţionari au falsificat mari cantităţi de asignate, introducîndu-le în Franţa, ceea ce a dus la devalorizarea lor.

[2] Împărăteasa Rusiei, aoţia lui Petru al III-lea (1729—1796). A domnit singură începînd din 1762, după moartea ţarului.

îmi rămîne oricînd posibilitatea să intru încă o dată în slujba ţarului Alexandru. Le spun toate acestea ca să vă arăt că nu împărtăşesc părerea acelei părţi prea îndîrjite a nobilimii care nu visează decît la răzbunări şi care poartă, la urma urmei, răspunderea pentru trădările unui Ney, oricît de ticălos ar fi el. Domnia-ta ai văzut cum se purtau la Tuilerii cu prinţesa de Moscova ? Crede-mă, un asemenea titlu străpezeşte gura unui slujitor al dinastiei ruseşti, cum sînt eu, şi totuşi, dacă cei de la palat nu întindeau prea mult coarda, umilind-o pe doamna Ney pînă s-o facă să plîngă de cîte ori se întorcea de la recepţiile curţii, poate că bărbatu-său s-ar fi purtat altfel în zilele acestea... Vei găsi că spusele mele se bat cap în cap cu ce ziceam mai adineauri. Una e însă grija de a apăra viitorul nobilimii, îndreptîndu-i apucăturile, şi alta e să te fereşti de a judeca greşelile trecutului cu o asprime oarbă, care n-ar duce decît la întărirea căsătoriilor nu prea potrivite cu interesele monarhiei... Nobilimea e ca măgarul lui Buridan [1], între fînul gata cosit care îl îmbie şi apa limpede care nu-l îngraşă. De ce totuşi nu încearcă să se căpătuiască singură ? Asta ar feri-o de primejdia corcirii. Băgaţi de seamă că eu nu socot aceste încuscriri cu lumea de jos drept lucrul cel mai rău. E multă prostie la cei de care vorbeam mai înainte cînd îşi închipuie că vin de hac tuturor relelor dînd un nou lustru blazoanelor şi zicînd : „Eu nu mănînc din pîinea asta !" Uită-te, de pildă, la unul din cei care însoţesc pe maiestatea-sa la drum, sub ochii noştri. Vreau să vorbesc despre domnul duce d'Havré, pe care-l cunosc din copilărie. Că e un om minunat, cine se mai îndoieşte ? Dar să fi văzut ce era tat-su, mareşalul, pe care îl chema Emmanuel, ca pe mine. Ah, acela da, era un mare senior ! Familia Croy d'Havré e de prin nordul ţării, iar mareşalul, care era prinţ al imperiului german şi slujise în Boemia şi Bavaria, fu unul dintre învingătorii de la Fontenoy şi tot el pusese în stare de apărare Boulogne, Dunkerque, toată coasta mării... Dar nu în asta, nici că a luat parte la asediile cetăţilor Anvers şi Maestricht [2], nici vitejia de care a dat dovadă la Ramillies sau la Lawfeld [3], nu aici văd eu adevărata-i măreţie. Ştiai că datorită lui şi în pofida prejudecăţilor, a şovăielilor şi a rutinei, compania d'Anzin a început să exploateze minele

[1] Se atribuie învăţatului Jean Buridan, rectorul Universităţii din Paris în 1327, pilda măgarului care şovăie între ovăz şi apă, pentru a înfăţişa pe un om solicitat din două părţi şi care nu se poate hotărî într-un fel.

[2] Anvers (Belgia) şi Maestricht (Olanda) au fost ocupate de francezi în 1746.

[3] Localităţi din Belgia unde mareşalul de Saxa a înfrînt trupele ducelui de Cumberland în 1747.

din regiunile Scarpe şi Escaut, descoperind acea comoară de cărbune de pe urma căreia Franţa nu mai era la cheremul industriei din Hainaut, de unde trebuise pînă atunci să importe combustibilul în fiecare an ? Patru mii de muncitori, şase sute de cai, treizeci şi şapte de puţuri de mină făcute din lemn, douăsprezece tulumbe de foc... peste o sută de mii de livre împărţite în fiecare an bolnavilor, văduvelor şi orfanilor... Aici totul era în mîinile celor din burghezime şi lîncezea, pînă ce Emmanuel de Croy, întemeindu-se pe drepturile sale feudale asupra terenurilor de la Condé şi Bruay, înjghebă o nouă formă de asociaţie, din care, mărinimos, nu i-a îndepărtat pe burghezi : societatea anonimă al cărei administrator a fost. Astfel, vedem transformîndu-se vechea proprietate feudală, dar îngrădindu-se iniţiativa burghejilor... În 1794 am văzut cu ochii mei opera mareşalului : era pe vremea acelei nenorocite campanii a armatei austriece, pe care mi-a fost dat s-o urmăresc la asediile de la Dunkerque, de la Valenciennes, de la Condé. Nu văzusem încă niciodată o mină, nu puteam bănui ce investiţii poate să ceară, nu-mi închipuiam maşinile, accidentele veşnice... Ne aflam cantonaţi chiar pe locurile unde se dădea această altfel de bătălie, căci exploatarea minelor e şi ea un fel de război. Se găseau în tabăra aliaţilor unii care ar fi voit să distrugă aceste instalaţii, ca să-i scape de concurenţă pe proprietarii minelor de la Charleroi, prieteni de-ai lor. Întoarcerea trupelor republicane i-a împiedicat s-o facă, ceea ce a fost, negreşit, spre binele economiei franceze. Nu ştiu dacă într-o zi i se va ridica o statuie lui Emmanuel de Croy, atît pentru priceperea sa în ale industriei, cît şi pentru îndrăzneala cu care a apărat poziţiile nobilimii... Dar vezi-l pe fecioru-său. E tocmai reprezentantul acelei aristocraţii care şi-a părăsit moşiile venind la Versailles. Avea treizeci de ani sau aproape treizeci cînd muri mareşalul. Nu se băgase niciodată în treburile lui tată-su. Era colonel al acelui regiment din Flandra, pe care revoluţia avea să-l încredinţeze lui Macdonald. A reprezentat nobilimea din Amiens la adunarea celor trei stări, a şters-o apoi la Coblentz, de unde prinţii îl trimiseră la Madrid, ca ambasador al unui guvern în exil. Nu-l învinuiesc de fel pentru că a încercat să obţină ştergerea sa de pe lista emigranţilor [1]... Am făcut-o şi eu... fără îndoială împins de alte motive, de starea surorilor mele... Dar cum a putut primi, în cele dintîi zile ale Imperiu-

[1] Pe lista emigranţilor contrarevoluţionari, ale căror averi au fost confiscate. Sub Directoriu, apoi sub Consulat şi Imperiu, numeroşi emigranţi au obţinut ştergerea lor de pe aceste liste, întocmite în timpul Convenţiunii.

lui, să fie despăgubit cu o mică rentă pentru tot ce înfăptuise Emmanuel ? La atît se reducea ambiția lui ? Minele au trecut în întregime pe mîna unor burgheji ca Périer, bancher de la Grenoble, sau Cambacérés, altminteri om priceput, care au luat locul celor din neamul de Croy d'Havré. Și așa își părăsește nobilimea rosturile, nefiind în stare nici să înțeleagă lumea nouă, nici să vadă cum ar putea s-o stăpînească ! Iată ce duce cu dînsul în trăsurile lui bietul nostru rege ! Acum vei pricepe de ce, în loc să mă bizui pe de-alde ăștia, îmi pun mai degrabă toată nădejdea în oștile Rusiei și Prusiei...

Marmont nu se putu opri să cugete că proprietarii minelor din Hainaut ar mai putea să aibă prieteni în oștile acestea, spre nenorocirea întreprinderii miniere înjghebate de mareșalul de Croy. Dar nu trebuia oare să aleagă între intervenția străină și Napoleon, urmat de poporul de jos și de ofițerimea scoasă din armată, venind să redeschidă era surghiunurilor și a execuțiilor în șanțurile de la Vincennes ? Se înfioră la acest gînd, și minele din Anzin încetară să mai tragă în cîntarul judecății lui. De altminteri – îi trecu prin minte – țarul Alexandru era mărinimos și Richelieu avea trecere pe lîngă dînsul... Poate că de pe acum tînărul Stempkovski, căruia Richelieu îi făcuse vînt înainte, ducea țarului Rusiei chemarea de-a veni în ajutorul Burbonilor... Nu-i pe alese, alegerea era făcută. Și Marmont se uita la cel din fața lui.

În odaia gotică de la Beauvais, la lumina lumînărilor, pe o seară ploioasă, era caraghios să-ți vină în minte soarele, colbul și vînturile Mării Negre, întristătoarea reședință a unei plăși, orașul acela ivit în jurul fortăreței lui Hadji-Bey, care avea acum douăzeci de ani de existență, unde se tăiaseră străzi, se plantaseră arbori, se zidise un teatru... Și în această amestecătură de nemți și de tătari, de prizonieri circazieni și de chiaburi ruși strămutîndu-se dinlăuntrul țării cu cetele lor de robi, atrași de dreptul de a ține povarnă și de libertatea de a vinde rachiu – libertate pe care guvernul țarului căuta într-una să le-o răpească – ispitiți de cîștigurile de pe urma mărfurilor ce se scurgeau pe acolo și pe care Richelieu se silea să le ferească de vreun bir pus de autoritățile de la centru, după ce obținuse cu mare greutate ca ele să treacă fără nici o dajdie, în această lume amenințată de raitele prinților caucazieni, de năvălirile turcilor, de curierii împărătești investiți cu ucaze prăpăstioase de-ale țarului, în mijlocul rivalităților dintre guvernatori, luptînd cu ciuma și cu uneltirile negustorilor, se părea că Richelieu, parfumat de sus pînă jos, și al cărui păr creț în-

cărunțise de timpuriu, nu avea altceva în cap decît să construiască palate și să înalțe grădini, fără a se gîndi la propria lui tihnă.

În povestirea lui, războaiele crîncene, orașele în flăcări, violurile și prădăciunile se împleteau cu un fel de basm feeric, în care totul păreau să fie numai dansuri amețitoare, baluri mascate, petreceri la iarbă verde, iar lirismul său atingea culmea cînd vorbea de vila ce răsărise pentru dînsul în plină pustietate, cu salcîmi, ulmi și plopi italienești, într-o vîlcea pînă ieri nisipoasă, unde un soi de templu cu coloane și o colibă în felul micului Trianon se pierdeau pe niște poteci umbrite, care șerpuiau în coasta dealului. Vila asta o trecuse la început în testamentul său pe numele tînărului Rochechouart, dar fiindcă acesta se întorsese în Franța, părăsindu-și cam pripit slujba ce o ținea de la țarul Rusiei, ducele avea acum de gînd s-o lase moștenire adjutantului său Ivan Alexandrovici Stempkovski, nepotul generalului englez Cobley, comandantul trupelor din Odesa. Toate acestea erau presărate cu anecdote despre o călătorie a doamnei Narișkina, drăgăstoasa prietenă a lui Alexandru, și despre serbările date în cinstea ei ; apoi, o descriere a ciumei din 1812, cu scene sfîșietoare într-un sat în care au trebuit să dea foc bolnavilor cu casele lor cu tot, fără a se mai încredința dacă muriseră... În sfîrșit, nu-ți puteai da seama ce trăgea mai greu în ființa lui, un fel de sprinteneală în istorisiri dramatice, sau ceea ce trăda deodată o frază rostită întîmplător, lăsînd să se vadă la acest personaj, socotit pe nedrept ușuratic, o inimă omenească sub veșmîntul său de curtean.

– Din nefericire – zicea el – toate sînt acolo la cheremul unei neînțelegeri imperiale, a unui favorit al curții din Petersburg... Cît rău, de pildă, au putut semăna între țar și cei mai buni slujitori ai săi trăsnelile unuia ca prințul Piotr Dolgoruki ! Și-apoi, mașina statului rus e uriașă și greoaie. Dacă ți-aș povesti...

Un ofițer de ordonanță aduse mareșalului niște hîrtii să le semneze.

Ducele își încreți ochii săi miopi și, nedeosebind bine sau de fel în semiîntuneric, crezu că-l recunoaște pe Fabvier și zise :

– Bună seara, colonele ! Te-ai mai odihnit ?

Ca să-și scoată ofițerul din încurcătură, Marmont o drese repede : nu era Fabvier, ci un tînăr stegar... Richelieu se scuză, adăugînd că stegarul n-are de ce să se supere, căci și lui i-ar fi plăcut să fie luat de cucoane drept Fabvier, care era o mîndrețe de bărbat... Și încă una sau două observații în privința acestui flăcău atît de bine legat pentru vîrsta lui, ca și cum ar fi vorbit de un cal, cu calul de față. Stegarul se

roşi tot şi, murmurînd ceva, împinse hîrtiile înaintea mareşalului. În timp ce acesta le cerceta, Richelieu prinse a rîde înoetişor...

– Vezi – spuse el – cum nicăieri hîrţoagele nu-şi pierd dreptul lor... Abia dacă ai o armată de trei mii de oameni, şi aceia împrăştiaţi pe zece leghe, opriţi la întîmplare pe unde i-a picnit oboseala, şi iată că tot trebuie să iscăleşti borderoul fugii şi al dezordinii...

Şi cînd rămaseră singuri, întrebă :

– Tot aşa era şi în armata lui... ?

Cuvintele pe care le rostea de obicei i se păreau acum stînjenitoare în faţa lui Marmont. Acesta pricepu foarte bine şi înclină capul.

– Era la fel. Domnia-ta, monseniore, care eşti hîrşit în comandamente, ştii bine că războiul e mai întîi o treabă a birourilor... sîngele nu cruţă cerneala. Mi-aduc aminte că la Salamanca...

Povesti întîmplarea, şi era într-adevăr stranie, dar înţelese numaidecît că Richelieu nu-l ascultase. Pe unde i-o fi umblat gîndul ? Nici tăcerea care domni o clipă cînd Marmont îşi sfîrşi anecdota, o tăcere surprinzătoare după atîta flecăreală, nu lămuri această neaşteptată reverie a fostului guvernator al Odesei. Mareşalul îi respectă visarea, pînă ce ducele, apucînd iar flaconul de pe masă, îşi turnă încă o dată pe mîini din apa parfumată.

– Mi se pare – spuse Marmont – că te-am întrerupt cu amintirile mele spaniole... Parcă ziceai...

Richelieu tresări ca unul trezit din somn şi-şi roti privirea în jur.

– Ziceam...

Apoi, deodată, spuse într-adevăr ceva care n-avea nici o legătură cel puţin cu ultimele sale cuvinte :

– A sosit vremea, de mult a sosit vremea să sfîrşim cu spiritul de aventură. Să sfîrşim cu aventura ! Ordinea... De ordine are nevoie Franţa. De-alde ăştia ca Murat să se întoarcă la grajdurile lor ! Iar dintre noi, cei ce am căutat de la Gibraltar la Samarcand beţia care ne abătea de la problemele obşteşti, urmărind fiecare aventura sa personală, să luăm din nou calea pe care am părăsit-o, calea cinstei de altădată... A sosit vremea...

Vorbea aproape în şoaptă, pentru el însuşi. Deodată înălţă glasul şi, ca şi cînd ar fi început abia să-i vorbească lui Marmont, adăugă :

– Îmi spuneai parcă, domnule mareşal... Ai o proprietate la Châtillon şi te-ai gîndit s-o amenajezi pentru vreo industrie nouă... E foarte interesant ! Vorbeşte-mi despre asta...

*

Raporturile dintre nobilime şi starea a treia nu sînt întotdeauna aşa cum le vede domnul duce de Richelieu, cînd arată primejdia lor. Dacă Théodore, pe care dragostea de cal îl ţinuse la grajd, voind să se încredinţeze că totul a fost făcut pentru Trick al său, s-ar fi întors acasă ceva mai devreme, s-ar fi putut convinge cu ochii despre aceasta. Şi unii nu vor uita să-i caute vină autorului că n-a grăbit întoarcerea lui Géricault la băcănia Durand, chiar dacă asta ar fi fost în paguba caracterului acestui tînăr şi a grijii sale faţă de cal, pentru ca, deschizînd uşa dughenii, să fi putut zări chiar din prag un spectacol care e descris pînă în cele mai mici amănunte în toate romanele contemporane. Autorului însă, trebuie s-o spunem, îi este scîrbă s-o facă, deşi la jumătatea celui de al douăzecelea veac, în locul unui oraş nimicit de război, ar fi cu mult mai uşor să înfăţişezi un grenadir al lui Rochejacquelein pe cale de a viola o fată de şaisprezece ani într-o băcănie, pe patul improvizat la a cărui instalare dăduse o mînă de ajutor însăşi mama oarbă a fetei, sau pe duşumea, unde s-au rostogolit amîndoi, copila zbătîndu-se să scape... căci lucrurile nu s-au schimbat prea mult de o sută patruzeci şi trei de ani încoace... Ei bine, nu ! Chiar dacă romanul ar trebui să piardă unitatea lui de ton, părînd să-şi întrerupă mersul povestirii, chiar dacă ar fi să pară aici neisprăvit, redus la o schiţă stîngace sau ca un mare tablou în care o scenă rămîne doar desenată, fără culori, prezentînd un gol, şi chiar dacă romanul ar dovedi dintr-o dată slăbiciune în însăşi urzeala lui, cititorul nu va putea să îndoaie nici colţul paginii, ca să dea cartea unei doamne dintre cunoştinţele sale, iar dînsa să găsească numaidecît pasajul pentru care face să sari tot ce se petrece mai înainte şi poate chiar să nu citeşti ce urmează. Dumneavoastră aţi aflat îndeajuns din conversaţia ce-a avut loc între Denise şi Théodore, ca să înţelegeţi singuri atît drumul parcurs de cuvintele muschetarului în mintea neştiutoare a fetei, cît şi înlănţuirea gîndurilor ce-au pregătit triumful aparent al lui Arthur de H... la care Théodore nici nu visase. Sărmana Denise voia să facă o călătorie frumoasă, iar musafirul băcăniei o atrăgea şi o înspăimînta în acelaşi timp... Nu, nu mă voi întoarce la ce a fost. E adevărat că ea ar fi putut pune toată vina pe seama lui Théodore, pentru că îi trezise dorinţa de a cunoaşte plăcerea necunoscută şi minunată, acea altfel de Italie, dar aşa era tinereţea şi educaţia ei, că n-avea cum să ştie că un bărbat nu se mulţumeşte să strîngă în braţele sale o fată ca dînsa. Asta e.

Şi acum, Denise a pornit în ploaie şi în noapte – o nebună – pe unde-o fi rătăcind de nu mai îndrăzneşte să se întoarcă la maică-sa ?

Un scriitor de teatru mai priceput ar fi brodit lucrurile în aşa fel, încît Théodore, venind spre casă, să dea de dînsa fie la un colţ de stradă, fie tocmai cînd ieşea din băcănie. Viaţa însă e într-alt chip făcută şi, de altminteri, chiar dacă s-ar fi întîlnit, întunericul i-ar fi împiedicat pe amîndoi să se recunoască. La Beauvais iluminatul municipal nu poate fi de nici un ajutor. Ce se va alege cu Denise nu face parte din istoria asta. Ajunge doar să se ştie că dimineaţa nu s-a mai întors acasă. Să se fi aruncat în Therain ? E o gîrlă prea puţin adîncă şi cu totul nepotrivită pentru a îneca o deznădejde, iar în turnurile catedralei Sîn Petru nu-s lăsate să se suie tinerele fete ajunse la mare restrişte. Trebuie deci să renunţăm la melodramă.

Cînd Théodore trece prin băcănie, el nu vede nici neorînduiala ce domneşte acolo, neavînd lumină, şi se caţără fără a stîrni cel mai mic zgomot pe scara podului său, ca să nu-l trezească pe grenadirul care doarme dus pe canapea, cu sentimentul datoriei împlinite. El n-are să ştie niciodată nimic din ce s-a întîmplat, căci în zori, cînd se va duce la cazarmă spre a fi de faţă la apelul muschetarilor, în dugheană nu va mai fi nimeni. E uşor de înţeles că n-a vrut să-şi scoale gazdele, şi mai puţin încă să-l trezească pe acel Arthur de H..., care plecase de altminteri înaintea lui...

Aici cititorul ar putea să se mire că autorul, care nu ezită să dea personajelor mai şterse ale romanului nume istorice, s-a mărginit să arate numai cu o iniţială pe acest erou episodic al său – şi cititorul e îndreptăţit să capete o explicaţie în această privinţă. Arthur ori ba, domnul de H... va rămîne domnul de H..., cu toate că numele său destul de obscur ar fi putut fi scris întreg, dar, în sfîrşit, familia i-a crescut foarte mult de atunci încoace, pornind de la dînsul, de la fraţii săi şi de la cîţiva veri, şi ea are în zilele noastre reprezentanţi de care autorul nu e cîtuşi de puţin obligat să ţină seamă, dar la care s-a gîndit totuşi. De fapt, domnul de H... nu prea aparţine acestui roman, prin care abia dacă trece săvîrşind o mîrşăvie. Poate că aici, cîte ceva din biografia lui socială, ca să facem un hatîr, n-ar fi chiar fără rost, tocmai fiindcă această biografie rămîne cu totul în afara povestirii mele.

Familia de H... – i-am schimbat iniţiala – este de mică dar de veche nobleţe. O căsătorie a încuscrit-o sub Ludovic al XV-lea cu un şambelan al curţii, o altă căsătorie sub Ludovic al XVI-lea cu un fermier general. Tatăl sublocotenentului nostru se ascunse pe moşia sa din Normandia în timpul teroarei, iar fecioru-său, născut la 1790, are în momentul cînd îl întîlnim chiar vîrsta lui Théodore Géricault. A slujit imperiul, iar unul din fraţii săi a luat de nevastă pe fata unui mare

bancher din acea vreme. Cît despre dînsul, a primit botezul focului în 1813, cu puţin înaintea bătăliei de la Lipsca, iar în 1814 a trecut în chipul cel mai firesc de partea Burbonilor, o dată cu generalul sub ordinele căruia se găsea, un vechi prieten al tatălui său, domnul de Beurnonville, care îl cunoscuse copil în 1797, pe cînd locuia la castelul familiei de H..., fiind inspector al trupelor de coastă. Intrat la întîia restauraţie în regimentul de grenadiri al lui La Rochejaquelein, el fu dintre cei care de îndată ce s-a destrămat escorta regelui, în timpul celor o sută de zile, primiră să slujească în armata lui Bonaparte, sub pretext că şeful corpului lor de grenadiri nu urmase nobila pildă a comandantului gărzii palatului, care împărţise banii regimentului ofiţerilor pentru a le da posibilitatea să trăiască fără a se vinde, dar aceştia preferaseră să-şi ducă propriii lor bani în Belgia, ca tezaur de război bineînţeles. Ce-i drept, asta i-a fost repede iertată locotenentului d'H..., care sluji, începînd din 1816, în armata regală, însurîndu-se foarte cuviincios cu fata unui furnizor al armatelor pe vremea războiului din Spania şi devenind marchiz sub domnia lui Carol al X-lea [1]. Cu toate acestea, cînd cu evenimentele de la 1830 [2], el îşi aduse aminte la timp că fostul său şef, mareşalul de Beurnonville, îl făcuse să intre, cam pe la sfîrşitul imperiului, în Marea Lojă Simbolică [3], din care făceau parte şi mareşalul, şi Macdonald, ca şi Joséphine de Beauharnais. Fouché de asemeni. Astfel că poate fi recunoscut în tabloul ce se află la Versailles, în care e redată scena primirii lui Ludovic-Filip d'Orléans de către Alexandre de Laborde şi mai mulţi alţi insurgenţi în faţa primăriei Parisului. Deputat de centru al departamentului Sena-de-Jos în timpul monarhiei din iulie, marchizul d'H... comanda una din secţiile gărzii naţionale, care îl ajutară pe Cavaignac [4] să înăbuşe revoluţia din iunie 1848, iar imperiul făcu din el un senator. Îi primi în castelul său – avea atunci optzeci de ani – pe prusacii care înaintau spre Rouen, amintindu-le cu multă demnitate natura excelentelor legături ce existaseră între familia lui şi înaintaşii lor de la 1814 şi întrebîndu-i ce mai ştiau despre vară-sa, ducesa

[1] Contele d'Artois, de care e vorba în roman, a domnit sub numele de Carol al X-lea între 1824—1830, după moartea fratelui său Ludovic al XVIII-lea.

[2] Insurecţia pariziană din iulie 1830, în urma ordonanţelor lui Polignac, prin care se suprimau libertăţile constituţionale. Cele trei zile ale insurecţiei, culminînd cu fuga lui Carol al X-lea, au rămas în istoria Franţei sub numele: „Cele trei Glorioase".

[3] Organizaţie masonică.

[4] General reacţionar, fost guvernator al Algeriei, „şef al puterii executive" în 1848, a reprimat mişcarea revoluţionară din Paris.

de M..., damă de onoare a reginei Augusta [1], de la care nu mai avea nici o veste de cînd începuse războiul.

Se stinse, grijit cu sfintele taine ale bisericii, în timpul prezidenţiei lui Jules Grévy [2]. Avea nouăzeci şi patru de ani. După cum se vede, viaţa lui Arthur d'H... fu una din vieţile acelea lungi, fără mari întîmplări, şi pe care o poţi povesti repede, căci evenimentele ei sînt ale istoriei contemporane, iar nu ale personajului. Arthur nu mai aparţine epocii nobililor aventurieri ; el e veriga dintre vechea aristocraţie şi cea nouă, care, fără a fi chiar aşa cum o voia Emmanuel de Richelieu în ce priveşte căsătoriile, pare totuşi că a înţeles miezul practic al gîndirii lui în privinţa necesităţii de a nu lăsa pe mîna altora izvoarele moderne ale bogăţiei. Aşa se întîmplă că prefacerile sociale se înfăptuiesc niţeluş într-alt fel de cum şi le înfăţişează dintru început marile spirite profetice, închipuindu-le întotdeauna într-o formă cam utopică, pe care realitatea vine mai apoi s-o corijeze.

Într-adevăr, familia d'H... s-a înmulţit foarte mult şi şi-a întins reţeaua legăturilor de rudenie, astfel că în zilele noastre ea îşi are reprezentanţi în armata republicii, ca şi în mai toate marile întreprinderi din ţară. Unii dintre H... au trebuit să părăsească de curînd Marocul, unde erau aşezaţi mai de mult, alţii au emigrat în Statele Unite, în urma jalnicelor evenimente care au învrăjbit din nou „lumea bună" din ţara noastră [3]. Luată însă laolaltă, familia o duce de minune, mai cu seamă că, potrivit tradiţiei ce domneşte în rîndurile ei încă din veacul al XVIII-lea şi pe care marchizul nostru n-a lăsat-o să se prăpădească, nişte căsătorii frumuşel chibzuite au ajutat-o, în toate epocile, să iasă cu bine din dezastrele politice şi să îndulcească vitregia soartei schimbătoare. Bărbaţii din neamul lor, cată s-o spunem, erau minunat croiţi pentru asta, păstrînd toţi, şi multă vreme, fizicul acelui sublocotenent sîngeriu la faţă, poate că puţin cam scurtuţ, dar altminteri zdravăn, pe care îl întîlnirăm la Beauvais într-o seară din martie 1815. Au dinţii sănătoşi, părul des şi creţ, înclinaţii pentru călărie şi toate jocurile violente – şi aşa îi recunoşti în medalioanele pictate în ulei, pe fotografiile rămase din vremea începuturilor artei fotografice şi pe-acelea mai noi, cu trăsăturile neschimbate, care îţi îngăduie să le stabileşti genealogia. Vorbesc de dînşii ca despre o rasă de cîini, dar au

[1] Regina Prusiei în timpul războiului franco-german din 1870, de care este vorba aici.

[2] Al treilea preşedinte al republicii franceze între 1879—1887.

[3] Disensiunile care s-au ivit în rîndul burgheziei franceze în preajma şi în timpul celui de al doilea război mondial.

într-adevăr ceva din asta, ceea ce şi face dintr-înşii nişte gineri potriviţi pentru marii fabricanţi şi bancheri internaţionali. Găseşti din aceştl H... la Jockey-Club, la clubul marilor agricultori, ba pe unul chiar la Academie, deşi n-a scris nimic. Abia în ultimii ani oarecare semne de degenerescenţă s-au făcut simţite pe ici, pe colo. De pildă, atunci cînd, pe la începuturile veacului XX, un marchiz avu ideea romantică de a-şi lua nevastă dintr-o treaptă socială mai înaltă decît s-ar fi cuvenit, răpind o tînără persoană înrudită cu o familie domnitoare care n-avea cine ştie ce avere. Aceasta explică, fără îndoială, ce s-a ales din fiul lor. Căci dacă în cărţile de specialitate dai de mai mulţi H... avînd în dreptul numelui acelaşi semn care arată că au căzut pe front, unii în Forţele franceze libere [1], alţii în Legiunea antibolşevică [2], nu se află acolo pentru acest fiu care nu făcea parte din armată decît simpla menţiune că a murit în lagărul de la Dachau, în Germania. Familia nu se făleşte cu el mai tare decît cu Ulbricht d'H..., care făcuse să se vorbească prea mult de dînsul în aceeaşi epocă şi se văzu nevoit să emigreze în Argentina, unde e bancher.

Ei bine, dacă i-aş fi dat acelui grenadir al lui La Rochejacquelein numele său adevărat, teamă mi-i că membrii acestei mari familii, dintre care mai mulţi sînt întotdeauna miniştri în schimbătoarele noastre guverne, în diplomaţie, sau băgaţi în întreprinderi metalurgice şi chimice – teamă mi-i că membrii acestei mari familii s-ar fi simţit fără îndoială atinşi, unii văzînd pe un strămoş de-al lor sau un unchi (căci mai trăieşte un nepot al lui Arthur, un domn d'H..., pe care l-am întîlnit în vremea războiului prin Flandra, reintrat în armată la şaizeci şi cinci de ani, apoi consilier al statului francez [3] şi osîndit la nedemnitate naţională [4] şi care trebuie să aibă azi şaptezeci şi opt sau şaptezeci şi nouă de ani, deci mai apucase, copil fiind, să se joace pe genunchii bătrînului marchiz...), teamă mi-i, vă spuneam, că văzînd un strămoş de-al lor într-o postură nu prea măgulitoare în ce priveşte morala faptelor, ar fi putut, din pricina asta, să interzică lectura acestui roman doamnelor lor, neveste, surori, fiice şi nepoate, ceea ce, dat fiind numă-

[1] Unităţi militare alcătuite din patrioţi francezi, care au izbutit să părăsească teritoriul Franţei ocupate de naziştl în 1940, continuînd lupta pînă la eliberare.

[2] Organizaţie militară fascistă, înjghebată de trădătorul francez Doriot, din ordinul lui Hitler, pentru a participa la mişeleasca agresiune împotriva Uniunii Sovietice.

[3] Demnitar politic în regimul fascist al lui Pétain, care desfiinţase republica, punînd în loc aşa-zisul „stat francez".

[4] Pierderea drepturilor politice, pedeapsă pe care justiţia franceză a aplicat-o după cel de al doilea război mondial colaboraţioniştilor cu regimul fascist.

rul lor mare, ar fi restrîns în chip amenințător circulația cărții... dar mai mare mi-ar fi fost teama că mulți dintre dînșii, dimpotrivă, să nu vină să scoată din această amintire, care poate fi judecată în fel și chip, pretextele unei fudulii bărbătești, pe care eu o înfierez și aș fi înfierat-o, privind însușirile lor fizice, vlaga stirpei lor, și mi-ar fi fost, oricum, penibil să car apă la moara acestei lăudăroșenii. Dacă cele petrecute la 20 martie 1815 în Strada Mare Saint-Martin din Beauvais n-au intrat în cronica lor de familie, să nu vă așteptați ca eu să le fac să intre acolo. De aceea am pus în loc de nume doar o literă, iar istoria grenadirului și alor săi am înfățișat-o doar panoramic : toată întîmplarea rămîne astfel învăluită într-o asemenea umbră de incertitudine și generalități, că mulți dintre contemporanii noștri ar putea să și-i recunoască pe-ai lor și să se umfle în penc, fără ca vreunul să fie vreodată pe deplin încredințat că e vorba cu adevărat de familia lui și să poată găsi aici o îndreptățire ereditară a propriilor sale destrăbălări.

Căci oamenii nu-s dobitoace.

VIII

PRIMĂVARA

Cei de la prefectură n-au prea dormit. Venise acolo între ora unsprezece şi miezul nopţii Macdonald, care îşi aducea îndărăt fiica la domiciliul conjugal, şi de la dînsul află Marmont că armata trădase într-adevăr. Mai înainte ca mareşalul duce de Tarente să pornească iar la drum, către Abbeville, unde gîndea să întîlnească pe maiestatea-sa, veşti proaspete din Capitală ajunseseră la Beauvais, aduse de un adjutant al acelui general Grundler, fostul comandant al trupelor din regiunea Senei, pe care Clarke îl luase cu dînsul, ca secretar general la Ministerul de Război, cînd îl înlocui pe Soult. Parisul – spuneau ştirile – fusese toată ziua scena unor trădări, se petrecuseră lucruri de necrezut, peste tot flutura tricolorul. Napoleon era aşteptat dintr-o clipă într-alta. Într-o scrisoare pe care adjutantul o aducea lui Macdonald, Grundler se plîngea că nu mai ştie nimic despre ministrul său. Patronul nu se mai arătase la minister. Trimisese un ofiţer la locuinţa lui Clarke, pe strada Regală. Nici urmă de Clarke. Ce vrea să zică asta ? Acel Clarke, pe care l-au ales în locul lui Soult, ca mai sigur... să fi trecut de partea cealaltă ? Nu, atîta doar că e de negăsit... intrat ca-n pămînt, ce mai ! Adjutantul lui Grundler întîlnise pe şosea voluntarii Şcolii de Drept. Bieţii copilandri păreau la capătul puterilor şi ofiţerii lor nu-şi ascundeau temerile : înaintau în mijlocul unor trupe răzvrătite, printre care abia-abia s-au putut strecura la Saint-Denis. Purtarea bonapartiştilor era de altminteri destul de stranie : deocamdată nu prea păreau să caute o ciocnire cu trupele credincioase regelui, care se depărtau... Grundler cerea să i se trimită ordine. Bine, să zicem că le capătă. Ce-o să facă cu ele ?

Şi într-adevăr, către orele patru dimineaţa au venit să-l scoale pe subprefect. Era generalul Hulot, care sosea în trăsura lui Macdonald, reparată, cu ştiri aduse la Beaumont de către agenţii lui Bonaparte. Ducele de Massa îl duse în grabă la Marmont să-i povestească pe scurt intrarea lui Napoleon la Tuilerii. Împăratul se reinstalase la Luvru

către ceasurile nouă seara. Curierul era cu sacul plin de veşti rele... Toată noaptea bătuse un vînt, să smulgă coarnele boilor, nu alta. Sufla prin hornuri, se izbea de obloane. Vreme de tragedie. Uneori, se făcea ca un huruit de căruţe pe caldarîm, apoi vuietul se umfla, se umfla, ca şi cum firea întreagă şi-ar fi strigat împotrivirea la cele ce se întîmplau. Să dormi... cum să dormi în asemenea vuiet năpraznic ? Tăcerile neaşteptate ale vîntului făceau să se nască o şi mai tulburătoare linişte, în care pîndeai întoarcerea vijeliei. De altminteri, tăcerile acestea nu ţineau niciodată mult.

În sfîrşit, alba păli în ferestre. Primăvara se arăta la Beauvais în negurile joase şi din stradă se auzeau patrulele cu glasuri care răsunau ciudat în acest ceas al singurătăţii.

Vîntul îşi sleise puterile. Nu mai ploua. Raze de soare sfioase străpungeau norii.

Ştafetele au şi pornit, ducînd ordine. Schimbul de gardă de la porţile cazărmilor şi clădirilor ocupate de escorta regelui străbătea oraşul. Muncitorii fabricilor, care îşi începeau lucrul la ora şase, căci nu trebuia să se piardă nici un minut al zilei din ziua de numai douăsprezece ore în anotimpul acesta – muncitorii se uitau, ridicînd din umeri, la ostaşii care se spălau pe la fîntîni în bătaia vîntului. Ce gîndeau toţi oamenii aceştia ? Greu să-ţi închipui.

Şi puţin după ora şase, prinţii, porniţi de la Noailles cu noaptea-n cap, sosiră ca o trombă la prefectură, cu avangarda trupelor lor alcătuită din cavaleria uşoară a lui Damas, sub comanda lui César de Chastellux, şi unităţile de gardă ale lui Gramont sub aceea a lui Tony de Reiset. La sfatul improvizat al căpeteniilor militare, starea trupelor din Beauvais, înfăţişată de mareşalul Marmont, l-a vîrît în spaime pe contele d'Artois şi, în ciuda iluziilor pe care mai încerca să le întreţină ducele de Berry, măria-sa, care ştia bine de cît timp aveau nevoie trupele rămase în urmă ca să se strîngă laolaltă şi în ce hal se aflau toţi ai lui, nu-şi putu ascunde mîhnirea. Unde era regele ? Îşi schimbase oare încă o dată planurile ? Se ducea să se îmbarce la Dieppe ? Să se aşeze în Dunkerque. întărindu-se acolo ? Sau tot Lille rămînea ţinta lui... Cine-ar fi putut s-o spună ? Dacă, barem, pentru a-l ajunge din urmă, ar putea tăia drumul prin Amiens, ca să cruţe oamenii de oboseli inutile – dar şoseaua spre Amiens era oare liberă ? Care-o fi adevărata stare de spirit a trupelor din Picardia ? Au hotărît să trimită într-acolo un ostaş în recunoaştere, şi domnul de Reiset fu însărcinat să aleagă un ofiţer de gardă deştept, trebuie să existe aşa ceva, care ar fi în stare să se întoarcă în aceeaşi zi pentru a raporta... Cît e de

la Beauvais la Amiens ? Cincisprezece leghe... Cu un cal bun ești acolo în cel mult șase ceasuri. Dați-i bani ofițerului să-și cumpere la Amiens un cal odihnit, ca să se poată întoarce. Va fi aici înainte de căderea nopții... Domnul de Reiset ieși.

Se înțelege de la sine că socoteala asta era nesăbuită de-a fir-a-păr. Șase ceasuri ca să facă cele cincisprezece leghe la dus, apoi timpul de care avea nevoie ca să vadă cum stau lucrurile într-un oraș mare, fără a mai pune la socoteală ocolurile impuse de prezența trupelor răsculate (că doar pentru asta era trimis cercetașul) și iar șase ceasuri întorsul, cum să le împlinească pe toate, cînd se și făcuse ora șase și jumătate dimineață și cînd se întunecă pe la șapte seara... Nimeni nu i-o spuse contelui d'Artois, și el însuși punea oare vreun temei pe ce făcea, trimițînd ofițerul, de unul singur, la domnul de Lameth ? În hotărîrea asta se vedea mai degrabă nervozitate decît înțelepciune militară. Poate că fratele regelui era de pe acum hotărît să nu mai aștepte întoarcerea acestui ofițer și să pornească, orice s-ar întîmpla, spre mare...

Căci, la drept vorbind, contele d'Artois, el care la Paris se arătase atît de potrivnic trecerii în Anglia, nu mai credea că ar fi posibil altceva... cel puțin dacă șoseaua spre Amiens le era închisă... decît să meargă să se îmbarce la Dieppe cu tot ce s-ar mai putea lua la bord din escorta regelui. Desigur, asta nu s-ar putea face fără încuviințarea maiestății-sale, dar, ca întotdeauna, ei bine, maiestatea-sa nu era acolo cînd se simțea nevoie de prezența sa. Pînă una alta, ar fi o nebunie să cruțe ce le rămăsese din tezaurul de război : cel mai urgent lucru era să cumpere, plătind oricît, toți caii și toate carele ce se găseau de vînzare prin partea locului, și asta numaidecît, ca să facă față lipsei de cai pentru ofițeri și nevoii de a încărca în căruțe pe infanteriștii care nu erau în stare să țină mai multe zile în șir la un marș cum fu cel din ajun.

La cazarma unde muschetarii suri se aflau adunați, ordinul de a se cumpăra cai fusese transmis spre executare comandantului companiei, domnul de Lauriston, cînd ceasul nu bătuse încă de opt. Ceea ce era destul de repede, dacă te gîndești că în mai puțin de o oră a fost recopiat de trei ori în triplu exemplar, de la un birou la altul, cu o nouă apostilă, ca să meargă de la prefectură la cazarmă, de la mareșalul Marmont la căpitanul-locotenent de Lauriston. O ceată de douăzeci de muschetari, comandați de locotenentul d'Houdetot, părăsea cazarma către ora opt și un sfert, ducîndu-se să ia în primire o her-

ghelie de cai semnalată la o mică depărtare de Beauvais, în niște pășuni, de cealaltă parte a bălților de la Saint-Just. Géricault era printre ei în dimineața vîntoasă și rece. Ploaia stătuse, scurte licăriri de soare străpungeau pîcla subțire, iar călăreții înaintau tăcuți prin mahalaua din nord-vestul orașului, lăsînd în dreapta șoseaua spre Calais și apucînd pe un drum pietruit, care ducea, după cum se vedea scris pe un stîlp, la Rouen. Théodore mîngîia cu palma spinarea calului, vorbindu-i : „Ei, dragul meu Trick, dormișI bine la căpitanul de poștă ? Cum a fost ovăzul ?" Tare e calul ! Trick nici nu părea să-și amintească de alergătura din ajun, de ceasurile istovitoare care s-au scurs atît de încet, de la deșteptarea în cazarma Panthémont, alaltăieri la cinci dimineața, cu acel scurt răgaz în grajdul casei din Noua-Atenă, la tatăl lui Théodore, toată ziua tropăind pe loc în așteptare, și, în sfîrșit, noaptea de duminică spre luni pe drumuri... Omul e mai firav. Îl dor șalele dintr-o nimica. Cafeaua și rachiul, date pe gît dimineața, n-au fost pentru oboseala lui Théodore decît un șfichi...

La ieșirea din oraș, după ultimele case, rîul întinde brațe în care te pierzi printre ostroave de trestii. Pămîntul cu pleșuri de cretă, pe care iarba nu izbutește să i le acopere, ține în loc ape leneșe, scurgîndu-se anevoie. Valea rîului Thérain, cu case tot mai rare, se depărtează între copacii desfrunziți, brăzdată cît vezi cu ochii de șanțuri și șănțulețe. Bălțile, pe care cei de prin părțile acestea începuseră de o sută de ani să le secc, sînt drenate ici de mîna omului, colo prin pîrăiașe, de îndată ce pe sub galbenul samaniu al iernii țîșnesc cei dintîi muguri de un verde-deschis ai lui martie. Satul Saint-Just se ivi la cotitura unuia dintre aceste pîrăiașe. Ceata de muschetari făcu haltă în mijlocul unei droaie de copii murdari și zdrențăroși, năvălind ca muștele și holbîndu-se la ei ca la o minune, pe cînd un cîrciumar se oferi să-i călăuzească spre pășunile unde păștea caii. Ținîndu-se după omul acesta care șchiopăta, porniră deci într-acolo, cotind spre miazănoapte, la poalele unui deluțor abrupt, care schimba pe neașteptate înfățișarea locului. Se vedea colo sus un sat, o biserică uitată, cenușie și oarbă, către care ducea un drum păcătos, și Théodore ar fi voit să se cațere pînă la ea, ca să-și mai cheltuie din vlagă, și apoi fiindcă i se urîse cu privelișteа șesurilor nesfîrșite. Nu putea fi vorba însă de așa ceva. La dreapta lor, în islazul acela, erau caii. Se zăreau de departe.

Cei care păzeau herghelia văzură și dînșii apropiindu-se ceata, și muschetarii trebuiră să dea pinteni cailor, lăsîndu-l în urmă pe cîrciumarul din Saint-Just, cînd înțeleseră ce se petrece acolo. Cei trei țărani călări, care se aflau cu herghelia asta de vreo sută de cai, s-au

apucat deodată să-i strîngă laolaltă, să-i împingă, zorindu-i cu biciul şi vorba. Îi vedeai rotindu-se sub pălăriile lor cu streaşina lată şi în ţoalele zdrenţuroase de culoarea noroiului. Caii se trăgeau înfrigurat, vîrîndu-se unii într-alţii, spinările lor goale se învălmăşeau şi, deodată, grămada asta sură şi neagră, cu pete murge, pe care braţele argaţilor o îmboldeau şi o biciuiau, o luă la goană. Era cum nu se poate mai limpede : ţăranii pricepuseră ce înseamnă sosirea acestei potere şi cu un străvechi simţ al primejdiei fugeau, gonind caii, ca şi cum fuga ar fi avut vreun rost şi ar fi putut cîtuşi de puţin să-i scape astfel de rechiziţie. O luaseră acum razna pe cîmp, şi potcoavele pleoscăiau în pămîntul desfundat de ploi. Muschetarii se rupseră în două şiruri, trecînd de o parte şi de cealaltă a hergheliei în fugă. Strigăte se încrucişară în văzduh : înjurăturile argaţilor şi ameninţările ostaşilor. Unul dintre ţăranii împresuraţi, un flăcău bălai cu mustaţa pleoştită şi ochi albaştri hăituiţi, îşi frînă dintr-o dată calul gîfîind. Théodore îl prinse de zăbală. Pe voinicul împestriţat de petice cusute şi răscusute îl treceau năduşelile de frică. Făcu celorlalţi un semn cu mîna, de neputinţă, de predare, şi le strigă ceva de neînţeles. Ce-şi spun oamenii aceştia ? Se vedea cît colo că ceilalţi şovăiau, apoi parcă înţeleseră că li-e zadarnică împotrivirea. Muschetarii cei mai apropiaţi de dînşii îşi trăseseră pistoalele prinse de oblîncul şeii.

Théodore nu mai avea ochi decît pentru cai. Se uita la părul lor lucios, umed, la mînjii prea tineri pe care vor trebui să-i lase... Erau aproape toţi armăsari, deşi unii aveau înfăţişarea greoaie a animalelor de ham. Freamătul acestei forţe îmblînzite, unduirea coamelor... Théodore îi şi picta în gînd. Ţăranilor le mai venise inima la loc. Houdetot le spusese că li se vor plăti caii. Ce le păsa lor, la urma urmelor, dacă se plătea sau nu ? Caii nu erau ai lor, ei nu erau decît argaţii unui soi de tîlhar, jumătate ţăran, jumătate domn, pe care trebuiră să-l aştepte pe islaz, şi ploaia se pornise din nou, o ploaie măruntă, izbind în obraz cu vîrtejuri de vînt, şi, tocmai cînd credeai că se potoleşte, o lua de la capăt, dumnezeule, să te faci ciuciulete stînd la tocmeală cu geambaşul ăsta picard ! Era în acelaşi timp smerit şi obraznic. Purta un fel de pelerină şi ciubote înalte, iar de vorbit vorbea în franţuzeşte, îndreptîndu-se de cîte ori îl lua gura pe dinainte, dînd-o prea de tot în graiul picard. Dar zicea un *guevo* în loc de un cal. Fără îndoială, voia bucuros să vîndă cai soldaţilor maiestăţii-sale, căci era un bun regalist şi s-a temut că au venit răzvrătiţii, ştiţi, cu zvonurile astea care bîntuie, şi de altminteri, afurisitul cela de corsican le lua toţi *guevos*, ca să-i ducă să crape în Rusia,

dacă se poate una ca asta ! „Dar nu vi-i dau pe toţi, lămuri el. Ascultaţi aici, să dea fiecare cîte ceva !" Învîrtea bastonaşul în aer, repetînd : „E negoţul meu şi mi-s dragi *guevos* ăştia ai mei..." Începea să dea deoparte caii pe care nu voia să-i vîndă – cei mai buni, firește. Ar fi vrut să ne vîre pe gît toate gloabele. Ca s-o scoatem la capăt, a trebuit să ne oţărîm, să-i arătăm banii, să ameninţăm. „Cum, şi ăsta, şi ăstălalt ? Mi-i luaţi pe toţi care va să zică !" Tocmeala se lungea, părînd să nu se mai sfîrşească. Bine, dar pe ăsta negru de ce nu ni-l dai ? E un cal zdravăn...

– Domnule căpitan – zise omul, şovăind în ce priveşte gradul – e un armăsar, eu îl ţin de prăsilă, pe cînd dumneavoastră... Ce să facă soldăţoii dumneavoastră cu el ? Şi-i nărăvaş pe deasupra... nimeni nu-l poate încăleca...

– S-o crezi dumneata ! strigă căpitanul. Ai să vezi îndată !

Şi răsucindu-se în şa, păru să caute pe cineva din ochi. Deodată, îl zări pe Géricault.

– Ei, ascultă, muschetarule ! Arată-i acestui geambaş dacă poate fi încălecat sau ba !

Şi întinse degetul spre cal. Théodore sări de pe Trick şi se apropie. Calul necheză şi se ridică în două picioare. Geambaşul rînjea, bătîndu-şi ciubotele cu beţişorul. „Aşteaptă tu, niţel..." mormăi el. A fost nevoie de doi oameni ca să-i petreacă frîul. Dar Géricault îl şi înşfăcase de coamă, sărindu-i în spinare, după ce-şi zvîrli jos mantaua. Făcu semn ostaşului care ţinea animalul să lase frîul din mînă. Cu o zmucitură, calul sări înainte şi porni în galop. Călăreţul se săltă din şa doar ca să se aşeze mai temeinic şi prinse frîul cu amîndouă mîinile, încercînd să-şi strunească sirepul şi să-l aducă la pas. Herghelia toată se trăgea îndărăt dinaintea lor, smolitul se scutura vrînd să-şi trîntească jos călăreţul, dar acesta se şi culcase pe spinarea lui, încleştîndu-l între coapsele-i vînjoase. Calul se rotea în loc, se ridica pe picioarele din faţă, apoi pe cele dindărăt, şi deodată porni ca săgeata. Priveau toţi cum cal şi călăreţ goneau prin păşunea umedă şi-i văzură răsucindu-se într-o parte şi într-alta, parcă gata să se prăbuşească. Apoi, pe neaşteptate, întoarcerea. Théodore, niţel lăsat pe spate, zîmbea, şi braţele îi bălăbăneau în voie, stăpînindu-şi calul doar cu picioarele, după ce lepădase frîul din mîini, ca o sfidare... Animalul îşi ţinea capul în pămînt, lăsînd să i se vadă pe frunte o stea albă. Cînd întoarse spatele, se văzu că în afară de steaua aceea mai era şi pintenog, avînd o pată albă la piciorul drept dindărăt. E ceea ce spa-

niolii numesc un cal *arzel*, şi unul dintre muschetari, care făcuse războiul în peninsulă, spuse că nu trebuie să te încrezi în el. Houdetot se încruntă nemulţumit şi-i răcni lui Théodore :

– Ţine frîul, la naiba ! Ce-i circul ăsta ? Aici nu sîntem la *Franconi !*

Apoi, către geambaş :

– Văzuşi ?

– Fie ! zise acesta. Dacă vrea el, n-are decît ! Eu însă v-o spun de pe acum : e un *guevo* nărăvaş şi o să-i frîngă gîtul.

Au încheiat tîrgul, cumpărînd şaptezeci de cai.

– Barem pe ăştia n-o să-i aibă Napoleonul lor ! mormăi stăpînul hergheliei. Cînd mi s-a spus că au venit nişte soldăţoi, credeam că-s de-ai lui...

Caii mergeau în coloană. Aşa îi aduseră la Beauvais. Parcă era alt oraş. Şi nu numai fiindcă cerul se înseninase, fiindcă era luminos şi albastru... Escorta regelui se aduna, companiile care petrecuseră noaptea la Noailles, cu prinţii, se uneau cu cele care intraseră în oraş înaintea lor. Peste tot o forfotă de soldaţi, de cai, de trăsuri. Gurile de tun ale domnului de Mortemart se aflau în faţa catedralei Sîn Petru şi dădeau marii pieţe un aer de nu mai ştiu ce fel de iarmaroc. Tot restul dimineţii trecu într-o harţă, ofiţerii din gardă, călăraşii, grenadirii, jandarmii şi muschetarii vrînd care mai de care să pună mîna pe cai. Ofiţerii umblau din prăvălie în prăvălie, cumpărînd tot ce era cizmă, ale lor fiind prăpădite. Nu se mai găseau de fel. Se băteau pentru pîslari.

În toiul acestei nemaipomenite dezordini, care creştea pe măsură ce soseau tot soiul de harabale, rădvane, cupele, vechi diligenţe cîrpite, droşte pocite, tramcare, întreg muzeul de orori ale provinciei, între coloanele de cai goniţi de colo-colo şi ofiţerii serviciului de remontă alergînd după ei, ca să-i apuce pentru ostaşii lor, ţipînd cît îi lua gura că e un scandal să se dea totul ofiţerilor de gardă, că au şi grenadirii dreptul lor de-a nu merge pe jos ca şi ceilalţi – în toiul zăpăcelii, Théodore îl zări deodată pe Marc-Antoine.

Cu mutra-i pistruiată pe sub căciulă, furios ca un diavol, d'Aubigny se căznea tîrînd după el o şa şi zbiera la măscări să nu crezi urechilor. Théodore rîse în sine, gîndindu-se la palatul lui Vauban, unde crescuse Marc-Antoine, la dumnealui tătîne-său şi cît de fercheş se purta la *Frascati,* apoi îşi strigă prietenul. După ce-l privi cu nişte ochi străini, acesta îl recunoscu şi-i zise :

– Ah, tu erai ! Halal de tine că-l păstrași pe Trick al tău !

Căci el, d'Aubigny, își pierduse minunatu-i cal, dresat la sărituri neasemuite și cu care făcea dintr-o goană drumul de la bariera Martirilor pînă la Versailles, pe cînd Théodore abia se putea ține după dînsul pe Trick al său... da, trebuise să se despartă de cal... să-l lase pe drum între Beaumont și Noailles, să-l părăsească, în sfîrșit ! Și avea ochii plini de lacrimi grenadirul, mari lacrimi de copil care-l făceau să smiorcăie pe nas. La început, Théodore simți că-i vine să-și rîdă de dînsul, dar îi trecu pofta cînd îl auzi pe celălalt :

– Tu n-ai împușcat niciodată un cal, calul tău, mă-nțelegi, calul *tău !*

Era un roib superb, un cal de soi, un cal englezesc. Pe drum s-a prăbușit în noroi cu piciorul rupt... gata, s-a dus ! Să-l ucidă, trebuia să-l ucidă. Ușor de zis. Dar cînd trebuie să-ți iei pistolul și să-l apropii de animalul care te privește cu ochii săi încrezători...

– Ascultă – zise Théodore, săgetat de-o idee neașteptată – am un cal pentru tine, un nărăvaș greu de strunit, dar minunat ! Nimeni nu-l vrea, toți se tem de el. Cică e un *arzel*...

Își zicea că pintenogul pe care-l îmblînzise în pășunile de dincolo de Saint-Just-les-Marais ar conveni de minune prietenului său. Mai întîi, fiindcă Marc-Antoine îi semăna lui, plăcîndu-i să încalece cai nejugăniți. Și apoi, prea se deosebea smolitul acesta de calul pe care d'Aubigny trebuise să-l răpună cu mîna lui. E bine așa, gîndi Théodore, are să-l uite pe celălalt. Zis și făcut. Aflară fără bătaie de cap armăsarul cu steaua în frunte și pata albă la picior, și Houdetot porunci să fie dat grenadirului, deși îl luaseră pentru muschetarii lui La Grange. Léon de Rochechouart, căruia îi fusese propus, răspunse făcînd furca din două degete ca pentru a se apăra de o făcătură : un *arzel,* cum de v-a trecut prin cap ? Căci superstiția asta se întinsese din Spania în Portugalia, de unde o luase Léon de Rochechouart.

Marc-Antoine era încîntat și zîmbea, uitîndu-și mîhnirea de adineauri. I-au pus zăbala tuciuriului, l-au înșeuat, și noul său stăpîn începu să zburde cu el, învîrtindu-l pe loc, în mijlocul unor gură-cască înfricoșați. Théodore îl privea depărtîndu-se, cu o dragoste aproape înduioșătoare. Ah, ăsta zic și eu călăreț !

*

Pe cînd se uita cum nărăvașul încălecat de Marc-Antoine sare în două picioare, acolo, în piața primăriei din Beauvais, Théodore nu-și

putu opri gîndul să se întoarcă la odăiţa din dosul prăvăliei de pe bulevardul Montmartre, unde îl aducea pe tînărul viconte d'Aubigny, în toamna lui 1812, ca să-i pozeze pentru corpul *Ofiţerului de vînători,* deoarece Robert Dieudonné, pe care îl avusese model pentru cap, plecase, îndată ce i s-a sfîrşit permisia, în Rusia, la Marea Armată, cu eclerorii... În ziua asta de 21 martie, către nămiază, la Paris, acel Robert Dieudonné, astăzi locotenent la întîiul de vînători călări, se află în rîndurile escadronului său – în piaţa însorită unde împăratul trece în revistă regimentul care, chiar de adineauri, a încetat de a mai fi al vînătorilor regelui – dar nu mai are sub el surul rotat ca cel din tablou, ci un murg roşcovan.

E soare, un soare încă jilav, peste oraşul acesta pe care nu-l zvîntaseră bine ultimele răbufniri ale vîntului din zori. Vînătorii verzi şi roşii, în şeile lor negre şi albe, cu cioltare roşietice, pe caii care bat din copite nerăbdători, stau cu faţa către arcul Caruzelului şi Tuilerii, mulţimea parizienilor ocupă fundul pieţei, unde e aliniat regimentul lui La Bédoyère, sosit în marş forţat, iar pe la ferestrele clădirilor dimprejur e omor de lume. Locotenentul Robert Dieudonné priveşte cum se depărtează împăratul, pîrlit de soarele insulei Elba şi i se pare mai scund ca altădată pe calul său alb, poate fiindcă s-a îngrăşat... Tricolorul filfîie pe Pavilionul Orologiului, o fanfară cîntă ca şi în ajun *Unde te simţi mai bine ca-n sînul familiei ?,* iar norii în zdrenţe se duc încolo, deasupra Luvrului, făcînd parcă gesturi mari cu mîna. Colonelul, care tocmai îl salutase pe împărat, se întoarce pe roibul său aprins pentru a da comanda. E un colonel nou, căci cel dinainte şi-a dat demisia chiar în acea dimineaţă, iar locotenent-colonelul Le Nourry, pe care-l lăsase la comanda regimentului, fusese înlocuit de împărat cu baronul Simonneau, adjutantul lui Exelmans. Acesta nu e prea sigur de cele patru escadroane pe care le are în mînă acum pentru întîia oară. *Coloană, înainte marş !* strigă el şi observă că ostaşii din capul plutonului, pesemne tulburaţi de solemnitatea acestei parade, care nu seamănă cu nici una de pînă atunci, uită să se alinieze după cusătura din spate a tunicii celui din faţă, aşa cum prevede regulamentul... *În coloană strînsă, la trap, marş !...* Ce-i drept, nu mai comandase de multă vreme mişcarea asta, neavînd regiment şi apoi, ca adjutant al lui Exelmans, împărtăşise soarta generalului. Nemaipomenită întorsătură ! Iată-l colonel al acestui unu de vînători, în care într-o zi de 21 martie, în '98 – se împlinesc de atunci chiar în dimineaţa asta taman şaptesprezece ani – intrase ca simplu soldat... *Al treilea escadron !*

Soarele usucă uniformele încă ude, metalul hamurilor şi al săbiilor luceşte, şi unii spun – colonelul n-a avut cînd să se ducă să vadă – că acolo, în grădină, vestitul castan a înflorit în cinstea regelui Romei [1]. Pe noul colonel îl pufnea rîsul amintindu-şi mutra predecesorului său – să mori, nu alta ! – acel jalnic Saint-Chamans, aşa cum îl văzuse pe şosea ieri, cînd Exelmans îl trimisese să zorească marşul vînătorilor, pe care Napoleon îi aştepta la Villejuif pentru a-i escorta trăsura. Dacă-i vorba de un om plictisit, mai plictisit ca el nu era nimeni : de douăzeci şi patru de ore ofiţerii lui îl făceau să-şi piardă mînţile şi-i trebuise noaptea întreagă ca să se poată hotărî să-şi părăsească regimentul. I se povestise lui Simonneau că întîiul gest al lui Saint-Chamans, ca să arate cît de neclintită îi este hotărîrea, fu acela de a chema pe unul din căpitani pentru a-l ruga să ia asupră-şi vînzarea cailor săi. Un ofiţer care făcuse toate războaiele imperiului ! Ce-i trece prin minte cînd Napoleon se întoarce ? Să-şi vîndă caii ! Cît despre Simonneau, bucuros ar fi cumpărat murgul rotat al predecesorului său, dar asta ar fi dat loc la trăncăneli, fără a mai vorbi de preţ. Şi-apoi, era niţel cam prea delicat murgul. Mai bine îşi păstra roibul greoi, dar rezistent. Noul colonel poate că nu avea înfăţişarea distinsă a celuilalt, dar era într-altfel croit, lat şi zdravăn cum îi era şi calul, avînd pe deasupra şi glasul unui crainic al tunetului din cer. Întîiul de vînători şi al şaselea alcătuiau, împreună cu trei regimente de dragoni, divizia întîi a corpului doi de cavalerie, pe care împăratul o pusese încă de noaptea trecută sub ordinele generalului Exelmans, dîndu-i însărcinarea să-şi arunce călăreţii, îndată după paradă, pe urmele escortei regelui. Nu se vor mai întoarce la cazarma Panthémont, unde petrecuseră noaptea. Echipajele şi serviciile plecaseră înainte şi trebuiau să le ajungă la Saint-Denis. Pe cînd coloana se refăcea în ordine de marş de-a lungul Senei, în faţa grădinii Tuileriilor, colonelul-baron Simonneau văzu că se apropie de dînsul brigadierul Grenier, casierul regimentului, care-i fusese prezentat adineauri... adică locotenent-colonelul Le Nourry, căruia predecesorul său îi trecuse comanda, i-l prezentase chiar înainte de-a începe parada, zicînd că e vorba de ceva foarte urgent, şi Simonneau nu voise să-l asculte atunci : după paradă, aşa i-a spus... şi acum se aflau după paradă. Brigadierul, pe calul său, de soiul celor care nu-i cam plăceau colonelului, prea delicat pentru un ofiţer de vînători – ne trebuie cai

[1] Titlu dat la naştere unicului fiu al lui Napoleon şi al Mariei-Luiza, care a devenit apoi duce de Reichstadt.

zdraveni, războiul nu e plimbare la Bois de Boulogne[1] ! – brigadierul Grenier se apropie şi salută.

– Ah ! asta-i acuma ! îl întîmpină colonelul. Ţi-ai şi găsit cînd să vii cu socotelile, camarade ! Pornim spre Amiens... Cum ? Ce-i atît de urgent ? Domnul de Saint-Chamans ? Ce tot îi dai cu domnul de Saint-Chamans ? Colonelul de Saint-Chamans a invocat motive de sănătate ca să rămînă la Paris...

Desigur. Tocmai despre asta era vorba. Brigadierul avea în mînă o notă de socoteli a domnului de Saint-Chamans... Cum, o notă de socoteli ? Ce-i asta ? Vedeţi că aseară colonelul, după ce regimentul făcuse paza maiestăţii-sale împăratului cînd intra la Tuilerii... Ei bine, şi ce-i cu asta, prietene ? Explică-te ! Din ordinul generalului Exelmans, brigadierul împărţise soldaţilor, la sosirea lor în cazarma de pe strada Grenelle, cîte doi franci de căciulă... ceea ce era o măsură înţeleaptă faţă cu nişte ostaşi care n-au mîncat şi n-au băut nimic de atîtea ceasuri şi care ar fi putut în iureşul evenimentelor, al entuziasmului din seara asta, să jefuiască nitel, ştiţi, doar un pic, prăvăliile cartierului, dacă nu li se dădeau cei doi franci, bineînţeles !

Brigadierul acesta te scotea din răbdări.

– Deoarece era un ordin – zise colonelul – n-aveai decît să-l execuţi, ce alta ?

Vezi că nu se găsea un gologan în casa regimentului şi colonelul de Saint-Chamans a avansat banii din buzunarul lui... A avansat ? Patruzeci de gologani ? În sfîrşit, sînt patru sute cincizeci de ostaşi, asta face nouă sute de franci, bani peşin ! Prin urmare, colonelul, vreau să zic domnul de Saint-Chamans, veni azi-dimineaţă...

Simonneau izbucni în rîs. Demisionatul îşi cerea îndărăt cei nouă sute de franci ! Să se adreseze mareşalului Davout ! E treaba Ministerului de Război. El ştie dacă trebuie să i se dea banii sau să fie pus la zid pentru că şi-a părăsit postul la întoarcerea maiestăţii-sale împăratului. Doamne, minunat e soarele cînd credeai că n-o să mai iasă ! Ameţeala dulce a primăverii cuprindea Parisul şi oamenii strigau cît îi ţinea gura *trăiască împăratul !*, salutînd vînătorii verzi şi roşii cu tricolor la cheutoare, iar pe caldarîmul uscat răsuna limpede tropotul cailor.

Brigadierul galopa spre Saint-Denis, unde s-ar fi cuvenit să se şi găsească cu furierii plecaţi mai devreme. Mergea înaintea regimentului, ducînd ordinele noului colonel pentru organizarea încartiruirii, după

[1] Loc de plimbare al parizienilor.

ce vor trece de Saint-Denis. Acolo, la statul-major al diviziei, va găsi ordinul de marş scris negru pe alb, cu numele, păstrat secret, al locurilor...

În coloană, cu al treilea escadron, cel al maiorului Lanthonnet, venea călare locotenentul Robert Dieudonné, în capul companiei sale, care nu mai avea căpitan, deoarece Bouexic de Guichen demisionase în ajun – Robert Dieudonné, cu mutra lui de normand şi mustaţa-i ţepoasă pe oală, zgîind nişte ochi de somnoros abia trezit. Nu era oare ciudat că de astă dată părăseau Parisul, fără a crîcni, pînă şi ostaşii aceia care păreau cît pe ce să se răzvrătească atunci cînd Soult îi trimisese la Béthune, abia cu cîteva luni în urmă ? O vorbă nu se auzea. Ştiau toţi că vor porni în urmărirea prinţilor fugari. Nici măcar dintre parizieni, unul nu ceruse să treacă o clipă pe-acasă. Era în ei parcă un hohot de rîs. Se simţeau stăpînii lumii. Cui îi mai ardea de Paris ! O luau iar de la început, totul începea iar cu primăvara asta şi – cine ştie ? – poate vor porni să recucerească Europa... Şi mai cu seamă să le vie de hac acestor afurisiţi de aristocraţi. Ce zile, aceste două din urmă ! De la halta aceea în Piaţa Ludovic al XV-lea, unde colonelul de Saint-Chamans trebuise să se plece în faţa căpitanilor Riquet şi Bouvard... de-aici au început toate, căci după asta, toţi acei Arnavon, Schmaltz, Rochette, Delahaye, Rostand, Saint-Yon, Chaiqueraud sau Dôle, locotenenţi şi sublocotenenţi, parcă nu mai erau aceiaşi şi nu mai ţineau seamă prea mult de grade. Ce vesele ceasuri au petrecut la Corbeil şi Essonnes ! În sătuleţele de pe malul drept al Senei, prin care erau încartiruite companiile, toată seara, toată noaptea, de-alde Arnavon, Schmaltz, Delahaye, Rostand stăteau să aştepte veştile. Şi asta, pe afurisita aceea de ploaie şi cu vîntul care urla... Fără să sufle o vorbă, erau toţi cu ochii pe colonel şi pe prietenii săi, şeful de escadron de Fontenu, ajutorii comandantului de regiment Meyronnet şi Le Nourry, căpitanul Bouexic de Guichen, ca să nu mai pomenim de vărul Ludovic de Saint-Chamans, care venise o dată cu rubedenia sa din regimentul 7 vînători, sublocotenent în 1812, prizonier ca el şi ca doctorul în 1813, la Lipsca, pentru ca în 1814 să ajungă cu proptele ajutor de comandant în acest regiment, pe cînd un Dieudonné, la capătul celor trei ani, era tot locotenent, ca şi înainte. Toţi ăştia erau cătrăniţi al dracului. Asta îţi sărea în ochi. Iar cît ţinu drumul, se opreau ici şi colo, tăifăsuind cu coloneii pe care îi întîlneau în cale, marchizul de Cutare, contele de Cutărică... Rostand, Saint-Yon, Arnavon, Schmaltz şi ceilalţi se strîmbau de rîs chiar în ochii lor...

Luni de dimineaţă – vremea se mai potolise, doar cînd şi cînd se

mai pornea cîte o răpăială de ploaie – veniră chiar Arnavon de care vorbirăm şi, la cîţiva paşi în urmă, Schmaltz, Rochette, Dieudonné... veniră să-i povestească lui Saint-Chamans, colonelul – căci vărul Ludovic, ajutorul de comandant, nu ştie de glumă – că regele îşi luase catrafusele şi că prinţii s-au dus după el înspre Calais... „Aida de, aida de!" spuse atunci colonelul şi avea tot bărbia rotundă, nasul potrivit, gura potrivită, aşa cum îi erau semnalmentele, cu ochii săi albaştri de-o nespusă nerozie, de care Arnavon după aceea, să-l fi văzut, făcea haz chiuind, porcul, făcea haz... Asupra acestora se ivise şi soarele, ca un convalescent care nu-şi leapădă încă fularul cu care e înfofolit. Colonelul ne cheamă iar, căci tocmai primise ordinul de a face stînga-mprejur, direcţia Saint-Denis. Saint-Denis, aşadar. Drumul spre Calais. Îl văzuseră toţi pe cuirasierul care adusese scrisoarea locotenent-colonelului de Girardin; picase pe la ceasurile şapte şi jumătate, şi unii l-au însoţit – nu Arnavon, nici Schmaltz – pînă la colonel, ca să-l mai tragă de limbă. Fiştîcît cum era şi convins că ofiţerul ştia că ar fi trebuit să sosească în timpul nopţii sau chiar aseară, bietul om începu să explice că se rătăcise puţin între Villejuif şi Essonnes, nu că drumul ar fi cine ştie ce încurcat, dar aşa se întîmplă cînd eşti singur cu întunecimile, cu ploaia, cu noroiul. Avea o uitătură hăituită, cuirasierul. Trebuie că se oprise să doarmă pe undeva, sau pentru vreo altă nevoie, şi era jegos de nici cu cleştele să nu-l apuci. Nu că aveau obiceiul să asculte pe la uşă, dar în faţa casei de la marginea şoselei, unde colonelul era încă în ţinuta de serviciu, s-au apropiat Delahaye, Schmaltz, Arnavon, Rostand – ce mai! toată gaşca, să fie acolo dacă se vor auzi strigăte dinăuntru. Nu se auziră strigăte. Colonelul ieşise cu scrisoarea în mînă. Avea ca întotdeauna bărbia rotundă, gura potrivită. Îi strînse pe toţi, fără să lipsească brigadierul Garnier şi port-drapelul Gobard-Desmarets. Nu mai ploua. Căpitanul Bouvard spuse, ridicîndu-şi glasul, că garnizoana Parisului părăsise Capitala, ieşind în întîmpinarea împăratului. Colonelul făcea *nu, nu,* din mînă, iar cînd de-alde căpitanii Riquet, Percy, Girardt şi, bineînţeles, Arnavon, Delahaye, Rochette, Rostand, Schmaltz s-au pus să strige că regimentul trebuie să pornească spre Fontainebleau, colonelul dădu ordinul de încălecare, hotărînd drept loc al adunării podul de la Corbeil. Asta nu se bătea chiar cap în cap cu ceea ce au cerut ofiţerii. De la pod puteai porni fie spre Fontainebleau, fie spre Saint-Denis. Zicînd acestea, colonelul mereu cu bărbia sa rotundă plecă prin soarele dimineţii să vadă cum stau lucrurile. Se duse la generalul care le ţinuse în ajun un mic discurs, să-ţi meargă la inimă nu altceva, în

Piața Ludovic al XV-lea. E un austriac, pare-se, și a luptat împotriva noastră la Essling [1], intrînd în serviciul Franței abia în 1811. Celălalt, colonelul, fu văzut pe șosea întorcîndu-se de acolo, tot cu bărbia lui rotundă. Și cu alt cumătru, de teapa lui. De departe se vedea cît sînt de amărîți. Noi ne aflam pe podul de la Corbeil și asta ne făcea plăcere. Noi, adică Arnavon, Schmaltz și toți ceilalți. Nenorocirea e că lîngă pod se afla o circiumioară în care năvăliseră toți. Gradele inferioare, se-nțelege. Făcea să vezi ce ochi albaștri căsca Saint-Chamans (Alfred-Armand-Robert). Și gura lui cum nu se poate mai potrivită ! Mai ales că în circiumă se găseau și niște surtucari de la Paris, care făceau cinste și mi te asurzeau zbierînd : *Trăiască împăratul !* Cît despre colonel, el nu auzea toate acestea, cu urechile sale mici vîrîte între plăcuța gulerului și cataramele curelușei de sub șleapcă. Oricum ar fi fost, era foarte arătos pe calul său, în mijlocul podului, fercheș ca la o paradă în garnizoană, cu ofițerii împrejur, întrebînd pe comandanții de companie dacă soldații lor se vor supune ordinului care cerea să se pornească de îndată către Saint-Denis, prin Villeneuve-Saint-Georges. Doar n-ați fi vrut să zică *nu*, însă asemenea întrebări n-ar trebui puse niciodată cu glăsciorul neliniștit și cu albastrul acela înspăimîntat al ochilor. În dosul colonelului, știți, un dos potrivit, se aflau ofițeri învîrtindu-și săbiile în aer, cu niște mutre caraghioase, stînd în scări, cu fundul dezlipit de cioltarul șeii – toți, adică Brille, Brachy, David, Rochette, Irouard, Sénarmont, Riquet, Bouvard și, bineînțeles, Schmaltz, Arnavon... Colonelul roti ochii în jur și văzu cu groază că aproape nimeni nu avea cocarda albă în piept.

Oricum, soarele nu era cel de dimineață. Era, cum vă spusei, ca după boală. Vremea frumoasă, ceea ce se cheamă vreme frumoasă, se păstrase pentru întoarcerea împăratului. La urma urmei, astăzi mergeau toți la Saint-Denis – și fără să mîriie ! Ieri...

Ieri nici vorbă de așa ceva. Zbierau : *Trăiască împăratul ! La Fontainebleau !* Saint-Chamans fusese cam luat pe neașteptate. Dar hotărît să nu audă primul strigăt, căci prea ar fi fost grav, le spuse că n-au înțeles bine direcția, că nu era vorba de Fontainebleau, ordinul fiind pentru Saint-Denis, prin Villeneuve-Saint-Georges, apoi se întoarse către adjutantul regimentului, Deluit, și-l sfătui să-și ia o călăuză ca să meargă la Villeneuve-Saint-Georges. Atunci toți, dar știi, toți, poate că afară de Fontenu, Le Nourry, Bouexic de Guichen și vărul Ludovic, s-au apucat să țipe în gura mare : *La Fontainebleau ! La*

[1] Localitate de lîngă Viena, unde armata franceză a învins trupele austriece în 1809.

Fontainebleau! – cu foarte mult tact, căci nu mai strigau : *Trăiască împăratul!* Observați că totul se petrecea așa ca între prieteni, ofițerii făcînd roată în jurul colonelului, vorbindu-i ca unui băiețaș, trăgîndu-i calul de zăbală. Era un adevărat pluton de ofițeri, îngrămădiți unul lîngă altul, toți, Arnavon, Schmaltz, Bouvard, Riquet, Saint-Yon, Delahaye, Rochette, Chaiquerand, și la mijloc Alfred-Armand-Robert, cu nasul său potrivit, tot ce poate fi mai potrivit. Doar unul singur, căpitanul Bouexic de Guichen, ne-a tras clapa. Despre asta își vorbiseră la ureche, el și colonelul – era o chestie care îi interesa numai pe dînșii – dar sus-zisul Bouexic plecase ca vîntul, de parcă i-ar fi pus foc undeva – calului, adică. Mai tîrziu, Saint-Chamans a povestit că domnul de Guichen îi înmînase în chip solemn demisia sa, deoarece nu se dăduse urmare ordinelor generalului de Girardin. Așa se scrie istoria. Și astfel, locotenentul Dieudonné se nimeri să capete comanda companiei a doua din al treilea escadron.

În sfîrșit, goarnele au sunat – efect ca la teatru – caii trec podul... Nu într-acolo ! haide, fiți înțelegători ! nu într-acolo ! și ei pornesc tocmai într-acolo, nu-i chip să spui că se înșală apucînd spre Fontainebleau în loc s-o ia spre Villeneuve-Saint-Georges. Cu sau fără călăuză. După ce făcurăm o leghe de drum, iată că ne iese înainte al 4-lea de vînători, regimentul măriei-sale, fratele regelui, cu gulere și manșete galbene ca șofranul, de un efect atît de elegant pe uniformele verzi. Noi ăștialalți, Arnavon, Schmaltz, Rochette, vrurăm să le spunem noutățile, în sfîrșit, să le arătăm cum stau lucrurile, căci păreau să n-aibă habar de ce se întîmplă și nu e frumos să lași niște camarazi ageamii să meargă în răspăr, dar colonelul începu să se roage, să geamă și să-și răsucească, de pe cal, capul său potrivit, de la Arnavon la Schmaltz și de la Bouvard la Saint-Yon, ca și cînd am fi fost toți colonei. „Vă rog, dragii mei, nu-i rupeți de la datorie. Nu-i rupeți de la datorie !" ne zicea, iar nouă ni se făcu milă de bietul om. La urma urmei, se vor lămuri și singuri... Colonelul lor venise să facă o țîră de curte lui Saint-Chamans și era un spectacol de o încîntătoare politețe. Nu auzeam ce-și spun, dar după cît se vedea, vorbele lor n-aveau nici un chichirez. I-am dat onorurile cînd se întoarse la vînătorii săi, toți cu săbiile trase, de te-ai fi crezut în veacul cel mare, și el plecă foarte mulțumit de noi. Nu trecură nici cinci minute de la aceasta, cînd dădurăm de nu știu ce general, care, însoțit de colonelul regimentului 1 de lăncieri, în uniforma lui stacojie, cu galoane de aur și diagonala albă de piele, se trase deoparte, împreună cu Saint-Chamans, vorbind de-ale lor. Colonelul nostru trebuie să le fi spus tot ce-avea

pe inimă, căci îi auzeam pe ceilalți doi scoțînd din piept niște ofuri și ahuri, iar la despărțire mutra lor era ca a domnilor din familia răposatului la înmormîntare.

Apoi, ca în povestea Sorei Ana [1], iată că trec șiruri de călăreți în uniforme galbene și verzi – îi vedeam cum se apropie învăluiți în colb – și cînd ajung în dreptul nostru, ce aruncă spre noi ? Hîrtii pe care soldații le adună de jos.

Cît despre sete, ne era sete. Și foame. Nu mai țin minte numele acelui sătuc, în afara șoselei, unde colonelul ne trimisese să mai dăm ceva pe gît. El o luase înainte. La urma urmei, dacă voia s-o șteargă, n-avea decît ! Nu era însă vorba de așa ceva. Asta am înțeles-o mai tîrziu. Văzurăm, fără să pricepem, regimente mărșăluind spre Paris – husari, dragoni, lăncieri – și nu știam ce înseamnă asta. Soldații ne înconjurau, puneau întrebări, iar noi făceam pe grozavii. Mai e mult pînă la Fontainebleau ? Partea caraghioasă e că hîrtiile pe care ni le aruncaseră călăreții întîlniți mai înainte, ăia de zoreau spre Paris, erau proclamații semnate *Împărat și Rege : Napoleon I.* Ni le smulgeau din mînă, n-apucai să le citești, dar cred că erau niște decrete, întîile dispoziții ale noului guvern. Ordinul de a pune mîna pe orice Burbon și o listă de suspecți în care figura Marmont. Dacă aceștia se duc la Paris, poate că noi greșim ținînd morțiș s-ajungem la Fontainebleau ? Ascultă, care știi dacă a tulit-o colonelul ? Apoi, ne aflam de mai bine de un ceas la odihnă, ne cinsteam cu ulcele de vin, ulița satului era plină de găini și de rațe, iar țăranii făceau haz, cînd deodată sosește un căruțaș, care strigă ceva de neînțeles. Închipuiți-vă că numai la un sfert de leghe, colo, pe șosea, împăratul, da, chiar împăratul, trece în revistă două regimente de infanterie venite de la Paris, să-l întîmpine. Și noi stăm ? Încălecarea, încălecarea ! Ah, n-au așteptat să fie rugați ! Soldații, ofițerii, de-a valma... Înainte de-a ieși la șosea și-au zis, oricum, un pic de ținută nu strică, hai ? și s-au încolonat iar în ordine. Aveau toți mutra unor copii care au făcut o șotie, dar cînd au ajuns la locul pomenit, ia-l de unde nu-i ! Napoleon plecase în rădvanu-i cu coviltir și nu era acolo decît Saint-Chamans, singur-singurel, falnic pe mîrțoaga lui, cu ordonanța alături, și scărpinîndu-și bărbia rotundă.

Nu mai era vorba de Fontainebleau. Mergeau spre Paris. Ca și cum ar fi ascultat de ordinul lui Girardin. Doar că Saint-Chamans trăgea spuza pe turta lui. Ne cerea să mergem la pas, striga într-una :

[1] Personaj din povestirea *Barbă Albastră* de Charles Perrault.

„Stăi !", nu se ştia de ce. Trebuia, pasă-mi-te, să cantonăm la Ris-Orangis. Deluit şi vărul Ludovic plecaseră înainte cu furierii. Pentru ce, noi ăştialalţi, stăm pe loc ? Am pornit iar, şi tocmai atunci, cînd să ajungem la Ris, iată că se arată pentru întîia oară baronul Simonneau. Ce mai frecuş i-a tras bietului nostru colonel cu nas potrivit ! I le turna în graiul celor din Midi [1], dar ştii, pe şleau, ca prin părţile acelea cu crame la tot pasul. Ei şi-atunci ? Trebuia să dăm pinteni cailor. Împăratul...

La ce bun să mai intrăm în amănunte ? Acum iată că sosim la Saint-Denis, în plin soare, cu colonelul Simonneau în cap. Pe străzi oamenii au buchetele de violete în mîini. Ne aclamă. Burghezi, muncitori. Alcătuim o divizie împreună cu alţi vînători şi cu dragoni. Iată-i în faţa cazărmii, pe locul acela plantat cu arbori. Sînt vînători din regimentul ducelui de Berry, ale căror tunici verzi au guler şi manşete de culoarea cerului albastru, iar dragonii poartă coifuri de aramă pe care flutură coamele negre, vestoane din postav verde cu nasturi galbeni şi pantaloni albi vîrîţi în carîmbul cizmei, apoi gulere, revereuri, mîneci după regulament, de diferite culori.

Au tropăit trei sferturi de ceas în faţa cazărmii înainte de a porni iar. Frumos e să mergi cîntînd ! Sînt pe urmele prinţilor şi a oastei lor de strînsură, roşie şi albă, şi vor vina în curînd nobilii în lungul şi-n latul Picardiei şi Flandrei. Şo pă ei ! Şo pă ei ! Ah, ce întorsătură mai luaseră lucrurile !

Tocmai la Villejuif, cînd înnoptase, l-au ajuns din urmă pe împărat. Toate ferestrele erau deschise, cu luminările aprinse, de-ai fi zis că-i o mare petrecere. N-au apucat să-l vadă bine ; roia o droaie de generali în juru-i, ieşiţi, pe cinstea mea, ca din pămînt. Oamenii strigau : *Trăiască împăratul !* El s-a suit într-un soi de diligenţă cu care venise – dracu s-o ia de caraghioasă ce era droşca asta – şi întîiul de vînători a fost rupt în două, două escadroane înaintea trăsurii şi două în urmă. Robert Dieudonné se afla şi el în această escortă. Galopau, iar în dreptul portierelor cupelei imperiale se ţineau călăreţi pe cai albi. Cînd au ajuns la bariera zisă a Iadului nu puteai trece de lume ce era acolo strigînd : *Trăiască împăratul !*, dar şi *Jos cu nobilii !*, ceea ce trebuie să fi făcut plăcere domnilor de Fontenu, de Meyronnet, de Juigné, ca să nu mai vorbim de cei doi veri Saint-Chamans... cît despre ceilalţi, erau toţi mitocani şi au rîs... Aşa e,

[1] Adică ai francezilor din regiunea Pirineilor.

ziceau ei, acum, că s-a întors, împăratul nostru nu mai are nevoie de duci şi de baroni, o să fie împăratul poporului.

Nu încape îndoială, în toiul acestui entuziasm, cînd străbaţi un oraş în care sînt fabrici, îţi dai seama că împăratul nu se poate bizui decît pe sărăcime, cît despre ceilalţi, doar banii-s de ei, şi văzurăm cum s-au purtat în 1814 chiar aceia pe care el i-a căpătuit cu bănet şi cu case, cu dregătorii şi cu decoraţii... De altminteri, ca să-şi afle un reazem, noul imperiu trebuia într-adevăr să găsească oameni în stare să-i jertfească totul. Cei care n-au nimic îşi dau viaţa mai lesne. Şi apoi, pînă şi în armată, printre ofiţeri şi printre soldaţi mulţi văd în Napoleon mai cu seamă pe cel care, împotriva Burbonilor, ar fi o continuare a republicii... Ah, numai de-ar spune-o, Tunsu cel Mărunţel ! De-ar spune deodată că el, împăratul, proclamă republica ! De-ar uni în jurul său pe toţi aceia care nu s-au îmbogăţit de pe urma victoriilor noastre... Carnot, abatele Grégoire, Levasseur... cei al căror nume nu e pomenit niciodată, dar în care poporul crede...

De fapt, nimeni nu ne urmează. Sîntem singuri pe acest drum – sau ce se întîmplă ? Robert spuse asta cu glas tare şi ofiţerul Langlet îi răspunse că dragonii cotiseră la stînga, nu mult după Saint-Denis, îndreptîndu-se spre Calais. Pesemne că divizia făcea o mişcare de cleşte în spatele escortei regelui...

Nu ştiu, poate că mai încolo vremea se va strica, dar aici, pe platoul de la Ecouen, cît e cerul, numai soare, iar pe cîmp vezi din loc în loc ţărani care dau foc ierburilor uscate sau strîng cu furca gunoaiele... Şi iată-ne iar dînd în şosea, Arnavon, Schmaltz, Delahaye, Rostand, în sfîrşit, toată clica ! Nici unul nu se simte obosit, vom mai goni aşa la noapte. Aseară ne-am dus la culcare pe la zece şi jumătate, după ce străbăturăm noile bulevarde prin Piaţa Invalizilor şi peste podul Ludovic al XVI-lea, pînă la Tuilerii. Cum Napoleon intrase prin poarta Pavilionului Florei, tăindu-şi drum printr-o mulţime în delir, nu l-am putut vedea, căci ne aşezaseră în spatele primelor două escadroane, cu faţa spre palat, ca pentru a păzi pe împărat împotriva unei armate. Erau şi tunuri cu ţeava îndreptată spre porţi... Cugetă la toate acestea, înaintînd spre Creil, Robert Dieudonné. Revede cazarma Panthémont, unde dormise noaptea trecută. Nu ştie că se aflase chiar în dormitorul în care prietenul său Théodore dormise în ajun, pe patul acela de lîngă uşă. Îşi deapănă visul, cum a visat şi azi-noapte în dezordinea lăsată de muschetari. Merge tot înainte,

ţinîndu-şi ochii deschişi, dar cu capul plin de somnul gloriei. Soarele e mereu mai posomorît, nori grei se strîng.

Căpitanul Bouvard, care se întoarce din capul coloanei, unde e statul-major, la escadronul doi în spatele companiei lui Dieudonné, îi spune acestuia că la noapte nu vor dormi la Clermont, cum fusese prevăzut. Venise ordin să se iuţească marşul trupelor. În tîrgurile acestea prin care au trecut toţi sînt patrioţi şi-şi amintesc de cazaci, nu-i aşa mult de-atunci ! Încotro vine Luzarches, tîrgul în care au făcut popas ? Fetele aduceau de băut, ei se aplecau de pe cai să le spună cîte-o vorbă mai deşucheată şi ele se roşeau fără să-şi plece ochii... Ce-i drept, bucuroşi ar fi rămas să înnopteze cu ele... Lui Robert îi plac romanele de dragoste în care lucrurile se desfăşoară cît ai bate din palme... Şi afară de asta, pe cît se pare, face să-ţi arunci ochii în castelul domnului de Champlâtreux. La Chantilly muncitorii manufacturii de porţelanuri şi muncitoarele atelierelor de dantele, ca şi cei de la filatura de bumbac şi de la fabrica de ţesături colorate a domnului Richard-Lenoir, sau cel puţin cîţi au rămas după crahul de anul trecut, veniră să-i aclame, iar cei de la carierele de piatră dădură fuga să-i vadă la bariera oraşului. Treceau prin păduri, fără să prea ia în seamă cerul care se înnourase. E un ţinut de copaci şi de ape, şi străbătîndu-l aşa, au ajuns pe dealurile de unde vezi rîul Oise în vale. Aici i-a prins o ploaie cu găleata şi nu s-au oprit. Trecură rîul, lăsară în urmă Nogent, şi tocmai după ce suiră o clină la mai puţin de-o leghe de acolo, din capul coloanei veni ordinul : „Stăi !" Parcă ţi-i a ride întotdeauna cînd auzi cum porunca asta trece de-a lungul şirurilor, repetată de încheietorii de plutoane, şi vezi coloana oprindu-se deodată. Ah, orice-aţi zice, dar cînd vezi o unitate de cavalerie bine strunită, care execută mişcările aşa cum scrie la carte, nu ştiu, parcă îţi creşte inima şi simţi că te scutură un fior de plăcere !

Au dat de o răspîntie, la poalele unei coline ce se înalţă în stînga lor, de unde se făcea un drumeag înspre Mouy, cum arăta o tăbliţă înfiptă într-un pom. Poteca asta trecea de-a curmezişul şoselei peste o cîmpie, în dreapta, pînă la coasta unui deal, pe care se zărea căţărîndu-se, în fund, un tîrg în mijlocul semănăturilor şi arbori frumoşi la mai puţin de un sfert de leghe depărtare. Dieudonné descălecase lîngă clădirea mică şi pătrată cu trei ferestre la uliţă, dintre care cea de la întîiul cat, frumuşel rotunjită, sub inscripţia *Închiriem pentru pietoni şi călăreţi*. Asta era staţia de poştă, avînd şi un birt la parter, şi cînd locotenentul se apropie, i se spuse că satul se numea Rentigny,

iar tîrgul de colo sus era Liancourt. Tocmai atunci sosi şi ordinul ca trupa să meargă într-acolo, căci pe-o vreme ca asta nu era să rămînă pe şosea – trăgea iar o ploaie – iar la Liancourt regimentul avea unde înnopta, găsind tot ce-i trebuie : un parc, un castel, nutreţ pentru cai. Încălecară deci, pornind înspre acel tîrg. Străbătură iar un fel de lan întins, cu arbori fructiferi pe haturi, şi ţăranii se ridicau din arături, privind la călăreţii care treceau. Dieudonné văzu, nu fără a se mira, pe coasta dealului din faţă o podgorie, ca şi cum aici nici clima n-ar fi fost cea a Picardiei. După ce trecură printr-un pîrău, Béronelle, cum li se spuse că-i zice, convoiul se opri buluc la intrarea unui parc ce se întindea în dreapta lor, cu umbrare frumoase şi copaci înalţi de cel puţin zece stînjeni şi rînduiţi mai depărtişor unul de altul, astfel că pe sub ramurile încă desfrunzite se simţea o adiere. Şirul de arbori despărţea ogorul arat de nişte clădiri care, privite de aproape, păreau a fi destul de dărăpănate, deşi păstraseră faţa lor dinainte.

Erau ceea ce se cheamă acareturile unui castel distrus, alcătuite din două pavilioane laterale, printre care dădeai într-o curte frumoasă, mărginită de amîndouă părţile, în fund şi pe stînga, de clădirile de locuit, iar către parc, pe-a treia latură, se întindea un fel de galerie lungă pe coloane. Atîta barem era tot ce-a rămas şi ce fusese reparat de către ultimul domn de La Rochefoucault cînd s-a întors din emigraţie, după ce revoluţia nimicise pînă în temelii castelul propriu-zis. Zidurile erau în stilul Ludovic al XIII-lea, din piatră frumoasă, acoperişurile din plăci de ardezie, cu ferestruici rotunde, doar galeria părea să fie mai din zilele noastre.

Taman cînd descălecau acolo, se porni vijelia. Se vedea însă bine că n-are să ţie mult, căci dinspre miazăzi şi apus albastrul cerului se tot lăţea încoace.

Cîţiva dintre ai casei ieşiră înaintea ostaşilor. Cel dintîi căruia i se adresă Dieudonné, întrebîndu-l unde şi-ar putea adăpa caii, un meşteşugar bălan la faţă, destul de curăţel şi bine ras, cu mîini îngrijite şi ochi limpezi, îi răspunse cu un puternic accent englezesc. Cînd slugile castelului au înţeles cu cine aveau de-a face, mai toţi s-au risipit prin clădirile acelea. Afară de un unchieş rotofei, aducînd a servitor sau a ceva mai mare. N-a fost chip să se ştie dacă domnul de La Rochefoucault se găsea ori nu în locuinţa destul de cochetă ce se vedea mai încolo, în partea dreaptă a parcului, aproape de ruine. În orice caz, nu simţi nevoia să se arate. Primirea era cam rece.

Fiecare își găsi însă adăpost și, la urma urmelor, dacă venirea noastră nu le place, atîta pagubă ! Aproape că se și lăsase seară, iar de la Paris pînă aici făcuseră ca la vreo paisprezece leghe. Trebuia să ne odihnim, să lăsăm să treacă norul gros care ne stropea și, pe legea mea, aici aveai unde băga pe puțin două escadroane... Ce-i drept, furtuna se potolea. În ciuda picăturilor de ploaie, mulți dintre ostași se împrăștiară pe sub copaci, așteptîndu-și caii. Alții se așezară prin curte. Robert Dieudonné făcu cîțiva pași prin parc, unde grădinarii dădeau foc crengilor uscate și frunzelor veștede la piciorul copacilor înalți, ridicînd parcă un gard viu de flăcări care pîrîiau și de fum care unduia în văzduhul înnoptat, bătîndu-și joc de vîrtejurile de ploaie... Priveliștea avea în ea ceva fascinant.

Văzută de aici, galeria laterală a acareturilor era încă arătoasă, în ciuda cîtorva pietre cioplite, bolovani uriași cu scoici sculptate, care se prăvăliseră. Balustrada de sus, legînd pavilionul de corpul principal al casei, se întindea pe o lungime de peste patruzeci de metri. Ferestrele erau cînd joase și late, cînd niște deschizături mai înalte și rotunjite, care fuseseră zidite. Din încăperile acestui parter fără etaj venea un zgomot destul de ciudat. Ostașii se apropiaseră de ferestre, și Dieudonné o dată cu dînșii. Ce sînt ochii aceștia care se uită la noi de după geamuri ? În odăile de pe acum întunecate un cîrd de copii dăduse buzna la ferești. Niște țînci palizi, cu ochi mari, serioși și triști. Mă apropiasem să le fac semne cu mîna și ei nu răspundeau. Ce-o fi asta ? O școală sau un azil de copii ? Dinăuntru răzbiră glasuri aspre și numaidecît copiii se întoarseră la locurile lor, iar zgomotul întrerupt adineauri se auzi iar, parcă un zdrăngănit de mașini. Aflarăm că domnul de La Rochefoucault era un mare filantrop, care dădea, cum se spune, *dădea* de lucru la cinci sute de copii săraci. Ceea ce vedeam era o filatură în care cîțiva specialiști aduși din Anglia instalaseră războaie de țesut perfecționate. Un om și doi copii produceau, muncind la ele, cît zece lucrători, astfel că un copil putea primi cam zece pînă la doisprezece gologani pe zi, iar un muncitor între treizeci și patruzeci. Pe cînd li se povesteau acestea ostașilor, Schmaltz și începuse să facă glume pe seama filantropiei, dar unchiașul care ne vorbea, chelul rotofei, un fel de majordom, se supărase foc, căci, vezi dumneata, domnul de La Rochefoucault-Liancourt e un binefăcător ale cărui înfăptuiri nu se opresc aici. În ce privește agricultura, e un savant care aplică tot ce este mai nou, și pe-aici toate s-au schimbat datorită lui, cîmpul s-a prefăcut într-un adevărat rai – ce nu crește pe la noi ? Rapiță, in, hamei, tot soiul de legume, cînepă, pomi roditori... Și vița de vie, adăugă

politicos Dieudonné. Da, pînă și viața de vie, și toate acestea dau de lucru populației, care știe bine ce datorează domnului de La Rochefoucault. Iar dacă ar fi să lași copiii de capul lor pe lîngă casă – și cîtă bătaie de cap cu ei ! – ar crește toți niște haimanale. E un adevărat noroc să muncească treisprezece, chiar paisprezece ceasuri în zilele lungi de vară. Numai așa vom scoate oameni din ei. Poate că domnii ofițeri nu știu toate acestea... căci ar avea negreșit ceva mai mult respect pentru stăpînul casei, care n-a așteptat revoluția ca să facă binele, dînd acareturile pentru adăpostirea și instruirea copiilor de soldați necăjiți – și asta pe cheltuiala lui... Tot așa, domnii ofițeri nu știu că același domn de La Rochefoucault-Liancourt a introdus el cel dintîi în Franța, încă de la 1800 cînd s-a întors, vaccinul doctorului Jenner pentru combaterea vărsatului. Unde mai pui la socoteală că tot aici, și înființată de acest mare om, avurăm pînă la 1806 o școală de arte și meserii, mutată astăzi la Châlons. Nu trebuie să judecăm oamenii cu atîta ușurință, și apoi... Ah, ia te uită, bătrînelul ne ia la rost ! „Ție îți plac filantropii ?" întreabă Schmaltz, iar Arnavon începe să fluiere încetișor.

Au folosit popasul ca să-și vadă de cai, adăpîndu-i și dîndu-le ovăz... Cei de la castel se arătară cam zgîrciți la ovăz, asta fiindcă pînă și grajdurile unui La Rochefoucault n-au cît trebuie pentru un escadron, iar în ce privește pe ostași, hotărît că vor trage chiulul stomacului cu o masă. Ar fi putut să mănînce foarte bine acolo, numai că bucătăriile porniseră înainte împreună cu serviciile.

A stat și ploaia. Copiii ieșeau din clădirea aceea, alergînd din toate părțile. Unii păreau să tot aibă șapte anișori, se vede fiindcă crescuseră piperniciți, iar cei mai bătrîni n-aveau toți paisprezece. Se îmbrînceau, cu ochii la cai, la ostași. Fete și băieți, aveau pe dînșii tot felul de zdrențe peticite, cei mai mulți cîte o țoală spălăcită din aba. Șușoteau între ei. Li se spusese, pesemne, că soldații aceștia îl urmăreau pe regele Franței... Un preot îi strînse laolaltă și în rînd cîte doi îi scoase în uliță. În seara care se lăsase de-a binelea, șirul lung de focuri legănat de vînt juca în parc, aplecîndu-se cînd în dreapta, cînd în stînga și aruncînd răsfrîngeri roșii pe trunchiul copacilor. Nu se vedea nici o lumină în casa stăpînului.

Saint-Just-en-Chaussée, ziceai ? Dar dă-o dracului de treabă, uite că ne-apucă noaptea, și de-aici la Saint-Just cît o fi ? Zece leghe pe puțin ! Ei și ? Ajungem cam la vreo zece, și acolo găsim de mîncare, așa că... Stați de vorbă cu ostașii, vedeți ce gîndesc despre asta ! Era limpede ce gîndeau călăreții companiei a doua din al treilea escadron.

Ne mai ține c... pînă acolo ! Cam atît au avut de spus. Încălecarea, încălecarea ! Cele paisprezece sau cincisprezece leghe făcute păreau uitate după popasul acesta. Clermont, Fitz-James... Ai fi zis că îi puteai duce la capătul lumii, chiar și pe ploaia asta mărunță, care începuse din nou să cadă pe un pămînt parcă de cridă, după ce trecuseră de Clermont. Locotenentul Robert Dieudonné se simțea mîndru de ei și pentru că îi comanda și pentru că era el însuși unul dintre ei. Nici în ruptul capului nu și-ar fi arătat oboseala în ochii lor. Cunoștea sentimentul acesta : frăția de arme face să te simți nu numai rușinat, dar parcă vinovat de o trădare atunci cînd încetinezi pasul în vreme ce ceilalți merg înainte. Unii vorbesc de eroism îndrugînd la povești. E cu totul altceva. Asta vine de acolo că nu ești tu singur, că nimeni nu vrea s-o tulească, că te afli cu toți laolaltă și nici unul nu ține să se arate mai grozav ca altul, fiecare e ispitit să depășească niței, nițeluș, doar cu un pic, ceea ce s-ar cuveni să facă, și atunci se întîmplă că zici în sinea ta : „Ah, nu, nici o leghe mai mult afară de asta !", iar după ce-ai făcut-o, văzînd cum ceilalți merg înainte, gîndești : „Încă o leghe", și uite-așa, din vorbă-n vorbă... La fel se întîmplă în luptă, la fel cînd mergi la moarte.

Locotenentul știa bine că ostașii țineau la el, mai întîi fiindcă nu părea să fie croit altminteri ca dînșii, cu păru-i neted, roșcovan, lăsat pe frunte, și mustața mai bălaie în furculiță, crestînd buza de sus, cu fața roșită de vînt și toată cheresteaua lui de normand, deprins să mîne caii, boii... N-ar fi vrut să scadă în ochii lor, arătîndu-se bicisnic și moftangiu ca ofițerii aceia de stat-major, vărsați uneori la regimente. Fusese cu ostașii săi în Germania și în Rusia, cel puțin cu unii, și acum, cînd Bouexic de Guichen de pîrța-pîrța dăduse bir cu fugiții, Dieudonné era pînă una alta comandantul lor... Deși după rînduielile de azi ale cavaleriei, ostașii, în cea mai mare parte, își cunosc prea puțin sau chiar de fel ofițerii, căci, dat fiind numărul mare al ofițerilor și alcătuirea plutoanelor, se văd plutoane comandate de sergenți, iar ofițerii sînt repartizați pe escadroane, fără a se mai ține seamă de locul lor în trupă. Cînd te afli în coloană de marș, nu mergi cu compania ta sau plutonul tău, ci la nimereală, după schimbările pe care le poruncește statul-major, și la etapa următoare te trezești cu alți oameni alături... Așa fiind, ostașii nu te cunosc mai bine decît îi cunoști tu, ofițerul, ceea ce i s-a părut întotdeauna lui Robert Dieudonné un cusur ce trebuie înlăturat și pusese pe hîrtie un sistem întreg de care vorbea adeseori, iar camarazii săi, locotenenții, căpitanii, își băteau joc de această goangă a lui. La drept vorbind, fiindcă era cel

mai vechi locotenent al regimentului şi fiindcă destui dintre soldaţi proveneau din regimentul de eclerori, unde fusese şi el înainte de înjghebarea întîiului de vînători, ici şi colo oamenii îl cunoşteau. Şi în întuneric nu era decît un călăreţ ca oricare altul, recunoscînd înainte şi pe dc lături, după felul cum îşi ţineau umerii, după contur, după atîtea şi atîtea amănunte cunoscute, toate aceste siluete familiare, în a căror grămadă se topea şi a lui, pe şoseaua netedă care se pierdea în zare cu copacii ei negri şi satele împrăştiate. Recunoştea pe aceşti Dufour, Lenglet, Painvin, Bottu, Lambert, tot aşa de bine ca şi pe Arnavon, Schmaltz, Rostand, Delahaye... Şi ce-i lega oare pe toţi, ofiţeri şi soldaţi ? De unde îi venea lui Robert sentimentul că aparţine acestei coloane în marş, aşa cum apa mării aparţine talazului ? E caraghios, dar nu se întrebase niciodată pînă atunci. Niciodată, pentru dînsul, întrebarea nu s-a pus ca o problemă, aşa cum fără îndoială se pusese una, ieri, acelor Saint-Chamans, Bouexic de Guichen, Meyronnet, Fontenu... Sentimentul acesta se iscase de la sine, venind din toată povestea vieţii lui. Venea de la ţară, unde se tăvălise cînd era de-o şchioapă – mai înainte ca părinţii săi să se fi aşezat la Rouen, unde se juca cu Géricault-fiul şi cu alţii – în curtea şcolii şi în cîmpiile ce se întindeau de-a lungul Senei, călărind pe mînji zburdalnici ca dînşii, prin ierbăraia înaltă... Tot de atunci i-au rămas în minte istorisirile unchiului, cel de-şi pierduse un picior în bătălia Flandrei [1], şi le povestea cum a fost cu trădarea lui Dumouriez, cum au intervenit comisarii republicii ataşaţi pe lîngă armată şi despre acel Levasseur [2], pe care-l cunoscuse de aproape. Îşi aminti de arestarea tatălui său, cînd cu conspiraţia din luna Germinal, şi deportarea lui la Cayenne [3]... tot, tot, pînă în ziua cînd tînărul recrut din 1808 plecase la regiment fără să mai aştepte ordinul de chemare... atîtea întîmplări care au făurit în el această tărie a corpului şi a sufletului, călind bărbatul ce era, în sfîrşit, luptătorul, călăreţul... la fel, şi totuşi deosebit de ceilalţi, de acei Arnavon, Rostand, Schmaltz, şi simţindu-se în taină mai aproape de Lenglet, de Bottu, de Léger, de Painvin... care se purtau cu părul lung adus coadă pe spate – asta era moda lor – ba unii îl şi pudrau, ca Grondart sau Marion... şi ce s-o fi făcut Géricault, al cărui chip îi veni deodată în minte ? Afurisitul acela de Théodore, re-

[1] La Jemmapes în Flandra belgiană, unde trupele lui Dumouriez au învins armata austriacă (1792).

[2] Membru al Convenţiunii, comisar al republicii pe lîngă Armata de nord.

[3] Mulţi dintre cei care au luat parte la răscoala populară din 1 aprilie 1795 au fost deportaţi la Cayenne, în Guyana (colonie franceză din America de Sud).

întîlnit la Paris, care îi făcuse portretul în 1812... dacă așa ceva poate fi portretul tău, doar mutra și mustața... Cînd îi dai unui Dieudonné torsul și coapsele unui baron sau viconte d'Aubigny, ce-o fi într-adevăr domnișorul ăsta ? Dragul de Théodore... cu el lucrurile se încurcau cîteodată... Un flăcău nebun după cai, dar Robert își bătea gura de pomană ; nu voia să se angajeze la cavalerie. Și totuși, ce mai călăreț dat dracului ar fi fost ! Ei, acum că s-a întors împăratul, probabil că are să capete comenzi de portrete ecvestre. Un nou guvern e întotdeauna o pleașcă pentru domnii artiști-pictori !

IX

INTILNIRE LA POIX

Nu trebuie să fi fost mai tîrziu ca trei şi un sfert cînd Bernard sări jos de pe capră în Strada Mare Saint-Martin, la Beauvais. Îşi scoase pentru o clipă pălăria cu fundul înalt şi privi în jur. În lumina unui soare neguros, priveliştea era cea de totdeauna la sosirea diligenţei de la Paris.

Tînărul – căci în ochii călătorului abia sosit un bărbat de treizeci de ani era un tînăr – cu părul castaniu, tuns à la Titus, se plimba încolo şi încoace în faţa staţiei de poştă din mahalaua Picardiei, dîndu-şi aerul unui gură-cască ce se nimerise acolo fără să aştepte pe cineva. Asta te cam făcea să zîmbeşti, ca şi ostenelile lui de-a da un lustru de eleganţă îmbrăcămintei, destul de sărăcăcioase, dar inspirată neîndoios de gazetele care te sfătuiau cum să te ţii la curent cu moda, arătînd că te poţi încumeta să-ţi pui pantaloni tricotaţi cenuşii, pembé sau ruginii ca frunza uscată, dacă ţi-e coapsa vînjoasă şi genunchiul subţire, dar că aceste culori nu merg decît cu cizme negre. Tînărul purta pantaloni cenuşii, îndeletnicirea lui părînd să-l fi făcut să şovăie înaintea culorii trandafirii, cam deşucheată pentru un pantalon prea lipit de picior, aşa cum se poartă la Paris. Avea o haină neagră, croită după moda englezească, cu nasturi pînă sus, cu gulerul de catifea într-un fel de mătase ripsată şi o cravată albă. Toate acestea nu erau prea noute şi cam luceau sub pălăria cenuşie. Îşi ţinea pe braţ mantaua, care avea să-i dea o înfăţişare mai potrivită cu tîrgul. cînd îşi va fi reluat locul în acel soi de furgon tras de doi cai albi, cu un coviltir verde pentru vizitiu, de unde sărise adineauri, lăsînd furgonul mai în urmă. Chiar şi atunci, însă, va rămîne ceva straniu, ca un fel de nepotrivire între acest personaj cu veşmintele prea îngrijite, deşi destul de roase, şi mîrţoagele pe care părea să le mîne : ciudat vizitiu la aşa căruţă !

De îndată ce se dădu jos din diligenţă, bătrînul înţelese că acela era necunoscutul cu care urma să se întîlnească. Se bucură că îl lasă să aştepte şi că îl vede şovăind între el şi alţi doi sau trei călători,

apoi se apropie, parcă pe negîndite, și rosti fraza caraghioasă cu care îl sfătuiseră să se adreseze cui îl va aștepta. De ce se aleg oare întotdeauna, drept parolă de recunoaștere, cuvinte atît de puțin firești? Celălalt tresări și cercetă din ochi pe călătorul cu geamantanul de piele roșietică, nițel cam scorojit, redingota lui cu poale lungi, încheiată la două rînduri, cizmele cu carîmbul moale și pălăria de pîslă care îi dădea, ținînd seama și de pletele cărunte ce-i cădeau pe gulerul de catifea jerpelită, înfățișarea clasică a lui Moș Franklin.

– Va să zică dumneavoastră sînteți, domnule! murmură tînărul, și tonul său nu lăsa loc la îndoială : recunoscuse pe călător.

Acest lucru nu-i prea plăcu călătorului. Nu-și bănuia o asemenea faimă, mai ales printre cei din generația de astăzi. Rosti cu un accent provansal moderat :

– În împrejurările de astăzi, cetățene, binevoiește de ține minte că sînt domnul Joubert, achizitor de tricotaje pentru domnii Calleville de la Paris, cu prăvălia în strada Cairo... Presupun că ai o memorie bună...

N-avea rost să mai tărăgăneze treaba și nici nu se putea încrede în amăgitoarea vreme frumoasă. Tînărul dădu mîna domnului Joubert, ca să-l ajute pînă s-o cocoța în furgon, sub coviltirul care îl punea la adăpost de ploaie. Cît despre dînsul, după ce întinse o învelitoare de postav pe genunchii pasagerului său; își îmbrăcă un soi de pelerină, atît de spălăcită că nu-i mai puteai ști culoarea, întoarse carul și, cățărîndu-se alături de oaspetele său, mai duse mîna sub scaun, ca să se încredințeze că cele două pistoale mari erau într-adevăr la locul lor, sub capră, apoi apucă hățurile și scoase dintre buzele lui groase și palide un fel de sunet care făcea biciul de prisos.

– Scuzați-mă, domnule – zise el pe cînd ieșeau din tîrg, și repetă cu vocea adîncă și aspră, tărăgănînd vorba în felul celor din Picardia – scuzați-mă pentru lipsa de confort a acestui echipaj : cu așa trăsură mă silește meseria mea, mai mult decît dorințele mele, să bat drumurile. Car toată ziua firele și urzelile ce se lucrează la Abbeville, împărțindu-le pe la sate, unde se țes prin casele oamenilor, apoi strîng țesăturile și le aduc la Beauvais ca să le vopsească. Acum n-am nimic în furgon.

– Ah, înțeleg – spuse bătrînul domn pe un ton oarecum moralizator – dumneata contribui, *cetățene,* la exploatarea oamenilor de la țară și la folosirea acestei exploatări împotriva intereselor muncitorilor țesători din orașele cu postăvării...

Apăsa cu oarecare stăruință pe cuvîntul „cetățene" de cîte ori îl repeta. Însoțitorul său se împurpură nițel la față cînd îi răspunse :

– Cetățene, eu nu-s decît un slujbaș cărăuș, ce-și scoate *pitea* muncind la domnul Grandin din Elbeuf, ăl de-a răscumpărat fabrica de postav a domnilor Van Robais din Abbeville, și nu-s un comerciant cu firmă proprie. Negreșit, spectacolul pe care meseria mă face să-l văd astfel, iată ce mi-a format convingerile și m-a adus astăzi să vă aștept la Beauvais...

Se străduia să evite accentul picard, se vedea numaidecît, cu toate că rostise „pitea" în loc de „pita".

– Dar nu-i vorba acum să mă apăr în fața dumneavoastră. Veniți de la Paris și veți pricepe că ard de curiozitate... Ce se întîmplă pe acolo ?

Ceea ce știa domnul Joubert era aidoma celor pe care le aflaseră în dimineața ceea prefectul și mareșalul Marmont, cu toate că dînsul le povestea pe alt ton. Un ton destul de aspru și care, dacă nu s-ar fi știut că nu vorbea un monarhist, ar fi supărat pe un partizan al împăratului. Nu era decît o știre nouă în istorisirea lui – și de unde oare o avea, călătorul ? Zicea că Napoleon îl chemase pe Carnot, dar că întrevederea nu va avea loc decît diseară... Fără îndoială, împăratul ținea să-l cîștige de partea lui pe Făuritorul Victoriei [1]. Cît despre domnul Joubert, punea și dînsul întrebări privitoare la cele ce se vedeau la Beauvais : străzile și dezmățul escortei regelui, trăsurile de tot felul, catrafusele îngrămădite, mulțimea de gură-cască, cerșetorii, muncitorii fără lucru... Și cerea lămuriri despre starea de spirit a populației. Știa cineva dacă trupele regelui se vor așeza *aici* sau pe rîul Somme ? Pentru că primejdia asta exista într-adevăr, sau, cel puțin, *se* temeau de ea la Paris... și domnul Joubert apăsa pe „se" și „aici", ca mai înainte pe „cetățene". Dacă Marmont stabilește un front, asta ar însemna că Burbonii primiseră asigurarea unui sprijin de peste hotare, și în cazul în care prusacii și cazacii s-ar năpusti spre Paris...

Nu vopsitorii din Thérain l-ar fi putut informa pe slujbașul postăvar asupra intențiilor strategice ale lui Ludovic al XVIII-lea. Nu făcuse

[1] Carnot (Lazare-Nicolas-Marguerite), strălucit matematician, membru al Convenției și apoi al Comitetului Salvării Publice, a organizat cele patruzprezece armate ale republicii, întocmind și planurile de luptă pentru apărarea frontierelor amenințate. După 9 Thérmidor, cînd, într-o ședință a Convenției, reacțiunea a cerut punerea sub acuzare a lui Carnot, deputatul Bourdon de l'Oise a strigat : „Ați uitat că omul acesta este făuritorul victoriilor noastre ?" La a doua restaurație, în 1815, Carnot a fost exilat, ca unul ce votase pentru condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea.

[illegible] să-și descarce marfa, apoi să se ducă la întîlnire, fără să fi văzut [illegible] alta decît ce apucase să vadă și domnul Joubert din diligență. Dar pînă la armatele străine, exista primejdia să-i ajungă din urmă [illegible] și călărașii, așa că trebuiau să se grăbească să fie la Poix înaintea lor.

– Poix ? făcu mirat parizianul. Acesta e locul ales ? Dar e cum nu se poate mai limpede că ne vom afla în drumul soldățimii... Bună treabă, n-am ce zice !

Îți da, fără îndoială, dar cînd treaba a fost pusă la cale, nimeni, nu-i așa, nu se aștepta ca regele să apuce pe drumul spre Calais. Nu se mai puteau schimba hotărîrile luate, acum, în ultimul ceas, căci erau prea mulți oameni cărora ar urma să le dai de veste.

– Prea mulți oameni ? Cîți vom fi deci ?

Tînărul înălță din umeri : n-ar putea să spună precis cîți vor fi, dar așa i se pare că a prins cu urechea dintr-o convorbire avută cu un *amic* (apăsa și el pe cuvînt, cu tonul umflat al călătorului pentru cuvîntul „cetățean"). Dat fiind că era vorba de a se strînge legăturile cu toate straturile societății și mai ales cu cele mai sărace...

– Ascultă, Bernard... zise domnul Joubert.

Celălalt tresări și se uită la el. Așadar, acesta îl cunoștea pe numele adevărat ? Taina era desigur numai dintr-o parte. Dar, la drept vorbind, nu-l recunoscuse și dînsul pe domnul Joubert ? E adevărat că nu era același lucru.

– Ascultă, Bernard – zise domnul Joubert – nu-mi sînt străine motivele personale pe care le-ai putea avea ca să petreci seara asta la Poix... dar, în sfîrșit...

Asta prea era de tot. Bernard nu se simțea în stare să răspundă. Mai întîi, n-avusese nici un amestec în alegerea locului de întîlnire, însă dacă i-ar fi spus-o, domnul Joubert nu l-ar fi crezut, pentru că *o știa* prea bine. Și despre ceea ce *știa* domnul Joubert, despre asta nici Bernard nu putea vorbi. Cine l-ar fi putut informa ? Tăgada nu ajuta la nimic. Ar fi fost mai bine ca domnul Joubert să nu fi rostit cuvintele acelea ; acum ar putea crede că Bernard recunoaște și altceva.

– Prin urmare – adăugă domnul Joubert – mă duci să înnoptez la potcovărie, nu-i așa ?

Nu era deci nici o eroare posibilă. Bernard zise, dînd bicii cailor :

– Află, cetățene, că potcovarul Müller e un om de încredere...

– Așa se spune, bombăni Joubert și se afundă într-o muțenie adîncă.

Să fi fost din pricina vîntului răcoros, dar Bernard se împurpurase la față. Taina asta era numai a lui. Că i-o împărtășea și bătrînul acesta, lucrul îl necăjea, cu tot respectul ce-l avea pentru el. Firește, lucrurile nu trebuiau amestecate... dar la Poix unde, rogu-vă, putea fi găzduit călătorul cu mai multă siguranță ca la potcovărie ? Și deodată se gîndi la Sofia, văzu chipul Sofiei și în mintea lui nu mai rămase loc pentru nimic afară de dînsa.

Drumul nu era poate prea păcătos pe vreme bună, dar ploile din urmă mîncaseră stratul subțire de pietriș în multe locuri și acum roțile huruiau pe bolovanii de dedesubt, peste cremenea pe care o vezi prin părțile acelea pe cîmp, unde țăranii își petrec jumătate din viață s-o strîngă de pe ogoară, cum numesc ei pămîntul lutos în care înalță mici piramide roșietice. Și apoi, cînd te afli într-un asemenea car, mai cu seamă gol, simți că-ți iese sufletul la fiece zdruncinătură. Bătrînul se strîmba într-una, iar cînd își scoase pălăria să-și șteargă broboanele de sudoare, Bernard văzu că îi chelise creștetul de-a binelea, față de cum îl arătau portretele de mai înainte. Tot în felul său morocănos de-a se exprima, domnul Joubert se întoarse către însoțitor și spuse :

– Află, mai întîi, băiatule, că l-am cunoscut bine pe tată-tu...

Numai amintirea tatălui său reuși să-i șteargă din minte chipul Sofiei. Chiar în clipa aceea o ceată călare trecu în trap pe lîngă trăsură și Bernard trase de hățuri ca să cîrmească în lături, ferindu-și caii. Era avangarda muschetarilor pe caii lor suri, și Bernard se uita cum trec, simțind un fel de rușine. Hotărît, domnul Joubert avusese dreptate. Apoi, tînărul auzi din nou cum răsună în sinea lui vorba rostită adineauri.

– Tatăl meu ? făcu Bernard și, ca întotdeauna cînd se gîndea la tată-său, încercă un simțămînt dureros, amestec de mînie și duioșie.

Era limpede că celălalt pomenise de el, hotărîndu-se să aducă vorba despre asta înadins, ca să șteargă aluzia ce făcuse mai înainte la potcovărie, la Müller...

– Tu, Bernard, îi semeni lui tată-tu îndeajuns ca să te poată recunoaște cineva. A fost pentru mine o mare mîhnire că n-am putut să-i scăpăm viața... Oftă, lăsînd să treacă o vreme, și vorbi iar : Oameni ca dînsul... Nenorocirea e că prea punea temei pe mijloacele militare... avea prea multă încredere în conspirațiile din rîndurile armatei... Mulți aveau nebunia asta, vezi tu, și chiar eu am împărtășit-o un moment, fiindcă am trăit atîta vreme sub stăpînirea militarilor. La drept vorbind, vedem lucrurile așa cum Napoleon a vrut să le vedem... Tăcu, apoi : Tu însă... tu care umbli prin țară cu lîna toarsă, tu care pătrunzi taina

vieții celor mai săraci, tu care ești legat de suferința lor, de mizeria copiilor și femeilor... ia spune-mi, crezi că s-ar putea uni laolaltă satele și orașele ? Vezi tu, în Franța, asta e problema... Franța a rămas pînă azi încă o țară de țărani... și la oraș muncitorul se uită la țăran ca la un concurent, de revoltat se revoltă, dar contra mașinilor, iar de bătut se bat între dînșii... Tăcu iar. Ce vor face țăranii – întrebă el – acum, cînd Bonaparte s-a întors ?

Cuvintele erau ca prundișul șoselei : se împrăștiau, dar dedesubt se simțea piatra tare, neliniștea apăsătoare. Bernard nu răspunse. La ce bun ? Domnul Joubert știa mai bine ca dînsul.

– Mă înțelegi – spuse domnul Joubert – nici noi nu trebuie să ne lăsăm amăgiți de aparența lucrurilor. Poate că Napoleon va ieși învingător, poate că se va înțelege cu țarul sau poate că peste trei luni vom avea invazia, zdrobirea Franței... Între acestea două, din nenorocire, n-avem de ales. Acesta însă e aspectul militar al lucrurilor, aspectul exterior. Izbînzile, înfrîngerile, toate astea ne asurzesc, ne iau ochii. Istoria acestui sfert de secol, de la Bastilia încoace, nu e un șir de bătălii, nu e numai un șir de bătălii. Am trăit în acești douăzeci și cinci de ani destule alte lupte, cărora lumea le dă prea puțină atenție și care multă vreme nu vor fi învățate în școli. E o altă revoluție. Stai cu nasul în ea și n-o vezi. Crește industria, raporturile toate s-au schimbat, nu atît prin puterea legilor și silnicie, cît prin mașini, prin înmulțirea mașinilor. Și nu-i decît începutul. Cînd o armată, vezi tu, e bătută de o altă armată, se schimbă cocarda, se modifică uniforma, dar tot o cocardă și tot o uniformă rămîne întotdeauna. Nimic nu seamănă mai mult cu un general decît alt general. Uite, într-o zi, nu mai departe decît anul trecut, la teatru, l-am văzut pe prințul de Schwartzenberg... Ei bine, n-ar fi fost nevoie să schimbi mare lucru în înfățișarea lui ca să faci dintr-însul un Brune sau un Ney ! Poți întoarce tunurile tale dintr-o parte în cealaltă ; numai frica se mută de ici dincolo, oamenii însă rămîn ce au fost și mai înainte. Pe cînd mașinile... cîte războaie de țesut aveți în departamentul Somme ? Și nu e vorba numai de postav sau de bumbac... mai e cărbunele, cocsul, aburul. Își dă cineva seama de cele ce se petrec în mine și în topitorii ? Puterea mașinilor stă în aceea că ele schimbă raporturile dintre oameni, și prin asta, pe oameni înșiși... Oameni de care odinioară făcusem poate greșeala să nu ne ocupăm îndeajuns. Ca să făurești viitorul nu mai e destul să știi să conduci oștile. Toate socotelile se pot nărui de pe urma transformării neprevăzute pe care o aduce o mică mașină neînsufletită. Ea e aici, într-o fabrică, într-un atelier, ca o vită pe care trebuie s-o hrănești,

şi pentru a o hrăni, iată, ogoare uriaşe îşi schimbă culturile, iar ştiinţa întregii ţări e cuprinsă deodată de fierbinţeala căutării, se năpusteşte să înmulţească turmele şi cirezile, legile trebuie schimbate, poliţiile abia mai răsuflă, cresc reţelele de spionaj, sînt momiţi specialiştii din alte ţări – şi-s ciudate întîmplările acestea din care se naşte progresul întemeiat pe trădare şi pe profit – iar oamenii îşi părăsesc ţara, căminul, copiii... Războaiele nu-s decît urmări firesti ale acestor frămîntări, ideile şi steagurile vînturate nu-s făcute decît ca să ascundă toate aceste taine ale timpului nostru... Nu cumva crezi într-adevăr că Napoleon a fost bătut pe cîmpurile de bătălie ? Nu, el a fost bătut de criza industrială din 1811, de şomaj, de neorînduielile iscate printre muncitorii fără lucru... Îşi aduse aminte pe urmă că pusese o întrebare lui Bernard şi că nu-i lăsase răgazul de a răspunde. Da, atunci cum rămîne cu satele şi oraşele ?

Greu de răspuns. O întrebare scurtă poate cuprinde multe lucruri, iar un răspuns, fie şi lung, nu poate decît să atingă în treacăt detaliile. De unde să înceapă ? Cum să-i spună ceea ce el, Bernard, simţea nedesluşit, mai cu seamă că îi vuiau în cap cele auzite de la domnul Joubert ?

– Iată – începu el – în meseria mea... Peste tot pe unde umblu, de la Abbeville la Amiens, şi la Beauvais – cum stau lucrurile ? Ţesătorii de prin sate, cei care lucrează la maşinile ce li se dau cu chirie, sau torcătorii care folosesc vîrtelniţa cu pedală ori vîrtelniţa cu manivelă, dărăcitorii, lucrînd laolaltă sau fiecare pe socoteala lui, fie că îşi vînd marfa vreunui negustor sau o duc de-a dreptul la fabrică, toţi aceştia sînt scoşi în afara legii care rînduieşte munca la oraş. În satul lor există un primar. Şi ce vrea primarul ? Vrea să-i facă să plătească patenta ca şi cînd ar fi negustori. Gîndeşte-te, cetăţene, năpăstuiţii aceştia pe care nici vîrsta, nici sexul nu-i ocroteşte, şi care îşi irosesc vlaga între muncile pămîntului şi sclavia industrială, trudind pînă la unsprezece noaptea şi sculîndu-se înaintea zorilor... ăştia cică-s negustori ! Dînşii, cărora nici maşina la care lucrează, nici lîna pe care o dărăcesc şi torc nu le aparţin, şi trebuie să le vezi cocioabele, familiile îngrămădite între pereţii de chirpici şi scînduri sub acoperişul de paie, ca să vezi ce plăcere e, cu pămînt bătut pe jos, cu umezeala, cu apa care nu se mai scurge, cu băltoacele din jurul casei, cu bălegarul, şi, ca să le fie mai cald în duhoarea şi fumăria de mangal, nici o fereastră. Ăştia cică-s negustori ! Şi atunci, de la mine, de la mine, omul fabricii, aşteaptă dînşii izbăvirea, îmi cer să-i apăr împotriva primăriei. Şi ştii dumneata în ce li-e nădejdea, în ce

vul ei cheia minunilor? Livretul de muncă, cetățene, cărțulia drăcească pe care muncitorii de la orașe o socotesc juvățul lor, ticăloasa mărcocire a imperiului, livretul care consfințește înrobirea la fabrică, desăvîrșind, vai, ce le-a adus revoluția cu legea Le Chapelier din 1791 [1] – și iată de ce e atît de greu să-i faci să priceapă că republica, ba chiar și Napoleon, le sînt mai puțin vrăjmași ca Burbonii! Livretul, care e lanț înrobitor pentru unii, pare altora un mijloc de eliberare. Primarii n-au livrete să le dea și spun că habar n-au de legiuirea fabricilor. După toate acestea, mai încearcă de-i împacă, arată-le o țintă comună! Și-apoi lucrurile iau altă întorsătură cînd e vorba de horbotarii din Santerre și de lăcătușii din Vimeu, de țesătorii din Grandvilliers sau din Crèvecoeur, de torcătorii de in din Garnaches, de smălțuitorii de oale din Vron... și sticlarii, tîmplarii, teslarii, cioplitorii de piatră, pălărierii, vopsitorii, tocilarii, șelarii, mai știu eu cîți alții din toate tagmele de meșteșugari, a toate breslele, învrăjbiți între dînșii și disprețuindu-i pe ceilalți...

Bătrînul se uita la Bernard. Cugeta în sinea lui că, din nenorocire, problema era nițel mai încurcată de cum i-o înfățișase, apoi băgă de seamă, fără să vrea, că însoțitorul său ar fi putut trece drept un bărbat frumos. Gîndi: „O înțeleg pe Sofia..." O revedea copilă, pe vremea cînd el fusese nevoit să se dea la fund, după Prairial [2], mai norocos în privința asta decît Romme, Duroy, Soubrany, Goujon... în această Picardie descreștinată de sărăcie, veche țară a răscoalelor țărănești, unde se ascunsese la un prieten al lui Gracchus Babeuf, între Abbeville și Amiens. Copila bălaie pe care el o juca pe genunchi și care-i spunea *unchiule*... apoi chipul ei se șterse, fiindcă prin minte îi trecuse adineauri numele lui Romme, vechiul său prieten din tinerețe, nume de care nimeni nu-și mai aducea aminte, după douăzeci de ani, în această mare țară nerecunoscătoare. Ar fi avut acum șaizeci și cinci de ani, Romme. S-ar fi dus în Auvergne sau undeva într-altă parte, așa cum venise el în Picardia. Ar fi fost și dînsul acum în vreo droșcă, pălăvrăgind cu vreun alt Bernard... Douăzeci de ani, asta-i vreme multă, dar ce repede au trecut! Și iată unde au ajuns lucrurile! Cum o fi arătînd micuța Sofia după douăzeci de ani? Îl va

[1] Legea, votată din inițiativa deputatului Le Chapelier, interzicea asociațiile muncitorești și, sub masca „libertății muncii", îi punea pe muncitori la cheremul exploatatorilor.

[2] La i Prairial (20 mai) 1795 elementele revoluționare au încercat să doboare regimul reacționar instalat după lovitura de stat din 9 Thermidor (27 iulie) 1794.

mai recunoaşte măcar pe *unchiul?* Vorbitu-i-a măcar vreodată de dînsul frumosului ei Bernard?

Întîlneau ţărani, cu umbletul greoi, întorcîndu-se de la muncile cîmpului, cu caii lor. Un plug mic, dintr-acelea de le împinge omul cu mîna, rămăsese lepădat pe un ogor. Mai încolo, ţăranii grăpau pămîntul.

Bernard continua să vorbească. Îi vorbea despre mîna de lucru ce se folosea în penitenciare şi despre ţesătorii pe care fabricanţii îi găseau prin spitale, pe bani puţini. Despre Azilul pentru săraci, aflat la ieşirea din Amiens, lîngă aleile de plimbare de la Hotoye, azil în care, alături de vagabonzi şi de nebuni, sînt ţinuţi ocnaşii ce nu-s îndeajuns de voinici ca să muncească la galere, femeile înfierate la stîlpul infamiei şi tot soiul de osîndiţi ai tribunalelor departamentului. Sînt nişte clădiri lipite unele de altele, mărginind opt curţi înguste. Din curţile acestea se aud aproape necontenit vaietele şi ţipetele lunaticilor. Bărbaţii şi femeile se află în clădiri deosebite, şi sălile de lucru, de asemeni despărţite, au fiecare cîte trei duzini de vîrtelniţe. Se studiază acum posibilitatea de a introduce războaie de ţesut, dar nu e destul loc. Din aşa-zisa plată ce li se dă, cică la fel cu a lucrătorilor, azilul face reţineri, şi munca fiind socotită pe bucată, toate sînt aşa de iscusit potrivite, că nu se poate spune care e cu-adevărat leafa oamenilor. Sînt şi cîteva războaie de ţesut de felul acelora din celălalt veac. Deţinuţii, cerşetorii şi nebunii trebuie să plătească preţul uneltelor din munca lor...

– Închipuiţi-vă acest iad, în care strigătele nebunilor, zgomotul vîrtelniţelor, zdrăngănitul războaielor sfîşie aerul de la ivirea zorilor pînă la căderea nopţii, cu un singur luminiş, capela care desparte atelierul bărbaţilor de atelierul femeilor... rugăciunea şi terciul de zarzavat... Despre oamenii aceştia mă întrebai dumneata dacă ar putea fi uniţi cu ţăranii şi cu muncitorii din fabrici? Am auzit pe un fabricant arătîndu-şi dorinţa de a vedea şi pe galerieni aduşi la munca asta a azilurilor, ba împingînd chiar filantropia atît de departe, încît se ridica împotriva pedepsei cu moartea care îi răpea ţesători...

Asculta oare bătrînul? Trapul regulat al cailor greoi, zdruncinăturile trăsurii, visurile sale de odinioară, toate acestea îi dădeau o înfăţişare de statuie, în care nasul său mare şi energic lua, privit dintr-o parte, o însemnătate supărătoare.

Îl întrebă, şi asta nu avea nici o legătură cu Azilul pentru săraci de la Amiens:

– Tată-tu, Bernard, nu ţi-a vorbit niciodată de Romme ? Vreau să zic de Gilbert... căci mai era frate-său, Charles, cel care a studiat fluxul şi refluxul şi care a supravieţuit... Gilbert însă... Păstrez acasă ultima carte pe care a publicat-o în anul III : *Anuarul cultivatorului pentru al treilea an al republicii*. Închipuieşte-ţi că în prima ediţie a cărţii acesteia, făcută în lipsa autorului, tipografu a omis din nebăgare de seamă toată luna lui Prairial... ca şi cum n-ar fi putut figura în opera unui om pe care luna Prairial avea să-l coste viaţa...

– E sigur oare că a murit ? întrebă Bernard. Sînt unii care spun că, după ce şi-a străpuns pieptul cu un pumnal, dar mai înainte de a-l fi putut duce la eşafod, a evadat şi că ar fi fost văzut în ziua de 18 Brumar la Saint-Cloud chemînd poporul la luptă împotriva loviturii de stat...

– Vai – zise domnul Joubert – nu-s decît poveşti amăgitoare... În cartea lui, ziua asta în care ne găsim, întîia din luna lui Germinal, în loc de numele vreunui sfînt, poartă un nume de floare : ciuboţica-cucului... şi mi-aduc aminte de comentariul care însoţeşte acest cuvînt în calendarul lui Romme : *Frunzele sale se mănîncă fierte ; florile parfumează vinul şi rădăcinile berea, iar planta o mănîncă oile...* Pe cînd locuiam prin partea locului, la tatăl Sofiei, şi tu aveai tocmai vîrsta copiilor care sînt puşi la războiul de ţesut ca să-i ajute pe ţesători, mi-am adus aminte de asta, şi în primăvară am ieşit cu turma ce şi-o făcuse tată-tu cu atîta trudă, încrucişînd un merinos spaniol cu oi picarde... şi-am văzut în pădure cum oile păşteau ciuboţica-cucului... Romme nu era om să mintă...

– Locuiaţi la tatăl Sofiei ? exclamă Bernard. La Saint-Riquier ?

– La Saint-Riquier, fiule. Acolo unde tatăl tău şi al ei au făcut mai mult decît ne putem închipui pentru independenţa patriei, prin cercetările lor cu privire la creşterea oilor, într-o vreme cînd era o datorie naţională să ne eliberăm de comerţul englezesc... Ştii oare că venisem aici trimis de un alt patriot, ale cărui idei duceau mai departe ideile lor, împlinindu-le, un sărman cărturar din Roye, priceput în rînduielile feudale, şi care, cercetînd actele proprietarilor de moşii din Picardia, ajunsese să pătrundă cauzele mizeriei ţăranilor fără pămînt ? Ştii că tot el propunea, pentru a se putea hrăni turmele şi a le înmulţi, să se facă livezi cu finețe semănate anume, introducîndu-se sistemul alternanţei culturilor, lucru de care nimeni pe vremea aceea n-avea habar ?

– Babeuf ! zise Bernard, şi celălalt încuviinţă din cap.

Amîndoi tăcură îndelung, visînd la acest trecut atît de apropiat şi atît de depărtat. Pe deasupra celor patruzeci de ani ce îi despărţeau, tînărul cărăuş de lînă şi bătrînul convenţional [1] se simţeau legaţi de acelaşi vis, simţind poate, fiecare în felul său deosebit, raporturile adînci ce existau între lucruri atît de diferite ca industria postavului, şi oile lînoase, şi păşunile, şi patrioţii care văzuseră atît de departe şi atît de just unde erau interesele francezilor.

Soarele începuse să scapete şi ei îl vedeau ca un disc întunecat, sărind în stînga lor, ţinîndu-se după dînşii, din dosul negurilor care, din cînd în cînd, îl ascundeau cu totul. Drumul trecea prin sate, povîrnit de amîndouă părţile, lăsînd în urmă, către asfinţit, valea Petit-Thérain lărgindu-se de sus în jos ; toată lumina purpurie se răsfrîngea în ape, chiar cînd soarele se ascundea, părînd să se întindă ca un lac trandafiriu. Pe ogoarele roşietice se vedeau ţărani încovoiaţi adunînd pietrele în grămezi.

Şi domnul Joubert urmă, ca şi cum şi-ar fi vorbit sieşi :

– Napoleon... cu toate crimele lui şi cu emigranţii pe care i-a readus în ţară, cu tot ceea ce, la urma urmelor, i-a grăbit prăbuşirea... vezi tu, Napoleon, trebuie s-o recunoaştem : în privinţa asta el e cel care a urmărit să înfăptuiască vechiul nostru gînd ; ce-i drept, se potrivea cu politica lui de blocadă... dar, oricum, a înţeles, a ocrotit industria postavului şi a adus berbecii din Spania, i-a ajutat pe cei care introduceau culturi noi pe pămînturile lor şi creşteau turme de oi... i-a încurajat pe inventatorii de maşini, a înlesnit venirea lucrătorilor englezi... Vezi tu, cu toate acestea, aveam dreptate cînd conspiram împotriva lui... Războiul, tirania... tatăl tău... Babeuf odinioară, şi el a fost la început împotriva lui Robespierre... apoi însă, în faţa oamenilor ce-au luat puterea după Thermidor... a recunoscut că se înşelase şi a luptat pentru Constituţia din '93, pentru opera lui Robespierre... şi noi, astăzi, la fel... Nu mai e acelaşi Bonaparte. E cel care-i răstoarnă pe Burboni, mă-nţelegi ? Şi ceea ce ne vom duce să cerem poporului...

– Nici nu vă gîndiţi la una ca asta ! izbucni Bernard.

– Ba da, fiule ! Ca şi Babeuf...

– Dar Robespierre era mort atunci. El nu mai era decît un steag, pe cînd Bonaparte e viu !...

– E viu şi prin urmare mai de folos ca un mort. Armata e a lui. O armată din care au fost izgoniţi aristocraţii. Trebuie să facem din

[1] Membru al Adunării revoluţionare (Convenţiunea).

cu armata poporului. Să unim poporul cu armata... Nu te uita așa la mine, nu sînt nebun ! Știi că acum opt zile, la Viena, aliații au proclamat detronarea lui Napoleon și l-au pus, în chip solemn, în afara legii ? Vestea a sosit la Paris tocmai cînd plecase și Mărunțelu cel Tuns. Pricepi tu ce înseamnă asta ? Alt '92, patria în pericol, oștile străine amenințînd hotarele noastre : ca și atunci, victoria depinde de ceea ce va face poporul... Ori e un război al poporului, ori e trădarea. Nu vezi că e revoluția care reîncepe ? O vom relua de acolo de unde a lăsat-o Maximilian [1], cu experiența pe care am dobîndit-o în toți anii aceștia...

– Așadar – zise Bernard – asta vreți să le spuneți oamenilor diseară ?

Tăcură. Se auzea ploaia pe coviltir. Bernard își simțea tîmplele fierbinți și picioarele reci. Ce tot spunea bătrînul acesta ? Cum, Napoleon, urmaș al lui Romme și al lui Babeuf ? Știa el bine că domnul Joubert și Babeuf erau foarte departe de-a se înțelege. Între dînșii se făurise una din aliațele acelea care se făceau pe atunci. Erau deosebiri ca de la cer la pămînt în ideile lor privind o problemă de căpetenie, aceea a proprietății. Se părea că domnul Joubert cunoștea faima de care se bucura numele lui Babeuf în Picardia. Și înaintea acestui băiat, al cărui tată... Dar de care parte se găsea interesul poporului ? Acesta era cuvîntul de ordine al „organizației" : legătura cu poporul. Poporul... și cînd cugeta la *popor*, imaginile se îmbulzeau în ochii lui Bernard, imaginile mizeriei din Picardia, spitalele în care femei și bărbați, istoviți de trudă, mureau ca muștele, cerșetorii de la bariera satelor, cărbunarii pe plutele lor de-a lungul rîului Somme, iar la orașe ciudatele secte războindu-se între ele : Copiii Meșterului Jacques sau ai Părintelui Soubise, tremurători, lupi, devoranți [2]...

Glasul domnului Joubert deveni pe neașteptate mai moale și mai prietenos :

– Ia spune-mi, băiatule... Sofia... s-a făcut într-adevăr așa de frumoasă, Sofia ?

Bernard se înfioră. Abia acum pricepu, auzind numele acesta rostit de două ori, că adineauri domnul Joubert mai pomenise o dată de Sofia, în treacăt, fără să vorbească de dînsa, în chip atît de firesc, încît nici nu băgase de seamă. Bătrînul repetă întrebarea :

– Sofia e într-adevăr atît de frumoasă ?

[1] Robespierre.

[2] Corporații meșteșugărești organizate ca niște secte religioase, datînd din evul mediu.

– Da – zise Bernard – cît despre asta, cetățene, așa e într-adevăr.

Două vaci bălțate erau priponite, mai încolo, pe mîna dreaptă, într-un țarc de mîntuială. Pămîntul pînă departe, cu petele lui calcaroase, se înfățișa la fel, și nu prea puteai deosebi iarba palidă de ogoarele cafenii.

Se apropiau de Grandvilliers.

*

Veștile privind mișcările de trupe se răspîndesc uneori în chip straniu și cu o repeziciune firească, anevoie de explicat. Era în noaptea de luni spre marți, cînd împăratul, abia sosit la Tuilerii, hotărîse să încredințeze lui Exelmans divizia întîi a corpului 2 de armată, și rolul acestei divizii în urmărirea escortei regelui nu putea fi cunoscut mai înainte de inspecția trupelor la Carrousel, terminată către orele douăsprezece și jumătate. Ei bine, asta n-a putut opri ca știrea să ajungă la patru după-amiază tocmai la Beauvais, la șaptesprezece leghe de Paris – și adusă de cine? De voluntarii Școlii de Drept, care, sleiți, mărșăluind de alaltăieri, se înfățișară la postul încredințat ostașilor de gardă ai lui Grammont, cei cu rozeta verde, și celor ai detașamentelor de pază. De aici, vreo trei sau patru au fost duși contelui de Reiset, și printre ei un lungan sfrijit, căruia îi mergea gura ca o moară... Viteji copii! Contele îi întrebă cum îi cheamă și-i ascultă cu acel aer binevoitor pe care și-l lua oricînd. Ei vesteau apropierea călărașilor lui Exelmans, știind cu de-amănuntul ceea ce nici chiar aceia nu știau, și asta în ceasul în care vînătorii lui Simonneau se aflau cel mult la Chantilly, iar cei ai colonelului Faudoas nu ajunseseră încă la Beaumont. Era oare o știre adusă de vreun poștalion sau de călătorii diligenței, ori numai o scornitură născută din spaima acestor copii hăituiți, abia ținîndu-se pe picioare, spaimă ce-o împrăștia numele lui Exelmans, inspectorul cavaleriei, devenit legendar după întîmplarea recentă care tulburase tot Parisul? Era greu să crezi una ca asta, pentru că într-adevăr călărașii lui Exelmans goneau pe urma escortei regelui. Totuși, spusele lor nu păreau a fi mincinoase. Se isca astfel cîte o spaimă în această așa-zisă armată de fugari, și nu numai printre studenții costumați ai Școlii de Drept, la auzul unor nume care biciuiau închipuirea cum erau ale mareșalului Ney sau ale unor Labédoyère, Lefebvre-Desnouettes, Exelmans, întruparea însăși a rebeliunii. Cînd, în seara din ajun, muschetarii întîlniți de Théodore încercau să-și închipuie primejdia, ei se gîndeau mai întîi cît erau de

aproape trupele lui Lefebvre-Desnouettes, dar unul din ei rosti pe-un ton foarte firesc numele lui Exelmans, nu ca o certitudine, ci ca un lucru ce-ar fi putut fi adevărat. Numele acesta era în aer. Ca şi „complotul" de care nu se îndoia nimeni. Toţi partizanii regelui s-ar fi lăsat să fie tăiaţi bucăţele în credinţa lor neclintită că întoarcerea de pe insula Elba fusese pregătită pe ascuns, de-a fir-a-păr, la Paris, în salonul reginei Hortensia, şi se dădeau numele celor ce conspiraseră, şi nu de astăzi, ci de luni de zile. Şi apoi, în afară de Ney, care fu o cumplită surpriză, nu-i regăseai tot pe aceştia în capul răzvrătiţilor, sau numaidecît după dînşii, alături de împărat – regina Hortensia arătîndu-se la fereastra Tuileriilor, Charles de Flabaut călare în faţa porţilor palatului, Fouché în anticameră ? În realitate, toţi sau aproape toţi fuseseră surprinşi de debarcarea de la Antibes şi destui printre dînşii doreau nu întoarcerea lui Napoleon, dar o oarecare liberalizare a regimului sau aducerea pe tron a ramurii d'Orléans, şi erau departe de-a aştepta o aventură care îi înspăimîntase din prima clipă, neavînd încredere în reuşita ei şi temîndu-se mai întîi pentru ei înşişi, victime dinainte hotărîte ale represiunii. Toate se schimbaseră în cîteva zile şi unii se lăudau chiar de-a fi pregătit prin intrigă răzvrătirea. I-o fi crezut împăratul ? Cel puţin se prefăcu a-i crede.

Ca să ne întoarcem la Beauvais – băieţaşii deveniţi guralivi, cum se întîmplă cînd eşti frînt de oboseală, vorbiseră alandala primilor ofiţeri întîlniţi, şi nu numai lui Tony de Reiset, aşa că toată lumea, înduioşată de soarta lor şi în acelaşi timp entuziasmată de devotamentul acestor tineri, pe care nimic, nici jurămîntul, nici meseria, nu-i silea să îmbrăţişeze nebuneşte o cauză pierdută, toată lumea îi primea, se băteau care mai de care să le dea să mănînce şi să bea, iar dînşii trăncăneau într-una, ca nişte morişti, făcînd să crească şi mai mult harababura militară ce domnea în oraş. Povesteau cum se bătuseră apărînd Marna la podul Saint-Maur, unde nimeni nu atacase şi unde înălţaseră drapelul alb cu ciucuri de aur, dăruit batalionului de studenţi ai Şcolii de Drept de către doamnele care serviseră ca ostatice pentru răposatul rege Ludovic al XVI-lea... S-ar fi zis, auzindu-i, că-s tot atîţia Leonida scăpaţi de la Termopile [1], cînd ei, la drept vorbind, fuseseră lăsaţi să plece după un fel de capitulare, soldaţii trecuţi de partea lui Bonaparte fiind cuprinşi de milă pentru aceşti copii cu armurile lor.

[1] Regele Spartei, care a pierit în mod eroic cu trei sute de ostaşi apărînd trecătoarea Termopile împotriva perşilor (480 î.e.n.).

Ascultîndu-i, tărăşenia lor de la Vincennes pînă la Saint-Denis, pe poteci neumblate, ca să evite întîlnirile neplăcute, era o epopee, iar la marginea acestui oraş, cînd au fost descoperiţi de un regiment de vînători, care lăsase şoseaua pentru a le cădea în spinare, ei se rînduiseră de-a lungul unui zid, ca să nu mai poată da îndărăt (căci n-aveau încredere în ei înşişi), hotărîţi să moară pînă la ultimul, strigînd : *Trăiască regele !*

Povesteau toată întîmplarea fără să-şi dea seama că mărinimia năvălitorilor, lăsîndu-i să-şi vadă de drum după ce şi-au dat seama cu cine au de-a face, schimba nitel caracterul acestei epopei. Şi tot aşa în ce priveşte credinţa lor faţă de drapelul ce le fusese dăruit de doamnele ostatice şi pe care mulţi dintre dînşii, îmboldiţi de ofiţerii lor, l-au părăsit de la Saint-Denis, ca să nu renunţe la tăticu şi la mămica şi la studiile lor, păstrînd astfel Franţei de mîine avocaţi şi jurişti devotaţi monarhiei şi religiei. Dar ceştialalţi, care îşi urmaseră drumul cu picioarele însîngerate, cu spinarea înţepenită după două ceasuri de odihnă, şi nici măcar atît, la Saint-Brice, în plină stradă, pe piatra caldarîmului, ajunşi la Beauvais, cu fanatismul speriat de această noapte, a cărei groază devenea în gura lor eroism, însoţiţi mereu de strigoii întîlniţi, de amăgirile şi de spaimele acestui drum al nenorocirii, semănat cu ostaşi rătăciţi de unităţile lor, cu cai morţi, cu arme lepădate, cu jăfuite ruini ale regalităţii ! Nimeni nu cătase gîlceavă acestor studenţi, care încercau să se întoarcă acolo de unde au fost izgoniţi, cu toate că, spre deosebire de camarazii lor luaţi cu escorta regelui, nu fuseseră împopoţonaţi à la Henric al IV-lea, ci echipaţi în noaptea de luni spre marţi, la Vincennes, cu uniforme de infanterie, manta, pantalon tricotat, chipiu cu pană albă, raniţă în spinare şi la umăr puşca, pe care habar n-aveau cum s-o mînuiască. Dar cît ţinu marşul lor prin beznă, întîlniseră cavalerişti pe cai negri zorind către Paris şi nu uitau să repete că recunoscuseră în ei pe lăncieri, o mulţime uimitoare de lăncieri trecuţi de partea Uzurpatorului, călărind pe lîngă dînşii, tăcuţi, fără ca sus-pomeniţii lăncieri să încerce să afle rostul acestei trupe înaintînd spre Nord, vedenie de umbre ce lunecau profilîndu-se în noaptea fără lună, alături de tropotul sinistru al cailor şi defilarea lăncilor, ca într-un vis de spaimă. De unde or fi venind aceşti lăncieri în noaptea de 20 spre 21 martie, cînd, de atîtea zile, garnizoanele de la nord de Oise fuseseră pornite spre Capitală de un ordin al statului-major regal — nu se întreba nimeni. La fel erau şi celelalte scornituri, cum sînt toate nălucile din mintea popoarelor ai căror zei se prăbuşesc. La Beauvais, însă, ceea ce ră-

[illegible] din toate aceste zvonuri e că trupele de cavalerie imperială [illegible] aruncate din toate părţile în urmărirea escortei regale, că Exel[illegible] în persoană avea să sosească dintr-o clipă într-alta la porţile oraşului şi că va trebui să fie înfruntat în cele mai grele condiţii, într-o dezordine de nedescris, cu soldaţi care nu erau soldaţi, cu mai toate unităţile împrăştiate, cu oamenii sleiţi de oboseală, tineri sau moşnegi chemaţi sub arme, cu prinţişorii prinşi într-o capcană, şi regele, la [illegible], părăsit de toţi.

În scurtă vreme, duhul spaimei cuprinse populaţia toată : cum, adică, ne vom bate la Beauvais ? Şi nu era de ris : dacă ar năvăli în oraş această cavalerie a lui Exelmans, strașnicii soldaţi care sîngeraseră şi dormiseră pe toate cîmpurile de luptă ale Europei, veteranii revoluţiei şi supravieţuitorii de la Berezina, scoşi din oştire cu jumătate de soldă, urînd escorta regelui şi hotărîţi, în furia lor, să se răfuiască o dată pentru totdeauna cu cei care îi izgoniseră din armată — ar fi un măcel în oraşul împresurat de unde n-ar scăpa nimeni... De pe acum familiile din „lumea bună" se înghesuiau în trăsurile lor, iar pe străzi cei cărora domnul de Massa le zicea „elemente incontrolabile" deveneau provocători, femeile plîngeau, patrule umblau de colo-colo, într-un du-te-vino de neînţeles, hotărîri erau luate în diverse companii fără legătură între ele... Toată lumea aştepta catastrofa.

Cine dusese vestea contelui d'Artois ? N-ajunsese oare din capul locului de-a dreptul la alteţa-sa ? Nu interesează ! Un singur lucru e sigur, că nimeni nu se mai îndoia de sosirea apropiată a lui Exelmans la porţile oraşului şi că nimeni nu cercetase nimic, nici de unde venea zvonul, nici dacă se întemeia pe ceva. Prinţii socotiră că e o ştire militară şi luară hotărîri în consecinţă. Ordinele porneau în toate direcţiile ; muschetarii, mai lesne de deplasat decît celelalte companii, fură trimişi în recunoaştere înaintea grosului escortei regale pe şoseaua dinspre Calais, iar trupele de pază ale lui Gramont, sub comanda lui Tony de Reiset, făceau ariergarda, încadrînd gloatele, toată strînsura de ostaşi rătăciţi de unităţile lor, căruţele cu material încărcat în grabă, oameni rupţi de oboseală, răniţii şi bolnavii, iar în vreo treizeci de furgoane adunate de dimineaţă se îmbarcară voluntarii, luînd cu ei şi drapelul alb al doamnelor ostatice, pentru care riscau foarte mult să moară aşezaţi cum erau. Afară de asta, proprietarii acestor furgoane le conduceau ei singuri, şi a fost nevoie să li se făgăduiască plata cărăuşiei la fiece etapă, altminteri, mînă, vizitiu ! şi pe-aci ţi-e drumul îndărăt spre casă ! Ah, devotamentul sublim al francezilor pentru coroană nu se mai întîlnea la fiecare pas !

În acest iureș, alteța-sa contele d'Artois uitase oare de ostașul de gardă, trimis chiar în dimineața aceea la Amiens, ca să afle dacă într-acolo drumul era sigur? Întrebarea asta o punea ducele de Richelieu colonelului Fabvier, pe care îl întîlni în curtea prefecturii, pe cînd ieșea de la mareșalul Marmont. Colonelul îl privi pe Richelieu și nu se putu opri să-l întrebe ce fel de uniformă era asta pe care o purta, întrebare ce-ar fi părut obrăznicie în alte împrejurări. Emmanuel de Richelieu nu se arătă supărat și răspunse că era ținuta de general al armatei rusești și că, hainele lui fiind leoarcă, fusese nevoit să le schimbe cu acestea. La drept vorbind, se și gîndea să iasă din Franța, sau credea că oștile lui Alexandre tăbărîte în Belgia erau gata să treacă frontiera? Întrebarea asta n-o mai puse Fabvier. „Dar nu mi-ați răspuns, colonele...", observă Richelieu. După cîte știa adjutantul lui Marmont, alteța-sa hotărîse să nu mai aștepte ostașul trimis în recunoaștere la Amiens. De altminteri, se gîndise oare cineva într-adevăr să-l aștepte? Dacă trupele lui Exelmans sosesc la Beauvais, el n-are decît să se strecoare prin poteci ca să ajungă din urmă escorta la Poix sau la Grandvilliers. Doar n-o să punem în joc siguranța trupelor și aceea a prinților, ca să așteptăm să se întoarcă un soldat trimis în recunoaștere! Dacă era chibzuit lucru să fie trimis la Amiens, la asta trebuia să ne gîndim azi-dimineață. Cum adică, Poix sau Grandvilliers? Cîte leghe sînt de la Beauvais la Grandvilliers? Ceva mai mult de șapte, și pînă la Poix unsprezece. Ei bine, nu te depărtezi prea mult cu atîta! Fără îndoială, dar mai e vreme să stai să alegi? Trebuia să înnoptezi undeva, și trupa nu era în stare să facă un marș mai lung. Nu mai rămînea decît dorința ca Exelmans să nu se grăbească, nimic altceva. Cu atît mai mult cu cît prinții urmau să fie găzduiți la Grandvilliers, deoarece Poix n-avea de fel clădiri potrivite încartiruirii lor, adică să rămînă cu ariergarda alcătuită din călărașii descălecați și oamenii cei mai istoviți din compania domnului de Damas și aceea a lui Gramont, cu artileria lui Mortemart, în timp ce trupele mai sprintene de picior ar petrece noaptea la Poix, ca să poată face, de cum s-o crăpa de zi, legătura cu maiestatea-sa, despre care nu mai aveau știri. De altfel, chiar înainte de sosirea voluntarilor, în nerăbdarea ce-o arătase încă de dimineață, alteța-sa fratele regelui trimisese de pe la orele trei și jumătate vreo cincizeci de muschetari înainte.

Ei erau cei care trecuseră pe lîngă trăsura lui Bernard și a domnului Joubert.

N-a fost de altfel nevoie decît de o oră ca să fie luate hotăriri şi date ordine pentru pornirea grupului din capul coloanei, în care se găseau muschetarii suri. Théodore se uitase la ceasul din turnul bisericii Sfîntul Petru ; era exact ora cinci. Aveau unsprezece leghe de parcurs şi, mărşăluind bine, ar putea ajunge la Poix între opt şi nouă. Ordinul de pornire a grosului trupelor, acelea care însoţesc pe prinţi, era dat pentru ora şase, şi ele aveau de făcut cu aproape patru leghe mai puţin, dar, cu pedestraşi cărora le trebuiau şase ceasuri bune ca să ajungă la ţintă, mişcarea ar fi terminată abia la miezul nopţii. Se şi îmbarcau bolnavii în căruţe, şi Théodore văzu pe studenţii de la Drept aşteptîndu-şi rîndul. Tinerii aceştia erau foarte aprinşi şi vedeai îndată cît de stîngaci se mişcau în uniformele care nu erau croite pentru ei. Trecînd prin faţa grupului lor agitat, Géricault se simţi năpădit de milă şi de supărare totodată. Vedeai la flăcăii aceştia înalţi, mijlocii sau mărunţi acea înfăţişare plăpîndă a unei adolescenţe prelungite, care te face să te simţi cam stînjenit cînd îi vezi cu fete prin Cartierul latin [1], ca şi cum n-ar avea încă vîrsta pentru aşa ceva. Cu părul vîlvoi şi felul de a-şi tîrî armele, o indisciplină care era mai degrabă nepricepere decît altceva, totul dădea prezenţei lor un aer de joacă de copii tragică. Se prefăceau a lua totul în glumă, dar le surprindeai privirea, ochii întrebători. La urma urmelor, nu erau mai copii decît micul Moncorps, pe care Géricault îl vedea înaintea ochilor călare, cu flinta în şold, şi care era tot atît de slăbuţ ca dînşii, avînd şi acelaşi aer de zeu năuc. Dar, cu toate că aproape de aceeaşi vîrstă cu cei mai mulţi dintre voluntari, era parcă mai spătos, cu mai mult postav pe umeri. Asta mai ales îl izbea pe Théodore : înalţi sau mărunţi, nepotrivindu-se unul cu altul, toată această strînsură de studenţi cu obrazul neras – şi la unii barba era un subţirel tulei bălai, iar la alţii un fel de fard negru – fără pic de seriozitate, toţi flăcăii aceştia, parcă adunaţi cu ghiotura cam din toată Franţa, aveau umerii lăsaţi în jos, deosebindu-se astfel de ostaşii dimprejur, pe care îi voiniciseră călăria, vînătoarea, războiul, ca şi cum s-ar fi tras dintr-alt neam. Oamenii din escorta regelui, atît de diferiţi între ei în multe privinţe, luaţi însă laolaltă, aveau oarecum aceeaşi statură şi spătoşie. Şi apucăturile, nu prea la locul lor, ale noilor-veniţi, parcă strînşi într-un mănunchi şi totodată împrăştiaţi, vorbind înfrigurat acestor ostaşi ca unora ce erau mai bătrîni, stînd aşezaţi pe raniţa pusă jos, ale cărei curele le învineţiseră spinarea, unii într-un hal făr'de hal,

[1] Cartier studenţesc din Paris.

vlăguiți în ultimele două zile, jegoși, cu hainele boțite, cîte unul dormind pe umărul vecinului, alții stînd ca pe ghimpi, aspectul acesta de marfă umană strînsă de samsari nu prea pretențioși – toate astea stîrneau în Théodore sentimentul că se află în fața unei prostii și a unei nedreptăți : la ce bun ca micii idioți să fie tîrîți într-o aventură care nu era, nu putea fi a lor, în răfuiala asta în care ei se vedeau, în chip nesăbuit, cavalerii onoarei și ai credinței, cînd, la drept vorbind, nu stăteau față-n față decît ofițerii de neam aristocrat și ofițerii ieșiți din rîndurile trupei, lefegiii imperiului și cei ai regelui ? Îi veni în minte că alții ar putea la fel să-i caute pricină că s-a vîrît într-o luptă care nu era a lui. La gîndul acesta ridică din umeri. Nu mai era un copil. Făcea tot ce făcea fără nici un fel de iluzii ; nu apăra un drapel alb dăruit de doamnele ostatice, își urma destinul fără să-i dea aere de cruciadă, se știa înrolat, doar din întîmplare, într-o bandă împotriva altei bande. Onoarea lui nu stătea în crinii de pe cîrpa albă cu ciucuri de aur, ci în rușinea de-a trece dintr-o tabără într-alta.

Muschetarii se rînduiau în coloană de marș. Căpitanul-locotenent de Lauriston trecu în fața lor, cu sabia scoasă, urmat de cîțiva ofițeri. Ziua, amurgind sub cerul plumburiu, se aprinse către apus, către Rouen, brăzdînd zarea joasă cu mari fîșii portocalii, și la ieșirea din oraș a fost văzut dînd tîrcoale, pe deasupra copacilor încă desfrunziți, un stol de corbi care păreau să se uite la călăreții în marș ca la o mîncare ce se gătește. S-a iscat deodată vîntul cu un vîjîit puternic, apoi s-a pornit ploaia.

*

Louis Miiller din Ottrot-le-Haut, în Alsacia, avea șapte ani cînd tată-său, pietrarul, fusese omorît de o căruță încărcată cu piatră care s-a răsturnat peste dînsul. Mamă-sa, rămasă cu cinci copii, îl dădu să facă ucenicia la un unchi, potcovar la Ottrot-le-Bas, și la zece ani, fiind de statură surprinzătoare pentru vîrsta lui, mînuia foalele, adică „vaca" în graiul potcovarilor, ținea piciorul cailor și era în stare să se slujească de barosul de bătut fierul. La treisprezece ani era lucrător la fabrica din Klingenthal, în valea Lames, la o jumătate leghe de sat, unchiu-său avînd un fiu care să-i ia locul la potcovărie. Acolo prinse el cam toate meseriile ce se făceau în fabrică, fu primit printre Copiii Meșterului Jacques și tocmai cînd se pregătea să pornească, așa cum cereau canoanele corporației, în lungul și-n latul Franței, izbucni revoluția. Nu te mai puteai gîndi la așa ceva, calfele din

[illegible] lui se împrăştiară care încotro, iar la Klingenthal topeau clopotele ca să scoată arama, făureau săbiile cavaleriei, baionetele republicii. Louis însă ducea dorul cailor, pe care începuse să-i îndrăgească de pe cînd lucra la unchiu-său, tot privind la picioarele lor atît de deosebite de la cal la cal, şi, dacă nu era chip să ajungă potcovar, ar fi vrut să devină veterinar. Cînd a fost proclamată patria în pericol, avea nouăsprezece ani şi se angajă la husari. Flandra, Ţările de Jos, Campania din Italia, Egiptul, Austria... îşi vedea acum visul cu ochii, dacă îl făcuseră potcovarul regimentului, ceea ce nu-l împiedică să capete zece răni şi să zacă de friguri. Întors în Franţa şi trimis la un centru de recrutare din departamentul Somme, lovitura de copită a unui cal nărăvaş îl betegi, lăsîndu-l cu un genunchi ţeapăn. Isprăvise cu războiul.

Pe cînd se afla la Abbeville, unde l-au îngrijit, o întîmplare îl duse într-o zi din iarna anului 1810 la Poix, şi acolo, trăgîndu-l aţa, intră la potcovarul tîrgului, rugîndu-se să-l lase să potcovească un cal stătut, ce-i fusese adus tocmai atunci. Arătase în treaba asta atîta destoinicie, că potcovarul se rugă de şchiop să rămînă la dînsul, mai ales că-i luaseră calfa la oştire şi nu mai avea decît un singur ucenic, numit Firmin, pe care i-l adusese *plasatorul* fierarilor din Abbeville. Müller trecuse de vîrsta cînd mai putea fi doar o calfă, potcovarul însă era un om obosit şi pe deasupra încercat de mari necazuri, un fiu prăpădindu-i-se în marina imperială, iar fiică-sa murindu-i după aceea, mistuită de jale. Potcovarul se cam întrecea cu măsura la băutură, şi Louis îi făcea cheful îndurîndu-se să ia cîte-un păhărel din ceea ce numea, fără deosebire, *schnaps*, vorbind franţuzeşte cu rostirea de acasă, dar în graiul soldăţimii. Afară de asta, devenise mare mîncău de caltaboşi, ca şi cum ar fi fost de prin partea locului.

Potcovarul dăduse de belea, fiindcă îşi tocmise el însuşi calfa, ceea ce corporaţia nu îngăduia, şi tocmai cînd potcovăria lui urma să fie *afurisită*, Louis îşi aduse aminte, nu se poate mai la timp, că fusese iniţiat în tagma Soţii Datoriei la Klingenthal, lucru pe care îl putu dovedi, cu toate că n-avea *patalamaua* în regulă, cum numeau cei de la corporaţie livretul de meserie, fără de care nu te poate lua nimeni la lucru. Războiul, anii slujiţi de fierar în armată, toate acestea făceau ca pricina să fie cercetată cu luare-aminte spre a i se da o dezlegare. La urma urmei, nu rămînea decît să se facă scrisoare, întrebînd *starostia* de la Strasburg de care ţinea Klingenthal. Lucrul părea uşor, dar la Abbeville intrase dihonia în toţi, trebuie s-o spunem, datorită unui blestemat de rotar – rotarii erau *copii* ai fierarilor – care

își avea socotelile lui, cum s-a văzut numaidecît, atunci cînd cea de-a doua nevastă a patronului își părăsi bărbatul ca să se ducă după acest ticălos. Și s-a aflat puțin timp mai tîrziu că dînsa a pierit cînd cu pîrjolul ce mistuise un sat de lîngă Amiens, lucru ce nu se întîmpla rar pe-atunci în acele locuri. După care, Müller făcu pace cu Soții de la corporație, mai ales că rotarul, care îl învinuise de nelegiuiri cu nemiluita, șterse putina fără să-și plătească datoriile la Mămuca, dovedindu-se a fi ceea ce în vorbirea lor se chema un chiulangiu, și vă închipuiți ce haz s-a mai făcut de întîmplarea asta. Cu mai dă, mai lasă, au căzut la învoială să-i plătească *plasatorului* cincizeci de franci, și toată tărășenia se sfîrși cu aldămașul, o masă bună la Mămuca, aia de ținea cîrciumă la Abbeville, pe strada Prayel, și cheful se înteți și mai tare cînd se iviră prizonierii spanioli, lucrînd atunci la canalul de la Saint-Valery, adăpostiți în cazărmi la doi pași de cîrciumă. Astea se petreceau în ianuarie 1812.

Potcovarul însă trăgea la măsea tot mai vîrtos, neizbutind să-și vină în fire după fuga soației lui, și cîteva zile mai tîrziu l-au găsit spînzurat, avînd agățată la cheietoarea surtucului o scrisoare prin care cerea iertare împăratului pentru că-și curmase zilele și lăsa calfei sale Müller Louis, de fel din Ottrot, tot avutul său, potcovăria și casa destul de încăpătoare.

Dintr-o dată, Louis se văzu în ceartă cu Soții Datoriei, nu din pricină că ajunsese meșter în chip neorînduit, ci pentru că în ținutul acela, ca mai peste tot, potcovarii intrați în corporația Datoriei abia pe la sfîrșitul celuilalt veac, prin vreo trădare care îi făcuse să cunoască tainele corporației sau prin mijlocirea vreunei calfe de fierar ajunsă, ca Müller, patron de fierărie, în sfîrșit împotriva tuturor rînduielilor, nu erau recunoscuți de celelalte bresle, și ca atare ținuți în afara Datoriei.

Louis împlinise treizeci și opt de ani și avea în el o vlagă pe care nici boala, nici băutura, nici schijele de obuz nu izbutiseră să i-o frîngă. Trebuia să-i vezi brațele izbind cu barosul nicovala ! În vremea aceea, nemulțumirea stîrnită de războaiele care nu mai conteneau se răspîndise în Picardia, și Müller o împărtășea cu atît mai mult cu cît nu mai putea, barem, să se vîre și el în lupte. Foarte repede, de cum sosi la Poix, legase pricteșug cu toți cîți erau republicani în oraș și prin împrejurimi. Cît ai întoarce capul, de potcovăria lui se dusese vestea, pentru că nu se afla pe toată șoseaua de la Paris la Calais un potcovar să-i stea alături cînd era vorba de cai nărăvași sau avînd vreun cusur. Și lucrurile astea merg din gură-n gură, s-ar zice că vîntul

[illegible] falma. Louis Müller arăta o neobişnuită dibăcie cînd bătea caielele potcoavei chiar şi în copitele cele mai păcătoase. La moartea stăpînului, intrînd în moştenirea acestuia, făcuse din Firmin calfa lui, cu toate că era prea tînăr, fără a se mai gîndi la rînduielile în fiinţă. Dacă-se dracului chiţibuşăriile celor de la corporaţia Datoriei ! Toate bune, însă Soţii, care nu-l mai recunoşteau ca pe unul de-al lor, se uitau chiorîş la Firmin, fierar, dar nu şi potcovar. Îi trimiseră vorbă calfei să părăsească fierăria, şi cum Firmin nu voia să plece, dînşii îl buşiră cumplit şi-i rupseră nasul, sluţindu-l pe toată viaţa şi făcîndu-l cutră şi marţafoi, fiindcă în unele corporaţii ale Datoriei, la *intrarea în dugheană* a neofitului [1], acesta trebuia să facă legămînt că-i va ronţăi pe marţafoi pînă la inimă.

Müller se supără, dădu fuga la Mămuca şi, zvîrlind cincizeci de franci pe tejghea, spuse că asta nu e dreptate : ori el e recunoscut ca veteran al corporaţiei, ajuns meşter, ori nimeni să nu mai aibă nimic cu calfa lui. Cei cincizeci de franci puseră capăt neînţelegerii, nu c-ar fi fost vreo lăcomie la mijloc, dar ca o dovadă de bună credinţă, şi apoi era vorba de un lucru drept. Potcovarul însă fu înştiinţat să fie cu ochii-n patru faţă de acest marţafoi, care îşi călcase jurămîntul rămînînd la dînsul : azi ne trădează pe noi pentru tine, pare-se, mîine îţi va veni rîndul să te trădeze. Müller înălţă din umeri. Avea mult de lucru şi, nevoit să ia un ucenic, vecinii îi dădură pe fiul lor, marţafoi la marţafoi. Îi lipsea însă o femeie.

O găsi. Era o fată de optsprezece ani, venită de paşti în vizită la o vară a ei din Poix. Fratele mai mare al acesteia, încă de pe cînd trăia potcovarul celălalt, era privit la fierărie ca unul de-ai casei, venind să vorbească de-ale politicii în timp ce Müller potcovea.

Aşa şchiop cum era, cu piciorul său ţeapăn, Louis se arăta îndemînatic dinspre partea fetelor. Asta era aşa de tînără şi de blondă (îi amintea fetele de la ei din Alsacia), că potcovarul îşi pierdu capul şi făcu o prostie. Sofia se lăsă în voia lui, aflîndu-se pentru întîia oară în braţele unui bărbat şi, neavînd încotro, Müller o luă de nevastă. S-a întîmplat ca această înrudire cu o familie republicană să-l atragă pe potcovar încă şi mai mult în politică. Nu numai vărul avea convingeri. Sofia era fata unui crescător de oi, care jucase şi el un rol în zilele Convenţiunii. Napoleon se împotmolea în Rusia şi visurile se ţeseau repede în lumea asta : se vorbea de o răsturnare care să schimbe mersul lucrurilor, mai ales după ce conspiraţia lui Mallet

[1] Adică la primirea calfelor în corporaţia respectivă.

scosese la iveală şubrezenia regimului, în timp ce comunicatele dezastruoase ale Marii Armate erau citite cu groază.

Un copil se născu în cele dintîi zile ale anului 1813, un băiat.

Flecărelile de la fierărie, însă, făcuseră loc unei conspiraţii adevărate : exista în Picardia o organizaţie care îşi întindea legăturile pînă la Paris. Se reînnodau vechi tradiţii, iar cei ce se aflau în capul conspiraţiei, oameni de origini felurite, care se strecuraseră prin plasa deasă a poliţiei în aceşti douăzeci de ani de comploturi nenorocite, înţeleseră nevoia de a uni elementele diverse ale forţei populare. Asta nu se făcea de la sine şi cerea destule întrevederi secrete, agenţi umblînd din tîrg în tîrg sub tot felul de pretexte. Şi Müller fu pus în legătură printr-un cuvînt venit de la socru-său, din Saint-Riquier, cu un tînăr numit Bernard, făcînd cărăuşie în slujba unei fabrici şi a cărui îndeletnicire se potrivea cu munca de legătură, îngăduindu-i să umble încolo şi încoace, fără să bată la ochi, cu încărcăturile de fire pentru Van Robais din Abbeville. Era un flăcău înfocat şi care fusese greu lovit prin moartea tatălui său, amestecat într-o conspiraţie militară la Pas-de-Calais. Tînărul acesta luase obiceiul să înnopteze la Poix, găzduit de Müller, care avea o casă mare, trăind acolo cu-ai săi, adică, zisul Firmin, calfa cu nasul rupt, apropiindu-se acum de optsprezece ani, şi slujnica, pe care, dintr-o trăsneală de cuadragenar, îndrăgostit de-o femeie ce n-avea nici jumătatea vîrstei lui, o tocmise, stîrnind gura mahalalei, căci el o găsea pe Sofia prea gingaşă ca să poată ţine casa şi în acelaşi timp să bucătărească şi să vadă de copil. Chiar cînd îl găzduiau pe Bernard, tot mai rămînea o odaie mare goală, sub pod, alături de-a lui Firmin, atît era de cuprinzătoare casa.

În „organizaţie" aveau mare încredere în Bernard, fiul unui om care fusese procuror al comunei în satul său, pe vremea lui Robespierre, iar după aceea se nimerise în mai toate conspiraţiile Libertăţii, pînă ce avusese nenorocirea să fie denunţat pentru legăturile sale cu un regiment din Cambrai. În toate conspiraţiile militare se găseau întotdeauna provocatori care se strecurau – vă amintiţi de Grisel [1] – iar pe asta au vrut s-o lege de conspiraţia lui Mallet, în aşa chip că pînă la urmă nefericitul a fost împuşcat în şanţurile cetăţii de la Arras. Toate acestea nu-l împiedicau însă pe fiu-său să aibă ochi şi o inimă. Se întîmplă deci ceea ce era de neînlăturat : tulburarea

[1] Căpitanul Grisel a trădat poliţiei „conspiraţia Egalilor". Cu 15 ani mai tîrziu, Émile Babeuf, fiul revoluţionarului Gracchus Babeuf, a dat de urma denunţătorului şi, provocîndu-l la duel, a reuşit să-l ucidă.

atîrnită de ivirea Sofiei, la care se gîndea necontenit în lungile sale călătorii prin toată Picardia, nu scăpase acestei femei-copil, pentru care Müller nu fusese decît o scurtă vijelie. Ea se obişnui să-l aştepte pe oaspele întîmplător şi să se necăjească cînd trecea mai multă vreme fără ca el să dea pe la Poix. Nu ştia că face rău aşteptîndu-l şi era bucuroasă – credea ea – de venirea lui ca de venirea unei verişoare, spre pildă.

Era pe vremea cînd în Flandra şi Artois, dezertori, ascunşi prin păduri şi prin mlaştini, băgau groaza în locuitori, tăbărînd asupra satelor. Asta iscase vilvă în Picardia, iar cînd s-au săvîrşit prin partea locului o seamă de atacuri la drumul mare împotriva călătorilor, Sofia începu să tremure pentru cărătorul de fire, zicînd atît de bine şi pe toate tonurile că Bernard ar trebui să se poată apăra, încît bărbatu-său se hotărî pînă la urmă să-i dăruiască cele două pistoale de cavalerie cu care se întorsese acasă de la regimentul său de husari. Să fi văzut cum le lustruise Sofia înainte ca tînărul să plece cu ele !

Pentru a nu da lumii prilej de trăncăneală, Müller hotărî să spună despre Bernard că e un văr al nevesti-si, deoarece, pe lîngă toate, satul în care se născuse nu era prea departe de Saint-Riquier. Se vorbi de-acum înainte de „văr" : vărul trebuia să sosească, vărul era în întîrziere. Atît de mult şi de bine s-a vorbit, încît vecinii, răi de gură, nu mai aveau pic de îndoială în ce priveşte vinovăţia închipuită a doamnei Müller, căci ştim noi ce să credem de veri de-alde ăştia !

Lui Bernard i-a trebuit totuşi multă vreme pînă să se încumete să se mărturisească Sofiei. Era gata s-o facă, dar veni invazia cu ceasurile ei cumplite, cînd a vorbi de dragoste ar fi părut o nelegiuire. Abia după ce trupele străine se retraseră, găsi îndrăzneala să i-o spună. Îi mărturisi că se credea un monstru din cauza legăturilor conspirative ce le avea cu soţul ei şi pentru că ştia că e primit în casa asta din respect faţă de memoria tatălui său, căruia el îi păstra un adevărat cult. Sofia, năucită, înţelese din primele cuvinte că era de multă vreme vinovată – şi cum ar fi putut să fie altfel ?

Se întîmpla pentru întîia dată să aibă răgazul de a visa la un bărbat, şi acesta era tînăr şi frumos, iar buzele lui groase păreau să ceară mereu un sărut pe care dînsa nu i-l putea da. Păcatul lor se mărginea în totul la cîteva cuvinte schimbate pe furiş, pe care Sofia le curma dintr-o dată, cu asprime, făcîndu-l să jure că nu-i va mai vorbi niciodată. De altminteri, nu erau aproape niciodată singuri şi simţeau în jurul lor ochi la pîndă. Îi pîndea mai mult Firmin, calfa cu nasul rupt, care avea o patimă pentru stăpînă-sa, decît Müller

însuși. Și Bernard citise *Suferințele tînărului Werther*, în traducerea lui Sevelinges, în care se află și un portret al eroului domnului Goethe, făcut de Boilly, cărui portret slujbașul lui Van Robais credea că-i seamănă, poate prin neorînduiala firească a părului. Negreșit însă că asemănarea nu venea de la gura mică și amară ce se vedea în portret, cu totul lipsită de acea senzualitate a buzelor, atît de izbitoare la Bernard. În visarea lui, îl numea *Albert* pe Müller, ca pe soțul Charlottei... Nu zice ea frățiorului, arătîndu-l pe tînărul Werther, la întîia lor întîlnire : *Louis, dă mîna vărului tău* !? Și Bernard ducea în trăsura lui cele două pistoale de cavalerie, pe care le pipăia îndelung în fiece seară prin hanurile depărtate din Santerre.

Taina lor sărea în ochii tuturor, și unii își închipuiau mai mult decît era, văzînd cum se privesc unul pe altul. Numai Louis Müller nu vedea nimic. Așa stînd lucrurile, zvonul ajunse și la urechea *amicului*, cel din mîna căruia primea Bernard mesajele pe care le ducea ici și colo. La început, împins de mînie, vru să-i vorbească despre asta slujbașului îndrăgostit, apoi se stăpîni. Era o fire destul de machiavelică și, cumpănind lucrurile, morala lui republicană se împăcă pînă la urmă cu gîndul că o aventură de dragoste ar putea fi, la nevoie, pentru omul său de legătură, un *alibi* convingător. În ziua de 21 martie 1814 furgonul fabricii Van Robais sosi pe înserate la Poix, cam la o jumătate de ceas în urma grupei de muschetari, care se și apucaseră să pregătească acolo cantonamentele escortei regale. Un furier trecuse pe la locuința potcovarului ca să însemne odăile reținute, și Sofia se zăpăcise de nu mai știa pe ce lume se află, cu atît mai mult cu cît tot atunci sosi și Bernard aducînd pe bătrînul domn, fără s-o fi anunțat dinainte. Nu, nu-l recunoscu pe bătrînul domn. Cum ? Bernard îi șopti numele la ureche și ea repetă : „Jean-François ?" Făcea ochi mari. Uitase pesemne de *unchiul*.

– Nu-i nimic, ne aranjăm noi ! Dacă roșiorii găsesc paturile ocupate, nu vor avea încotro și se vor duce să doarmă în altă parte. Și cina, ia stai, ce-i cu cina mea ?

– Nu dă nimeni zor... mai am de potrivit o potcoavă pentru calul unui căruțaș de la Saint-Romain, vă las să stați de vorbă.

– Am nevoie de-un ceas și mai bine ca să pregătesc caltaboșii...

– Caltaboși ? A, doamna vrea să dea o masă de pomină ! Asta în cinstea musafirilor...

– Ei, fie ! Să zicem că vom cina pe la opt. Îți convine, Fifi ?

Băiatul se întorsese acasă la mamă-sa, și Firmin, ajutat de căruțașul care ținea piciorul calului, lucra buimac, nu știu ce se petrecea

cu dînsul. În unele zile ai fi zis că nu ştie ce face. Îi cădeau toate din mînă. Cine dracu mi-a vîrît pe gît un cîrpaci ca ăsta ? Un adevărat strică-tot... Nu e-n stare să ţină ceva în mînă, ca viţeaua cc nu-şi poate prinde coada ! Müller lăsa să-i scape una din înjurăturile acelea alsaciene, pline de năduf, care-i veneau pe limbă cînd ceva nu mergea de fel şi cînd sudălmile graiului picard nu mai erau de ajuns. La ce-ţi trebuie braţe dacă nu ştii să ţii un ciocan ? În sfirşit, zăboviseră ceva mai mult ca de obicei, fără să mai bage cărbuni în cuptor, şi focul se sleise cînd ofiţerul acesta se ivi în prag, ţinîndu-şi de frîu calul ce-şi tîra piciorul – şi un alt ostaş, în spatele său, călare.

X

NOAPTEA COPACEILOR

Un adevărat noroc pentru Théodore că asta s-a întîmplat tocmai cînd intrau în Poix. Băgase de seamă numaidecît, de cum au pătruns în ulița tîrgului. Ho ! Ce l-a apucat pe Trick al său de șchioapătă și se poticnește ? Umbli uneori cu un pantof care te strînge și nu te sinchisești ; dar, pentru călăreț, ceea ce se întîmplă cu calul său, cel mai mic neajuns, îl doare mai rău decît dacă ar fi vorba de propriile lui picioare.

Moncorps se răsuci în șa strigînd : „Ce ți s-a întîmplat ?“ Géricault descălecă dintr-o săritură, în ploaie și noroi, și văzu îndată ce era : calul pierduse o potcoavă și acum își chircea laba... Noroc într-adevăr, căci dacă ar fi trebuit să meargă așa cîteva leghe, Trick n-ar mai fi fost bun de nimic. Nu trebuie să lași calul despotcovit să umble pe talpa lui, că se prăpădește orice-ai face, și pe urmă vezi pe dracu. Vorba e : cu ce să-i înfășure piciorul ? Se fac pare-se niște saboți de piele, un fel de mănuși, cum s-ar zice, pe care le iei cu tine în geamantan cînd pornești cu trăsura la drum, să le ai la îndemînă dacă vreun cal își pierde potcoavele. Se fac, desigur, dar nu în armată. Într-o împrejurare ca asta, trebuie să-i înfășuri piciorul într-un carton, legîndu-l dedesubt, sau mai degrabă într-o bucată de pîslă vîrîtă într-o cîrpă. Ușor de zis, dar cînd te afli în marș, de unde să iei cartonul ? Iar cît despre pîslă, n-are nimeni pălărie s-o rupă pentru așa ceva. Din fericire, nu erau nici două sute de metri pînă la potcovărie, și ofițerul din post îi spusese lui Géricault că lucrurile se nimereau bine, căci potcovarul avea două odăi pentru care îi va da foaie de încartiruire, ca și camaradului său, adică Moncorps. Dar potcovarul nici nu voia să audă : de potcovit calul, cum de nu, și ca să se arăte săritor, se învoia s-o facă în seara aceea chiar. „Lăsați-mă doar să cinez, am prieteni la mine, nevastă-mea a făcut caltaboși.“ Dormitul însă, asta e altă poveste, căci paturile cele două se găseau ocupate de oaspeți... Moncorps începuse să strige, făcînd pe muschetarul, spre a se încre-

dința singur că era bărbat. Potcovarul se uita la el înveselit, ca unul ce n-avea decît să ridice pumnul... Théodore, crezînd că e mai potrivit s-o ia cu duhul blîndeții, se apucă să explice că, oricum, trebuia să-și lase calul acolo, dacă se poate, și că, evident, camaradul său și cu dînsul erau frînți de oboseală... Toate acestea la lumina ce începuse să pălească a cuptorului, a jeraticului căzut jos, abia mai pîlpîind, și în fața acestei calfe cu nasul rupt, care mătura balega lăsată adineauri de calul căruțașului. Géricault se uita la toate acestea, și la foalele atîrnate, cu lanțul ce dădea spre stînga, în coșul sobei, și cu scîndura înfiptă de cealaltă parte la înălțimea vetrei, printre cărămizi ; vedea ilăul, ciocanele, cleștele, tot acest talmeș-balmeș de unelte, aducîndu-i aminte de fierarul de la bariera orașului Rouen, căruia îi zugrăvise o firmă. Dar, pe cînd stătea la tocmeală, ceea ce îl izbi mai mult pe Théodore nu era acest mustăcios titan alsacian, care se purta cu chică împletită, ca la husari, deși n-o mai pudra, cu șorțul de piele peste pantaloni, fără cămașă, cu umerii și uriașele brațe goale, lăsînd să i se vadă subsuorile roșcovane, cu un picior țeapăn, cu chipul ars de toate vînturile Europei, asudat, înfricoșător, ci flăcăul deșirat și tuciuriu, cu nasul rupt, destul de păros pentru anii lui, și care se tot învîrtea pe acolo, măturînd, dereticînd, privind într-ascuns pe ofițerii regelui, cu un aer viclean, un adevărat Donatello [1] sălbatic și o mutră de Michelangelo... Théodore mai spuse o dată : „Sîntem osteniți", deși știa bine că acest Vulcan [2] nu se sinchisea de fel de spusa lui, luîndu-și acrul răbdător care, la dînsul, părea unora blîndețe și politețe, dar era mai degrabă încăpățînare. Se auzi deodată :

– Meștere, eu aș putea dormi foarte bine în tindă...

Cu mutra smerită a celui ce face o boroboață și cu un zîmbet care ți l-ar fi făcut pe Müller să-i dea una peste bot, nu-l mai putea opri nimeni să urmeze :

– Dacă patul meu nu-i de ajuns de încăpător pentru doi, ar putea să-și pună paie pe jos... Mie puțin îmi pasă, în tindă e destul de cald. Nu-i putem lăsa afară pe o vreme ca asta !

Oricît de nedeprinsă era urechea lui Théodore cu graiul picard, i se păru că simte în vorba lui un amestec de viclenie și neobrăzare. Potcovarul părea să fie un soldat din anii imperiului și poate că ăstălalt, calfa, era de partea regelui, că prea ținea să le dea găzduire ofițerilor.

[1] Sculptor toscan din secolul al XV-lea.

[2] Zeul focului și al metalului în mitologia romană.

C-o fi fost aşa sau nu, uriaşul mîrîi nişte înjurături într-o limbă încă şi mai de neînţeles, în care Géricault deosebi cuvinte nemţeşti, apoi îl priponi el însuşi pe Trick de-un par, cu calul lui Moncorps alături, şi trimise pe ăl cu nasul rupt la grajd – se afla deci şi-un grajd pe acolo ? – ca să aducă ovăz. Pînă să se întoarcă acesta, potcovarul le spuse că avea un cal în şură, că apa era acolo, la îndemînă... caii lor se vor odihni pînă va lua el masa, şi-i pofti să se încredinţeze că într-adevăr nu mai era loc de dormit în casă. „Ei, Firmin, ce mai stai ? Mişcă-te !" Prinseră sacii cu ovăz de botul cailor şi potcovarul îi plesni lui Firmin una cu palma peste umăr, ceea ce putea fi semn de prietenie sau pedeapsă. Celălalt rînji. Vulcan lepădă şorţul de piele, arătîndu-şi torsul bine legat şi păros, se şterse cu o cîrpă, apoi îşi puse cămaşa, desprinzînd-o dintr-un cui, împreună cu o vestă pe care o luă la subsuoară. Tuspatru, după aceea, ca şi cum s-ar fi înţeles fără să vorbească, porniră spre casă – uite, încetase şi ploaia ! – unde trei persoane, cum i se păru lui Théodore, îi aşteptau în jurul unei mese, într-o încăpere joasă, luminată de cîte un muc de lumînare înfipt în ceara topită, fără sfeşnic, pe la colţurile mesei, şi de focul viu de turbă şi lemne din vatra pe care se vedea oala. Se simţea fumul de cum intrai.

La ivirea militarilor, un tînăr cu părul răvăşit se ridicase în picioare, ca pentru a se apăra, sau nu, poate din respect pentru uniformă. Intrarea lor îl surprinsese aplecat asupra patului-leagăn, în care dormea un copil ce-ar fi putut să aibă doi ani, şi mîna lui pe marginea pătuculuí nu era departe de mîna celei ce părea să fie tînăra mamă, care, aşezată pe laviţă, în dosul mesei, legăna luntrişoara asta înaltă. Potcovarul, aici parcă şi mai Vulcan ca la fierărie, trecînd pe lîngă tînăra femeie, îi prinse grumazul în mîinile sale voinice cu un gest de proprietar, şi Théodore văzu jucînd pe chipul tînărului flacăra lumînării ca o strîmbătură de necaz. Lumina se răsfrîngea asupra femeii în cazachină albă, rumenindu-i chipul, sub boneta care lăsa să-i scape cîteva şuviţe : era o copilă abia îmbobocită de întîia maternitate. Ea îşi aduse la loc umerii, după strînsoarea potcovarului, păstrîndu-şi înfăţişarea supusă, dar privirea ei părea să ceară iertare tînărului ce sta în picioare lîngă dînsa pentru această intimitate conjugală. Géricault văzu asta dintr-o uitătură, şi înţelese totul numaidecît, ca unul care vine de afară şi lucrurile îi sar în ochi. Întoarse capul, privind la slujnica chircită în faţa acelei vetre, cu hornul prea mare ; învîrtea o lingură lungă în oala cu supă, oprindu-se în răstimpuri ca să arunce o bucată de turbă în foc. Celor care se aflau acolo totul le era familiar în această încăpere destul de afumată, lucru ce nu părea să-i stinghereaască. Atenţia tinerei femei

era, sau părea să fie, absorbită numai de coşuleţul de lucru de la picioarele ei, cu ghemele de lînă colorată ; tînărul n-avea ochi decît pentru dînsa, iar slujnica numai pentru focul din vatră. Théodore, cătînd cu privirea către fundul încăperii la Vulcan cel şchiop, ghicea în fiece răsfrîngere a luminii pe o tavă de aramă, pe o oală smălţuită, pe un obraz sau o tresărire, tabloul întreg şi în toată adîncimea lui, poveste înăbuşită, drama aprigă : ceea ce se spune şi ceea ce se ascunde – ah, cine-ar putea zugrăvi asta ? Nu mai sînt în Franţa pictori ca Le Nain [1], lar cei cu Premiul Romei [2], toţi, pornind de la asemănarea potcovarului cu Vulcan, ar reduce această scenă la idilă, la drama antică, cum le facea David. Această soţie, poate necredincioasă, nu e însă Venus şi nici măcar o zeiţă din Flandra, un Rubens [3] în sfîrşit, ceva care, după părerea tuturor, ar putea fi subiect de pictură... Aici, de alminteri, nici chiar dialogul surprins al amanţilor n-ar face pentru el, pictor, tema, obiectul descris ; nu, ci noaptea toată, în care de ici de colo iese o mînă, un obraz, un pahar de bere plin, o strachină, sau mai curînd un fel de aluzie prin fiecare din lucrurile acestea la tot ceea ce ar duce-o mai departe, o fiinţă umană, alta, masa încărcată, dulapul cu văsăria, laviţele... Apoi, acolo, în fund, primele trepte ale scării de lemn, tavanul cu bîrnele groase afumate.

Vulcan explica acestor domni de ce nu se poate ; vedeau singuri că el şi nevastă-sa, şi slujnica, şi Firmin, şi tînărul acesta din Abbeville, vărul lor... şi domnul care venea de la Paris să cumpere tricotaje pentru un negustor din strada Cairo... La aceasta, Théodore, care pînă atunci abia îl zărise, aţinti privirea asupra domnului de la Paris, rămas la locul său, în capătul laviţei, de cealaltă parte a vetrei – un bătrîn cu creştetul pleşuvit, al cărui păr, cît mai rămăsese, îi venea peste gulerul de catifea. Moncorps tocmai repetase propunerea calfei, şi Vulcan ridică din umeri neînvoindu-se, iar tînărul şi femeia, se vedea cît colo, erau de părerea lui, cînd domnul pleşuv din locul său înalţă glasul, cu o abia simţită melodie meridională, care îl surprinse pe Théodore, în mijlocul atîtor voci picarde, ca un ecou provensal al bătrînului său maestru Carlo Vernet [4].

[1] Louis le Nain (1593—1648), unul din cei trei fraţi pictori, autorul celebrului tablou realist *Familie de ţărani*.

[2] Premiu dat în Franţa pictorilor, sculptorilor, arhitecţilor, gravorilor şi muzicienilor.

[3] Unul din cei mai mari pictori flamanzi (1577—1640).

[4] Pictor francez, care a redat scene de bătălie şi de vînătoare (1758—1835).

– Dar negreşit – zicea glasul – negreşit... nu vom lăsa să plece pe ploaia asta doi ofiţeri ai escortei regelui, şi încă fără să ia o îmbucătură ! Nu-i aşa, Sofia ?

Acestea au fost rostite cu un fel de stăruinţă care semăna a poruncă. Urmă un schimb de întrebări şi răspunsuri din ochi între cei trei bărbaţi. Era limpede că tînărul nu se învoia, dar stăpînul casei, faţă de stăruinţa oaspelui său, avu un gest, vrînd parcă să zică : „Ştii dumneata pesemne ce faci..." Şi Sofia numaidecît :

– Voi încerca să văd ce se poate... Dar domnii aceştia vor înţelege că totul are să fie, cum se zice pe la noi, fără ceremonie.

Tînărul făcu o mutră acră, ocoli masa, se aşeză cu spatele la foc şi dete pe gît aproape dintr-o sorbitură un pahar mare de bere blondă.

Sofia îi spuse slujnicii să ajute acestor domni să-şi lepede lucrurile ce le aveau cu dînşii, sacul de piele desprins din oblîncul şeii, sabia şi muscheta. În timp ce ei îşi scoteau mantalele ude leoarcă, vestele ce le purtau peste tunică şi platoşele, Müller se apropiase de bătrînul domn care-i vorbea în şoaptă : „Pricepeţi, e mai bine aşa... nu ne trebuie boroboaţe...", trîntind uşa-n nas acestor doi muschetari rupţi de oboseală, care vor dormi liniştit fără să-i stingherească ; riscau să atragă atenţia asupra casei şi după aceea cum să mai ieşi de acolo, dacă mişcările lor ar fi supravegheate ?

Bernard se uită cu scîrbă şi mînie la tunicile roşii ale musafirilor, la aerul de paradă al uniformei acestor fugari. Haida, va trebui să stea la masă cu dînşii... Sabia lui Moncorps căzu cu un zăngănit, făcînd copilul să tresară în leagăn. Fierarul o ridică de jos şi, trăgînd-o din teacă, începu s-o cerceteze cu luare-aminte :

– Ehei – făcu el – se vede că-s alte timpuri... Din ce armă faceţi parte, domnilor ? Am făurit săbii de vînători, de grenadiri, de tunari, de dragoni, de husari... Ca asta n-am văzut, nu ştiu ce fel e...

Le zvîrli, sabie şi teacă, pe o ladă, oarecum cu un aer de dispreţ.

Domnul Joubert zise pe tonul cel mai firesc :

– Cum de nu vezi, Müller, că domnii aceştia sînt muschetari ? E de ajuns să te uiţi la muscheta lor...

– Pe timpul meu – zise fierarul – nu se pomeneau nici muschete, nici muschetari. La Klingenthal făceam arme cu care se apără hotarele...

Dacă s-ar fi nimerit acolo numai Moncorps, lucrurile ar fi putut ajunge la ceartă. Dar mulţumind cui îi turna bere cu o înclinare uşoară a capului, Théodore, aşezat lîngă stăpîna casei, se apucă înadins să pună întrebări potcovarului cu privire la deosebirile ce există între

luritele săbii de cavalerie. Şi în vreme ce slujnica punea pe masă supa şi fiecare se servea, stăpînul casei, părînd în lumina tot mai slabă a focului un uriaş, se porni, ca şi cum s-ar fi vîrît într-un joc hotărît dinainte, să arate pe-ndelete, cu explicaţii tehnice, cum anume se fac săbiile de cavalerie, din clipa cînd ciocănarul a predat macheta trasă la dimensiunile dorite şi pînă în clipa cînd lamele săbiilor sînt date la călit şi ascuţit. Şi mai apoi, în ce fel se amestecă la topitorie oţelul machetei, adică lama, cu fierul din care se va face *mătasea,* adică partea de sabie ce se fixează în plăsele, prin *crăcanul* îndoit în chip de *V,* şi cum e tăiată macheta pe muchie, şi cum e sudată macheta la crăcan, şi cum se face *mătasea* întinzînd crăcanul, şi cum se face ridicătura de la baza săbiei, şi aşa mai departe. Astfel că Théodore pierdu şirul, pînă ce pricepu că pe limba potcovarului o *caldă* era operaţia încălzirii, cuprinzînd două sau trei din lucrările descrise, şi el se afla la a doua *caldă* cînd au ajuns cu masa la caltaboşi. Ce-i drept, cîrnaţii erau straşnici, mai cu seamă pentru cine a umblat ziua toată călare şi pe ploaie, dar nici Moncorps, nici Géricault nu se simţeau în stare să facă faţă la asemenea caltaboşărie, ce părea firească picarzilor noştri, chiar şi acestui Werther de la fabrica Van Robais, căruia dragostea nu-i răpise pofta de mîncare. Théodore surprinse uitătura bătrînului domn Joubert, înveselită de aşa chiolhan şi, de aici, se stabili pentru o clipă între dînşii o înţelegere mută, ca între parizieni. Prelegerea, Müller o şi împărţise, cum se cuvine, de o parte şi de alta a săbiei, drept la mijloc, învîrtind ciocanul şi tot soiul de alte unelte despre care, credea el, auziseră toţi comesenii de cînd lumea. Lămuri pe urmă, arătînd cu mîna, cum se scobeşte şanţul săbiei, trecu la tăiş şi la îndoitură... şi ajunse acolo unde apăreau deosebirile dintre săbiile diverselor arme, căci lama săbiei dragonilor sau a carabinierilor n-are de fel îndoitura pe care o vezi la sabia vînătorilor, şi mai ales la cea a husarilor, care e cea mai îndoită dintre toate.

Într-o străfulgerare, Théodore înţelese că potcovarul nu era un flecar ce-o luase razna, ci un om viclean, bătînd înadins apa-n piuă într-o situaţie grea. Cîte un mic rînjet mut al calfei cu nasul rupt îl întări în această presupunere. Ca şi întrebările prea trase de păr ca să fie adevărate, de felul acestora : „Şi, mă rog, ce numeşti dumneata un cuţit de tăiat fierul ?" sau „De cîte încălziri la saturaţie e nevoie pentru a obţine *mătasea* săbiei ?" – întrebări puse de domnul Joubert din strada Cairo, ca şi cum ar fi fost părtaş la o înşelătorie, pentru a provoca replica şi a înlesni lui Müller s-o ia şi mai vîrtos de la capăt. Moncorps căsca ochii, desigur ca să nu adoarmă, dar Théodore, prefă-

cîndu-se cu gîndul aiurea, se întreba dacă îl socoteau un nătărău sau voiau să-i ascundă cu pălăvrăgeala asta cine ştie ce.

Iscodind cu privirea pe al său Donatello cu nasul rupt, înţelese deodată ceea ce pesemne că era cheia enigmei : Firmin ţinea numai să pară absorbit de îndoitura săbiilor de cavalerie, în realitate însă ochii îi erau aiurea. Îi plimba pe furiş de la stăpînă-sa la Bernard şi nu trebuia să fii mare filozof ca să înţelegi ce anume îl împingea la această pîndă vicleană. Şi fiindcă nu-şi închipuia că ofiţerul îi pătrunse taina cu atîta uşurinţă, calfa lăsă chiar la un moment dat, cînd amanţii îşi zîmbiră cu nevinovată drăgălăşie, să-i scapere în ochi o licărire ucigaşă. Théodore era atît de uluit, încît mai-mai să piardă şirul săbiilor zise de Montmorency, care nu sînt în uz decît la al 2-lea regiment de vînători, sau cel puţin erau către 1792.

Astfel, în această casă dintr-un tîrg picard, pe cînd trecea destinul Franţei, cu cavaleria regelui, în ceasul acesta în care totul era din nou în joc, binele, răul, sensul vieţii, esenţa patriei... aici se desfăşura, dincolo de toate acestea, o dramă neîndoielnică, aceea a tinereţii şi a gelozie, în care fierarul, nevastă-sa, Bernard şi Firmin aveau rolurile lor – dar, în drama asta, ce rol ar putea să joace călătorul acesta din speţa „tată nobil" cu gulerul soios şi părul argintiu ? Nu mai încăpea însă nici o îndoială : potopul de vorbe era masca unei răbufniri apropiate şi care cocea în mintea fiecăruia dintre dînşii. Brînza nu era de soi, dar pîinea era proaspătă, ceea ce făcu pe stăpînul casei să-şi întrerupă discursul, ca să spună nevesti-si că pîinea proaspătă e nebunie curată, căci se mănîncă mai multă decît dacă ar fi uscată. Auzindu-l, Bernard clipi din ochi şi recită în grai alsacian : *Nevasta tînără – lemnul verde – pîinea proaspătă – e ruina unei case.* La care toată lumea izbucni în rîs. Era, negreşit, doar un vechi subiect de glumă, şi Théodore trebuie deci să se fi înşelat în privinţa zgîrceniei lui Müller.

*

Aşadar, slujnica pregăti încăperea cea mare, alături de-a lui Firmin, mutîndu-l pe domnul Bernard în odaia calfei. Moncorps se retrase numaidecît, fără să mai încerce să ascundă că pica de somn, rugîndu-l pe Théodore să vadă de calul său. Müller îl încredinţă pe micul locotenent că poate dormi fără grijă, vor băga calul la grajd, şi o s-o facă el însuşi, căci îi erau dragi caii, în timp ce Firmin se va duce să aţîţe focul la cuptor. Cum Géricault voia să-l însoţească, nasul rupt îi zise cu mojicie că nu aveau nevoie de dînsul, că poate rămîne acolo

sau să se ducă la culcare. Théodore însă nu luă în seamă asta, cel puțin se prefăcu a nu lua în seamă : vedea bine că prezența sa între doamnă și craiul ei ar fi potolit flacăra ce-l mistuia pe Firmin, dar nu-i păsa de acesta, fiind, din instinct, de partea iubirilor împărtășite.

Trick îl întîmpină cu un nechezat blînd și se urni spre dînsul, întorcîndu-și botul negru, ca un copil bolnav, căutînd cu ochii ageri și neliniștiți la stăpînu-său. Acesta îl mîngîie cu palma pe gît. Îi și scosese, încă mai înainte, harnașamentul ; părul se uscase la căldura plăcută a cuptorului și culoarea-i murgă lucea pe labele cu pete negre. Firmin, care învîrtea foalele, îi răcni că poate ar fi fost mai bine... și altceva, dar Théodore nu-i prinse înțelesul în rostirea picardă și în zgomotul foalelor. Ofițerul își duse mîna pîlnie la ureche, iar celălalt, cu nasul său rupt și cu un aer șiret, îi explică, pe cît putu, vorbind foarte tare, cum obișnuiesc oamenii din popor cu străinii, pe-ndelete, că ar trebui chemat Bernard să facă pe rîndașul. În spatele lor se auzi vocea mînioasă a stăpînului, care se întorcea de la grajd :

– Lasă-l în pace pe Bernard, ticălosule ! După ce-a bătut trei zile drumurile la țară... Locotenentul poate foarte bine să ție piciorul mîrțoagei, nu ? Nu-i așa ?

Asta era pentru Théodore, care făcu semn cu capul că n-are nimic împotrivă. Müller își zvîrlise vesta și acum își scotea cămașa. Géricault îl privea minunîndu-se : ce model ! Era mai frumos decît Cadamour. Fierarul își vîra capul în hamul șorțului de piele, asta o făcea cocoșîndu-și spinarea și se vedeau mușchii parcă agățați de coaste, niște mușchi crestați, care se deosebeau în chip fantastic, ca niște gheare de carne, în umbrele și luminile ce veneau de la cuptor. Alături de acest spate ca un arbore, Firmin, deși bine legat, care tocmai trăgea lanțurile cumpenei de lemn, părea un spiriduș. Trick își rezemă capul, cu o uitătură tristă, de umărul stăpînului său.

Calfa asuda în broboane mari și meșterul îi luă din mînă unul din lanțuri, ca să încingă mai tare foalele și să înroșească fierul pus pe cărbuni deasupra jgheabului mic. În răstimpuri, Firmin lua apă cu căldărușa de stropit din jgheabul cel mare, de piatră, care era lîngă cuptor, și o zvîrlea peste cărbuni, ca să nu se ardă prea repede, iar Müller lua dintr-o lopată găurită cărbunele de lemn, îl ridica cu mîna dreaptă, pentru ca apa să se scurgă în micul jgheab, în timp ce cu brațul stîng continua să mînuiască *vaca*, după cum se spune, adică să umfle foalele, a căror cumpănă se înălța și cobora iar, scîncind. Théodore urmărea scena din ochi, amănunt cu amănunt, ca și cum ar fi vrut să-și întipărească totul în memorie : vatra ridicată pe două picioare de fier, care

trăgea aerul, focul, fierul înroşindu-se, mişcarea dublă a foalelor şi cei doi oameni cu uneltele la îndemînă, rezemate de cuptor, căldăruşa, lopata şi vătraiul, cu care Müller aţiţa cărbunii aprinşi îndată ce Firmin îi stropea. Trick se lipea de stăpînu-său fără să mai mişte. Ştia oare că toate pregătirile acestea erau pentru el ? Da, negreşit.

Şi iată că, ţinînd în mîna dreaptă ciocanul de potcovit, fierarul prinse cu stînga fierul roşu într-un cleşte mare şi, cu un gest larg, îl duse ca pe un soare nocturn la ilău, în timp ce calfa apucă barosul şi, trecînd în faţa ilăului, începu să bată fierul. Cele două baroase, al meşterului şi al calfei, cădeau unul după altul, şi zgomotul lor repetat umplu fierăria... Théodore face ochi mari, e stăpînit de zgomotul şi de puterea loviturilor, priveşte fierul turtindu-se şi luînd formă, urmăreşte truda migăloasă, înceată şi totodată rapidă a acestei izbînzi a omului asupra metalului incandescent, baroasele care lovesc pe rînd, apoi, îndoirea fierului şi noua înfăţişare care începe să se desluşească, apoi, deodată, potcovarul singur întoarce fierul pe ilău cu un cleşte, rotunjindu-l cu ciocanul de potcovit, făcîndu-le pe toate măsurat şi precis, cele două braţe lucrînd ca şi cum n-ar putea să greşească, pumnul stîng, uriaş, care strînge cleştele de parcă o hotărîre de fiece clipă l-ar conduce, pumnul drept care se abate cu ciocanul pe cele două coarne ale ilăului ; şi fierul care se rotunjeşte căpătînd o nouă margine, răsfrîntă înăuntru, ca un trup care suferă şi se umflă la fiece lovitură dată marginii dinafară. Atunci, la această împotrivire a materiei, Vulcan se opinteşte şi o răpune cu barosul, apoi taie ce-i de prisos, folosind cuţitul cu două tăişuri, pe care îl apucă lepădînd cleştele, şi-l înfige hotărît în fierul ce trebuie tăiat, izbind într-una cu ciocanul, fără să piardă şirul loviturilor, apăsînd cu palma stîngă dosul cuţitului pînă ce răzuieşte fierul... Calfa îi trece atunci priboiul, cu care face găurile fierului, şi cuţitul se rostogoleşte jos : cele opt găuri sînt obţinute cu patru lovituri la dreapta şi patru la stînga, peste capetele potcoavei, lăsînd slobodă partea ei rotundă. Găurile nu sînt încă decît nişte băşici, pe fierul întors se văd opt umflături, dar opt lovituri sfîrşesc prin a le străpunge pe faţa cealaltă. „Găuresc destul de slab..." strigă Müller clientului, ca şi cum acesta ar fi înţeles pentru ce. Théodore auzise numai că „se găureşte gras" cînd caielele sînt lîngă marginea dinăuntru a fierului şi „slab" cînd sînt lîngă marginea dinafară : văzuse adineauri că potcovarul se uita cu luare-aminte la copita lui Trick.

Se lăsase iar tăcerea. Müller îşi prinse în jurul brîului două buzunare de piele, vîrînd în fiecare cîte patru sau cinci unelte mai mici, un ciocănaş, un cleşte scurt, un obiect strîmb şi răsucit, caiele, o pilă

grosă... Théodore nu le văzu pe toate : ceea ce i se păru uimitor era iuțeala cu care își alegea lucrurile, fără să le privească, și mișcările cumpănite, grija de a nu lăsa să se piardă o clipă, de a lucra repede.

Acum îi venise rîndul. Îl aduse pe Trick și-i ridică piciorul din spate...

– Nu așa ! îi strigă potcovarul, pierzîndu-și răbdarea.

Iar Firmin mormăi ceva pe sub nasul său rupt, parcă vrînd să spună că ar fi trebuit să-l cheme pe Bernard acela... Se apropie însă de Théodore și-i puse piciorul calului în mînă : „Uite, așa, chișița și pulpa sprijinite în șoldul dumneavoastră, și acum petreceți-vă brațul deasupra genunchiului..." Géricault pricepea mai mult din ceea ce îi arăta cu mîna, decît din afurisitu-i grai picard, tot numai o fonfăială.

Théodore simți o durere, ca și cum ar fi fost propria sa carne, cînd văzu talpa goală a piciorului, după ce Müller îi răzuise noroiul. Iar cînd Müller înfipse custura în copită, de la unghie pînă la partea dindărăt, ca să scobească locul potcoavei, nu Trick, ci dînsul fu acela care se înfioră.

– Iacătă-l gătit ! zise potcovarul și luă potcoava din mîna lui Firmin ca s-o încerce. Merge, n-a ieșit prea rău... Îl țineți bine, domnule locotenent ?

Théodore simți dintr-o dată că, în truda asta, între uriașul posomorît și dînsul raporturile se schimbaseră ; nu mai avea în față omul dușmănos, plin de gînduri ascunse, care îl primise ca pe un cîine de pripas pe care-l iei la goană. Iar cînd Müller, trăgînd ciocănașul de la brîu, bătu în copita calului, aproape de pinten, două caiele, una în dreapta, alta în stînga, niște caiele lungi și subțirele cu capătul gros, în ochii potcovarului se ivi parcă un licăr de complicitate față de acest rîndaș de ocazie, și Théodore îl auzi spunînd :

– Puneți-l jos, domnule locotenent ! Puneți-l, să vedem dacă potcoava-i la locul ei.

Théodore puse jos, încetișor, piciorul calului, și cînd acesta atinse pămîntul, fierarul se aplecă și dădu tîrcoale cu aerele unui croitor la probă... Nu era nimic de zis, oricum, îi venea bine... Théodore apucă atunci din nou piciorul calului și, amintindu-și învățătura primită adineauri, propti în șoldul său chișița și pulpa, își petrecu brațul deasupra genunchiului... Cu mîna stîngă, Müller trage din buzunar caielele, una cîte una, ținînd ciocanul de potcovit cu dreapta și, fără ajutorul ei, moaie caielele în oala de seu topit, pe care i-o întinde Firmin, le pune să stea cît mai drept, susținîndu-le tot cu mîna stîngă și lovindu-le încet cu ciocanul, să intre ușurel ; apoi, cînd simte că au pătruns în copită,

izbește deodată mai tare, cu un gest hotărît, cutezător, și iată că vîrful caielei iese din copită trecînd prin potcoavă și ciocanul îndoaie de fiece dată vîrful ieșit afară, iar cînd cele opt caiele sînt la locul lor, Müller lasă ciocanul să cadă în buzunarul drept și, murmurînd ca pentru el însuși : „Cleștele...", scoate din buzunarul stîng cleștele acela mic, întrezărit de Théodore mai înainte, și începe să taie cele opt vîrfuri.

Géricault urmărea din ochi complexitatea acestor operații pe chipul potcovarului, ale cărui strîmbături și încruntări îi trădau deopotrivă gîndurile și întreaga făptură absorbită. Îl văzu atunci luînd un fel de cuțitoaie, răzuitoarea cum i se zice, și, apucînd din nou ciocanul ca să bată în latul răzuitoarei, tăind cu lovituri scurte tot ce răzbise din copită în jurul potcoavei, așchiile de copită ieșite din găurile caielelor... Parcă devenise dintr-o dată un dăltuitor... Și tot cu lovituri de ciocan fiecare caia, ținînd-o de celălalt capăt, pe sub talpă, cu cleștele strîns în mîna stîngă... Și cum Trick se cam zbătea, Théodore strînse mai tare piciorul calului, murmurîndu-i :

– Haide, haide, Trick... Încă puțin și te faci frumos...

– Dați drumul piciorului ! strigă Müller și, cu ochii la copită, luă pila și începu să lustruiască marginile.

Urmă o clipă de tăcere, apoi potcovarul se apucă să dea povețe. Așa cum se obișnuiește, un cal nu trebuie de fel să alerge a doua zi după ce a fost potcovit, dar asta nu era cu putință, locotenentul are să-l încalece mîine, atunci...

– Nu trebuie să vă speriați dacă șchioapătă. N-are de ce șchiopăta. Numai că, în prima zi după ce a fost potcovit, calului îi vine adeseori ideea : ia să mă prefac... Asta e, se preface... A doua zi îi trece. Dacă se poate, totuși, să nu-l obosiți prea tare. Pînă unde vă duceți, la Abbeville sau la Amiens ? Dacă-i numai pînă la Abbeville, mai merge... într-acolo drumul nu e prea tare, nici prea moale, pentru că, vezi dumneata, în prima zi, un picior care se afundă, obosește.

Théodore se uită cum calfa strînge uneltele – clește, ciocănaș, custură, caiele nefolosite, ciocan de potcovit, răzuitoare – și cum le tînduiește toate la locul lor. Îl privea umblînd de colo-colo, împrăștiind cărbunii în vatra cuptorului, măturînd răzăturile de copită și de fier, mut, fără a gîndi, ca un automat. Apoi, deodată, pe cînd Firmin desprindea din agățătoare hainele meșterului său, Géricault descoperi pe chipul calfei, luminat de răsfrîngerile focului din vatră, pustiirile unei patimi care îl schimonosea în așa hal, că mutra asta cîrnă căpăta nu

prin ce măreție. „Uite, uite ! gîndi pictorul, așa cum e acum ar trebui să i prindă ochiul !" Și se apucă să cugete ce straniu lucru e un Othello de nouăsprezece ani.

•

Géricault nu-și găsea somnul. Nu că mindirul întins pe jos ar fi fost prea tare pentru dînsul, căci ar fi putut dormi și pe o scîndură, dar, de cînd venise de la potcovărie, urcîndu-se în acest pod în care Moncorps, cu nasul turtit într-un fel de pernă, nici nu tresări din somn la intrarea lui, Géricault nu se dezbrăcase de-a binelea, rămînînd încălțat și cu sabia la îndemînă. Toate acestea, fiindcă simțise că în casa nouă sufla nu știu ce adiere neliniștitoare, un sentiment apăsător și tulbure, care creștea în el din pricină că nu văzuse cum arată locul la lumina zilei, că nu cunoștea așezarea și împărțirea casei, că nu știa ce se petrece la catul de dedesubt, și așa mai încolo. Apoi, printr-un soi de ferestruică ce dădea spre cer presimțea un clar de lună depărtat, căci nu lumina casa, ci, colo-n vale, acoperișurile.

În mintea lui Théodore, Sofia lua acum locul acelei fetișcane din Beauvais care-i adusese prînzul : același nimb auriu al părului blond sub bonetă, aceeași căutătură a ochilor în care se amesteca teama și naivitatea, poate doar pieptul mai plinuț. Géricault încercă să-și mute gîndul aiurea. Femeile foarte tinere au în făptura lor un aer ca și cum ar fi gata să se mlădie, ceea ce ispitește puterea bărbatului, care se și vede cu brațele petrecute în jurul ființei plăpînde... Cu atît mai mult cu cît o altă amintire se învălmășea alături de cele două fete cu chip luminos, o umbră mai vioaie, mai îndărătnică, dar gata să ți se lase în brațe, și Théodore revedea intrarea casei din strada Martirilor, copiii împrejur, Trick în mîinile portarului și, lipit de dînsul, acel trup care nu vrea decît să-l ții strîns, care ți se încredințează o clipă, Carolina, prea curînd plecată. Căuta să deosebească aceste trei imagini, le lua una drept alta, simțindu-se oarecum vinovat, apoi izbutea pentru o clipă să deslușească fața uneia de-a celeilalte și era ca și cum ar fi dat deoparte niște ramuri în căutarea unui obraz, ca să regăsească la urmă altul. Încercă acest simțămînt de trădare față de Carolina cu mai multă plăcere de cum s-ar fi crezut în stare, ținea clipa în loc, întîrziind la o suviță, la un braț atins în treacăt, apoi, dintr-o dată, toate piereau, pierzîndu-se într-o uitare care îl lăsa deznădăjduit, singur, fără dînsa, fără Carolina... Nu mai pluteau în aerul nocturn decît vreo cîteva fire de paie și le ghicea culoarea aurie.

Se auzeau zgomote în casă. Zgomote uşoare, scurte, înfundate. Deajuns însă ca să taie răsuflarea acestui bărbat tînăr şi cam prăpăstios, gata să afle în orişice tîlcurile cele mai neprielnice somnului său. De unde venea tusea asta uşoară, şi nici măcar atît, doar răsuflarea unui gîtlej care se desfundă ? Erau şi nişte trosnituri, care aduceau parcă o stranie licărire în tăcerea din jur. Se auziră de undeva, departe, prin fereastră, o dată sau de două ori, glasuri înăbuşite, venind să facă şi mai simţită această pustietate a nopţii. Creştea marea linişte îndărătnică, mereu gata să se spargă, prelungindu-se mereu, şi atunci, o mişcare a corpului, mototolind mindirul, stîrnea un fîşîit care se înfigea în mintea lui Théodore ca un zgomot reînceput... Ochii zadarnic închişi se deschideau iar, mai mari, aţintiţi în bezne.

Somnorosul treaz revedea scenele petrecute la fierărie şi în timpul cinei. Destul de învălmăşite. Trecînd de la una la alta, ca să se întoarcă la cea dintîi. Fără să vrea anume să întîrzie la asta mai mult ca la cealaltă, căci nu prea reţinuse decît potriviri de firave lumini, deosebiri de umbre şi chipuri. Nu căuta să refacă aceste scene, să pătrundă înţelesul purtării unora, a prezenţei altora. Ceea ce îl urmărea mai mult, totuşi, nu era o anumită atmosferă a scenelor, cum încercase să creadă la început, poate pentru a se amăgi singur, ascunzîndu-şi încotro îl duceau gîndurile. Ceea ce îi venea mereu în minte erau privirile schimbate, sau mai degrabă greutatea cîte unei priviri. A uneia sau alteia dintre fiinţele acelea. Bătrînul, cu rosturi încă nelămurite, sau chiar băiatul acesta gelos, sau chiar... Toate se întorceau însă către aceeaşi dulce făptură albă, care se mişca în adîncul nopţii. Şi nu era mijloc în stare să-l oprească de-a şi-o închipui pe Sofia aceasta, după ce-şi scosese boneta şi cazachina albă... cu sînul încă umflat de alăptatul copilului, pe care l-a avut cu bărbatul acesta roşcovan. Nu avea cum să evite de a şi-i închipui împreună, în ceasul acesta, acolo, dedesubt, într-o cameră necunoscută, de unde venea, poate, din întuneric, gîfîitul ascuns... Această altfel de albeaţă a trupului, această supunere faţă de bărbat, gestul firesc al bărbatului căruia nici nu-i trece prin cap că ar putea întîmpina vreo împotrivire, femeia. Théodore îşi aminti dintr-o dată, cu uimitoare precizie, tot ce-l cotropise întîia oară cînd a văzut o femeie dîndu-i-se, o femeie arătîndu-i-se femeie, fără a mai păstra nici o taină faţă de el...

Géricault ascultă pătimaş tăcerea, îşi aude inima, şi pentru o clipă ar vrea să gonească umbra uriaşă a acestui Vulcan de neînlăturat, a cărui răsuflare sălbatică şi-o închipuie o dată cu corpul greu aplecat pe fiinţa albă... Şi, pe neaşteptate, prin fereastra acoperişului, ca un zbor

de pendre, cîntecul înalt și limpede al unui orologiu, la biserică... Cîte bătăi au fost ? Théodore nu le-a numărat de la început, unsprezece sau douăsprezece ? Haide, trebuie să dormim. Dacă se poate. Théodore se răsucește, se întinde. Se crede în stare să facă multe. Dar nu să și doarmă. Ce-ar fi să se scoale, ce-ar fi să se ducă la fereastră să-și fumeze pipa, să încerce să vadă, acolo jos, casele în lumina lunii și nu mai știu ce ?

Asta ce-a mai fost ? Zgomotul n-a ținut mult, dar e neîndoios, nu poți să nu ții seamă, să-l tăgăduiești. De altminteri, iată, din nou. De unde vine ? Din tindă, de pe scară ? Théodore se întoarce și, nu mai încape vorbă, un fir de lumină pătrunde pe sub ușă, lungindu-se pe dușumea. Cineva în dosul ușii își ține răsuflarea, dușumeaua trosnește sub un picior, scurt ca o crampă, e sigur. În întuneric, Théodore pipăie și caută, și nu găsește sabia, ah, ba da... Fără să se gîndească, și-a tras mîna îndărăt și se preface că doarme : asta, fiindcă a văzut ușa crăpîndu-se încet-încet... și lumina se înalță acum de pe dușumea spre deschizătura ușii pe lungimea unui om, pînă sub mîna care ține un sfeșnic. Prin pleoapele întredeschise l-a recunoscut pe Bernard. E îmbrăcat. Obrazul luminat de jos în sus are, din această pricină, trăsăturile schimbate ; buzele-s groase, părul vîlvoi... E greu să cuprinzi expresia acestui chip răsturnat, dar ceea ce apare deodată, foarte limpede, e pistolul de cavalerie în mîna dreaptă. Nemișcat, opintindu-se din toate puterile, gata să sară, Théodore își închipuie scena ce va urma. E într-o poziție neprielnică ; tot ce-ar putea face e să-l apuce pe nepoftit cu brațele amîndouă de picioare, sau cum ? Licărul luminării îi joacă pe obraz, luminînd un fel de zîmbet care face să-i crească umbrele sub ochi, iar ușa, cu aceeași încetineală, dă să se închidă ; nepoftitul nu mai e decît un contur nedeslușit, tot mai subțire, ca o rază din cornul lunii, apoi întunericul crește, ușa se închide, lumina se așterne pe dușumea, scade mereu, se stinge... pașii se depărtează.

Zgomotele se pierd încet-încet, coborînd pare-se pe scară încă o treaptă... s-au oprit. Nepoftitul trebuie să fi suflat în luminare. Apoi, scîndura se îndoaie sub un pas pe care mai mult îl ghicește decît îl aude, zgomotul e tot mai înfundat... Mîna, scotocind prin beznă, a dat de sabie, simte goliciunea rece a lamei, o mîngîie.

De dedesubt vine un zvon, și-aș pune mîna-n foc că-s șușoteli, dar cum altfel să explici zgomotul acesta care nu mai e scîrțiit de lucruri atinse ? Da, s-a auzit un răspuns ceva mai limpede ca întrebarea. Presupunînd că a fost un răspuns și o întrebare. Ce se petrece ? Încotro se duce acest Bernard cu pistolul în mînă ? Îl împinge nevoia de-a se

apăra sau voința de omor ? Și cuvintele schimbate în șoaptă, cu cine ? Slujnica sau bătrînul acela... Acum urechea prinde ceea nu poate fi auzit. Pe legea mea, îi aud coborînd : se duc să-l ucidă pe băiatul cu nasul rupt ? Toate versiunile dramei îi trec prin minte ca niște combinații la un joc de cărți. Dar dacă ar fi o uneltire ucigașă a tuturor împotriva soțului ? Vulcan surprins în somn... Pe cuvîntul meu, iată-i că au ieșit, e ușa din dos care a scîrțiit acum ! Théodore s-a ridicat și, cu sabia în mînă, se apropie de fereastra acoperișului, se cațără cum poate. Afară, fantastica liniște lunară, cerul brăzdat de nori, peste tot negru și argint, dar streașina îl împiedică să vadă ulița... Se aud pași depărtîndu-se, lumina lunii brăzdează cu dungi albe și albastre o priveliște necunoscută, cîmpia vecină, colinele. Deodată, Théodore simte în spatele lui, fără să fi văzut și auzit nimic, că e cineva acolo, o primejdie avînd chip omenesc, și se întoarce cu sabia ridicată. „Ssst !" face glasul și o mînă îi apucă pumnul. Nu s-a smucit mult ca să și-l tragă îndărăt. L-a recunoscut pe Firmin, lipit de dînsul, vorbind în limba-i de neînțeles. Îi dă brînci : „Ce vrei, pocitanie ?" Tuciuriul îl trage de mînecă, ducînd degetul la buze, și iată-i pe amîndoi în tinda scării, unde-i și-o lumînare pusă jos, care nu se vedea din pod. Conversația nu-i ușoară cu voce atît de scăzută, mai întîi fiindcă la fiece clipă calfa nu încetează să facă semn cu mîna : „Mai încet, mai încet !" și apoi fiindcă din vorbirea lui, numai șuierat și fonfăială, Théodore nu izbutește să deslușească mai nimic. Ceea ce înțelege însă limpede e că Firmin nu vrea să-l trezească pe Moncorps și să-l facă părtaș la taina lui, apoi îi spune locotenentului să se îmbrace, să-și ia armele, să-l urmeze... Cum armele ? Mă, și văd ieșind cu muscheta ! Sabia îmi ajunge. Dar, în sfîrșit, despre ce-i vorba ? Celălalt își scutură iar laba, mai încet, sst ! Pe Géricault îl trec sudorile pînă deslușcște în șușoteala lui păsărească numele regelui... Ei bine, ce-i cu *el roué* [1], *el roué ?* Ce caută în afacerea asta *el roué ?*

Firmin vrea să-i arate ceva, Bernard acela... Și cînd rosti numele printre buze, cum era să nu se audă, chiar în șoaptă, freamătul urii ? Ce-i cu Bernard ? Mai e și domnul acela de la Paris... A, da, pricepe ! Calfa vrea să-l ducă pe urmele celor doi oameni care ieșiseră adineauri din casă, pentru ca Théodore să vadă cu ce se îndeletnicesc... La ora asta ? Și toate acestea le faci din dragoste pentru rege, flăcăule ? Îți bați joc de mine ? Puțin îți pasă ție de rege ! Ce-i cu balivernele astea ?

[1] *El roué* pentru *le roi* (regele) în dialectul picard.

Géricault îl apucă de mînă, şi Firmin, cu nasul său pocit, din care părea să-i iasă cuvintele cu tot felul de sîsîituri, se porni să arăte că are gînduri cinstite.

– Să nu-ţi închipui că n-am priceput ce-ţi fierbe în cap ! îi suflă Théodore la ureche. Te-am văzut la masă cum te mai uitai la dînsa, la stăpînă-ta ! Gelos, hai ? Nu face să-l bagi şi pe rege în asta...

Şi luînd luminarea, o ridică în sus ca să vadă mai bine obrazul mincinosului. Că Firmin suferă cumplit, că patima îl doboară şi, poate, frica de acest muschetar sau teama de-a nu trezi pe stăpîni, acestea sar în ochi chiar şi la pîlpîirea slabă a mucului de lumînare. Zadarnicile sale încercări de a tăgădui încetează, pricepe că, pentru ca ofiţerul să coboare şi să-l urmeze, regele nu e un argument şi atunci renunţă, dîndu-se bătut : da, fiindcă îl urăşte pe Bernard, i-l dă pe mînă, rugînd pe domnul ofiţer să vină cu dînsul...

– De ce m-aş duce să-l spionez pe acest tînăr ? Nu-i treaba mea !

Auzind asta, calfa se agaţă de mîneca lui Théodore cu toată deznădejdea şi toată furia ce i se aştern pe obraz şi, straniu lucru, iată-l pe ofiţer dintr-o dată convins şi cucerit de hîdoşenia acestui obraz. Îi trece prin minte : „Ziceam că ăsta e Othello.... Nu, e Iago [1], vezi-l, e Iago !...

Aşadar, cu Iago alături, a coborît, călcînd cu băgare de seamă pe scară, unde numai celălalt cunoaşte fiece locşor, în tinda catului de dedesubt, de unde trebuie să apuce pe un coridor înainte de a da iar de treptele care duc în jos, aceleaşi, văzute mai devreme din încăperea cea mare la lumina vetrei, plină încă de buşteni, trosnind în ciuda jeraticului.

– Nu le mai prinzi urma, sînt departe... murmură el.

Şi Firmin, încredinţîndu-l :

– Nu vor scăpa... ştiu eu unde s-au dus !

Aerul de afară îl surprinse. Era o vreme călduţă şi se simţeau în văzduh tot felul de lucruri nevăzute şi tainice. Se găseau în umbra colinei, cu valea scăldată de lumina lunii, şi pămîntul jilav, cu bălegarul înaintea porţilor, între casele de cărămidă acoperite cu ardezie şi stuf. Géricault mergea în urma acestei călăuze sprintene, care vedea în beznă ca o pisică. Pe neaşteptate, Firmin îi atinse braţul şi nu mai avu vreme să vorbească. Se auzeau paşi, veneau oameni încoace. Se dădură după un colţ, în umbra unei case. În ulicioară se ivi un muschetar cu o faclă în mînă, urmat numaidecît de o patrulă. De ce s-ar fi

[1] Personaj din *Othello* de Shakespeare, tipul intrigantului cinic, care seamănă îndoiala, stîrnind nenorocirea.

ascuns Théodore de ai săi? Presimțind că ofițerul vrea să iasă din ascunzătoare, calfa îl reținu, strîngîndu-l de braț. Patrula se apropia vorbind. Unul dintre ostași zicea :

– Tu crezi povestea lor cu ăl de moare ?

– Și de ce n-aș crede ? spunea celălalt. Oamenii crapă ca și mai înainte... nu-i un motiv să nu mai crape fiindcă regele o ia din loc, și noi după el...

– Crezi că se duceau într-adevăr după popă, oamenii ăia, așa în doi, la ora asta ?

Răspunsul celuilalt se pierdu : patrula trecuse, întunericul se instăpîni iar. Firmin, fără o vorbă, porni mai departe și ajunseră printre case, la un urcuș pieziș, în vîrful căruia se profilau turnurile unei biserici. Mergeau la început în umbra caselor, pe caldarîmul de cărămidă, apoi, tot urcînd, se văzură chiar lîngă acoperișurile din stînga lor, aproape atingîndu-le, în timp ce în dreapta se înălța un zid uriaș de piatră. Théodore nu mai întreba nimic. Suiau mereu, lăsînd satul cu acoperișurile sale colo jos, în vale, și deodată luna le ieși înainte, luminînd ca ziua. În stînga se revărsa peste fîntînile de prin ogrăzi, în spatele caselor, dar nu era nimeni aici să-i vadă. În dreapta lor, cînd ajunseră la biserica ridicată pe-un fel de terasă între ziduri vechi, se făcea o scară. Începură să urce... Era încă prea devreme să te duci să asculți utreniile. Biserica era așezată pe-o înălțime, parcă în afara satului, în vîrful unui șir de scări, ca și cum ar fi fost un lucru nelegiuit, ce-ar fi pătruns la acel ceas pînă acolo. Era o biserică înaltă și cenușie, care nu semăna întru nimic cu bisericile de rînd, o cetățuie palidă, o scară a lui Iacob [1] către lumea lunară. Părea gata să-ți cadă-n cap.

Trecură înainte, mereu alte trepte, apoi Firmin împinse o portiță și se găsiră deodată în cimitir. Calfa își cunoștea drumul printre morminte și se strecura, ocolind lespezi și grilaje, către zidul din fund. Deasupa lor norii trecură în cîrduri mari, cu pletele fluturînd, vîntul se pornise, luna pieri, lumina nu se mai zărea iarăși decît jos, în vale, unde își împrăștia petele albe ici și colo. O albeață de neînțeles se întindea în spatele cimitirului, ca un fel de grămadă povîrnită. Luna ce se întorsese îi descoperi lui Théodore ruinele vechilor fortificații. Însoțitorul său îl ducea spre dreapta, de-a lungul zidului și lipit de zid, ca și cum ar fi fost nevoie să se ascundă de ochii unor oameni care veneau din urmă. Firmin făcu semn că trebuie să calce cu băgare de seamă. Ocoliră un

[1] Patriarh evreu care — după legenda biblică — ar fi văzut în vis o scară cu piciorul în pămînt și cu vîrful în cer.

ul de criptă rotundă, lăsîndu-se într-o parte, pînă unde zidul era dărîmat, cu pietrele năruite. Acolo, Firmin se opri, trecu înainte şi se întoarse ca să întindă o mînă muschetarului. O piatră din zid se rostogoli la picioarele lui, şi Théodore îl simţi pe celălalt cuprins de frică. Ce era toată taina asta? Le veni cam greu să se strecoare pe acolo, cățărîndu-se pe zid, fără îndoială ca să nu apuce pe drumul firesc, cel care, după cum îi suflă Firmin, trecea pe dedesubt, prin dreapta bisericii, pe sub copacii mari, şi ducea pînă la păduricea povîrnită la picioarele fostei cetăţui. Se furişară printr-o învălmăşeală de ramuri şi liane, scăpînd de toanele lunii şi norilor, în desişul brăzdat în chip straniu de cîte-un drumeag scurt, de poteci ce se întretăiau deodată, ca şi cînd te-ai fi găsit într-un parc rînduit de mîna omului cu cotituri neaşteptate şi trebuia să calci cu luare-aminte, ca să nu striveşti vreo rămurea făcînd-o să ţipe sub picior... Pămîntul, acolo jos, părea acoperit de iederă cățărătoare, copacii se făceau tot mai înalţi... Ce copaci sînt ăştia? Stejari, nu. Ulmi tineri, corni, în sfîrşit, nişte cozi de mătură cu părul lor de iarnă încă negru. O fi poate o păduricе sădită, reîntoarsă la sălbăticie, şi vegetaţia care înfaşă copacii cu plante agăţătoare, ale căror frunze dintîi dau să iasă – ce-or fi ăştia? aluni, vlăstari de viţă, sau ce? Théodore cunoştea mugurii mici şi cenuşii, care dădeau înainte de vreme flori galbene, dar ce nume-or fi avînd? Toate acestea le presimţea, le dibuia, le recunoştea pipăindu-le; apoi mai era mireasma frunzelor ude... şi iarăşi tufari cu podoaba lor tăioasă de frunze uscate... Mîna se trase îndărăt. S-a auzit un zgomot de crengi strivite – asta ce-o mai fi? Înaintea lor, acolo unde potecile, devenite mai drepte, par să facă roată la o răspîntie, sub umbrele înalte ale pinilor strîmbi, se zărea o licărire, o abia desluşită licărire de lumină. Mîna lui Firmin era mai convingătoare decît gura lui, şi degetele-i ziceau: „Atenţie, am ajuns, sînt aici, nu trebuie să ne simtă!" Şi-l duse spre stînga, pe-un drum ce se lăsa în jos. Sabia îl stînjenea pe muschetar.

„Stai, pe-aici..." Pătrunseră într-un hăţiş în care se mai vedea poteca dinainte, în parte cotropită de crengăraie. Au mers o bună bucată aşa, au făcut apoi cale-ntoarsă, cățărîndu-se într-un umbrar. Se aflau la marginea povîrnită a întinderii desfrunzite, sub pinii de colo sus, unde păreau să fie oameni adunaţi la lumina făcliilor înfipte în pămînt. Suiau anevoie un fel de taluz de humă, vorbindu-şi prin semne. Ajunseseră destul de aproape ca să poată vedea picioarele oamenilor, cizmele, poala mantalelor. Firmin se lipi de omul pe care îl călăuzea, îl opri în loc, apoi se înălţă în vîrful picioarelor, ca să-şi pună gura la urechea lui şi, şuierînd cuvintele – Théodore îi simţi obrazul neras,

răsuflarea – îi zise, sau cel puțin așa ghici Théodore, că-l va lăsa acum singur, căci pe dînsul dacă l-ar găsi acolo... Și dintr-o săritură tăcută, calfa se și depărtase, lunecînd prin desiș ; fără să se gîndească, muschetarul întinsese brațul pentru a-l opri, dar ce era să facă ? Nu putea să alerge după el, nici să-l strige : adunarea conspiratorilor – căci alta ce putea fi ? – era la cîțiva pași, și denunțătorul fugise. Ca să vadă mai bine, Géricault se apropie pe cît putu, pe cît îngăduia hățișul stufos, pe cît se simțea încă la adăpost : și acolo, înainte, deasupra lui, vedea destul de prost, ca din fundul unei gropi – la cotitura unde potecile se întîlneau roată, într-o lumină fantastică, pe sub copacii înalți și strîmbi, cel puțin o duzină de oameni, cum părea la întîia ochire, se afla în toiul unei ciorovăieli aprinse, ale cărei cuvinte se încăierau între ele, însoțite de zbaterea acelor umbre. Unii gătiți mai simandicos, alții cu toate peticile... un amestec de neînțeles... tîlhari sau ce ? Théodore dădu deoparte crengile și se lămuri că răspîntia unea cinci poteci, la fel cu acelea bătute de el, împrăștiindu-se ca țițele unei pînze țesute la întîmplare, și pe fiecare din ele oamenii aceia veniseră acolo, fără îndoială, unul cîte unul, iar nu așa cum stăteau acum în grupuri, pe care Géricault le deosebea anevoie.

Poate că nu există altă trudă a minții care să te buimăcească atîta dintru început cum e a omului intrat cu oarecare întîrziere la un spectacol, o comedie de pildă, atunci cînd n-ai mai apucat expunerea piesei și cînd totul – raporturile dintre personaje, locul unde se află, timpul acțiunii – totul trebuie să fie reconstruit de spectator, pornind de la un cuvînt, de la o atitudine, de la o comparație, ghicite de-a-ndoaselea. Dar la teatru sînt anume reguli admise de toți, care te ajută să te descurci prin analogie.

Spectacolul ce se arăta ochilor lui Théodore, ca și cum l-ar fi urmărit din groapa orchestrei, nu ținea de nici o regulă cunoscută lui, îl aducea dintr-o dată într-o lume nici măcar bănuită de muschetarul regelui, unde raporturile statornicite i se păreau tainice și unde fiece cuvînt rostit presupunea cunoștințe pe care nu le dobîndești în licee, nici în atelierele pictorilor. Adăugați la aceasta peisajul fantastic, luminile fumegînde, conștiința primejdiei, teama de-a se da de gol și neputința de-a se apropia îndeajuns ca să deosebească mai bine obrazul oamenilor, priveliștea ce-o avea din locul în care se găsea, ciudățenia sentimentelor ce căpătau glas, cuvintele necunoscute al căror înțeles era anevoios nu numai din pricina rostirii picarde...

Se aflau acolo, socotind mai bine, vreo cincisprezece oameni, care păreau să fi țîșnit din potecile împrăștiate de jur împrejur ca razele

unei stele, pentru a se îndrepta spre centrul ei luminat. Unii ieşeau mai înainte, cu lumina în faţă, alţii rămîneau în umbră, şi poate că erau chiar mai mulţi decît arătau să fie la început, douăzeci – mai ştiu eu ? – judecînd după trosnetul crăcilor, după fişîitul tufişurilor. Bolta sprijinită de copacii înalţi, ăcele pinului sub picioare, lumina strîmbă pe chipurile oamenilor şi pe frunzişul care părea plumburiu, fumul torţelor... La început, Géricault îşi cam bătuse capul pînă să se descurce în dezordinea asta şi să priceapă că era acolo nu întîlnirea întîmplătoare a unor adversari de ocazie, care se înfruntau, ci o întrunire organizată şi, cum se părea, condusă, cu învoirea tuturor, de către unchiaşul din strada Cairo, sau care se dădea ca atare, al cărui obraz, aici, unde lumina îi scotea la iveală bărbia încreţită de grăsime, luase un aer solemn, mai ales cînd unchiaşul, cu pălăria în mînă, întindea un deget către cel căruia îi dădea cuvîntul. Unele cuvinte se pierdeau, altele se ridicau ca o adiere de vînt. Puteai să vezi că nu există nici o înţelegere între mulţi dintre oamenii aceştia, avînd cîteodată unii faţă de ceilalţi izbucniri neaşteptate, pe care ceilalţi le potoleau. Erau oameni din stări diferite, fiecare cu altă înfăţişare, unii purtînd mantale şi pălării, ca orăşenii înstăriţi, alţii părînd să fie militari în haine civile, cîţiva mirosind a negustori sau avocaţi ; apoi, oameni înveşmîntaţi în mizeria lor, cu diversitatea nesfîrşită a ţoalelor sărace, în care se amestecau satul şi atelierul, şapca cu cozoroc ridicat, pălăria pocită, tichia cu moţ, salopeta... în sfîrşit, vesta pătată de ghips a zidarului alături de şorţul de piele al boiangiului, zeghea ciobanului, pelerina vizitiului, anteriul preotului, şi ăstălalt, zilerul, cu picioarele în galenţi, numai cu o jiletcă pe dinsul, ţinîndu-şi surtucul la subsuoară ca să nu-l tăvălească pe-aici nici măcar în ceasul acesta tîrziu, şi ăştia de colo, ce-or fi ? Ţesători, nici vorbă ; oameni de toate vîrstele, mai scunzi şi mai înalţi, într-un hal făr-de hal, unul purtînd o bucată de postav pe umeri, în chip de manta, alţii în zdrenţe, cum se văd la sperietorile de ciori... Şi mai era unul, încălţat în ciubote cu carîmb înalt, un flăcău voinic, din spusa căruia Théodore înţelese că vorbea în numele celor de pe malul riului, rămaşi luni de-a rîndul fără lucru, al celor care duc cărbunii la vale, către Abbeville, cu pluta, sau încărcături de cărămidă şi piatră cu luntrea, de-a lungul canalului. Bonaparte sau Ludovic cel Gros [1] – care din ei le va da să mănînce mai mult ? Dar omuleţul pirpiriu, cu pieptar de mătase, pălărie lată şi manta cu glugă, ridică braţele burzuluindu-se :

[1] Ludovic al XVIII-lea.

– Na, uite cum sînteţi voi ăştia, nu vi-e gîndul decît la mîncare !

Nu i se dăduse cuvîntul. Domnul Joubert i-o spuse cu oarecare asprime. Un avocat ar trebui să ştie să nu întrerupă pe altul... Poporul are drept... Şi avocatul se răţoi, dînd din mîini :

– Poporul ! La Arras poporul îl aşteaptă pe împărat !

Omul de pe malul rîului îi întoarse vorba pe limba lui picardă şi Théodore nu înţelese, dar cîţiva izbucniră în rîs, ţinîndu-se de şale. Avocatul din Arras trebuie să fi priceput, judecînd după mutra lui mînioasă. Dintr-o dată, harţa se încinse în partea cealaltă, unde o voce groasă, dar nu îndeajuns de limpede, rosti cuvinte care n-ajunseră pînă la Géricault.

– Trebuie să recunoşti, mă înţelegi – strigă chiar de lîngă muschetar unul ce nu se vedea bine în lumina firavă – cum vrei să găseşti de lucru, cînd ţăranii toţi fac pe ţesătorii ?

Hotărît, nu era uşor să-i faci să vorbească pe rînd. Atunci, domnul Joubert dădu cuvîntul unui bărbat fără vîrstă, slab, cu faţa roasă şi încreţită ca pămîntul cu care se măsurase toată viaţa. Nu era decît pielea şi oasele de el, şi poate că ţoalele îi erau mai ponosite ca ale celorlalţi.

– *El roué comme Napolion* [1] – zise el, şi avea un glas trist şi răguşit – e tot aia... E ca jocul de-a popicu-n c...

Bernard, se vede, îl cunoştea, căci veni lîngă dînsul, şi cînd celălalt rostea cuvinte cărora nici chiar cei din Arras sau din Béthune nu le prindeau tîlcul, îl ajută, tălmăcindu-le în franţuzeşte pentru domnul Joubert. Era un zidar din Ponthieu, atît de sărac, încît la patruzeci şi trei de ani – cum, n-avea decît patruzeci şi trei de ani ? – rămăsese flăcău. N-avea vreme să facă pe ţesătorul, n-avea nici muiere sau copii să-i dea la torcătorie, dar, cu Napoleon sau cu regele, un lucru ştia: sînt ăi de au pămînt, care te fac să crăpi de foame, iar acum douăzeci-douăzeci şi trei de ani oamenii se uneau cînd domnişorii, avocaţii de la Amiens sau de la Arras, veneau să-ţi spună că se vor împărţi moşiile, dîndu-se pămînt unora şi altora, pentru că, vezi, noi o ştiam bine, de-ndată ce-ai să ai şi tu o fărîmă de pămînt, are să-ţi trebuiască asta, are să-ţi trebuiască aia – ce-ai să te faci dacă dă vreo boală peste tine ? De unde bani de sămînţă ? Atunci cazi din lac în puţ, te vîri în datorii, şi pînă la urmă chiaburii au să te pună să le munceşti pămîntul... D-aia trebuia ca pămîntul să rămînă laolaltă, ca un avut al comunei, să-l stăpînească toţi, şi atunci nimeni n-ar mai putea să ţi-l ia.

[1] Regele sau Napoleon.

Avocatul din Arras vru să explice că acesta era un punct de vedere înapoiat, că revoluția și imperiul, pe bună dreptate... Dar n-avea el cuvîntul. Îl avea tocmai un torcător de in, un găligan aprig la vorbă, ale cărui spuse se băteau cap în cap. El era pentru Napoleon, dar numai cu o condiție : să se facă o reformă a societăților populare. Nu s-ar ajunge niciodată la o înțelegere dacă în același timp ai sta să-i asculți pe țărani, pe țesători, pe zidari, pe avocați, pe diriginții de poștă, pe zileri. Dar, mai întîi de toate, trebuia neapărat să fie izgoniți nobilii, să se înceapă întotdeauna cu izgonirea nobililor.

– Și cine-i ăl de i-a adus iar – strigă o voce mînioasă – dacă nu împăratul tău ?

Torcătorul însă îi da înainte :

– Întoarcerea lui Napoleon... să vedem ce se mai întîmplă – și arăta cu mîna înspre Poix – fug aristocrații, numai că poporul nu poate avea încredere în nimeni decît în el însuși, și atunci, dacă ne-am strînge ca odinioară în societăți, ca să controlăm ce se întîmplă, să ne ridicăm glasul, să denunțăm abuzurile...

Cei mai mulți dintre ascultători erau prea tineri ca să știe ce au fost societățile populare și îl întrerupeau pe torcător punîndu-i întrebări. La ce sînt bune societățile astea ? Cine intră în ele ? Și torcătorul vorbi de societatea populară din tîrgul său, în care teslarii, judecătorul de pace, zilerii, un circiumar, negustorii de oi și de vite, învățătorul, morarul, dulgherii, unul de făcea acoperișuri de paie, măsurătorul de pămînt, dogarul, rotarul, doi croitori, geamgiul, potcovarul, agricultorii și argații lor, cioplitorul de piatră, zidarii, cizmarul – toți se aflau de-a valma cu jandarmii, popii răspopiți, colțunarii, controlorul magaziei de sare, agenții silvici, hangiul, un berar, perceptorul, pălărierii și bărbierii. Îi curmară șirul cu rîsete : toată lumea, ce mai încolo-ncoace ! Nu, nu toată lumea, numai patrioții ! Dar dacă avocatul din Arras, care le zicea acestor societăți „cluburi", arăta să fie într-un gînd cu torcătorul de in, cuvîntul „patriot" în auzul celor mai mulți parcă mai pierduse din greutatea lui după douăzeci de ani și mai bine, sau cel puțin își schimbase înțelesul, căci vreo doi-trei dintre cei mai jerpeliți izbucniră, zicînd că nu de asta le arde acum, de patrioți... ci vor să știe dacă au să rămînă mereu robiți la stăpîni, cu cărțulia ceea, o adevărată năpastă, priviți ca niște derbedei cînd părăseau fabrica fără să-și fi plătit datoriile, avansurile patronului pînă la o para... Iar unul din ei strigă :

– Napoleon, asta înseamnă pîinea la treizeci de gologani, ca în 1812 !

Văzură atunci ieşind în lumină un bărbat într-o redingotă lungă, cu mustaţă căruntă, sprijinindu-se într-un baston şi, pentru dînsul, domnul Joubert ceru să se facă tăcere :

– Cetăţeni... începu acesta şi părea tulburat, vocea îi era răguşită... Tuşi niţel şi mai zise o dată : Cetăţeni...

Era un om de vreo cincizeci şi cinci de ani, fost ofiţer al republicii, unul dintre aceia pe care ea îi ridicase din rîndul soldaţilor. Călăraş în regimentul reginei, apoi, în 1786, soldat în al 45-lea de linie, avea douăzeci şi nouă de ani la căderea Bastiliei. Era sergent-major cînd s-a însurat, în '92...

Se auzi unul strigînd :

– Ăsta s-a apucat să-şi povestească viaţa !

Domnul Joubert potoli cu mîna murmurul adunării şi pofti pe militar să urmeze :

– Cînd s-a născut fiică-mea cea mare, în '93, nu eram acolo... Vreme de şapte ani făcui toate campaniile Republicii, şi de la Fleurus [1] la Wetzler [2] mi-am cîştigat galoanele de căpitan, în al 2-lea regiment de infanterie... cu armata de la Sambre-et-Meuse, precum şi cu aceea din Vandeia, sub comanda lui Lazare Hoche [3]. Ca şi dînsul, noi, ofiţerii lui, ne împotrivirăm totdeauna cînd ni se cerea să facem pe jandarmii şi ştiurăm să potolim pe oricare dintre noi care ar fi vrut să se ridice împotriva guvernului. Nevastă-mea veni după mine, de la Béthune, de unde-i neamul ei, tocmai în Westfalia, şi acolo născu un băiat în '97. Ca şi Hoche, mort la Wetzler, în împrejurări asupra cărora nu s-a făcut niciodată lumină, noi vedeam în tînărul general al armatei din Italia un republican, şi inimile ni se înflăcărau auzind de izbînzile sale...

O parte din acest discurs se pierdu pentru Géricault, pentru că drept în faţa lui cîţiva oameni îşi apropiaseră capetele, flecărind în picarda lor şi acoperind cu o şuşoteală înfundată glasul vorbitorului. O chemare la ordine îi împrăştie, făcîndu-i să tacă.

– Brumar – urmă celălalt – a fost o lovitură de necrezut, libertatea se găsea dintr-o dată iarăşi pusă în discuţie. Armata vota pe vremea ceea : am votat împotriva Consulatului. Pînă aici totul era limpede.

[1] Localitate în Belgia, unde a avut loc în 1794 o bătălie între trupele austriece şi franceze.

[2] Localitate în Prusia, unde a avut loc în 1796 o bătălie între trupele austriece şi franceze.

[3] General care a comandat una din armatele revoluţiei franceze împotriva răsculaţilor regalişti (1768—1797).

Patrioții, nu v-ar fi trecut prin minte ce erau patrioții. Cînd m-am însurat cu Aldegonde la Béthune, dușmanul era acolo, la trei pași... Socru-meu, Machu, era prieten cu Joseph Lebon [1] și cu Darthé [2]. Astăzi, cei care se leapădă de tot ce-au gîndit atunci aruncă asupra acestor doi oameni răspunderea pentru cele întîmplate în țară... L-am cunoscut pe Darthé. Acela, da, era un patriot ; a murit vîrîndu-și un pumnal în piept, chiar înaintea tribunalului care-l osîndise. Asta s-a întîmplat pe cînd mă aflam în Westfalia și cam tot atunci s-a născut Frédéric...

Povestea lucrurile alandala : ajunsese la întîmplări petrecute cu doi ani mai tîrziu – de ce se întorcea îndărăt ? Pe scurt, acest republican, acest om de treabă, deși nu se împăca de fel cu stăpînirea lui Bonaparte, rămase în armată pînă ce Napoleon se făcu împărat – și atunci, din nou, votă împotriva imperiului. De data asta trebui să părăsească armata cu gradul de maior. Făcuse negoț : trebuia să-și hrănească familia, care crescuse cu încă un fiu născut în 1805. Un prilej se ivi : iată-l așezat în Italia, Italia franceză, în departamentul Marengo, nume care-i amintea de tînărul Bonaparte și de visurile dinainte de trădarea acestuia. Orașul se chema Alessandria-della-Paglia, căruia îi zicem Alexandria. La început treburile au mers bine. A căpătat furnituri pentru armată. Apoi, după criza din 1811, tirît de nenorocirile timpului, după ce pierdu și clientela din armată, ajunse la faliment. Era pe vremea pîinii la treizeci de gologani, cînd și-i repatriase pe ai săi, aducîndu-i la Béthune, locul de baștină al nevesti-si, și țara părea să consfințească propria lui ruină cu aventura în care împăratul tîrîse Franța.

– Cetățeni, în 1812, pîinea la treizeci de gologani a fost o groaznică năpastă pentru popor, dar în 1813, cînd am văzut întorcîndu-se soldații din Rusia... cînd veștile din Germania ne-au adus certitudinea prăbușirii militare... cînd am întîlnit foști camarazi din bătăliile libertății, care ne aduceau certitudinea înfrîngerii... cînd oștile străine amenințau iarăși hotarele noastre...

– Ei, și ce-ai făcut ? îi strigă unul. Te-ai băgat iar în armată ?

Fostul ofițer clătină din cap.

– Am făcut și mai rău, zise el. Pe fiu-meu, care avea șaisprezece ani în zilele bătăliei de la Leipzig, l-am dat împăratului ! A intrat în

[1] Membru al Convenției, executat în 1795.

[2] Unul din conducătorii mișcării babuviste. Judecat o dată cu Babeuf și condamnat la moarte.

al 2-lea de linie, regimentul pe care eu îl părăsisem ca să nu-i slujesc lui Bonaparte, trădător al republicii. Era sergent la șaptesprezece ani, cînd aliații trecură granițele noastre. S-a purtat ca un erou la Besançon, unde s-a bătut corp la corp cu grenadirii unguri. Dar cînd Franța e vîndută, cum să mai rămîi în armată? În toamnă a cerut să fie lăsat la vatră și se găsea la noi, la Béthune, într-un concediu de șase luni, cînd se zvoni pe-acolo că împăratul s-a întors. Ne-a părăsit duminică. Acum trebuie să fi ajuns la Paris, ca să-l vadă pe Napoleon la Tuilerii. N-a șovăit, și bine a făcut: Napoleon se întoarce, trebuie să punem iar mîna pe arme... V-o spun eu, eu, care timp de zece ani am simțit ca o rană în suflet refuzul de-a purta armele care nu erau în slujba poporului! Cetățeni, să nu fiu înțeles greșit: nu sînt împotriva societăților populare, de care camaradul acela vorbea adineauri, dar ce pot face societățile populare fără arme? Napoleon se întoarce. El va fi ceea ce poporul va face dintr-însul. Dar, numai dacă poporul are arme...

Tărăboi ce izbucni atunci mai rar!

Arme? Arme? Iar să ne batem? Și împotriva cui? A englejilor, a nemților, a rușilor? Unul strigă:

– Poporul nu vrea să se bată, ci să mănînce!

Mulți dintre oamenii aceia îi priveau cu neîncredere pe militari. Și au spus-o fățiș, fiecare așa cum îl tăia capul. Oricum ar fi, se săturaseră pînă-n gît de războaiele ce se țineau lanț.

Théodore se pierdea în vălmășagul acestei dezbateri. Ghemuit în spatele tufișului, fără să aibă de ce se sprijini, își lăsă un genunchi pe pămînt, stîrnind un fîșiit de frunze strivite. Rămase nemișcat. Mîna i se chirci pe frunze mari, la o palmă de pămînt, moi și răcoroase, și simți sub degete, în inima lor, florile. Ce-or fi astea? Ciuboțica-cucului, nici vorbă! Nu puteau fi altele. Și le închipui viorii, cu inima galbenă. Le strînse în palmă, frămîntîndu-le, și deodată simți o arsură: urzici. Au și icșit, atît de timpuriu, scîrboasele!

Nu auzea nici pe jumătate din ce se spunea. Era nevoit să refacă în minte multe lucruri, luîndu-se după o vorbă, apoi cuvintele picarde îl puneau în încurcătură, ca și acelea, multe, în jargonul tehnic al meseriilor. O întreagă istorie cu cizmarii, de pildă, privind lipsa de lucru din zilele acestea, față de vremea cînd era atît de mare nevoia de cipici și de ciubote pentru armată, încît nici cuie nu mai găseau, și nici să lucreze pentru populația civilă n-aveau voie... apoi urmă ciorovăiala între cei de la Abbeville, parc-se, în legătură cu prețul nădragilor strîmți de aba și a celor albi de madipolon, unul din vorbitori

dîndu-se în Bernard, pe care îl știau ca pe un slujbaș al fabricii de postav... Și altă ceartă, cîțiva tăgăduind unuia preot dreptul de-a se afla printre conjurați, cu toate că făcuse parte din Adunarea Constituantă de la '89, apoi cuvîntarea pe care o rosti preotul...

Dar lucru într-adevăr straniu e că se petrecea în Théodore o schimbare adîncă, anevoie de explicat, și care nu putea fi pusă pe socoteala cuvintelor auzite, a greutății argumentelor, a vreunui gînd încolțit și crescut în mintea lui. Era așa, ca o lunecare de umbre pe dinăuntru și doar un imbold care îl mîna în neștire. La început nu luă în seamă această schimbare, lăsîndu-se în voia ei, apoi simți, fără a cugeta încă la ce se întîmplă cu dînsul, că nu i se mai poate împotrivi.

Așa se petrec lucrurile la teatru, și el era la teatru ; vezi o dramă sau o comedie, nu tu i-ai ales urzeala, ești prins de intențiile autorului, el te conduce fără să știi unde. Te lași dus, poate pentru că ți-ai plătit locul, dar accepți ca lucrurile să fie așa cum îți sînt înfățișate, ca să poți urmări piesa mai departe, cu toate că ai și tu părerile tale și că în viață te-ai da de partea cîrpănosului împotriva risipitorilor, de partea familiei cu scaun la cap împotriva smintelii îndrăgostiților. Ca să poată urmări ce se întîmplă aici, trebuia ca Théodore să se fi hotărît într-un chip sau altul de partea cui era, și să-l fi tras ața de partea actorilor acestora împotriva celorlalți. Și iată unde lucrurile luau o ciudată întorsătură în sufletul acestui muschetar al regelui, acestui Don Quijote al vechii lumi dusă pe copcă : totul se petrecea în mintea lui la fel ca în acele dialoguri de teatru în care personajele se ciocnesc între ele, ca și cum el ar fi trecut de partea lui Napoleon, ca și cum grija lui era ca poporul de jos, năpăstuiții aceștia, preotul acesta, burghezii, zilerii, toți să priceapă rolul nou pe care avea să și-l ia împăratul... Se temea ca nu cumva piesa să se termine altfel de cum dorea, întocmai ca spectatorii aceia de la cucurigu, care abia se țin să nu strige eroului de pe scenă că trădătorul e în spatele lui, care mor de necaz cînd regina nu vrea s-audă de dragoste și care ar vrea să schimbe mersul istoriei, pentru ca Titus s-o ia de nevastă pe Berenice [1]... Nu, Napoleon nu aducea neapărat războiul, dar aducea cu siguranță destrămarea acestui univers absurd, de care îl lega uniforma roșie — și numai ea, uniforma asta pe care și-o putea smulge de pe dînsul, uniformă urîtă de oamenii din popor, ca și de Carolina...

[1] Personaje din tragedia lui Racine : *Bérénice.*

Oricum, întoarcerea împăratului însemna fatalitatea dată peste cap, un brînci dat orînduirii celor puternici, era începutul unei alte vieți, al cărei freamăt îl simțise aici, în furnicarul acesta de destine fără speranță, printre acești oameni săraci, de o sărăcie cum într-adevăr n-o văzuse și nici n-o bănuise vreodată. Unde locuiau ei, cum arătau nevestele lor, cu ce preț monstruos își plăteau pîinea de care vorbeau cu o neliniște atît de nouă pentru Théodore ? Și-i era teamă ca nu cumva năpăstuiții aceștia să nu înțeleagă prilejul rar ce le ieșise înainte și să lase să le scape norocul printre degete... Se simți deodată pătruns de această idee a teatrului, că se află la teatru, că se bucură de luminile scenei, de iscusința autorului, de jocul actorilor și, asemeni unui copil, i se făcu teamă că vraja are să se sfîrșească, că îndată ce va cădea cortina se va găsi iar cu ideile dinainte, cu credințele sale obișnuite, că, în sfîrșit, totul are să fie ca și cum piesa n-ar fi fost, pierind o dată cu emoția rară pe care ți-o pricinuiește un gest, un cuvînt, noblețea unei fraze... Îi era teamă ca toate să nu fi fost decît teatru, simțea în el o dorință deznădăjduită de-a crede mai departe, de-a nu se mai despărți de acest univers fantastic, luminat de făclii înfipte în pămînt, sub pinii înalți și strîmbi, deasupra unei fortărețe și-a unui cimitir, la cotitura unei văi picarde, în timp ce prinții, garda lor și muschetarii dormeau acolo în întuneric și sfîrșeală, ca niște dobitoace fără minte, fără conștiința dramei adevărate, iar caii prin staule, șoproane și grajduri se mișcau încetișor pe paiele lor, sleiți și resemnați să pornească a doua zi la drum.

*

Dumnezeule, voi face oare iarăși ceea ce nu se cade, dar cum să te împotrivești ? Știu că autorul nu trebuie de fel să se bage și, mai puțin încă, să aducă anacronismul propriei sale vicți, dar ce să-i faci ? Ispita e prea puternică. Nu mai spun că această amintire mi-a venit – puteam s-o opresc ? – dintr-un ungher întunecat al memoriei, pe cînd îl vedeam pe Théodore Géricault în desișul povîrnit, pîndindu-i pe conjurații din Poix. E o întîmplare pe care nici chiar atunci, a doua zi, n-am istorisit-o nimănui, căci abia-abia dacă-i o întîmplare : mai degrabă un tablou, o impresie reținută în treacăt.

Aveam douăzeci și doi de ani, ba nici atît, pentru că era în primăvara sau pe la sfîrșitul iernii lui 1919, și mă găseam pe-aproape de Sarrebruck. În minele din vecinătate izbucniseră greve și vînătorii batalionului meu făceau paza acolo. Ofițerii care se duceau să vadă cum stau lucrurile m-au luat într-o seară cu dînșii pe dealurile acelea,

[illegible]nic să fi fost către Voelklingen, dacă-mi aduc bine aminte. Revăd [illegible]ntrarea minelor de huilă, puțul, corfa, ascensorul. Înnoptase. Oamenii de gardă în posturi erau vînători pe care-i cunoșteam, îi văzusem în vizita medicală, pe unul din ei îl îngrijisem cînd făcuse o pneumonie. Soldații, ca și ofițerii, niște băieți nepăsători, și-apoi le era leha-mite pînă-n gît de războiul pe care ocupația acestui ținut nu prea vesel îl lungise și mai mult. Vremea se răcise binișor – un frig la fel cu cel din noaptea de la Poix – oamenii vorbeau, fără să se codească, despre toate : cel mai important lucru în viață era să zici albastru-cireașă sau verde-coacăză în loc de roșu, apoi fanfară în loc de muzică. Vedeam însă bine că însăși ușurința asta ascundea o neliniște. Și, cum stăteam așa, iată că ne cheamă. Ne cheamă, e doar un fel de-a vorbi. Echipa de noapte refuza să coboare în mină, fiindcă cei care tocmai ieșiseră spuneau că în galerii s-a produs nu știu ce anume, pe la schelărie, niște infiltrații... în sfîrșit, oamenii aceștia erau în fața puțurilor, cei care veneau de jos acoperiți de colbul negru al adîncimilor, și ceilalți, gata îmbrăcați de lucru, toți cu brațele încrucișate. Strigătele contramaiștrilor, inginerul german care alerga de la unii la alții, încercînd – cel puțin așa părea – să împace lucrurile, ofițerii francezi amenințători, ostașii, vreo treizeci, cu pușca la picior... Ce căutam eu acolo ? Înțelegeam foarte puțin toate acestea, nu văzusem în viața mea o mină, nici în Franța. Muncitorii... așa ceva nu intrase în preocupările mele de pînă atunci. Vorbeau între dînșii, delegatul lor răspundea pe un ton repezit căpitanului care-i punea întrebări (și pe căpitan îl cunoșteam, jucam bridge cu el), cînd un sublocotenent îmi suflă la ureche :

– Doctore, ia te uită la mutrele astea de boși [1] !

Nu pricepeam nimic din ce se spunea, mai întîi fiindcă minerul vorbea o nemțească, alta decît cea pe care o învățasem la școală, nici măcar nemțeasca domnișoarelor din Sarrebruck... și apoi, interpretul care-i traducea căpitanului rezuma trei minute de mînie, țișnită în fraze scurte, una după alta, printr-un simplu : „Zice că e primejdios", morfolit între dinții săi de lup, sticlind în obrazul posomorît de sub cască. Căpitanul se juca cu bețișorul său de trestie, lovindu-și cizmele, tare plictisit. „Cînd vă duceți la dame, să nu uitați niciodată bastonul", zicea comandantul pieței din Sarrebruck, generalul Brissot-Desmaillets, care-l citise pe Nietzsche [2].

[1] Prescurtare din *alboche* (pronunță *alboș*), expresie argotică pentru a numi pe germani.

[2] Filozof idealist german (1844—1900).

Nu era om rău. Nu-i plăcea să se bage în încurcături.

– Ei, dar cum vine asta ? Sîntem învingători sau nu ? Franța are nevoie de cărbune. Nu vreau să știu de altceva...

Nu intru în amănunte.

Se aflau acolo înghesuiți de-a valma, cu umerii aproape lipiți unii de alții, cu brațele goale, oamenii aceștia, zidul acesta de carne, mîiind... Și ochii lor, cuvintele zvîrlite în aer... Dintr-o clipă într-alta lucrurile puteau lua o întorsătură cum nu se poate mai rea. Dacă ai noștri ar trebui să tragă... fiindcă așa ceva nu se discută, eu mă aflam într-o tabără și nu în cealaltă. Nu-i pe alese. Atunci, în acea clipă, am simțit în mine ceva, parcă o spaimă, sentimentul ce trebuie să-l fi năpădit pe muschetarul Théodore Géricault în spatele cimitirului, acolo, în Pădurea Copăceilor... Atunci am simțit în inimă, dintr-o dată, că necunoscuții aceștia aveau în seara aceea dreptatea de partea lor, ei, a căror împotrivire scotea la iveală tot ce era măreț și nobil în om... Și atunci noi ? Noi !

Noaptea trecu fără să se întîmple nimic grozav sau deosebit. Oamenii n-au coborît în mină. De data asta nu i-a silit să coboare. „Multă zarvă pentru un fleac", îmi zicea, pe cînd mă întorceam acasă, micul sublocotenent care îmi arăta fotografia unei fete din Bischwiller, tîrg din Alsacia, pe unde trecuserăm înainte de-a veni în bazinul Saar. Fata, ținînd o pisicuță lipită de obrazul ei, avea guler și manșete de blană. „Dacă le-om ceda așa, cu una cu două, nu vor mai avea pic de respect pentru noi." Despre cine-i vorba ? A, minerii ? Ajuns acasă, m-am apucat să citesc, mi-aduc aminte, *Der Golem,* un roman nemțesc din vremea aceea, pe care mi-l recomandase cel mai bun librar din Sarrebruck. Apoi, nu mă mai gîndii la întîmplarea cu minerii. Nu făcea să-ți bați capul, iar de povestit n-aveai ce.

Să nu-ți vină să crezi : tîrziu, mult mai tîrziu, am avut impresia că noaptea aceea a tras greu în viața mea. O fi. N-am lăsat să se vadă. Așa era romantismul nostru, al tinerilor de pe-atunci. Nu puteai să-l dai pe față, ia gîndiți-vă : tocmai îmi sosise de la Zürich al treilea număr din *Dada*[1] – ceea ce mă sălta în ochii ofițerului de la Biroul 2 – și în paginile revistei se găsea un poem al meu, bine întors din condei, o sută de versuri care se terminau cu... a, nu, nu era acela,

[1] Revistă literară în care a apărut manifestul mișcării literare dadaiste, mișcare decadentă, suprarealistă, care proclama ruptura dintre gîndire și expresie.

[illegible] altul, scris atunci, în mahalaua Burbach din Sarrebruck, acolo, lîngă uzina metalurgică, în sfîrşit, poemul care se termina cu :

Frumuseţea, singura virtute
Ce-şi mai întinde mîinile curate...

Dar ce caută aici toate astea ? Luîndu-mă cu vorba, am pierdut şirul acelei dezbateri din martie 1815, după ce apucai să spun ceva, şi mă întorc unde-am lăsat-o, încă şi mai năucit decît Théodore Géricault, muschetarul regelui.

*

Unul, poate că torcătorul de in de adineauri, pomeni într-un fel mişcător de Franţa, plimbînd înaintea ochilor ameninţarea unei noi invazii, din nou patria în pericol, şi-atunci, un agricultor dintr-un sat de lîngă Abbeville, îi zice Saucourt, prinse să vorbească despre prusaci şi despre sutele de raţii de furaje, adică de nutreţ din mazăre, măzăriche şi bob sălbatic, despre raţiile de paie şi fîn, pe care locuitorii trebuiră să le predea năvălitorilor, şi care au rămas în sarcina comunei, fără a mai vorbi de raţiile pentru întreţinerea ofiţerilor şi soldaţilor, socotiţi la un franc soldatul şi cinci franci ofiţerul, bani ce nu s-au mai întors în punga oamenilor, şi vezi că parşiveniile astea nu se hrăneau cu măzăriche de paişpe gologani baniţa... Apoi caii de corvoadă... Toate astea cine-o să ni le plătească ?

Se auzi atunci hohotul de rîs al zidarului, care, vorbind pe şleau, zise că lui n-are cum îi lua nici caii, nici fînul, neavînd de nici unele, afară de mistria lui şi, pe deasupra, datorii ca şi comuna Saucourt... N-au decît să se descurce proprietarii cum or şti ! De unde nu-i, n-ai ce lua !

Domnul Joubert se străduí să-l facă să priceapă că asta înseamnă să nu vezi mai departe de lungul nasului : căci, pînă la urmă, comuna – adică tot omul, ziler, zidar, ce-o fi – are să plătească micilor proprietari datoriile prusacilor... Dar celălalt îi întoarse vorba scurt, arătînd că nu vede pentru ce-ar fi aşa, că rău ar face comuna plătind, şi că în ochii lui, datoriile din vremea invaziei, cît şi bănetul scos în ultimele zile de Napoleon, au îndoit birurile comunei, intrînd toate în buzunarul regelui : toţi o apă, nişte jefuitori. Însă despre partea lui, nu crede că s-ar putea ieşi cu faţa curată din tărăşenia asta, cum zicea torcătorul de in, cu arme sau fără arme, cu societăţile populare în care judecătorii, proprietarii şi patronii ar sta cot la cot cu maţe-

goale. Ceea ce le trebuia zidarilor sînt întovărăşiri de zidari, zilerilor întovărăşiri de zileri, ţesătorilor de ţesători. Un lăcătuş din Vimeu sări gălăgios, dîndu-i dreptate şi zicînd că politica e treaba domnişorilor. Se vedea cît colo că şi alţii erau într-un gînd cu aceştia.

Avocatul din Arras spuse că întovărăşirile sînt potrivnice nu atît legilor imperiului, cît însăşi Constituţiei republicane. Republica este pentru libertatea muncii şi ea interzice asocierea calfelor, ca şi a patronilor. Le zicea toate frumos, cu multe înfloriturí, şi libertatea i se învîrtea în gură ca o pietricică rotundă pe plajă într-o zi de furtună. Aici toată lumea se amestecă în dezbatere : se atinsese ceea ce era buba sîngerîndă a celor mai mulţi dintre ei, deşi necazurile unora nu erau şi ale altora. Théodore se zăpăci de tot. Nu ştia ce e livretul de care se vorbea atîta, nici ce sînt alea sfaturi ale corporaţiilor, nici birourile de plasare. Nu înţelese nici pentru ce avocatul striga aşa de tare că societăţile de binefacere, obştiile de într-ajutorare, pe care le voiau toţi în locul cluburilor, nu erau decît un tertip viclean pentru a ocoli legea – nu înţelese nici ceea ce înseamnă, întocmai, *o asociaţie,* cuvînt vînturat într-una şi părînd să fie învinuirea cea mare împotriva lucrătorilor răzvrătiţi.

– Pe noi ceştialalţi – strigase zidarul – să văd cine o să ne oprească să ne unim !

Un dulgher îi ţinu isonul.

– Bineînţeles – zicea omul din Arras – pe voi ăştia, zidarii şi dulgherii, nu vă poate nimeni împrăştia. sînteţi laolaltă, trudind pe acelaşi şantier... Vă uniţi la locul de muncă... dar...

Era un punct în jurul căruia cădeau la învoială toţi, ţesători, lăcătuşi, zidari, zileri, împotriva celorlalţi, şi anume că nu aveau ce face cu politica, ceea ce nimicea pînă şi ideea societăţilor populare, asupra căreia avocatul şi torcătorul de in se găseau la unison. „Aici e vorba de leafă, iar nu de rege sau de împărat", se auzea. Un alt subiect îi despărţea de o bună parte dintre conjuraţi : urau maşinile. Théodore se pierdea tot mai rău în acest noian de expresii tehnice, pe cînd domnul Joubert încerca să-i potolească pe ţesători, făcîndu-i să priceapă cum stau lucrurile. Cît priveşte asociaţiile, s-ar fi zis că acest cuvînt le arde gura, că învinuirea asta le stîrnea greaţă... Asociaţie, asociaţie, ei bine, în orice caz, revendicau toţi dreptul de a se asocia. Aici torcătorul era împotriva avocatului. Cum şi în ce fel intrase dihonia în ei. Îl bruftuiau pe Bernard, care încerca să-i împace : lasă că te ştim noi, ziceau, amintind că era slujbaş de-al lui Grandin, noul stăpîn al fabricii de postav. De ce-ar avea ţesătorii încredere în el ? În ianuarie

Grandin chemase jandarmii să împresoare o casă în care se strînseseră mai mulţi dintre dînşii – cum aflase asta ? Printr-un spion de-al său, desigur, şi nici măcar nu fusese vorba de-o asociaţie, dar faptul că s-au găsit patru sau cinci ţesători laolaltă era de ajuns pentru patron şi poliţie : i-au arestat, învinuindu-i că aveau de gînd să facă o asociaţie ; doi s-au ales cu cinci zile de închisoare, pe unul îl mai ţine şi azi ca să-l trimită la urma lui... Na, să vedem dacă acum, că s-a întors Mărunţelu cel Tuns, are să se schimbe ceva ! Guvernele trec, dar fabricanţii rămîn. E de ajuns doar să-ţi treacă prin cap să faci o asociaţie, şi te trezeşti pus sub controlul poliţiei secrete şi al prefecturii, doi ani, trei ani, cinci ani... Chiar dacă între timp ţara e sub prusaci sau sub marchiji... Şi-apoi, nici să schimbi stăpînul n-ai cum, pentru că în livret el îţi trece zilele de lucru plătite, fără să mai stai la tocmeală, şi tot el scrie cît are să-ţi mai dea sau cît i-ai rămas dator din arvună... Du-te pe urmă şi dovedeşte că te înşală !

– Trebuie într-adevăr – izbucni avocatul din Arras – ca raporturile între stăpîn şi calfă să fie puse sub semnul bunei credinţe ! De altminteri, în faţa legii, stăpînul e crezut pe cuvînt în ce priveşte totalul simbriei cuvenite, suma plătită pe anul încheiat şi banii daţi înainte pe anul în curs...

– E crezut ? sări unul dintre ţesătorii din Abbeville. Şi pe mine cine mă crede cînd spun că mă fură ?

Abia atunci, într-o singură clipă, lui Théodore îi trecu prin minte ceea ce se petrecea acolo, simţi în el parcă o zvîcnire din adîncuri, ceva ca o izbitură, ca o rană. Gîlceava asta între oameni îndeajuns de apropiaţi totuşi unul de altul de vreme ce au venit împreună la această întîlnire de noapte, cu primejdiile ei, cu speranţa ce trebuie s-o fi avut fiecare că din adunarea lor ar putea ieşi vreun lucru bun, vreo faptă în orice caz, gîlceava asta, mai întîi, nu era pentru dînsul decît o greşeală nesăbuită, întocmai ca a lui cînd intrase în escorta regelui, greşeală pe care prezenţa sa neştiută o scotea şi mai mult la iveală. Dintru început, fiecare din oamenii aceştia, prin cuvintele lui, nu făcuse decît să-şi arate propriile sale limite în ochii neştiutorului, a spectatorului nepoftit. Nici unul nu spunea într-adevăr bine ceea ce ar fi trebuit să spună, pentru ca piesa să fie construită cum se cuvine, sau, barem, ca să joace în ea rolul de căpetenie. Chiar şi cuvintele sfidătoare ce şi le zvîrliseră, ca şi neîncrederea unora faţă de ceilalţi, păreau să arate voinţa tuturor de a găsi împreună ceva, nu ştiau ce anume, dar în orice caz un adevăr peste măsură de scump fiecăruia şi care pînă atunci le lipsise tuturor. Poate că Théodore se în-

şela, dar i se păru că nici unul din ei nu era pe deplin pătruns de adevărul său propriu, de ceea ce în noaptea aceasta aducea cu dînsul celorlalţi, în adîncul fiinţei sale. Pe toţi îi însemnase viaţa, feluritele lor vieţi şi, sclavi a tot ce fuseseră înainte, bîjbîiau, căutînd ieşirea firească, încotro să-şi îndrepte pasul următor, încheierea logică a experienţei trăite, a nevoilor înrobitoare, a lehamitei de viaţă, a restriştii lor, într-un cuvînt, sfîrşitul unei îndelungate sărăcii. Pentru întîia oară în viaţa lui, Théodore se afla înaintea acestei neînduplecate goliciuni a oamenilor, a acestor destine la ananghie, înaintea unor oameni care îi dădeau impresia că se află pe o corabie gata să se ducă la fund, cînd nimic nu mai are importanţă, afară de înverşunarea neostoită a oamenilor de-a astupa spărturile corăbiei, cînd nu mai e nici frumuseţe, nici măreţie, nici virtute, decît în această jertfă a inimii, a minţii şi a trupului. Pentru întîia oară, Théodore are în faţă altceva decît propria sa fiinţă. Şi, cu toate că din spusele lor nu înţelege măcar o vorbă din trei, simte totuşi înaintea lor şi altceva decît inutilitatea sa : ce-ar trebui să facă pentru a-i ajuta ? Ce e în stare să facă pentru ei ? Cum, în ce fel îşi va lega inima şi vlaga, toată suflarea lui, de înfrigurarea lor ? Ei sînt *ceilalţi*. Iată că pentru întîia oară i-a văzut pe *ceilalţi*, şi aici, în cuvîntul acesta, e tot zbuciumul şi toată suferinţa : *ceilalţi*. În dormitorul din cantonamentul Panthémont, la *Frascati* sau în haita de fugari nu se aflau din *ceilalţi*, aşa cum nici în societatea asta din care făcea parte, la liceu, în atelierul de pictură sau printre muschetari, pe oameni nu-i deosebea decît uniforma, croiala hainei, pieptănătura părului. Aici, atît deosebirile dintre oameni, ca oameni, ca făpturi de carne şi sînge, cît şi asemănările dintre dînşii, ţineau de idei şi împrejurări pe care pînă azi Géricault nu le cercetase niciodată, idei şi împrejurări tragice... Asta e... A intrat în lumea tragediei.

A intrat... sau se opreşte în prag, dîndu-şi seama că a şi mers prea departe şi că nu mai poate da îndărăt, străin totuşi de această lume, nesimţindu-se în stare să facă pasul înainte, care l-ar arunca în focul bătăliei. E acolo : ca şi cum ar fi şi n-ar fi. Nu poate intra în această dezbatere, iar dacă oamenii l-ar dibui, cum ar putea să vadă în el altceva decît un ticălos, o iscoadă, un mişel ? E cuprins de o frică cumplită, dar nu, nu de frica pedepsei ce s-ar abate asupră-i, nici de spaima morţii în chinuri, căci îl vor ucide, asta-i sigur, şi n-au decît, ci de o suferinţă cu totul alta, de neîndurat, a bănuielii pe care nu o va putea risipi, a eroarei căreia îi va cădea victimă înainte de-a fi putut spune acestor oameni ce e în sufletul său, şi anume că nu ştia să fi fost, dar că este cu adevărat unul de-al lor.

La Voelklingen mi-a fost teamă, vorbesc de mine, că îi vor ucide pe *ceilalţi* sub ochii mei, în numele meu, fără ca eu să le pot spune ceea ce nu mi-am spus nici mie însumi...

Putea oare Théodore să-i urmeze într-adevăr pe aceşti oameni în cearta ce-i punea faţă-n faţă, unii împotriva altora ? De o parte erau cei care vorbeau de naţiune, făcînd apel la patriotism, şi aici era el, care nu voise să se bată, care se învoise ca tată-său să plătească pe-un om la fel cu dînşii, spre a merge să moară în locul lui... Şi, totuşi, ar fi vrut ca tocmai cei de colo, patrioţii, să-i convingă pe cei care ghicesc puterea acestor cuvinte, pe cei care erau, ca dînsul odinioară, nu prea încîntaţi de ideea sacrificiului, în sfîrşit, pe cei care voiau să trăiască. Ei ziceau *să mănînce.* Cum oare i-ar fi urmat, cînd habar nu avea de viaţa lor, nici de gîndurile lor, cînd nu ştia că omul de colo, cel care zicea că nu vrea decît să mănînce, era gata să moară ca să nu trădeze secretele ortacilor săi, legat de vreun jurămînt straniu făcut într-un beci, undeva la Lille sau la Rouen... Asta era poezie, a lui şi a altora... Théodore nu auzise nimic de Soţii Datoriei, şi în adunarea asta mulţi trebuie să fi aparţinut acestor societăţi subterane, sau, cel puţin, lăcătuşul din Vimeu, care vorbise împotriva cluburilor, intrat în tagma ce-şi zicea Datoria Libertăţii sau dulgherul din Amiens, *fruntea tîrgului* printre soţii numiţi teslari sau *vulpoi hîrşiţi,* ori cioplitorul de piatră din Doulens, care nu purta în noaptea asta puzderia de panglici verzi şi albastre, fluturînd pe veşmîntul *lupilor,* ca să se deosebească de celelalte tagme. Théodore nu ştia ce diplomaţie le-a trebuit agenţilor revoluţionari ai organizaţiei ca să-i strîngă pe toţi aici, căci cuvîntul de ordine de la Paris cerea ca ortacii din bresle să fie cîştigaţi pentru cauză. El nu ştie, nu va şti vreodată, care e morala lor, avînd drept lege pedepsirea celor mişei şi cinstirea celor virtuoşi, nu ştie de vrăjmăşiile dintre tagme, *tremurătorii în luptă cu trecătorii* – nici de afurisenia aruncată pe capul brutarilor şi cizmarilor, nici de încăierările lor, cum s-a întîmplat la Abbeville deunăzi, cînd s-au ciomăgit între dînşii Copiii lui Solomon şi Copiii părintelui Soubise, fiind şi un dulgher omorît cu lovituri de ciomag ferecat.

În noaptea asta, cei care au venit nu vorbesc în limba lor stranie, nu poartă numele ce şi-au ales înadins, din îmbinarea numelor de oraşe şi de flori, nu încearcă să se recunoască între ei, amestecîndu-se aici printre conjuraţi, fără a-şi trăda tainele tagmei, aşa cum vor face mîine înaintea poliţiei, cînd îi va întreba dacă se duc pe la Mămuca, dacă îl cunosc pe *plasator* şi ce vrea să zică aia „tabla lui Moise" sau „ciucurele înhorbotat". În adunarea asta, la care au venit ca martori,

spre a vedea ce se întîmplă, nimeni nu le va putea băga în cap nimic. Va trebui un secol ca să-i mai înduplece niţel – şi, pe deasupra, trei revoluţii. Nu-i clinteşte nimeni, nici chiar omul de la Paris, luînd cuvîntul la urmă, acest domn Joubert, pe care Théodore îl ascultă, pitulat drept în spatele vorbitorului, ale cărui gesturi, tăind aerul cu mîna în care îşi ţine pălăria, se profilează în lumina făcliilor, deasupra omului la pîndă. Cuvîntarea lui, a domnului Joubert, nu cuprindea alta nimic peste cele spuse ieri, cînd vorbise tînărului său însoţitor, în furgonul fabricii van Robais, între Beauvais şi Poix. Atîta doar, că în noaptea asta le spuse în chip mai rînduit, presărîndu-le cu vechi zicători, cam tocite de vreme, şi cu aluzii la antichitatea greco-romană. Nu tot ce spune e pe înţelesul tuturor : le-a venit şi altora rîndul să caşte gura ca la o altfel de picardă, dar oricum, sînt cuvinte pe care Géricault le poate înţelege şi, la urma urmelor, chiar dacă îl supără un pic latura *davidiană* a vocabularului, nu încetează să-l respecte. Sînt frazele pe care le aştepta, şi regăseşte în ele multe parcă luate din conversaţiile unchiului său, regicidul, şi un ecou al celor auzite pe cînd era copil de la micul Dieudonné, povestindu-i despre tată-său, acolo, în ierbăraia de pe malurile Senei, unde caii goneau slobozi, iar vîntul sufla din toate părţile, rostogolind mari valuri albe. Ceea ce aude Théodore în cuvîntarea asta, mai presus de orice, într-o vreme cînd alţii trec mereu, după cum bate vîntul, de la un partid la altul, e glasul unei credinţe statornice şi, în ce-l priveşte, nici nu vrea să ştie dacă domnul Joubert are dreptate în tot ce spune, sau numai pe ici pe colo, ci doar ce simţămînt îi trezeşte în suflet această credinţă care freamătă în cuvintele vorbitorului. El simte că aici e onoarea, în această credinţă, chiar dacă o păstrezi unei idei în care nu mai crezi. Domnul Joubert a vorbit despre Darthé, aşa cum omul din Béthune vorbise adineauri de Babeuf, al cărui crez s-a călit între Abbeville şi Amiens, trăind alături de cei mai sărmani dintre oamenii aici de faţă, sau semenii lor... A vorbit de tatăl lui Bernard, împuşcat la Arras... Théodore se simte scuturat de un fior : tot felul de gînduri nedesluşite prind în el deodată chip omenesc şi amintirea învie, aducînd-o aproape, acea ultimă dimineaţă de duminică pe cîmpul de la Grenelle, unde căzură generalii Mallet şi Lahorie... Vede Băile Chinezeşti, mulţimea în cafeneaua de la Palais Royal... Toate acestea nu sînt poveşti de demult, răfuieli încheiate la care papa Géricault cugetă, cu niţică groază întoarsă din trecut, şezînd la gura sobei... acestea există, se prelungesc într-una, sînt argumentele unor oameni vii, avînd o viaţă a lor, oameni pe care îi poţi întîlni, care au trăit zilele Directoriului,

ale Consulatului şi Imperiului, păstrînd în ei convingeri înrădăcinate, credincioşi aceleiaşi idei... oamenii aceştia, care n-au palat în strada Victoriei sau în strada Saint-Honoré, nici moşii de salvat, nici decoraţii sau titluri de noblețe... Şi iată că unul dintr-înşii afirmă că Napoleon, acest Napoleon care se întoarce, gonind din calea lui pe nobili, pe prinţi, pe rege, nu mai e acelaşi, nu mai e cel al reacţionarilor, împărţitorul de lefuri grase, ci un altul, dacă vrem, dacă ştim să-l facem astfel, dacă îl ducem cu noi – şi, pentru asta, dacă sîntem uniţi.

„Care noi ?" a strigat un glas, şi vorbitorul se cam fîstîci. Căci acela care a strigat nu era nici vreun ţesător din Abbeville, nici *vulpoiul hîrşit* din Amiens, nici zilerul din Pointhieu, ci Bernard, tînărul Bernard, în surtucul lui de modă englezească, fiul aceluia din Arras, împuşcatul.

Iar izbucni un tărăboi, dar Géricault, cu pieptul sprijinit în dîmb, nu mai voia să asculte nimic, să vadă nimic. Auzise cuvintele care pentru dînsul spuneau tot. De-aici încolo, ce l-ar mai fi putut interesa ? Ce-i păsa lui de felul cum vor sfîrşi toate acestea, dacă oamenii strînşi acolo se vor despărţi ca nişte străini, dacă hotărîri comune vor fi luate, şi ce fapte ar putea ieşi dintr-o asemenea întîlnire ? Nu voia să ştie, pentru că asta nu-l privea şi pentru că s-ar fi simţit atunci ca un spion... el, care mîine va urma goana smintită a regelui pus pe fugă.

Trebuia s-o şteargă încet, profitînd de hărmălaie, adică să se scoale în picioare, să se rupă din loc, să se depărteze şi să ajungă iar, prin desişul pădurii, la cetăţuie şi cimitir. Théodore îşi simţea inima bătînd cu putere. Acum nu mai voia să fie descoperit şi prins... Fîşîitul abia auzit al frunzelor şi crengilor în spatele lui, îndoielile care îl rodeau, toate îi biciuiau simţurile, stîrnind o oarecare buimăceală a conştiinţei. „Mi-e frică, oare ? se întrebă el. Nu, nu-i asta. Nu mi-e frică. Dar nu vreau să cad în mîna lor. Fiindcă mă gîndesc la ceea ce mă gîndesc, iar dînşii nu m-ar crede. Trebuie să fiu cu ochii-n patru. Pentru mine, ca şi pentru dînşii. Îi salvez... fiindcă gîndesc întocmai ca oamenii aceştia."

Sabia prinsă-n şold îl stînjenea, trebuia s-o ţină în mînă ca să nu se lovească de vreun copac, de vreun tufiş. Trebuia să regăsească drumul, mişcîndu-se ca pe o tablă de şah, brăzdată de razele albe ale lunii şi de dungile groase ale întunericului, acum, cînd licărirea depărtată a torţelor pierise. O dată ieşit din hăţiş, încotro s-o apuce ? Venise dintr-acolo, jos, fără îndoială... Să cotească la stînga... Se face dintr-o dată mai frig. O pietricică îi lunecă sub picioare, stîrnind zgo-

mot. Théodore se opri, ascultînd tăcerea, apoi se furişă tiptil printre ruini... pe muchea albă a zidului fortificat... Greşise drumul, ar fi trebuit s-o ia pe alături. Să fi sărit de-aici – zidul nu era înalt, nici trei metri – bufnitura l-ar fi dat de gol, ca un semnal de alarmă. Merse de-a lungul zidului, adîncindu-se în desişul pădurii, printre ramurile copacilor şi vlăstarele uscate ale mărăcinilor... Cînd ajunse în cimitir, se crezu scăpat. Răsuflă din adînc, roti ochii la pietrele de mormînt, la clădirea înaltă a bisericii, apoi se strecură prin gardul de fier şi coborî primele trepte... Deodată, o umbră ţîşni pe scară, un glas şuşoti lîngă dînsul, un om îi aţinu calea. Théodore trase sabia, ridicînd braţul. Celălalt sări îndărăt.

– Nu da în mine... Eu sînt, Firmin !

Îşi apleacă sabia, iar cînd băiatul se apropie, arătîndu-şi mutra pocită în lumina lunii – i se văd ochii lucind, umerii încovoindu-se – Théodore îl prinde cu stînga, îi strînge braţul şi simte spaima lui Firmin, pe care îl tîrăşte cu el, şi tresăririle muşchiului ca zbaterea unui şarpe sub degetele puternice.

– Nici o vorbă ! Mişcă înainte !

Au ajuns pe terasă, la picioarele marelui zid medieval, şi înaintea lor, pe deasupra parapetului, au văzut lucind tabla acoperişurilor şi au măsurat din ochi ogrăzile ca nişte pumnale negre vîrîte în coasta caselor. Au coborît scara, apoi şoseaua, au dat de cele dintîi case şi, lăsînd în urmă acoperişurile pe lîngă care mergeau, pătrunseră în ulicioara întunecată.

Atunci, Firmin, care pînă acolo se lăsase ţinut fără împotrivire, se smuci deodată din strînsoare, ca un om gata s-o ia la fugă, dar în clipa cealaltă, în loc să fugă, se dădu mai aproape de muschetar şi i se propti înainte, oprindu-l, ca să-i sufle ceva la ureche în boscorodeala-i picardă. Théodore îl împinse îndărăt cu un brînci. Era ceva groaznic în această vecinătate, în această neruşinare.

– Ce ai de zis ? Vorbeşte mai tare, mai desluşit...

Şi de astă dată înţelese :

– Trebuie să mergem să chemăm garda...

Atunci îl apucă iar, mai ţeapăn ca înainte, şi cu toate că simţea scîrbă, de parcă ar fi atins o năpîrcă, îl tirî pe denunţător înspre casa potcovarului. Dar celălalt se zbătea, vorbea în şoaptă şi nu era nevoie să-l înţelegi ca să-i dai de rost. Era limpede că îl dusese pe muschetar acolo sus avînd altceva în cap decît să-i arate un spectacol. Trebuia chemată garda, să vie soldaţii să împresoare pădurea, cu săbiile şi flintele, să-i înhaţe pe conjuraţi, nişte vînzători de rege, mai ales

acest Bernard... Acum, în ulițele din vale, luna vărsa de sus, printre case, o mare tăcere o dată cu lumina ei lăptoasă, în care toate păreau frumoase și nemărginite, pînă și căruța părăsită cu roțile ei mari, pînă și bălegarul din fața porților.

Se auzi o bătaie la orologiul bisericii.

Fără să-i răspundă lui Firmin, muschetarul îl împinse deodată înainte, îmbrîncindu-l în umbra unui grajd, în afară de bătaia lunii, și acolo, lipindu-l de zid, îl plesni de două ori, cu sete, peste mutra pocită. Celălalt scoase un răcnet înăbușit : „Hingherule !" și Théodore n-avu nevoie să știe, ca să priceapă, că voia să zică : „Ucigașule !" Nici vreme n-avea să mai stea la gînduri, căci neisprăvitul se năpusti asupră-i, opintindu-se din toate puterile, cu toată ființa lui, cu capul repezit înainte și brațul îndoit gata să lovească, țintind la stomac. Izbi însă în gol și, o clipă, cei doi oameni șovăiră. Instinctiv, muschetarul duse mîna la mînerul săbiei, dar numai pipăind fierul, se răzgîndi și n-o mai trase din teacă. Se întoarse iar și așteptă a doua năvală a berbecelui, care însă nu-l atinse, pentru că Théodore, lăsîndu-se pe spate, împinse piciorul înainte, izbind pe năvălitor drept în burtă și trimițîndu-l de-a berbeleaca în josul uliței. Celălalt era ca turbat. Nici nu stătea încă bine pe picioare și se opinti din nou, zvîrlindu-se asupra unui adversar care avea de partea lui meșteșugul luptei. De astă dată, însă, Théodore văzu lucind în mîna smintitului un obiect de oțel, care putea fi custura potcovarului. Făcu pavăză din brațul drept și repezi pumnul stîng înainte. Trînta franțuzească nu-ți ajunge, flăcăule ? Ei bine, na, uite box englezesc ! Și, apucat la rîndu-i de un fel de furie mută, dădea și iar dădea în Firmin, care încerca să se apere cu coatele, dar nu se lăsa bătut, năpustindu-se cu pumnul înarmat în gol, sărind îndărăt, învîrtindu-se iar... Apoi, pe neașteptate, izbit de pumnul muschetarului sub bărbie, băiatul căzu mototol.

Nu mai mișca. După chelfăneala trasă, Théodore simți deodată în sinea lui o împăcare și în același timp un fel de neliniște. Se aplecă spre cel învins, ținînd însă între dinții teaca săbiei cu vîrful în jos — e incomod al dracului să boxezi cu sabia în șold ! — căci în chip nedeslușit se temea de o prefăcătorie a nespălatului culcat la pămînt. Văzu însă îndată că celălalt deschisese palma și custura i se rostogolise pînă la o pată de lună, ca într-o băltoacă albă. Théodore ridică unealta de jos, fluierînd ușor printre dinți. Potrivită armă pentru un mișel ! Apoi se aplecă iar spre Firmin, care începuse să geamă.

– Hai, scoală-te... ţi-ai primit porţia... Scoală-te'ţi zic, trebuie să te duci acasă, mă auzi tu ?

Învinsul întoarse capul, încercă să se rezeme de zid... Găsise într-adevăr ce căuta. Théodore îl prinse de subsuori şi, punîndu-l în picioare, îl propti de zidul grajdului. Privi la mutra lui boccie şi văzu prelingîndu-i-se din gură ceva umed, sînge... Vîrîse custura în buzunarul pantalonului şi-i simţea ascuţişul prin postav. Se pomeni rîzînd încetişor :

– Haide, fii bărbat...

Firmin mai gemu o dată, lăsîndu-şi capul pe umăr, apoi duse o mînă la gură, ca să vadă ce-i curgea de-acolo...

– Ei, ce e ? Ţi-a dat sîngele pe nas, flăcăule... Nu dai tu ortu popii dintr-atîta... Hai, vino...

Îi luă braţul stîng, petrecîndu-şi-l pe după gît şi îl duse aşa, tîrîş... Firmin se lăsă în voia lui şi, încercînd să se ţină pe picioare, se sprijini de omul care îl bătuse cu acea încredere a brutei bicisnice faţă de cel puternic. Bolborosi „mulţumesc" smiorcăind, înghiţindu-şi sîngele şi lacrimile. Plîngea cu sughiţuri înăbuşite. Aşa au ajuns pînă-n uşa potcovarului.

– Haide, calcă încet, să nu te simtă... Cum ai să-i spui Sofiei tale ce ţi s-a întîmplat ? Nătărăule !

Şi în odaia cea mare îl zvîrli ca pe-un pachet în culcuşul ce-şi făcuse micul trădător lîngă vatră.

Firmin căzu acolo, şi, în pîlpîirile pe sfîrşite ale focului, i se vedeau umerii zguduiţi de plînsul deznădejdii şi ruşinii, pumnii duşi la gură şi la falca umflată, privirea cătînd în gol...

– Ascultă la ce-ţi spun, lepădătură, şi vîră-ţi-o în cap : dacă te mişti de-aici pînă mîine dimineaţă, m-auzi tu, pînă dimineaţă, scot maţele din tine şi-ţi tai urechile, dar ştii, colea, bucăţele, să nu mai ai urechi cum n-ai nas, auzi tu, maimuţoiule ?

Théodore începu să urce scara încet, oprindu-se mereu să asculte. Urechea lui fină prindea suspinele înăbuşite ale lui Firmin, întretăiate de sughiţuri, venind din întuneric. Apoi, cînd ajunse în coridorul primului etaj, plînsetul se pierdu... În odaia din pod Moncorps dormea ca un prunc şi nici scîrţîitul uşii, nici paşii camaradului său n-ajunseră să tulbure acest somn fără griji. Géricault se întinse în întuneric pe mindirul său şi rămase aşa, ascultînd liniştea adîncă şi amăgitoare, silindu-se să ghicească după zgomote bănuite realitatea făpturilor a căror răsuflare se auzea în această casă tăcută. Fără grabă, trase din buzunar custura cu care potcovarul tăiase din copita lui Trick, cînd

ii potrivise potcoava. O puse jos. Strălucea. O privi. O privi multă vreme, fără să-şi mai ia ochii de la ea. Pumnii care loviseră cu toată puterea lor se odihneau mulţumiţi. Îl dureau, ca şi cum şi-ar fi măsurat după propria durere bușitura dată celuilalt. Sabia trasă era acolo, lungită alături, şi el o atingea uneori.

Ochiul de geam, acum plin de lună, privea la visătorul cu ochii deschişi. Iar el se simţea ca o pădure plină de freamăt, de şoapte neştiute, de cuvinte care încep deodată să sune. Nimic nu mai era ca înainte. Lumea i se înfăţişa mai bogată şi mai cumplită de cum se ştie ea însăşi... lumea plină de cotituri şi de licăriri, cu prăpăstiile ei, cu viaţa... Mai repetă o dată „viaţa", şi toate păreau să-ncapă în acest cuvinţel ameţitor şi să se reverse, cu icoanele acestei nopţi neasemuite şi cu lumina albă care curge pe acoperişuri... Iar acolo, jos, mîrşava zdreanţă omenească, bocind ca într-o lecţie învăţată pe de rost şi înghiţindu-şi mucii...

Fără veste, somnul îl apucă pe Géricault de umeri ca pe un copil, îl întoarse cu faţa la perete, dintr-o dată, pe mindirul său, prin care nu mai simţea nici scîndura de sub el.

•

Nu auzi uşa casei, nici paşii celor doi oameni care se întorceau. Nici şuşoteala de la etajul întîi, nici pe Bernard intrînd în odaia de alături. Nu-l auzi pe junele Werther umblînd încoace şi-ncolo, fără a se lăsa ispitit de somn, ca un leu în cuşcă. Nu-i auzi oftatul. Nu căută un tîlc zgomotului de haine trîntite pe scaun. Nu auzi liniştea întoarsă deodată.

Habar n-avea de ceea ce se petrecea dedesubt. Nici pe afară. Nu văzu stingîndu-se strălucirea lunară. Nu văzu norii negri gonind pe cer. Nu simţi adierea ploii care se porneşte iar, bătînd stăruitor în acoperiş, cu mii de degete de copii. Nu se deşteptă atunci cînd Moncorps, în visul său copilăresc, se răsuci şi scoase un ţipăt ca Prichindelul din fundul pădurii, surprins în somn de Căpcăun. Habar n-avu ce oră bătea orologiul. Şi de cîte ori bătu iar.

Şi tot ca adineauri, cînd prin ochiul de geam încercase zadarnic să urmărească în ulicioară pe domnul Joubert şi pe însoţitorul său, ieşiţi tainic din casă, nu auzise nici acum deschizîndu-se uşa în spatele său şi nu simţise pe ucenicul fierar apropiindu-se în întuneric, împins de ura lui tăcută... N-auzi nici acum nimic – paşii lui Firmin, răsuflarea lui, inima iuţindu-şi bătăile, ţiuitul crimei în urechi... Nu-l auzi pe

Firmin intrînd în podul întunecat, înaintînd tiptil, mirat că nu mai găseşte acolo lumina lunii, şovăind între pat şi mindirul întins pe jos, pe care dintre cei doi oameni adînciţi în somn să-l răpună. Nu mai are şi nu mai strînge în pumn custura, ci un cuţit, cuţitul cu care se taie porcul. Ştie să taie porcul ; a învăţat asta de la tată-său, la ţară. Cunoaşte groaza animalului, îl ţinuse uneori cu amîndouă mîinile, în timp ce frate-său mai mare, ridicînd cuţitul, prindea porcul de urechi... În ale lui răsună mereu ţipătul înfiorător al animalului care îşi înţelege soarta, spaima grăsimii, a sîngelui şi a măruntaielor dintr-însul... Firmin strînge în pumn cuţitul, un cuţit care nu se îndoaie cînd îl bagi, cu plăseaua scurtă, groasă şi rotundă... Cu aşa ceva poţi merge la sigur. Trebuie să vezi însă unde loveşti. Omul, dacă vrei să-i tai arterele gîtului, se poate trezi mai înainte de a-l fi pătruns cuţitul de amîndouă părţile, şi atunci începe să se zvîrcolească în sîngele său. Mai lesne tai porcul decît omul.

Pe om trebuie să-l atingi drept la inimă. Acolo, în inimă, se petrec toate la om. Inima e ceva care bate şi-i gata să se spargă, înnebunită, în faţa femeilor. În sinea lui, Firmin nu e sigur că omul gîndeşte cu capul. El simte nedesluşit că în inimă se nasc smintelile şi marile hotărîri ale omului... Pe-acolo, prin inimă, sîngerează mai bine, prin inima care sîngerează pe dinăuntru, golindu-se înăuntrul omului, fără să lase pe cămaşă, pe torsul gol, decît un semn abia cît o gură groaznică şi un pîrîiaş... Văzuse o dată cum se omoară un om, tot aşa, mai anul trecut : un prusac ademenit într-o capcană. Îl ţineau trei. Un om de toată frumuseţea.

Numai că trebuie să vezi unde bate inima, să cauţi locul unde să loveşti, ca să nu rupi cuţitul izbind în oasele coliviei, să ştii să-l vîri printre zăbrele, ca să atingi inima, partea slabă a omului. În mansarda în care suflă rece vîntul, Firmin e tot numai o sudoare. Stă, ca şi cum o minune ar fi rînduit lucrurile, între cele două victime pe alese, doi oameni care dorm. Şi-a dus palma la gură ca pentru a opri un ţipăt.

În patul său, ofiţerul mai tinerel s-a întors pe-o parte. Se mai sucește o dată. Nu cu ăsta am ce am, dar dacă lovesc în el, tocmai cînd voi fi cu fierul într-însul, băgat adînc, aşa cum se cuvine, şi-l voi răsuci ca să taie mai mult, s-ar putea să-l trezească durerea, să zbiere, să se zbată, şi celălalt, auzind, să se arunce asupra mea pe la spate... Şi eu care nu pot scoate cuţitul înţepenit între coaste... Chiar dacă mă întorc, şi nici vorbă că-s mai tare ca el, destul de tare să-l pot strînge între genunchii mei ca să nu mai mişte, să-l înăbuş în braţele

nule, să-mi înfig dinții în gîtul lui, să-i scot ochii... – o, ce de-a sînge curge pe mine... degeaba... s-a isprăvit, tăraboiul e prea mare, se aude cum ne rostogolim pe jos, apoi țipetele, toată casa în picioare, Bernard cu pistoalele-n mînă intră dînd cu piciorul în ușă, iar cei de jos... Sofia, Sofia... nu mai sînt decît un ucigaș, mă vor purta la Amiens, să mă omoare în piață...

De ce nu m-am dus mai curînd în odaia mea, acolo unde e celălalt, Bernard ? Pe el îl urăsc, nu pe soldățoiul ăsta al regelui. Cuțitul era chiar pentru el, ca să spintece trupul acesta, în care toate gîndurile sînt pentru Sofia... Dar nu, trebuia să intru aici unde sînt doi... Dacă aș începe cu cel tînăr, mi-ar sări în spate celălalt. Să-i ucid pe-amîndoi atît de repede încît să n-aibă timp să se trezească – iată ce-ar trebui...

Firmin știe bine pentru ce a intrat aici, și nu la Bernard. Pentru că ura o hrănești mereu, o duci în tine, te ghiftui și te îmbeți cu ea, o înghiți și-o rostogolești pînă-n străfundurile tale, trăiești cu ura ta și nimic nu ți se pare îndeajuns de cumplit ca s-o potolească... Să spintec o inimă e o joacă nevinovată. Ai vrea ceva care să dureze, să doară mult, să doară groaznic... Ura e o nimica toată. Mai e însă rușinea, turbarea stîrnită de rușine. Rușinea e aceea care l-a tras pe Firmin din culcușul său de la gura vetrei, dîndu-i brînci să vină aici, sub acoperiș, într-o beznă așa de groasă că nu poate vedea unde să lovească – și iată-l, cu pumnul ridicat, căutînd locul pe ghicite, neajutat de lună.

Dacă nu nimerești inima ? Poți rămîne ceasuri întregi în întuneric, aplecat cu un cuțit în mînă deasupra unui om care doarme. Îi auzi răsuflarea. O iei pe ea călăuză. Ți-e frică, o frică sălbatică, nu cumva să nimerești alăturea. Cum să-l lași însă pe omul acesta să mai trăiască ? Răsuflarea lui liniștită e o sfidare de nesuferit. Cum oare să-l lași să trăiască mîine, cînd se va face ziuă, să deschidă iar ochii, pe omul acesta care se află la cheremul tău, în beznă, omul care te-a bătut, te-a snopit în pumni și te-a zvîrlit ca pe o zdreanță pe caldarîm, omul care te-a văzut plîngînd de durere și de rușine, iar după aceea și-a îngăduit să te ia alături de el, ca un frate mai mare, să te ajute să mergi, cu un fel de duioșie disprețuitoare... Cum să îndure ca omul acesta să trăiască și cum să mai trăiască el însuși, mereu bătut de ceilalți, de ăsta ca și de Soții Datoriei care i-au pocit obrazul – de data asta a scuipat o măsea – mereu amenințat, tremurînd la gîndul pedepsei făgăduite : „...am să-ți tai urechile, dar știi, colea, bucățele, să nu mai ai urechi, cum n-ai nas, m-auzi tu, maimuțoiule ?"

Să-l ucidă. Nimic nu poate șterge fraza asta, nimic, decît moartea. Să-l ucidă. Ca pe un porc. Să sîngereze. Și-apoi să țipe. Ce-o fi pe urmă, puțin îmi pasă ! Mă vor prinde, mă vor omori, dar îl voi fi auzit țipînd de durere, de spaimă, de groaza morții, nevrînd să moară și murind totuși... După asta, întîmplă-se ce s-o întîmpla ! Mîna strînge cuțitul ridicat, pumnul se strînge pe plăseaua scurtă și rotundă ; căutînd în beznă, țintește în beznă locul, locul inimii... Nu vede nimic, nu se poate însă înșela, făptura care doarme (cum doarme !) sforăie aici, ciinele ăsta trebuie că-și ține gura nițeluș căscată, răsuflă greu, a suspinat chiar... Cînd lovești, trebuie să mergi la sigur. Haide, lovește, ci lovește o dată, mișelule ! Nu înțelegi oare că îți cauți mereu motive ca să nu lovești ?

Théodore nu simte această prezență ucigașă. El nu vede privirea de nebun ațintită asupră-i, mîna asta ispitită să-i atingă trupul gol prin deschizătura cămășii, degetele care ar vrea să-l pipăie, să-i numere coastele, să găsească locul pe unde să-i dea moartea... Théodore doarme. Doarme și viscează. Poate că visează toate acestea, căci cum să-ți închipui că Firmin a putut pătrunde pînă acolo fără să-l audă nimeni și să rămînă atîta timp, depănîndu-și sîngerosu-i vis, și cum oare, dacă voia într-adevăr să ucidă, nu l-ar fi pîndit în tinda scării, de cealaltă parte, ca să-și răpună acolo vrăjmașul ! Răspunsurile pe care și le dă singur sau care i se pun în seamă, chiar mai înainte ca vreo întrebare să fi fost rostită, nu-s decît răspunsuri de coșmar, nu-i în ele nici umbră de realitate. Ca noaptea asta toată, de altminteri, care n-are nici o noimă, ca toată aventura asta în lumina lunii, cu cimitirul și copăceii, cu adunarea de necrezut a unor oameni născociți, vorbind o limbă nicicînd auzită, în licărirea făcliilor fantastice. Pentru ce s-ar fi adunat acolo, în bătaia vîntului, noaptea... Și dacă ar fi plouat ? Haida de, povestea asta nu stă în picioare !

Nimic din toate acestea nu s-a întîmplat. Poate că totul n-a fost decît un vis al lui Théodore, al unui Théodore care nici nu s-a sculat de pe mindirul său atunci cînd a auzit doi oameni ieșind din casă, ci a lăsat doar să se desprindă din el, în vis, un alt Théodore, în clipa cînd se ivește, pentru întîia oară în odaia din pod, acel de necrezut Iago picard. N-a văzut întîmplarea din cimitir, nu l-a bătut pe ucenicul fierar, n-are la încheietura degetelor urme ale sîngelui lui Firmin. El doarme, nimic altceva, doarme.

Și barem, visat-a la toate acestea ? S-ar putea, pornind de la povestea cu Iudita și Holofern. Atîta doar, că Iudita era goală, numai în ciorapi cu calțavete albastre, iar nu un ucenic de potcovar cu nasul

rupi, îmbrobonit de sudoare, umilit pînă în fundul sufletului... nu, nu e acelaşi lucru... dar cît pe ce să fie ! Nu e Théodore, acest Théodore adormit, culcat de-adevăratelea, mort de oboseală, prea istovit ca să mai viseze, dar visează, şi care a visat toate acestea... O fi alt Théodore, poate că nici nu e visul lui Théodore, ci al altcuiva. Al cui ? Ei bine, al micului Moncorps, de pildă. E un vis de licean. S-a deprins să viseze de-alde astea la pensionul Hixe, unde era cu camaradul său Alfred... Copiii ăştia cu capul tobă de literatură... Toată halimaua asta s-a petrecut doar în visul năstruşnic al lui Moncorps, care a citit romanele doamnei Radcliffe [1] sau niscaiva altele de acest fel. Casa e liniştită, odaia e goală, Bernard doarme sub o plapumă roşie, groasă, iar în odaia de dedesubt potcovarul o cuprinde pe Sofia în braţele sale voinice şi se afundă într-o lume în care nu vom putea pătrunde niciodată... pe cînd acolo, jos, lîngă vatră, Firmin, cel care nu s-a dintit din culcuşul său, nu ţine custura în mînă – vezi-o, de altminteri, custura e în sertar – după ce a plîns cît a plîns, a adormit ca toţi ceilalţi şi acum visează, visează şi el că-i puternic, că-i mare, că-i fericit, că-i iubit şi că are un nas.

Afară numai dacă... Ba da, nu-ncape îndoială, asta e, sînt eu cel care visează. Mi-am bălăbănit capul de mai multe ori şi în cele din urmă l-am culcat mahmur pe foaia de manuscris, lăsînd să mi se resfire părul peste cerneala albastră a cuvintelor. Dorm. Cu obrazul pe hîrtie, cu braţul stîng spînzurat pe lîngă piciorul mesei, cu braţul drept îndoit, cu degetele chircite pe stiloul a cărui peniţă s-a turtit, găurind foaia de hîrtie sub greutatea acestui craniu căzut pe mînă. Dorm. Visez. Toate acestea eu le visez. E la mintea oricui. Pentru că, la urma urmelor, tot ce-i aici nu e viaţa lui Théodore, e a mea, n-o recunoaşteţi ? Să fim serioşi ! Nimic din toate acestea nu s-a putut petrece în 1815. Vezi numaidecît de unde izvorăsc toate. Din viaţa mea. Nu e vorba numai de întîmplarea din 1919 de la Voelklingen. E viaţa mea întreagă aici. Experienţa vieţii mele, a întregii vieţi. E al meu felul acesta de a străbate lumea, descoperind cu de-amănuntul îndeletniciri ce-mi sînt străine – cum se potcoveşte un cal, cum se făureşte o spadă, sau înfăţişînd într-unul din romanele mele pe şoferii din 1934 sub chipul şoferilor din 1911, sau pe spălătorii de automobile de la un garaj din Passy, sau pe minerii din Lens şi din Carvin, viaţa lor subterană, zi de zi, în timp ce războiul trece printre movilele de zgură

[1] Romancieră engleză (1764—1823), cunoscută mai ales pentru romanul său de aventuri *Misterele din Udolpho.*

din galerii... Şi retragerea franceză... Întrunirile politice... Poporul acesta dezbinat, fărîmiţat, şi cei mai oropsiţi, care nu ştiu ce au de făcut, care merg împotriva intereselor lor vădite. Lipsa unei ideologii. Cît timp va trebui să treacă pentru ca lucrurile acestea să fie, în cele din urmă, la locul lor, sau măcar să aibă aerul că sînt... Îţi mai aminteşti entuziasmul tău în ziua aceea de 27 septembrie 1935, la mitingul în care s-a hotărît unitatea sindicală ?

Şi acum iată : mereu trebuie s-o iei de la capăt. Valurile mătură castelele de nisip. Douăzeci de ani... Ce-mi trece prin minte cînd scriu despre acest Bernard, *fiul împuşcatului din Arras ?*... O, cum toate reîncep mereu : salvele plutonului de execuţie, trupurile rostogolite în şanţ ! Deznădejdea acelor zile... Ivi-se-vor măcar zorile cît voi mai trăi ? Ah, nu ţin atît de mult să trăiesc, dar să mori fără să vezi maşina pusă pe roate, pornirea, zvîcnirea motorului...

Vă spun că pe Géricault nu-l interesau decît caii şi clarobscurul, jocul de lumini şi de culori. Vedeţi dar că eu sînt cel care, dintr-o dezamăgire într-alta, visează în plin veac al XX-lea. Sîngele vărsat nu e al celor... Era nevoie de Napoleon pentru a ucide pe republicani ? Sîngele acesta vărsat e al tovarăşilor mei, tovarăşi... Şi atîtea lucruri care îţi sar în ochi, de care te izbeşti mereu, aceleaşi ! Unii s-au înşelat, se vor mai înşela şi de-acum încolo. Vor sfîşia, vor lovi într-ai lor, trup din trupul lor. Unde-i locul inimii ? Unde să vîri cuţitul ? Căci, în toate acestea e ura, dar şi ruşinea. Ah, văd că le încurc, dar cu-adevărat sînt eu care visez în plin veac al XX-lea, în mijlocul acestui popor dezbinat, eu, iar nu micul Moncorps sau...

Dovada. O am aici, dovada. Povestea cu locul inimii. Povestea cuţitului gata să lovească, în beznă, şi ucigaşul care, lucru de necrezut, şovăie ceasuri întregi, căutînd locul inimii, ca să ucidă fără greş, locul unde cuţitul nu lasă decît o împunsătură cît vîrful acului, iar alăturea, înlăuntrul pieptului, doar un strop mai mare de sînge negru. Aşa, rămîn cît mai puţine urme, şi rezultatul e cum nu se poate mai sigur...

Haide, citiţi-i şi reciţiţi-i cît poftiţi pe toţi Radcliffii, frunzăriţi şi scuturaţi paginile lor pînă vor cădea din ele toate fantomele, şi pe faţă şi pe dos – tot nu veţi găsi aşa ceva, în nici una din cărţile pe care le strecura tînărului Moncorps, pe sub pupitru, într-ascuns, colegul său Vigny, în ora de lecţie la internatul Hixe. Eu însă ştiu de unde vine istoria asta ; dumneavoastră nu ? Dintr-un roman englezesc, e-adevărat, dar unul care nu va fi fost scris decît după treizeci-patruzeci de ani ; – nu-mi amintesc bine şi nici nu-mi pasă, consultaţi dicţionarul în locul meu – şi, se-nţelege, nici acel Firmin, nici Géri-

cult, nici Moncorps n-au putut citi *Martin Chuzzlewit* cu treizeci sau patruzeci de ani mai înainte ca Dickens să-l fi scris... pe cînd eu, ehei ! cunosc povestea asta încă din copilărie, căci în fiecare seară mama îmi citea, ca să mă adoarmă, din Dickens, tipărit în colecţia de douăzeci de gologani a lui Hachette, aia cu scoarţe roşii, şi nu o dată, ci de o mie de ori am adormit avînd înaintea ochilor scena : omul care intră în odaie şi stă ceasuri întregi să caute locul inimii. Iată patru sute de pagini şi mai bine de cînd visez. Nimic din toate acestea n-a existat sau, mai curînd, toate acestea există pentru mine, întocmai ca şi calea ferată, radio-ul, radar-ul – iar pe şoseaua Paris-Calais nu mai vezi potcovării, ci staţii de benzină TOTAL, şi mari tractoare, roşii ca scoarţele cărţii lui Dickens şi ca sîngele, brăzdînd ogoarele de martic, în timp ce de pe marginea povîrnită a drumului arde şi fumegă plivitura.

XI

PE DRUMURI...

A trecut și noaptea asta de marți spre miercuri, lungă de nu se mai sfîrșea. Zorile se ivesc în răpăitul unei ploi cu bășici, muschetarii negri și muschetarii suri se deșteaptă. E noaptea în care regele a hotărît pînă la urmă să apuce pe cel mai scurt drum de la Abbeville la Lille, așa cum îl rugase încă de dimineață Macdonald, pe cînd el voia să pornească de-a lungul coastei prin Calais-Dunkerque, ca și cum la fiece pas, îndată ce-ar fi dat cu ochii de cavaleria lui Exelmans, ar fi putut sări de-a dreptul într-o corabie. De asemeni, pentru că pe acest drum o luase înainte domnul Hué, ducînd comorile regești, diamantele Coroanei, într-un car îmbrăcat în zăbranic de îngropăciune, la trecerea căruia oamenii își scoteau pălăria, luîndu-l drept un dric în care se aflau rămășițele pămîntești ale lui Ludovic al XVI-lea și ale Mariei Antoaneta. Apoi, se prea poate că Ludovic al XVIII-lea nu renunțase la planul său de a ajunge în Anglia, plan combătut cu atîta înverșunare de alteța-sa fratele regelui, care, tocmai în noaptea asta, zvîrcolindu-se în patul său, la Grandvilliers, e pe cale de-a se convinge singur că, la urma urmelor, cel mai nimerit lucru ar fi să se îmbarce cu toții chiar la Dieppe sau la Tréport și frămîntă în minte o scrisoare către Ludovic cel Dorit, luînd-o de o sută de ori de la capăt, ca să-i vîre în cap aceste idei.

La Lille, seara, către ceasurile nouă, Ludovic-Filip d'Orléans se întoarce însoțit de mareșalul Mortier, duce de Trevisa, de la Valenciennes, unde au trecut trupele în revistă, îngrijorați și unul și altul că lăsaseră atîta vreme regimentele din Lille fără supraveghere. Nu aflaseră decît marți dimineața, printr-o depeșă dată de oamenii lui Bonaparte, că regele fugise, veste pe care s-au străduit s-o ascundă tuturor cînd plecaseră la Valenciennes. Toate se știu însă, și acum stau amîndoi foarte abătuți că n-au avut nici un semn de la maiestatea-sa : unde s-o fi aflînd ? Mai întîi de toate, trebuiau să facă în așa fel, încît oștenii și populația să nu afle nimic din ce se întîmplă.

Vor fi închise toate barierele, pentru ca emisarii Uzurpatorului să nu se poată strecura în oraş. Sicîiala venea însă de-acolo că opreliştea va stînjeni venirea ţăranilor miercuri, cînd era zi de tîrg. Au hotărît deci să deschidă barierele, numai una cîte una, pe rînd, mijloacele lor de pază fiind prea puţine ca să le poată supraveghea pe toate deodată. Într-acestea, cam la un ceas după ce s-au întors, sosi şi sora ducelui d'Orléans, Duduia, povestindu-i ultimele grozăvii de la Paris. Frate şi soră se aflau în toiul convorbirii lor, cînd li se vesti un curier : aducea o scrisoare din partea lui Blacas, trimisă din Abbeville, prin care acesta dădea de ştire ducelui d'Orléans că maiestatea-sa se află la Abbeville şi că va aştepta acolo escorta în vederea unei regrupări, mai înainte de-a se hotărî încotro să pornească. E ceasul cînd, la teatrul din Lille, aşa cum se întîmplă de trei seri încoace, după ce publicul a aplaudat *Partida de vînătoare a lui Henric al IV-lea* şi înainte de a fi căzut cortina pe întîiul act al comediei *Gioconda sau căutătorii de aventuri* a domnilor Scribe şi Nicole Isouard, ţinînd afişul împreună cu *Partida de vînătoare,* se cîntă în final :

O cruciadă a pornit !
Un război e juruit !
Ai cinstei lauri fără moarte
Îi vom culege de pornim
Necredincioşii să-i zdrobim !

La acest final sala se ridică în picioare într-o pornire de nedescris entuziasm, cu strigăte de : *Trăiască regele !* şi *Să izgonim vrăjmaşii !,* ceea ce îl face pe ducele d'Orléans – căruia „observatorul" său i le-a raportat – să presupună că ofiţerii din garnizoană nu se duc la teatru, căci starea lor de spirit îi pricinuieşte foarte mare grijă. E adevărat că duminică seara, cînd ducele a fost de faţă la acelaşi spectacol, chiar în ceasul în care la Paris regescul său văr o lua din loc, a auzit cu propriile sale urechi strigîndu-se : *Trăiască Orléans !* şi a băgat de seamă că strigătele porneau de la oameni în uniformă... Întîmplarea asta i-a dat prilejul să cugete la ceea ce ar putea face dacă Ludovic al XVIII-lea s-ar îmbarca să treacă în Anglia, iar el, cu armatele din Flandra şi Picardia, ar rămîne singurul reprezentant al dinastiei în stare să se împotrivească Uzurpatorului... O dată mai mult i se pare că e de ajuns să întindă mîna ca să pună mîna pe coroană. Toată viaţa să-i treacă oare aşa, avînd înaintea ochilor această ispită,

această amăgire ? Totul e să nu-şi arate gîndul ; nici un pas greşit, nici un gest pripit. La acest prinţ frica de-a se trăda e încă şi mai puternică decît setea de putere. Ah, cîtă vreme va mai trebui să umble cu şiretlicuri ? Pînă una-alta, înainte de-a se duce la culcare, discută cu ducele de Trevisa hotărîrile ce se cer luate pentru a doua zi : o trecere în revistă a garnizoanei se impune, trebuie să vorbească oamenilor acestora, să se adreseze patriotismului lor.

Primul rezultat al măsurilor de pază la barierele oraşului s-a văzut cînd a fost împiedicat să pătrundă acel Bourienne, pe care Ludovic al XVIII-lea îl numise la 13 martie prefect de poliţie al Parisului. El a părăsit Capitala luni dimineaţa, nu prea avînd poftă să-l aştepte pe Napoleon, care, la Cannes, îl şi pusese pe lista sa de proscrişi. Toate porţile oraşului închise ? Fu nevoit să-şi caute, la ceasul acela tîrziu, un adăpost într-o mahala mărginaşă. Şi fără să ştie prea bine cine era stăpîn la Lille : regele, pe care Bourienne îl credea ajuns acolo, sau ofiţerii bonapartişti, de care avea destule motive să se teamă ? Ori poate ducele d'Orléans, pregătit să-şi joace cartea ? Să dai zor, gonind prin oraşele pline de cîntece şi steaguri tricolore, cu teama în sîn că te-ar putea recunoaşte cineva, şi toate astea ca să ajungi într-o păcătoasă de odaie fără foc, în care să-ţi pierzi noapteal

La Abbeville lucrurile se petrec însă cu totul altfel de cum lăsase să se prevadă scrisoarea domnului de Blacas. Să credem oare că mesagerul sosit în goana calului cu o seară înainte, aducînd zvon despre apropierea cavaleriei imperiale, să-l fi hotărît pînă la urmă pe rege să-şi plece urechea la sfatul ducelui de Tarente ?

Se prea poate, de asemeni, ca şi strigătele de *trăiască împăratul !* ale soldaţilor să fi tras în cumpăna acestei hotăriri. Se găsea în oraş o companie de recruţi cuirasieri, care îşi dădeau pe faţă în toate prilejurile nişte idei tare urîte. În sfîrşit, nimeni n-a ştiut nimic despre fuga regelui pînă în ultima clipă, iar domnul de Verville, subprefectul, nu încetează să se minuneze de liniştea pe care maiestatea-sa a arătat-o cînd toţi dădeau zor să-i grăbească plecarea. (Mai zorit decît toţi era Berthier, care se plimba cu caseta doamnei Visconti la subsuoară, nemaiputînd sta locului de cînd Macdonald i-a spus în cîteva cuvinte grăbite ce se întîmplase la Saint-Denis în hanul de pe strada Compoise.) Atîta doar se învoise regele, ca dineul de la subprefectură – unde maiestatea-sa locuia din ajun cu ceremonialul de la Tuilerii, pe cît îngăduiau mijloacele ce erau la îndemînă în Abbeville – să aibă loc mai devreme cu un ceas. Şi ce dineu ! Ospăţ regesc ! Cît a ţinut masa, cu cele şapte feluri de bucate, monarhul n-a încetat să poves-

tească snoave, care de care mai hăzoase, de te-ai fi crezut la Versailles. Aşa se întinsese vorba că, mai mult spre a-l potoli decît pentru altceva, l-au trimis pe Macdonald în recunoaştere, neavînd de altminteri pe cine altul trimite, că nu mai erau nici ostaşi, nici curieri. Din cei zece călăraşi cîţi aveau, cum să fi luat vreunul fără a slăbi escorta trăsurilor regale ? Un mareşal al Franţei trebuie să fie şi el bun la ceva. Generalul Hulot îl va însoţi ; amîndoi la un loc fac aproape o avangardă. Ceilalţi îi vor ajunge din urmă. Berthier era neliniştit : ar fi vrut, după dincu, să-l tragă de limbă pe Macdonald. Îi vom ajunge din urmă... uşor de zis.

Oricum, avem vreme destulă să-i ajungem, zicea regele. Mai bine lăsaţi-mă să gust cum îmi place mie din acest... e *Chambertin* sau ce ? O, maiestatea-sa a brodit-o : e *Chambertin,* bineînţeles că e *Chambertin*... Ia staţi... din ce an ? 1811, hai ? Nu, e nitel mai nou... mă prind că-i 1813 ! Subprefectul nu-şi credea urechilor.

Trăsura lui Macdonald, după ce a schimbat caii la Hesdin – nu, nu acolo, căci domnul de Verville crezuse de a sa datorie să spună, tuşind cu subînţeles, că starea de spirit se ticăloşise la Hesdin şi că escorta regală a ocolit tîrgul – trăsura s-a dus de-a dreptul în mahalaua Marconne, cum sui creasta, trăgînd la Couronné, hangiul pe care numele îl obliga la credinţă faţă de rege, şi acesta, înştiinţat de Macdonald, trimise la poşta din Saint-Leu după cai de schimb pentru cele şase trăsuri ce veneau din urmă.

Berthier însă nu apucă să vorbească nici de astă dată cu Macdonald, pornit cu ştafeta îndată după sosirea alaiului regesc. De aici, aşadar, au ajuns la Saint-Pol.

Regele, în berlina sa trasă de şase cai, sosi acolo pe-un clar de lună ca ziua, cu doi valeţi pe capră, în uniforma curţii, întocmai ca la Paris, nenorociţii ! cărora nu trebuie să le fi fost prea cald stînd cu braţele încrucişate. Vor fi simţit ei că asta nu mai era ca plimbările acelea, la pas, prin jurul Capitalei, pe care părintele Elisée le recomanda maiestăţii-sale ca foarte bune împotriva reumatismelor. În spatele berlinei veneau cele cinci trăsuri, părintele Elisée aflîndu-se pe capra celei din urmă, printre slugi, şi escorta, toată numai zece oameni. Aici, la fel, caii trebuiau schimbaţi tot la cealaltă margine a oraşului, la bariera dinspre Béthune, unde se oprise Macdonald, ceea ce şi stîrnise vîlvă printre locuitorii mai de vază. Astfel stînd lucrurile, l-au băgat pe rege în cea dintîi casă întîlnită, să se odihnească. E o mahala sărăcăcioasă, în care se toarce inul şi se

țes ciorapi la război, mai e un cuptor de var pe acolo și niște olării, tot numai meșteșugari de jur împrejur.

Maiestatea-sa, pe care au coborît-o cu mare caznă din trăsură, ducînd-o aproape pe sus, a picat într-o odaie cu pardoseala de piatră, dînd de-a dreptul în uliță, ticsită de unelte de bucătărie, la o văduvă care trăia singură și nu prea avea lemne în sobă. Bătrînica, pe jumătate sculată, pe jumătate îmbrăcată, făcea ochi mari, înfricoșată de așa minune : regele la dînsa ! Era marea aventură a vieții sale, venită pe negîndite, fără ca ea să se fi pregătit cît de cît, și acum simțea că nu-i va putea face față, că-i va scăpa norocul printre degete. Roti ochii în jurul ei, căutînd să facă ceva care să fie pe măsura mărețului eveniment. Niște domni, numai dantele și galoane, îl așezau tocmai pe suveran în singurul ei jilț și ea căuta ce era mai frumos în odaia asta, în care mai stăruia fumul rece al unei sobe stinse de mult. Dădu cu ochii atunci de ceea ce era mîndria și dichisul ei, marea perdea spălăcită, care acoperea fereastra ca o pavăză împotriva frigului, roasă și rărită peste tot, atîrnînd cu ciucurii greoaie, și fără să mai bage de seamă să n-o rupă, o trase jos dintr-o dată, smulgînd-o, și o întinse sub picioarele suveranului, ca un covor, fiindcă îl auzise zicînd : „Oh, picioarele mele, picioarele mele..." Încă de la Abbeville însoțitorii regelui descoperiseră că geamantanul maiestății-sale, cu hăinăria strînsă în grabă, fusese furat pe drum în timpul unei halte ; ei, că s-au prăpădit cămășile, atîta pagubă, dar lucru grav era că papucii regelui dispăruseră, iar în oraș nici un cizmar nu avea papuci care să poată încălța picioarele astea strîmbe și umflate.

În pofida ceasului tîrziu, a locului cam peste mînă, oamenii ar mai fi dat buzna, tulburînd tihna monarhului, dacă nu se punea o gardă la ușă. O gardă ! E drept că nu aveau soldați s-o facă ; și așa escorta nu mai ajungea nici ca să păzească pe dinainte, pe dindărăt și pe la margini convoiul regal ; au trebuit să pună ca santinelă la ușa văduvei pe cine aveau la îndemînă, adică pe Berthier, rozîndu-și unghiile și uitîndu-se din cînd în cînd, cu coada ochiului, la prețioasa casetă pe care, fără să vrea, o lăsase în casă, pe scrinul văduvei – și alături de el, Blacas însuși, amîndoi cu sabia la umăr, ceea ce le dădea un aer destul de caraghios. Berthier era cătrănit pînă-n fundul sufletului văzîndu-se în chip de santinelă și, afară de asta, îl scăpase pe Macdonald. Ce mutră făcu domnul Godeau d'Entraigues, venit în fugă mare să salute pe regescul drumeț, cînd cei doi îi tăiară drumul, plecîndu-și săbiile de-a curmezișul, spre a

opri pe subprefectul din Saint-Pol să intre în cocioabă – şi, mai cu seamă, cînd recunoscu în aceşti paznici de operetă, atît de deosebiţi între dînşii, un rotofei tuciuriu şi un bălai cu nasul roş, pe prinţul de Wagram şi pe ministrul Casei regale !

Pe Blacas nu-l lăsa să adoarmă în post grija colecţiei sale de medalii, pornită cu mult înainte, fireşte spre Anglia, dar despre care nu mai ştia nimic, cum nu ştia nimic de tînăra-i soţie : o, cît despre dînsa, nici o grijă ! Cunoaşte Anglia, vorbeşte de minune limba... În ce-l priveşte pe Berthier, puţinele vorbe aruncate de Macdonald, pe cînd se mai aflau la Abbeville, asupra întîlnirii sale cu doamna Visconti la Saint-Denis şi a „micului accident de sănătate" care-o silise să se întoarcă la Paris, erau de ajuns ca să-i gonească somnul. Se căina amarnic : n-ar fi trebuit să plece nici în ruptul capului... niciodată. Va mai vedea oare vreodată Grosbois şi palatul său de pe bulevardul Capuţinilor ? De-ar fi putut barem să ia cu el portretul Giuseppei făcut de Gérard ! Giuseppa... Numai de n-ar fi ceva grav.

Era ora cinci, ba nici atît, cînd alaiul regesc, tras de cai buni înhămaţi la Saint-Pol, se opri din nou în Piaţa Mare, la Béthune, ca să-i schimbe. Încă nu ploua ca la Poix şi hanul de poştă se afla într-o clădire mare, în faţa Foişorului de foc, ridicat în mijlocul pieţei, dar care era pe-atunci înconjurat de case, cu maghernițe în faţă, zidite mai ales de-un veac încoace, în ciuda dojenilor stăpînirii. În săptămîna aceea aproape tot locul dintre aceste clădiri şi casele din ocolul pieţei erau înţesate de barăci şi corturi, căci era zi de bîlci – nu iarmarocul cel mare din octombrie, care năpădeşte tot oraşul, ci doar un bîlci redus la Piaţa Mare, pentru două-trei zile, cu dughenile de toate zilele şi cu negustorii pe picior, cărora le dădeau tîrcoale jandarmii, ca să-i păzească de hoţii care mişunau peste tot şi de cei cuibăriţi, după cum se bănuia, prin barăci. De la aceşti derbedei te poţi aştepta la orice.

Doi oameni care moţăiau în odaia căpitanului poştei, la Hotelul Nordului, se treziră auzind trăsurile oprindu-se în colţul străzii Căpăţîna Mare. N-au mirosit numaidecît ce drumeţi au poposit acolo.

Se deshămau caii pe întuneric şi toată hărmălaia asta trezise pe ursar în duba lui, unde dormea gol între cei doi urşi cu botniţă, ca să-i ţie de cald. Prin ferestruica din spate a dubei, ursarul se uita cum rîndaşii poştei, cu făclii în mînă, desfăceau hamurile şi duceau caii. Prima persoană care îşi dădu seama de ceea ce se întîmplă fu o bătrînă cu broboada neagră, sora Félicité, fostă călugăriţă la spi-

talul Sfîntul Ion, reîntoarsă la cele lumești cu dezlegarea episcopului, pe vremea revoluției. Ce căuta ea acolo, la acel ceas tîrziu ? Ați uitat că ne aflam în săptămîna patimilor și că s-ar fi putut să se întoarcă de la priveghiul sfintei cumînecături, ce se slujea la biserica Sfîntul Vaast. Într-adevăr, de acolo și venea, ducîndu-se acum să asculte *liturghia de zi,* cum li se zicea acestor utrenii. Împinsă de curiozitate, se dădu mai aproape, ca să-l vadă pe buhăitul domn cu nasul lipit de gemuleţul portierei, și cum tocmai o făclie ii luminase chipul, îl recunoscu deodată pe rege, nu după portretele lui, ci fiindcă îl văzuse în carne și oase, în 1814, la Calais, unde se dusese să-și îngrijească o nepoată lehuză, cînd cu întoarcerea regelui din Anglia. Regele aici, doamne Iisuse ! Ce-o fi însemnînd asta ? Nu se putu ține să nu se apropie, și atunci privirea regală se lăsă asupră-i. Atîta bolborosi : „Maiestatea-voastră...", și Ludovic al XVIII-lea își aminti îndată de Varennes și de răposatul frate-său, recunoscut tot așa, la stația de poștă, pe cînd fugea... O salută, abia mișcînd din cap, pe bătrîna care semăna cu Moartea.

Sora Félicité se încumetă atunci să vină lîngă portiera trăsurii și, plecîndu-se adînc, exclamă cu glas gîtuit de spaimă :

– Sire, cui datorăm cinstea vizitei maiestății-voastre ? S-a întîmplat oare vreo nenorocire ?

E meseria regilor să știe a minți. *Doritul* își înălță pleoapele umflate și, răsucindu-se puțin din bietele-i șale frînte de oboseală, făcu moale un semn cu mîna ca s-o liniștească :

– Fii fără grijă ! ii zise. Toate vor merge bine...

Erau cuvinte pe care nu le putea păstra numai pentru dînsa, dar la ora asta cui să le spună ? Sora Félicité intră la Hotelul Nordului, unde dădu peste doamna Brassart în halat și cu bigudiurile în păr Auzind zarvă în piață, nevasta negustorului de fierărie ridicase repede jaluzelele, ca să vadă ce se întîmplă, și acum venise acolo, după vești. Iar sora Félicité repeta într-una, cu glas pătrunzător, închipuindu-și că vorbește în șoaptă : „...Toate vor merge bine, toate vor merge bine...", ceea ce-l făcu pe unul din jandarmii care moțăiau pe-o bancă să-și ciulească urechile. „Regele !" mai spuse ea o dată și atunci doamna Brassart, înțelegînd în sfîrșit despre ce e vorba, se făcu toată roșie.

– Regele ! Regele la noi ! Ce-ar trebui să facem acum ? Să-i duc o băutură caldă ?

Minunată idee ! Sora Félicité spuse că o ceașcă de ciocolată ar fi potrivită, și doamna Brassart dădu fuga acasă să-l înștiințeze și

(„Trăiască regele!"

pe bărbatu-său, care se aflase în furgonul ticsit de arestaţi trimis de la Béthune la Paris, *in extremis*, pe la începutul lui Thérmidor, şi nu scăpase cu viaţă decît datorită prăbuşirii lui Robespierre.

– Ascultă, Riquet ! Regele-i aici !

Jandarmul însă, cel care-o auzise pe sora Félicité, se năpusti să-l vestească pe locotenentul Huet, şeful său. Şi aşa, din gură-n gură, se duse vestea că regele e acolo, şi cît ai număra zece, oamenii începură să iasă de prin case, alergînd să-şi prezinte suveranului respectele lor. Mai întîi, fiindcă îşi avea casa chiar în piaţă, a fost văzut ieşind domnul Delalleau, primarul, care, din uşă, petrecîndu-şi haina şi încingîndu-şi eşarfa, striga cît îl ţinea gura : *„Trăiască regele ! Trăiască regele !"*, pentru ca nimeni să nu pună la îndoială că el fusese cel dintîi s-o facă, şi atunci năvăliră de sub corturi nu numai ursarul cu urşii lui, ci o droaie de *carimaros*, o namilă şi trei pitici, somnambula care pe toate le vede, dansatorul pe frînghie în tricou trandafiriu, atletul care ridică greutăţi şi pe care nu-l vezi de obicei decît aproape gol, venit acum, la ora asta, încotoşmănat de nu i se văd urechile, apoi tot felul de oameni, ivindu-se din case cu nevestele după dînşii, mai toţi aşa cum îi apucase vestea, în cămaşă sau halat, pe friguleţul ăsta, sau îmbrăcaţi pe jumătate, cu o ciubotă încălţată şi cealaltă în mînă, căznindu-se să-şi încheie nasturii... Se găsea acolo maiorul Vermines (şi doamna lui cu cîrlionţii prinşi în papiote), ofiţer care era comandantul pieţei, fără să fi adus însă vreun soldat cu dînsul, căci, ştiind că garnizoana mîrîie şi cunoscînd sentimentele ostaşilor, nici nu pusese să se sune adunarea. Locotenentul Huet, din legiunea 20 a Jandarmerici regale, ţinînd de compania din Pas-de-Calais, lăsase să i-o ia înainte contele de Maulde, comandantul legiunii, pentru că el avu nevoie de mai multă vreme pînă să-şi strîngă toţi soldaţii, care erau în număr de cinci, socotind şi pe cei doi jandarmi aflaţi în posturi, el fiind singurul de aici venit cu trupa, în vreme ce căpitanul de geniu Bellonet, spre pildă, nu avea decît pe ordonanţa sa, şi aceea dispărută, dormind pe undeva cu o muiere din Béthune, o dezmăţată. Ce e drept, căpitanul adjutant-maior de Boiron d'Aguières, însărcinat să ridice voluntari regali, nu se găsea la Béthune în noaptea ceea, fiind plecat în ţinutul Lalloeu ca să facă recrutări (oraşul nu prea dădea voluntari) printre foştii dezertori ai războaielor imperiului şi printre oamenii lui Fruchart, zis Ludovic al XVII-lea, căpetenia bandei monarhiste, care vîrîse groaza în locuitorii acelor meleaguri mai înainte de-a ajunge un personaj oficial. Dacă pe contele de Maulde şi pe ceilalţi ofiţeri

Ludovic al XVIII-lea îi primi cu o răceală pe care Blacas, prin felul său de-a se purta cu oamenii, o făcea şi mai simţită, în schimb regele bău cu recunoştinţă ciocolata doamnei Brassart. „De treabă oameni!" murmură el. Această doamnă îi povesti istoria ultimului furgon, pe cînd amesteca zahărul în ciocolata fierbinte. Se putea lesne înţelege că un om ca Henri Brassart, care fusese la un pas de ghilotină, era credincios maiestăţii-sale! Atît de credincios, de altminteri, încît să intre mai tîrziu cu patruzeci de zile în municipalitatea numită de împărat. Ciocolata însă era fierbinte şi îndulcită cum trebuie. „De treabă oameni!" mai spuse o dată regele. Berthier însă nu arăta să fie tot aşa de liniştit: privind la saltimbancii care roiau prin piaţă, strîngea şi mai tare caseta la subsuoară. Nu izbutise încă să schimbe decît două-trei vorbe cu ducele de Tarente de la sosirea acestuia. Tocmai cît trebuia ca să-l doboare...

Într-acestea, îndată după căpeteniile militare, a căror prezenţă scotea şi mai mult la iveală duşmănia ostaşilor de rînd, dădu buzna dregătorimea: tot tribunalul de primă instanţă în păr, cu substitut şi grefier, dintre care maiestatea-sa nu reţinu decît un nume, al unui judecător, domnul Décrépitude [1], cerînd să-i fie repetat de trei ori şi rîzînd cu lacrimi în ochi în ciuda oboselii. Pe urmă, cei şase avocaţi de pe lîngă zisul tribunal şi judele de pace. După ei, se perindară controlorii Contribuţiunilor directe şi indirecte, într-un hal făr-de hal, apoi păstrătorul amaneturilor, care uitase să se pieptene şi avea aerul că fusese surprins în toiul unui adulter. Toţi aceştia se împopoţonaseră în grabă, venind cu doamnele şi domnişoarele, aducîndu-şi copiii în braţele slujnicelor numai în cămaşă de noapte, pentru ca maiestatea-sa să-i binecuvinteze sau măcar să le fie de aducereaminte. Ceremonia nu era lipsită de haz, în lumina zorilor, toţi îmbulzindu-se la portiera trăsurii regale şi regele privind la toate acestea cu un amestec de duioşie şi dispreţ, în marginea Pieţei Mari, învăluită încă toată de ceaţă, şi tocmai la mijloc, vestitul foişor, ivindu-se printre casele proptite în trei caturi, cu două rînduri de mansarde scobite într-ascuns, în tabla acoperişurilor povîrnite, fără a se ţine seama de poruncile primărici – vestitul foişor, ca un uriaş jandarm cenuşiu, înălţîndu-se deasupra oraşului ca să scruteze întunecimile încă nerisipite... Şi deodată, de sub pălăria foişorului în chip de piramidă, făcută din scînduri încălecate unele peste altele, se porni să sune clopotul cel mare cu cei treizeci şi şase de clopoţei:

[1] Domnul Ramoleală.

ting, ling, ting, ling... şi cîntecul începu să zboare pe deasupra pieţei, înţesată de panoramele şi barăcile bîlciului, venind să bată prim-prejur în clădirile ce-o împresoară, nu cu mult mai înalte decît casele lipite de foişor, dar strîmte toate şi părînd mai înalte, vîrîte unele într-altele, cu acoperişurile prea de tot ţuguiate, după moda flamandă, cu frontoanele în care s-au cioplit frunze şi flori, cu hornurile de piatră, cîte două-trei laolaltă, ca nişte pîndari urmărind pe cer o bătălie de păsări, o pădure de pîndari...

Dar ceea ce puse vîrf caraghioslîcului acestei curţi improvizate fu ivirea neaşteptată a unui întîrziat în tîrlici, un omuleţ de vreo cincizeci de ani, care nu îmbrăcase decît un crac al pantalonului şi încerca să şi-l tragă pe celălalt, din fugă, cu toate hainele aruncate pe dînsul în grabă, una peste alta, ca foile de plăcintă, o flanelă, o cămaşă, o jiletcă, fără să fi avut vreme să-şi încheie vreun nasture, cu surtucul la subsuoară, cu jobenul împenat pe cap, ţinînd într-o mînă cravata şi în cealaltă sabia, neştiind să se hotărască pe care din ele s-o pună întîi, pe asta la cingătoare sau pe ailaltă la gît – chestie de precădere – în aşa chip că, ajuns în faţa maiestăţii-sale, nu-şi putu scoate clacul din cap, căci nu avea nici o mînă liberă. Acesta era domnul Duplaquet, subprefect la Béthune sub toate regimurile de la Consulat încoace, şi pe care numai împrejurarea că se aduceau caii la înhămat îl scoase din încurcătură, plecînd de-acolo cu un picior în pantalon şi celălalt gol, sau ca şi gol, lăsînd să-i scape din mînă sabia şi ridicînd-o de jos ca să-şi piardă cravata, muncit de gîndul că, prin stîngăcia lui, îşi distrusese cariera. Un ştrengar de vreo zece ani, care venise cu mamă-sa să vadă ce se petrece în piaţă, îi propuse să-i ţină cracul de pantalon pînă îşi va băga piciorul, dar subprefectul nu primi oferta, pentru că recunoscuse femeia. Ea mai avea un fiu, bine cunoscut poliţiei, un descreierat care crezuse nimerit să se angajeze la şaisprezece ani într-un regiment de infanterie, fusese rănit anul trecut la Besançon, suspect de republicanism, sergent lăsat la vatră şi întors la Béthune ca să pună la cale comploturi, pare-se, cu soldaţii din garnizoană. Asta i-ar mai fi lipsit subprefectului, după ce se făcuse de rîs în faţa regelui, a cărui trăsură pornea tocmai atunci spre Lille : să se compromită trăgîndu-şi un pantalon pe care să-l ţină mucosul ăsta. Nici nu-i nevoie de mai mult ca să fii încondeiat într-un raport ca suspect ! Domnul subprefect o ştia din experienţă. Şi încă habar n-avea că tatăl ţingăului ăstuia, fost ofiţer, fusese chiar în acea noapte la Poix, adunîndu-se cu alţii într-ascuns...

Zorile... Membrii Frăției Milostivilor [1], care se duc la utrenie, se uită încremeniți la zorile acestea și la mulțimea strînsă în piață, în strada Căpățîna Mare și către biserica Sfîntul Vaast... Vremea începu să se înmoaie, e mai puțin frig azi ca ieri dimineață, nu e nici măcar cu-adevărat frig și-i vădit că are să plouă iar...

A și început să plouă la Grandvilliers și la Poix. Plouă peste escorta regală și peste prinți. Acolo toată lumea e încredințată că regele se mai află la Abbeville, nimeni n-a fost prevenit de plecarea lui, căci se pare că maiestatea-sa nu știe să se folosească de curieri, sau gîndește că e cu totul fără rost să trimită vreunul acestei gărzi, care îl urmează atît de încet, și prinților, de care prea puțin îi pasă. La Grandvilliers aceștia din urmă țin sfat și întocmesc scrisoarea pe care contele d'Artois o rumegase în somn, spre a-l vesti pe rege că, văzînd cum stau lucrurile, nu-i mai rămînea escortei altceva de făcut decît să se îmbarce la Dieppe, în așa hal de neorînduială ajunsese, tîrîndu-se împrăștiată pe zece leghe, prăpădită, sleită, ciopîrțită, împovărată de răniți și de bolnavi, trebuind să mărșăluiască în pas de infanterie, iar pînă la Dieppe mai e încă drum, nu glumă, astfel că, la urma urmelor, regele ar putea porni într-acolo de-a dreptul de la Abbeville, vorba vine, ca să ajungă în Anglia barem cu o escortă militară, și nu ca odinioară în chip de milog, părăsit de dumnezeu și de oameni. Cea mai mare parte a companiilor de gardă se și pornise la drum, iar cînd sfatul princiar luă sfîrșit, soldații domnului de Reiset și cavaleria ușoară a domnului de Damas se urniră la rîndul lor, încheind convoiul înjghebat în spatele contelui d'Artois, urcat în trăsură, a alteței-sale ducelui de Berry, cu Marmont și cu suita călări... Mantaua de mușama a alteței-sale, de un cenușiu-deschis, se vedea fluturînd în ploaie, încoace și încolo, de-a lungul convoiului. Salutîndu-l cu spada, César de Chastellux zări în ochii prințului mari lacrimi încremenite, rămase parcă acolo de la străbuni : asta, fiindcă Charles-Ferdinand cugeta cu groază că niciodată Virginia sa nu va fi lăsată să intre în Anglia, iar dacă își va regăsi acolo cele două fiice pe care le adoră, va regăsi și pe *mistress* Brown, de care e sătul pînă-n gît și al cărei soț înaintea lui dumnezeu continuă să fie în ochii regentului. Protestanții ăștia sînt de-o ipocrizie fără seamăn ! E adevărat că *mistress* Brown este englezoaică...

Și în coada convoiului, cît e drumul, vezi numai oameni umblînd pe jos, căruțe hurducîndu-și încărcătura prea grea pentru caii

[1] Una din corporațiile de meșteri-patroni, datînd din evul mediu.

lor, artileria domnului de Mortemart înnămolită într-una, lăbărțată în neorînduială, înaintînd tîrîș-grăpiș și oprindu-se la fiecare leghe... Pretutindeni, pe drumurile desfundate și glodoase, se lasă aceeași lumină plumburie a unei dimineți de ploaie. Marțea nu fusese prea urîtă, dar miercurea începea rău, scoțîndu-și paguba, cu toate că se arăta mai blîndă, în ciuda orei prea matinale. O adevărată miercuri din săptămîna patimilor, în care cerul ia un doliu preventiv și oamenii spînzură bucățele de merișor în crucea troițelor de la răspîntii.

La Poix muschetarii lui Lauriston și muschetarii lui La Grange așteaptă să sosească grosul escortei regale, ca să pornească și dînșii. Se dăduse deșteptarea devreme, chipurile, ca să nu-i apuce zorile acolo, apoi venise ordinul să rămînă cu arma la picior pînă vor sosi prinții. O trăsură le-o luase înainte, o cabrioletă ca pentru o plimbare pe malul apei. Léon de Rochechouart întreabă :

— Cine e zurliul din cabrioleta asta neagră cu roți galbene ?

Adjutantul său, Montpezat, l-a recunoscut : e generalul Ricard, cu picioarele învelite într-o pătură verde și albastră, și se duce la Abbeville cu scrisoarea contelui d'Artois către maiestatea-sa, crezînd să-l mai găsească pe rege acolo. E același Ricard care în 1809 fusese complicele lui Soult, cînd mareșalul încercase să se așeze pe tronul Portugaliei. Ceru să i se dea repede un cal de schimb și abia găsi vreme să repete celor doi căpitani-locotenenți ai muschetarilor ce ordine primise. Le mai spuse că, o dată cu el, domnul de Castries, trimis în grabă mare de alteța-sa, părăsise Grandvilliers, apucînd pe drumul spre Aumale, ducîndu-se la Dieppe să strîngă toate corăbiile ce se vor găsi. Cum vine asta ? Schimbăm de direcție ? Oricum, mai au cel puțin un ceas și jumătate de pierdut ; bucătăriile de campanie se string roată în jurul călărceților, împărțindu-le o băutură caldă, căreia de-i zici „cafea" ar fi cam tras de păr. Contele de Rochechouart, a cărui trăsură ducînd lucrurile lui și ale ducelui de Richelieu rămăsese cu acesta din urmă la eșalonul prinților, se uită cu pizmă la caleașca camaradului de la muschetarii negri, domnul de Rastignac, rubedenie de-a sa mai de departe. E o caleașcă lunguiață, nou-nouță, și asta se vede chiar după ce-a bătut atîta drum, mai ales că vizitiul o spălase cu apă din belșug. Frumoasă caleașcă ! Verde, cu arămărie lucioasă și roțile vopsite în negru, după ultima modă a spilcuiților ; vezi-o cum e pe dinăuntru : îmbrăcată toată în marochin verde, ca o frumoasă legătură de carte, ca o valiză. De altminteri, bagajele domnului de Rastignac sînt și ele după chipul ei. Ar fi fost mai plăcut să-ți urmezi drumul în trăsură, asta însă nu se

poate : pilda vine de sus, trebuie să te supui. Nici așa nu-i prea rău, în această fugă jalnică, să meargă în urma ta, goală, o jucărie atît de nostimă...

– Ce crezi, iubitule ? întrebă Rastignac. Ne vor trece într-adevăr în Anglia ? N-au să vrea în ruptul capului să îmbarce și caleașca mea...

– Asta-i acum ! răspunse Rochechouart. Nu e încă nimic hotărît. Dacă regele ia drumul Anglici pe mare, domnul de Richelieu, în ce-l privește, socoate să-și urmeze calea pe uscat, ca să ajungă la stăpînul său, împăratul Rusiei, și la fel domnul de Stempkovski, scumpul nostru Vania... Mie, știi, mi-ar place să trec în Țările de Jos. Se mănîncă mai bine acolo...

Iar Géricault, în ciuda ploii, privind tîrgul acesta pe care nu-l prea văzuse decît noaptea, se folosește de prilej ca să se încredințeze de unele lucruri ce-i stau la inimă. Lăsînd pe Trick în grija lui Moncorps, începe să urce spre biserică, și suișul i se pare acum cu mult mai scurt, pe deasupra căsuțelor cu ogrăzi mici și pe sub grădinile și scările de piatră care duc la terasă, în dreapta bisericii. E drumul pe care trebuie să-l fi făcut în somn, nu-și mai aduce aminte prea bine ce s-a întîmplat, încearcă să descurce ce i-a rămas din visul său. De unde încep închipuirile nopții ? Simte nevoia să regăsească, dacă sînt, urmele acelui spectacol care-i reînvie în minte cu fiece pas făcut după pașii de atunci. Împinge portița cimitirului, privește pietrele de mormînt, între care, așa cum și-a închipuit că simțea atunci, în pădure, a și înflorit ici și colo ciuboțica-cucului, cu margini groase de un verde-șters, avînd aerul unor salate. Se apleacă și culege florile. Sînt tocmai cum și le închipuia : liliachii, cu inima galbenă. Le mototolește în mînă și merge pe lîngă zidul fortului, ca și cum s-ar ascunde de cineva aflat de cealaltă parte, ocolește cripta rotundă, vede mai departe zidul dărîmat... Se cațără, o piatră îi fuge de sub picior, apoi pătrunde în mărăciniș și ajunge la o potecă prin învălmășeala de arbuști încolăciți pe păducei uscați, călcînd pe-un covor de iederă... Așadar nu a visat, iată aievea locul închipuit, aleile acestea care se rotesc, întîlnindu-se la răspîntie ; iată colo, sus, pinii înalți și strîmbi ; iată aici, mai aproape, vlăstari de viță sălbatică, galbeni și cenușii, gunoiul de frunze veștede, cele dintîi frunze ale unui arbust pitic răsfirîndu-se în mănunchi în jurul tulpinei – și asta ce-o mai fi, fără frunze, cu boabele lunguiețe atîrnînd în ciorchini ?... Iată drumul care coboară, dar nu mai e nevoie acum să apuce pe calea ocolită ; cărarea dreaptă duce la răspîntie...

Şi chiar într-acolo mergea. În locul acesta, acum pustiu, unde pămîntul păstrează încă urmele vădite ale paşilor care l-au bătătorit nu de mult, urmele celor vreo douăzeci de oameni, şi rămurelele strivite în tufişurile de alături dovedesc neastimpărul celor ce nu vorbeau, ţinîndu-se mai departe de luminişul în care ardeau făcliile. O făclie stinsă, mistuită aproape în întregime lîngă focul unde şedea omul din strada Cairo, întăreşte amintirile confuze. La cîţiva paşi în urmă, taluzul coboară drept spre tufişuri, alcătuind un fel de rezemătoare de humă, care mai păstrează tiparul unui corp, urma pînditorului printre rămurelele strivite... Aşadar aici e, şi Théodore închide ochii ca să revadă mai bine, ca să-şi amintească. Ceea ce caută sînt cuvintele care au pierit. Ele i se înfiripă anevoie în minte, cum se nimeresc, la întîmplare, se încrucişează şi se încurcă între ele. Nu mai ştie cine le-a rostit şi reface această scenă ca un text într-o limbă necunoscută, căreia îi aduni slovele împrăştiate, fără însă a-i cunoaşte cuvintele. Orologiul bisericii a sunat şapte ceasuri. Şi aici, pe sub arbuşti, prin covorul de iederă cotropitoare, înfloreşte ciuboţica-cucului şi, ici-colo, sub floarea uscată de mai an, înverzesc urzicile. Fără să vrea, muschetarul a rupt o creangă cu flori galbene abia mijite şi merge mai departe, vînturînd-o ca pe un baston.

Iată-l pe Théodore al meu în inima roatei în care vin să se verse toate potecile. Ce caută aici cenusa asta albă ? De sub pinii înalţi, din locul acesta de întîlnire a cărăruilor, vezi de o parte, în plutirea joasă a unui abur umed, rotunjindu-se colina care coboară pînă în vale, iar de cealaltă parte dai aproape numaidecît de şoseaua înspre Calais, care urcă pieziş aici în dreapta, venind de la Poix...

Totul e acum limpede. N-ar fi de nici un folos să mai zăbovească. Géricault apucă pe una din spiţele roţii, adică pe o potecuţă care duce, ocolind cimitirul, spre biserică, printre ulmii terasei, fără să mai fie nevoie să sară peste zidul fortului...

Trebuie deci să credem că toate acestea s-au întîmplat aievea. N-a fost o nălucire.

De jos se aude o goarnă. Sună încălecarea. Trebuie să se grăbească.

Şi deodată, lui Théodore îi pare rău că n-a revăzut-o azi-dimineaţă pe Sofia, care mai dormea. Firmin îi pierise din minte, dar celălalt... E caraghios, dar ceea ce voia cu adevărat muschetarul acum, după plimbarea făcută, era să vorbească cu Bernard. Despre ce ? Politică sau dragoste ? Pesemne şi de una şi de alta... Plouă. Se simte primăvara. Copacii, ca nişte ştrengari ciufuliţi, cu chica lor de rămu-

rele goale, își pleacă încetișor capul pe un cer care prinde a se lumina... Deasupra țarinilor, cu strălucirea de aur a paielor de anul trecut și a noilor arături.

La drept vorbind, nu pleacă nimeni. Prinții au sosit, dar se pare că escorta se mișcă prea încet în urma lor ; pînă la Grandvilliers nu-s decît trei leghe și, chiar dacă le făceau în pas de infanterie, grosul trupelor ar fi putut ajunge aici către ora opt, opt și un sfert. Muschetarii, puși pe două rînduri, ca să poată trece prin mijloc contele d'Artois și alteța-sa, au rămas pe loc, iar caii parcă au furnici în picioare, rîcîie caldarîmul cu copita. Un ceas irosit de pomană... Un ceas și un sfert. Théodore a văzut trecînd spre Abbeville un furgon negru tras de cai albi și i s-a părut că recunoaște pe Bernard în omul de pe capră, adăpostit sub coviltirul verde. Na, acum i-a scăpat și ultimul prilej de a-i vorbi, doar fiindcă nu s-a mișcat, prostește !

Cu ce s-ar fi putut alege stînd de vorbă cu țingăul ăsta ? Du-te de adună fire pentru țesătorii satelor, du-te, flăcăule, mai oprește-te în treacăt la vreo adunare conspirativă și viscază la Sofia ta ! Sîntem din două lumi diferite. Drumurile noastre nu se vor mai întîlni niciodată.

Iată grenadirii lui La Rochejaquelein. Ostași de gardă pedeștri, escortați de-o companie călare sau, cel puțin, cît mai rămăseseră călări dintr-o companie. Îți poți da seama, fără să întrebi, pentru ce le-a trebuit acestor oameni mai bine de trei ceasuri ca să străbată trei leghe. De pe-o zi pe alta situația se înrăutățește, tot mai mulți călăreți mărșăluiesc pe jos, ducîndu-și de frîu caii sleiți. Apoi, convoiul militar se poticnește, nu atîta în grămada de căruțe adunate la întîmplare pentru a căra bolnavii, răniții, moșnegii în uniformă, liceenii fugiți de acasă, cît în cele cîteva sute de caleși sau berline particulare, ticsite de femei călătorind cu servitorii, cu cîinii și copiii lor... Afară de asta, sînt mereu tot felul de accidente pe drum, doamne cărora li se face rău, ofițeri prieteni care se urcă lîngă ele în trăsură... Se văd valeți ducînd de frîu fiecare cîte doi sau trei cai, în vreme ce stăpînii lor merg cu trăsura... Și echipajele mai-marilor escortei, ale călărașilor, ale jandarmilor gărzii regelui, ale gărzii palatului, ale celor din sotniile de lefegii șvițerieni – numai ăștia din urmă în vreo douăzeci de trăsuri ! – și așa mai departe, fără de nici o rînduială, vizitii căutîndu-și stăpînii, de care habar n-au dacă se află mai înainte sau cu prinții, mai în urmă, în avangardă sau în coadă. Cei care merg pe jos se opresc într-una, plouați ca vai de ei. Trecînd prin sate, cam o jumătate din convoi își amintește că

are nevoie de una, alta. Unii, zărind o cizmărie, cer să li se deschidă, căci patronul încă nu se sculase, ca să-i încerce toate cizmele, toți pantofii, sau numai așa, fără să le trebuiască ceva, doar ca să mai stea sub un acoperiș. Alții, care n-au apucat să înbuce nimic la plecare, umflă tot ce găsesc de-ale gurii prin birturi, întreabă pe la casele oamenilor dacă n-au rămas cumva mezeluri pentru dînșii sau barem niște pîine nu prea veche.

E lesne de înțeles pentru ce contele d'Artois s-a hotărît să treacă marea în Anglia : de la Abbeville, unde urmează să-l ajungă din urmă pe rege, n-ar avea nevoie decît să se întoarcă pe neașteptate spre Dieppe pentru a zăpăci pe urmăritori, și astfel le va rămîne destulă vreme ca să se îmbarce.

În sfîrșit, trecuse de ora nouă cînd bîlciul acesta uriaș se urni din Poix și, ținînd coasta care ocolește cimitirul deasupra văii, printre copaci, se văzu deodată parcă într-alt ținut, pe un șes ca-n palmă, cît vezi cu ochii numai cîmp... Nu mai putea fi vorba de goană : garda trebuie strînsă laolaltă, trebuie să-i aștepte pe cei care merg pe jos ca să-i încadreze, apoi coloana pornește la pas, în peisajul monoton, bălăcind în ploaie, în noroi...

*

Ai de ce să-ți pierzi mințile cînd te vezi bătînd drumul în așa hal, ud leoarcă, pe un cal obosit mai dinainte. Și pe deasupra, întocmai cum i se spusese, Théodore îl simte din cînd în cînd pe Trick cum îi scapă și, oricît ar ști că se preface și că, de altminteri, a avut grijă să-i puie potcoavă nouă, degeaba : piciorul calului se înfundă în lutul năclăios și asta îi dă toane...

Pînă la urmă începi să-ți pleci urechea la spusele oamenilor și te simți tulburat. Degeaba te ții departe de scrînteala celorlalți. Degeaba...

E a doua zi de cînd toți vorbesc de cavaleria lui Exelmans, ca și cum ar fi văzut-o. N-a văzut-o nimeni, e-adevărat, dar de cînd se tot spune că se ține scai de noi, cu încetineala marșului, cu opririle repetate și cu ploaia în ochi – acum plouă cu găleata – începi să crezi că e adevărat și întorci mereu capul, te salți în scări ca să privești îndărăt... să vezi ce se întîmplă... nu-i nimic însă, ba mai degrabă este ceva : e tot ce știai dinainte, adică vălmășagul uriaș al drumului, coloana fărîmițată, trăsurile vîrîte unele într-altele, pedestrașii care se vaietă și, cît cuprinzi cu ochii, escorta regală... Dacă

ostaşii lui Exelmans calcă într-adevăr pe urmele noastre, se vede că sîntem iuţi de picior, fără s-o fi ştiut.

Din capul coloanei spre coadă, domnul de Rochechouart, învoit de căpitanul-locotenent La Grange, vine pe cît se poate în trap, escortat de credinciosul său Montpezat, ca să dea de ducele de Richelieu, sau cel puţin aşa pretinde. I s-a făcut dor mai ales de cabrioleta lui, după ce văzuse caleaşca domnului de Rastignac, şi vrea să se încredinţeze că-l urmează. Firește, servitorul său e în cabrioletă, escortînd geamantanul ducelui şi tot avutul lui Léon de Rochechouart, barem avutul în bani-gheaţă : opt mii de franci, monete de aur într-o valiză, cîteva rufe de schimb şi o uniformă de mare ţinută. Léon însă nu era prea sigur de vizitiul său Bertin, pe care mai că nu-l cunoştea, căci abia îl luase, şi apoi, în harababura asta nemaipomenită, mojicul s-ar putea lăsa ispitit. Trecu prin rîndurile gălăgioase ale oştenilor lui Grammont, pe lîngă îmbulzeala de căruţe şi pe lîngă trăsurile stăpînilor... nici urmă de cabrioletă... îl zări însă lîngă una din trăsuri, vorbind însufleţit, pe domnul de Reiset, care, hotărît lucru, se pricepea mai bine să se descurce cu femeile decît cu un tren regimentar. Asta îl duse pe Léon cu gîndul înapoi către sfîrşitul anului 1813, la Baden, unde au petrecut straşnic după bătălia de la Lipsca. Nu se putu opri să-i povestească lui Montpezat cum întîlnise doamne germane, care îl cunoscuseră pe Tony de Reiset la Potsdam, în 1807. Nu-l uitaseră în cei şase ani şi vorbeau, ascunzîndu-şi faţa după evantai, cu atîtea amănunte, pe care franţuzoaicele arareori le dau, dar care erau spre marea laudă a lui Tony.

– Încotro te duci, domnule de Rochechouart ? îi strigă în treacăt César de Chastellux de pe calul său oprit lîngă al contelui de Damas, răspunzînd unui salut cu sabia în direcţia lor.

Muschetarul negru se opri şi se apropie să-şi prezinte respectele domnului de Damas şi ginerelui său. Ce-i drept, în învălmăşeala asta, trupa de cavalerie uşoară avea o ţinută mai bună ca a celorlalte. Léon o spuse contelui Charles şi adjutantului său în cuvinte foarte măgulitoare. De la dînşii află el de unde venea buimăceala ce domnise în dimineaţa ceea la Cartierul general al prinţilor. Ostaşul de gardă, pe care îl trimiseseră în ajun de la Beauvais la Amiens, îi ajunsese în timpul nopţii la Grandvilliers. Nu aducea de la Amiens altă ştire afară de aceea că garnizoana arborase cocarda tricoloră, dar că faimoasa cavalerie a lui Exelmans nu se arătase de fel, sau, cel puţin, nu se arătase încă în ajun, cînd părăsise prefectura departamentului Somme, unde prefectul, domnul Alexandre de Lameth, îl

primise în chip foarte straniu, fără a lăsa să se înțeleagă prea bine dacă e cu unii sau cu alții. Dar cînd ajunse la Beauvais, trei ceasuri după plecarea gărzii, ștafetele imperiale tocmai pregăteau cantonamentele unui regiment de vînători. Ostașul aducea o scrisoare a domnului de Massa către mareșalul Marmont și alta pentru Macdonald de la fiică-sa. Prefectul de la Beauvais confirma că trupe imperiale sosesc necontenit, pomenind și de o declarație făcută de suveranii aliați, la Viena – trecuse de atunci mai bine de o săptămînă – fără să adauge însă textul ei, așa că nici acum nu aflaseră mare lucru. Soțul fermecătoarei Nancy anunța însă că telegraful optic [1], pe care regele dăduse ordin să-l sfărîme, funcționa iarăși de minune și că un mesaj de la Tuileriі vestea pornirea unei armate de patruzeci de mii de voinici, sub comanda lui Exelmans, pe urmele regelui și escortei sale.

Patruzeci de mii de oameni ! Mai mult decît de opt ori cîți erau aici ! Oricum, istoria asta cu Exelmans nu era o născocire. După așa ceva, să arunce cine-o vrea cu piatra în alteța-sa pentru că îndrăgise deodată planul pe care-l combătuse atîta, hotărîndu-se să ducă trupele credincioase dincolo de Canalul Mînecii !

– Dar, dragul meu, îl cauți cu-adevărat pe ducele de Richelieu într-acolo ? spuse Charles de Damas parcă a rîdere. A luat-o înainte, împreună cu alteța-sa, în trăsură. Cred că i s-a urît să tot umble călare și că îngrijirile părintelui Elisée nu i-au ajutat prea mult... Acolo, la urmă, nu mai sînt decît căruțe, coada coloanei și doamnele, în care a intrat frica întoarcerii mamelucilor [2] !

Îi era acum mai greu să-și urmeze drumul. Săltîndu-se în șa ca să nu pară nici cu un deget mai scund, căci era mic de stat, și renunțînd *in petto* [3], cu oarecare părere de rău, să-și mai caute cabrioleta rămasă fără îndoială în urmă, Léon de Rochechouart trase iar un salut căpitanului-locotenent al cavaleriei ușoare și, făcînd semn lui Montpezat, își întoarse calul înspre capul convoiului. Păcătoasă treabă să te strecori mereu prin coloana asta !

Anglia ! Nu se simțea atras într-acolo. I-ar fi plăcut mai degrabă să-l însoțească pe Richelieu. La urma urmei, țarul are să-i ierte că-l

[1] Telegraful optic, inventat de Chappe în 1794, era o instalație rudimentară, avînd două brațe indicatoare care transmiteau semnale din distanță în distanță. Telegraful optic funcționa în vîrful unui foișor sau pe turnurile bisericilor.

[2] Ostași călare din garda personală a lui Napoleon Bonaparte, alcătuită în timpul campaniei din Egipt.

[3] În sinea lui.

părăsise cam prea repede ca să intre în slujba maiestății-sale Ludovic al XVIII-lea. Mai știi însă ? Alexandru e hain cînd îți poartă pică. Oricum, dacă e să ajungă la frontiera de nord, ar trebui împreună cu Richelieu să ia o hotărîre la Abbeville... N-ar fi chip, oricum, să se îmbarce la Dieppe cinci mii de oameni. De unde vase pentru atîta lume ? Pe ici, pe colo, așa-i de mare învălmășeala, că, întîmple-se ce s-o întîmpla, trebuie să iasă din convoi, să sară taluzul și să apuce prin cîmpia pătrunsă de ploaie.

De la Poix la Airaines nu-s decît cinci leghe, pe care cavaleria le face obișnuit în cel mult două ore, ba încă mergînd în răstimp la pas. Dar încetineala marșului, haltele dese, curierii trimiși necontenit dinainte înapoi și dinapoi înainte, ca să ducă ordinele comandamentului și să-i aducă știri, apoi noroiul și ploaia, ploaia tot mai mare și noroiul tot mai gros, acestea laolaltă făceau ca jalnica oaste să nu poată ajunge în mai puțin de trei ceasuri – vorbesc de avangardă, nu de coada care abia se tîrăște, rărindu-se într-una. Ca să spunem lucrurilor pe nume, cum au ajuns la hanul de poștă, prinții s-au așezat la masă, iar prin grajdurile din Airaines, în șurile dimprejurul unei fabrici de vîntrele pentru corăbii și a unei fabrici de saci se pregătește mîncarea trupei. De aici se va lăți zvonul cu privire la conținutul mesajului trimis de domnul de Massa mareșalului Marmont, căci, lucru straniu, nici un secret nu poate fi păstrat mai mult de două sau trei ceasuri și s-ar zice că de la generalul-șef la bucătari și de la statul-major la rîndași se face un fel de osmoză. Nu e limbuție la mijloc, e un fenomen fizic împotriva căruia nu-i nimic de făcut.

Théodore, care îl dusese pe Trick la potcovar să-i oblojească talpa, e printre cei din urmă cărora le ajunge la ureche zvonul. Nu-i dă crezare. Patruzeci de mii de oameni ! Cifra, barem, pare cam trasă de păr... Dar iată că a recunoscut în fața unei circiumioare furgonul negru cu coviltirul verde și caii albi, așa cum îl văzuse mai adineauri la Poix, chiar ăsta e... iar înăuntru dă cu ochii de un Bernard cu coatele pe tejghea, bînd cidru și vorbind servitoarei cu niște gesturi cam... Mînat de un imbold lăuntric, Géricault intră. Și acum stă parcă prostit. Cum să lege vorba cu celălalt ? Mai cu seamă că omul e beat, asta se vede cît de colo. De altminteri, ce așteaptă Théodore de la slujbașul fabricii de postav ? Ce i-ar putea aduce această caraghioasă conversație ?

Nu poate nădăjdui să-l audă destăinuindu-se și nici nu-l poate trage de limbă. Atîta timp cît are pe dînsul livreaua monarhiei, nu va găsi înainte-i decît ocară sau vicleșug. Nu poate lua taurul de

coarne, mărturisindu-i de-a dreptul că luase parte la întîlnirea din Pădurea Copăceilor, şi ce tulburare adîncă i-au stîrnit cuvintele auzite acolo... Nici nu-i poate spune că el, muschetarul, îşi pusese nitamnisam speranţele – lucru de necrezut – în împăratul care se întoarce, pînă ce vocea lui Bernard îl făcuse să-şi vină-n fire, cu acea lecţie aspră *(Care noi ?)*, şi că acum Géricault venea să-i pună lui întrebările care îl munceau de mai multe zile şi care îl asaltau tot mai des, de cînd văzuse fuga escortei regale, spectacolul dezmăţului, prăbuşirea unei lumi.

Da, urmărea patimile regale în această săptămînă a patimilor, fără să creadă în misiunea urmaşilor sfîntului Ludovic. Da, pentru dînsul, dacă ar pune o cocardă în locul alteia, n-ar însemna o schimbare de ideal, ci de iluzie. Şi neaşteptata smucitură de frînă *(Care noi ?)* a acestui tînăr cu părul vîlvoi, în haina lui prăpădită, care trăda o biată rîvnă de eleganţă provincială, îl tulburase pe Théodore mai mult decît orice. Da, care noi ? Şovăia să-şi răspundă, să dea chip omenesc acestui *noi*, chipul mizerici întrevăzute. Avea el oare, şi chiar dacă n-ar fi fost muschetar al regelui, dreptul de-a se socoti printre aceşti *noi ?* Sentimentul că e străin de acest scurt pronume personal şi de tot ce-ar putea cuprinde îl făcea să sufere. Simţea chiar o oarecare umilinţă înaintea acestui *noi* şi era gata să-şi ceară, să-şi cerşească locul în cuprinsul lui. Nu în mulţimea care într-o zi strigă *trăiască regele !*, pentru ca a doua zi să-şi pună violete imperiale la cheutoare, nu în gloata gălăgioasă a ofiţerilor scoşi din armată, nu în năvala celor ce se cred despuiaţi de drepturile lor şi se năpustesc acum la gheliruri, ci în uriaşa masă anonimă, care pînă la urmă plăteşte cu sîngele, cu viaţa şi cu munca ei lupta dintre cei puternici. Îl vor primi oare printre dînşii ? Avea el oare măcar umbra vreunui merit ca să le ceară asta ? Să fi avut barem încredere în arta lui, să le fi putut vorbi de ea... dar ce-or fi gîndind năpăstuiţii despre un pictor ? Despre el, la care toţi s-ar uita astăzi bănuitori, din pricina acestei uniforme, a participării sale la fuga regelui – şi ce se vorbea pe seama lor ? Dieppe, Anglia... Putea el oare să părăsească ţara asta, ţara lui ? Mai straniu era că în cîmpiile acestea picarde, în mijlocul acestei pustietăţi monotone, unde nimic nu era nici frumos, nici atrăgător, cuvîntul *ţară* ca şi cuvîntul *noi* i se înfigea în inimă, îi aducea lacrimi în gît. Tocmai aici, în acest univers al sărăciei, bătut de ploaie, se simţea la fiece pas mai greu, mai legat de pămîntul de sub picioare. N-ar putea să-l părăsească. Începea să priceapă acest lucru. Dar atunci... era ca şi cum raporturile dintre el şi ceilalţi oameni – cei care

nu fugeau călare şi pe jos, cei care nu purtau stindardele exodului – ah, lăsaţi-mă să rîd de *Quo ruit et lethum !* – cei care nu se întrebau dacă e mai bine să ia vaporul pentru Anglia sau să treacă în Ţările de Jos, era ca şi cum raporturile între el şi ceilalţi s-ar fi schimbat din temelie şi că acum n-ar mai putea duce printre dînşii traiul său obişnuit, că va trebui să le dea socoteală, că s-a isprăvit cu viaţa fluşturatică, cu ceasurile pierdute la croitor pentru o uniformă, cu parăzile la Bois, la Versailles, *Frascati*... Şi mai avea el oare dreptul de-a redeveni iar pictorul ce fusese şi nu mai voise să fie de şase luni încoace ? Pînă şi în asta stăruia o îndoială. Ar mai putea trăi cineva la el acasă, numai cu-ale lui, departe de tot ce se petrece ? Gîndea la toate acestea, şi le punea în faţă, ca nişte semne de întrebare, cu un fel de teamă copilărească, fără să ştie nici el cum să găsească în acest noian drumul dorit de-aci înainte. Se temea de o astfel de schimbare a vieţii sau ardea în el dorinţa de a-şi lua locul în rîndurile ei ? Şi una şi alta, fără îndoială. Viitorul îi apărea ca un incendiu nemaipomenit. Îşi zicea că acest incendiu trebuie să fie frumuseţea cea nouă, şi fi-va el oare gata s-o înţeleagă ? Gîndul că n-ar fi în stare, iată de ce se temea mai mult ca de orice. Este oare omul la înălţimea istoriei ? Revedea pe birtaşul din rue d'Argenteuil, pe flăcăul cu privirea rătăcită, tocmit să-l înlocuiască la regiment, pe tatăl său... Cum de i-a venit asta în minte ? Ce caută printre gîndurile care îl sfîşie vălmăşagul cîrciumii din Airaines, ticsită de ostaşi intraţi ca să dea ceva pe gît, în faţa tejghelei unde Bernard rînjeşte şi face gură, gesticulează şi mai deşartă lacom un pahar ? Ptiu ! S-a îmbătat crîncen ! În plină zi şi într-o clipă ca asta.

Halal îndrăgostit, pe legea mea, şi ce mai conspirator ! Cu toate că s-ar fi putut să fie dragostea la mijloc, sau poate iureşul întîmplărilor din ultimele zile să-l fi zăpăcit, făcîndu-l să bea pînă într-atît, încît să-şi uite demnitatea... Oricum, nu poţi vorbi acestui om care nu mai ştie ce e cu el. Să ieşim.

O ceată de grenadiri, cu căciulile lor din blană de urs, trecea pe dinaintea uşii tocmai cînd Théodore îi scotea lui Trick inelul de fier în care-i prinsese piciorul. Géricault se uită dacă nu e şi Marc-Antoine printre ei. Nu era... Despre ce-or fi vorbind, destul de jalnici în uniformele lor de mult spălăcite, unii cu obrazul negru, ca nişte oameni hăituiţi, coborînd şi ridicînd tonul, care îşi amintesc deodată că nu trebuie să aibă aerul unor fugari... Numele lui Exelmans suna în gura lor ca un zgomot de geam spart. Exelmans... Devenea o

halucinație. Nimeni nu vorbea de Napoleon, ci de Exelmans... Rosteau numele pe un ton de prefăcută nepăsare, care nu putea amăgi pe nimeni.

*

La drept vorbind, spaima împrăștiată de numele lui Exelmans de-a lungul convoiului de căruțe al escortei regale, printre eșaloanele sale și printre soldații care se tîrau în coada coloanei, ca și uluitoarea repeziciune cu care ordinele și intențiile statului-major erau cunoscute de toți, sînt fenomene întru totul explicabile. S-a întîmplat că, la plecarea din Grandvilliers, comandanții ariergărzii, cunoscînd știrile aduse de curieri și simțindu-se răspunzători de siguranța acestei mulțimi de oameni, încleiată în noroaie, în care nu mai puteai deosebi pe ostași de gloata fugarilor, talmeș-balmeș de civili și de calabalîc al domnilor ofițeri ai gărzii, se gîndiseră să folosească veștile alarmante pentru a băga frica în codașii coloanei, silindu-i astfel să iuțească pasul. În toate războaiele, în toate exodurile, vine întotdeauna un moment cînd nici mijloacele clasice ale armatei, nici disciplina ei nu mai pot face față, și cînd comandanții, văzînd oboseala ostașilor, recurg la psihologie. Și psihologia, care e adescori o armă primejdioasă în mîna romancierilor, ajunge să fie, mînuită de militari, ca o pușcă dată pe mîna unui copil. În ariergardă se găsea, bineînțeles, artileria lui Casimir de Mortemart, ceea ce încurca și mai mult mișcările trupei, căci, dacă ar fi fost să intervină vreodată, tunurile ei n-ar fi putut trage decît de-a-ndoaselea. Dar, deoarece escadroanele de cavalerie ușoară ale domnului de Damas alcătuiau escorta prinților, conducerea îmbulzelii din coada coloanei îi revenea domnului de Reiset, care comanda, după cum se știe, compania de gardă în lipsa șefului ei, domnul de Grammont, plecat cu regele. Grenadirii lui La Rochejaquelein mergeau înainte, ca pentru a le deschide drumul. Tony de Reiset era un nobil desăvîrșit, a cărui viață se împărțise între cîmpurile de bătălie și daraverile dragostei. El tindea să se poarte cu ostășimea lui așa cum se purta cu femeile, de la care nu e păcat să dobîndești ce vrei cu nițică minciună. Chemă deci vreo trei sau patru tineri din compania lui, pe care îi cunoștea, unul fiind neam cu dînsul, iar ceilalți fii ai unor vechi camarazi de-ai săi, și după ce li puse să jure pe crinii regești că nu vor spune nimănui de unde au știrile, le dădu ordin să se împrăștie printre codașii escortei și prin vălmășagul de trăsuri, semănînd peste tot zvonul că Exelmans cu ai săi călăreți veneau în goană mare pe urmele convoiului, că șiruri de

călăreți imperiali au fost chiar zărite pe drumurile învecinate, pîndind într-ascuns și gata să dea năvală cînd atacul va porni din spate și, în sfîrșit, că Uzurpatorul, despre care se știe de altminteri că folosește orice șiretlicuri, trimisese cu diligențele ostași îmbrăcați în țoale civile, avînd toți uniforma în traistă, pentru ca la momentul hotărît să poată da impresia că satele erau de mult ocupate, atunci cînd vor ajunge acolo trupele credincioase regelui. Nimeni nu-i oprea pe tinerii de care vorbirăm să mai scornească alte vești prăpăstioase, și ei nu se dădură în lături s-o facă, atît din scîrba ce-o aveau pentru codașii convoiului și pentru liota speriată care îi urma în trăsuri, cît și din joacă, tîriți de închipuirea lor, pilda venind de sus și minciuna luînd chipul devotamentului față de cauza regală. Ah, nu uitați mai cu seamă să spuneți că vom coti spre Dieppe... pentru a adăuga la frica lor și nădejdea unui țel apropiat, sfîrșitul coșmarului, îmbarcarea. Cum adică, Dieppe ? Păi atunci ar fi trebuit să apucăm pe drumul către Aumale. Ba nicidecum, fiindcă trebuie să trecem prin Abbeville, unde ne așteaptă maiestatea-sa și de unde, regrupați, ne vom întoarce spre apus în perfectă ordine, făcînd o escală foarte scurtă și încurcînd astfel socotelile urmăritorilor, care au ocupat linia rîului Somme ca să se bată cu noi acolo.

Se înțelege că, așa stînd lucrurile, nu mai putea fi vorba de un secret al comandamentului. Afară de asta, tinerii călăreți umblînd de-a lungul convoiului și auzind exclamațiile de groază ale femeilor, văzînd deznădejdea celor care se mai tîrau încă luîndu-se după alții, a betegilor, a copiilor frînți de oboseală și scuturați de friguri, a moșnegilor care se lăsaseră păgubași tot făcînd pe țingăii – văzînd toate acestea, se sileau să născocească mereu alte grozăvii, închipuindu-și că așa îi vor mai înviora pe cei doborîți de veștile lor, care ar fi trebuit să fie ca o lovitură de bici peste picioarele ostenite. Scorneau că fuseseră descoperite ascunzișuri cu soldați de-ai lui Exelmans stînd la pîndă, focuri de pușcă, mici încăierări în care muschetari și grenadiri dăduseră peste oamenii acestuia, luîndu-i prizonieri. Îi puteți întreba și pe grenadiri... sînt chiar înaintea noastră... De la aceasta nu le mai rămase decît să sară un hop și ajunseră să încredințeze oricui, în treacăt, informațiile smulse prizonierilor, despre cele ce se petreceau în țară, despre recucerirea orașelor Grenoble și Lyon de către trupele credincioase regelui, despre marile izbînzi ale alteței-sale ducele d'Angoulême [1] în sud-vest, unde toată suflarea se ridicase împotriva

[1] Fiul cel mare al contelui d'Artois.

lui Buonaparte, în timp ce ducele se îndrepta spre Capitală, ca să facă joncțiunea cu armata din Vandeia. Deocamdată însă, ziccau ei, vînătorii și dragonii lui Exelmans veneau și din spate, și pe drumurile ce se întretăiau înaintea lor, și prin hățișuri... Haide, înainte ! Mișcați piciorul mai repejor, copii ! Nu mai e mult de aici la Abbeville, unde ne așteaptă maiestatea-sa cu decorații, galoane și slujbe !

Perspectiva înaintării în grad exista într-adevăr în capul militarilor de meserie, dar la oștenii de ocazie, la voluntarii Școlii de Drept, spre pildă, asta nu prindea, ba, socoteala ieșea chiar pe dos, căci acești băieți de treabă, dacă se mai osteneau să mărșăluiască, deși erau la capătul puterilor – vorbesc de cei pe care la Beauvais nu-i încărcaseră în căruțe sau de cei care, de la Beauvais încoace, n-au șters-o – ideea răsplății, ideea că erau momiți cu zăhărelul pentru a-i face să meargă înainte, li se părea o insultă și o pricină de și mai adîncă deznădejde.

La etapa de la Airaines cinci dintre dînșii nu se mai puteau ține pe picioare : un lungan foarte slab și foarte palid, un mărunțel oacheș cu glas de fată, un flăcău cu chica creață de un bălai cam cenușiu și care, din nenorocire, își strîmba mereu gura, și alți doi, cum or fi fost, dar parcă gata să-i podidească lacrimile. Țînuseră, ca să le fie pildă altora, să umble pe jos pînă aici, refuzînd să se cațăre în căruțe alături de alți camarazi de-ai lor. Aici însă, cînd au văzut în ușa unei cîrciumioare furgonul negru cu coviltir verde și în ham doi perșeroni [1] albi – sau poate buloneji [2] – băieții au rămas în loc să se sfătuiască, apoi, hotărîndu-se, au intrat în bodega ceea unde trebuie să fi fost căruțașul.

Straniu căruțaș, cu pălăria înaltă pusă alături pe tejghea, un fel de filfizon care și-ar fi petrecut noaptea pe cîmp, cu veșmintele făcute mototol, destul de prăpădite dacă te uitai mai de aproape, cu părul zbîrlit și buzele groase, învinețite și tremurătoare. Cam cherchelit, s-ar zice. Cum o fi fost, ochii aveau însă o lucire ciudată. Și fata care îi turna de băut rîdea de spusele lui, cu palma la gură, ferindu-se parcă, căci nu era nimic de rîs în melopeea ce ieșea din gura lui, strîmbată într-un rînjet răutăcios. Erau împrejur oameni așezați pe la mese, ostași, țărani.

Cînd voluntarii îl întrebară pe Bernard dacă n-ar vrea să-i ia în căruța lui, acesta îi măsură de jos pînă sus, pe mărunțelul oacheș care

[1] Cai din regiunea Perche.
[2] Cai din regiunea Boulogne.

vorbise cu glasul său de domnişoară, pe ăl ca o prăjină spălăcită, încîrlionţatul cu aer înduioşător, pe ceilalţi doi fără nimic deosebit în înfăţişarea lor, afară doar că unul şchiopăta, şi după ce-i cîntări din ochi, izbucni într-un hohot de rîs, dintr-acelea din care nu te mai poţi opri şi te fac să te doară burta şi să simţi că-ţi vin, prosteşte, lacrimile în ochi. Să-i plimbe, el ! Ştii că aveau haz ! Şi încercă să le explice că şi cailor săi, pe nume Philidor şi Nepomucen, li se umflase chişiţa de atîta umblat. Băieţii însă îi dădeau înainte. Erau nişte prostănaci cam plîngăreţi şi, uitînd să mai facă pe vitejii, amestecau alandala ploaia şi oboseala cu onoarea şi cu drapelul Doamnelor Ostatice, într-un cuvînt, tot ce trebuia ca Bernard să rîdă ţinîndu-se de şale. Le avea zdravene, iar genunchiul îi era subţire, de aceea şi purta pantalon strîmt de flanelă, după moda de la Paris.

– Haide, daţi-i drumu pe gît ! zise el. Fac cinste cu cîte-un pahar. În sănătatea voastră !

– Dar ne iei cu dumneata ?

– Beţi în orice caz, vedem noi pe urmă...

El, Bernard, să-i care pe voluntarii Şcolii de Drept, adică tot ce putea fi mai tîmpit şi mai scîrbos din liota fugarilor ! Nu erau însă decît nişte copii care nu se mai puteau ţine pe picioare şi parcă aveau încă pete de cerneală pe degete. Oricum, tembel trebuie să fii ca să-ţi laşi Şcoala de Drept şi s-o iei la picior, ţinîndu-te după curtea unui rege care spală putina ! Vra să zică aşa ! S-o laşi tu pe mămiţica, pe micuţele prietene din Cartierul latin, hai ? Şi pentru ce, mă rog ? Ca să te bălăceşti în ploaie şi noroi, în noroi şi ploaie, pe drumuri fără de sfîrşit, pe nişte meleaguri pustii, unde nu vezi un copac, un deal, nimic din ce-ar putea să-ţi mai însenineze cugetul... Monumente publice rare, sau pe care nici nu face să le priveşti... oameni mai degrabă morocănoşi, de altminteri destul de oropsiţi, între noi fie vorba, destul de oropsiţi... şi regele a luat-o înainte... dacă o fi înainte ! La urma urmei, cine l-a văzut ? În orice caz, nu voi ! Trebuie să fii un tembel ca să faci una ca asta... Şi după cîte se spune, îi mai ai şi pe vînătorii lui Exelmans în spate ! A, pe ăştia da, i-a văzut lumea, nu ca pe rege ! I-a văzut, nu-i vede decît pe ei. Voi nu-i simţiţi oare pe la spate, bobocilor ?

– Să cred oare, domnule – vorbi foarte serios lunganul palid – că v-aţi dat cu Buonaparte ?

– A, tu ăsta, na, ţie îţi plătesc un pahar ! Cu *Buo-na-par-te !* Vezi, ai haz, îmi place de tine ! Eu să mă dau cu Buonaparte ? Ia spune, nu te-ai uitat bine la mine... dar ţara toată, sufleţelule, s-a dat

cu Buonaparte ! Cum ? Nu vă vine să credeţi ? Dar unde vi-s ochii, mieluşeilor ? V-am spus-o : ţara toată ! Nu credeţi fiindcă prin oraşe aţi văzut că vă ies înainte cu tam-tam cîţiva burtă-verde şi funcţionari, care mai joacă încă pe cartea monarhiei, trăgînd nădejde să-şi facă legături, să capete slujbe mai mari... dar ia vorbeşte cu oamenii de colo, la doi-trei paşi mai în stînga sau mai în dreapta, cu cei de pe moşii, de prin sate... toată ţărănimea e gata să-ţi răsădească nişte „arbori ai libertăţii" [1] sau să strige ca un singur om *trăiască împăratul !* Nu mă credeţi ? Ageamiilor ! Vă găsiţi pe pămînt duşman, vă băgaţi în ţara de sus, unde toate garnizoanele au înălţat tricolorul şi au călcat în picioare crinii şi ţoalele regale ! S-a zis cu voi, drăguţilor, sînteţi ca nişte guzgani, întocmai ca nişte guzgani cu pisica după ei, iar în faţă vă aşteaptă capcanele !

Îţi făcea rău să te uiţi la ei, să-i auzi vorbind de tron, şi de altar, şi de prinţi, şi de toate ideile nobile pe care le primiseră de la doamnele mame ale lor, de la şcoala popească de unde ieşiseră toţi, afară de cel cu părul creţ, vîrît în ciorba asta din întîmplare...

– Dar, în sfîrşit, ne iei ori nu ne iei în căruţă, domnule ? Abia mai stăm pe picioare şi ploaia nu se mai opreşte !

Bernard îşi lăsă capul pe spate, cu ochii jumătate închişi. Era beat, acea beţie minunată care, deşi temeinică, nu te împiedică încă să mergi, şi-ţi lasă totuşi certitudinea că acum-acum ai să te bălăngăneşti de la un zid la altul. Beţia care te face să te simţi un uriaş în stare să spargă tavanul cu capul, să snopească în bătaie pe oricine şi a cărui putere nu mai are margini, doar că nu prea ştie să se slujească de ea. Păcat ! Se uita la cei cinci nătărăi, micuţii nătăfleţi, pe care ţi-i putea face piftie, colea, doar dintr-un pumn... Începea să le plîngă de milă, nu din dragoste pentru dînşii, asta nu, dar de milă... Cu toate că ăl cu părul creţ are o mutră drăguţă, şi celălalt cu vocea lui de fetişcană, şi al treilea, cel mai simpatic dintre toţi, lunganul parcă atîrnat de-o sfoară... Caii albi sînt la uşă, furgonul e gol, în cîrciumă e un tărăboi ! Toate astea-s de necrezut... Ce caut aici ? Noaptea trecută... Bernard nu-şi mai aminteşte prea bine ce s-a întîmplat noaptea trecută... Poate că într-adevăr a visat toate acestea : pinii înalţi, făcliile, domnul Joubert, adică Jean-François Ricord, zis

[1] Încă din evul mediu exista în Franţa obiceiul de a se planta în fiecare an, la 1 mai, stejari numiţi „arbori de mai". In multe regiuni din Statele Unite ale Americii, pe vremea războiului pentru independenţă, se plantau, de asemeni, copaci ca un simbol al libertăţii (*may poles*). După izbucnirea revoluţiei, „arborii libertăţii" au devenit în Franţa o manifestare a crezului republican.

domnul Joubert, de la firma domnilor Calleville de pe strada Cairo din Paris... „Presupun că ai o memorie bună", zicea domnul Joubert. Ah ! era mai curînd un caraghioslîc, şi toate chipurile acelea în noapte, lăcătuşul din Vimeu, torcătorul de in, ofiţerul din Béthune... Şi acum, iată-mă aici, în cîrciuma asta, bînd cu voluntarii regelui... În sănătatea voastră, a tuturor ! Îşi ridică paharul de cidru, un cidru amar, în care s-au băgat boabe de coarnă, frumos cidru în lumina albă, s-ar zice pişat, nu ? Toate acestea însă nu-s decît amăgire. Doar o mască. Sub care se ascunde ceva la care el nu vrea să se gîndească, ceva care se zbate înlăuntrul său şi el încearcă să-i înăbuşe zbuciumul, o amintire proaspătă, o durere în mintea înceţoşată, în colivia pieptului, unde bate inima înnebunită. O vorbă din ochi, o mînă mică şi rece, care alunecă şi se trage îndărăt, cuvîntul *adio*... Nimic însă, nici larma dimprejur, nici spusele acestor zăpăciţi, nici cidrul, nici voinţa de a-şi muta gîndul într-altă parte, nimic, nimic nu poate şterge această imagine care joacă înaintea ochilor, clipa despărţirii, iar în urechi îi mai ţiuie cuvinte şoptite pe furiş, cu privirea în lături, foarte încet, dar desluşit... *Adio, Bernard, de data asta e cu-adevărat adio !* Dacă cuvintele au un înţeles, dar ele n-au nici unul, pentru ce a ales tocmai cuvintele acestea ? Oh, Sofia, Sofia, Sofia mea... Poţi să spui mult şi bine a mea, caraghiosule, cînd eşti singur şi cînd ea este a altuia. Poţi să şi refuzi s-o crezi. A spus-o dînsa : *e cu-adevărat adio*. Şi nu ne mai putem vedea, e rău ceea ce facem, trebuie să sfîrşim cu asta, unde-o să ajungem, nu mai pot minţi, îmi iubesc bărbatul, da, da, îl iubesc... poate că-l iubesc altfel... dar e bărbatul meu... şi atunci ? şi atunci ? Fie, dar la ce foloseşte să zici că e groaznic ? La nimic. Aşa se petrec lucrurile întotdeauna. În cărţi. Albert e cel care cîştigă. Charlotte, la urma urmelor, rămîne întotdeauna cu Albert, şi în cazul cel mai bun va veni să plîngă sub copacii înalţi pe mormîntul în care l-au băgat pe Werther, dincolo de gardul cimitirului creştin, căci acolo nu se primesc sinucigaşii...

– Domnule – zise cîrlionţatul – te implor... te implorăm...

Rîsul lui Bernard sună limpede ca banii zvîrliţi pe tejghea.

Se îngrămădiră deci în furgon, şi Bernard îi făcu loc lunganului pe capră, lîngă dînsul. Avea o mutră atît de jalnică ! Puţin aer nu strică. În orice caz, la beţie ploaia e bună : te trezeşte.

*

– Da, îmbracă-te în doliu, natură ! fiul tău, prietenul tău, iubitul tău se apropie de sfîrşit !...

Avea el, Bernard, o pornire oarecare de lăudăroşie şi poate că bătutura i-o aţîţa, dar lăudăroşia asta era numai de ochii lui, ca să-şi dovedească măcar superioritatea faţă de lumea dimprejur. Şi rostise cuvintele acestea cu un fel de bucurie sumbră, cocoţat pe capră, zvîrlindu-şi mantaua pe umeri şi luînd frîiele în mînă, în timp ce deşiratul i se aşeza alături. Cînd vecinul său izbucni cu un glas tineresc şi sfios : „O, şi dumitale, domnule, îţi place *Werther?*", avu sentimentul unui om surprins gol şi-i zise morocănos : „Nu-l cunosc pe acest domn..." Ceea ce îl năuci pe studentul în Drept, care nu se încumetă să-i răspundă : „Vrei să glumeşti..." Îşi auzea camarazii vorbind sub coviltir, fără a izbuti să prindă cuvintele lor şi se întreba ce drăcovenie de om putea fi acest căruţaş.

Pe Bernard îl frămînta o idee. Charlotte, cel puţin, dacă a spus : *Asta nu poate să mai dureze,* o făcuse pentru a cere prietenului ei să nu se întoarcă mai înainte de crăciun, pentru a-i cere, adică, să se întoarcă de crăciun. Ea nu rostise atunci cuvîntul cumplit : *adio* – cuvînt care n-avea să iasă din gura ei decît după ce-l citise pe Osian [1], cînd Werther îşi pierduse stăpînirea de sine şi respectul pentru Charlotte... Dar ce trebuie să se fi petrecut în noaptea asta la Poix, pentru ca Sofia să-i fi pus în vedere să nu mai vină pe-acolo ? Şi Bernard îşi vîrî deodată în cap că ea îşi iubea bărbatul, că în noaptea asta... Aici era partea cea mai crîncenă. Se împăca bucuros cu gîndul că n-are s-o mai vadă, dar nu s-o ştie fericită cu altul – şi îşi înfăţişa această fericire a ei în imagini precise, de neîndurat.

Observă deodată că, de la o vreme, vecinul îi vorbea într-una, fără ca el să fi băgat de seamă. Studentul îşi povestea viaţa căruţaşului, iată ce era într-adevăr de rîs... şi căruţaşul nu auzise din toată povestea nici măcar un cuvinţel. Nu e de altfel mare lucru în viaţa unui băiat de douăzeci de ani, care e în al doilea an la Drept şi care rîvneşte o slujbă la Chartres sau Nogent. Dar vezi că mai avea şi o verişoară... Ca orişicare, nu ? Şi el îi citea din Osian. Ca orişicare.

Sofia. Să n-o mai vadă pe Sofia. În lumea asta în care nu scapi de Burboni decît ca să te-ntorci iar la Bonaprte. Ce era el, biet slujbaş al lui Van Robais, gonind pe orice vreme prin satele Picardiei, cu priveliştea mizeriei înaintea ochilor, cu amărăciunea de a nu vedea nici o ieşire şi cu deznădejdea acestui popor incapabil de a se uni, de a-şi înţelege interesele proprii, gata să încapă pe orice mîini, să

[1] Bard scoţian, aparţinînd legendei. Baladele lui Osian s-au publicat pentru prima oară în 1807.

asculte vorbăria pişicherilor, să-şi uite morţii şi să se lase mînat de întîiul venit la trăsneli din care se va alege pulberea ! În cine să te mai încrezi... Nici măcar în acest fost membru al Convenţiunii, în acest tovarăş al lui Babeuf... nici măcar în tine însuţi...

– Nu-ţi închipui, domnule, cît e de frumoasă...

Pe neaşteptate, Bernard izbucni în rîs. Se auzea pe sine, în acelaşi loc, pe capra furgonului, repetînd în ajun domnului Joubert aproape aceleaşi cuvinte, şi i se păru vrednic de rîs. Întrebă pe un ton foarte serios :

– Crezi, oare, tinere, că poate cineva să se pregătească de magistratură... şi să se omoare pentru vară-sa ?

Celălalt tresări : nu vorbise nimeni să se omoare, dar se simţi umilit pînă-n fundul sufletului de batjocura întrebării şi-i răspunse cum nu se poate mai prosteşte :

– Aceste două lucruri vi se par de neîmpăcat ?

La care Bernard nu răspunse nimic şi dădu bici cailor. Apoi, după o tăcere, zise parcă vorbindu-şi sieşi :

– Dacă vînătorii lui Exelmans au ocupat malul stîng al Sommei, intrarea în Abbeville va fi interzisă cretinilor care duc voluntari de-ai regelui în furgoanele lor, scumpe şi stimate tinere, şi atunci îmi voi pierde slujba la onorabilul domn Grandin d'Elbeuf, actualul proprietar al fabricii de postav, om destul de dibaci în ale politicii pentru a se pune bine cu noua stăpînire pe spinarea mea...

– Crezi dumneata – întrebă scumpul şi stimatul tînăr – că vînătorii lui Exelmans ocupă într-adevăr malurile Sommei ?

– Ai auzit ce ziceau oamenii aceia în cîrciuma de la Airaines ? Nu ? Ai auzit ? Atunci... V-aţi băgat într-o belea straşnică, şi eu la fel !

– De ce ne-ai luat dacă-i aşa ?

– Eu ? Pentru că sînt dincolo de măruntele necazuri ale vieţii. Pentru că nu puteam face nimic mai idiot. Pentru a-mi juca un renghi mie însumi, uite-aşa ! Pentru a-mi mai primeni gîndurile. Pentru ca să-mi vorbeşti de vara dumitale... Fermecătoare, nu ? Verişoara... Şi nu ţi-a spus încă niciodată *adio ?*

Studentul făcu un gest cu mîna, ca pentru a goni muştele. Se simţea neliniştit. N-o să se certe acum cu acest căruţaş care-l ia peste picior.

– Crezi dumneata – zise iar – că vînătorii lui Exelmans...

– Nu cred, o ştiu.

O vorbă răutăcioasă, doar ca să-l cicălească. Avea însă haz îndrăgostitul acesta, flăcău de douăzeci de ani, care-şi uita cu atîta uşurinţă dragostea îndată ce frica îşi vîra coada. Îţi venea poftă să-l iei în ridicol. Nu mai era loc în mintea lui nici pentru Werther, nici pentru Osian ! Spaima şi atît.

– O ştiu... spuse din nou Bernard.

De unde o ştia ? Oricum, doar nu-i văzuse, iar eu, ştiţi dumneavoastră, sînt un om în felul sfîntului Toma [1]. Sfîntul Toma ? Ei, da, fiecare cu idealul său. Am să te fac însă îndată să pipăi cu degetul rana din coasta mea, ai să-ţi poţi vîrî mîna toată înăuntru...

– Bineînţeles – repetă Bernard – bineînţeles că i-am văzut...

Văzut ? Ceea ce se cheamă văzut ? Dar unde ? Ucenicul notar era verde de spaimă. Pentru ce l-o fi făcut mă-sa aşa de înalt pe un băiat de teapa ăstuia ? Nu-i va folosi niciodată la nimic, doar materie lipsită de pomană. Bernard îl simţi bîţîind.

– Ţi-e frig ? îl întrebă, cu o clipire şireată.

Iar celălalt :

– Mulţumesc, am o flanelă pe dedesubt.

Nătărăul ! Ţi-ar face plăcere, unor băieţi ca ăştia, să le tragi o bătaie de să se scape în pantaloni.

– Dar nu se poate – zise studentul – căci maiestatea-sa se află la Abbeville.

– Ei, da, tocmai de asta, tinere, vezi cît de îngrijorat sînt de soarta maiestăţii-sale... ca şi de soarta tîrgului Abbeville, unde mă duc acum şi care la ora asta poate că-i trecut prin foc şi sabie !

– Dar de unde vii, domnule, de le ştii aşa pe toate ?

„În lumea asta totul e minciună, gîndi Bernard. Dragostea, libertatea, poporul. Ah, Sofia, Sofia ! Ce, nu ştiu oare să mint tot aşa de bine ca alţii ? Şi să mă bucur de minciunile mele ? Regele lor e la Abbeville sau într-altă parte ?... De unde viu, mă întrebi de unde viu, băieţaş..."

Vorbi :

– Trupele generalului Exelmans au sosit la Amiens, venind de-a dreptul de la Paris, după ce pe la Creuil au ocolit cavaleria regelui, şi în vreme ce regimentele trecute prin Beauvais, care vă urmăresc pe voi, au ajuns la ora asta la Poix, celelalte trupe înşirate încă de

[1] După legenda biblică, singurul dintre cei doisprezece apostoli care a refuzat să creadă în învierea lui Hristos. E amintit pentru a înfăţişa un om care nu dă crezare nici unei afirmaţii de al cărui adevăr nu s-a putut convinge personal.

ieri de-a lungul Sommei, oprind trecerea pe acolo, se pregătesc să vă atace din flanc, pornind de la pozițiile lor de pe Somme, îndată ce vor închide cercul în spatele vostru prin joncțiunea cu ceilalți pe șoseaua Poix-Amiens... Atacul va fi dat de-a curmezișul, între Picquigny și Airaines, unde se întretaie șoseaua cu valea, în dreptul satului Pont-Rémy...

– Cum ? Cum ? Nu te înțeleg. Nu pot urmări spusele dumitale, n-am nici hărți aici. Dar trebuie să-i previn pe camarazii mei, trebuie... De unde le știi însă pe toate ? De la cine ?

– M-ai întrebat de unde viu : chiar adineauri am sosit de la Picquigny, pe drumul care trece prin Airaines, unde m-ați întîlnit. Picquigny este centrul de operație al vînătorilor. Am fost acolo ca să predau fire țesătorilor și mi-a fost dat să-i aud vorbind într-un han pe ofițerii lui Napoleon. Erau foarte porniți, zbierau ca niște bezmetici, fără să ascundă cum stau lucrurile... Nu vreau să-ți repet ce ziceau de soarta ce i-o pregătesc maiestății-sale, căci, la urma urmei, s-ar putea prea bine ca oamenii ăștia să-și ia dorințele drept realitate... – Lunganul era buimăcit, dar îi trebuia o lecție de geografie ca să se poată orienta. Nu-i ușor s-o dai, cînd ești cu mîinile pe hățuri și nu poți așterne pe hîrtie o mică hartă. – Valea Sommei se adîncește tot mai mult de la est spre vest, de la Amiens la Abbeville, și nu-s decît vreo unsprezece leghe între cele două orașe. Picquigny se află cam la patru leghe de Amiens, iar Pont-Rémy la nouă. Șoseaua Paris-Calais, pe care mergem acum, taie valea la Pont-Rémy și nu-s de-acolo decît opt leghe pînă la Poix și patru leghe pînă la Airaines. Mai faci două leghe cel mult de la Pont-Rémy și dai în Abbeville. Te ții după mine, tinere ? Triunghiul Amiens-Poix-Pont-Rémy e vădit un triunghi isoscel, a cărui bază are opt leghe, iar laturile cîte nouă leghe fiecare. Ne găsim pe latura de vest. Exelmans ocupă în întregime latura de est și baza triunghiului. El se și află în spatele nostru. Nici acum nu te-ai lămurit încă ? Dar ce dracu vă învață la școală ?

– Domnule – zise lunganul mai tras la față, frămîntîndu-se în capul oaselor pe șezutul său pirpiriu – cred că te-am înțeles... Îmi închipui cum arată un triunghi isoscel... Așadar, i-ai văzut ? La Picquigny ? Ar trebui să previn pe cineva... să previn pe cineva...

Și iată-l că începu să zgîlțîie coviltirul furgonului, căutînd să-i facă atenți pe ceilalți. Ei, însă, ghemuiți acolo, la adăpost de ploaia care nu mai înceta, își odihneau picioarele și, tinerețea biruind oboseala, se apucaseră să cînte. Aceste cîntece nu erau, ce-i drept, psalmi și n-aveau ce căuta într-o miercuri din săptămîna mare. Lunganul se

colcolea fără astîmpăr, îl apuca pe Bernard de braţ şi-l ruga să oprească, iar celălalt nici nu voia să audă, îşi bătea joc de comandament, de mareşalul Marmont, de prinţi, voia numai să ajungă la Abbeville, zicea el, chiar dacă va trebui să-i lase pe voluntari în şanţul şoselei, atunci cînd prezenţa lor ar deveni compromiţătoare.

În sfîrşit, iată-i în coama dîmbului care coboară către Pont-Rémy. Privirea descoperi de-a curmezişul valea largă a Sommei, în ploaie, cu copacii desfrunziţi şi cu cele dintîi luciri de aur verde ale sălciilor. Mergeau tocmai de-a lungul taberei lui César de Chastellux, peste colnicul care domina în stînga lor tot cîmpul, cînd furgonul se văzu deodată prins în învălmăşeală. Bernard trebui să oprească. Lunganul şi sărise de pe capră, călăreţi şi ostaşi de gardă aţineau calea furgonului. Studentul îşi regăsise camarazii care coborîseră pe la spate, şi Bernard, auzind strigătele lor, cuvintele repezite pe nerăsuflate, simţi în el un clocot de mînie. Îndată ce s-au văzut jos, voluntarii începură să discute, dînd din mîini şi din picioare, asupra celor ce aveau de făcut. „Acum vor împrăştia şi mai mult spaima", gîndi Bernard şi osta îl înveseli. Îşi vîrî mîna sub capră, ca să se încredinţeze că cele două pistoale de cavalerie, prieteni buni, se aflau la locul lor. Şi-şi aminti de cuvintele lui Goethe : *Jocheul îi aduse lui Werther pistoalele ; el le primi cu nespusă bucurie, auzind că i le trimite Charlotte... Pistoalele vin din mîinile tale, tu ai şters colbul de pe ele ; le sărut de o mie de ori, căci mîna ta le-a atins.* Văzu pe şosea voluntarii alergînd ; unul, cîrlionţatul, îi strigă de departe că se vor întoarce, ca şi cum ar fi vrut să-l liniştească pe Bernard, care n-ar mai putea trăi fără dînşii ! Duceţi-vă, bobocii mei ! Îi văzu vorbind unui ofiţer care se aplecase să-i asculte, şi acesta, după ce le ceru să mai zică o dată, le arătă cu degetul pe un altul, călare, ceva mai încolo. Roiul se mişca în toate părţile, ca prins într-un vîrtej.

Ce m-ar putea face într-adevăr să-i aştept pe domnii ăştia ? Sau poate că... Toate sînt minciună. Pentru ce şi-a dat tatăl meu viaţa ? Pentru ca astăzi chiar cei care i-au fost tovarăşi de luptă să meargă mînă în mînă cu gidele. Poate că mă înşel, dar asta nu pot s-o îndur. Mi se va spune că habar n-am de ceea ce poruncesc interesele obşteşti. O fi ! Mai ştiu eu ?... Nu pot s-o îndur, asta e ! Iată, au trecut ani de cînd lucrez pentru „organizaţie". Orbeşte. Dar dacă sînt eu cel care în privinţa asta se înşală ? Şi ce pot face ? Tot ce e mai bun în mine... Nu pot îndura să văd cum trăiesc oamenii acestei ţări ca o marfă care trece dintr-o mînă într-alta, ca o turmă de vite, puse mai întîi la jug, pe urmă trimise la abator, pe urmă la jupuit... Era ceva

frumos în viața asta a mea, credința în „organizație"... Îmi ziceam... tatăl meu nu va fi murit de pomană...

Caii albi se poticneau pe drum. Acolo, în fund, trupe se trăgeau îndărăt.

Neghiobule ! Ți-ai pus ochii pe nevasta unuia dintre ai tăi. Ai tăi... care-s ai tăi, tată ? Ai mei care sînt ? Ce mai îmbulzeală are să fie cînd or năvăli soldații lui Napoleon, hămesiți după un an de stăpînire regală, și oamenii regelui, care vor trece de cealaltă parte cu viteza cuvenită pentru a-și păstra moșiile, castelele, învîrtelile. Cu-cu ! Panglicile albastre vor fi la rîndul lor lepădate, ca să facă loc panglicilor roșii. Ah, n-am poftă să revăd toate astea încă o dată. Mi-e scîrbă ! Totul e minciună, pînă și frica asta care face să tremure pipota în ei... ia uitați-vă la ăștia... E însă și o frică adevărată, aceea care mă oprește de a gîndi ce gîndesc, de a privi în față... aceea care îmi vîră în cap toate aceste cuvinte care vorbesc despre altceva... Frica lor și a mea...

Fapt e că născocirile lui Bernard căzuseră pe pămînt potrivit, la vreme potrivită. Voluntarii, ale căror spuse erau pretutindeni înțelese de cum deschideau gura, atît de mare era spaima înrădăcinată în ostași, ajunseră din om în om, și tot împingînd înaintea lor pe lungan, pînă la eșalonul comandamentului, la poalele colinei, unde Tony de Reiset, contele de Damas și César de Chastellux, tustrei călări, așteptau știri care să-i lămurească de ce s-a împotmolit trupa. Prinții o luaseră înainte cu cinci minute mai devreme, așa că la comandament toți se temeau să nu li se taie drumul și să nu-i mai poată ajunge. Louis de la Rochejaquelein se afla în fața satului Pont-Rémy, cu grenadirii săi în urma coloanei – li se vedeau de-aici căciulile din blană de urs... dar, în sfîrșit !

Domnul de Reiset recunoscu în lungan pe unul din voluntarii care îi fuseseră aduși cînd au sosit la Beauvais, făcînd asupră-i cea mai bună impresie. Sfrijitul i-a fost chiar prezentat, și domnul de Reiset se căina amar că nu-și mai aduce aminte cum îl cheamă, căci ar fi întors-o binișor acum, dacă din întîmplare i-ar fi reținut numele. „Ei – l-ar fi putut întreba – ia spune, dragul meu Cutărică, despre ce e vorba ?..." Cu șmecheria asta mergi întotdeauna la sigur. Napoleon, cu memoria lui afurisită, se pricepe de minune la de-alde astea, canalia ! Așadar, despre ce e vorba ? După ce, vorbind toți într-un glas, voluntarii spuseră tot ce știau, lăsînd la urmă pe deșelatul acela, să pună el punctele pe i, domnul de Reiset își răsuci calul spre domnul de Damas. Acesta nu auzise bine. Ceru să i se repete esențialul. O,

o simplu şi ce limpede era esenţialul ! Trebuia să-i ajungă fără nici o [illegible] pe prinţi, spre a-i feri să nu cadă într-o capcană. Nu vor mai trece peste Somme ; cel mult ar putea încerca să se strecoare către Abbeville, ţinînd malul stîng, dacă n-o fi ajuns Exelmans acolo, şi apoi valea de la Amiens la Pont-Rémy...

– De unde să ştii ce-o fi adevărat în toate acestea ? spuse Charles de Damas. Informaţiile par a fi serioase, dar oricum, ar trebui cel puţin să trimitem oameni să le verifice...

Pe însă, Tony, credea neclintit în ele : zvonurile pe care abia adînciri le născocise pentru a fi împrăştiate, se adevereau într-un chip uimitor, şi Reiset, care se crezuse la început doar un psiholog profund, apărea acum în propriii săi ochi ca un strateg de-o genială lucidităte.

Cea mai mare parte a escortei regale se afla acolo, în faţa lor, îngrămădită la intrarea în Pont-Rémy. Se dădu ordin companiilor să părăsească şoseaua şi să treacă pe cîmp, strîngîndu-se laolaltă. Pe ploaia asta ? E mai bună, credeţi-mă, ploaia din cer decît o ploaie de gloanţe. În orice caz, ştafetele trebuiau trimise de îndată. Ştafete ? Vorba vine ! Trebuie trimis un detaşament... un detaşament important... César de Chastellux era de părere să se trimită în valea Sommei toată cavaleria uşoară sub comanda lui, ca să mai ţină în loc grosul cavaleriei lui Exelmans şi totodată să informeze comandamentul, prin curieri, asupra situaţiei.

Charles de Damas nu voia să audă de una ca asta. Afacerea i se părea primejdioasă. Se prea poate, de asemeni, să nu fi vrut să se despartă de ginere-său. Oricum ar fi, nu era oare sarcina cavaleriei uşoare să facă paza prinţilor ? Propunea deci – şi o propunere aici, din partea lui, era ordin – să nu trimită decît cincizeci de călăreţi şi, dacă se poate, ar fi mai bine să nu fie aleşi din cavaleria uşoară. În orice caz, un grup destul de mobil, ca să poată fi luat drept avangardă, lăsînd să se creadă că escorta schimbase drumul către Amiens, iar cînd duşmanul, intrat la bănuială, va deveni mai şovăitor, ea să se poată desprinde cu uşurinţă, bătînd în retragere. Nu era vorba să se dea o bătălie care ar putea sfîrşi rău, dezlănţuind şi un atac al cavaleriei duşmane spre Abbeville, adică asupra reşedinţei maiestăţii-sale. Pe care să-i aleagă ? Nu erau oare grenadirii acolo, la îndemînă ?...

Şi aşa ajunse să primească Marc-Antoine d'Aubigny comanda acestui detaşament de flancgardă, avînd ordin să ia contact cu inamicul şi să se desprindă numaidecît.

Charles de Damas spuse că ar fi fost de folos să fie interogat de-a dreptul căruţaşul fabricii de postav, cel ce dăduse informaţiile pomenite voluntarilor Şcolii de Drept, care îşi dovediseră încă o dată şi inteligenţa şi credinţa lor faţă de tron. Pe dînşii n-a fost greu să-i regăsească, dar slujbaşul fabricii rămăsese sus pe coastă şi trebuiră să se cţtere iar într-acolo, pe şosea nefiind chip de umblat, atît de mare era învălmăşeala. Un adjutant îi însoţea pe voluntari. „Iată-l !" strigă unul din ei. Ofiţerul îşi înălţă privirea şi văzu în jurul furgonului negru, cu cei doi cai albi, o îmbulzeală care încurca şi mai rău circulaţia. Ce-i aici ? Cum ? Ce s-a întîmplat ?

Lunganul îşi făcu drum cu coatele. Unii strigară în urma lui nişte lucruri prea puţin plăcute, dar el şi ajunsese la cîţiva paşi de carul negru. Văzu mai întîi pălăria înaltă care se rostogolise în drum. Pe capră, sub coviltirul verde, trupul căruţaşului răsturnat se sprijinea în oblonul furgonului, iar în dreptul capului — al capului ! mai era ăsta cap ? — un adevărat măcel. Un pistol mare căzuse lîngă cadavru, iar celălalt sub braţul stîng, care spînzura în jos, frîiele erau ţinute de un artilerist al lui Mortemart, caii albi nechezau...

Bernard nu mai avea nici un fel de obraz. Îşi descărcase în gură unul din pistoalele de cavalerie pe care *ea le ştersese de praf* şi, mare minune, nimerise în plin.

Pentru că există în lumea asta un lucru care nu-i o minciună şi cu care nu-i de joacă. Şi adevărul acesta îl iscălise capul sfărîmat, mîzgălind cu creieri şi sînge pînza coviltirului. Unii ţipau :

— Un doctor ! Aduceţi un doctor !

Ce să facă doctorul ? Acum totul era limpede ca moartea. Nu-i nevoie de un specialist ca să explice evidenţa cu noi minciuni.

Un om de prin partea locului, avînd pe dînsul o bluză largă, cenuşie, apucase hăţurile şi cu un *ho !* înfiorător porni carul negru cu cai albi prin mulţimea care se dădea deoparte. Voluntarii şi cu adjutantul se luară după el. Cîţiva paşi mai încolo, la o hurducătură, mortul rezemat de oblon, sub coviltirul verde, se rostogoli în căruţă. Asta stîrni un freamăt lung printre spectatori, iar omul care ducea caii de căpăstru rămase o clipă în loc, nehotărît, apoi se îndoi din umeri şi porni mai departe. Din marginea drumului unii îi strigau întrebări, la care el răspundea :

— Iaca, un om care s-a prăpădit...

Mărturia asta trebuia dusă pînă la comandantul companiei lui Grammont. Căci, cum să pui la îndoială spusa unui mort ? Informaţiile lui Bernard erau acum *dovedite*.

Cei cincizeci de călăraşi, înşiraţi unul după altul, şi avînd în frunte pe locotenentul d'Aubigny, pe calul său bălţat, intrau la trap în Pont-Rémy. Urmărindu-i cu privirea de pe calul său, Tony de Reiset îi mai văzu cotind la dreapta, apoi îi pierdu din vedere. Rămase o vreme cu ochii aţintiţi pe locul unde făcuseră la dreapta, uitîndu-se fără să vadă la priveliştea ce se lărgea deasupra văii, cu castelul de la Pont-Rémy între arbori, pe un ostrov al rîului Somme.

Veni ordin de la prinţi să se pornească iar marşul către Abbeville, ţinîndu-se malul stîng, dar, înainte de a intra în oraş, companiile de gardă vor trebui să se strîngă în formaţii de luptă. Domnul de Reiset îi întinse contelui de Damas ordinul scris. De rege nu se pomenea nimic. Se priviră.

– Dumnezeule, şi regele? zise Tony.

Charles de Damas răspunse cu un gest nehotărît. Asta însemna că regele... nu, nu vor îndrăzni... Şi-apoi, fie ce-o fi, la urma urmelor, regele nu moare... Se gîndi chiar că alteţa-sa ducele d'Angoulême se afla la adăpost în sud-estul ţării, unde norodul e monarhic, şi că doamna lui ar fi o strălucită regină a Franţei, ca o icoană a durerii, cu ochii ei din care nu s-a şters groaza tragediei de la închisoarea Temple... După contele d'Artois, bineînţeles, numai dacă i s-ar întîmpla vreo nenorocire contelui d'Artois... ferească dumnezeu!

XII

VALEA SOMMEI

De dimineaţă valea toată era adîncită în neguri. Focurile aprinse în ajun cam peste tot au fumegat îndelung, apoi, celor mai multe le veni de hac ploaia. Se vedeau din loc în loc ultimele rotocoale de fum amestecîndu-se cu pîcla deasă. Prea se grăbiseră cărbunarii crezînd că a sosit primăvara. Ar fi trebuit să mai aştepte pînă să dea foc mormanelor de turbă amestecată cu pămînt, rebutul turbei scoase din bălţi în vara trecută, rămăşiţă ce nu putea fi folosită la fabricarea brichetelor şi pe care o duceau la îmaşuri. Cînd se arăta vremea prielnică, grămezile erau arse, şi pe la sfîrşitul lui martie vedeai în vale flăcările ca nişte mici pene gălbui fluturînd pe coifuri între copaci şi păpuriş, iar ţăranii veneau să încarce cenuşa albă ca s-o împrăştie prin livezi şi prin lanurile semănate cu grîu de toamnă, căci era un îngrăşămînt bun.

Ploaia însă nu împiedică scoaterea turbei, ci dimpotrivă : ce alta au de făcut cei care îşi petrec zilele între bălţi şi muncile cîmpului ? În ceea ce-l priveşte pe Elie Caron, cărbunarul, care se băga uneori la corvezile grele ale comunei, el nu avea de ales în acest anotimp, cu toate că cei mai mulţi aşteptau paştele. Unul ca dînsul, nedus la biserică, n-avea nevoie să aştepte învierea lui Hristos ca să-şi înceapă truda. De cum se ivea primăvara, îşi lua hîrleţul cu coadă lungă şi se ducea la marginea acelei borţi, adică a fîşiei de pămînt de la marginea bălţilor, scobită mai dinainte, unde îşi pregătise şi el o palmă de loc, tăind cu sapa păiuşul din care făceau focul la dînsul acasă. Îl aducea şi pe Jean-Baptiste, care a împlinit treisprezece ani şi face pe „tăietorul", înlocuind-o pe mamă-sa de cînd e iar însărcinată. Se vedeau şi alţii ca dînsul în ceaţă, ducîndu-se la turbăriile lor, ale căror pete întunecate păreau nişte răni pe iarba bălţilor. Dar acolo unde Eloy şi-o avea pe-a lui, lîngă adăpostul de trestie ce-şi făcuse luna trecută, putea lucra în tihnă, căci locul era destul de singuratic. Lui Eloy nu-i prea plăcea să lege prieteşug. Trăia, de altminteri, cu ai săi, prin părţile acelea mai depărtate ale bălţilor Sommei, între Long şi Longpré-

le-Corps-Saints, pe pămîntul comunei acesteia, căreia, ca şi destui alţi oraşeni de pe-acolo, se încăpăţîna să-i zică Longpré-sans-arbre, cum i se spunea pe vremea fostei republici. Casa lui era mai depărtată ca a altora şi mai vîrîtă în pustietăţile de apă şi stuf – o bojdeucă joasă, în care acrul nu intra decît pe uşă, fără de nici o fereastră, asta ca să le fie mai cald, şi cu pereţi de vălătuci, acoperiţi cu bîrne văruite, pe o temelie de scînduri date cu catran. Trăia aici cu Cathérine, care de pe acuma, la treizeci şi cinci de ani, era bătrînă şi sluţită, cu o faţă palidă, căci în nouăsprezece ani născuse treisprezece copii, din care îi muriseră unsprezece, iar cel mare fugise cu o şatră de ţigani... Aveau o vacă şi cîteva găini, trei băieţi şi trei fete. Şi tot la ei şedea bătrînul Caron, care făcea pe cerşetorul. Iar în jurul lor, cît cuprindeai cu ochii, numai bălţi, pămînt jilav acoperit de stuf, iarba răzbind din luciul apelor, între plopi albi, frasini şi ulmi, un desiş abia împădurit, din care se tăiase vîrtos de douăzeci de ani încoace, de cînd ţăranii intraseră cu securea în pădurile comunale şi în cele mănăstireşti, pe care foştii lor proprietari nu le mai puteau apăra. Cu aşa furie se năpustiseră să doboare copacii în zilele acelea de foamete, că ar trebui poate o sută de ani ca pădurea să-şi vină în fire. Asta dacă în cei o sută de ani n-are să mai treacă vreo revoluţie sau vreun război pe-aici...

Privirea ţi se oprea dincolo de Longpré, în taluzul înalt care aici se lasă aproape dintr-o dată în vale, pe cînd de cealaltă parte, pe malul drept al fluviului, mai sus de Long şi de Coquerel, povîrnişul se face mai lin, mai ca lumea, dar aceasta ţine de-acum de o altă ţară, depărtată.

Ţara lui Eloy era aici, această sfoară de pămînt înecată, acoperită de plopi, brăzdată de pîraie şi eleşteie. Numai la vreo cinci sute de stînjeni mai departe, unde braţele de apă se pierdeau, nu se mai simţea acasă, iar fluviul care se vedea în zare se depărta cu mai puţin de o leghe de taluzul malului stîng, acolo unde valea era mai largă, dar acestea i se păreau pe un meleag străin. Nu se prea găseau pe atunci, în împletitura deasă de pîraie şi de pămînturi care ţi se surpau sub picioare, decît nişte cabane de-alc vînătorilor, şi în toată pustietatea, doar bordeiul lui Caron. În luntrişoara cu vîsle trebuia să cunoşti bine ulicioarele astea de apă ca să nu te rătăceşti între stufăriile înalte şi să ajungi din eleşteu în eleşteu, prin luminişuri, fără să dai în fluviu, colo hăt în josul apei, către Bray, la pîraiele care te puteau duce, cu brichetele de turbă, pînă în mâhalaua Rouvroy de la bariera oraşului Abbeville, unde negustorii se tocmeau aprig ca să mai rupă din preţ, dar plăteau totuşi mai mult decît revînzătorii din Pont-Rémy sau din La

Chaussée-Tirancourt. Ţara lui Eloy erau sărăciile astea de smîrcuri, care se întindeau de la Amiens la Abbeville, unde te zbaţi împotriva proprietarilor, a negustorilor, a pîndarilor comunali, a hrăpăreţilor care umblă cu înşelăciuni, ca să pună şi dînşii mîna pe-un crîmpei de baltă, îngrădind fără drept cîte-un loc, şi unde trebuie să înfrunţi urgia anotimpurilor, rechiziţiile pentru nevoile oraşelor, trecerea oştilor... Ţara lui Eloy era această negură şi aceste fumuri joase, pe unde el îşi duce zilele, umblînd ferfeniţos, adică în petice, îndulcindu-şi amarul doar cu laptele unei vaci pricăjite şi astmatice, care paşte ierburile ude şi florile de baltă de prin imaşurile potopite. Abia dacă şi-a putut face o leacă de grădină, unde bobul verde creşte mai anevoie decît varza aceea măruntă şi creaţă, pe care o vezi cît ţine fluviul, de-o parte şi de alta. E ţara lui Eloy, aşa cum turba e pîinea lui, iar Cathérine nevastă-sa, şi niciodată nu i-a trecut prin minte să le părăsească. Nici vorbă de aşa ceva. E ţara şi-i viaţa lui. Aici a crescut şi a văzut trecînd anotimpurile, aici şi-a cheltuit toată vlaga şi a îndurat foamea şi frigul, aici s-a oploşit cu Cathérine şi a auzit-o ţipînd la fiecare naştere, an de an. Încărunţise înainte de a avea patruzeci de ani şi avusese încă mare noroc să scape de recrutare, pe cînd fraţii săi fuseseră omoriţi, unul pentru republică, al doilea pentru imperiu, iar pe al treilea, dezertorul, la care Eloy ţinea mai mult şi al cărui nume îl dăduse fiului său Jean-Baptiste, nu l-a mai văzut nimeni. Nu că îşi uitase copilăria pe care o retrăieşte în puştii lui, dar toate acestea sînt atît de departe, departe ca Abbeville... doar că nu se află luntre să te întoarcă pînă acolo. Nu trebuie să se lase pe tînjală. Viaţa l-a învăţat că fiecare lucru se cuvine să fie făcut la vreme : iată-l cu fiu-său, stînd de ceasuri întregi, cu picioarele pe *linia* lui, cum i se zice aici unei scînduri bătute în cuie de lemn, la marginea turbăriei, a borţii aceleia, mînuindu-şi hîrleţul la cinci sau şase metri sub apă. Hîrleţul are un fel de cutie fără capac, făcută din tăbliţe de fier late cam de trei palme la capătul unei cozi din trei stînjeni şi jumătate, pe care *trăgătorul* o vîră sub pămîntul din fundul apei în aşa fel ca să se umple de nămol cu turbă. Îţi poţi închipui cît de greu trage asta ! Eloy împinge cu toată puterea hîrleţul, apoi se opinteşte ca să-l desprindă. Aici e nevoie de vlagă, dar şi să te ţie balamalele, iar cînd operaţia se repetă ceasuri după ceasuri, pînă smulgi bulgărele şi-l scoţi afară în capătul hîrleţului, legănîndu-l pe mal, şiroind de apă, Hercule să fii şi dacă nu eşti deprins cu asta, cum e cosaşul cu coasa, nu rezişti nici un ceas. Apoi îşi face Jean-Baptiste meseria lui de „tăietor" : despică bulgărele în trei cu cuţitoaia, un fel de custură îndoită, şi în timp ce tată-său, abia lăsîndu-şi răgaz să

mai răsufle după opintirea de adineauri, vîră iar hîrletul uriaș în apă, băiatul duce în grabă cele trei „turbe" mai încolo, cu roaba pe care a scos-o din coliba de papură, și le rînduiește pe arie unde se vor usca, alcătuind, împreună cu turbele alese mai înainte, stive de douăzeci și una de turbe, în așa chip așezate ca să le zvînte aerul, apoi în piramide ciuntite, în care intră doi steri de combustibil. Soarele și vîntul vor face restul.

Eloy, însă, îngrămădește necontenit bulgării de turbă smulși din apă, icnind de cîte ori hîrletul îi rupe, iar el, proptindu-se în picioare și opintindu-se, înalță lopata grea, legănîndu-și povara și rotind-o pe marginea „liniei". Ca să nu rămîie în urmă, Jean-Baptiste trebuie să dea cot și îl trec nădușelile, căci știe el bine ce-l așteaptă dacă se lasă pe tînjală : tată-su are să-i ardă cîteva la cap și peste umeri cu coada hîrletului, și asta doare al dracului. Băiatul trece pe sub unealta care se afundă iar în apă, încovoindu-și spinarea ca să împingă roaba și trage cu ochiul, pe furiș, la tătîne-său.

Au îmbucat dimineața, înainte de a pleca, pîine neagră cu un fel de terci de tărîțe. Nu se opresc din lucru la amiază, că doar nu tragi chiulul cînd îți ești tu singur stăpîn. Tocmai pe înserate vor putea mînca o fărîmă de slănină sărată, cu foi de varză sau de bobușor. Eloy e deprins să rabde, dar băiatul, care crește ceva de speriat în vremea din urmă, își simte stomacul gol. Nu prea are cînd se gîndi la foamea lui, mai ales că uitase să aducă în coliba de papură oala cu lapte de var pregătită de tată-su, pentru a însemna stivele de turbă cu o literă sau o cruce. Acum sau mai tîrziu nu va scăpa de bruftuială și chelfăneală.

Ploaia cade tot mai deasă și-i face leoarcă pe cărbunari, iar scîndura și clisa lunecă sub picioare. Graurii se rotesc în jurul lor, și cînd Jean-Baptiste se depărtează, ei se abat în stol pe grămezile de turbă încă udă, căutînd viermii de nămol, dar băiatul, care s-a și întors, îi sperie cu un strigăt, împingîndu-și roaba și săltînd umerii ca să răstoarne încărcătura.

Bătrînul Caron, pe cînd era om zdravăn, mai înainte ca boala să-l fi betejit, făcea meseria asta pe care o face azi fiu-său Eloy, pe atunci „tăietorul" său. Dar e mult de cînd nu mai poate trăi decît din cerșit. Preotul, cel care se întorsese în zilele Consulatului, încercase să-l rușineze pe Eloy în privința asta : „Care va să zică – îi zicea – tată-tu întinde mîna cerînd pomană și îți dă ție gologanii adunați ?" Ce-i păsa lui Eloy de vorbele acestea ? E mai bine ca bătrînul să trăiască din pomana tuturor decît din pomana lui, dacă nu mai poate munci ! Sau nu cumva ar trebui ca hodorogul să mănînce pîinea copiilor lui

Eloy ? De altminteri, poate că l-ar fi ascultat pe preotul celălalt, al de jurase pe Constituție și de care își aduce aminte ca de un om de treabă, căruia vinul nu-i făcea scîrbă. Dar ăstălalt... nu apucă el să mă ducă la groapă ! Se pricepe cînd e să-ți facă o dojană, dar pe unde era cînd bîntuia foametea, cînd nu găseai pîine și cînd doi din pruncii lui Eloy s-au prăpădit că n-aveau lapte ? Acum, de cînd s-a pus din nou o troiță pe șosea, să-l auzi cum zice, cîntînd în struna domnișorilor care au ridicat iar capul, că zilerii de pe aici, cărbunarii, sînt toți niște trîntori, fiindcă nu vor să vină cînd îi chemi, să se spetească muncind pentru cîțiva gologani, și că trăiesc din hoții, căci biata lor vacă jigărită paște într-un islaz care nu-i al lor, iar ei, domnișorii, cer să se desființeze suhaturile comunale pentru a pune astfel capăt lenevici noastre... Vaca asta le stătea în gît ! N-aveau somn din pricina ei ! Despre ea vorbeau în toate adunările sfatului comunal. Vaca era vinovata dacă agricultorii, cum le ziceau celor care trăiau din munca altora, se vedeau nevoiți să aducă străini pentru arături și seceriș. Mai ales că vacile cărbunarilor și ale țăranilor săraci, aceștia neavînd pămîntul lor, pășteau în bălțile comunei, stricînd și mai rău pășunile, după ce stăpînii acestor vaci, fără învoirea cuiva, au bortit peste tot malul bălților în așa chip, că ținutul pare un cimitir desfundat cu gropile lui negre și goale, să crezi că toți morții au plecat în iad fără să mai aștepte judecata. Afară de asta, se pierde fără folos în apă balega vitelor, în loc să îngrașe ogoarele adevăraților agricultori, cei care au pămînt și hîrtie la mînă ca să-și dovedească proprietatea. Ca și cum nu ar fi de ajuns că li se dă acestor derbedei două treimi din paiele recoltei, ceea ce îi silește pe proprietari să-și facă secerișul cu secera, iar dacă poruncesc muncitorilor lor să întrebuințeze coasa, sînt puși la taxe, și asta ca să rămînă paiele pentru sărăcani, pagubă care îi duce pe agricultorii cu pămînt mult la sapă de lemn...

Toate acestea treceau prin mintea lui Eloy Caron pe cînd își smulgea hîrletul din fundul apei, și învinuirile chiaburilor îl făceau să rînjească și să horcăie. Bombănea în el, apoi, cînd bulgărele se dezlipea de nămol, scotea un *hîn !* din piept, icnind așa de tare, că Jean-Baptiste, speriat, îl privea pe sub sprîncene, întrebîndu-se ce-o fi avînd tată-su și simțind de pe-acum burdușeala de care va avea parte îndată spinarea lui.

Se plîng de vacile noastre, se plîng de paiele pe care ni le dau, se plîng de turba pe care o scoatem. Le-ar place s-o scoatem, dacă ar fi ca ei s-o vîndă. Ca și cum ei nu și-ar trimite vitele în imașurile comunale, în bălți – și nu o vacă, turme de oi ! – pe cînd iarba lor și-o

vînd. Noi ăştialalţi, dacă am sufla o vorbă, nu ne-ar mai da de lucru... Trebuie să te ai bine cu cei înstăriţi, chiar dacă îţi vine pofta să-i sfîşii sau să-i iei la goană. Să-i auzi flecărind că agricultura nu poate înflori decît în mîinile chiaburilor şi moşierilor cu gospodării mari şi vite multe, care să le dea bălegar destul, că plugarii mărunţi duc la ruină agricultura şi că-s nişte puturoşi din care s-ar putea face mai degrabă cornaci la plug sau argaţi la coteţul de păsări şi că tot răul se trage de la ideea neghioabă cum că tot sărăcanul să-şi aibă vaca lui, ceea ce îi îndeamnă la lene, după cum arată pilda tuturor acestor Eloy Caron din Picardia... „Nu zău ! mormăi el. De unde ai mai scos-o ? Ian te uită dacă braţele astea sînt leneşe !" Apoi, către Jean-Baptiste, care lăsase tărăboanţa din mînă şi se zgîia cu gura căscată înspre Longpré : „Stai, că vezi tu pe dracu, cînd ţi-oi arde o scatoalcă !" Băiatul nu răspunse nimic, dar întinse braţul, arătînd ceva acolo jos, pe şosea.

Erau călăreţi purtînd cuşme şi veneau în vale la trap. Se opriră deodată, parcă încremenind, nas în nas cu nişte uniforme verzi şi roşii, care se zăreau printre copaci, deasupra păpurişului gălbui, venind dinspre Amiens.

Şi deodată se auzi un pocnet de puşcă.

*

Colonelul-baron Simonneau ţinuse să dea el însuşi ordinele sale locotenentului Dieudonné. Regimentul sosise la Amiens către zece dimineaţa, primit de trupele din garnizoană şi de tricolorul care filfîia peste tot, după un drum de paisprezece leghe străbătut în cinci ceasuri. Oraşul avea aerul unui uriaş iarmaroc, unde, de îndată ce s-au împrăştiat veştile de la Paris, mulţimea, fetele uşurele şi soldaţii au făcut din ziua asta, în ciuda ploii, o sărbătoare pe care autorităţile o încurajau. Era nemaipomenit ce de-a lăutari s-au putut ivi deodată în toate cîrciumile şi hanurile, şi pretutindeni se dansa, cu tarafurile astea cocoţate pe mese în loc de estradă, toate cîntecele la modă pe vremea imperiului împletindu-se cu *Marseieza,* pe care toţi găseau în te miri ce un prilej ca s-o mai ceară o dată. Vînătorii lui Simonneau fuseseră încartiruiţi în nişte şoproane, către bariera de apus a oraşului, unde e şi aleea La Hotoye, încă atît de cumplit pustiită – de nerecunoscut pentru cei ce au văzut-o cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, ca doctorul Denoix, care a copilărit aici – cu copăceii sădiţi în zilele imperiului, după ce uriaşii arbori străvechi au fost doboriţi... Iar Arnavon, Schmaltz, Rochette – pe aceştia n-ai cum să-i ţii locului – se duseseră să hoină-

rească pe malurile Sommei. Sînt pe acolo grădinițele inundate ale zarzavagiilor care duc la oraș trufandalele lor... Soldații se spălau, căci n-apucaseră s-o facă așa cum trebuie dimineața – plecaseră pe la cinci din Saint-Just-en-Chaussée – iar dacă vor rămîne să înnopteze la Amiens, cum se zvonise, s-ar putea să fie invoiți în oraș, și atunci...

Îndată ce se instalară bucătăriile, compania a doua din al treilea escadron își mîncă ciorba și își văzu de caii priponiți de copaci. Locotenentul Dieudonné își aprinse pipa. Cînd auzi că-l cheamă colonelul, n-are rost să ascundem că i-a scăpat o înjurătură. Iarăși vreo corvoadă pentru compania lui, și asta fiindcă n-avea căpitan, iar unui locotenent i se aruncă în spinare toate corvezile ! Lucrurile, va să zică, nu s-au schimbat. Sînt tot ca pe vremea lui Saint-Chamans, hai ? Mîrîi așa numai pînă ce primi ordinele... La urma urmelor, își zise, căpitan ne-căpitan, i se arăta încredere. Lui și ostașilor săi. „Știu, i-a spus Simonneau, că se poate cere orice companiei dumitale." Vorbea cu accentul puternic al celor din Tarn. Pesemne, gîndi Dieudonné, că te ia așa ca să te cumpere cu o vorbă. Pesemne. Dar te și cumpără. Saint-Chamans nu făcea de-astea. Îți dădea ordine, luîndu-te de sus, de la înălțimea gulerului său țeapăn – și atît.

I se cerea locotenentului Dieudonné să străbată cu compania lui valea Sommei pînă la marginea orașului Abbeville sau, barem, pînă vor întîlni trupele monarhiste. În orice caz, era probabil că n-au să poată trece mai departe de Pont-Rémy, ceea ce face, pentru cai, cel mult opt leghe. Căci, orice s-ar întîmpla, e greu de crezut că detașamentele escortei regale vor porni în urmărirea lor, dacă ar fi să bată în retragere. Compania va trebui să ajungă cît mai aproape de adversar. Ținta acestei manevre era să-l facă pe Marmont să simtă prezența trupelor imperiale, silindu-l astfel să-și iuțească marșul și, totodată, să îngusteze spațiul trupelor acestuia, stîrnind în jurul lor o atmosferă de nesiguranță ; fie că se urmărea alegerea locului bătăliei mai încolo – un fel de capcană în care ar cădea escorta regelui – fie că trebuia doar să i se dea lui Marmont impresia unei asemenea capcane, pentru a-l sili să iasă cît mai repede din Franța cu o parte din trupele sale, ceea ce ar crea condițiuni prielnice dezertărilor, trecerii celorlalte trupe în tabăra lui Napoleon. Trebuia ca țara să înceteze de a mai vedea în Ludovic al XVIII-lea pe suveranul ei legitim : contele de Lille urma să fie aruncat în rîndurile aliaților, pentru ca el să apară iar în ochii tuturor ca pretendentul pe care inamicul vrea să-l impună Franței. Totodată, în manifestele împrăștiate cu destul de mare tămbălău, fie prin telegraf, fie prin curieri trimiși peste tot în goana calului, se arăta

s-a dat ordin ca regele şi oricare dintre Burboni să fie arestaţi oriunde se vor afla. Şi la fel alţii, o duzină de persoane, printre care Robert citi numele lui Marmont şi al lui Bourrienne. Nicăieri însă nu se spunea că trebuie atacată escorta regală. Simonneau stărui asupra acestui lucru. Căci o bătălie pripită ar putea dezlănţui invazia armatelor străine pe pămîntul Franţei, iar împăratului îi trebuie timp ca să reorganizeze statul şi armata.

Dacă va fi nevoie, o ştafetă are să aducă la Amiens raportul locotenentului.

– S-a înţeles, hai ? Nu vă obligă nimeni să faceţi drumul în galop. Vă veţi opri la Picquigny, pentru a vă da seama dacă drumul de la Picquigny la Airaines e ocupat... apoi porniţi înainte, fără grabă, înspre Pont-Rémy... Şi fără să faceţi vreo prostie, ne-am înţeles ? Totul este ca ei să vă vadă. Nimic mai mult... Poate că ar fi chiar de ajuns să vă strîngeţi grămadă la Longpré, şi de acolo să trimiteţi doar cîţiva călăreţi spre Pont-Rémy, cu ordinul să se întoarcă de-ndată ce vor fi luat contact cu escorta... hai, ce zici ? Las asta la judecata dumitale... Ieşti un ofiţer inteligent, am văzut notele dumitale. E un scandal că n-ai încă al treilea galon ! O altă coloană se va desfăşura pe malul drept al Sommei şi la nevoie puteţi face joncţiunea. În seara asta pornim spre Doullens.

Plecară către amiază. În anotimpul acesta, valea Sommei abia prinde a înverzi, iar de pe malul stîng, cale de un ceas şi jumătate, la poalele taluzului, fluviul nici nu se vede. Satele străbătute sînt doar cîteva îngrămădiri de colibe la răscrucea drumurilor. Dar, de pe acum, călăreţii simt deasupra lor vlaga unei vegetaţii încă adormite, căci din povîrnişurile colinelor tulpine ca nişte braţe noduroase şi cenuşii întind spre dînşii pînze, bolţi de liane uscate, pe covorul de frunze veştede. Natura era ca o bătrînă doamnă prăfuită de vreme, care nu se mai îngrijeşte prea bine, dar care, în ciuda acestei ofiliri, a metehnelor ce-o sluţesc, te lasă să vezi cît de frumoasă trebuie să fi fost pe cînd avea minunatul ei păr lucios. Arborii foarte înalţi, străpungînd plasa de nori plumburii, înălţau pe cerul ploios puzderii de cocoloaşe de vîsc, galbene şi roşietice în horbota lor neagră. Compania mergea cu Dieudonné în frunte, urmat de ostaşii aleşi pe sprînceană ce i se dăduseră, zece la număr, purtînd lance, şi care nu aparţineau, la drept vorbind, nici unei companii, ceea ce făcea ca locotenentul să nu-i cunoască de fel. În general, era împotriva acestui sistem care introducea deosebiri între călăreţi, după armele lor şi după cum fuseseră aleşi, pentru că rupea unitatea de luptă, solidaritatea ostaşilor. Dincolo de Dreuille

zăriră fluviul sub ploaie. Şerpuia leneş printre plopii înalţi şi păşunile de pe acum înverzite, dar ici şi colo brăzdate de gropile negre ale turbăriilor şi de braţele lui secate, ramificaţii care se îndepărtau şi se întorceau iar, pînă le pierdeai din ochi. În ciuda ploilor necontenite, vremea se încălzise în primele ceasuri ale după-amiezii, fără să treacă de douăzeci şi două de grade, dar, după frigul din ajun, lui Robert căldura asta îi stîrnea un fel de moleşeală apăsătoare. La Ailly, la Breilly oamenii ieşiseră în poartă să-i vadă pe vînători şi se auziră strigăte de *trăiască împăratul !* Dincolo de Breilly, fluviul se depărtează înspre dealurile de pe malul drept, lăsînd între el şi şosea o fîşie lungă, acoperită de mlaştini şi de copaci singuratici, cu eleştcie în cotul pe care-l face către Tirancourt. Dieudonné se pomeni gîndind că e foarte drăguţ din partea colonelului să-i arate atita încredere, dîndu-i explicaţii care depăşeau strategia elementară. Dar el, Dieudonné, ce făcea cu soldaţii săi ? El le cerea doar supunere, fără să le explice nimic. „Haide, îşi zise, va trebui să le vorbesc îndată ce sosim la Picquigny, unde facem haltă..."

Nu trecuse mai mult de un ceas şi erau acolo. Robert se aştepta să vadă un oraş, şi abia dacă-i un tîrguşor de o mie două sute de suflete, cu cel mult trei sute de case. Aici primirea fu în toate privinţele entuziastă, drapele ce-au stat ascunse în zilele Burbonilor se iviră la ferestre, iar locuitorii, în cea mai mare parte foarte săraci, trăind din turbă şi din ce ţeseau pentru fabricanţii de la Amiens şi Abbeville, ţinură morţiş să-i cinstească cu băutură pe ostaşii împăratului. Nu, ziceau ei, nu văzuseră pe nimeni, nu ştiau nimic de escorta regelui. Tutungiul nu se învoi nici în ruptul capului să primească bani, cînd locotenentul veni să-şi cumpere tutun de pipă. Soseau oameni din La Chaussé-Tirancourt, de cealaltă parte a Sommei. Dînşii văzuseră de mai înainte pe vînătorii imperiali care veneau dinspre Amiens îndreptîndu-se către Flixecourt. Frumos lucru entuziasmul, gîndi ofiţerul, dar ei nu veniseră aici ca să stea la taifas cu oamenii. Îşi strînse ostaşii şi-i puse să urce pe un drum destul de păcătos, pînă la terasele castelului, o ruină în felul acelora pe care le îndrăgea domnul de Chateaubriand sau poeţii englezi, dar nu şi locotenentul de vînători, căruia nu-i prea plăceau dărăpănăturile. De-aici puteai totuşi să vezi pînă departe valea brăzdată de eleştcie şi acoperită de plopi albi, cu petele întunecate ale uscătoriilor şi cu şanţurile de turbă, negre, care păreau să aştepte victimele unui măcel gata să fie săvîrşit, şi pretutindeni, pe cîmp şi prin păşuni, grămăjoarele fumegînde, în ciuda ploii. Pe Robert însă nu valea îl interesa, ci, în spatele lor, deasupra

turnurilor și zidurilor dărăpănate, șesul ce se întindea cît cuprindeai cu ochii, pustiu, despuiat, pătat de cretă albă, unde semănăturile nu încolțiseră încă aproape nicăieri. Un drum desfundat, care ducea de-a curmezișul la Airaines și se lăsa în jos, într-o văgăună, către Picquigny. Robert zări de departe o căruță venind spre dînșii. Era un harabagiu, care aducea de la Airaines ulei de cînepă și saci goi. El îi văzuse pe soldații regelui și întări spusa altora, arătînd că garda personală și roșiorii escortei se scurgeau într-una pe șoseaua ce duce la Calais prin Abbeville. Nu era prea vorbăreț picardul acesta cu o barbă de opt zile și cu șfichiul biciului petrecut după gît. Cît despre căpăceala al cărei martor fusese, dacă-i vorba de asta, atunci are ce spune : „O ceată de netrebnici pe gloabele lor, o strînsură de slugoi împotmoliți pînă-n gît în glodul șoselelor..." Acolo, pe terasa castelului de la Picquigny, în mijlocul călăreților săi strînși roată în jur, își rosti locotenentul Dieudonné scurta lui cuvîntare. Poate că nu le spuse chiar tot ce-i încredințase Simonneau – nu era treaba lor – dar le dezvălui ținta operației întreprinse, pentru ca ei să nu fie doar niște unelte oarbe. Le vorbi mai ales lăncierilor, fiindcă acești călăreți de pomină nu-l cunoșteau și fiindcă voia să trezească în ei spiritul de răspundere și de solidaritate. S-a înțeles ? Avem ordin să luăm contact cu inamicul, să-l facem să dea ochi cu noi și să creadă că toată cavaleria imperială e aici, gata să sosească, să intervină... dar să nu atacăm, să ne ferim de-a angaja o luptă, să ne desprindem și totuși să nu ne depărtăm prea mult... ca și cum am supraveghea doar mișcările escortei regale, fuga ei, ca și cum am împresura-o... Să stîrnim în mintea fugarilor un sentiment de nesiguranță... dar nici un gest pripit... să așteptăm ordine, s-a înțeles, hai ? Să nu tragem, orice s-ar întîmpla...

Robert se simți roșind. Rostise „hai ?" cu accentul celor din Tarn, ca și colonelul.

Ieșiră iar la așa-zisul drum, cum nu se poate mai neîngrijit, pe care veniseră de la Amiens pînă aici. Ploaia se înteți și pămîntul era fleașcă sub copitele cailor. Bălăceau în noroi. Priveliștea, dincolo de Picquigny, nu prea se schimbă : în stînga e mereu taluzul acela încarcat de arbori cu cocoloașe de vîsc, mereu rețeaua de liane uscate, dar o bucată de vreme fluviul merge cu șoseaua alături, în dreapta, între plopi, avînd și bălțile tot în dreapta, așa că nu prea poți deosebi între ele, apoi fluviul se depărtează niței și trupa se pomenește într-un loc, surprinzător chiar pentru unul ca locotenentul Dieudonné, căruia nu-i plac ruinele. Aici, pe sub arborii înalți, se zăresc rămășițele unei

mari aşezări – ce o fi fost ? – cu porţi sculptate, aducînd a palat şi a fermă, ca un orăşel făcut din firimituri. Un ţăran care mîna nişte oi cu lîna jegoasă, crescută peste ochi, aproape ascunzîndu-i, o turmă de-a lungul căreia alergau doi ciini lăţoşi, răspunse la o întrebare a sublocotenentului, zicînd că acolo era Le Gard, ceea ce nu lămuri de fel pe ofiţer. E mult de cînd clădirile s-au dărăpănat. Auzii de nişte călugări – zicea ţăranul – cică au fost nişte călugări acolo. Mănăstire, cum s-ar zice. Ce fel de călugări or fi fost, asta nu voia s-o ştie Dieudonné. Ceea ce îl interesa pe dînsul era ordinea de marş a coloanei. În front cîte trei ! Aşa, putea să aibă în mînă şoseaua. Zici că erau călugări bernardini ? Ei bine, bernardinii ăştia au avut aici o frumoasă aşezare, dar nu mai erau decît nişte strigoi. „Cum sînt îmbrăcaţi bernardinii ?" îl întrebă sublocotenentul. Şi Dieudonné : „Nu cumva îţi închipui că ştiu de-alde astea ?" „Şi dumneavoastră credeţi în strigoi, domnule locotenent ?" „Asta-i bună ! pufni în rîs Robert. Dumnezeii şi grijania ei de ploaie ! Te pălmuieşte peste ochi."

La Croy, fostul castel al ducilor – cei care înfiinţaseră întreprinderea minieră de la Anzin şi aveau acum o casă minunată lîngă Lille – nu mai era decît o amintire. Rămăsese din el şi mai puţin ca din mănăstirea bernardinilor. Pe aici revoluţia n-a făcut decît să sfîrşească treaba veacurilor, în satele acestea unde ţăranii dădeau foc într-una castelelor, încă din zilele Jacqueriei [1]. La Hangest, la Condé-Folie... nu mai aflai nici urmă din ceea ce au fost castelele nobililor pe vremea cînd meleagurile acestea erau ţară străină, ţinuturi ale Sfîntului Imperiu, aparţinînd regelui Ungarici.

Aici dealurile se trăgeau îndărăt, pe stînga, povîrnindu-se hăt încolo, iar valea se lărgea, cu eleşteicle şi smîrcurile ei, cu copacii tot mai puţini şi cu fluviul care abia se mai zărea cam la o jumătate de leghe.

Erau ceasurile două şi jumătate cînd au ajuns la Longpré. De aici se făcea, de asemenea, un drumeag înspre Airaines, adică de la Longpré şoseaua ce ducea la Calais şi pe care mărşăluia escorta regală era la mai puţin de două leghe. Ciudat ! gîndi Robert. Colonelul îi vorbise de răspîntia de la Picquigny, nu de asta. Ca măsură de siguranţă, are să lase aici doi oameni cu misiunea să-i dea de veste, dacă vor vedea picior de soldat pe drumul dinspre Airaines. Oricum, de la Longpré la Pont-Rémy nu era nici o leghe şi jumătate. Com-

[1] Răscoalele ţărăneşti care au izbucnit în 1358 împotriva nobilimii, provocate de mizeria cruntă a iobagilor.

[illegible] își văzu de drum, păstrînd aceeași formație, în front cîte trei, cu lăncierii în cap. De-a lungul taluzului copacii își aplecau iarăși crengile pe șosea, și ei treceau iarăși printr-un ținut împînzit de oștenie, cu apele Sommei pierzîndu-se în zare. Dieudonné visa. Omul acesta cu picioarele pe pămînt era un visător. Gîndul îl purta îndărăt, la trecutul său, la Rouen, la tatăl tău, la Théodore și tovarășii săi. Era într-adevăr straniu cum în zilele acestea toate gîndurile îl duceau la Théodore, la tabloul pe care pictorul îl făcuse după chipul său și care îl supăra atît de tare, fiindcă se vedea cu bustul și șoldurile acelui aristocrat obraznic... Nu putuse îndura disprețul cu care vicontele vorbea de popor. Frumos mai căzuse în capcană !

Încă o cotitură a drumului și, pe neașteptate, colo, înaintea lor, nici la două sute de metri, o ceată de călăreți, purtînd căciuli, veneau spre dînșii prin flanc cîte unul. Stăi ! Vînătorii, în spatele grupei de lăncieri, se opresc îndată ce aud comanda. Iar dincolo, ceilalți, se opresc și dînșii în dreptul unei poteci care coboară printre bălți către Somme, lîngă niște case din marginea drumului, parcă ascultînd de aceeași comandă, ca la o joacă, dar răsfirîndu-se în grabă pe un front larg, de-a curmezișul șoselei ce duce la Abbeville. Sînt vreo zece călăreți în spatele cărora se grămădesc ceilalți, iar unul iese înainte, singur, apropiindu-se. Ce mai e și asta ? își zice locotenentul. Parc-am fi la bătălia de la Fontenoy, zău așa ! Robert dă pinteni calului, ieșind în întîmpinarea celuilalt. La urma urmei, ăștia nu-s prusaci ! Iar cînd ajunge în fața aceluia, locotenentul Robert Dieudonné, comandantul companiei a doua din al treilea escadron al regimentului 1 de vînători imperiali, vede deodată că are înainte-i pe omul, ieșit din gîndurile lui, cu care se ciorovăise în odaia din dosul prăvăliei de pe bulevard, unde Géricault pictase tabloul său, inspirat de restriștile anului 1813. El era, Marc-Antoine, viconte d'Aubigny, locotenent în corpul de grenadiri al lui La Rochejaquelein, salutînd cu sabia și răcnind cît îl ținea gura : „Domnilor, trăiască regele !"

*

Focul de armă pornise cînd au izbucnit strigătele de *trăiască împăratul !*, cu care vînătorii răspunseră lui Marc-Antoine d'Aubigny. Grenadirii nu se întîlniseră încă pînă atunci față-n față cu ceea ce dînșii numeau trădarea. Se găseau opriți, cu degetul pe trăgaciul pistolului, înaintea unor soldați care abia cu trei zile în urmă, adunați în Piața Ludovic al XV-lea, mai purtau încă frumosul nume de vînători

ai regelui. La vuietul nemaipomenit al atîtor glasuri, unul din ei, un ostaş foarte tînăr, venit numai de trei luni în oştire, nu s-a putut stăpîni : degetul său apăsă... Glonţul nu atinse pe nimeni, iar freamătul care trecu prin rîndurile vînătorilor arăta doar mirarea unor ostaşi cu nervii călîţi în douăzeci de ani de lupte şi adînc pătrunşi de rosturile disciplinei. Dar locotenentul d'Aubigny, luat pe neaşteptate şi atins în sentimentul său de cinste ostăşească, se şi răsucise în şa cu o mişcare iute a şoldurilor, ca să vadă cine era vinovatul. Şi tot atît de iute, calul său sări în sus şi începu să se rotească şi să zvîrle din picioare, într-un dans bezmetic, simţind poate că a sosit clipa unei răzbunări de mult rumegate, apoi se năpusti peste şanţul şoselei şi luă cîmpii cu călăreţul care, pierzîndu-şi cumpătul, sta strîmb, aşa cum se găsea de la început, scăpînd şi frîul, pesemne fiindcă şaua rău prinsă lunecase într-o parte, şi acum se zbătea zadarnic să se aşeze iar, sprijinindu-se numai în pulpele-i vînjoase, fără a lăsa din mînă sabia ce se vedea bălăbănindu-se în iarbă.

Era scena pe care o zăriseră de departe Eloy Caron şi fiu-său. Ei stăteau acolo, pe marginea gropii lor, cu ochii la goana fantastică a pintenogului şi la încercările zadarnice ale călăreţului de a se aşeza iar în şa, dar afurisita de dihanie neagră şi ajunsese fornăind în stufăriş, de-a lungul eleşteului, unde, la urma urmelor, călăreţul nu se putea alege decît cu o baie. Dieudonné însă, împins de-un imbold puternic, se avîntase în urmărirea calului furios, şi după dînsul se luară doi grenadiri, ultimii din coada coloanei, de la cotitura care duce dinspre Catelet la malul drept. Călăreţul se bălăbănea cu un picior în aer şi cu celălalt îndoit sub burta pintenogului, neizbutind să şi-l scoată din scară, pintenogul urmărindu-şi goana pe fîşia îngustă din coasta şoselei, de unde ajunse cu o iuţeală năprasnică la un loc plantat cu plopi albi. Se văzu cum capul şi umerii lui Marc-Antoine se izbiră de zece ori, ba de un copac, ba de altul, apoi trupul voinic i se chirci deodată zguduit de un ţipăt înfricoşător şi, lăsînd să-i cadă din mînă sabia, pe care nu se ştie de ce-o ţinuse pînă atunci în pumnu-i strîns, se duse încolo, ca o zdreanţă neînsufleţită, tîrît de calul înnebunit care îşi necheza victoria.

Eloy, rezemat în hîrleţ, şi Jean-Baptiste, înaintea tărăboanţei de care uitase, priveau fără să mişte cum vine de-a dreptul spre dînşii această vijelie. Călăreţii porniţi în urma ei, împotmoliţi în stuf, şi unul ce se vîrîse în eleşteu pînă la burta calului, le zbierau ceva, dar cărbunarii nu prinseră înţelesul cuvintelor. Văzură că omul tîrît de calul său era tot numai sînge şi deslușiră, în sfîrşit, că ofiţerul de

vînători care venea în urmă le striga : „Ce dracu staţi ? Opriţi-l !" Eloy gîndi că apa i-ar veni de hac pintenogului mai dihai ca dînşii şi că, de altminteri, nu era treaba lui, dar fiindcă băiatul se repezise prosteşte înaintea calului, tatăl alergă după dînsul pentru a-l ocroti, ridicînd hîrleţul ca să taie drumul gonaciului. În ocolul făcut spre a se feri de prăjina asta îngrozitoare, pintenogul îşi zvîrli jos povara neînsufleţită şi, simţindu-se uşurat de călăreţul pe care-l ura, se depărtă dintr-o săritură şi se duse să se bălăcească în turbă şi în stuf, potolit, cu o pleoscăitură tare în apă la vreo zece stînjeni mai încolo, de unde întoarse spre urmăritorii săi opriţi locului neagra-i frunte înstelată.

Robert Dieudonné descălecase şi încerca acum să-l ridice de subsuori pe acest Marc-Antoine, greoi, glodos şi însîngerat, care gemu, întorcînd spre el nişte ochi stinşi, absenţi, apoi scoase deodată un urlet neomenesc, supraomenesc. Trupul uriaş al voinicului zdrobit recăzu în braţele unui Robert tulburat, şi Dieudonné înţelese că el însuşi era cel ce stîrnise această durere, nu ştia cum şi nici unde, în capul rănit sau în piciorul care părea rupt, cu plaga deasupra cizmei. Puse iar jos povara-i de dureri în iarba umedă şi în noroi, îngenunchind alături. Îşi trecu palma peste fruntea mînjită a rănitului : ochii îl priveau acum încremeniţi, plini de spaimă, ca şi cum ar fi văzut moartea. Robert se aplecă şi-i vorbi blînd : „Nu-ţi fie teamă... nu mă recunoşti ? Sînt prietenul acela al lui Théodore...", dar asta nu folosea la nimic, căci în ochii din care cugetul fugise nu era groaza de soldatul duşman, ci de vreo vedenie dinlăuntru. Pleoapele clipiră şi se închiseră. Sosiră şi cei doi grenadiri, după ce-şi lăsară caii la marginea şoselei, în paza lui Jean-Baptiste. Unul din ei era tocmai tinerelul care trăsese focul de pistol, pricina acestei nenorociri. Era un copilandru blond, cîrlionţat, cu un căpşor mititel pe un gît zdravăn, de om prea voinic faţă de ce ducea pe umeri. Uitînd cu totul că vorbea ofiţerului asupra căruia trăsese adineauri, cu ochii plini de lacrimi şi tremurînd de teama răspunderii pentru boroboaţa făcută, îl întrebă pe locotenentul de vînători : „Va trăi, domnule locotenent. Nu-i aşa că va trăi ?" Şi Robert, ridicînd din umeri, fără să-l privească, răspunse : „De unde vrei să ştiu ?", în timp ce încerca să întindă binişor, cu gesturi materne, uriaşul trup al cărui cap se bălăbănea şi de unde ieşea acum, ca o cîntare înăbuşită, urletul tot mai slab al durerii.

Rănitul nu putea fi lăsat aşa. Tuspatru, cu Eloy Caron, încercară să-l ducă, ferindu-se de a-i mişca piciorul, spre coliba de trestie, unde cărbunarul tocmai îi făcuse loc, scoţîndu-şi uneltele afară. Acolo, barem, n-are să-l mai plouă. Dar ceea ce ducea în braţe nu mai era

un om, ci iarăşi ţipătul acela înfiorător, care părea să iasă din toată carnea chinuită, din tot scheletul acesta frînt în mai multe locuri, căci părea că şi din oase venea urletul, pesemne unde avea vreo coastă ruptă... Sub acoperişul de papură, şi unde te împiedicai în întuneric de uneltele pe care Eloy n-avusese timp să le scoată, durerea luase un caracter ritmic, iar omul care nu mai ştia nimic şi nu mai era Marc-Antoine d'Aubigny, locotenent de grenadiri, ci un morman de suferinţă animalică, redus la horcăitul acesta întretăiat, şuierător, dînd impresia agoniei – omul sub care vîrîseră o rogojină îi ţinea în respect pentru durerea-i fără seamăn pe cei patru din jur, îngroziţi de ceea ce le vedeau ochii, şi singur Eloy ieşi din colibă, zicînd ceva, parcă tot vorba de adineauri, cum că acolo, cel puţin, n-are să-l mai ude ploaia pe ofiţer. Robert Dieudonné se ridică. Toate acestea n-au durat mult, dar i s-au părut ceasuri. Vorbi : „Nu-l putem lăsa aici la nesfîrşit..." Iar unul dintre grenadiri : „Dar nici să-l ducem într-altă parte, domnule locotenent, căci ar muri pe drum..."

Ploaia se pornise mai tare. Ploua peste eleşteu, peste păşuni, peste plopi, peste turbă. Pintenogul cu steaua-n frunte ieşea căznindu-se din nămolul în care era cît pe ce să se afunde şi, scoţîndu-şi capul prin stuf, îşi zbiera victoria. Tîrînd după el şaua desprinsă, se apropia liniştit de marginea şoselei, de parcă venea să-şi povestească isprava celor doi fraţi ai săi, în robie, fără a se sinchisi de Jean-Baptiste, care îi păzea.

Acolo, la răspîntia de drum dinspre Catelet, unde vînătorii imperiali şi grenadirii regelui rămaseră faţă în faţă, sublocotenentul lui Robert, simţindu-şi răspunderea de comandant în lipsa acestuia, îi luase locul în capul companiei, între cele două trupe, iar un ofiţer din cealaltă tabără, despre care nu e prea important să spunem că era acel Arthur H..., întîlnit la Beauvais, făcu la fel, spre a-l înlocui pe Marc-Antoine. Stăteau pe caii lor, măsurîndu-se din ochi. Nu era nevoie să-şi spună ceva, să cadă la vreo înţelegere. Şi unii şi alţii, încremeniţi, se împăcau de la sine cu ideea unui fel de armistiţiu şi priveau de-a lungul drumului, spre eleşteu, unde nu se vedea decît un flăcău ţinînd caii de dîrlogi. Vremea nu părea să treacă mai uşor pentru călăreţii opriţi sub ploaia cu băşici ca pentru Robert Dieudonné, aplecat asupra gemetelor lui Marc-Antoine.

Robert se simţea parcă năucit. Căci în clipa cînd se întîmplase pe neaşteptate nenorocirea era tocmai cu gîndul la cearta aprigă ce avusese, cu trei ani în urmă, sau aproape trei, în odăiţa din dosul prăvăliei de pe bulevard, unde Géricault lucra, între el, Robert, şi omul

acesta întins acum colo jos, sfîrtecat de chinurile iadului. Robert nu era superstiţios, nici ispitit să caute comparaţii, nici deprins să dea întîmplărilor înţelesuri supranaturale. Dar de data asta, judecata lui învăţată să ţină seama numai de realităţi se dusese pe copcă, nu mai ştia ce să facă şi i se părea că se vede pe el însuşi acolo, fără conştiinţă, propriul său corp, căzut de pe calul pictat de Géricault. Ah, ce copilărie ! Îşi îndreptă spinarea, se uită la cei doi grenadiri şi la omul bălţilor, privi ploaia de afară, privi iarba şi turba, şi zise, fără a fi prea sigur de el, ca un ofiţer care n-a primit ordine, dar le dă altora : „Ar trebui să vă duceţi după un doctor..." Apoi îi trecu prin cap : „trebuie să-i fie frig, nenorocitului" şi, dezbrăcîndu-şi mantaua de cavalerie, o puse uşurel peste rănit, acoperindu-i picioarele, înfricoşat deodată la gîndul că postavul ar putea să apese pe fractură...

Printr-un fenomen straniu, grenadirii – nişte copii – începură în chipul cel mai firesc să se uite la ofiţerul acesta trecut în slujba Căpcăunului ca la superiorul lor şi să dea ascultare cuvintelor lui ca unor ordine. Salutară, plecînd să-şi ia caii. Pe ai lor îi ţinea Jean-Baptiste, iar al locotenentului era lîngă movila de stuf, unde Eloy îl priponise de un par, fără să-l fi rugat cineva. Robert îi chemă îndărăt. Nici în ochii lui aceştia nu mai erau oameni ai regelui, ci nişte ostaşi aflaţi sub a sa poruncă. Îi rugă să transmită sublocotenentului Legay că trebuie să ia asupră-şi comanda companiei cît va lipsi el, iar ofiţerului rămas cu grenadirii să-i spună că, în ceea ce-l priveşte, va sta lîngă locotenentul d'Aubigny pînă la sosirea medicului. Totodată, le cerea şi unuia şi altuia să-şi tragă fiecare trupa îndărăt, în aşa fel încît să se evite contactele şi incidentele. Cît de neobişnuit era acest îndoit ordin nu-i trecu o clipă prin minte, nici lui şi nici celor doi tineri nobili de ţară. Aşa se făcu că la această răspîntie de drumuri, în marginea bălţilor Sommei, pe la ceasurile trei, trei şi un sfert, din acea miercuri 22 martie 1815, Robert Dieudonné, locotenent în regimentul 1 de vînători imperiali, puse pentru cîtva timp sub un comandament unic cele două crîmpeie învrăjbite ale armatei franceze, care fuseseră trimise unul împotriva celuilalt, cu ordin de amîndouă părţile ca nu cumva să se bată, ci doar să se hărţuiască şi să se desprindă de îndată ce-o fi la o adică.

*

Durerea biruie uneori sentimentul trăirii. De ce călăii aceştia l-au mişcat din loc ? Piciorul a vorbit deodată mai tare decît capul. Stele

de foc. Gheara înşfacă tot corpul, suie spre gît, ţipătul porneşte din burtă şi se înfige în coastele sfărîmate. Bezna uriaşă se leagănă pe toate lucrurile. Ochii deschişi nu văd decît această legănare. Unde sînt ? Şi sînt oare ? E o mare de plumb în acest craniu, un plumb negru, nivelul său oscilează, şi, cîteodată, cînd se apleacă prea mult într-o parte, se face în caleidoscop, la dreapta sau la stînga, după cum corabia urcă sau coboară pe un talaz de dincolo, un fel de lumină înfiorătoare în care se dezvăluie o lume – o fi realitate sau vis, nu ştiu... Ah, mamă, mamă... Cum mă sfîşie şi cum mă arde... E o lume cenuşie, neguroasă, întunecată, fulgerată de ploaie şi de vînt – unde mă aflu ? Trebuie să fie o apă undeva, pe-aici, foarte aproape, şi pămîntul e pătruns de apă, şi aerul, pesemne că asta îl face atît de întunecos în plină zi... În caleidoscop, deasupra aştrilor pe fond negru, între panaşurile violete, dungile roşii, nehotărîtele stele verzi bătute de vînt, iată o zonă încă palidă, unde un chip se apleacă, cine-o fi ? E un bărbat pe care l-am văzut undeva... o privire cunoscută... şi gînduri filfiie împrejur, nu pot să le apuc bine, să le însăilez, să leg cuvintele...

Bine. Cine a zguduit caleidoscopul ? Iată roţi, serpentine, suferinţi, aoleu, ah, e prea de tot, asta mă străpunge, ah, la naiba, mămucă, ah, la naiba !...

Nu mai văd nimic decît bezna mea... Trăiesc, deoarece mă doare, trăiesc. Ce înseamnă oare a trăi ? Înseamnă să ai două picioare şi să te ţii pe ele. Mai am încă picioare ? Am barem unul, căci îl simt parcă bătut cu urzici, cu stele. Ce i-a apucat să mă ducă pe sus ? Mişeii ! Puneţi-mă jos, puneţi-mă jos, mişeilor !... N-au cum să mă audă, pentru că nu pot decît să ţip. Tot ce gîndesc se face ţipăt nedesluşit, răcnet... Pricepe oare cineva ce zice focul ? Piciorul meu e un buştean, şi bietul meu cap, capul meu s-a dus dracului. Mamă !

Acesta trebuie să fie visul, cu miasmele chinuitoare, cu această penumbră şi, în fund, între cei doi oameni, ploaia... Bietul meu cap se duce de-a dura, şi plumbul topit tresare mişcînd corabia, noaptea... Visez tot felul de decoruri schimbătoare, cu umbrele oamenilor, copilăria, marile grădini, cîmpiile, pădurile şi cîinele meu Medor, care era negru ziua nămiază mare, cum e ziua asta din care n-au rămas decît aştrii ca o mazăre făcăluită în dosul pleoapelor...

Ce tot vorbesc ăştia ? Aş vrea să aud cuvintele, cuvintele să fie pentru mine cuvinte, să le pot înşira ca nişte inele pe o sfoară... ah, sfoara asta pe care mi-o răsucesc în jurul piciorului mă taie, mă jupoaie, îmi intră în carne... Nu e nici o sfoară, nu e nici un picior, nici

cuvinte nu-s, doar un murmur, un glas de om. Ce vrea de la mine omul acesta ? Să nu mă atingă, plezni-l-ar dracu, să nu mă atingă ! Nu-i dau dreptul să mă atingă !

Păcătos lucru ! Ce-o fi acolo în dosul şalelor ? Eram călare. Pentru ce m-au culcat ? Pentru ce mă ţin culcat ? Mă revolt, mă ridic, adică vreau să mă ridic. Dar ordinele date acestui corp rămîn zadarnice, ele nu trezesc decît durerea, ţipătul care îmi scapă iar, ca un fluier stricat. Nu mai sînt decît un morman de oase, oase strînse de mîntuială, oase fără suflet, şi ţipătul...

Eram călare. Unde asta ? În ce cîmp liber, în ce primăvară, ce bucurie de-a alerga, cu vîntul în piept şi în braţe, cu toată vlaga mea, cu toată carnea asta sigură de ea însăşi, cu muşchii mei zdraveni şi capul plin de întîmplări, de idei, între ieri şi mîine, aveam atîtea de făcut, gustul vinului pe buze şi al unei femei în braţele mele... cine este femeia aceasta pe care am lăsat-o acolo, făptură dulce, gemînd fericită, trupul gol ca un colier înnodat de grumazul meu, ah, m-ai lovit, mă doare îngrozitor, femeie necunoscută, tîrfă, tîrfă... vezi să nu-mi atingi piciorul, tîrfă !

Cad iarăşi puzderii de stele, rotocoale. Noaptea dă năvală peste tot. Îl aud vorbind pe omul acesta.

„Dumnezeule, credeţi că va muri ?"

Ah, ar fi de rîs dacă aş putea înţelege. Ochii mi se rostogolesc în fundul capului rănit. Sunetele nu mai au nici un înţeles, fiindcă sînt zadarnice, fără ţel. Ce-i pasă acestui om, acestui vrăjmaş, dacă moare sau nu moare cineva ? Nu se poate. Nu vei muri. Nu se poate să mori, chiar dacă suferinţa năpraznică te face să urli ca un cîine... Ştii, Médor... l-am călcat pe labă... Un cîine negru pînă-n fundul ochilor. Caraghios lucru e absenţa, propria ta absenţă. Cad. Nemişcat. Întins. Cad. O cădere fără oprire, fiindcă nu mă mişc. Eu. Ce-i aia *eu ?* Omul acesta care zice : „Credeţi că are să moară ?" sau mîna care mă atinge... ah, retrage-o, ia mîna asta de om de pe mine ! E aşa de greu să te trezeşti dintr-un coşmar ? Şi vreau să mă trezesc. Din toate puterile. Să uit de toate acestea. Smoala. Durerea. Ploaia. Omul. Pămîntul tare. Frica de mîna care mă atinge. Să mai dorm legat burduf şi să aud cum intră cineva în odaie. Groaznic ! Groaznic ! Visez asta din copilărie, şi mereu vreau să mă trezesc. Şi nu pot. Pentru că sînt treaz. Ţine-te acum ! Barca se dă peste cap, iarăşi plumb, noapte...

Mi-au pus ceva pe frunte. Ceva răcoros. Nu e de ajuns. Nu e de ajuns de răcoros. Ceva umed. Cine îşi permite una ca asta cu fruntea

mea ? Iarăşi. O fi sudoarea. Ah, mă doare ! Nu se vor sfîrşi oare toate acestea niciodată ? Umbrele vorbesc între ele, dau din cap. Mi-ar fi frică, dacă ar fi cu putinţă. Dacă vreun lucru ar fi cu putinţă. Frică ? Ce-i asta frică ? E un fel de ţişnire de raze care te înfioară pe dinăuntru, care taie cu luminile ei negre interiorul craniului, sau poate stomacul... Adineauri mi-a fost frică. Adică, lui i-a fost frică. Nu-i mai rămîne decît cuvîntul, ca un balon care pluteşte, un balon de copil... Mîna l-a părăsit, înţelegerea de asemeni... rămîne cuvîntul *frică*, în el, ca un abur. Grămada de carne ţeapănă îşi simte piciorul sfîrtecat de durere ? Nu-i altceva decît o durere care se întoarce de departe, creşte, izbucnind deodată. Mamă ! Ah, ce mîrşăvie, ce mîrşăvie ! Mamă !

O umbră zice alteia *doctore*. E ciudat. Nu spui *doctore* unui cal. Ce este un cal ? Ce este un doctor ? Sînt ani de cînd zac aici nemişcat. Adică zace *el* aici. El sau ea. Grămada de carne. „Doctore, crezi că va trăi ?" N-a spus chiar aşa adineauri, cuvîntul din urmă era altul. Dar nu-l mai pot găsi, trebuie să fi scăpat jos, s-o fi rostogolit pe duşumea, sub pat, şi-i prea întuneric ca să-l văd. O umbră sumbră zice altei umbre sumbre : *Doctore !* Pesemne că *doctore* e un fel de poreclă din mai multe cuvinte lungi, băgate unele într-altele. Omul care se află în stînga zice *doctore* strigoiului care stă pe două picioare, îmbrăcat în negru. De altfel, totul e negru. Pînă şi mirosul care bîntuie acest loc amarnic, umed, strîmt.

Dacă aş fi în stare să întind spre dînsul mîinile, aveam înainte mîini, aş putea să vorbesc, să spun ceva, să protestez, cu mîinile, să-l zgîlţîi zdravăn, să-l bat, ah ! Nu mai pot oare să-i bat pe ceilalţi ? Cu mîinile. Mîinile ar putea să-i facă să priceapă. E un scandal, mă-nţelegi, un scandal ! Ah, lăsaţi-mi piciorul, lăsaţi-mi piciorul, porcăria asta de picior, lăsaţi-l !...

Nimic nu se mai supune ordinelor. Nici mîinile, nici durerea, nici noaptea.

Asta de pe jos e ceva care geme, *asta* e ceva care simte învîrtindu-se totul în jur, pradă ameţelii. Ceva care scandează, gînd sau durere, una după alta, mînia şi suspinele, împotrivirea şi ruşinea. Ceva care respiră gata să se spargă. Care bolboroseşte. Care tresare. Care îşi leagănă focurile stinse. Care se înfrînge o clipă, apoi nu se mai poate ţine. Care se întoarce la suferinţa ei. Care se frînge. Care se stinge. Care suflă greu. Care se duce de-a dura, de-a dura, de-a dura, în fundul unui ocean, ca o piatră sub luntrea legată de ţărm, sau ca

[illegible], sau ca ancora desprinsă de otgon, cangea izbind valurile, ah, [illegible], mamă, mamă...

„Nu poate fi transportat pentru moment. Pînă nu știu dacă are [illegible] fractură a craniului..."

Ce limbă păsărească e asta ? N-are nici un chichirez. Auzi, pentru moment. Să-l transporte pentru moment... Din grămada de carne [illegible] iese un gemăt ca un spasm, o răsuflare scurtă și prelungă, [illegible] și prelungă, care cade scurt și se ridică încet ; oricum aș spune, cuvintele nu ajută la nimic, ca și întrebarea stranie : „N-aveți cumva [illegible] scînduri ca să-i fixez piciorul ?"

Visul, asta e ca și cum te-ai deprinde să stai în întuneric. Iată că începe să se deosebească nu știu ce parcă mai limpede, ca și cum ceața ți-ar [illegible] pe ochi, care mă desparte de ceea ce mișcă în jur, s-ar fi risipit mai mult. Trebuie să fie un acoperiș aici, căci nu mai plouă peste mine. Sau, cel puțin, mă plouă numai pieziș, cînd e vreun vîrtej și cînd se [illegible] trestiile înalte încovoindu-se în apă. Dacă ar fi o cabană, ar avea pereți de jur împrejur. Nu e o cabană, dar e un acoperiș. Și, foarte aproape, niște mormane negre din care vine duhoarea asta năpraznică, înăbușitoare. Colburile putrezite au acest miros. Undeva, foarte departe, în memorie. Măi, ce vorbă, memoria ! E cum ai zice : „Caută luna în apă !" Memoria ? Aveam una, ca o mînă sau ca un picior. Unde o pusei, memoria ? „Copilul meu, într-o zi o să-ți pierzi capul, vino să-ți aranjez cravata..." Poftim, cuvintele acestea parcă îmi vin de-acolo, din... na, uitai cum îi zice, din me... din me... din memorie. Dumnezeul și grijania voastră, să nu-mi spargeți capul cu piatra ! Totul e negru, invizibil, străpuns de pumnale. Pietrele numite memorie.

Cît s-au mai căznit mama, școala, rîndașul care m-a învățat să călăresc, și toate acestea ca să ajung aici, să ajung să nu mai știu nimic, să caut cuvintele ca pe niște bile, sub pat... unde mi-e capul, bietul meu cap ! Există pîine rumenă și fripturi în sînge, alergări în manej, rîsete care îmi seamănă, cărți, fete, glume răutăcioase, clopote sunînd în cer, și toate acestea ca să ajung aici... Au fost... Ce au mai fost ? Au fost toți aceștia, eu, ei, eu, ele, eu... ca să ajung aici, la această durere nemiloasă, la această prăbușire groaznică, la țipătul acesta înăbușit, la bezna asta de vită, la leagănul acesta negru... Ah, piciorul meu, piciorul meu ! Lăsați-mi în pace piciorul, netrebnicilor ! Lăsați-mi în pace piciorul ! Simt că mușcă, frige, scîrțîie, se rupe... atenție, se rupe... mi-e frică... nu mai pot... nu mai pot...

„Așa, acum piciorul e imobilizat între aceste două scîndurele. Strînge tare, domnule locotenent, strînge tare... Nu-ți fie teama, strînge cît mai tare nodul..."

Ființa cade încă o dată îndărăt, fără să mai știe nimic, într-un gol care se face în cap, în fundul ochilor, și se cască mereu dedesubt. Cade, cade fără sfîrșit, într-o groapă fără fund. În această cădere, care este însăși memoria lui, ochii omului s-au întors la cerul dinlăuntru.

În sfîrșit, în sfîrșit, a sosit și targa. Cu mare grijă, cei doi grenadiri și Robert Dieudonné au întins rănitul pe targă, cu piciorul său rupt băgat într-un fel de streașină improvizată, și l-au scos din adăpostul de turbă, în ploaia călduță și pătrunzătoare, sub baldachinul uriaș al norilor, pe care Marc-Antoine nu-l vede, colo, sus, legănat de vînt în vîrful plopilor încă desfrunziți... „Acoperiți-l !" se aude un glas.

I-au tras mantaua peste obraz, ca unui mort.

Ca unui mort. Ciudat lucru, cum pot pătrunde atîtea în această lume închisă, în acest creier. Ca unui mort... nimeni n-a spus „ca unui mort"... Gîndit-u-s-a cineva la asta, sau e Marc-Antoine care... ? Deodată, nu mai vrea să moară. Degeaba se preface că nu știe ce înseamnă a muri. Nu vrea să moară. Sînt tînăr, simt inima între coastele care mă dor, îmi simt vlaga. Vreau să trăiesc. Să fiu fericit. Nu moare nimeni la douăzeci și cinci de ani. În orice caz, nu mor oameni ca mine. Nu eu. Voi mai vedea soarele, mărețul soare, cu lungile sale gheare de aur înfipte în livezile verzi pe care le îngălbenește. Umbrele înalte ale copacilor, dimineața, pe cîmp, un havuz cu ape țîșnitoare, porumbeii speriați luîndu-și zborul cu un lung fîlfîit de aripi, iar eu, singur încă, fără treburi, în curte... E atît de devreme... se aude un cal tropăind în grajd. Porumbeii s-au liniștit acum și se întorc obraznici să vadă dacă nu-i rost de pîine sau de tărîțe... Grăsuni, greoi, lenevoși, cu capul mic și ochiul roșu, cenușii, violeți și albi, se năpustesc în răsadurile de garoafe, prinzînd ici și colo vreo rîmă... Vor mai fi dimineți și seri. Soarele își trece pieptenele de aur prin frasini și fagi, din micile boschete stufoase de liane și de flori sălbatice adie un parfum – ce-o fi oare parfumul acesta ? Ah, o dată și să mor, aș vrea barem încă o dată să trăiesc luna mai în parfumul regesc al răsurilor. Răsurile cele mari, cu florile albe ca niște hermine de mai. Apoi, florile de nalbă în verdele-palid al trestiilor abia răsărite, cu capetele lor negre... mușchiul de pe-acum stufos la piciorul copacilor pe unde cizma taie o cărăruie... E un parc întins, însuflețit de-o natură gălăgioasă, cu freamătul de păsări și de vietăți care fug. Pămîn-

ul trece printr-o nouă pubertate, își dezvelește trupul, pe care aleargă ele dintîi furnici.

– Puneți jos targa ! zice doctorul. Haide, colea... ușurel... ușurel !

Mantaua lunecă într-o parte, și în fruntea rămasă sub ploaie, ochii întunecați se deschid și încep să joace și să se dea peste cap, cu dire de sînge în albul lor clătinat. E forfotă de oameni împrejur, și nud glasuri de copii. Apoi targa e ridicată iar și vîrîtă pe cît se pare în casă, o casă în care lumina nu pătrunde decît atunci cînd se deschide ușa. Odaia e ca o subsuoară întunecoasă, cu miasme acre. Fumul înecăcios îl face să tușească pe Dieudonné, pe doctor... E o duhoare de urină stătută, iar din fund, într-un soi de pat, o femeie strigă : „Cine-i acolo ?" Un țînc plînge.

– Doar n-o să-l lăsați aici ? întreabă cu voce neliniștită unul din cei ce au dus targa, tocmai flăcăul care trăsese mai înainte în locotenentul de vînători.

– Și unde ai vrea să-l las ? răspunse doctorul. Nu-i nici o casă de aici pînă la Longpré și l-ați ucide tîrîndu-l atît de departe...

A îngenuncheat lîngă rănit și ar vrea să-l dezbrace cît de cît, ca să-și dea seama ce răni are pe corp. Din fundul cocioabei afumate se aude cum bărbatul și femeia se ceartă în graiul lor de neînțeles, ca și cum și-ar sufla nasul într-una.

– Ar trebui să-l ducem la spital... dar de-aici la Abbeville sînt două leghe și jumătate... Ar fi o nebunie să-l pui într-o căruță...

E vocea doctorului. Rănitul simte cum vocea umblă deasupra lui ca niște degete. Și grenadirul de colo :

– Prea ar fi trist să moară aici...

– Nu crezi, tinere – zice doctorul – că e mai trist să trăiești aici ?

Iarăși durerea, iar țiuitul necontenit, capul căzut pe spate și vălul gros care se lasă, se lasă... Au tăcut oare cu toții ? Nu se mai aude decît durerea, numai ciocănitul durerii.

Vălul cenușiu... unde am mai văzut vălul acesta cenușiu lăsîndu-se înaintea ochilor ? O dimineață de octombrie. Un sfîrșit de octombrie. Cîmpul de la Grenelle. Zidul fermierilor generali. Numai că acolo nu eram eu. Ci dînșii. În fața copacilor. I-am escortat călări. Burnița mărunt. Parisul, colo în spatele nostru. Niște oameni la oarecare depărtare, curioși sau, mai știi, prieteni de-ai lor. Mallet le-a strigat : „Amintiți-vă mereu de acest 23 octombrie !" Îl cunoșteam pe Lahorie. Îl întîlnisem la doamna Hugo. A întors capul spre mine. Mă recunoscuse ? Chiar dacă m-a văzut, avea el la ce să se gîndească înainte de-a muri, ca să mă mai poată recunoaște. Tînărul acesta, pe

care-l întîlnisem la iubita lui, în vara trecută... Se formase plutonul de execuție. Din fericire, erau infanteriști. Nu noi. Noi făceam paza împrejur. Călări. Ne uitam la oamenii aceștia care vor muri. Unul într-un fel, altul într-alt fel. Cei mai mulți căutau o vorbă, ultima. Cu puțin noroc, vorba lor ar rămîne. Barem prin ea să supraviețuiască. Alții își plecau capul, unul plîngea. Oricum, ei singuri au comandat foc... Calul meu tresări auzind detunătura. E de necrezut ce frică au animalele de pușcă...

Deodată, acolo, unde mă doare, unde durerea de la picior răspunde atît de cumplit în cap, simt o alinare, ca și cum piciorul ar fi amorțit. Steaua care iese dintre ramuri e palidă ca o dimineață de octombrie, albă pe negru, pe fruntea neagră a pintenogului... Aș vrea să fumez. Poate dacă aș fuma toate ar deveni mai clare.

– Ce zice ? N-ai auzit ce zice, doctore ?

Doctorul n-a auzit.

L-am văzut pe comandantul plutonului apropiindu-se de generalul Lahorie pentru lovitura de grație. Ciudată vorbă ! Mai sufla încă. Și-a întors ochii spre ofițer. „S-a uitat la mine !" zicea acesta trecînd pe lîngă calul lui Marc-Antoine, pe cînd se ducea să-și reia locul în rînd. Lovitura de grație.

Marc-Antoine știa acum foarte bine ce va să zică lovitura de grație. Atunci nu știa. Atunci vedea un general împușcat, întins pe jos, mișcînd încă, un ofițer care se apropia, pistolul, detunătura – la drept vorbind e mai omenește. Dar de cealaltă dată Marc-Antoine a văzut el însuși ochiul întors spre dînsul, ochiul calului. Animalul căzut la pămînt cu piciorul rupt, tîrîndu-se, gemînd. Ochiul. Botul spre dînsul, frumosul cap al calului cu uitătura blîndă, calul său. Lovitura de grație.

Ceea ce moartea unui general nu poate să-ți explice, înțelegi atunci cînd dobori un cal. Calul tău. E imens un ochi de cal. Imens și bombat. Lucitor. Un soi de agată. Un diamant mare și lucios. Licărește, privindu-te fără dojană, cu încredere.

Și eu ? Eu de asemenea am piciorul rupt – nu mai sînt bun la nimic, netransportabil, cum zicea vocea de adineauri – și spitalul din Abbeville e prea departe. Mă vor ucide oare ?

– Ostaș, fii om de înțeles și spune-o și camarazilor tăi ! Vă puteți retrage fără necinste și fără părere de rău. Locotenentul vostru trebuie să rămînă aici, și noi nu vedem în el un prizonier, ci un rănit. Nici noi nu vom rămîne aici. Îl lăsăm în grija doctorului...

Vocile s-au depărtat. Şi oamenii. Şi conştiinţa. Numai durerea mereu acolo, înfiptă în cap. Piciorul e îngheţat, absent. Deodată, o frază rostită din uşă :

– Doctore... ţi-l las cum aş lăsa propriul meu corp...

Cine a spus asta ? Locotenentul ? Dacă eu sînt corpul său, de ce plecă ? Mă lasă aici. Şi capul mă lasă. Durerea s-a mai potolit cumva. Ah, dacă ar fi într-adevăr aşa, dacă m-ar lăsa scîrnăvia asta de cap ! E fum în odaie. O lumină palidă în uşă. Mişcă ceva în jurul meu. Ceva nu prea înalt. Copii curioşi. Aud apoi vocea unui bătrîn care strigă la dînşii. Muştele se împrăştie.

Nu mai e decît timpul înaintea mea. Timpul care nu trece. Timpul necruţător. De neîndurat. Se vor întoarce oare să mă ucidă ?

La urma urmelor, ce e războiul acesta ? Împotriva cui ne batem, şi pentru ce ? Era, pare-mi-se, o plimbare militară. Ce de lume ! Nu numai armată. Domni, doamne. Încotro mergeau toţi ? Şi noi, încotro mergem ? Toate acestea mi-au ieşit din minte. Mi se pare că plimbarea ţinea de mai multe zile. Pentru ce se plimbau zile de-a rîndul ? Unde am dormit noaptea trecută ? E caraghios cum le-am uitat pe toate. Oricum, trebuie să fi fost ca o petrecere. Erau şi nişte băieţi care mărşăluiau. Şi trăsuri ticsite.

Nu prea mai ştiu ce căutam acolo. Totuşi, e ca şi cum norii s-ar risipi încetul cu încetul.

Încep să văd odaia în care mă aflu, copiii care nu se mai sinchisesc de mine, moşneagul aşezat lîngă targă, privindu-mă. Şi iată că amintirea se deşteaptă. Regele... uitasem de el. Cum îmi amintesc de existenţa regelui mă şi pocneşte o durere de cap zdravănă. Apoi, deodată, parcă m-ar prinde somnul, simt că mi se clatină capul. Nu, trebuie să mă împotrivesc, să rămîn treaz, cu orice preţ. Regele. Pe loc îl pierdusem cu totul din ochi. Regele. Îl urmam pe rege. Atunci, cum vine asta ? Regele îşi ia tălpăşiţa ? Un rege care îşi ia tălpăşiţa mai e oare un rege ? Şi noi, care o luăm din loc împreună cu el, sîntem oare tot noi ? E supărător cum totul se învîrteşte în jur... Ce vor zice despre mine moşneagul acesta, copiii ?

Moşneagul stă rezemat în baston. Cu amîndouă mîinile şi cu bărbia pe ele. E murdar. Ca toţi ceilalţi de aici. Poate nitel mai murdar. Pentru că apa e afară, apa bălţilor. Doar n-au să se apuce acum să care găleţile, trecîndu-le din mînă-n mînă. Toţi aceştia nu se spală de fel, iar turba şi noroiul li se usucă pe obraz. Degeaba mă căznesc, nu pot ţine ochii deschişi. Simt că are să-mi vină iar ameţeala. Vine. Şi cad iar, cad mereu...

În timp ce rănitul leşină sau adoarme – cine-ar putea s-o ştie ? – bunicul, sprijinit în baston, cu zdrenţele sale anume păstrate, căci gioarsele peticite sînt ţinuta de lucru a cerşetorului, se uită înălţînd din umeri la bărbatul tînăr cuprins de leşin. El se întreabă dacă rănitul are bani asupră-şi, unde i-o fi ţinînd şi în ce fel să-i poată lua, fără ca afurisiţii ăştia de ţinci să-l vadă şi să spună mamei lor că tata-mare fură gologanii ofiţerului. Nu că se teme de dojană, dar va trebui să împartă prada. Cu vîrful bastonului ridică pe furiş mantaua aruncată peste cel de jos. Rănitul geme. Bătrînul se opreşte, rotindu-şi ochii într-ascuns primprejur.

Cu vremea asta afurisită şi-a pierdut ziua. Nimeni nu-ţi dă de pomană cînd plouă. Şi chiar duminică treaba a mers slab, mai cu seamă că fiu-său i-a luat tot, iar la cîrciumă nu i se dă bere pe datorie.

Unde şi-o fi ascuns ofiţerul banii ? Are pesemne aur. În buzunare, în chimir ? Chimirul e desfăcut, ca şi bretelele pantalonilor. Se vede că doctorul... Cerşetorul se întreabă dacă, întîmplător, doctorul, folosindu-se de prilej, nu l-a jefuit pe ofiţer fără ca nimeni să-l vadă. Apoi se linişteşte. Cum de i-a putut trece prin cap una ca asta ? Un doctor să fure ! Ar însemna să nu mai ştii pe ce lume te afli... Bătrînul se apleacă, cîntărind în mînă chimirul... La atingerea asta simţită prin cămaşă, ochiul rănitului se deschide. Vede.

Vede cu totul altfel ca în delirul său de adineauri. Un chip cu barba zburlită aplecat asupra lui, o barbă albă şi soioasă, amestecată cu fire negre şi pete galbene, care cotropeşte obrazul pînă pe sub ochii vicleni, nesăţioşi, cu nenumărate încreţituri pornind de la tîmple, şi fruntea toată brăzdată de cute sub pălăria pleoştită cu marginile late. Simte pe dînsul mîna ca o insultă, o mînă zbîrcită care scotoceşte, şovăitoare şi stîngace. Groaza îl face să uite că e pironit acolo, ţeapăn, şi că nu e în stare să comande membrelor. Şi deodată îşi vede propria lui mînă ridicîndu-se, ca pentru a-l da la o parte pe moşneag, mîna lui, ascultîndu-i porunca, ghicindu-i gîndul, slabă şi neputincioasă, care îl sperie totuşi pe omul aplecat, silindu-l să se tragă îndărăt şi să lase scotocitul. Trebuie să spună ceva. Gîndurile pot oare ieşi din buzele lui ? Ceea ce Marc-Antoine are în el i se opreşte în gît, horcăie acolo, mugeşte ca o vită, apoi se aude : „De băut..." Moşneagul se ridică, se dă înapoi înspăimîntat, bastonul îi scapă din mînă. „De băut", zice rănitul şi nu era ceea ce voia să zică, dar rostind asta, simte o sete cumplită, ca şi cum nu numai gura i s-ar fi uscat, ci tot trupul,

...apul cade iar pe targă. Dumnezeule, îmi voi pierde oare din nou ...oștința ? Durerea îi ține trează biata minte, absorbindu-i atenția.

S-a stîrnit în odaie un freamăt de neînțeles și cineva a sfîșiat din... o dată perdeaua de fum. Copiii cu fețele mînjite, abia zăriți, sînt ...ți deoparte, suflați de-o vijelie, și o umbră în fuste zdrențăroase, ...n ghem gros de cîrpe boccii se rostogolește între ușă, lumină și ochi. ...e nude glasul țipător al unei femei. Nu se înțelege ce spune. Unul ...lui tînci, care a primit o palmă, scîncește, încearcă să-și ferească obra... ul, ridicînd cotul. Prea tîrziu. Și femeia se repede la moșneag ca o ...valanșă a dreptății și a pedepsei, el ridică bastonul de jos și ea urlă, ...r bastonul se abate în lături.

Pare să fie o femeie foarte grasă și foarte bătrînă, cu o rochie fer... ...niță de culoare închisă, sub care se zărește cămașa neagră de jeg, ...ai lungă decît fusta. Bluza descheiată ca pentru a respira lasă să se ...adă grămada ridicată a sînilor pe pîntecul umflat, pocit. S-ar crede ...ă e însărcinată, dacă așa ceva ar fi cu putință la anii ei. Cu fața pus...tiită, pe care curg broboane de sudoare, nespălată de opt zile și cu ...ărul lățos răvășit pe tîmple – o claie spălăcită cu șuvițe albe – e ...lută de-ți face frică.

Începe să țipe în urma scîrbosului bătrîn, care voia să fure banii ...ițerului. Parșivul ! Ca să aibă ce bea. Și să ridice el bastonul să dea ...ntr-o femeie care trebuie să nască dintr-o clipă-ntr-alta ! Măscări ...i ies din gură, mai suflă nițel, se apleacă, se încovoaie și, răscăcărînd ...picioarele din pricina pîntecului uriaș, își sprijină cu mîinile genunchii ...leșcăiți.

Marc-Antoine o vede acum de aproape în această lumină de ploaie, ...și o vede mai bine. Nu e o bătrînă. E o femeie istovită, doborîtă, dar ...nu o bătrînă. Privește. Fără sfială, ca o vită. Și-a dus palma la fruntea ...rănitului, pe care se rotea o muscă. O mînă jegoasă, umflată. Îi tre...mură buzele și zice, parcă fără să vrea : „Frumos flăcău !" Lui Marc-Antoine i se face frică de dînsa, mai frică decît de moșneag, adineauri. Geme iar : „De băut..." și deodată femeia tresare, se ridică, strigă ceva, iar toți din jur se împrăștie ca muștele. Cum să nu i se dea de băut voinicului care suferă ? În forfota ce se stîrnește bătrînul hirsut dispare și în învălmășeala de brațe se vede ceva trecînd din mînă în mînă. Marc-Antoine simte deodată ceașca la buze, ceva umed, des...chide gura și trage în el... E o ciudată băutură sălcie, nici bere, nici cidru, o apă stătută. Femeia îi spune : „Bea, bea..." și niște cuvinte de neînțeles, apoi îl ajută să-și ridice capul, sprijinindu-i ceafa. Ah, asta îl doare. Simte însă că trebuie să bea... cînd, pe neașteptate, ceașca

scapă din mîna care o ducea la buzele rănitului şi apa i se varsă pe git, pe cămaşă, pe piept, o dată cu un ţipăt ascuţit. Ce se întîmplă ?

Femeia s-a scuturat toată, zgîrcindu-se, şi a sărit îndărăt cu mîinile la burtă. Urlă în părul revărsat pe obraz, şi umerii i se zguduie, şi sînii i se zbat. Marc-Antoine o vede mişcîndu-se spre întunericul din fund, cu ţîncii agăţaţi de poalele fustei, ţipînd şi ei care mai de care. Nu poate întoarce capul. Ghiceşte însă culcuşul soios în care se prăbuşeşte mormanul de cărnuri. Ce se petrece aici ? Marc-Antoine întreabă din ochi pe moşneagul care s-a întors să-şi ia băţul căzut lîngă targă.

— Au apucat-o durerile facerii... lămureşte bătrînul cu tonul sfătos al celor de la ţară.

Dar ţipetele s-au potolit. Nu-s decît primele dureri, are să nască mai tîrziu. Cel mai mare dintre copii aţîţă focul în vatră, pe cînd afară se lasă noaptea. O flacără urîcioasă, parcă învăluită în ceaţă, prinde să lumineze tabloul... Şi Marc-Antoine simte deodată că va trăi.

XIII

SĂMINȚA VIITORULUI

Era exact ora șase cînd domnul de Siméon, prefectul de Lille, veni să cineze la rege. Adică la primarul orașului, domnul de Brigode, unde regele era găzduit cu suita lui. Palatul Brigode, căruia toată lumea îi zicea Palatul Avelin, măreț și foarte frumos, e așezat tocmai la capătul dinspre nord al urbei și pesemne că de aceea a și fost ales, pentru ca maiestatea-sa s-o poată șterge spre Dunkerque fără să mai străbată orașul, dată fiind starea de spirit a garnizoanei. Paza o făcea căpitanul Vanackère, cu o trupă alcătuită din grenadiri de infanterie, pe care nu prea se putea pune temei, și tunari de la partea sedentară, asupra cărora autoritățile aveau bune informații. Din ce i se spusese prefectului reieșea că tunarii și grenadirii se și luaseră la harță și era de temut că vor ajunge să se bată între dînșii. Mareșalul duce de Trévise se pregătea tocmai să-l înștiințeze pe rege despre aceasta. Se aflau acolo Berthier, Beurnonville, Macdonald, generalii toți, miniștrii sosiți în grabă la Lille, Jaucourt, Bourrienne, abatele Louis, abatele de Montesquiou, toată suita cu domnul de Blacas, prințul de Poix, ducele de Duras, ducele de Croy, ducele de Gramont, prințul de Condé, ducele d'Orléans, cam la vreo cincizeci de comeseni, cu domnul de Brigode bineînțeles, cu tot felul de mărimi ale orașului și cu anteriul părintelui Elisée.

Prin fereastra marelui salon se zărea garda în curte, dar maiestatea-sa se trăsese mai în fund, vorbind cu mareșalul Mortier și privind de acolo spre grădini, unde în ploaia călduță de primăvară arbuști foarte timpurii începuseră să înmugurească. Regele îi arătă mareșalului, care însă nu știa nici el ce fel de arbuști erau și spuse că ar trebui întrebat domnul de Brigode. În grupul în care domnul de Gramont și prințul de Poix vorbeau cu foarte mare asprime despre nemaipomenita purtare a garnizoanei la sosirea regelui se simțea deopotrivă neliniște și mînie. Și nu știu cine, un adjutant, spuse așa de tare că-l auziră toți :

– Deoarece domnii aceştia fac pe bosumflaţii, nu ne rămîne decît să trimitem un curier la Tournay cu ordin să se coboare podul şi să bage în Lille douăzeci de batalioane englezeşti care să mi-i pună cu botul pe labe !

Regele, care auzise ca şi ceilalţi, întoarse capul, apoi îşi aţinti privirea întrebătoare asupra lui Mortier. Mareşalul murmură :

– Nesocotitul ! Astea-s lucruri pe care le faci fără să le spui...

Trecură la masă şi, oricît de strălucitoare era argintăria, oricît de ferchezuită era slugărimea, vedeai bine după mutra posomorîtă a celor mai mulţi comeseni, amuţiţi deodată, că nu prea le dăduse curaj ceea ce auziseră unii de la alţii. Domnul duce d'Orléans se afla la dreapta maiestăţii-sale şi conversaţia lor nu părea de fel însufleţită.

Maiestatea-sa se prefăcea oare că ţine să vorbească mai cu seamă vecinului din stînga, care era gazda ? În orice caz, regele îi spunea acestuia în şoaptă lucruri de a căror însemnătate ducele d'Orléans nu-şi putea da seama. La drept vorbind, Ludovic al XVIII-lea nu era în apele lui : se ţinuse bine tot drumul, dar şi nervii lui se toceau pînă la urmă. Şi apoi, mai erau reumatismele. Ieşea tocmai din mîinile părintelui Elisée, care nu i-au fost de mare ajutor. Se simţea ca un om încolţit. În fuga-i grăbită, o luase, şiret, cu mult înaintea fratelui său şi a frumosului nepot, lăsînd escorta pe mîinile celor mai înrăiţi reacţionari, chipurile, ca să compromită gaşca contelui d'Artois, aruncîndu-i în spinare dezordinea acestei fugi, astfel încît el să apară mai tîrziu străin de încurcăturile ce s-ar putea isca. Poate chiar că n-ar fi fost supărat dacă frate-său ar fi căzut în mîinile lui Bonaparte. De un an încoace, uneltirile celor de la Pavilionul Marsan nu-l lăsau să doarmă liniştit. Aveau toţi ce aveau cu coroana lui. Fratele ăsta nerăbdător cu băieţii săi, ca şi vărul aşezat la dreapta lui. Toate se ştiu. Uneltesc toţi. Fouché e omul partidei lui Orléans. Vitrolles face poliţia lui Charles [1]. Chiar dacă Bonaparte nu s-ar fi întors, unii sau alţii tot ar fi încercat să-l dea jos pe Ludovic, asta e limpede. N-ar trebui oare să folosească aceste zvîrcoliri pentru a pregăti viitorul, întorcîndu-se cu aliaţii şi înfundîdu-i pe pretendenţi ? Şi cînd te gîndeşti că el, cel dintîi, îl iertase pe tînărul Ludovic-Filip, venit să se arunce la picioarele lui, îndată ce părăsise armatele republicii, după afacerea Dumouriez ! Pe atunci, Ludovic încerca să opună ceva intrigilor lui frate-său... Regele cugeta la toate acestea, vorbind despre altele, des-

[1] E vorba de Eugen de Vitrolles, ministrul de interne al lui Ludovic al XVIII-lea şi făcea parte din camarila contelui d'Artois.

entuziasmul cu care l-a întîmpinat populaţia pe unde trecuse. Tăcu brusc, strîmbîndu-se. Un junghi în şale ! Ah, şi părintele Elisée, mai pramatie ! Nu i-a fost cu-adevărat de folos decît atunci cînd, la Hartwell, făcu să ajungă în mîna lui scrisoarea domnului de Charette împotriva contelui d'Artois, o armă făurită poate de serviciile secrete de spionaj, dar care a picat la timp ca să aibă cu ce să-l mîntuiască pe frate-său... Putea să publice oricînd scrisoarea asta, care îl învinuia pe contele d'Artois de a fi dus la pierzanie prin lăşitatea lui pe şuani. Regele auzi deodată de la celălalt capăt al mesei o vorbă neruşnică a prinţului de Condé. Îl rugă s-o mai spună o dată.

Dumnealui, prinţul de Condé, care sosise după-amiază şi nu prea era la curent cu starea de spirit a garnizoanei, găsise momentul să spună o întrebare care îi încremeni mai întîi pe toţi, apoi stîrni un fel de rîs cu neputinţă de oprit şi anevoie de ascuns.

– Dacă rămînem aici mîine – vorbi tare prinţul – deoarece e joia mare, maiestatea-sa socoate că, potrivit datinei, se va duce să spele picioarele celor sărmani. Şi în care biserică anume ?

Clinchetul lingurilor şi farfuriilor, cum şi larma glasurilor, înteţită nadins, abătură pentru o clipă atenţia de la întrebarea prinţului, dar acesta, gîndind că nu fusese auzit, fiind el însuşi surd şi ajuns la vîrsta cînd grăsimea şi mulţumirea de sine înlocuiesc lipsa de duh, repetă mai tare, încercînd să acopere gălăgia :

– La ce biserică socoate maiestatea-sa să spele mîine picioarele săracilor ?

Trebuia neapărat ca toţi să-şi aducă aminte că acesta era nefericitul tată al ducelui d'Enghien şi şeful fostei armate a emigranţilor ca să nu-i rîdă în nas. La drept vorbind, domnul de Brigode, care ştia mai bine decît prefectul cum stau lucrurile, îi şopti acestuia la ureche că, scotocindu-se prin raniţele grenadirilor de infanterie, s-a găsit vulturul imperial şi cocarda tricoloră.

– Mare scofală ! zise un vecin de masă prinzînd şoapta. Eu am întîlnit în oraş grenadiri care le şi arboraseră la chipiu.

Starea de spirit a garnizoanei avea de ce să îngrijoreze. De azi-dimineaţă se simţea o înrăutăţire : dacă negustorii din pieţe, oamenii de rînd şi ţăranii de prin sate strigaseră *trăiască regele !* la sosirea lui Ludovic al XVIII-lea, în schimb, îndată după-amiază, trupele îngrămădite pe străzi ca să-l salute şi să-l escorteze au păstrat o muţenie care nu era a bună. Şi toată după-amiaza s-a văzut frămîntarea ce domnea în rîndurile ostaşilor. Regele se arăta supărat că

ducele d'Orléans şi Mortier porunciseră readucerea garnizoanei la Lille. Regimentele fuseseră trimise în tabăra de la Péronne, şi faptul că li se dăduse ordin să se întoarcă îl punea în încurcătură, căci i se spunea că garnizoana s-ar răscula dacă escorta regală ar intra în oraş. Regele se vedea deci silit să rămînă aici prizonierul acestor răzvrătiţi, în vreme ce singurele trupe credincioase trebuiau ţinute deoparte : se şi trimisese ordin contelui d'Artois să concentreze escorta la Béthune. Afară de asta, toţi oamenii de treabă de pe aici şi din împrejurimi, care alcătuiseră companii de voluntari, fuseseră îndreptaţi spre Paris, cum s-a întîmplat cu înflăcăraţii aceia care, acum opt zile, în plin teatru, pe cînd se juca *Gioconda,* veniseră să-i ceară arme domnului de Brigode, împreună cu tunarii căpitanului Porrel, în cap cu doi ofiţeri ai gărzii de onoare a ducelui de Berry, domnii de Formigier şi Charles Fievet, fiul domnului Fievet aci de faţă... A doua zi, joi, au şi fost trimişi. Vineri veni rîndul celei de-a doua companii, cu două tunuri, sub comanda căpitanului Costenoble, astfel că aici nu mai avem artilerie, garda naţională e aşa de slabă că nu poate nici să facă paza oraşului, iar dacă ar sosi escorta regelui, s-ar găsi faţă-n faţă cu şapte mii de oameni pe puţin, bine odihniţi, bine înarmaţi şi foarte aţîţaţi împotriva ei.

Domnul de Siméon le ştia toate acestea... Şi dragostea ce-o avea pentru familia regală îl îndemna să dorească fierbinte ca regele să plece dracului mai departe. Era, trebuie s-o spunem, un spirit delicat, care şi scria niţel, şi chiar zilele acestea scrisese...

Maiestatea-sa îi făcea pe toţi să rîdă cu istoria aceea a domnului Duplaquet, subprefectul de la Béthune, care nu izbutise să-şi tragă pantalonii. Se sileau să vorbească de orice alta, afară de situaţie. Se auzea zicîndu-se că diseară teatrul are să fie iarăşi plin şi că se vor vedea din nou, cu siguranţă, manifestările de devotament pentru suveran, care se repetau la fiecare reprezentaţie a comediei *Partida de vînătoare.* La asta, domnul de Siméon nu se putu opri să nu tuşească, şi domnul de Bourrienne, care îl privea, înţelese foarte bine ce voia să zică prefectul cu tusea lui în privinţa caracterului spontan al manifestaţiilor. Ministrul poliţiei se aflase în mulţime la sosirea regelui şi se cam lămurise cum stau lucrurile. Totuşi, fiindcă mareşalul-prinţ de Wagram părea să vadă totul în negru, iar spusele lui făceau pe maiestatea-sa să înalţe mirat din sprîncene, Bourrienne, care era hîrşit în ale curţii, ca unul ce trăise în preajma lui Napoleon, se grăbi să-i spună foarte tare lui Berthier că veştile sosite de la Viena şi informaţiile sale personale îl îndreptăţesc să afirme că suveranii

Europei nu vor îngădui obrăznicia lui Buonaparte şi că maiestatea-sa va putea să doarmă iar la Tuilerii pe la sfîrşitul lui iunie.

Vorba asta stîrni mare senzaţie şi toţi tăcură, întorcînd ochii la maiestatea-sa. Regele nu părea să fie prea sigur de seriozitatea zise-lor ministrului poliţiei, socotindu-le, negreşit, doar vorbe linguşitoare, cum se spun la masă, şi întrebările pe care le puse arătau cît de puţină încredere în viitor avea monarhul. Dar, fără îndoială, văzînd mulţumirea ce se aşternu pe feţele tuturor la auzul cuvintelor sale şi care întunecau şi mai mult chipul mareşalului Berthier, Ludovic al XVIII-lea spuse cîteva fraze măgulitoare lui Bourrienne, ca să-i plătească cu aceeaşi monedă.

Se aprinseseră policandrele, deşi afară mai era ziua mare, dar prin casele acestea, mai cu seamă că strada e strîmtă, nu pătrundea lumină destulă ca pentru un ospăţ regesc. Vinurile domnului de Brigode erau minunate, iar friptura cu mult mai bună decît cea care li s-a dat la domnul de Verville. Ar fi fost însă şi mai bine dacă pofteau şi doamne la masă ; ar fi făcut-o mai veselă, dar şi aşa erau prea mulţi. „Ia te uită ce mutră face Berthier ! Cum poate cineva să-şi dea pe faţă în aşa hal sentimentele !" Jaucourt, care era alături de Bourrienne, îl întrebă pe acesta dacă ştie ce a devenit doamna Visconti... O vorbă a lui Macdonald... Nu, ministrul poliţiei nu ştia nimic. Avusese destule alte griji pe cap cînd părăsise Capitala. „Dar uită-te la Berthier : stă şi îşi roade unghiile... E tot ce ştie să facă atunci cînd nu se culcă cu italianca lui..."

Contele de Jaucourt avea întotdeauna vorbe de astea, tari. Ţinea de tradiţia de la Versailles. Bourrienne, însă, îl cunoştea pe prinţul de Wagram de multă vreme. Nu se lăsa amăgit. Ştia că în fundul inimii Berthier mai avea şi dragostea nefericită pentru Napoleon. Şi la această masă, în ceasul acesta, Berthier nu-şi roade numai unghiile, ci e sfîşiat între onoarea de-a fi al regelui şi dorinţa de-a da fuga spre a se grozăvi pe lîngă împărat...

Da, Berthier nu mai înceta să-şi roadă unghiile... Părintele Elisée, care se găsea la două scaune departe de Jaucourt, se aplecă spre conte şi, încreţindu-şi uriciosul său nas asudat, îi spuse prefăcîndu-se a vorbi în şoaptă, cum îi era obiceiul :

– Nu s-a ţinut seamă îndeajuns de sugestia domniei-sale prinţului de Condé în ce priveşte joia mare... Aş zice însă că de data aceasta, în loc de săraci, să fie spălate picioarele mareşalilor...

Delicata glumă, din fericire, nu trecu mai departe de urechea ministrului. Ce-i drept însă, Macdonald şi Mortier n-aveau nici ei

mutre mai puțin sinistre ca Berthier. Abatele de Montesquiou, care era în fața lui Jaucourt, trebuie să fi fost într-un gînd cu dînsul, căci spuse :

– Schimbările de regim sînt întotdeauna clipe grele pentru un mareșal al Franței... Nu, vă mulțumesc, vinul roșu îmi face rău, chiar cînd e minunat ca acest *Bordeaux*. E un *Château* sau ce fel ? Dumneata, părinte, care te pricepi la vinuri...

Părintele Elisée făcu fețe-fețe. Se știa că în privința asta era ageamiu. Maiestatea-sa glumise pe socoteala lui o dată sau de două ori, pentru că luase un *Beaume* drept nu mai știu ce alt soi de vin... Pe neașteptate, atenția tuturor fu atrasă de ivirea unui adjutant, care se aplecă la urechea regelui, după ce salutase, și-i spuse ceva, fără îndoială foarte important, căci Ludovic al XVIII-lea se trase îndărăt, lăsînd să-i cadă șervetul și zise grăbit :

– Adu-l aici...

Simțiră deodată toți că scena se schimba, trecînd de la comedia ospățului la drama de afară.

Era generalul Richard, cel pe care îl văzurăm dis-de-dimineață trecînd prin Poix într-o cabrioletă neagră cu roți galbene, ținîndu-și picioarele înfofolite într-o pătură verde și albastră. Aducea o scrisoare a contelui d'Artois către frate-său, regele, pe care îl credea la Abbeville. Generalul trebuise s-o țină numai într-o goană, schimbînd caii din poștă în poștă, ca să ajungă la Lille seara, către ceasurile șapte. Regele îl așează lîngă dînsul, făcîndu-i loc în stînga, alături de domnul de Brigode și, întorcînd de-aici înainte spatele vărului său d'Orléans, nu-i mai vorbi pînă ce se ridicară de la masă. Ludovic-Filip păru foarte umilit cînd, neavînd încotro, se hotărî să vorbească cu mareșalul de Trévise, pe care-l avea în față, de cealaltă parte a mesei.

Regele a ascultat povestirea grăbită a lui Richard despre starea escortei, care trebuia să înnopteze în seara asta la Abbeville, unde alteța-sa nădăjduise să-l găsească pe rege, apoi despre propria sa călătorie prin Saint-Pol și Béthune... Generalul spunea că alteța-sa va pleca din Abbeville spre Dieppe cu trupele sale, asbolut incapabile să mai mărșăluiască, și-l va aștepta pe rege acolo...

– Dă-mi scrisoarea ! zise Ludovic al XVIII-lea, arătîndu-se nerăbdător, apoi se afundă în citirea ei, fără să asculte pînă la capăt spusele generalului.

Toate privirile erau ațintite spre suveran. Acesta avea aerul foarte preocupat. Cînd sfîrși scrisoarea, se apucă s-o citească din nou, parcă cu mai multă luare-aminte. Se știa că regele avusese după-amiază o

...l de podagră și, auzindu-l acum suspinînd, gîndiră toți că trebuie ...i fie din pricina picioarelor betegite.

Că toți trăgeau cu urechea și că veștile aduse făceau ocolul mesei ...deosebi aceea care arăta că trebuie să-și ia nădejdea de la escorta ..., istovită, gata să se îmbarce la Dieppe – asta regele o înțelese ...maidecît, mai ales că Gramont vorbea tare, puțintel surd el însuși. ... se auzeau glasuri :

– La urma urmelor, să-i chemăm pe engleji și pe prusaci. Ei vor ...itura foarte repede toată pleava asta !

Ludovic al XVIII-lea aruncă o uitătură înspre acești nesocotiți : ... aflau la masă și unii din Lille, fără îndoială devotați persoanei ..., dar în stare să flecărească... Nu băgă de seamă, auzind vorba ...chibzuită, că Mortier se făcuse negru la față și își mușcase buza ... sus, de nu se mai vedea.

– Mai vorbești și altă limbă afară de franceză, generale ? întrebă regele, întorcîndu-se la stînga, spre generalul Richard.

– Vorbesc italiana, sire, zise generalul.

Și Ludovic al XVIII-lea :

– Fie, merge și italiana...

Maiestatea-sa era poliglotă. Ludovic-Filip înțelegea italienește, dar regele vorbea prea încet vecinului său din stînga, pentru ca el să poată urmări conversația. Ducele d'Orléans n-avea decît o grijă : să ...eape de rege. Închipuiți-vă că-și lungește ședereа în orașul acesta și ... garnizoana se răscoală. Întotdeauna se va spune că a fost o intrigă pusă la cale de duce. La drept vorbind, regele era gata să iasă din Lille, unde nu se simțea în siguranță. Înainte de masă hotărîse să plece la miezul nopții spre Dunkerque. Să inspecteze frontiera, zicea... „Haide, meargă și ipocrizia asta – gîndea Ludovic-Filip – numai să nu se răzgîndească !"

Macdonald ar fi voit ca regele să nu plece decît a doua zi, după parada anunțată : mereu ideea că o deplasare în toiul nopții miroase ... fugă. Ludovic-Filip pregătea un întreg arsenal de argumente... Trebuia, de asemeni, să se țină seamă de vestea adusă de domnul de Siméon, după care șoseaua înspre Dunkerque nu părea să fie sigură în dreptul tîrgușorului Cassel. Căci la Cassel se găsea generalul Vandamme, care nu ierta regelui că-i poruncise să părăsească Parisul în ...eptembrie trecut, douăzeci și patru de ore după ce se întorsese din Siberia... Maiestatea-sa făcu ochi mari. Și era adevărat că la Cassel, locul său de baștină, Vandamme se bucura de sprijinul populației. Acolo ridicase generalul odinioară, în 1792, cînd s-a proclamat patria

în pericol – Ludovic-Filip își amintea bine de asta – compania vînătorilor voluntari de pe muntele Cassel... Cum să potolești temerile lui Ludovic în această privință ?

Cînd se ridicară de la masă, regele îi chemă pe cei trei mareșali, pe vărusău Orléans și, bineînțeles, pe domnul de Blacas d'Aulps, ca să audă și dînșii ce spune generalul Richard. Acest grup se îndreptă spre camera ce fusese pusă la dispoziția regelui în Palatul Brigode. Macdonald, repezit cum îi era felul, Mortier, cu o gură mai mică și mai strînsă ca niciodată, și prințul de Wagram, adînc tulburat, ceea ce nu scăpase nimănui. Nu scosese o vorbă în tot timpul mesei, iar de cînd sosise generalul Richard stătea ca pe ghimpi.

– N-ar putea totuși să mai stea nițel fără să-și roadă unghiile ? zise Jaucourt lui Bourrienne.

Era adevărat, își rodea unghiile cu furie în scara aceea.

■

Berthier... Berthier... La urma urmei, ce se știe oare despre el, despre ceea ce se petrece în el, despre motivele care îl fac să-și roadă unghiile ? Toți îl iau în rîs. E mic de stat, ei da, și apoi ? Dacă ar fi fost înalt, întrucît se schimba ceva ? A făcut burtă. Nu-i singurul s-o aibă la vîrsta lui. Nu, nu din pricina asta rînjesc toți în jur, ci fiindcă e îndrăgostit, și n-au așteptat să ajungă la șaizeci și trei de ani ca să facă haz. Cînd era cu armata în Egipt, de pildă, ceilalți generali glumeau pe socoteala lui, chiar cu ofițerii mai mărunți. Oamenii lui Napoleon nu-i iertau purtarea din 1814 [1], iar cei din jurul regelui, nobilimea, nu-i iertau obîrșia de jos. Ah, n-am pretenția să judec obiectiv, și cu toate acestea... Militarii îl disprețuiesc pentru că nu e omul cîmpurilor de luptă, dar ce-ar fi fost Napoleon fără Berthier ? Fără nopțile petrecute cu capul pe hîrtii și pe hărți, fără uriașa muncă administrativă a lui Berthier, ar fi fost oare Marea Armată ? Fără dînsul, fără priceperea lui în toate, de la nasturele de ghetră al soldatului pînă la tunuri, fără dînsul care să pregătească etapele, care să organizeze frontul și spatele frontului ? Împăratul știa ce face, și la Wagram, nu pe Lauriston, conducînd șarja hotărîtoare a celor o sută de guri de tun, nici pe Macdonald, făcut mareșal în zori, nu pe vreunul dintr-înșii l-a numit prinț de Wagram, ci pe Berthier... Acest Berthier, lacom de proprietăți, care înscria el însuși pe

[1] In 1814 Berthier a fost dintre cei care l-au trădat pe Napoleon.

fiul amantei sale în promoția Legiunii de onoare – chiar de n-o fi adevărat că a doua zi după bătălia de la Marengo, cum pretinde generalul-baron Gourgaud, ar fi pomenit de cinci ori în raportul său numele căpitanului Sopransy, ca să-i atribuie victoria – acest Berthier, care, în orice caz, adusese din Italia comori jefuite... da, toate acestea poate că sînt adevărate... și se mai spune că găsește firesc să treacă de la un suveran la altul, ca mobilele de la Tuilerii. E însă o nedreptate să privești un om de atunci, fie cu ochii de atunci, fie cu ochii de astăzi, ochii unei alte morale. Ar trebui să-l vedem nu numai cum îl vedea Léon de Rochechouart sau Exelmans, cum au să-l vadă mai tîrziu un Seignobos sau un Mallet [1], ci așa cum se vedea el însuși. Și să-l judecăm nu numai după aceste opt zile în care îl întîlnim, chiar în lumina trecutului său, ci după ultima trăsătură pe care viitorul, acest viitor curmat repede, avea să-l dea chipului său. Aici e toată greutatea și e ceea ce mă face să nu fiu mulțumit de tot ce spun, și nu numai în privința lui Berthier, ci a tuturor figuranților din tragi-comedia acestei săptămîni a patimilor, nemulțumit pentru că nu-i vedem aici decît în marginile săptămînii acesteia, fără lumina destinului ce-i așteaptă și fără să știm ce vor deveni.

Nu e vorba numai de Berthier, ci de toți. Ar trebui să-i vedem pe toți cu viitorul lor.

Iată, să nu luăm decît un nume aruncat în aceste pagini, un personaj pe care nu l-am văzut, cu care într-adevăr nu ne-am întîlnit, ducele de La Rochefoucault-Liancourt, de pildă. Ce-au știut oare despre dînsul ofițerii aceia din 1 vînători, care s-au adăpostit o clipă, marți seara, pe moșia lui ? Un filantrop, nu-i așa, și știm noi ce trebuie să credem despre filantropie. Cea din zilele noastre. După un veac și jumătate de experiență. Și cu toată superioritatea pe care o avem cînd judecăm un patron cu aere părintești, după ce am citit *Misterele Parisului* [2] sau *Mizerabilii* [3] și după ce am cunoscut pe stimabila doamnă Boucicaut [4] și pe mareșalul Pétain [5]... Cine avea totuși dreptate atunci : unchiașul din fața grajdurilor de la Liancourt sau

[1] Istoricl francezi ai epocii napoleoniene.

[2] Roman de Eugène Sue (1804—1857).

[3] Roman de Victor Hugo (1802—1885).

[4] Patroana marilor magazine „Au bon marché" din Paris.

[5] Pétain a suprimat în 1940, după înfrîngerea vremelnică a Franței, instituțiile republicane, instaurînd așa-zisul „stat francez" în spirit fascist. A sprijinit politica lui Hitler. Condamnat la moarte pentru înaltă trădare în august 1945, pedeapsa i-a fost apoi comutată în detențiune pe viață.

ofițerii aceia tineri, de-alde Arnavon și Schmaltz, gata să-l osîndească pe acest aristocrat ca pe nu mai știu cine din zilele noastre ?

Meritul său, la drept vorbind, nu vine numai de acolo, că acest duce a introdus în Franța vaccinul lui Jenner [1], nici că ar fi putut trăi cu totul altfel, fără să-i pună să lucreze chiar și pe acești copii la războaiele de țesut – adică ar fi putut trăi ca toți cei de rangul său, din neamul său și din lumea sa, iar nu într-o odăiță înaltă nici de doi metri, lîngă grajduri și bucătării, după ce a dat totul, afară de biblioteca așezată în ruinele castelului, pentru propășirea unei industrii noi și pregătirea muncitorilor tineri ; dar să nu uităm, de asemenea, că acest patron, căci la urma urmei e un patron, avea să arate cel dintîi în Franța calea spre o nouă formă de întovărășire muncitorească, creată de el însuși, dînd el însuși pilda celei dintîi Societăți de într-ajutorare, asta ca să ocolească legea care interzicea orice asociație de muncitori, și că acest duce i-a învățat pe muncitori cum să se organizeze, astfel încît nici cincisprezece ani mai tîrziu să poată lupta cu arma în mînă, la Lyon, ei, primii în lume, pentru clasa lor. Cît de adevărate sînt toate acestea s-a înțeles atunci cînd ducele de la Rochefoucault-Liancourt, deputat al departamentului Oise în Camera lui Ludovic al XVIII-lea – și deputat de centru, nu democrat sau republican – se văzu nevoit să se retragă la moșie, unde, în ziua înmormîntării sale, poporul care îl cunoștea l-a însoțit pînă la groapă – așa cum mai tîrziu Parisul îl va însoți pe Béranger – iar jandarmii regelui s-au năpustit asupra cortegiului, împrăștiindu-l, și sicriul a căzut la pămînt din mîinile muncitorilor care îl purtau.

Uneori, chiar și fără această lumină neîndoielnică, viitorul imediat avea să dea totuși acestor oameni o altă înfățișare decît aceea pe care o putem întrezări la un popas al escortei regale. Și fiindcă veni vorba de un duce, iată alt duce, de data asta să-l luăm pe Richelieu. Încă unul pe care toți îl suspectează. Reacționarii înrăiți nu-l iubeau, fiindcă nu fusese ceea ce se cheamă un emigrant, un om din armata lui Condé. Bonapartiștii sau republicanii nu vedeau în el decît ce era într-adevăr : un reacționar, slujitor al unui împărat străin, vrăjmaș al școlii pentru popor, tot ce poftiți. Dacă mi-ar veni pofta să-l apăr pe acest aristocrat, pe acest reacționar, poate că ar fi de ajuns să amintesc trecutul său, rolul său în Noua Rusie, unde acest francez a schimbat fața Odesei abia născută – și care nu l-a uitat – fiind pe meleagurile acelea un purtător al progresului și un sprijinitor al

[1] Edouard Jenner, medic englez (1749—1823), descoperitorul vaccinului antivariolic.

comerțului francez, ajutînd la strîngerea legăturilor dintre porturile Mediteranei, ale Marsiliei mai ales, și Marea Neagră. Ar fi însă prea puțin, ar fi să uităm viitorul, să uităm ce avea să ajungă Richelieu cînd, în cele din urmă, Ludovic al XVIII-lea își îndepărtă miniștrii și favoriții, făcînd apel la dînsul, și Richelieu, folosind încrederea pe care și-o cîștigase la țarul Alexandru după ce-l slujise vreme îndelungată, obținu de la acesta, împotriva voinței englezilor, prusacilor și împăratului Austriei, evacuarea teritoriului francez de către trupele străine. Da, discursurile ducelui de Richelieu în fața acelui trădător de Marmont, la prefectura din Beauvais, sînt adevărate, cum adevărată este grija ce și-o purta inundîndu-se cu parfumuri, și poate că o fi de asemenea adevărat ceea ce dau de bănuit apucăturile sale prea de tot austere față de femei. Dar cum să uiți ceea ce avea să gîndească mai tîrziu despre omul acesta un copil de pe atunci, Jules Michelet [1], pentru care, ca și pentru toți cei ce-au răsuflat ușurați cînd ultimul ulan, ultimul cazac, ultimul croat și ultimul călăreț al gărzii englezești părăsiră Franța, Richelieu va rămîne totuși, de-a lungul acestui veac în care se naște conștiința nouă, eliberatorul țării ? Acest Richelieu care pusese pe capul junelui Michelet, la Institut, după concursul general [2], și cununa premiului doi la compoziția latină, și cea a premiului întîi la compoziția franceză : *„Vă ridicați împotriva patriei voastre, o, romani ! Nu vă fac o vină că vreți să-l răzbunați pe împăratul vostru ; laud a voastră recunoștință...* și așa mai departe.

Nu sînt în țara noastră, după cîte știu, decît două lucrări asupra acestui om ciudat : o monografie de pe la sfîrșitul veacului al XIX-lea și o carte din aceeași epocă privind acțiunea lui la Congresul de la Aix-la-Chapelle [3]. Niciodată vreun profesor universitar nu s-a gîndit să spună studentului care îi cerea un subiect de teză : „Ia-l pe Ammanuel-Armand de Richelieu. E un tip curios și s-a scris atît de puțin despre el la noi.“ Poate că voi fi mustrat pentru cele cîteva rînduri dintr-o paranteză în favoarea acestui duce cu fața oacheșă și părul cîrlionțat. Mărturisesc, însă, că dacă nu le-aș fi scris, nu-mi mai găseam somnul.

[1] Scriitor și istoric francez (1798—1874), ale cărui idei progresiste au determinat guvernul reacționar al lui Napoleon al III-lea să-i suspende cursurile pe care le ținea la Collège de France.

[2] Concurs la care participă elevii cei mai buni ai liceelor din Paris sub egida Institutului Franței.

[3] Congres ținut în 1818, la care au luat parte reprezentanții puterilor aliate și al Franței, unde s-a hotărît evacuarea trupelor care ocupaseră teritoriul francez după înfrîngerea lui Napoleon.

Nu vă fie teamă, totuşi, nu voi merge pînă acolo încît să caut să-l reabilitez în ochii dumneavoastră pe Marmont, duce de Raguza. Deşi poate că n-a meritat această cristalizare a ideii de trădare pe numele său. Este el oare, de altminteri, cu mult mai vrednic de dispreţ decît un Soult sau un Clarke ? Chestie de gust. Cît despre faptele în sine, în ce priveşte *raguzada* din 1814, trebuie oare să-i dăm crezare lui Napoleon, care, abia debarcat la Cannes, reînnoieşte sîngeroasa învinuire, sau acestui martor care ştie din izvor neîndoios cum s-au petrecut lucrurile, colonelul-baron Charles Fabvier, vechea noastră cunoştinţă ? El a înţeles de a sa datorie să ia pana în mînă ca să-şi apere fostul patron şi nu încape îndoială că l-a socotit străin de latura militară a trădării, adică de retragerile de la Souham şi Essonnes [1], dar chiar dacă are dreptate în privinţa lor, aceasta nu e încă tot... căci încă din ajun, intrînd în vorbă cu austriecii, Marmont îl şi trădase pe Napoleon. Dar dacă aici Marmont mă lasă nepăsător, nu pot rămîne tot aşa cînd e vorba de Fabvier.

Am scris această carte din capul locului cu gîndul să combat comparaţiile între epoci care nu suferă comparaţii. Nimic nu e mai absurd decît să judeci, să explici trecutul prin prezent. Nimic nu e mai amăgitor şi mai primejdios. Nu ştiu cum vor fi citite cele scrise aici ; orice-ar fi însă, chiar împotriva părerii mele, n-am cum să-l împiedic pe cititor de a se deda acestui joc pe care-l osîndesc. De pildă, îi văd pe cei care tocmai din silinţele mele de-a reaşeza pe oamenii de atunci în cadrul lor, ca să nu mă las ispitit să-i judec în pripă pentru ceea ce am învăţat să socotim drept o trădare, a lui Napoleon sau a lui Ludovic al XVIII-lea – îi văd că vor trage spuza pe timpul nostru, căutînd să găsească aici un fel de portiţă de scăpare pentru cei care, în Franţa, nu pot fi priviţi decît ca trădători din zilele războiului-fulger în ajunul erei atomice. Ei bine, nu ! Nu poate fi asemănare între Fabvier şi... oamenii aceştia – era să zic un nume, dar am şovăit pe care să-l aleg – nu-i pot face nici chiar în chip negativ ocara de a-l pune alături cu de-alde ăştia pe un erou al războaielor lui Napoleon şi al războiului pentru independenţa Greciei. Trebuie să mergem însă mai departe : un soldat al anului 1815 nu e un soldat din 1940, chiar dacă peisajul şi dezordinea unei retrageri sînt aidoma altei retrageri, deoarece contradicţiile unuia nu sînt contradicţiile celuilalt, pentru că şi conţinutul cuvintelor s-a schimbat de la o epocă la alta, pentru că în 1815, de pildă, se socotea încă

[1] Retrageri ordonate de Marmont şi care au grăbit înfrîngerea lui Napoleon.

lucru firesc să se taie cu securea mîna unui condamnat înainte de a-l executa, pentru că nu exista încă o idee care să tragă în cumpănă cît ideea de naţiune, pentru că unui patriot nici prin vis nu i-ar fi trecut că ar avea, să zicem, datorii faţă de un popor care nu e al său, deoarece cuvîntul *umanitate* era lipsit de orice înţeles, pentru că războiul nu era o crimă decît dacă îl pierdeai, şi aşa mai departe. Tocmai cu unul ca Fabvier au trecut din tabăra imperială în cea regalistă, pentru a conspira pe urmă împotriva regelui pe care-l vedem cum şovăie, toate concepţiile de atunci, tinzînd spre idei moderne, care nu vor căpăta formă, valoare şi însemnătate decît mult mai tîrziu, cînd se vor înscrie într-un sistem şi o ideologie, pierzînd caracterul lor empiric spre a deveni principii. Dar ele nu vor mai fi doar dibuirile unui om, ci se vor întrupa în masele umane, identificîndu-se cu oameni noi, cu noii făuritori de istorie, care sînt dintr-alt aluat decît aventurierii de atunci. Ca Fabvier.

Trebuia oare ca el să nu fi intrat în această carte decît pentru cîteva mesaje pe care le duce regelui sau escortei din partea lui Marmont, sau aşteptînd să fie trecut în revistă pe Champs-de-Mars, pentru o întîlnire la Caruzel şi un vis într-o mansardă din Beauvais ? Aud de pe-acum critica : ea va găsi cusururi lui Fabvier sau altora, dar să admitem că e vorba de Fabvier. Se va vorbi de stîngăcia autorului, care a adus pe neaşteptate în primul plan personaje secundare, în scene inutile, şi-apoi, ce nevoie avea să intre în viaţa particulară a acestui tînăr colonel, între Maria Îngerească şi Maria Diavolului ? Să nu vă aşteptaţi de la mine să apăr aici o carte din care ar trebui să scoţi fiecare pagină, fiecare frază, fiecare cuvînt din fiecare frază, dacă ai sta să asculţi asemenea observaţii. De fapt însă, acest personaj, secundar pentru cititor, este în ochii autorului un personaj de prim plan şi sus-zisul autor îşi reproşează, dimpotrivă, de a-l fi lăsat să treacă aşa, în umbră, de-a lungul romanului. Căci dacă pasiunea lui Berthier pentru doamna Visconti te face să zîmbeşti, ce alt erou şi-ar fi putut dori mai mult un autor de romane de dragoste decît un Charles Fabvier, care a întîlnit-o pentru întîia oară, dacă mi-amintesc bine, pe Maria-de-los-Angeles, ducesă de Frioul, către 1805, tocmai cînd se măritase cu Duroc, prietenul său, şi care a iubit-o de atunci pe această „femeie desăvîrşită" cu o dragoste fără speranţă, o dragoste căreia moartea lui Duroc în 1813 părea să-i dea pentru totdeauna un caracter nelegiuit, şi au trebuit să treacă de la această moarte nouăsprezece ani de viaţă fantastică şi aventuroasă pînă în

ziua cînd ducesa de Frioul primi să devină soţia bărbatului care o iubea de departe, de douăzeci şi şapte de ani...

Ceea ce mi-a lipsit aici e această viaţă, pentru a pune în lumină personajul trecător. Este el oare acelaşi, ofiţerul acesta al imperiului, care a socotit de a sa datorie să rămînă în armata Franţei sub un rege reîntors pe tron, să-i jure credinţă şi să-l însoţească pe regele fugar pînă la frontieră, cînd ştim ce se va întîmpla cu el mai tîrziu ? Refuzînd să părăsească Franţa, fără să intre însă în rîndurile armatei din acele o sută de zile, îl vedem a doua zi după Waterloo, departe de a-şi alătura glasul la monstruosul concert al celor care privesc înfrîngerea ţării lor ca o fericire, unindu-se cu cîţiva oameni în preajma frontierei pentru a-l hărţui pe năvălitor, luptînd ca partizan împotriva oştilor străine care îl readuc pe acel Ludovic al XVIII-lea, căruia i-a fost slujitor credincios – şi iată-l în Lorena, trăgînd cu arma de după un taluz asupra unui convoi prusac, aşa cum face pe drumurile Flandrei, în aceeaşi clipă, maiorul Latapie, pe care l-am zărit la Saint-Denis ducînd generalului Maison ultimatumul ofiţerilor, apoi întorcînd spre Paris suita alteţei-sale ducele de Berry, pentru a se întîlni la porţile Capitalei cu generalul Exelmans. Charles Fabvier va rămîne oare acelaşi după 1817, cînd la Lyon luptă împotriva generalului Donnadieu, care face să domnească acolo ordinea impusă de reacţionari ? Va rămîne acelaşi în ochii dumneavoastră, atunci cînd logica Istoriei îl va împinge să conspire împotriva regelui de care n-a voit să se lepede în 1815, şi cînd, din complot în complot, se va vedea silit să părăsească ţara, ale cărei hotare n-a voit să le treacă în 1815, sau cînd, cot la cot cu acel tînăr de la Béthune, al cărui tată venise la întîlnirea conspirativă din coasta cimitirului, la Poix, o să-l vedeţi în 1823 la frontiera Spaniei, lîngă podul de la Béhobie, ivindu-se în faţa soldaţilor francezi, ca să le ceară să facă stînga-mprejur, să nu calce pămîntul republicii spaniole şi să arboreze tricolorul ? Va rămîne oare pentru dumneavoastră acelaşi, cînd va deveni, ca Byron, eroul războiului de independenţă al poporului grec ? Cînd, reîntors sub nume fals, în iulie 1830, va trage cu puşca alături de muncitorii parizieni, în timpul celor Trei Glorioase ? Ah, poate că atunci o veţi ierta pe Maria-de-los-Angeles, de nouăsprezece ani văduvă, că s-a înduplecat în cele din urmă, trădînd memoria lui Duroc pentru acest bărbat de cincizeci de ani, care ar fi putut să trăiască atît de uşor, ca toată lumea, ca Tony de Reiset, ca tînărul Rastignac sau ca mareşalul Marmont, cu Crucea sfîntului Ludovic în piept, cu proprietăţi şi cu o rentă regească, ori să

« însoare ca un Léon de Rochechouart sau micul d'H... cu fata unui furnizor al armatei !

Bărbaţii şi femeile nu sînt numai purtătorii trecutului lor, moştenitorii unei lumi, responsabilii unei serii de acte, ei sînt de asemeni şi făurarii viitorului.

Romancierul nu e numai un judecător care le cere socoteală pentru ceea ce a fost, el e şi o fiinţă lacomă să ştie ceea ce va fi şi care întreabă pătimaş aceste destine individuale, în căutarea unui mare răspuns depărtat. Nu e ucigaş, oricît de negru la inimă, care să nu caute în el o licărire de lumină. Nu există soartă hotărîtă dinainte, sau părînd să fie, în care să n-am speranţa de a vedea ridicîndu-se o contradicţie în stare să răstoarne tot ce ştiam despre ea. În ce mă priveşte, vă jur că venisem în Flandra cu escorta regelui fără să ştiu dacă Ludovic al XVIII-lea va părăsi într-adevăr pămîntul francez, nici ce se va alege cu Napoleon – Waterloo era pentru mine doar un nume pe-o hartă – şi nici că viitorul e iarăşi în joc, dar chiar să le fi cunoscut toate acestea ca fapte istorice, şi încă aruncam zarurile din nou, fără să ţiu socoteală de ceea ce ştiam.

Aşa şi cu Berthier. Aşa şi cu nefericitul Berthier, care îşi roade unghiile la Lille, gălbejit, greoi şi pîntecos, înalt cît cizma mea. Scîrţîie pe la toate încheieturile, durerile îl sîcîie, şi, din cînd în cînd, inima îi bate ca o smintită. A scris astăzi de zece ori o scrisoare şi de zece ori a rupt-o. Firește, ar fi mai simplu să nu scrie nimic, s-o şteargă la Paris, sau să zică în ultima clipă : „Nu, nu vreau să părăsesc pămîntul Franţei..." Vezi că mai e Marie-Elisabeth, Marie-Elisabeth şi copiii, acolo, în Bavaria. A, să nu-i fi trimis ! Sînt la Bamberg însă. Să se ducă să-i caute, să-i aducă în ţară... Îl vor lăsa oare să-i aducă ? Socru-său nu s-ar împotrivi, fără îndoială. Dar împăratul Austriei ? Va trebui să scrie a unsprezecea scrisoare. Lui Napoleon. Cu toată scîrba şi umilinţa. Dumnezeu ştie cu ce ochi va privi Napoleon una ca asta ! Prin dine s-o trimită ? Prin Mortier, dacă Mortier rămîne...

Toate se învălmăşesc în mintea lui Alexandre. Franţa, ruşinea de-a ajunge un emigrant. Cu ceea ce a însemnat întotdeauna acest cuvînt pentru dînsul. Şi durerea de a-şi părăsi proprietăţile. Dragă îi este moşia de la Gros-Bois, drag şi castelul de la Chambord şi palatul din bulevardul Capuţinilor. E viaţa lui, la urma urmei, în toate acestea. Începînd de la o anumită vîrstă oamenii sînt asemeni cîinilor : se lipesc pe lîngă case. Şi Berthier se sileşte din toate puterile să-şi împrăştie gîndurile, să uite de grija lui cea mare. Giuseppa... Îl frămîntă cele cîteva cuvinte ale lui Macdonald, întîmplarea nenorocită de

la Saint-Denis. Știe el ce înseamnă asta, după întîia criză de anul trecut, cînd doctorul i-a spus... chiar dacă doamna Visconti scapă teafără, e totuși încă un pas spre moarte. E ceea ce îl înfricoșează mai mult decît orice pe lumea asta : o lume în care ar fi singur, o lume în care n-ar mai fi Giuseppa. Poate s-o părăsească, să n-o mai vadă o vreme, cu despărțirile acestea l-au deprins războaiele. Și apoi, nici el nu mai e ca în zilele campaniei din Egipt, nu mai simte, la vîrsta lui, acea robie fizică, acea obsesie a sexului, acea nebunie de toate zilele. Dar dacă ar trebui să n-o mai vadă niciodată, dacă s-ar găsi singur dintre ei doi, în viață... n-ar putea îndura această ruptură cumplită de tot trecutul. Ah, îți poți pierde tatăl, mama : durerea e numai în anii copilăriei ! Dar Giuseppa... Giuseppa moartă, ar însemna să piară tot ce a fost, singura ființă cu care poate vorbi în cuvinte rostite pe jumătate, care îl înțelege întotdeauna, pentru că numai dînsa îi știe toate slăbiciunile, cele mărunte și cele mari, ceea ce îl întristează și ceea ce îl îmbată. N-aș vrea, dumnezeule, să-i supraviețuiesc ! Berthier își simte bătăile inimii. O, cît de recunoscător îi este acestei inimi că bate așa ! Poate că inima îl va ucide mai înainte... mai înainte de a afla... Dar nu se poate, sînt un idiot. Nu e nimic grav. Giuseppa a avut doar o ușoară indispoziție. Cum s-a înzdrăvenit după criza de anul trecut ! Arăta mai bine ca înainte... obrazul tineresc, pielea netedă, netedă... Pentru o clipă, nebuniile de odinioară îi vin iar în minte, imaginile chinuitoare... oh, știu bine, un bătrîn care e absorbit de amintirea clipelor petrecute în patul ibovnicii și aduce prea multă lumină asupra unor amănunte învăluite de obicei în întuneric, gîndindu-se cu o precizie care devine pe nesimțite mîrșavă la ceea ce a fost nu numai tinerețea propriului său corp și al femeii aceleia, dar și la desfrîul îndelungat al vieții, cînd vraja anilor dintîi se schimbă în experiență, în virtuozitate, în complicitate... știu bine cu ce scîrbă privesc la toate acestea alți ochi decît ai săi ! Căci nu e vorba aici de o dragoste ideală, de gînduri înalte din care se vor face melodii, ci de dragoste, știți ce vreau să spun, de dragoste adevărată, aceea care trăiește din dorință și din împlinirea ei, pasăre fenix ce renaște din oboseala ei, dragostea, minunata dragoste trupească, aceea care nu se dă în lături de la nimic și se întoarce iar la ea însăși, acoperită de sudoare, pentru a se mistui în vlaga și în imaginația ei. Și chiar la Lille, chiar în culmea restriștii, omul acesta îmbătrînit, la jumătatea drumului între nevastă și ibovnică, la capătul țării acesteia, pe care vreme de un sfert de veac a ajutat-o din toate puterile și, s-o spunem, cu tot geniul său, pentru a-și duce pînă departe stindardele... în această tulburare a su-

fletului, în zbuciumul inimii sale de carne, şi măcinat de nelinişti, de reumatisme... sfîşiat, buimăcit... cum a putut ajunge ceea ce este, cum a ajuns aici, cu regele ăsta podagros, dînd bir cu fugiţii, şi cu toate perucile astea, cu banda asta de mofluji, el, el, Berthier, prinţ de Wagram şi de Neufchâtel... cum ? Şi chiar atunci cînd gîndul i se întoarce la nenorocirea şi la ruşinea lui, le uită îndată, din pricina acestui soare care nu e cel de la Austerlitz, ci soarele Giuseppei în braţele sale, zbătîndu-se şi rugîndu-se s-o mai lase, Giuseppa prinsă din nou în vîrtejul plăcerii, la cheremul său, la cheremul său în aşternutul mototolit, supusă acestui masacru de alcov, şi braţul îl doare, desigur fiindcă n-a stat într-o poziţie potrivită şi prea s-a sprijinit mult în el, cu greutatea femeii şi a lui... ah, n-au decît să rîdă de dînsul, să plesnească de rîs, cum ar putea el să uite ceea ce-i de neuitat ?

Sărman, sărman Berthier... amant naiv, după atîţia ani, mereu asemenea tînărului care abia şi-a descoperit puterea de a face să ţipe o femeie, mereu asemenea băieţilor pe care îi vezi ieşind dintr-un alcov, încîntaţi de viaţă şi de ei înşişi, ţopăind şi cîntînd singuri pe străzile unui oraş scăldat de lună ! Şi afară de asta, incapabil să păstreze taina lucrurilor, să închidă uşa, să nu se lase surprins... A trăit în mijlocul privitorilor ironici. Ceea ce îşi închipuie că e comoara lui tainică a stat toată vremea sub ochii tuturor. Ce şi-au mai rîs de el ! Şi continuă să rîdă. Nu s-au săturat, de pildă, să facă haz de istoria aceea cu scrisorile furate. Pînă şi astăzi, pînă şi la Lille, în acest Lille al deznădejdii. Ar fi trebuit să-l auzi adineauri pe părintele Elisée povestind-o, cu strîmbături ale feţei şi gesturi ale mîinilor lui deprinse să facă orice, lingîndu-se pe buze după atîtea măscări. Mai punea de la dînsul, dar asta n-are însemnătate. Jaucourt şi Bourrienne îl ascultau, într-unul din saloanele Palatului Brigode, plin de luminări care pîlpîiau pe sfîrşite, lîngă una ce se stinsese deodată şi continua să fumege.

Afacerea scrisorilor furate. Băgaţi de seamă că nu e o noutate pentru nimeni... Le cunoşteau toţi de multă vreme. Vă închipuiţi că, de cînd cu republica, tot maldărul acesta de scrisori deşuchiate, împodobite cu mici desene şi cu amănunte uluitoare, bîlbîială de îndrăgostit care face pe prostul, apoi, lucrurile spuse pe şleau, aşa cum ies din imaginaţia unui soldat pe care nici războiul nu-l poate da gata... toate acestea se ştiau, de altfel, vă închipuiţi, că doar au trecut pe la cenzura militară şi pe la cabinetul negru al poliţiei [1]... vă închipuiţi ! Dar cînd scandalul a izbucnit în Portugalia...

[1] Aşa era numit biroul în care se cenzura corespondenţa.

– Cum în Portugalia ? Berthier n-a fost niciodată în Portugalia.

– Să nu mă întrerupeți ! În Portugalia. Și de astă dată nu mai e taina pe care o știu toți cei de la cabinetele negre, unde scrisorile ajung de la poliție la statele-majore, la cei din Directoriu, la clica din jurul primului consul... Nu, acum au intrat în gura lumii și le trec toți din mînă-n mînă, se vorbește și la gazetă despre ele... oh, bineînțeles, nu pot fi chiar publicate asemenea scrisori ! Englezii sînt cei care au pus treaba la cale. Se povestesc multe prostii pe seama englezilor. Trebuie să recunoști însă ce-i al lor. Cînd e vorba să organizeze spionajul, nu-și află perechea în lume. Și doar mă pricep în de-alde astea ! Iată, la Quiberon agenții lui Pitt și ai lui Coburg [1], cum ziceau nătărăii de sanchiloți [2]... dar să rămînem în Portugalia. De fapt, scrisorile acestea n-au fost furate în Portugalia, se-nțelege, ci pur și simplu la Paris, de la fosta ambasadă a Republicii cisalpine [3] de pe cheiul Voltaire. Doamna Visconti schimba des camerista, îi sărea bizdîcul dintr-o nimica și ți-i dădea afară pe servitori pentru un guleraș pătat, o batistă pierdută... Pe lîngă asta, zăpăcită, lăsînd toate vraiște, fără să încuie nimic, și prea încrezătoare, gata să povestească slujnicelor ceea ce nu trebuia să audă decît mareșalul... Pe scurt, eram la Londra cînd englezii au pus mîna pe scrisorile acestea uluitoare și deoarece îmi făceau cinstea de-a mă consulta în treburile franțuzești, mi le-au încredințat... Dumnezeule ! Toate fișnețele din Leicester Square veneau la mine să le arăt scrisorile... erau acolo niște detalii ! Niște detalii ! La Londra toți craii și toate dezmățatele nu mai făceau dragoste decît à la Berthier ! A fost o modă care a ținut pe puțin șase luni. Cum se practică asta ? Nu zău, domnilor, orișicît, doar n-o să-mi cereți mie, o față bisericească să... În sfîrșit, dacă țineți așa de mult...

Și cele trei capete se strînseră aproape : Jaucourt foarte lacom de istorioare de-astea în gustul veacului al XVIII-lea, Bourrienne ciulind urechile ca polițist ce era, și părintele la mijloc...

– Englezii însă și-au dovedit geniul lăsînd să treacă vremea... Nu știu cît au așteptat, cinci sau șase ani. Într-o bună zi, cînd Soult se găsea la Lisabona, și era gata-gata să se lase urcat cu de-a sila pe tron, căci vrednicul popor portughez se perpelea de dorul de a-l vedea rege... iată că din niște corăbii englezești, care blocau coasta, sînt trimise la

[1] William Pitt, om de stat englez, și prințul de Saxa-Coburg, mareșal austriac, dușmani înverșunați ai revoluției franceze.

[2] Sanchiloți, adică „pantalonari", denumire dată de aristocrații francezi revoluționarilor, care înlocuiseră *chilota* la modă sub vechiul regim cu pantalonul obișnuit.

[3] Stat creat în nordul Italiei de Napoleon în 1797.

...nl – n-o să ghiciţi cum ! – în sticle pe care valurile le rostogoleau pe plajă, reproduceri cu sutele după scrisorile frumoasei Giuseppa şi ale drăgălaşului ei Sandro... Ţărani şi pescari le strîng, şi hai cu ele la poliţia de pe acolo, care, neştiind destulă franţuzească spre a pricepe unele cuvinte tehnice, încearcă să le afle în dicţionare, dar degeaba... Copoii dumitale, dragă Bourrienne, ar fi mirosit cred mai repede despre ce e vorba şi s-ar fi informat din capul locului pe lîngă muierile care trebuie să fi învăţat de la soldăţimea imperială toate cuvintele ce nu se tipăresc... În cele din urmă, hîrtiile căzură şi în mîinile unui agent dublu, care le duse la comandamentul francez. Acolo, cînd au înţeles cum stă chestia, vă închipuiţi ce s-a mai rîs... dar şi-au dat seama numaidecît că nu numai dînşii cunosc taina, căci sticlele se rostogoleau pînă la ţărmurile nisipoase ale Tagelui, fiind găsite azi aici, mîine dincolo, de ajunsese batjocura Portugalici întregi... Nu ştiu, la drept vorbind, în ce măsură istoria asta i-a făcut pe francezi să-şi piardă stima în ochii portughezilor, dar se pare că Buonaparte, cînd a aflat-o, a fost cuprins de o asemenea furie, că era să spargă toate vasele de Sévres de la Compiègne [1]... Şi ce săpuneală i-a mai tras lui Berthier !

Bietul Berthier !... S-a rîs de dînsul – ei şi ? – păţania asta însă i-a adus una din citaţiile acelea de care n-au avut parte nici cei mai vestiţi căpitani. Nu e decît o însemnare a numitului Stendhal în cărţulia sa *Despre dragoste,* acolo unde zicea : *...se spune că, schimbîndu-ne organele, bătrîneţea ne face neputincioşi de a mai iubi ; în ce mă priveşte, nu cred o iotă din asta. Ibovnica ta, devenind prietena ta intimă, îţi dă alte plăceri, plăcerile bătrîneţii... E o floare care după ce a fost roză dimineaţa, la vremea florilor, se schimbă într-un fruct minunat, seara, cînd a trecut vremea rozelor...*

Aici, Stendhal adăugase în englezeşte pe manuscris : *Pentru mine, iubirile prinţului de Wagram...* Notă pe care o tăie, căci avea această delicateţe : în 1822, cînd apăru *Despre dragoste,* doamna Visconti mai trăia încă.

Iar acum, cînd nici Alexandre, nici Giuseppa nu mai sînt, părerea lui Stendhal biruie toate clevetirile. E frumoasa poveste de dragoste în amurg a Giuseppei Visconti şi a prinţului de Wagram, care se iubiră. Restul nu va fi decît mîrşăvia oamenilor, zvîrlită necontenit de valurile Atlanticului pe plajele Portugaliei şi de aiurea, cu rămăşiţele

[1] Castel construit sub domnia lui Ludovic al XV-lea, una din reşedinţele lui Napoleon.

marilor adîncuri, corăbiile sparte, ierburile de mare și epavele putrezite ale naufragiilor de demult. Viitorul nu va reține decît credința îndelungată a amanților, statornicia lor în dragoste, fără să țină seamă de măruntele trădări dintre dînșii, lipsite de importanță. Doamna Visconti se culcă într-o zi cu Elleviou, cîntărețul, despre care toată lumea știe că nu-i prea plăceau femeile, și cu alții, în treacăt, cu Macdonald de pildă, între două uși, dar viitorul nu se va întreba cum de a făcut asta, așa cum nu se va mira că mai tîrziu cei doi amanți s-au învoit între dînșii, atunci cînd împăratul l-a însurat pe ministrul său de război cu o tînără prințesă a Bavariei, iar naivul Berthier, pe cînd îi scria de la Moscova doamnei Visconti, și în cuvinte foarte precise, ce poftă are de a veni să-și regăsească tînăra soție, își putea oare închipui că scrisoarea va fi interceptată în codrii Bielorusiei de către partizanii care hărțuiau Marea Armată și că, într-o zi a veacului XX, va fi publicată cu toată poșta astfel surprinsă, împreună cu cîteva scrisori, printre altele, ale unui oarecare Henry Beyle, mai cunoscut de atunci încoace sub numele de Stendhal ? Țărînă, țărînă... Vremea e leșia care spală oamenii, murdăria nu supraviețuiește, apoi marele vînt al Istoriei trece pe-aici și purifică. E ca și cum ferestrele și ușile caselor ar fi rămas deschise la toate curentele de aer vreme de un secol și mai bine. De pe acum nu se mai vede decît perdeaua sfîșiată, bătută de toate vînturile, smulsă afară, mișcîndu-se nehotărît, ca o mînă omenească făcînd semne de adio... Nimic nu va rămîne din toate acestea, nimic decît muzica, muzica profundă și dumnezeiască a dragostei.

Aceasta e treaba viitorului îndepărtat, al nostru. Dar viitorul lui Berthier, viitorul imediat, el ne silește, la urma urmelor, să revizuim tot ce s-a spus despre Berthier, deși numele său e trecut în *Dicționarul învîrtiților* alături de funcționarii care au slujit la doi stăpîni, înfruptîndu-se deopotrivă din gheliturile imperiului și monarhiei, alături de pictorii care au adăugat crinii pe un steag într-un tablou al revoluției pictat mai înainte, alături de scriitorii care l-au înlocuit pe Micul Caporal cu ducele de Berry într-o odă... Viitorul lui, adică vreo două luni de-acum înainte. Pentru a-l înțelege pe Berthier avem nevoie de oarba licărire a acestor două luni.

El merge spre destinul său cu caseta în care sînt bijuteriile Giuseppei la subsuoară, ca un avar. În seara asta de la Lille, cea de pe urmă seară în Franța, îndată ce s-a văzut singur în odaia ce i s-a dat în Palatul Brigode, a deschis caseta, împrăștiind pe pat perlele și pietrele... Ține în mîna sa păroasă și umflată această bogăție și, ridicînd palma, lasă să curgă diamantele. Lumina slabă a unei lumînări joacă

în ele ca degetele sale. Dacă ar fi să te iei după acest tablou, ce-ai putea crede că tot socoate și cîntărește în palmă mareșalul ? La drept vorbind, acestea-s pentru dînsul pietricele, pietricelele unei mări care s-a retras o dată cu toată viața lui trecută. La drept vorbind, ce sînt în ochii lui bijuteriile, dacă ele nu mai mîngîie un gît, niște umeri, dacă nu vin să se așeze acolo unde se nasc sînii ? Ce sînt pentru dînsul brățările acestea, dacă ele nu mai joacă de la încheietura mîinii pînă la cotul alb, alb de nu-ți vine a crede la o femeie așa de oacheșă ? Da, toate acestea sînt de vînzare, ca să poată trăi el, Marie-Elisabeth și copiii... E atît de firesc să-i ajute Giuseppa ! De altminteri, i-a dat hîrtia aceea în schimb, prin care îi lasă veniturile moșiilor. Chiar dacă el va dispare, dacă va muri, doamna Visconti va avea din ce să trăiască.

Cît de ciudat ni se pare astăzi că un fugar, părăsindu-și țara în toiul unei mari răsturnări politice, poate lăsa amantei, din averile sale abandonate, o rentă pe care un bancher i-o va plăti destul de regulat toată viața... și ea va mai trăi încă douăzeci de ani, așa cred... În lumea pe care noi am perfecționat-o asemenea lucruri nu mai sînt posibile. Un Berthier n-ar mai avea decît ce-ar apuca să ia cu dînsul, iar în urma lui, moșiile, casele, banii depuși la bancă, toate ar fi confiscate. Bătrîna sa ibovnică ar da lecții de italiană ca să poată trăi, presupunînd că găsește elevi cărora nu le e teamă să se compromită. Sau ar sluji prin case. Ea n-ar primi, fără îndoială, în fiece lună un cec de la domnii Laffitte și Perregaux.

Barem grija asta n-o are în această seară prințul de Wagram. Stă să se întrebe numai ce are să-și pună Giuseppa în jurul frumosului ei gît nițel umflat cînd se va duce la teatru... Și-a păstrat, ce-i drept, colierul de mărgean fără cine știe ce valoare, marea broșă în stil baroc, în care se vede o sirenă culcată pe un soi de ramură de palmier, și lanțul acela lung, roz-palid, cu o încuietoare de aur verde... dar, nebuna ! murmură Berthier, mi-a dat pînă și safirele ei, și doar i-am spus să le păstreze... Ridică în vîrful degetului butucănos inelul cu piatra de un albastru-închis, aproape neagră, cum sînt uneori apele între stînci... Se află aici toate bijuteriile ei : colierul cu micile pătrățele netede pe patru rînduri, cerceii mari, cele două brățări groase ca niște grinzi, perechea de broșe, diadema în chip de flori pe niște crengi de diamante... Safirele principatului de Neufchâtel... toată lumea știa de unde le are... Era tocmai cînd împăratul dăruise provincia asta ministrului său de război — și întîia oară cînd ea și le pusese ca să meargă la Operă. Giuseppa purta, mi-aduc aminte, mantoul ei de her-

mină fără mîneci, căptușit cu mătase albastră, pe care erau brodate albine albe... Tot Parisul întorsese capul s-o vadă, iar domnul Visconti, lîngă dînsa, fără să se sinchisească, cerceta lojile prin binoclul său de sidef și argint, căutîndu-și prietena...

Viața toată era aici, în pietrele acestea împrăștiate. Acelea pe care i le dăduse la Roma în primele zile, apoi darurile de la Milano, cele aduse din Egipt... Se găseau acolo inele care îi aminteau de bătălii, coliere pe care le primise la încheierea unui tratat de pace. Altele îi aminteau alcovuri, nopți de dragoste, odăi de hotel, paturile de prin palate... cînd doamna Visconti nu păstra pe dînsa decît aceste briliante, aceste topaze aprinse. Căci cunoștea inima lui Sandro. Era acolo diamantul cel mare, pe care i l-a adus în ajunul căsătoriei sale cu Marie-Elisabeth. I le înapoiase pe toate, ba Alexandre descoperi chiar în acest talmeș-balmeș de lumini două sau trei bijuterii de care nu-și amintea să i le fi dat – și ele îl făcură să simtă gelozia ca o mușcătură adîncă. De la cine le-o fi primit ? De multe ori a văzut-o rîzînd, din dosul evantaiului, unor bărbați întîlniți la serate oficiale sau la teatru. Cu acel aer de complicitate care răspunde unei politeți prea ceremonioase ca să fie cinstită...

Cînd se gîndea că ea ar fi putut să fie în brațele altor bărbați, suferea așa de cumplit, că-i venea să-și vîre degetele în ochi, să-și taie o mînă, sau și mai rău încă... Ah, nu face să se mai chinuiască azi pentru ceea ce s-ar fi putut întîmpla. Îi veneau în minte ciorovăielile lor furioase. Certurile. Și apoi cum se împăcau, cu prilejul unei întîlniri în lume, în casa vreunei vechi prietene... la o petrecere, avînd în jurul lor pe toți aceia, apoi cum îl apuca pofta de-a fugi, de-a fi iarăși singur cu dînsa.

Toate nestematele zăceau îngrămădite pe patul desfăcut, în care prințul de Wagram voise să se odihnească pînă la miezul nopții, ceasul plecării hotărît de maiestatea-sa. El însuși era pe jumătate dezbrăcat, așa cum îl aflase somnul, cînd ușa pe care uitase s-o încuie se deschise și Antoine intră în cameră. Vizitiul, om de încredere al mareșalului, slujindu-i și ca valet, nu păru să se mire de ceea ce-i vedeau ochii și lăsă stăpînului său un răgaz ca să-și revină din visul în care Marie-Elisabeth îl surprinsese cu una din damele ei de onoare pe scara palatului de pe bulevardul Capuținilor, iar Giuseppa îl certase în numele credinței conjugale. Și numai cînd mareșalul își veni în fire și întrebă : „Antoine, tu ești ?“, vizitiul tuși nițel înainte de a spune : „Alteța-voastră serenisimă...“ Căci Antoine nu s-a putut deprinde nici în ruptul capului să nu-i mai spună așa stăpînului, deși trecuse aproape un an de

cînd acesta trebuise să restituie împăratului Austriei principatul de Neufchâtel.

– Ce este ? bombăni Berthier şi, aşezîndu-se în capul oaselor, atinse colierul de safire care lunecă jos.

Antoine se făcu a nu vedea nimic. În sfîrşit, trecuse o jumătate de ceas de la miezul nopţii şi maiestatea-sa îşi schimbase hotărîrea. Nu mai plecau. Alteţa-sa serenisimă putea să se dezbrace liniştit şi să se culce.

– Cum ? Nu mai plecăm ?

Nu mai plecăm, iată ! Regele Franţei te scoate din răbdări. Aş vrea să ştiu dacă ar putea sta măcar o jumătate de ceas fără să-şi schimbe părerile !

Acum, după ce şi-a rînduit frumos toate giuvaierurile în cutiuţele lor – Antoine nemaifiind acolo – iar cutiuţele în caseta vîrîtă sub căpătîi, Berthier, cu cheia prinsă într-un lănţişor de aur, spînzurată de gît, a stins lumina şi s-a răsucit de cîteva ori înainte de-a adormi, dar nu-i mai pot vedea obrazul, nu mai pot urmări în trăsăturile încruntate visele care l-au cotropit. Rămîn în această cameră întunecoasă singur cu viitorul celui adîncit în somn.

*

N-am pus niciodată piciorul la Bamberg. Orăşelul acesta alipit Bavariei nu e pentru mine decît un decor de operă. Germania idilică. Aceea a lui Hermann şi a Dorotheii [1]. Cu copaci şi cu muzică, şi cu morala scrisă în broderia perniţelor. Aici soarele a sfîşiat ceţurile Picardiei şi Flandrei, anul a făcut un pas mare înspre fericire, liliacul şi-a scuturat de-acuma floarea, plimbările au ceva din vioiciunea cerului şi a frunzelor şi o mie de pricini diferite vin să te îmbie la cînt şi la rîs. Pe la sfîrşitul lui mai se văd femei ieşind la plimbare în rochii subţiri, cu braţele goale, oameni aşezaţi în pragul caselor, parade militare... E o vreme plăcută şi căldura timpurie îi face pe unii să caute umbra. Chiar şi cerşetorii ar putea fi îndrăgostiţi. Se mai întîmplă să fie însă şi nopţi răcoroase...

N-am pus niciodată piciorul la Bamberg. Ştiu totuşi că atunci cînd Berthier s-a întors din plimbarea în trăsură făcută cu socru-său, ducele Wilhelm al Bavariei, care ţinuse să-i arate noile înfrumuseţări ale castelului de la Seehof, fermecătoare construcţie în stil baroc de lîngă Memmelsdorf, cu scări încărcate de statui dînd în parc şi sere de por-

[1] Poem vestit scris de Goethe în 1797.

tocali cu care ducele se făleşte – cînd s-a întors, ziceam, a găsit-o pe nevastă-sa citind şi a întrebat-o ce anume. Era o carte apărută acolo cu un an în urmă, un *Don Juan* scris de tînărul pe care ducele îl prezentase lui Berthier şi soţiei sale săptămîna trecută, în seara aceea cînd au avut un concert la palat. Tînărul se numea Hoffmann [1] şi era regizor de teatru. Iată-mă astfel prins între mai multe chipuri ale Bambergului, cel al imaginaţiei mele şi cel în care a trăit Ernst-Théodor-Amadeus, un Bamberg atins uşor de aripa fantasticului. Curtea ducelui Wilhelm e de acum încolo aceea a prinţului pe care îl vedem în *Pisoiul Murr,* iar teatrul, în piaţă, e peste drum de casa strîmtă cu două caturi, o mansardă şi un pod pentru visurile Pisoiului, unde locuia Hoffmann, de n-o fi fost în faţa hanului de unde, printr-o uşă din fundul unei camere, dai în „Loja străinilor", chiar în sala în care se cîntă muzica lui Mozart, inspirată de acel *Don Juan* din povestirea pomenită... Acesta e totuşi teatrul lui Hoffmann, cadrul visurilor sale, unde el intră de-a dreptul venind de acasă, iar într-un ghid al meu din 1912 se arată că preţul unui loc in „Loja străinilor" este de două mărci şi cincizeci de pfenigi la reprezentaţiile de comedie şi de trei mărci şi cincizeci la cele de operă. Berthier venea din cînd în cînd acolo cu prinţesa de Wagram şi ducesa de Bavaria, soacră-sa, o femeie căreia îi plăcea foarte mult muzica... Nu în „Loja străinilor", bineînţeles. În loja ducală.

Credeam că n-am pus piciorul niciodată la Bamberg, dar iată că din cartea ce-o ţine pe genunchi Marie-Elisabeth aflu ce era Bamberg, oraşul pe care l-am văzut renăscînd din alte visuri, începînd cu acel *Don Juan* al lui Ernst-Amadeus, cînd am zărit în ochii Elsei [2] reconstituindu-se un Bamberg fantastic, acela din *Inspectorul ruinilor* [3]... Şi nu ştiu dacă ultimul război a distrus sau nu acest oraş al Franconiei, care n-a fost dat Bavariei decît în 1803, dar visul Elsei l-a reclădit din ruinele sale în zilele noastre, împărţit între cartierul unde mai dăinuie presupusul han al lui Hoffmann cu „Loja străinilor", pe unde pătrunzi în teatru printr-o cameră de dormit, şi aceste locuri ale prăpădului, în care Elsa face să rătăcească o făptură ce nu putea fi închipuită de Hoffmann, cumplită imagine a veacului nostru, nebuna inocentă, acea Joë [4] care nu se va mai întoarce niciodată în ţara ei, venind ca o pisică sălbatică,

[1] Ernst-Théodor-Amadeus Hoffmann (1776—1822), scriitor şi compozitor german, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai şcolii romantice, cunoscut îndeosebi pentru nuvelele sale fantastice.

[2] E vorba de scriitoarea Elsa Triolet, soţia lui Aragon.

[3] Roman de Elsa Triolet.

[4] Personaj din *Inspectorul ruinilor.*

mai tăcută decît Pisoiul Murr [1], să caute în molozul unei amăgitoare fericiri hrana lăsată acolo de către Antonin Blond [2].

N-am pus niciodată piciorul la Bamberg şi sînt prins între idila goetheiană, oraşul lui Hoffmann, şi acest Herculanum al zilelor noastre văzut de Elsa, unde găseşti în vilele nimicite caraghioasa cruce încîrligată şi mobilele sparte ale celui de-al III-lea Reich. Sînt prins între aceste trei Germanii şi adevăratul Bamberg al turiştilor, clădit pe insula Regnitz, între cele două braţe ale rîului Main, cu a sa Kapuziner Strasse şi liceul său, cu Pescăria şi Mica Veneţie, canalul care face acolo o curbă, parcul său romantic, Theresien Hain, iar în faţa insulei, mai sus de Rathaus, cum treci cele două poduri, pe malul stîng, se caţără colina Domberg, în vîrful căreia pe Karolinenplatz, se înalţă şi vechiul dom şi fosta reşedinţă episcopală, tot evul mediu şi toată Renaşterea din Franconia, iar peste drum, noua reşedinţă cu coloanele sale severe, o înfăţişare tristă şi monotonă, însufleţită doar de pavilionul dinspre răsărit, ridicat pe povîrnişul care duce spre Rathaus, unde a venit să-şi caute adăpost familia Berthier. Şi ce nevoie am să ştiu mai mult despre Bamberg ? Prinţul de Wagram nu se prea plimbă în oraş, cu toate că Bavaria a fost multă vreme, împotriva restului Germaniei, aliata lui Napoleon. Lucrurile s-au schimbat însă şi pe aici. Doar în trăsură mai iese prinţul de Wagram dincolo de Bamberg, în Germania idilică, prin satele de colo sus, de la Altenburg, unde duce o alee de tei, sau la Rothof, unde-s atît de frumoşi cireşii, sau la Michelsberger Wald... Absent, cu ochii la peisajul acesta tihnit, fără să vadă nimic din el, prinţul de Wagram îşi roade unghiile gîndind la altceva, la o femeie care nu mai are safire, la o lume din care dînsul a fost scos afară, la Chambord şi la valurile liniştite ale Loarei. Uneori, totuşi, cînd se încumetă să pornească pe jos, prin împrejurimi, cu credinciosul său Antoine, îl urmează la oarecare distanţă, discret, şeful poliţiei din Bamberg, sau dacă acesta are alte griji pe cap, unul din ofiţerii săi de încredere. Berthier nu stă prea bine cu inima, dar doctorul Ziegler, chemat, pune mîna-n foc că n-are nimic.

Săptămîna patimilor e departe...

Cum o fi primit Napoleon scrisoarea pe care el o încredinţase pînă la urmă mareşalului duce de Trévise joi dimineaţa ? I-o fi înmînat-o ? Alexandre e mereu muncit de ideea că nu scrisese ce trebuia, ceea ce ar fi trebuit să scrie. E felul său de-a se căi. Nu se căieşte

[1] Personaj dintr-o povestire fantastică a lui Hoffmann.

[2] Personaj din *Inspectorul ruinilor.*

atîta pentru purtarea sa la întoarcerea Burbonilor, cît pentru scrisoarea asta. E totuşi căinţa, ruşinea. Îl trec sudori cîteodată. Se uită în jurul lui. Se întreabă dacă ceilalţi îşi dau seama de ceea ce gîndeşte. Cei care îl înconjoară. Desigur, nu. Ei nu văd nimic. N-ar trebui să le arate ce gîndeşte. Nimănui. Nici măcar Mariei-Elisabeth. Mai cu seamă ce gîndeşte despre Marie-Elisabeth. Căci e un amestec de duioşie şi silă. Înainte vreme n-o judeca cu atîta asprime. Ajunsese chiar s-o găsească drăguţă. Într-un anume fel. Acum, deşi ştia că amîndouă l-au îndemnat să facă ce a făcut, Giuseppa ca şi nevastă-sa, depărtarea tinde s-o idealizeze pe doamna Visconti, lăsînd să cadă răspunderea lucrurilor în seama prinţesei de Wagram. Ea l-a împins să rupă cu Napoleon ; voia să-şi aibă locul la curtea lui Ludovic al XVIII-lea. Desigur, Berthier se lăsase convins fără împotrivire, şi încă cu ce iuţeală primise să urmeze sfaturile amîndurora ! Tocmai iuţeala asta nu i se iartă. Uitaţi-vă la Macdonald ! Nimeni n-are nimic cu el pentru că a trecut de partea prinţilor cu opt zile mai tirziu. Deşi, cînd ţi-ai zărit soarta şi eşti gata să iei o hotărîre, e mai bine s-o faci numaidecît... aşa îşi zicea cu un an înainte. Dar 1815 nu mai era 1814. În sfîrşit, luat de gîndurile acestea, uitase de tînăra-i soţie, absorbită de grija copiilor. Şi de flecărelile de la curtea Bavariei. Deşi în fundul sufletului ţinea şi dînsa să se întoarcă la Gros-Bois, să reînceapă partidele de *whist* cu doamna Visconti. Numai că dorea această întoarcere dintr-alte motive decît ale soţului ei. Ce conversaţie era posibilă între dînşii ? Dacă i-ar fi vorbit de Franţa, ea ar fi făcut ochi mari fără să priceapă.

Mai erau şi bijuteriile. Dormeau în casetă, la fundul unui scrin din camera lor, pe care îl încuia, ţinînd cheia la dînsul. Marie-Elisabeth trebuie să fi observat lipsa cheii, dar n-a spus nimic. Oricum, înainte de a i se fi întors soţul, nu se folosea de scrin. Ce-o fi gîndind văzîndu-l încuiat şi cheia scoasă ? Poate că nimic. Îşi închipuie pesemne că ţine acolo documente de stat. Era de felul ei destul de discretă. Cît despre dînsul, e straniu, dar nu-i venea la îndemînă să-i arate Mariei-Elisabeth bijuteriile acestea, pe care ea le cunoştea doar, căci le văzuse de o sută de ori la Giuseppa. Încă nu i-a spus că ţinea acolo această avere, deoarece banii pe care îi adusese cu dînsul le-au fost de ajuns pînă acum. Cum are să facă atunci cînd va trebui să-i mărturisească... Se temea că nevesti-si i-ar veni deodată pofta să poarte colierul de diamante sau diadema de safire. Ceea ce i-ar fi fost foarte neplăcut. Foarte neplăcut. Afară de asta, bijuteriile îi puteau înlesni un trai în care să n-aibă nevoie de nimeni. Tocmai de aceea e mai bine să rămînă neştiute.

Ducele Wilhelm, socrul, era un om tare cumsecade, care se înțelegea de minune cu ginere-său. Îi păruse bine că a sosit Berthier. Va putea să încerce la o partidă de șah cu dînsul metoda de-a para o lovitură, așa cum o învățase chiar de la prințul de Wagram. Apoi, ar fi voit să-și păstreze nepoții – erau trei acum – pe lîngă el. Barem pe cel mai mare, flăcăul, care avea cinci ani. Să facă din el un mic bavarez, învățîndu-l să cînte în cor, să încalece și să mînuiască spada. Dar dacă tînăra pereche – le zicea, fiicei sale și lui Alexandre, tînăra pereche – ține să se întoarcă la Paris, el nu le va sta în cale. Nu cîștigi nimic punîndu-te de-a curmezișul dorințelor ce-i mînă pe oameni – e tot ce învățase din viață și de la frate-său, regele Bavariei, Max I Iosif [1]. Contele de Montgelas, însă, care era ministrul acestuia din urmă, nu se încumetase să ia asupră-și asemenea răspundere și ceruse părerea celor de la Viena. Și, din nenorocire, Viena, adică maiestatea-sa imperială, vărul Franz, nu era de această părere. Nici aliații aflați în congres la Viena. Franz îl prețuia, pare-se, atît de mult pe prințul de Wagram pentru însușirile sale militare, încît se temea, chiar dacă i s-ar fi făcut toate făgăduielile din lume, să nu-l dea cumva, prosteşte, lui Buonaparte pe organizatorul înfrîngerii austriece, astfel că porunci să i se refuze lui Alexandre permisul de trecere, pe care acesta îl ceruse pentru el și familia sa. Și, din ordinul lui Max I Iosif, șeful poliției orașului Bamberg, pînă atunci păzitorul prințului de Wagram, ajunsese temnicerul său. Cădea din picioare stînd toată vremea la prefectură, gata să sară pe cal. Le făcea zile fripte căpitanilor de poștă și chirigiilor care dădeau trăsuri cu împrumut, aplicînd regulamente necruțătoare, iar tot omul necunoscut ce se arăta la porțile orașului era un suspect, scotocit, interogat, închis... Cu atît mai mult că le venise la ureche, printr-o iscoadă a poliției, că mareșalul încercase să-și facă rost de la un cămătar de cincizeci de mii de franci, punînd zălog niște bijuterii.

Vremea era frumoasă și casa plină de flori, pe care Marie-Elisabeth le așeza singură în glastre, damele de onoare neavînd mai mult gust ca slujnicele, zicea dînsa, cînd e vorba să facă buchete. Avea mare poftă să se întoarcă cu Alexandre la Paris sau la Chambord, chiar dacă mareșalul s-ar ține departe de lume, și traiul lor acolo ar fi cam *mitocănesc*, cum îi plăcea să spună cu o vorbă auzită de la Giuseppa. Dar, la urma urmelor, de ce-o fi făcînd Alexandre mutra asta de înmormîntare? se mira ea. E nițel plicticos să stai la Bamberg două-

[1] Rege care a domnit între 1806—1825.

trei luni, dar se poate trăi. Oricum, aripa aceasta a palatului, care îi se dăduse...

Era aripa de răsărit a reşedinţei ducale, spre Karolinenplatz, în faţa catedralei. De-aici privirea îmbrăţişa tot oraşul povîrnit pînă la Main, şi de la înălţimea acestei clădiri cu trei caturi, fără a mai socoti mansardele învelite în ardezie, care nu aveau nici un veac şi jumătate, vedeai dedesubt acoperişurile de ţiglă ale tîrgului vechi, iar în spatele catedralei, către miazăzi şi apus, se zărea cîmpul verde şi dealurile dinspre Altenburg şi Michelsberger Wald. În dosul palatului, către Residenzstrasse, se întindea o grădină, şi asta era fericirea copiilor. La drept vorbind, nu se prea potrivea cogeamite palat pentru nişte locatari veniţi doar cu o trăsură şi cîteva cufere. Ca să ajungi la încăperile din mijloc trebuia să străbaţi un şir lung de săli şi saloane. Familia Berthier locuia acolo cu cîţiva servitori germani, afară de Antoine şi de domnişoara Gallien.

Domnişoara Gallien era bona franceză a copiilor şi venise la Bamberg o dată cu Marie-Elisabeth. Avea în grijă şi rufăria doamnei prinţese, pentru ca mîinile şi mintea să nu-i stea degeaba cînd supraveghează copiii sau cînd aceştia dorm. Neajunsul cel mare al palatului, zicea domnişoara Gallien, e că trebuie să urci şi să cobori într-una scările. Mai rău de dînsa, căci instalaseră copiii la al doilea cat, un al doilea care în partea aceea era şi al treilea, din pricina încăperilor înalte de la parter şi a terenului înclinat. Odaia era într-un colţ al clădirii, cu un rînd de ferestre ce dădeau în piaţă, şi un rînd de cealaltă parte, către Karolinenstrasse, în josul ei, unde aveai aer mai mult şi soarele venea de dimineaţă. Minunat pentru copii ! Cît despre Alexandre, care urca la dînşii pentru orice fleac, un etaj mai mult nu părea să-l supere, deşi ajungea acolo gîfîind. Tocmai de aceea Marie-Elisabeth îl cam bănuise puţintel că şi-a pus ochii pe domnişoara Gallien, dar trebuie să recunoaştem că bănuiala n-avea temei. La urma urmei, era un tată cumsecade. Copiii veniţi tîrziu fac din tine alt om.

Desigur, nu-i plăcea berea care-i umfla stomacul, dar papá, ca întotdeauna plin de atenţii pentru ginere-său, le trimisese coşuri cu sticle de vin de Rhin şi de Tokay. E drept că prinţul de Wagram vorbea foarte prost nemţeşte, dar, cel puţin, cînd se găscau în familie, de faţă cu dînsul, conversaţia se purta întotdeauna în franţuzeşte,

Pentru ce atunci făcea mutra asta cătrănită ?

Nu. N-avea nici un rost să-i vorbească Mariei-Elisabeth despre Franța. Ar crede că l-a apucat dorul de țară. Desigur, era și dorul de țară. Și mai era Gros-Bois, cu ciinii lăsați acolo, ciinii de vînătoare, pe care Alexandre îi iubea. Inutil să-i vorbească, n-ar fi putut înțelege. Vorbeau fiecare despre altceva.

Pentru ce nu voia mareșalul să vadă pe nimeni ? se mira Marie-Elisabeth. Nu spun că nobilimea de prin partea locului ar fi preaprea amuzantă, dar, în sfîrșit, îți mai omori timpul. Aici, unde sînt încăperi berechet, saloane de nici nu știi ce să faci cu ele, nu le era îngăduit, orișicît, să doarmă în odăi separate, ca la Paris, în ultima vreme. În Bavaria așa ceva ar fi părut nu tocmai cuviincios. Au o cameră uriașă, la întîiul cat, cu ferestre de amîndouă părțile, spre grădină și spre strada care coboară în oraș. Mi-au plăcut întotdeauna, își zice Marie-Elisabeth, odăile pe care lumina le străbate dintr-o parte într-alta. Singurul lucru cam neplăcut e vecinătatea catedralei. Clopotele bat la fiecare ceas. Bamberghezii sînt foarte mîndri de clopotele lor, mai cu seamă de perechea aceea de clopote botezată de dînșii Heinrich și Kunigunda, în amintirea împăratului Heinrich al II-lea [1] și a soației lui, ale căror cosciuge de piatră, sculptate de Tilman Riemanschneider, zac chiar în mijlocul catedralei. Cînd Heinrich și Kunigunda își dau drumul, larma lor îi trezește pe cei din palat. Și uneori, noaptea, cînd se deștepta astfel, Marie-Elisabeth își vedea soțul așezat în pat, cu ochii la fereastra deschisă înspre oraș sau la cea dinspre grădină. Îi vorbea în șoaptă și el nu răspundea. Îl vedea tremurînd. Și nu știa dacă a trezit-o din somn acest coșmar sau bătaia clopotelor.

Odată, pe înserat, apropiindu-se de odaia copiilor, auzi vocea lui Alexandre, care vorbea cu domnișoara Gallien. Deși nu-i stătea în obicei, se opri să asculte la ușă. Îl auzi : „Dumneata ești din Tournus, domnișoară Gallien ? Ce straniu mi se pare ! Îmi amintesc foarte bine de Tournus, unde o bună parte a tîrgului e o fostă mănăstire fortificată, nu-i așa ? M-am oprit acolo pe cînd mă întorceam din Italia... Ce straniu mi se pare !" Marie-Elisabeth deschise brusc ușa. Domnișoara Gallien, în celălalt capăt al odăii, schimba tocmai scutecele fetiței, pe cînd cei doi mai mari se și culcaseră. Domnișoara Gallien nici nu se uita la mareșal, care sta foarte departe de dînsa, lîngă fereastră, privind afară, în lumina tot mai scăzută a asfințitului. Se ținea cu amîndouă mîinile de bara ferestrei și își îndoia genunchii,

[1] Împăratul Germaniei între 1002—1024.

ca într-un exercițiu de înmlădiere. „Ce straniu mi se pare!" repetă el întorcîndu-se și, dînd cu ochii de nevastă-sa, îi spuse pe tonul cel mai firesc din lume: „Închipuie-ți, domnișoara Gallien e din Tournus..." Cuvintele acestea nu aveau absolut nici un înțeles pentru prințesa de Wagram, care auzea întîiia oară în viața ei pomenindu-se de Tournus. Alexandre îi arătă cu degetul, peste umăr, cerul de un portocaliu amestecat cu mov și zise: „Aveți într-adevăr aici niște culori foarte vii pe cerul vostru..."

Ce-i drept, francezii erau mai curînd rău văzuți la Bamberg, încă de pe vremea cînd au înăbușit acolo răbufnirile patriotismului. Antoine, vizitiul, renunțase cu totul de a mai merge prin berării, unde tineri ciocneau țapi de bere strigînd *hoch!* și arătînd în vorbe cum nu se poate mai pe șleau ce gîndesc despre alteța-sa serenisimă. Nu i se ierta mareșalului că ordonase să fie împușcați aici, în 1813, cinci tineri din „Frăția voinicilor". La asta se adăuga și oarecare opoziție față de familia regală a Bavariei, pînă nu de mult aliata francezilor, opoziție pe care o aflai, pare-se, în taină, agenți ai regelui Prusiei. De două sau de trei ori s-au auzit strigăte și s-au văzut pumni ridicîndu-se amenințători în fața palatului. Jandarmii bavarezi împrăștiaseră ceea ce nu s-ar putea numi chiar o mulțime de oameni. În toiul acestor frămîntări se pregătea războiul împotriva Franței, așteptat cu mare entuziasm de tot tineretul. Nimeni nu se îndoia de sfîrșitul victorios al luptelor și pretutindeni se închina paharul pentru revanșă, pentru prăbușirea lui Napoleon, care făcuse din Bavaria un regat și din Max I Iosif, fratele ducelui, un rege.

Despre toate acestea mareșalul n-ar fi știut nimic fără credinciosul său Antoine. El nu-i povestea tot, bineînțeles. Dimineața, însă, cînd venea să-l bărbierească pe stăpînu-său, Marie-Elisabeth nemaifiind acolo, petrecea cîteva clipe în doi. Scoțîndu-și vîrful limbii printre dinți, Antoine se apleca spre falca bine întinsă pe lingurița de argint ce-o vîra în gura alteței-sale serenisime și înceta să mai vorbească... apoi, cînd muia din nou pămătuful în săpun, se pornea pe cîntat, căci nu se putea ține, cîntece de la el de-acasă. Era de prin Berry, avînd graiul celor de pe-acolo, iar Alexandre, pe care cîntecele lui îl plictiseau altădată, băga de seamă acum ce glas frumos are Antoine, un glas cald și limpede, ba aștepta chiar în fiecare zi clipa bărbieritului, ca să-l mai audă. De cum începea să cînte, nu se mai simțea printre străini...

La partida de șah, între două mișcări, Berthier vorbea pe îndelete cu socru-său. Între ei doi nu era mare deosebire de vîrstă. Ducele Bavariei era un om plin de tact și înțelegea simțămintele ginerelui, îngrijo-

rarea acestuia față de soarta patriei sale. Ca să nu-i zgîndărească prea tare durerea, îndulcea veștile rele. Voia să știe în ce împrejurări îi cunoscuse Alexandre, în tinerețe, pe cîțiva șahiști cu faimă la cafeneaua *Regence*. „Fără a mai pomeni de Napoleonul vostru, despre care am auzit că poate ține piept șahiștilor de meserie... zicea el. Și lovitura asta, ei, ce zici ? Te-ai fi așteptat să-ți iau nebunul, iubitule ?" Acestea se petreceau într-un minunat salonaș rococo dinspre grădină. Nici aici însă nu erai la adăpost de larma lui Heinrich și a Kunigundei.

Pe la sfîrșitul lui aprilie, Berthier se resemnase să-i trimită pe ai săi acasă, la Gros-Bois, și de astă dată contele de Montgelas nu mai crezu de cuviință să ceară părerea altora, deoarece mareșalul rămînea la Bamberg. Marie-Elisabeth cu domnișoara Gallien și copiii luară așadar berlina și plecară spre Franța, prin Elveția, cînd la Stockach generalul prinț de Hohenzollern porunci să se oprească trăsura, pentru că nu avea viza cartierului general al trupelor aliate. Întoarcerea soției îl făcu pe mareșal să-și dea seama cît de păzită e închisoarea lui. Îi scrise unchiului Max, regele Bavariei. Zadarnic. Nici cu sănătatea n-o ducea prea bine. Îl înștiință despre aceasta, prin scrisoare, pe Ludovic al XVIII-lea, care se afla la Gand, arătînd maiestății-sale, cu tot respectul, că nu mai trebuie să se bizuie pe serviciile lui. Maiestatea-sa se bizuia tocmai pe Berthier ca să comande micul corp de armată prin care monarhia înțelegea să reprezinte Franța alături de aliați, ale căror trupe începuseră să se adune în Belgia. Se apropia războiul. Războiul împotriva Franței. Din nou, printr-o scrisoare respectuoasă, Berthier refuză să-i slujească lui Ludovic al XVIII-lea.

La 29 mai, contele Barclay de Tolly, generalul comandant al trupelor rusești, se instalase la castelul de la Seehof, ca și cum înfrumusețările pe care ducele Wilhelm le făcuse acestei fermecătoare reședințe ar fi fost anume pregătite pentru dînsul. Și, o dată cu el, corpul de armată al generalului de Sacken, care ocupa Bambergul și împrejurimile. Se dădeau serbări în cinstea lor.

La teatrul lui Hoffmann, în loja ducală, prințul de Wagram se întîlni cu generalul de Sacken, pe cînd se cînta o compoziție a directorului teatrului. O convorbire foarte amabilă, în care generalul rus îl convinse lesne pe interlocutorul său de succesul neîndoios al planurilor aliate. Vor fi la Paris, cel mult într-o lună, și mareșalul se va putea întoarce acasă, la moșiile și vînătorile lui. A doua zi se simți cuprins de nu se știe ce năduf. Doctorul Ziegler, chemat din nou, spuse că nu e nimic. Simplă nervozitate.

Simplă nervozitate pesemne şi nevoia pe care o simţea Berthier în săptămîna aceasta de a sta de vorbă cu Sacken, sub tot felul de pretexte. În miercurea următoare află din gura acestui general că regimentul de cuirasieri ai gărzii imperiale ruse va defila în oraş a doua zi către amiază. Tot tîrgul vorbea despre asta. La palat de asemeni, în timpul cinei. Marie-Elisabeth vedea bine că bărbatu-său nu era în apele lui. De îndată ce ajunseră în camera lor, ea încercă să-i vorbească de apropiata întoarcere la Paris. Nu răspunse. Ea zise : „Aş fi fericită s-o revăd pe Giuseppa... Sănătatea ei mă îngrijorează." Nu răspunse şi se culcară. Marie-Elisabeth îl simţi toată noaptea sucindu-se şi răsucindu-se în pat. Ar fi voit să-i vorbească, dar nu putea. Era moartă de oboseală. De altfel, ce să-i spună ? În ultima vreme lua orice în nume de rău. Tot ce-i spunea ca să-l îmbuneze îl învenina şi mai tare. Alaltăseară, pe cînd el se dezbrăca, văzînd iarăşi la gîtul lui cele două chei, una lunguiaţă şi alta mică de tot, prinse de lănţişorul pe care-l purta mereu de la sosirea sa la Bamberg, ea, care nu-l întrebase despre asta pînă atunci, nu atît din teama de-a părea indiscretă, cît din felul ei de-a fi — nu-i stătea în obicei să pună întrebări — se pomenise zicînd : „Ce sînt, dragul meu, cheile astea pe care le tot porţi acolo ?" În fond, puţin îi păsa de chei. Şi apoi, ştia că aceea lunguiaţă era de la scrinul încuiat, nu avea de ce să-l mai întrebe. Vorbise doar ca să vorbească, să rupă o tăcere de nesuferit, să-l mai abată de la gîndurile lui pe Alexandre, atît de întunecat, atît de chinuit. Ei bine, nenorocită idee ! El ar fi putut răspunde : „Ce rost are să mă întrebi tocmai acum ? Le port întotdeauna cheile astea, şi le-ai văzut foarte bine... Mă spionezi de altfel, o ştiu prea bine... Nu mă pot urca la copii fără să-ţi aud paşii pe scară..." Şi aşa mai departe. Dar n-a răspuns.

Aşadar, în dimineaţa aceea, cuirasierii gărzii imperiale ruse, ducîndu-se în Belgia pentru a lupta împotriva francezilor, trebuiau să defileze la Bamberg şi spiritele erau foarte agitate de ceea ce Marie-Elisabeth numea *febra germană*. Ea ţinea să iasă în oraş, dar fusese povăţuită să nu-l lase pe bărbatu-său să părăsească palatul. De mai multe ori în cursul dimineţii el se urcase în camera copiilor cu telescopul în mînă, pentru că de acolo se puteau zări pînă departe trupele ruseşti manevrînd pe cîmp. Marie-Elisabeth se temuse că se va supăra auzindu-i sfatul şi totuşi, cînd i-a spus că pentru dînsul ar fi mai bine să nu iasă azi în oraş, nu-l văzu sărind în sus şi ţipînd că e tratat ca un băieţaş, că aşa ceva e de nesuferit. Nu suflă o vorbă. Stătea posomorît şi abătut. „În orice caz, dragul meu, pe vremea asta frumoasă ai putea ieşi în grădină..." N-ar fi trebuit să i-o spună. Îşi muşcă buzele. Dar nu e ni-

mic. Alexandre a fost foarte drăguț azi-dimineață. Poate cam trist, dar foarte drăguț.

Îi rămînea grădina. Atît. Petrecu o parte a dimineții în grădină, așa cum fusese sfătuit. Prin fereastră, Antoine privea pe alteța-sa serenisimă. Stăpînul era în grădină ; e într-adevăr tot ce se putea spune despre el. Veniră apoi și copiii, adică cei doi mai mari. Domnișoara Gallien, care avea de lucru în casă, îi adusese în grădină, și după ce schimbă două-trei cuvinte cu mareșalul, făcu o plecăciune și reintră în casă. De-a ce se jucau copiii ? Cea mică alergă după frate-său, dar nu-l putu prinde. Apoi se întoarse atrasă de un fluture și-i pierdu urma. Băiatul îi strigă ceva și ea începu să plîngă. Alteța-sa serenisimă era pesemne cu mintea în altă parte, căci în loc să mîngîie fetița și să-i tragă o săpuneală băiatului, porni deodată către intrarea palatului, ca și cum i-ar fi trăsnit ceva prin cap. Ajuns acolo, șovăi o clipă, apoi se năpusti pe ușă. Clopotele catedralei băteau din toate puterile și, în ciuda lor, se auzeau apropiindu-se fanfarele militare. Trebuie să fi fost regimentul care își făcea intrarea în Bamberg. Fereastra camerei de culcare, la întîiul cat, era larg deschisă spre grădină și veneau de acolo miresme proaspete, îmbătătoare. Mareșalul își descheie gulerul și, trăgînd lănțișorul de aur de la gît, apucă cele două chei, apoi deschise, pe dibuite, căznindu-se, încuietoarea cam complicată a scrinului. Luă caseta de acolo și o puse pe pat. Se dereticase tocmai camera și cuvertura bine întinsă a patului se îndoi sub greutatea casetei. Alexandre vîrî cheia cea mică în broască și, din simplă nervozitate, îi veni pe neașteptate pofta de a mai vedea o dată bijuteriile. Dar clopotele de afară, trîmbițele și tobele îl făcură să se oprească și, lăsînd caseta, cheile, lanțul, toate vraiște pe învelitoarea patului, porni deodată spre fereastra ce da în stradă, punîndu-și piciorul pe marginea ei, ca pe o treaptă, pentru a încerca să vadă defilarea care începuse în piață, ascunsă încă ochilor lui de colțul străzii.

Așa dădu peste el domnișoara Gallien, cu un picior în aer, și fără îndoială că se simți rușinat, căci își aduse piciorul la loc. Domnișoara Gallien venea cu rufele doamnei prințese, pe care le cercetase după spălat, cosînd ici un nasture de sidef, colo o panglică de mătase. Nu se aștepta să-l găsească pe mareșal în camera lui și bolborosi o scuză, deși cămășile din brațele ei arătau îndeajuns ce-o adusese acolo. Berthier o privi. Nu mai era prea tînără și nu fusese niciodată cu adevărat frumoasă, dar el o vedea fetiță, acolo, în vechiul oraș de pe malurile

Saonei, unde ungurii sosiseră în veacul al XI-lea cu sfîntul Ştefan [1]. De ce şi-o fi amintind de toate acestea tocmai acum ? Fanfara bubuia nise asurzitoare. „Nu se vede nimic de-aici, zise el. Aş vrea să văd trecînd regimentul acesta faimos..."

Domnişoara Gallien pusese albiturile pe pat, alături de cameră. Era puţintel mirată. Mareşalul ştia bine că trebuie să urci la al treilea etaj ca să poţi vedea cîmpul, şoseaua de la Seehof spre Bamberg. Nu fusese chiar adineauri acolo cu telescopul ? Răspunse totuşi : „Dacă excelenţa-voastră s-ar duce în camera copiilor... de acolo sus, de la fereastra din colţ, se vede foarte bine totul..." El păru să se supună ei, îndreptîndu-se spre uşă, îi spuse să pregătească mai repede copiii, deoarece trăsura îi aşteaptă jos să meargă la plimbare... „Coboară în grădină, domnişoară Gallien ! Micuţii sînt acolo..." Asta o miră şi mai mult, căci nu avea ce pregătiri să facă, doar să le pună copiilor mănuşile. După aceea, prinţul de Wagram făcu un lucru cu totul neaşteptat din parte-i : trecînd pe lîngă domnişoara Gallien, îi luă mîna şi i-o sărută. Afară, Heinrich şi Kunigunda izbucniră mai cu poftă.

Domnişoara Gallien nu-şi venise în fire din mirarea ei, cînd Berthier şi ieşise. Rămase aşa, ţinîndu-şi în mîna cealaltă mîna pe care au atins-o buzele excelenţei-sale, fără a pricepe, şi nu s-ar putea zice că era tulburată, dar uimită, foarte uimită... Uitase de rufăria prinţesei şi ce-o adusese acolo. Ieşi la rîndul ei pe culoar. Colo sus, uşa de la camera copiilor trebuie să fi rămas deschisă şi asta făcea un curent afurisit. Pe cînd domnişoara Gallien se duse s-o închidă şi clopotele tăcură deodată, auzi nişte suspine puternice, suspinele unui bărbat, să-ţi sfîşie inima nu alta. Şi glasul mareşalului rostind desluşit : „Sărmana mea patrie !" Se opri în faţa uşii deschise, temîndu-se să nu fie indiscretă. Apoi se auzi un zgomot, ca şi cum un scaun ar fi căzut pe duşumea, şi atunci, luîndu-şi inima-n dinţi, intră în camera copiilor.

Micuţa Elisabeth dormea în leagănul ei cu degetul în gură. Ceilalţi doi rămăseseră în grădină. Dar încăperea era goală, vreau să spun că mareşalul nu era acolo, sau nu mai era. Se vedea un jilţ ridicat pe mica estradă din faţa ferestrei şi telescopul jos la picioarele jilţului. Prin fereastra deschisă venea de afară vuietul mulţimii de gură-cască, tunetul fanfarelor şi dangătul asurzitor al lui Heinrich şi al Kunigundei, care se pornise mai tare ca înainte.

Cînd aduseră sus corpul mareşalului, al cărui cap se zdrobise de piatra caldarîmului din curte, toţi gîndiră că trebuie să-l fi apucat o

[1] Ştefan I, regele Ungariei între 997 şi 1038.

ameţeală. Antoine plîngea, repetînd într-una că azi-dimineaţă, pe cînd bărbierea pe alteţa-sa serenisimă, alteţa-sa era atît de veselă, atît de fericită ! Abia cînd Marie-Elisabeth se întoarse din oraş şi ceru domnişoarei Gallien să-i spună ce e cu caseta aceea de pe pat, lîngă maldărul de rufe, înţeleseră amîndouă ce se întîmplase. Şi deodată prinţesa o cuprinse pe bonă în braţe şi începu să plîngă încetişor cu dînsa, suflîndu-i la ureche că nimeni nu trebuia să ştie vreodată ce ştiau ele.

Cît va trăi, domnişoara Gallien are să audă mereu suspinele care veneau din camera copiilor, unde nu mai era nimeni cînd a intrat ea. De douăzeci de ori veniră s-o întrebe despre clipele din urmă ale mareşalului. Mai cu seamă după ce se răspîndise în oraş zvonul stupid că fusese asasinat. Nişte patrioţi nemţi, se zicea, patru sau cinci la număr, au pătruns în palat pe cînd defila garda imperială şi l-au zvîrlit pe mareşalul Berthier prin fereastra deschisă, ca să-şi răzbune astfel martirii din „Frăţia voinicilor". Cum, pe unde, fără ca nimeni să-i fi văzut... zvonul însă era atît de stăruitor, încît a fost nevoie să se poruncească mereu alte cercetări pentru a-i veni de hac. Ideea sinuciderii fu desigur examinată. Dar un tată ar alege oare tocmai odaia copiilor săi pentru a se arunca pe fereastră ? În cele din urmă, s-au întors la întîia versiune, a ameţelii, căci toată lumea ştia că mareşalul suferea de inimă, iar autopsia arătase că avea stomacul încărcat, ceea ce dă ameţeli.

Cît va trăi, domnişoara Gallien are să audă suspinele acelea groase de bărbat şi vocea care zicea : „Sărmana mea patrie !" Nu se ştie pentru ce luase obiceiul să-şi mîngîie tot timpul dosul palmei drepte cu stînga, de cum i se vorbea de anumite lucruri. Nici pentru ce plîngea, cînd, primăvara, se iscau curente de aer prin casă.

*

Trecuse puţin de ora şapte dimineaţa cînd Antoine intră în cameră ducînd în mîini o cană cu apă caldă şi ligheanul de bărbierit. Le puse jos şi trase perdelele. Cerul era a ploaie.

Berthier se trezea greu, prins încă în urzeala încîlcită a viselor năstruşnice care îi munciseră somnul, cel puţin spre dimineaţă. Se auzeau de afară trosnind obloanele.

– Afurisit vînt, alteţa-voastră serenisimă ! spuse Antoine, întorcîndu-se de la fereastră. S-ar zice că toate acoperişurile din Lille au să cadă în capul trecătorilor... Somnul alteţei-voastre serenisime n-a fost tulburat de hărmălaia asta ?

Berthier se aşeză în pat şi-şi trecu mîna prin păr. Aducînd-o la ea, mîna se opri la lănţişorul de la gîtul mareşalului, de care atîrna o cheiţă, iar nu două.

– S-ar părea că rămînem la Lille, alteţa-voastră serenisimă, dar pînă acum n-am fost înştiinţaţi despre aceasta. Auzind însă din gura servitorilor că maiestatea-sa a poruncit să fie chemaţi monseniorul duce d'Orléans şi domnul duce de Trévise, am crezut că fac bine venind să scol pe alteţa-voastră serenisimă...

Ceva mai tîrziu, după ce vîrî o linguriţă de argint în gura alteţei-sale, Antoine începu să zică un cîntec de la el de-acasă, şi cînd îi luă cu latul briciului prisosul de săpun de pe obraz, mareşalul avu o tresărire de nerăbdare de pe urma căreia se alese cu o mică tăietură.

– Nătărăule ! strigă el. M-ai tăiat şi nu avem piatră acră ! Ţi-am spus de o sută de ori, dobitocule, să nu mai cînţi cînd mă bărbiereşti... Mă scot din sărite cîntecele tale !

XIV

O ZI VINTOASĂ

Joia mare a anului 1815 începe în mînia şi pedeapsa cerului. O vijelie se năpusteşte dinspre Dieppe, unde domnul de Castries adună zadarnic corăbii inutile, trece prin Saint-Valéry, străbătut de croncănitul pescăruşilor, şi prin Abbeville, de unde iese înainte de crăpatul zorilor escorta regelui, peste valea Sommei şi bordeiul de vălătuci cu stuf în care Marc-Antoine d'Aubigny îşi vine în fire, în timp ce Eloy Caron se scoală să meargă după moaşă, apoi uraganul ajunge pînă la graniţa pe care tocmai o trece un călăreţ posomorît, a cărui uniformă militară zdrenţuită şi strania-i manta ferfeniţă, lăsînd să se vadă prin găuri blana de oaie jegoasă, îl arată a fi un prizonier ce se întoarce din Rusia. Copacii toţi se încovoaie gata să se frîngă, auzi trosnind acoperişurile, vezi hore de frunze şi crengi rupte, norii par a se zdrenţui ca şi cojocul călăreţului, dar fără a lăsa să răzbată soarele printre ei. Dobitoacele înfricoşate aleargă pe cîmp căutîndu-şi adăpost. Prin biserici babele se închină, trăgîndu-şi pe umeri broboadele negre. La Lille domnul de Blacas d'Aulps n-are altă grijă decît să confişte *Monitorul*, în care e publicată lista guvernului imperial. De cum se opreşte diligenţa, sar din ea trepăduşi, fugind cu maldăre de alte gazete pe care autorităţile nu s-au gîndit să le confişte şi se şi văd trecători, pe sub porţi, desfăcîndu-le. Îi auzi mirîndu-se la citirea numelor : Fouché, Caulaincourt, Carnot ! Oamenii regelui dau la tipar în grabă un afiş. E declaraţia puterilor aliate, făcută la Viena, veche de zece zile, dar al cărei text abia sosise la Lille. Trosnesc porţile, obloanele pocnesc. Vîntul domneşte ca stăpîn peste sminteala oamenilor, trîntind jos gardurile prin sate, smulgînd coviltirul de pe carele de fîn, împrăştiind stogurile de iarbă. Înspre Montreuil clopotul de alarmă se amestecă cu flăcările, un tîrg întreg arde şi vîntul roteşte focul, zvîrlindu-l în dreapta şi-n stînga, din casă în casă, în timp ce oamenii sar din pat cu noaptea-n cap... La Doullens colonelul Simonneau ascultă raportul locotenentului Dieudonné în biroul unui notar,

unde își instalase comandamentul. „N-ați putea închide ușile astea ale voastre ?" Vîntul suflă în cele patru zări actele de vînzare și certificatele de stare civilă.

Călărețul care a trecut granița dinspre Armentières intră, rebegit de frig, într-un mic han. Ochi bănuitori se ațintesc asupră-i. Ce-o fi cu cerșetorul acesta într-un cojoc spălăcit, pe-alocuri lucios, murdar și rupt, cu smocuri de lînă ieșind din căptușeală ? Nu i se dă nimic pînă nu pune banii pe masă. E un bărbat fără vîrstă, un chip răvășit, căruia o barbă de opt zile, cu fire albe și negre amestecate, îi dă o înfățișare încă și mai posomorîtă...

Se întoarce acasă. Se întoarce la ceasul cînd ceilalți pleacă. Habar n-are de ceea ce se întîmplă și nu pricepe nimic. În drumul său prin satele belgiene oamenii ziceau vrute și nevrute. Pentru dînsul, căpitanul Simon Richard, toate sînt posibile. Și toate-s la fel. Anul trecut a aflat după luni de zile de căderea lui Napoleon. Acum aude că împăratul s-a întors și că regele e pe undeva fugar. Simon n-a cerut amănunte. Grija lui e să facă în așa fel ca banii puțini pe care-i are să țină mai mult, să poată avea o strachină cu supă caldă și o bucată de pîine. Bărbatul acesta înalt și trist, în zdrențele lui, pe gloaba de brac plătită cu zile muncite, acolo, în Prusia, și pe care el o încalecă de parc-ar fi un cal de soi, fără să țină seama de privirile trecătorilor întîlniți pe drumurile de țară, venise la pas din fundul Europei, îndreptîndu-se către singurul țel ce se mai arăta înainte-i, casa de pe malul Sommei, care fusese a lor săi... Acolo unde odinioară, copil, învățase scrima de la Céleste de Durfort, mai mare cu șapte ani ca dînsul, cel pe care cu atîta sălbăticie se prefăcuse că nu-l cunoaște la Vilna, în grămada aceea de oameni pe jumătate morți... Și cine știe dacă întorcîndu-se așa, fără alte acte decît acelea ale unui oarecare Simon Richard, cei de acolo, țăranii, vor voi să recunoască în el pe micul domnișor, pe Olivier, tovarășul lor de joacă din zilele dinainte de revoluție. Ce-or fi devenit tovarășii de-atunci, astăzi bărbați la capătul unei vieți lungi, ca și dînsul... căci la treizeci și șase de ani ești la capătul vieții, dacă viața a trecut prin treizeci și șase de ani ca aceștia... Cînd Olivier a părăsit lumea... curtea împăratului, Compiègne și toate celelalte, la care nu mai vrea să se gîndească. Cu zece ani în urmă, ceva mai mult de zece ani, era un înalt demnitar al imperiului la douăzeci și șase de ani. Pe vremea aceea, la treizeci de ani ajungeai general... dar el intrase în armată ca într-un cin monahicesc, sub numele acesta de Simon Richard, simplu oștean de infanterie, cu cartușiera la brîu și cu pipa în buzunar. Ca într-un cin monahicesc.

Există oameni fericiți care cred în dumnezeu. Se dau cu trup și suflet călugărici, se rad în cap și se îmbracă în aba groasă. Cît de mult ar fi voit Olivier să creadă în dumnezeu... Încercase să-și vîre în cap că ar crede în el. Pe urmă, îi venea a rîde închipuindu-se într-o oglindă în veșminte călugărești... Atunci intră în armată. Luînd-o de jos. Îndurînd umilințele disciplinei. Să fi fost numai după el, ar fi rămas mereu doar acel simplu soldat pe capul căruia plouă ocările. Spre nenorocul lui, la fiecare etapă întîlnise oameni care miroseau că e ceva deosebit în el. Caporal, sergent... Și fiindcă se băga unde era primejdia mai mare, fiindcă de o sută de ori în bătăliile acelea smintite îndrăzneala lui fusese luată drept curaj și pofta de a muri drept eroism, primise crucea Legiunii de onoare, adică Simon Richard o primise, apoi făcuseră din el și ofițer, sublocotenent de vînători în 1810. Era căpitan de husari cînd, la Vilna, după opt ani de asemenea viață, căzu în mîna rușilor.

De două ori se pomeni recunoscut. În Spania, de fratele său mai mic, Philippe, colonel încă de pe atunci... La Vilna, de către Céleste. De două ori scăpase, înfundîndu-se iar în anonimat. Ultima oară i-a fost ușor. Prizonier. Dus cu un convoi pînă la hotarele Asiei. Muncind la șosele. Sub cnut. În țara aceea de noroi și zăpadă, unde hrana era păcătoasă, unde munca forțată te îmbătrînea în doi ani cu douăzeci. Și acolo avusese cu dînsul o femeie, o biată roabă, pe care o luase la început ca pe o vită. Căci omul e om, n-ai ce-i face. Iată însă că această Dusia, încetul cu încetul, pe măsură ce între dînșii cădea bariera graiului, devenise o ființă omenească, o prezență, o minune. N-o iubea, nici nu-i cerea dragoste. Mai putea el să iubească ? O respecta însă. Da. O respecta pe această tîrfă a soldaților din barăcile de pe malul Ieniseiului, care se deprinsese cu el și, straniu lucru, începuse să-i fie credincioasă. Credincioasă ! Sînt unele cuvinte usturătoare ca biciul. Ca ploaia și ca vijelia în care el se vîrîse iar. Cojocul de pe dînsul ea i l-a dat, Dusia, înainte de plecare, ca să poată răzbate prin iarnă. Era prea călduros pentru vremea asta, dar cînd n-ai altceva să pui pe tine...

Dimineața, cam pe la ceasurile zece, Simon Richard a ajuns la Lille. Bătea mereu un vînt să smulgă coarnele boilor.

Drumețul se uita la această priveliște uimitoare, întîiul oraș din Franța în care sosea după ani de surghiun. Să nu fi fost culoarea lucrurilor de aici, adică a drumului din fața barierei Magdalenei, mahalaua aceea mare și netedă, plină de biserici și de clădiri arătoase, deasupra straniei întortochieri a forturilor și bastioanelor de-a lungul meterezelor, cu oglinda de apă a șanțurilor – te-ai fi putut crede

într-un oraş toscan. În dreapta, Simon zărea parohia Sfînta Magdalena, cu domul şi cu clădirile sale în stil italienesc, marele ham bar de grine, al cărui acoperiş din ţigle în două culori părea o tablă de şah, şi mai încolo, cartierul Sfîntul Andrei cu biserica ; dar în stînga lui zidurile de piatră ale Sfintului Petru şi turla pătrată a Sfintei Ecaterina aveau severitatea flamandă. Spre răsărit oraşul se întindea hăt departe şi puteai să-l vezi pînă la bariera dinspre Fives. Ceea ce reţinea privirea în acest peisaj erau taluzurile parapetelor, felul cum erau aşezate în faţa zidurilor fortificaţiile lui Vauban [1], ca nişte ornamente de arhitectură în unghiuri drepte. Cîmpia ajungea pînă în oraş mereu aceeaşi, otova, întretăiată de drumuri spre bariere, cu ogoarele ei arate, ale căror brazde în lung şi-n lat îi dădeau înfăţişarea unei uriaşe catifele făcute din bucăţi cu marginile de altă culoare. Se vedea o santinelă sus pe metereze, iar bariera Magdalenei era închisă. Simon încercă să strige, să ceară santinelei o deslușire. Soldatul îi făcea cu puşca un semn care voia să zică : „Vezi-ţi de drum !" Ce să facă ? De ce nu se putea intra în Lille ? Avu noroc de un ţăran, care venea pe şosea în căruţa lui trasă de un măgar. Acesta îl lămuri că barierele sînt deschise pe rînd şi că santinela îi arăta prin semnele ce le făcea bariera dinspre răsărit, pe unde se putea trece în acel ceas. Simon merse cu ţăranul care, nefiind prea vorbăreţ, se mărgini să-i spună că regele se afla în oraş, de aceea vezi atîta pază peste tot. Regele ? Ce căuta aici ?

N-au putut să treacă nici pe la bariera dinspre Gand şi, urmîndu-şi drumul peste cîmp prin poteci întortocheate şi cu ocoluri, ajunseră în sfîrşit la bariera Sfîntul Mauriciu, care era deschisă. Ţăranul trecu numaidecît, pesemne că-l ştiau. Cît despre Simon, cu îmbrăcămintea lui şi cu căciula aceea caraghioasă în cap, dădu de bănuit santinelelor. Pe cînd îi cercetau actele – el descălecase – vîntul împinse vîrtejind o gazetă desfăcută la picioarele lui. Nu era *Monitorul* confiscat de autorităţi. Nu face nimic. Simon o luă de jos şi citi noutăţile, fără să le dea mare atenţie. Afară de una, cum că domnul conte Lazare Carnot fusese numit ministru de interne. „Ia te uită ! îşi zise. Iacătă-l acum şi pe ăsta conte..."

Îi dădură actele îndărăt.

Vijelia trece prin flăcările satului aprins, peste cîmpiile pustii, peste şoselele în care s-au împotmolit oamenii, caii şi trăsurile. Trece

[1] Mareşal al Franţei, inginer militar (1633—1707) ; a conceput un lanţ de fortificaţii la frontiera de răsărit a ţării şi 33 de cetăţi.

prin Doullens şi prin Béthune, prin Saint-Pol şi prin Hesdin. Tot ce poate zbura zboară şi se duce de-a dura – fustele, acoperişurile, trombele de fum. Prin fiece gaură neastupată a caselor dă năvală această năpraznică furie a vîntului, pătrunzînd în fiece crăpătură a vieţii umane, în fiece taină a sufletului, în fiece cută a gîndului. Suflă peste lumea toată, ca şi cum i-ar aduce sfîrşitul. Soldaţii în marş spre nordul ţării aproape că nu mai pot gîndi la nimic alta decît la crivăţul care-i străpunge, îi înfăşoară, îi asurzeşte şi-i face să se poticnească de bolovanii drumului. Toate întrebările fără răspuns din mintea lor s-au răsturnat sub acest talaz care-i rostogoleşte. Împărat, rege, patric, cuvintele toate le-au fost smulse. Simt că vîntul îi duce razna printr-o ţară despre care habar n-au, în mijlocul unui popor străin, misterios, de nepătruns, care îi priveşte trecînd din dosul ferestrelor, în casele zăvorîte nu se ştie împotriva cui, împotriva firii dezlănţuite sau împotriva lor. O armată, mai sînt ei oare o armată ? O armată trebuie să fie armata cuiva. Ei nu mai sînt armata unui popor pe care-l părăsesc. Ei nu mai apără nimic, se apără ei înşişi împotriva crivăţului, crivăţul care bîntuie şi se roteşte înlăuntrul lor ca în scheletul unei case neisprăvite. De la revărsatul zorilor. Dinainte de revărsatul zorilor.

Dinainte de revărsatul zorilor, Tony de Reiset, care a scris nevesti-si, nebuneşte, din Beauvais, să-i trimită tot aurul de care ar putea face rost, se căieşte amar de prostia făcută. Unde are să meargă aurul ? Cum ar putea ajunge în mîna lui ? Şi Amelia se va fi lipsit de ultimul ban pentru dînsul... Copiii...

Au tropăit pe loc la ieşirea din Abbeville, lăsînd să treacă companiile refăcute de mîntuială. Tot unităţile din garda lui Gramont au misiunea de a apăra coada convoiului. Trebuia să vezi trecînd în lumina zorilor aceste monstruoase echipaje, aceste gloate prăpădite, acest talmeş-balmeş de civili şi de militari, slugile cu caii şi trăsurile acestor domni, toată harababura asta bătută de vînt, pălmuită de ploaie, cu opriri de neînţeles, cu întrebări puse, să vezi neliniştea oamenilor, ochii măriţi de spaimă care se tot uită îndărăt, iar cînd călăreţi trec în galop împroşcîndu-i cu noroi îşi închipuie că sînt soldaţii lui Exelmans. La oboseala celor trei zile şi patru nopţi s-a adăugat acum şi spaima care holbează ochii şi tulbură inimile. Cînd au ajuns pe lîngă o pădure, după ce-au mers o bucată de drum şi careva a spus că aceea era pădurea de la Crecy, cuvîntul a străbătut deodată rîndurile ostaşilor, apăsător ca o fantomă a războiului de o sută de ani. Trec prin locurile unor măceluri de odinioară, amintind înfrîn-

geri vestite, şi e ca şi cum ar călca pe nişte oase în armuri sfărîmate, leşurile jalnice ale trecutului regal, pe străbunii acestor grenadiri şi muschetari, pe mercenari şi prinţi, pe toată această umbră uriaşă a regelui podagros care fuge, colo înaintea lor, nu se ştie încotro. Tony de Reiset nu-şi aminteşte să fi apucat aşa vijelie de cînd... de cînd Kléber era îndrăgostit de soră-sa, iar lui îi sălta inima-n piept la gîndul gloriei. Nici frînt de oboseală ca acum nu se mai simţise niciodată din august 1804, cînd făcuse optzeci şi cinci de leghe în treizeci şi şase de ceasuri ca să meargă de la Soissons la Plombières pentru a o înştiinţa pe Blanche de nenorocirea întîmplată : o scrisoare anonimă dezvăluise soţului ei dragostea lor şi acesta plecase pe neaşteptate la Paris, zicînd că se duce s-o ucidă... Au intrat în nişte arături negre, pentru ca între timp să se poată pune iar rînduială în convoiul oprit din pricina unor trăsuri împotmolite. Bălăcesc, înfundîndu-se în clisa neagră şi moale, cleioasă, după ce şi-au lăsat caii de-a lungul taluzului. Oamenii sînt palizi şi-s rebegiţi de frigul acela pătrunzător, care se lasă uneori tocmai cînd iarna e pe sfîrşite. Unii înjură, încercînd zadarnic să-şi scuture noroiul lipit de tălpi.

Iar acolo, la Lille, omul care îşi datorează nenorocirea lui Tony, contele Olivier, cel ce nu mai e decît Simon Richard, străbate străzile înţesate de lume, de ofiţeri şi de soldaţi, de femei şi de moşnegi, ca un bilci al noutăţilor prăpăstioase şi al zvonurilor care bîntuie stîrnind vuietul prelung al mulţimii. Ploaia a stat barem pentru cîteva clipe, venindu-i de hac vîntul, care bate necontenit. Simon s-a vîrît într-o învălmăşeală de unde se ridicau strigăte mînioase. Nu înţelege bine ce se vorbeşte. Îi întreabă pe cei din preajmă. Escorta regelui, ziceau, ar înainta spre Lille, cu măria-sa contele d'Artois, trei mii de oameni după unii, cinci mii după alţii, aduşi de rege ca să se unească cu oştile străine gata să treacă graniţa – aşadar ducele d'Orléans ne-a mînţit cînd a jurat în faţa trupelor, acum două zile, că regele nu va chema niciodată străinătatea în ajutorul său... Şi dacă vreţi dovada, uite, ieri a fost văzut la porţile oraşului un ofiţer al prinţului d'Orange... Iar nişte ţărani care s-au arătat la bariera dinspre Béthune ziceau că ducele de Berry soseşte cu două mii de şviţerieni şi că nu mai e decît la o leghe sau două de Lille... Simon îl opreşte pe vorbitor, îi întreabă pe cei care sînt cu ochii la dînsul, miraţi de înfăţişarea lui caraghioasă. Ce halima ! Să vii tocmai din stepa kirghiză pînă la Lille, în Flandra, ca să dai de soldaţii ăştia răsculaţi, care spun că-i vor tăia pe ofiţerii regelui dacă vor îndrăzni să intre în oraş... E o hărmălaie de nedescris pe străzi. Îşi smulg toţi cocarda albă şi pun în loc una tri-

coloră. Uniformele nu se schimbaseră la întoarcerea Burbonilor. Cuirasierii poartă tot coiful cu coadă neagră şi pană roşie, cu păr negru la cozoroc, tot epoleţi stacojii ca reverele tunicii verzi cu tiv trandafiriu şi nasturi de argint cu vulturi, tot banduliera şi mănuşile lungi albe. Ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Lui Simon Richard îi trecu o clipă prin cap să spună cine este şi să ceară o slujbă în armată. Dar cui ? Celor care îl aşteaptă pe Napoleon sau celor care fug de dînsul ? Ce aventură să aleagă ? Să se întoarcă în rîndurile armatei imperiale ar însemna să-şi reia locul în lumea de care fugise. Să se ducă după regele acesta ar însemna să fugă de ţara către care umblă de luni şi luni de zile, muncind prin ferme, rămînînd ici şi colo cu săptămînile, ca să-şi cîştige banii de drum... Toate i se par la fel de zadarnice. Vorba aceasta *să le sucim gîtul*, auzită din gura furioasă a unui ofiţer din al 12-lea de vînători, abia dacă i-a răscolit gîndurile de răzbunare care îl trezesc uneori noaptea. Dar mai îl urăşte el oare pe cel care, din plictiseală, i-a luat soţia acum unsprezece-doisprezece ani, părăsind-o apoi ? Pe acest Tony înfumurat şi fanfaron. Pe acest om de nimic. Cu marea lui dragoste pentru Blanche ! După şapte luni se căsătorea cu o mică provincială, fata unei moşierese de prin partea locului, pe care îşi pusese ochii de mai bine de un an. S-o fi schimbat şi el de atunci.

În jurul său e zarva unei pieţe de mahala cu tarabele încărcate de legume şi de fructe, trufandalele, dar nu e tîrgul de miercuri, care se ţine în Piaţa Mare. Precupeţii îşi strigă marfa de sub corturile lor, din care unele au fost smulse şi purtate de vînt, stîrnind spaimă printre ţărani... Trece pe lîngă toate acestea căpitanul în zdrenţe, cu încălţămintea scîlciată, căutînd un han modest, ca pentru punga lui, gîndindu-se mai mult la cal decît la el însuşi... Roşcovanul greoi e deocamdată singuru-i prieten, grija lui cea mare. A trebuit să muncească multă vreme ca să şi-l cumpere, acolo, în fundul Prusiei, plătind cu toată agoniseala lui. De luni şi luni de zile umbla într-una, de cînd părăsise tîrguşorul de colibe din Siberia, în toiul lui iulie. Cît de prevăzătoare şi cît de inimoasă a fost Dusia ! Ce s-ar fi făcut fără cojocul ei ? Îmbrăcat cu el, părea caraghios atunci, în taigaua siberiană, sub soarele arzător. A mers şi a tot mers... Rupt de oboseală, strîngîndu-şi toate puterile, dormind prin grajduri... vara ca vara, mai găseşti de lucru... dar cînd venise toamna, şi apoi zăpada... De ce n-a rămas la Petropavlovsk, ca soldatul acela din armata lui Condé, venit cu domnul de Vioménil pe la sfîrşitul veacului şi care se însurase acolo şi trăia cu copiii săi din munca altora ? Nu. Nici asta nu-i de dînsul,

cum nu-s celelalte. Nu poate fi, ca soldatul acela, un colonist pe pămînturile de la hotarele Asiei. De ce să plece ? Dar de ce să rămînă ? Şi la fiece pas mereu aceeaşi întrebare. Ar fi putut rămîne în Polonia sau în Germania. Doar întinzîndu-se jos, ca să moară acolo...

Privi la banii din buzunar şi la hanul din faţă. Ce mi-i ăsta, ce mi-i altul ! N-o fi prea scump ? Îl va băga aici pe Roşcovan, barem. Poate că-i vor spune unde ar putea munci. N-avea nevoie de pat. Doar să-l lase să se culce jos, în grajd sau în pod...

Celor de la han li se făcu, desigur, milă de dînsul. Îi întrebă unde să se ducă pentru a găsi de lucru.

– Încearcă şi tu să te bagi la cineva în piaţă. Ţăranii au cîteodată nevoie de braţe. Dacă nu te-or lua la goană hamalii, că se uită urît la străini !

Tare ar fi vrut să se întindă pe nişte paie, să doarmă. Dar trebuie să-ţi cîştigi traiul. „Dacă aud vreun client că are ceva de lucru..." îi spune o femeie înaltă şi ciolănoasă, care pare să le învîrtească pe toate în han. A pornit deci să bată străzile, căutînd să-şi cîştige traiul. Traiul său ! Să trăiască sau să moară ! Cum s-ar zice, să plece sau să rămînă. Ştie bine că va trăi, aşa cum ştie că merge. Laşitate ? Uneori crede că e laşitate. Dar dacă s-ar omorî, ar da prea mare importanţă vieţii acesteia. Nu s-a omorît el nici în 1804. Trăieşte aşa cum merge. E pasul următor care nu duce nicăieri. Iată-l deocamdată în Piaţa Mare din Lille. Îmbulzeală mare. Ostaşi, civili, cete-cete. Hotelul Santinela, cu cele două rînduri de scări unite de un balcon la întîiul cat, e cvartirul cuirasierilor şi tot acolo e statul-major al ducelui de Trévise.

Pentru că n-are altceva de făcut, Simon citeşte afişul proaspăt lipit acolo. O huiduma, cum se zice la noi în Picardia, rînjeşte în spatele lui :

– Crezi ce scrie aici ?

Simon s-a întors cu faţa la el şi îl priveşte. Parcă ar fi un birjar. Nu tocmai, e unul din oamenii aceia care trag la cărucioarele pe două roate, de li se zic trăsurele. A lui e acolo, lîngă dînsul, aşezată pe hulubele ei.

– Mă întrebi dacă cred ce scrie aici ? Ca să cred, ar trebui să văd ce e în dosul cuvintelor. Să vedem...

Şi Simon încercă să citească acest text peste care trecuse în grabă : *Puterile care au semnat Tratatul de la Paris, adunate în congres la Viena, luînd cunoştinţă de evadarea lui Napoleon Buonaparte şi de intrarea sa cu forţă armată în Franţa, sînt datoare faţă de propria*

lor demnitate și față de interesele ordinei sociale... și așa mai departe. Ei și ? Huiduma arată afișul și zice :

– Asta n-o să-l împiedice să doarmă la Luvru !

Fără îndoială. Și tot el :

– De altminteri, afișele lor, dă-le încolo ! Niște minciuni ! Vor să ne sperie !

Simon ridică din umeri. Cine știe ? Celălalt se supără.

– Cum ? Tu, cu bulendrele tale murdare, tu ești pentru prinți ? Pentru burduhănosul doldora de aur care o să-i pună pe prusaci să tragă în noi ?

Lui Simon îi vine a rîde. Să fie el oare de partea prinților ? Care prinți ? Care doldora de aur ? Se depărtează fără să răspundă. Iar celălalt ce tot bombănește, înhămat la trăsurica lui ca un bun cal creștin ce era ?

Văzînd că Buonaparte s-a pus în afara relațiilor civile și sociale și că, procedînd ca inamic și tulburător al lumii, cheamă asupră-și pedeapsa publică... etcetera. Dacă însă lucrurile au într-adevăr vreun înțeles, afișul acesta înseamnă război. Poate că va trebui atunci să intre iar în armată. Deși e istovit, doborît de-o nespusă istovire morală. Oștile se vor aduna iarăși ici și colo. Vor fi defilări, fanfare, îmbrățișări de adio. Apoi marșurile din oraș în oraș. Lungile convoaie de hrană și de arme. Comandanții se vor juca pe hartă mișcînd unitățile de ici colo. Mici dreptunghiuri cu o Cruce a sfîntului Andrei la mijloc. Pînă ce va vorbi tunul. Și va vorbi...

Simon se simte cuprins de o nemărginită lehamite. Vede o biserică în fața lui. Ar intra bucuros. Căci în biserică nu stai în picioare. Dar trebuie să caute de lucru și-i tocmai ceasul cînd te poți aciua la vreun hamalîc în piață.

*

Ceea ce îl miră acum pe Théodore sînt cuvintele camarazilor săi de fugă. Naivitatea junelui Moncorps, de pildă. Și nu e singurul așa, pe șoseaua de la Saint-Pol. S-ar zice că numai oboseala, durerea de șale, ploaia și vîntul, foamea (cînd facem haltă ? unde vom mînca ?) stăpînesc sufletele lor și că toate acestea nu se răsfrîng asupra restului, asupra întrebărilor pe care și le puneau înainte de a pleca și a celor pe care le stîrnesc ultimele vești.

Oricum, este oare cu putință ca trei mii de oameni să aibă mentalitatea voluntarilor Școlii de Drept, luînd ca bune ideile făcute de-a

gata, locurile comune pur decorative ale monarhiei ? Este oare cu putinţă ca aceşti trei mii de oameni să fi făcut vreo cincizeci de leghe de la Paris încoace, avînd înaintea ochilor dezordinea şi şovăielile prinţilor, fără nici o perspectivă sau, şi mai rău încă, schimbînd de perspectivă la fiece pas, hărţuiţi de îndoieli, împresuraţi de umbre adevărate sau de strigoi închipuiţi, neştiind dacă inamicul e în urma lor sau înainte, dacă locuitorii propriei lor ţări le sînt duşmani sau prieteni, trezindu-se noaptea la cel mai mic zgomot ca şi cum ucigaşi ar tăbărî să-i răpună în beznă... este oare cu putinţă ? Îşi povestesc întîmplări de vînătoare, baluri din garnizoane, discută despre blazoanele şi încuscrirele lor, despre moşiile, uniformele şi caii lor. Ce ascunde această uriaşă flecăreală uşuratică ? Căci nu-i poţi crede. Sînt munciţi de gînduri pe care cuvintele lor încearcă să le ascundă. Ca dînsul, Géricault, care nu le-ar spune bineînţeles nimic din ceea ce îl frămîntă. Atît de puţin sigur este de el însuşi. Şi merge înainte, călare, pe un drum unde nu va găsi nimic. Stăpînit însă de amintirile acelei nopţi de la Poix, cînd descoperise o lume neştiută, în faţa căreia nu poate decît să-şi măsoare ignoranţa. Cui dintre oamenii aceştia să vorbească despre popor ? N-ar afla alt răspuns decît o ridicare din umeri.

Nimic nu mai are pentru dînsul aceeaşi înfăţişare. Fiecare bordei nenorocit, fiecare om zărit pe cîmp, fiecare argat la plug, fiecare broboadă şi fiecare fustă care fuge să se ascundă din calea soldaţilor, toate îi apar ca şi cum ar pipăi cu degetul o realitate necunoscută, abia descoperită. În ochii lui nu mai sînt trecători, nu mai vede doar o gloată. Orice fiinţă omenească capătă un înţeles, o viaţă proprie. Se gîndeşte cu un fel de mînie la pictorii aceia care puneau pe un oarecine să picteze în tablourile lor personajele de-a doua mînă, aruncate acolo după şablon. Pricepe acum că în cea mai neînsemnată siluetă e o făptură umană care scapă cîrpacilor de *postişe*. O făptură de carne şi de sînge ca dînsul. Cum de nu-i venise mai devreme această idee atît de simplă ? Firește, în chip abstract o ştia. Să-l fi întrebat cineva, ar fi răspuns că sacagiul şi marchizul au un corp făcut din aceeaşi materie, că sîngele lor nu se deosebeşte şi poate fi vărsat prin aceleaşi mijloace. Şi o mie de amănunte la fel. Totuşi. N-o ştia, ceea ce vrea să zică a şti. Era ca o lecţie învăţată, gîngăvită, dar şi ca un sentiment înnăscut, din care vin toate. Nu se întrebase niciodată cum îşi fac rost oamenii de ceea ce mănîncă, nici ce mănîncă. Deoarece erau vii, Théodore socotea neîndoielnic faptul că mîncau şi, bineînţeles, ştia că îşi plătesc hrana cu munca lor. Dar nu şi-o putea înfăţişa în-

tocmai. E ca şi cum ai zice că pămîntul e rotund, sau cîte leghe sînt între Europa şi America, fără să le vezi. Iată că acum se uită cu alţi ochi la fiecare bărbat, la fiecare femeie, văzîndu-i în starea lor socială, măsurînd după îmbrăcămintea lor bogăţia şi sărăcia, dîndu-şi seama de limitele unora şi de ciudăţeniile altora. Cum ar fi vorbit, rogu-vă, de toate acestea unui Moncorps ? Şi cum i-ar fi spus că traiul îmbelşugat e ca o spoială care face să semene oarecum între dînşii bărbaţii, ca şi femeile, şi că ţoalele ponosite, surtucul mereu peticit, chipul tras de nemîncare, ghetele purtate pînă ies degetele din ele şi chiar neştiinţa, ochii aceştia pentru care atîtea lucruri sînt noi, urechile acestea care prind anevoie cuvintele mele – toate fac parte din viaţa omului... Cum să-i fi vorbit de aceasta lui Moncorps ? Lui Moncorps, de pildă. Nu e mai prost ca altul, băiatul ăsta. Niţel cam ageamiu.

Totuşi, la ce s-or fi gîndind toţi aceştia ? Nu stă în firea lui Théodore să-i dispreţuiască pe ceilalţi. De aceea îşi închipuie că pînă şi cei mai seci, cei mai mărginiţi dintre camarazii lui sînt la fel ca dînsul, că în dosul ochilor au în cap şi altceva decît ceea ce spun. Vrea din adîncul sufletului să-şi respecte semenii. Căci ei sînt, fără îndoială, semenii lui. Cum semeni îi sînt oamenii aceia încolţiţi de sărăcie. La drept vorbind, simte mare nevoie să-şi repete aceasta, încît o spune în gura mare: „Sînt semenii mei !"

– Ce ? întreabă Moncorps care n-a auzit bine.

S-au oprit la o cotitură a drumului, unde tunurile lui Casimir de Mortemart, iarăşi împotmolite în faţa lor, sînt scoase din hîrtoape cu caii, în strigătele soldaţilor.

– Nimic, răspunde Théodore. Visam...

Vîntul care se mai potolise se porni din nou. Vezi iar gulerele mantalelor ridicîndu-se pînă peste cap, coamele coifurilor fluturînd straniu... Nu, nu mai arată ca la cazarma Panthémont în dimineaţa de florii, nu mai seamănă a nişte păsări de pradă grenadirii pe care vîntul îi zbîrleşte şi îi împrăştie ca pe un stol de grauri. Se văd într-un cîmp vecin pomi bătrîni doboriţi de vijelie, pomi neîngrijiţi cu crengile crescute în voie, aducînd a nişte păpuşi rămase aşa cînd păpuşarul şi-a retras mina.

Théodore visa, e adevărat. Visează. Să respecţi pe semenii tăi. Nimic nu e mai îngrozitor decît să explici purtarea celorlalţi prin motive josnice. Sînt şi oameni josnici, fără îndoială. E mai bine să te laşi amăgit pe socoteala lor decît să pui aceste motive în seama altora, numai fiindcă nu cugetă ca noi. De pildă, cînd îi asculta pe conspiratorii din Poix ar fi putut crede că are înaintea lui nişte invidioşi, nişte

intriganți, niște ambițioși, ba chiar să vadă în necăjita lor luptă pentru pîine o insultă adusă unor idei înalte... Și acum, nu încearcă oare tot așa să explice această credință față de un monarh fugar ca expresia unor interese personale ? Îi mînă și ele pe unii. Dar sînt, de pildă, printre ostașii devotați maiestății-sale Ludovic al XVIII-lea oameni – poate că cei care trec sub ochii tăi în mantalele lor ude, pe cai ce abia mai merg – oameni care cred sincer că apără credința apărînd pe rege. Nu ? Și oricît de necredincios ar fi, Théodore încearcă să-și închipuie ceea ce se petrece în capul celor care cred în dumnezeu, nu pentru că sînt slabi de înger, sau săraci cu duhul, sau împinși de interese, ci pentru motive temeinice, dintre cele mai înalte și mai vrednice de respect. În fond, deși nu împărtășește credința creștină, Géricault crede că marile idei ale creștinismului, o anumită *bunătate,* esența pămîntească a învățăturii sale, sînt lucruri ce-i stau aproape și nu le poate respinge sau disprețui. Și-ar însuși bucuros un ideal creștin fără religie. Fie că există sau nu un dumnezeu. E chiar simțitor la frumusețea miturilor, cu condiția să rămînă mituri, ca în religia romanilor. Nu se poate împăca cu acea zeflemea des întîlnită la voltairieni – și care îl supără, de pildă, la Horace Vernet – nu atît față de religie, cît față de rînduielile ei, căci rînduielile acestea sînt pentru credincioși nu niște maimuțării, ci întruparea unor idei respectabile. Nu-i prea plăceau preoții, dar înaintea unui preot – și se întîmpla să fie un personaj caraghios – nu se gîndea la preoți în general, ci la omul acela care se făcuse preot, și care, pentru a ajunge acolo, trebuie să fi crezut din adîncul inimii în chemarea sa, în devotament, în jertfa de sine. De cîte ori un preot îl dezamăgise arătîndu-se mărunt la suflet și cu preocupări nu prea vrednice, dimpotrivă, Théodore îi purta pică numai acestui preot, nu și celorlalți. Prețuia chiar la băieții de felul acestui Vigny o anumită religiozitate, în care vedea semnul unei simțiri alese. Pe Moncorps, de pildă, nu l-ar fi atins cu o vorbă în privința asta, cu toate că îl pufnise rîsul, la halta de la Hesdin, cînd l-a văzut pe acest michiduță dînd fuga la biserică. După nouă leghe de drum călare... Joia mare, nu-i așa... Pentru Théodore cina cea de taină era doar un subiect de tablou, pe care maeștrii l-au tratat adeseori. Îl interesa din punctul de vedere al compoziției și poate că niciodată pînă astăzi nu se gîndise ce semnificație avea ospățul acesta la care, printre apostoli, e și Iuda... *Nu va trece mult și n-o să mă mai vedeți... nu va trece mult și o să mă vedeți iarăși...* Ideea absurdă că Hristos era Ludovic al XVIII-lea îl revoltă. Împotriva acestui rege care își lua tălpășița. Își dădu astfel seama că își făcea despre Hristos

o imagine nobilă, fără legătură cu credinţele sale. Iată ce l-ar fi surprins pe unchiu-său, regicidul ! Acela era mai degrabă un teofilantrop [1], rostindu-se împotriva reprezentării sub chipuri omeneşti a divinităţii. Cum vreţi ca un pictor să se împace cu aşa ceva ? Deşi Théodore nu-şi simţea nici o chemare să-l picteze pe Hristos şi toate celelalte, plăcîndu-i mai mult să zugrăvească oamenii aşa cum sînt, soldaţi, de pildă, cu ochii lor naivi, cu ideea lor simplă despre viaţă. Sau căruţaşi, cerşetori. Gîndea totodată că oamenii aceştia trebuiau să semene a sfinţi mai mult decît burghezii şi prinţii. Ceea ce vădea într-însul, la urma urmelor, respectul pentru sfinţi, acceptarea noţiunii de sfinţenie. Descoperea acest lucru aşa cum îşi descoperise dragostea ce-o avea pentru popor. Erau două plante care răsăreau în el în acelaşi timp, luminîndu-se una pe alta. Théodore nu avea o concepţie generală asupra lumii, ba chiar se fălea cu uşurinţă că trăieşte foarte bine şi fără asta. Poate însă că pe şoseaua monotonă şi glodoasă, dintr-o oprire într-alta, tropăind pe loc în aşteptarea soldaţilor fără cai, zăbovind pînă ce aceştia erau încadraţi, se iscase în el o nouă înţelegere a lucrurilor, abia încolţită. Să-i pună alături pe sărmani şi pe sfinţi poate că era imboldul dintîi, întîia încercare de a sistematiza gîndurile... Şi Théodore reîncepea pentru el singur discursul despre Caravaggio, pe care-l ţinuse acelui tînăr Thierry, în galeriile de la Palais Royal. În fond, nu avea nimic nou. Privise pînă atunci concepţiile lui Caravaggio numai dintr-un singur punct de vedere, al esteticii, descoperind în ele ura faţă de compoziţia forţată, faţă de draperii, de coloane... de drăgălaş, în general, apoi reflexele catifelei sau mătăsii ca procedeu de pictură, de dispoziţie a luminilor. Acum însă înţelegea deodată că la Caravaggio era altceva : o concepţie umană, tălmăcită fără îndoială cu mijloacele picturii, dar mai întîi umană, o afirmare a *celorlalţi,* aşa cum avusese revelaţia în noaptea de la Poix. Legea contrastelor era într-adevăr secretul artei, dar despre ce fel de contraste e vorba ? Iar contrastul dintre lumină şi întuneric nu era un ţel, ci un mijloc...

Toate acestea îi veneau în minte alandala. Şi simţind sub el neliniştea calului, sătul de atîta goană ce i se ceruse cinci zile de-a rîndul. Calul e şi el un soi de sfînt... Géricault se gîndeşte la ceea ce i-a spus alaltăieri Marc-Antoine, la Beauvais, despre moartea calului său. Dar aceasta îi aminteşte de cele auzite din gura grenadirului care

[1] Adept al unei doctrine filozofice, destul de răspîndită în timpul Directoriului (1795—1799), recunoscînd existenţa lui dumnezeu, dar tăgăduind necesitatea bisericii.

se afla cu dînsul la Abbeville, acel Arthur d'H... pare-se... Prietenul său d'Aubigny, cu oasele sfărîmate, trîntit de calul pe care i-l procurase el, Théodore... arzelul acela, mai degrabă un drac decît un sfînt... veteranul din Spania avea dreptate, dihăniile astea-s ticăloase. Ce s-o fi făcut d'Aubigny ? Părăsit undeva pe malul Sommei, între viață și moarte. Într-o ciocnire cu cavaleria lui Exelmans. Își spunea uneori, gîndind la Marc-Antoine, de care, în fond, se simțea legat doar prin dragostea de cai, că nu-l iubea decît pentru statura sa, ca pe un model... Mereu aceeași poveste : frumusețea. Arta mai presus de orice. Acum, însă, iată că pictorul nu se mai gîndește la d'Aubigny ca la un tablou. Un om nu e numai nu motiv de pictură. Nici chiar acest viconte fudul, care părea să nu aibă decît viață fizică. Un om. Ceva care se frînge. Care sîngerează. Care scîncește. Sufletul apare în locul unde s-a rupt omul. Ca să vorbești de un om, ca să-l pictezi, n-ar trebui mai întîi să poți arăta că e supus durerii ?

Tot așa și calul. Din cînd în cînd, Théodore descalecă și, în ciuda noroiului, face o bucată de drum pe jos, alături de Trick, ținîndu-l de frîu. Îi vorbește. Îi spune lucruri de care se miră el singur. Căci un cal e ceva cum nu se poate mai nevinovat.

Un om de asemeni. Bruta asta de Houdetot, de pildă. La popasul de la Hesdin, unde rîul Conche, umflat de ploi, se năpustise cu o furie aprigă, luînd-o razna prin oraș, strîns între casele băgate în apă, pînă și Houdetot avea uitătura rătăcită pe care o au caii sleiți de puteri. Și erau încă departe de a fi ajuns la capătul chinurilor în ziua aceea. Se făcuse abia ora zece. Cu cît se depărtau de Paris, de lumea cumsecade, de casele, de saloanele, de doamnele și de cafenelele lor – ce mai ! de viața lor – toți ofițerii, care acolo erau ca niște domnișori dichisiți, înzorzonați și țepeni, așa cum își închipuiau că trebuie să arate un gentilom, deveneau mai umani prin oboseala lor, prin teama și prin buimăceala lor. Poate că de aceea Géricault nu se simțea în stare să facă un lucru la care jinduia : să se așeze pe taluz, să stea acolo pînă vor trece toate convoaiele, apoi să pornească îndărăt pe unde venise, oprindu-se la cîte o fermă, și să se întoarcă la rînduiala firească a zilelor și a lucrurilor, la Paris, acolo unde îl așteaptă munca, femeile, arta... Imposibil. Și mai imposibil decît atunci, la Caruzel, în ceasul plecării. Cu fiecare clipă, tot mai imposibil. Să dezertezi... Nu-l înspăimînta nici cuvîntul, nici lucrul în sine, dar accasta depinde de ceea ce părăsești dezertînd, iar el, cu cît se simțea mai înstrăinat de camarazii săi de arme, gata să-i condamne socialmente, cu atît totuși simțea față de dînșii mai

puternic un sentiment de solidaritate, care nu avea nimic a face cu armata, cu regele, cu jurămintele... un sentiment omenesc care îl împiedica să părăsească, nu acest corp de cavalerie, această companie de care era legat printr-un fel de obligaţie căreia îi putea întoarce spatele în orice clipă, dar pe aceşti oameni cărora nu le datora nimic, pe care ar fi putut oricînd să-i privească cu duşmănie, oamenii aceştia asupra cărora, totuşi, apăsa la fiecare pas tot mai mult, fiziceşte şi moralmente, nenorocirea...

Vorbeam de Houdetot. Ce l-o fi apucat pe Houdetot de a se uita aşa de straniu la Théodore ? Pesemne din pricina acelui văr al său care făcea versuri. În căpăţîna lui pictura şi poezia tot un drac e. Aşadar, la Hesdin el arătase o încredere deosebită muschetarului Théodore Géricault, vîrîndu-i în mînă o gazetă – *Monitorul* – pe care o aduscse într-ascuns de la Abbeville. Citi cu interes lista miniştrilor lui Napoleon. Dar şi un decret care dădea titlul de conte lui Lazare Carnot, ca răsplată pentru apărarea Anversului în 1814.

Théodore găsi că ştirea e curioasă, nimic mai mult. Însemnătatea faptului îi scăpa. Tot ce-ar fi voit să spună privea personalitatea lui Carnot şi felul cum era privit de ceilalţi noul ministru de interne... de ce tocmai de interne ? De neînţeles. Dar nu putea să-i explice lui Houdetot ceea ce auzise la Poix, ce spunea domnul Joubert despre Carnot...

– Nu vezi nimic ? zise Houdetot. E totuşi limpede, dragul meu : cele două decrete au aceeaşi dată. Chiar în ziua în care îl ia în guvernul său pe acest regicid, Napoleon a ţinut să facă din el un nobil al imperiului...

– Ei şi ? Nu pricep...

– Eşti un copil. De ce se temea mai mult toată lumea la întoarcerea lui Bonaparte ? De o mare răbufnire a oamenilor de jos, care se şi arătau gata să-l sprijine. El însă, dragul meu, n-a vrut sprijinul ăstora... Napoleon refuză să fie împăratul prostimii...

Ciudate vorbe în gura unui muschetar al regelui ! Fusese paj al împăratului şi fără îndoială că vedea în noua întorsătură a lucrurilor parcă o nădejde a nobilimii în general, iar pentru dînsul posibilitatea de-a trece de partea lui Napoleon... La urma urmelor, dacă împăratul...

Géricault, însă, nu se sinchisea atîta de socotelile copilăreşti ale unui Houdetot, cît îl frămîntau cuvintele care îi dăduseră adineauri un fior : *Napoleon refuză să fie împăratul prostimii...* Se gîndea ce înseamnă una ca asta pentru sărmanii oameni din noaptea aceea de la Poix, pentru tînărul al cărui tată a fost împuşcat, pentru ţesătorul

acela, pentru zilierul acela, pentru ceilalți... pentru speranța ce-o purtau în ei, nedesluşită încă, dar ca un soare măreț, în care nu se cere decît să crezi. Géricault își amintește de propriul său sentiment pe cînd se afla în groapa din Pădurea Copăceilor : ce teamă i-a fost că oamenii aceia vor refuza să-şi pună încrederea în împărat, lăsînd astfel să le scape ceea ce el socotea norocul lor, şi nu fiindcă el, Théodore, ar fi fost cîtuşi de puțin pentru Napoleon, ci fiindcă aceasta i se părea logic, firesc... Să-i ia la goană pe aristocrați, aşa gîndeau toți oamenii aceştia cu tradiții şi credinți diferite, şi se bucurau văzînd cum fug conții şi marchijii. Şi iată că împăratul, împăratul lor, se întorcea, şi cel dintîi gest al noii sale domnii e să scrie pe fruntea omului în care poporul credea : *Vei fi conte*... Ah, între Houdetot şi Théodore era oarecare distanță şi nu prea trăgeau nădejde să se înțeleagă.

Intrau tocmai în Saint-Pol cînd acelaşi Houdetot se întoarse de-a lungul coloanei şi-i spuse lui Géricault în treacăt : „Ştii cine locuieşte aici pe cît am auzit ? Sora Monstrului !"

S-ar fi putut crede că e vorba de vreuna dintre prințesele Bonaparte, dar nu, Monstrul era Robespierre. Nu-i prea păsa lui Théodore dacă Charlotte locuia sau nu la Saint-Pol. Dar Saint-Pol era una din regiunile în care amintirea teroarei se păstra încă vie. Lui Houdetot i-ar fi plăcut s-o vadă pe sora Monstrului... Vorbea de dînsa ca de-o fiară într-o grădină zoologică. Sau ca despre o curiozitate a locului. Pesemne însă că ea trăieşte în vreun ascunziş, sub nume de împrumut... Ori poate că sînt numai vorbe de clacă... Căci, vă închipuiți, femeia asta, în mijlocul familiilor greu lovite de crimele lui Maximilian !

Nu, lui Théodore nu-i arde de aşa ceva. La Saint-Pol ceea ce-i trebuia era un grajd bun şi un maldăr de fin pe care să se culce lîngă Trick. Chiar de n-ar dormi decît un ceas. Căci grosul trupelor, care tot mai erau aşteptate, vor fi încartiruite aici în noaptea asta, dar dînşii, cavaleriştii de elită, cum zicea Houdetot, după ce s-or mai dregе niţel, vor fi porniți mai departe pe la vreo două, două şi jumătate : au să doarmă la Béthune. Ei, nu-i cine ştie ce ! Nu-s decît opt leghe !

Aşa e, dar cu cele făcute azi cîte sînt ? Douăzeci, douăzeci şi una. Oricum, se obişnuiau cu etapele acestea lungi. Cîte unsprezece, douăsprezece ceasuri de drum... Se aflau cu dînşii la halta asta şi jandarmii regelui. Contele Etienne de Durfort venise să-l salute pe domnul Lauriston. Moncorps dăduse iar de prietenul său Alfred. Mititelul de Vigny părea destul de prăpădit, dar nu voia s-o arate.

Şi era întristat că nu vor mai ajunge la timp ca să apuce vecernia din joia mare la Béthune.

Nici nu-şi închipuia că ghicise aşa de bine. Căci abia ieşiseră din Saint-Pol, şi Alfred rămase în urmă. Calul pierduse o potcoavă. Aşa că, în timp ce toţi ceilalţi o ţineau în trap spre Béthune, el venea de unul singur în coadă, la pas. Cînta ca să-şi dea curaj. Cum s-o fi chemînd satul acela în care-şi pierduse atîta vreme pînă i s-a potcovit calul ? După toate, nici drumul nu era vesel. Ploua. Alfred cînta mereu. O arie din *Gioconda*... Degeaba îşi punea calul la trap, ştia bine că va trebui să înnopteze în drum... Nu se mai gîndea la liturghia de seară. Se apucă să cugete tocmai în clipa asta la un frumos subiect moral : abnegaţia e la îndemîna oricui.

Îşi întorcea capul din cînd în cînd, închipuindu-şi că vede ivindu-se în zare, la spatele său, flamurile tricolore ale lăncierilor lui Bonaparte, ceea ce era cu totul absurd, căci se găseau pe şosea, în afară de compania ducelui de Raguza, care se afla înainte cu muschetarii şi jandarmii, toată garda personală şi grenadirii lui La Rochejaquelein eşalonaţi între Abbeville şi Saint-Pol. Iar cavaleria lui Exelmans se îndrepta spre Béthune pe alt drum. Dar Alfred de Vigny nu era lipsit de imaginaţie.

*

Regele dăduse într-adevăr ordin să fie desfiinţat telegraful, la Lille ca şi în alte locuri. Ducele de Orléans, însă, ţinea să capete veşti şi semnalele continuau să fie recepţionate în vîrful turnului Sfînta Ecaterina, unde în 1793 republica pusese să se instaleze întîiul telegraf aerian. Depeşile se păstrau în mare taină. Ele ajungeau în mîinile comandantului pieţei, care era domnul mareşal-duce de Trevisa, iar Mortier le ducea lui Ludovic-Filip. Pe acelea, cel puţin, pe care găsea de cuviinţă să i le arate.

Erau unii care, în noul guvern al lui Bonaparte, îl vedeau mai ales pe Carnot. Erau alţii care nu aveau ochi decît pentru Fouché. Prezenţa unora ca Bassano, Caulaincourt, Mollien, Cambacérès, Davout [1] nu avea nimic surprinzător. Dar Carnot la Interne şi Fouché la Poliţie ! Ludovic-Filip era prins între două sentimente : dorinţa arzătoare de a-l vedea pe rege luînd-o din loc şi pofta de a se pune în legătură cu Fouché. O dată mai mult, Poliţia se găsea în mîinile oamenilor familiei d'Orléans, şi el se perpelea de nerăbdare să vor-

[1] Militari şi oameni politici, care au jucat un rol de seamă sub Napoleon I.

bească despre toate acestea cu Macdonald şi cu Beurnonville, adică cu cei doi demnitari ai masoneriei care l-ar fi putut sfătui. Trebuia oare să plece, să-l urmeze pe rege? Sau să încerce să rămînă, căzînd la învoială cu Napoleon? Ar fi greu. Cel mai bun lucru, desigur, ar fi să se retragă pe o poziţie de aşteptare, ţinîndu-se departe de spiţa mai mare a familiei şi lăsînd acesteia grija de a se compromite chemîndu-i pe aliaţi împotriva Franţei. Dar unde să se ducă? Nu-i rămînea decît Anglia, unde se şi afla ducesa. Totuşi, în ciuda legăturilor cu masoneria, în care partida d'Orléans era puternică, Ludovic-Filip se temea să-şi deschidă inima, vorbind pe şleau celor doi mareşali. Fiecare este mason din motive diferite. Mulţi ofiţeri intraseră în masonerie după 19 Brumar şi primul consul se sprijinea pe această societate cărcia îi dăduse drepturi mari. Nu lipseau însă generali care se făceau masoni mai mult ca să cunoască starea de spirit dintr-un oraş sau ca să nu scape din ochi pe exaltaţii care voiau să folosească lojile pentru vreo acţiune subversivă. Că Macdonald şi Beurnonville aveau gradul de venerabili nu putea fi o garanţie. El însă trebuia să rămînă candidat la tron, fără s-o arate, fără să se arate zorit... Dimineaţa avusese o mare decepţie cînd, împreună cu Mortier, se pomenise chemat la rege. Dar faptul să Ludovic al XVIII-lea hotărîse pe la opt şi jumătate dimineaţa să rămînă la Lille nu era, fără îndoială, un lucru mai definitiv decît hotărîrea de a pleca, pe care o luase la miezul nopţii, ca să şi-o schimbe iar după o jumătate de oră. Atmosfera străzilor şi a pieţelor, primejdia unei răscoale a trupelor, cînd se crezuse că ducele de Berry e gata să intre în oraş, nu puteau să nu răstoarne planurile regelui. Şi, într-adevăr, către amiază, cei trei mareşali şi ducele d'Orléans, chemaţi la Palatul Brigode, auzeau din gura monarhului să plecarea escortei regale era hotărîtă pentru ora trei după-masă. Ludovic al XVIII-lea nu spunea încotro. A fost nevoie ca Ludovic-Filip să-l întrebe, pentru ca regele să mărturisească, în sfîrşit, că se resemna să iasă din Franţa. De ce nu prin Dunkerque, aşa cum plănuise pînă atunci? Se temea să nu-i taie drumul cavaleria lui Exelmans sau alte trupe răzvrătite şi aducea iar, ca în noaptea trecută, argumentul prezenţei la Cassel a generalului Vendamme. „Şi-apoi, adăugă el, voi putea să ajung oricînd la Dunkerque pe dinafara graniţei ca şi pe dinlăuntru, dacă voi găsi de cuviinţă..." Le mai spuse că etapa următoare era Ostende.

În clipa aceea se produse ruptura. Cînd închidem o cutie, sîntem întotdeauna surprinşi de pocnitura care arată că ea s-a închis bine. O asemenea pocnitură a fost micul discurs rostit de Macdonald,

răspunzînd lui Ludovic al XVIII-lea, pentru a-i spune că el i-a fost credincios pînă la capăt, așa cum îi fusese în 1814 lui Napoleon, dar că acum îi cerea voie să nu treacă și el granița, pe care, cu siguranță, maiestatea-sa o va trece iar, întorcîndu-se, de azi în trei luni. Jacques-Etienne are să aștepte la moșia sa de la Courcelles reîntoarcerea suveranului.

Nu se poate spune că asta plăcu lui Ludovic al XVIII-lea. Se vedea bine pe chipul său că maiestatea-sa încerca o vie nemulțumire. Dar în situația în care se afla putea oare să-i dea glas? Oricum, era mai nimerit să se creadă că lasă aici, în Franța, un complice...

Ludovic-Filip se uita la regescul său văr: de răspunsul pe care-l va da regele ducelui de Tarente depindea ceea ce are să spună la rîndu-i, căci nu trebuie să riște. Ruptura însă era făcută.

– Domnule mareșal – vorbi Ludovic al XVIII-lea cu surîsul blajin pe care-l avusese cînd a semnat Constituția – am dat întotdeauna o înaltă prețuire sincerității cuvintelor domniei-voastre și în ochii mei credința este trăsătura dominantă a caracterului domniei-voastre... Ce altă dovadă mai bună a acestei prețuiri v-am putea da decît autorizîndu-vă să rămîneți pe teritoriul regatului?

Și se întoarse cu un aer întrebător înspre Mortier. Mareșalul duce de Trevisa cu bărbia sa groasă și gurița mică sub nasul lung, un adevărat ostaș, bine legat, care nu avea nimic din ceea ce se cheamă un domnișor fercheș, glăsui de parcă aducea răspunsul armatei. Mortier începu de unde Macdonald sfîrșise. Hotărîse să se retragă la moșiile lui. Își dădea demisia regelui, dar îi cerea ordine pentru a-și exercita comandamentul după plecarea maiestății-sale.

De data asta, Ludovic al XVIII-lea abia dacă a clipit. Avea acest monarh o vioiciune de judecată la fel de uimitoare ca și iuțeala cu care își schimba hotărîrile. Așa stau lucrurile? gîndi. Ei bine, lasă că le arată el! Esențialul era ca orice-ar face Mortier, fapta lui să nu fie privită ca un act de nesupunere. Nu era nevoie să fii mare filozof ca să-ți închipui cum ar veni asta: mai bine să încuviințeze dinainte purtarea mareșalului și să poată spune apoi că Mortier a făcut tot ce a făcut din porunca sa. Nu trebuia oare să-și pregătească reîntoarcerea? În această privință, istoricii care afirmă că Ludovic al XVIII-lea a fost un „rege mare" nu sînt fără temei.

– Dacă împrejurările – zise el – *vă obligă*... – și apăsînd pe cuvîntul acesta, maiestatea-sa îl însoți de un zîmbet – să puneți o altă cocardă la pălăria domniei-voastre, faceți-o... O veți păstra însă întot-

deauna pe a mea în inima domniei-voastre şi o veţi pune iar, sînt sigur, cînd se va ivi prilejul...

E locul să observăm că Ludovic al XVIII-lea nu părea să se intereseze decît de comportarea mareşalilor. A lui Berthier era atît de tulbure, încît pe rege îl bătu o clipă gîndul să-l întrebe : „Ne veţi părăsi şi domnia-voastră, domnule prinţ ?" Dar, în fond, aceasta era de mică importanţă. E mai cuminte să n-aibă aerul de a crede că dezertarea celor doi mareşali ar trage după ea şi dezertarea celui de al treilea... Dacă e să-l părăsească Berthier, ei bine, asta se va vedea mai tîrziu... Regele îl lăsă deci să-şi roadă unghiile, cum îi era năravul, şi se pregăti să pună capăt întrevederii. N-avusese nici măcar o privire pentru văru-său. Îmbufnarea lui faţă de Ludovic-Filip se vedea cît colo : îi purta pică fiindcă readusese în Lille o garnizoană pe care ducele ar fi trebuit s-o lase în tabăra de la Péronne şi a cărei prezenţă făcuse nesigură şederea maiestăţii-sale în oraş. De asemenea, fiindcă se apucase, prosteşte, să asigure populaţia din Lille, în numele său, că orice s-ar întîmpla, nu vor fi chemate în ajutor trupele străine. De unde o ştia ?

Ducele d'Orléans se hotărî deci, împotriva rînduielilor curţii, să pună el o întrebare regelui :

– Şi în privinţa mea ce a hotărît maiestatea-voastră ? Ce doreşte maiestatea-voastră să fac ?

Glasul smerit şi străbătut de grijă nu-l putea amăgi pe Ludovic al XVIII-lea. Era rîndul său, de data asta, să-i ardă o plesnitură. Regele îşi întoarse faţa la ducele d'Orléans şi-i spuse cu acea regească obrăznicie, pe care n-o prea avea decît pentru dînsul sau pentru frate-său, Charles :

– Puteţi face, zău aşa, tot ce poftiţi !

Nici unul dintre mareşali, tustrei absorbiţi de ei înşişi, nu putu să cîntărească vorba asta, care avea să hotărască viitorul Orléanilor. Nu ascultară prea atenţi nici răspunsul prin care Ludovic-Filip afirma că are să rămînă la Lille atîta vreme cît va avea nădejde să mai slujească acolo cauza maiestăţii-sale, iar dacă va vedea că nu mai poate face nimic, se va duce să-şi întîlnească soţia în Anglia...

Soţia şi nu regele, gîndi Mortier, dîndu-şi deodată seama că ducele îi va rămîne în spinare. „A, s-o crezi tu ! Nu-nghit aşa ceva !" Se va mai gîndi la asta. Ce-o fi avînd Berthier ? Se dădu iar pe lîngă Macdonald.

Amantul Giuseppei, ce-i drept, căuta să stea de vorbă cu Jacques-Etienne, ceea ce şi făcu îndată ce au ajuns în salonul de alături. Ţinea mult ca mareşalul să spună la Paris... (La Paris ? Cui anume la Paris ?

Jacques-Etienne îl privi mirat) să spună, în sfîrşit, că Berthier nu voia să emigreze... comandamentul său, datoria sa de căpitan-locotenent al gărzii personale îl silea să escorteze pe maiestatea-sa... pe rege, voiam să zic... dar că îşi va da demisia de îndată ce va ajunge la Ostende şi se va duce să-şi caute soţia şi copiii, care se aflau la Bamberg, spre a-i readuce în Franţa... Cuvintele acestea erau, fără îndoială, pentru Giuseppa. Trebuia s-o liniştească pe doamna Visconti. Dumnezeule, sper că sănătatea ei...

Apoi Berthier şovăi. Se uită în jur dacă nu-l aude nimeni şi adăugă pripit, roşindu-se la faţă :

– Cred că n-are să-ţi fie greu să spui toate acestea şi ginerelui dumitale, domnul Perregaux ? Ţiu mult ca domnul Perregaux să le afle... ştii, e bancherul meu...

Macdonald surîse. Ştia bine că soţul fiicei sale Adela şi domnul Laffitte, asociatul acestuia, au trecere la împărat. Berthier nu era aşa de prost cum îl arăta mutra.

Vor pleca deci pe la ceasurile trei. Adică regele cu Berthier, însoţiţi pînă la graniţă de Mortier, cu un detaşament din al 12-lea de cuirasieri, dacă s-or mai putea găsi destule cocarde albe, şi suita : miniştri, duci, prinţi, generali şi părintele Elisée...

– Bietul Beurnonville – zise Mortier lui Ludovic-Filip – n-are încotro... E pe lista de proscrişi a împăratului...

Era pentru întîia oară cînd ducele de Trevisa zicea *împăratul*. Ludovic-Filip băgă de seamă fără să arate aceasta şi-i spuse lui Mortier aşa, ca şi cum s-ar fi apucat să viseze nitel :

– ...Beurnonville... Ia stai... De ce nu-l sfătuieşti să se adreseze lui Bassano ? Dar se va gîndi el singur la asta... Au fost împreună prizonieri în Austria... mi-aduc aminte, cînd Dumouriez şi cu mine am pus să-i aresteze... şi s-au întors împreună, cînd se făcu schimb de prizonieri... austriecii i-au dat pe cumnata regelui... Directoriul... lucrurile acestea nu se pot uita cu totul niciodată... Împăratul îl va asculta pe Bassano, e ministrul său...

Mortier fu izbit auzind că şi ducele d'Orléans zice *împăratul*. Şi gîndi în sinea lui : „Lasă că-ţi coc eu una să mă pomeneşti !" Nu voia să lase nimănui sarcina de-a proclama imperiul la Lille. Nici să permită, orice s-ar întîmpla, intrarea trupelor străine. Ludovic-Filip n-avea decît să joace o carte sau alta. Mortier îl cunoştea de pe vremea armatei lui Dumouriez.

*

Simon Richard rătăcea de dimineaţă prin Lille. Avusese destul timp ca să admire arhitectura caselor, gustul celor de pe acolo pentru decorativul baroc, cu pilaştrii sculptaţi şi cariatide, cu toată plăcintăria de piatră în care figurile şi motivele ornamentale sînt amestecate : amoraşi îmbrăţişaţi pe frontoane, scoici, heruvimi înaripaţi. Îl mira mai ales caracterul spaţiilor înguste care alcătuiau aceste faţade, cu toate grinzile pornind de jos spre acoperiş. Mulţimea stilurilor care se băteau cap în cap şi fantezia decorului nu făceau totuşi decît să scoată la iveală un spirit comun, care trebuie să fi însufleţit aici pe constructori, cel puţin vreme de două veacuri. Se simţea însă oarecare batjocură în observaţiile căpitanului privind arhitectura. Prin pieţe nu izbutise să se aciueze la vreo treabă din pricina hamalilor autorizaţi cu numărul în piept. Abia după prînzul pe care nu-l luase, şi pentru că la ora aceea toţi vlăjganii cu număr în piept erau prea ocupaţi, găsi şi el de lucru, fiind pus să ajute la căratul grînelor nevîndute în Piaţa Saint-Martin, care erau depozitate lîngă bariera Saint-André în hambarul cel mare, ale cărui ziduri înalte le zărise pe deasupra fortificaţiilor de cum intrase în oraş. Aşa era obiceiul, să se strîngă acolo grînele ca să nu încapă pe mîinile acaparatorilor şi speculanţilor. Dar după ce s-a spetit muncind, ţăranul care îl tocmise îi dădu patru gologani şi o bucată de pîine neagră, adică dintr-o pîine făcută din tărîţe, şi acelea nu tocmai de soi. Pe cînd se întorcea de la hambar umblînd hai-hui pe străzi, nimeri într-o mare îmbulzeală de norod. În mijloc era un alai de trăsuri, din care prima, o berlină trasă de şase cai, ţinea în loc tot convoiul, căci i se rupsese o curea a scării, pe care-o dregeau chiar acolo. Mulţimea părea cum nu se poate mai tulburată. Se auzea numele regelui trecînd din gură-n gură, rostit cu spaimă. Era într-adevăr Ludovic al XVIII-lea care părăsea oraşul, şi lumea îi întreba pe slujitorii din suita lui încotro pleacă regele şi dacă se mai întoarce. Faptul că nu răspunseră mărea îngrijorarea ce-i cuprinsese pe toţi.

Simon nu împărtăşea această îngrijorare : ce-i păsa lui dacă maiestatea-sa se duce la Dunkerque sau la Ostende ? Îşi mîncă liniştit pîinea de tărîţe, mestecînd încet ca să dureze mai mult şi se depărtă, luînd-o înspre coada convoiului, care era escortat de cuirasieri pe caii lor greoi. Trecu de cealaltă parte a unui canal, apucă pe o stradă lungă şi dreaptă, unde nu prea era lume la ora aceea, apoi coti la stînga. Vîntul şi ploaia nu mai conteneau. Frînt de oboseală, scoase de cîteva ori din buzunar cei patru gologani şi înjură de mama focului pe negustorul de grîne, porcăindu-l în toate felurile învăţate prin Spania, Austria şi Rusia, apoi, înălţînd ochii, văzu înainte-i turnul pătrat pe

care-l zărise dimineaţa de departe. Fără să se gîndească, ocoli casele ce-l despărţeau de strîmta intrare din dos a bisericii, strînsă între aripile cu piatra rărită. Era Sfînta Ecaterina, în turnul căreia fusese instalat telegraful optic. Prea se simţea acum la capătul puterilor ca să mai reziste chemării sfîntului lăcaş. Intră acolo prin scunda uşă laterală, care e un soi de gaură boltită, în stil gotic, mică faţă de cogeamite turn, întrebîndu-se dacă i se va cere să-şi plătească scaunul.

Sfînta Ecaterina nu e o biserică grozav de frumoasă. Obîrşia ei e foarte depărtată, dar a fost reclădită în veacul al XVI-lea şi reparată cu o sută de ani mai tîrziu. Podoaba ei cea mai de seamă, lăsînd la o parte bolţile negre legate de grinzi uriaşe, e marele tablou înaintea căruia se opri Simon. Pînza era prost luminată, dar el recunoscu un Rubens. Zîmbi de el însuşi, gîndindu-se ce mai mutră de amator de artă trebuie să aibă aşa cum arăta acum. Gustul acestor lucruri îi rămăsese dintr-o tinereţe care i se părea astăzi atît de depărtată. Acolo, pe Ienisei, nu se vorbea de pictură. Cei de pe malurile Ieniseiului, totuşi, ar fi înţeles ce înseamnă acest gîde vînjos care şi-a şi pus laba voinică pe sfînta osîndită. Dar Simon n-ar fi trebuit să se lase cuprins de milă, închipuindu-şi că o recunoaşte în tablou pe Blanche, într-o frumoasă rochie de mătase, gata să moară...

După ce se sătură să tot privească *Moartea sfintei Ecaterina,* părîndu-i-se deodată mai frumos tabloul înalt şi îngust de alături – *Hristos cu mîinile legate,* prizonierul pe fond negru şi un temnicer gol pînă la brîu, care îl trage de-a-ndaratelea din întunecimi – Simon intră în naosul mare al bisericii şi se aşeză lîngă un stîlp, lăsîndu-se prins de orga care cînta un fel de lungă jelanie. Ardeau nişte mucuri în lămpi de sticlă roşie spînzurate în semiîntuneric. Pristolul îmbrăcat în violet, pe deasupra căruia îşi luau zborul doi îngeri abia-abia înaripaţi, cu chipuri lumeşti, era înconjurat de lumînări ale căror flăcări jucau inegal în faţa ochilor lui Simon. Rezemat de stîlp, molfăind ultima îmbucătură de pîine, simţea cum i se închid ochii şi cum oboseala îi pătrunde tot trupul. Îşi descheiase cojocul, căci păreau să-l înăbuşe zăpuşeala după-amiezii şi sudoarea ceasurilor de trudă.

Prin ochii pe jumătate închişi, vedea ca nişte umbre femei îngenuncheate pe scăunaşele de rugăciune, şi una din ele, mărunţică şi slabă, care pentru a-şi chinui genunchiul şi-l pusese de-a dreptul pe lespedea neagră şi rece, apoi copii din cor îmbrăcaţi în stihare, oameni bătrîni învîrtindu-şi între degete mătăniile şi boscorodind rugăciuni. Orga plîngea. Simon o asculta mirat, sau mai curînd se mira Olivier, care nu-şi reamintea bine : Ia te uită, credeam că în joia mare orga

tace... Şi toate acestea, ca şi *Moartea sfintei Ecaterina,* îl întorceau la tinereţea lui. Cine-ar fi recunoscut în acest zdrenţăros căutîndu-şi adăpost în biserică pe tînărul conte Olivier, căruia Céleste de Durfort îi arătase cum trebuie să se slujească de o spadă ? Se revedea în vremurile acelea fericite şi ceva mai tîrziu, cînd o lua razna cu băieţii satului, pornind să momească păsări, revedea valea Sommei, unde se jucau prin bălţi de-a războiul, ascunzîndu-se în stuf, apoi cum luau luntrele cărbunarilor şi se strecurau prin luminişuri. Era şi el un pui de ţăran ca toţi ceilalţi şi legase prietenie cu fiul unui cărbunar, Jean-Baptiste Caron, şi cu frate-său mai mare, pe care se ducea uneori să-l ajute la strîns turba. Iar toamna pe deasupra lor treceau raţele sălbatice. Să te miri gîndindu-te că tocmai de vremile acestea fericite se vorbeşte cu atîta groază. La drept vorbind, Olivier şi ai săi trecuseră cu bine prin zilele revoluţiei, deşi erau de neam mare şi li se luaseră moşiile. Nu părăsise Franţa cu tată-său decît atunci cînd acesta fusese ambasador în Rusia, iar cînd Ludovic al XVI-lea îl trimisese la Roma, el, tînărul Olivier, a rămas la Longpré, unde unchi-său venea să-l vadă în lipsa părinţilor. Acestui unchi nedus la biserică îi datora, fără îndoială, că-şi pierduse credinţa religioasă, pe care o moştenise de la mamă-sa. Dar din cea mai fragedă vîrstă privise talentul literar ca pe-o însuşire a oamenilor de seamă. Toţi din familia lui scriau : bunicul la memoriile sale, unchiul romane în scrisori, a căror morală era cam uşurică, iar tată-său în acelaşi timp cărţi de istorie şi piese de teatru. Refuzaseră să emigreze şi, firește, erau cît pe ce s-o plătească cu capul. Puşi pe lista suspecţilor în anul I al Republicii, au fost trimişi la închisoare, spre norocul lor destul de tîrziu, ceea ce, la urma urmei, nu aduse decît o povestire a unchiului, apărută în anul III. Pînă la Consulat, familia lui Olivier trăise din cărţile pe care le scria tată-său, din comediile amestecate cu vodevil şi din spectacolele de operă pe care le dădea. Pe atunci Olivier avea douăzeci de ani. Părăsise casa părintească de la Longpré şi pe tovarăşii săi de joacă şi intrase, cu examen strălucit, la Politehnică. Cînd s-a întors acolo, în valea Sommei, a aflat cu adîncă mîhnire că prietenul său Jean-Baptiste pierise fără urmă, după ce-l luaseră la oaste, şi că se făcuse, cum se zicea pe atunci, dezertor. Nimeni nu l-a mai văzut vreodată – ce s-o fi ales din el ? Era de neînţeles. Eloy rămăsese dintr-asta ursuz şi trist. Pentru Olivier viaţa era atît de simplă ! Nu avea vocaţie de ostaş, ca frate-său mai mic, Philippe, care plecase la război în anul VIII, sub comanda lui Macdonald. El firește că scria într-ascuns, dar mai ales, luîndu-se după moda engleză, traducea ro-

mane de Miss Edgeworth [1], apoi *Scrisori despre botanică*... Toate acestea l-au făcut să strălucească în ochii verişoarei sale Blanche, cu care se căsători în anul cînd pusese într-o formă literară cursurile de chimie ale profesorilor săi de la Politehnică. Iar tată-său, ajuns om de încredere al primului consul, adăugase la darul de nuntă şi numirea lui ca subprefect la Soissons. Ce trai uşor duceau, numai zîmbete, iar el însuşi nu era oare un tînăr fermecător, binecrescut, instruit, semănînd cu acel unchi fluşturatic, rămas la cincizeci de ani amorezul femeilor frumoase ? Viaţa lui de ce-ar fi altfel ? Şi am înaintea ochilor un dicţionar de biografii, apărut după douăzeci de ani de la ziua aceea în care Olivier, în zdrenţe, ascultă la Sfînta Ecaterina orga tînguitoare. Scrie acolo că, pe cît se pare, *nu s-a ocupat decît cu literatura* şi că a murit în 1818, la 16 august. Căci tot ce a fost viaţa lui adevărată, viaţa tragică şi vijelioasă care l-a smuls alor săi, tăvălindu-l sub nume de împrumut prin cîmpurile de luptă ale Europei, prin temniţele ruseşti şi Siberia, asemenea Hristosului zugrăvit de Philippe de Champaigne în biserica Sfînta Ecaterina, toate acestea nu sună cuviincios şi au fost uitate că-s de ruşine, ca şi uşurinţele Blanchei. N-au rămas de la el decît lucrările literare şi două date, a naşterii şi a morţii. Ba chiar despre moartea lui nu ni se spune nimic...

Şi în timp ce Olivier adoarme, legănat de orgă şi de amintiri, bătrîn la treizeci şi şase de ani, cu toată povara nenorocirii şi oboselilor supraomeneşti ale războiului, ale captivităţii şi ale întoarcerii, iată că i se înfăţişează din nou chipul nedesluşit al unei femei cu ochi de catifea, o femeie-copilă, mai vie decît sfînta Ecaterina lui Rubens – un chip desprins parcă dintr-un tablou englezesc, cu acea albeaţă a pielii care pare să-i îndreptăţească numele [2] şi cu sîngele gata să i se aprindă în obraz dintr-o vorbă, pentru a se potoli numaidecît cu altă vorbă... acea gingaşă frumuseţe căreia naşterea celor dintîi copii i-a adus o feminitate care trezea fiori în soţul îndrăgostit doar atingîndu-i mîna... Fă, doamne, ca gîdele s-o cruţe în rochia ei de mătase ! Ah, să nu vorbim de Blanche... Iată că viitorul apropiat mi-l pune în adevărata-i lumină şi pe acest om, făcîndu-mă să înţeleg omeneasca lui aventură. El a murit, zice dicţionarul, la 16 august 1818, în vîrstă de vreo patruzeci de ani... Moare cineva la anii lui, cu trupul călit în grele încercări, cu inima-i zdravănă de ostaş, ale cărei bătăi regulate le

[1] Romancieră engleză, autoarea unor povestiri pentru tineret cu subiecte moralizatoare (1767—1849).

[2] *Blanche* înseamnă *alb* în limba franceză.

meia pe nimic. Vreme de aproape doi ani n-a fost cadavru necunoscut care să nu fie luat drept al dispărutului. Poliția chema familia lui ori de cîte ori dădea de un înecat fără acte.

De ce-o fi ținut morțiș ca el să se fi zvîrlit în apă ? Acum totul se petrecea ca și cum destinul prevăzut se împlinise cu întîrziere. Olivier zăcea în luntrea lui Eloy, și Jean-Baptiste căta încremenit la cel înecat... înecat de-adevăratelea.

Un om doborît de oboseală, care doarme într-o biserică în joia mare, poate să semene cu un înecat, mai ales în lumina înșelătoare a geamurilor roșii, a umbrelor verzui. Poate să semene cu un Hristos dus în cătușe. Nu prea se sinchisește de slujba *in Cena Domini* [1] care se pregătește la biserica Sfînta Ecaterina, unde domnul Destombes, parohul întors din exil abia cînd Napoleon s-a făcut împărat, se fîțîie de colo-colo prin sacristia a cărei ușă e întredeschisă înspre altarul mic din dreapta, în timp ce colo, sus, în turnul bisericii, un trimis al mareșalului Marmont, duce de Trevisa, explică slujbașului de la telegraf ce să scrie în depeșa pe care mareșalul i-o va arăta domnului duce d'Orléans pentru a-l convinge să părăsească orașul în cea mai mare grabă... Toate acestea, slujba domnului, ca și cea a oamenilor, sînt departe de cel cufundat în somn pe scaunul său de piaie, cu capul dat pe spate, fața încruntată și ochiul întors la adîncurile dinlăuntru. În noaptea ce se face deodată în el se desfășoară tocmai visul acela pe care, treaz, nu-l poate trăi. A trecut prin poarta ferecată, e acum în grădina Armidei [2]... Armida, Ecaterina, cum vreți să-i ziceți ? Visul acesta nu e potrivit pentru o biserică, pare s-o pîngărească ; dar ce-i poate face Olivier ? Eu ce să-i fac ? Ea e culcată jos, pe o rînă, cu un picior întins și celălalt îndoit, toată goală, și își dă pe spate frumoasele ei plete negre cu o zvîcnitură a umerilor. A lepădat frumoasa rochie de mătase și se sprijină în gingașele ei brațe de fetișcană îmbobocită, privind la bărbatul care se apropie, și sînii săi mici și-au înălțat sfîrcurile spre dînsul. Dinții minunați, în gura palidă, par făcuți anume ca să surîdă și să cheme. Poți citi în ochii ei ce așteaptă – Blanche, sau Ecaterina, sau cum ziceați că o cheamă ? – în ochii ei, sub arcuitura sprîncenelor lungi, care se ridică spre bărbatul de lîngă dînsa cu așteptarea plină de încredere a dorinței... Unde se întîmplă acestea ? La Soissons sau la Paris, într-o cameră de mătase și de

[1] Cina domnului.

[2] În *Ierusalimul eliberat* de Torquato Tasso e vorba de grădinile „fermecate" ale Armidei.

catifea, cu covorul gros de lînă... Cine te-a învățat, fată mică, să te lași astfel în voia unui bărbat ? Să fiu oare chiar eu acela ? Dulce carne de copilă, străbătută de fiori, pe care tinerețea o face feciorelnică și aţîţătoare deopotrivă ! S-ar putea oare să fii tot așa într-o zi a altuia, cu obrăjorul aprins sub revărsarea părului desfăcut, pe care-l desparte o cărare abia văzută, căzînd ca o perdea peste sînii tăi fragezi ? Cum te ridici spre mine, sprijinindu-te în brațele tale de-o drăgălașă rotunjime, ți-ai mușcat buzele ca să le faci să sîngereze, și acum le depărtezi una de alta, și cu gura abia întredeschisă mă chemi... Dumnezeule, de ce nu pot întinde mîna să te pipăi ? Mi-aduc aminte de acea dulceață a trupului tare sub degetele mele și cum îți aruncai deodată brațele în jurul gîtului meu, ce frică îți era că nu ești destul de aproape de mine și cum lipeai de mine picioarele tale... picioarele tale... și, deodată, cum te smulgeai fugind de mine, trăgîndu-te îndărăt... De unde îți venea acest învăț al dragostei care te făcea să ghicești dorința, a mea și a ta ?... Chiar și femeile care își fac meseria din asta nu știu ca tine, din întîia clipă, această artă deosebită...

Se făcuse între timp aproape ora cinci după-amiază și în Sfînta Ecaterina se urmau pregătirile pentru liturghia de seară. Diaconul întinsese pe altar cele trei pînze de in și antimisul pe care trebuie să stea artoforul cu prescura ce va fi sfințită, acoperindu-le cu vălul de joia mare, făcut din mătase albă, avînd la mijloc o panglică pentru a lega artoforul înainte de procesiune. Tabernacolul – nu i se vedea ușa de aur pe care Moise își frînge mîinile în fața tufișului în flăcări [1] – era deschis și rămînea gol, așa cum se cuvine la această liturghie solemnă, care înfățișează cina cea de taină. Se aflau astăzi în jurul preotului nu numai copiii pe care îi vedeai la slujba de toate zilele, ci și mai mulți preoți și clerici, oameni în toată firea. În sacristie, diaconi și subdiaconi își puseseră stiharele de cînepă albă, care le veneau pînă la călcîie, și își înnodaseră cingătoarea pe deasupra. Cei dintîi îmbrăcaseră peste stihar patrafirul alb cu mîneci scurte și largi, căzînd pînă mai jos de genunchi. Subdiaconii nu aveau drept decît la tunică. Era zor mare în sacristie și se auzeau șușoteli, căci domnul paroh Destombes, în patrafiru-i violet, care înseamnă trupul supus chinurilor postului, se arăta foarte nerăbdător : „Ei, întrebă el pe unul dintre subdiaconi, îi găsirăți ?“ Nu aveau încă doisprezece săraci, cîți trebuiau, căci aceia comandați la azil se împrăștiaseră prin oraș, pe-

[1] Scenă din Vechiul Testament : după legenda biblică, dumnezeu i s-a arătat lui Moise într-un tufiș în flăcări.

semne curioşi să-l vadă pe rege. Domnul paroh mormăi că este alt rege pe care creştinii ar trebui, cu alt nesaţ, să rîvnească să-l vadă... E cel bătut în cuie sub bolta naosului, spînzurînd în vid, peste capul credincioşilor... Dar asta nu ne priveşte.

Procesiunea se şi pornise, cu preotul şi slujitorii care duceau psaltirea făcînd ocolul bisericii, ca să se ivească din fund în naosul cel mare păşind spre altar. Aveau toţi mînecările pe braţul stîng. Destombes vedea de departe cum sînt împinşi către cele douăsprezece scaune, cîte şase pe un rînd faţă în faţă, drept la mijlocul stranei, săracii pe care i-au putut găsi. Un scaun însă rămînea gol. Cînd cortegiul ajunse la altar şi corul cînta antifoniul, preotul zări, în timp ce rostea întîiele rugăciuni, la piciorul altarului, un om îmbrăcat în zdrenţe ciudate şi care dormea cu gura deschisă pe scaunul său, în stînga, lîngă ultimul stîlp din faţa stranei. Domnul Destombes şopti ceva la urechea unuia dintre slujitori şi acesta dădu din cap că a înţeles. Apoi se întoarse într-acolo.

După ce-şi puse patrafirul în fir de aur, preotul urcă cele două trepte, făcu o plecăciune înaintea altarului şi îl sărută, apoi luă cădelniţa şi îl parfumă cu tămîie.

Simon Richard nu auzise întîia cîntare, dar se trezi cînd se înălţa din strană *Kyrie eleison* [1]. Un preot îmbrăcat în stihar îl zgîlţîi de umăr şi el bîigui o scuză, închipuindu-şi că săvîrşise o necuviinţă dormind astfel şi tocmai acolo. Nu era vorba de asta. I se spunea să se ducă la locul său. Care loc? Clopotele începură să bată cu toată puterea, orga cînta *Slavă ţie, doamne,* Simon nu înţelegea despre ce e vorba, dar îl urmă pe subdiacon, care îl aşeză pe al doisprezecelea scaun, în mijlocul săracilor. Îşi privi vecinii, moşnegi îmbrăcaţi în ţoalele azilului, ca nişte fiare hăituite, unul cu mucii la nas, altul cu obrazul strîmbat de paralizie... Ce-or fi vrînd de la el? Pentru ce l-au aşezat alături de oamenii aceştia?

Deodată, clopotele şi orgile tăcură, lăsînd loc unei tăceri pe care n-o vor mai rupe pînă după înviere – tăcerea patimilor. Şi glasul preotului se înălţă:

Deus, a quo et Judas reatus sui poenam, et confessionis suae latro praemium sumpsit... [2]

Doamne, cît de departe rămăsese latineasca lui Olivier! Totuşi începutul rugăciunii îl făcu să se gîndească la acel Iuda al vieţii lui.

[1] Doamne, miluieşte.

[2] Dumnezeule, care ai pedepsit fărădelegea lui Iuda şi ai răsplătit credinţa tîlharului... (primele cuvinte ale unei rugăciuni liturgice din slujba vinerii mari).

Primise oare de la dumnezeu pedeapsa nelegiuirii sale Tony de Reiset, care îi distrusese fericirea ? Tîlharul acesta cumsecade, vrednic de răsplată pentru credința lui, își ducea oare și dînsul crucea patimilor pe drumul vieții ? Olivier nu pricepea ce rost avea să ia parte la comedia sacră ce se desfășura, nu înțelegea epistola sfîntului Pavel către corintieni. Se simte deodată năpădit de ură. O ură uitată, veche și mereu vie... Și ce zicea cîntarea gregoriană ?

Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem... [1]

O ură față de care nu mai avea importanță tot ceea ce se întîmpla cu el după ce fusese luat, din greșeală desigur, drept un cerșetor. Ce zicea preotul ? Ce evanghelie o fi fost asta în care Olivier aude încă o dată numele lui Iuda Iscariotul, fiul lui Simon...

Dicit ei Petrus... : „Non lavabis mihi pedes in aeternum"... Respondit ei Jesus : „Si non lavero te, non habebis partum meum". Dicit ei Simon Petrus... [2]

Și Simon Richard nu înțelege bine povestea lui Simon Petru.

Cînd preotul și diaconii săi au coborît cu toată pompa de la altar în strană, pășind spre săracii printre care Simon era al doisprezecelea, el înțelese dintr-o dată ce se întîmplă și simți nevoia să protesteze întocmai ca Simon Petru : „Niciodată nu voi lăsa să-mi spălați picioarele..." Dar ce putea face ? Pe o masă, lîngă scaunele săracilor, diaconii pregătiseră ligheane și ulcioare cu apă. Preotul și diaconii își scoaseră mînecările, apoi preotul își lepădă patrafirul și, îngenunchind toți în fața săracilor, începură să-i descalțe. Simon Richard simți atunci rușinea cea mai grea din viața lui. Nu era în stare să se ridice și să fugă. N-avea poftă nici de scandal, nici să aducă ocară bisericii. Măsura doar adîncimea fără fund a minciunii, prăpastia în care căzuse...

Cînturile gregoriene se înălțau acum, după ce orgile au tăcut, din glasuri tinere, cu acea stranie feminitate pe care o au băieții în anii fragezi.

Postquam surrexit Dominus a cena, misit aquam in pelvin... [3]

Diaconul care spăla picioarele lui Simon nu se putu opri să mor-

---

[1] Hristos s-a făcut pentru noi ascultător pînă la moarte... (din epistola către Filipeni a apostolului Pavel).

[2] Petru i-a spus : „Nu-mi vei spăla picioarele niciodată"... Iisus îi răspunse : „Dacă nu te voi spăla, nu vei avea parte de mine". Simon Petru îi spuse... (după evanghelia slujbei din vinerea mare).

[3] După ce Domnul se ridică de la masă, turnă apă într-un lighean... (evanghelia după Ioan).

măic că era o tradiție a azilului de a nu trimite decît săraci cu picioarele spălate dinainte. Și Simon își privi picioarele goale și murdare, apoi zise foarte repede și aproape în șoaptă : „Vă cer iertare, părinte..."

Ubi caritas et amour, Deus ibi est... [1]

Cîntul se umfla, susținut de tot corul și de credincioșii care umpleau biserica, în timp ce preoții îngenuncheați își isprăveau treaba. Și slujitorul domnului se ridică, își spălă mîinile și le șterse fără să spună o vorbă. Își luară apoi din nou mînecările, petrecîndu-le în jurul brațului stîng. Preotul îmbrăcase iar patrafirul violet și cortegiul refăcut se îndreptă spre altar.

Săracii își puneau acum singuri amărîtele lor ghete. Simon simți tot sîngele năvălindu-i la tîmple și în obraji, pe cînd alături un glas boscorodea *Tatăl nostru.* Se auziră apoi, sonore, răspunsurile :

Domine, exaudi orationem meum...

Et clamor meus ad te veniat... [2]

Simon n-a mai putut să îndure comedia asta și fu văzut ridicîndu-se deodată și pornind spre fundul bisericii. Un freamăt se stîrni în biserică, credincioșii rămaseră ca trăsniți, diaconii întoarseră capul, țîrcovnicul alergă spre săracul răzvrătit pentru a-l sili să-și reia locul în care ar fi trebuit să asculte cuminte psalmii, după cuminecătură, privind la defilarea credincioșilor prin fața altarului, pînă ce artoforul va fi pus iar pe artimis și purificat de preot... și toate cîte urmează pînă ce diaconii nu-și vor fi scos mînecările și preotul nu-și va fi schimbat patrafirul violet cu o sfită albă. Și nici atunci rolul săracilor nu e sfîrșit. Căci ei trebuie să-și ia locul în procesiunea care va merge cîntînd imnul *Pange, lingua* [3] și cădelnițînd ca să se așeze cina sfințită în artoforul acoperit cu vălul joii mari, într-o capelă anume aleasă, unde toate altarele sînt despuiate de odoarele lor, afară de pristolul care rămîne singur și gol în tăcerea patimilor, pe cînd toată lumea intră în sacristie, de unde săracii sînt, în sfîrșit, retrimiși la azil, cu vorbe bune și picioarele curate.

[1] Dumnezeu este pretutindeni unde domnește mila și dragostea... (din epistola I-a a apostolului Ioan).

[2] Doamne, ascultă ruga mea...
Strigarea mea s-ajungă la tine... (verset liturgic inspirat din psalmii lui David).

[3] Proslăvește (pre Domnul), tu, limba mea (titlul unui imn euharistic, compus de Toma d'Aquino).

Simon, dînd la o parte pe tîrcovnic, se pomeni iar în stradă. Nu mai simţea în el nimic, afară de foamea cumplită pe care n-au putut să i-o amăgească valurile legănate de tămîie.

Se făcuse ora şase seara, dar clopotele n-o mai spuneau.

Omul înjosit îşi aminti în clipa asta de Soissons, unde fusese subprefect şi unde găsise scrijelite pe un perete de temniţă nişte versuri pe care îşi dăduse osteneala, atunci, cînd era un fericit, să le citească cu ochii săi de douăzeci şi patru de ani :

Vai ! Durerea m-a-ncolţit,
Mai bine mort decît să-ndur
Asemenea ocări...

Ce i-or fi făcut întemniţatului ? Ce chinuri cărora le zicea *ocări ?* Deocamdată, Olivier îşi repetă versurile de pe zidul temniţei şi se întrebă, după ce a suferit cît a suferit, dacă n-ar fi fost mai bine să moară. Va trebui să-şi mai pună întrebarea asta încă vreo trei ani lungi şi cinci luni, sau aproape cinci...

*

Lungana aceea duioasă care il primise bine pe bietul prizonier întors din Rusia (ştii – îi spusese – mai e unul ca dumneata, întors de acolo, care s-a pus în fruntea unei cete de voluntari şi a pornit înspre Paris... Mă-ntreb, ce s-or fi făcînd acum băieţii ?) – lungana se năpustise, aşa cum vă spun, asupra lui Olivier de cum intră în han... Îl aştepta ca să-i spună... că unui negustor de oale i se betegise unul din cei doi cai ai săi... şi-atunci, ca să-şi poată duce marfa la douăsprezece leghe şi jumătate de aici, dacă i-ai împrumuta calul... hai, ce zici ? „Vreau, de ce nu ?“ Negustorul merge spre sud-vest şi lui Olivier are să-i prindă bine două prînzuri, pe puţin. „Dar plecarea e chiar acum, bietul de tine, nu mai închizi ochii la noapte...“ Noroc de el că dormise la biserică.

*

Ludovic-Filip nu trecuse mai departe de povîrnişul fortificaţiilor, ca şi Mortier, care-i lăsase lui Macdonald grija de a însoţi pe maiestatea-sa pînă la frontieră, cu escorta sa de cuirasieri şi cu trăsurile care-i duceau pe miniştri, pe celelalte mărimi ale suitei sale şi pe

părintele Elisée. Abia mai tîrziu, seara, către ceasurile zece, după ce mareşalul Marmont se întorsese, ducele d'Orléans se duse la postul de gardă al comandamentului şi discută asupra situaţiei cu mareşalii şi generalii care se găseau în Lille. La drept vorbind, Mortier îi adunase mai înainte şi ştia ce gîndesc. Mortier le şi propusese să aleagă între credinţa faţă de rege şi credinţa faţă de patrie. Nu mai încăpea îndoială că, o dată regele plecat, nimic nu va mai opri garnizoana să se alăture împăratului. Asta, presupunînd că prezenţa sa ar fi fost o piedică....

Atunci, la această consfătuire, ducele de Trevisa puse sub ochii lui Ludovic-Filip documentul pregătit cu grijă în turnul bisericii Sfînta Ecaterina, după instrucţiunile sale. Era o depeşă prin care mareşalul Davout, ministrul de război, ordona arestarea regelui şi a Burbonilor ce s-ar găsi la Lille. Deşi îi spuse ducelui că n-are a se teme de nimic şi că-l ruga să rămînă în oraş, ca şi cum nici n-ar fi ştiut de această depeşă, Mortier avu grijă să-i dea amănunte care să facă lucrurile şi mai vrednice de crezare. De pildă, că depeşa fusese transmisă de la cincisprezece leghe. Nu trebuia să fii mare filozof ca să înţelegi că asta însemna din Arras. Şi ca să întărească şi mai mult această ştire, mareşalul adăugă îndată că, de altminteri, avusese confirmarea ei, deoarece, puţin timp după plecarea maiestăţii-sale, primise vizita unui adjutant al lui Davout, pe care-l arestase cînd acesta i-a arătat ordinele sale de a-l aresta pe rege şi, mai precis de astă dată, pe ducele d'Orléans în persoană. Mortier, ce-i drept, arătase depeşa, dar nu propuse să-l scoată pe adjutant din închisoare pentru a-l interoga şi în faţa lui Ludovic-Filip... Acesta, la urma urmei, atît aştepta : să fie convins că trebuie să fugă. Nevastă-sa era în Anglia... Nu mai zăbovi decît pentru a scrie cîteva scrisori oficiale mareşalului Mortier şi comandanţilor de garnizoană din regiunea Lille, ca să-i dezlege de jurămintele lor şi să-i sfătuiască într-o formă diplomatică să intre în slujba Uzurpatorului, aducînd-o însă în aşa fel din condei, încît răspunderea să fie a lor şi scrisorile acestea să nu poată fi întoarse împotriva semnatarului, oricare-ar fi împrejurările. Mai avea încă să hotărască în privinţa oamenilor din escorta sa, unii rămînînd pe loc, alţii urmîndu-l... aşa cum fac întotdeauna cei din gaşca ducelui d'Orléans. În orice caz, n-ar putea să plece cu Duduia, soră-sa, decît la noapte, foarte tîrziu. Mareşalul duce de Trevisa lăsa ochii în jos şi îşi ţuguia buzele, făcînd o guriţă mai mică ca niciodată, în timp ce Ludovic-Filip îl copleşea cu mulţumirile, vorbind de loialitatea pe care nu întîia oară mareşalul i-o dovedise...

– Alteța-sa e prea bună cu mine – zicea Mortier ridicîndu-și pleoapele și arătînd niște ochi cinstiți – dar greșește luînd drept virtute ceea ce nu e decît o pornire firească a caracterului meu...

Era dintre oamenii care pot spune fraze de acestea fără să simtă nevoia de a zîmbi. În tinerețe, familia voia să facă din el un negustor. Respectuosul fiu ar fi călcat negreșit pe urmele lui tată-său, ducînd mai departe negoțul de pînzeturi pe care acesta îl înjghebase, dacă meseria armelor n-ar fi devenit ispititoare în zilele revoluției. Știa să mintă vorbind de o depeșă primită ca despre calitatea unei pînze. Dar nu știa în acea seară, la Lille, că omul pe care își dădea atîta osteneală să-l îndepărteze are să-l vadă murind, cu douăzeci de ani mai tîrziu, dintr-o lovitură destinată chiar acestui om. Atunci, la un 14 iulie, de dimineață, pe cînd regele Ludovic-Filip se pregătea să meargă la parada ce trebuia să aibă loc în bulevardul Temple, Mortier, ministrul său de război, auzind zvonindu-se că un atentat amenință pe maiestatea-sa, spusese, cu același glas, același aer de modestie și devotament, aceiași ochi cinstiți, întocmai ca în seara de la Lille : „Sînt spătos, îl voi acoperi pe rege cu trupul meu..." Ei bine, în fața Grădinii Turcești, cînd de la o fereastră mașina infernală a lui Fieschi [1] a omorît cincizeci de oameni și nu mai știu cîți cai, se nimeri că schija care ar fi putut să-l atingă pe Ludovic-Filip străpunse inima lui Mortier, duce de Trevisa. Era om spătos, îl acoperise pe rege cu corpul său, și în ochii mari, deschiși, rămăsese aceeași privire de o cinste nemărginită. Au aruncat peste el o pînză de atlaz verde, ca acelea fabricate la Cateau-Cambrésis de tată-său...

La drept vorbind, în acea zi de joia mare Davout scria de la Paris generalului Exelmans că, dacă regele s-ar mai găsi la Lille cînd călăreții săi vor ajunge acolo, să fie lăsat să plece în Belgia cu prinții și cu cei care ar ține să-l urmeze. Și tot în scrisoarea asta mai zicea : *Știu neîndoios că mareșalul Mortier e gata să treacă de partea noastră și că nu așteaptă decît apariția trupelor imperiale pentru a se declara....*

Nimic nu era mai adevărat. Mortier îi aștepta nerăbdător pe soldații lui Napoleon. Și în timp ce Ludovic-Filip scria scrisorile prin care le dădea mînă liberă celor ce se aflau sub comanda lui, în cabinetul său de la Garda Pieței ducele de Trevisa, cu gura strînsă și ochii săi cinstiți, așternea pe hîrtie, oprindu-se mereu cu pana în aer, raportul către maiestatea-sa împăratul, arătînd că, prin curajul său și prin

[1] Conspirator corsican care a săvîrșit un atentat la viața lui Ludovic-Filip (1835)

măsurile chibzuite pe care le luase, i-a putut păstra frumosul oraș Lille, căci prinții plănuiseră să bage acolo escorta regelui, dar patriotismul mareșalului și al ostașilor din garnizoană, hotărîți să nu lase să intre în Lille nici o trupă ce n-ar fi supusă împăratului.... Mareșalul se întrerupse : își amintise de cele auzite în ajun la prînzul de la domnul de Brigode, din gura acelor reacționari înrăiți, gata să-i cheme pe englezi și pe prusaci la Lille. Simți un fior. E mai bine totuși să nu pomenească de asta.

Macdonald, care veni să-și ia rămas bun de la ducele d'Orléans, căci voia să se ducă la culcare – nu dormise noaptea trecută decît vreo cinci ceasuri, ceea ce era prea puțin pentru dînsul – se gîndi să-l întrebe dacă maiestatea-sa trimisese vorbă contelui d'Artois că părăsește orașul Lille. În ce-l privește, Ludovic-Filip n-avusese asta în cap, iar regele, bineînțeles, ca în tot timpul acestei lungi tărășenii de la Paris încoace, uitase să-i vestească pe prinți. Așa se purta întotdeauna cu dînșii. Ducele îl rugă pe mareșal să scrie el însuși alteței-sale, hotărînd să trimită scrisoarea în două exemplare, către Arras și Béthune, căci escorta putea să apuce pe un drum sau pe celălalt. După care, mareșalul s-a dus să se culce în Palatul Brigode, acum pustiu și mohorît. Mortier îl rugase să rămînă a doua zi la Lille cu dînsul, poftindu-l să prînzească și să cineze împreună. Și Macdonald se bucura de acest popas al vieții, acest *intermezzo*, gîndea el, fredonînd o arie din Mozart. Se va sfătui mîine cu Mortier pe îndelete. Cum s-o scoată la capăt mai bine ? Jacques-Etienne se felicita că se nimerise cu un prieten atît de bun în împrejurări atît de gingașe. Pînă una-alta, nu-și făcea iluzii.

Între timp, ostașii din garnizoană își și puseseră cocarda tricoloră, iar pe străzi se dansa în ciuda vîntului care clătina făcliile și uneori le stingea. Toate circiumile au rămas deschise fără să le pese de regulament, iar pivnița „La Patru Ciocane" din Piața Teatrului era plină de mușterii, care înfulecau turte de hrișcă, bînd la bere cu cănile.

În fața statului-major al lui Mortier din Piața Mare se și vedeau focurile de artificii... Pocnetul lor îl atrase pe mareșal la fereastră, și cînd înțelese despre ce e vorba, surîse. „Și să mai zici – murmură el – că azi-dimineață oamenii ăștia strigau *trăiască regele !*"

*

Dacă vîntul din joia mare abătuse ploaia de la Lille înspre Béthune, nu s-a întîmplat însă la fel pînă hăt dincoace de Saint-Pol.

Muschetarii negri ai lui La Grange rămaseseră în acest oraş, unde companiile de gardă ale domnilor Grammont, de Wagram şi de Noailles i-au ajuns din urmă către seară, într-o zăpăceală de nedescris, o dată cu lefegiii şviţerieni şi cu nişte unităţi de artilerie. Grenadirii lui La Rochejaquelein, muschetarii lui de Lauriston şi jandarmii au mers pînă la Béthune. Prinţii înnoptau la Saint-Pol păziţi de călăraşii domnului de Damas şi de compania ducelui de Raguza, în cap cu Marmont, singura în ordine de marş. Compania scoţiană a domnului de Croy – vestita companie de elită ! – parcă se pierduse pe drum, ca şi cea a ducelui de Luxembourg, oprită în cel mai bun caz pe undeva către Hesdin. La drept vorbind, coada escortei se întindea în seara aceea cu mult mai în urmă de Hesdin, pînă la Béthune, sub ploaia năpraznică, bălăcind prin clisa galbenă, prin gropile în care vehiculele de toate felurile se împotmoleau, oprind unităţi întregi. În afară de cei din compania ducelui de Raguza, aproape toţi ceilalţi erau aşa de împrăştiaţi, că frate cu frate nu s-ar mai fi putut găsi. Toată gloata asta şchiopăta, se oprea fără ordin, fiecare cum îl tăia capul. Oboseala, ploaia de sus, accidentele, îmbulzeala pe şosele făcuseră ca aceşti trei mii de oameni să nu mai semene a oaste, ci a strînsură lăbărţată de-a lungul drumurilor. Aproape două mii, bolnavi, betegi, dezertori, rămaseseră în urmă. Ostaşi răzleţi îşi căutau compania, pînă ce, răpuşi de oboseală, se culcau în vreo şură în primul sat, pe sub o căruţă părăsită. Mulţimea celor care umblă pe jos în seara asta n-a ajuns încă la Saint-Pol. E chinuită de prezenţa soldaţilor lui Exelmans. Nevăzuţi dar prezenţi, de la Abbeville încoace, de cînd o grupă de grenadiri se ciocnise cu vînătorii imperiali. Toţi îşi închipuie că-i şi văd în spatele lor, dar poate că nu-s decît codaşii escortei. Din coloana bîntuită de nelinişti, cete de călăreţi şi trăsuri se desprind şi apucă pe poteci piezişe, lungindu-şi drumul, crezînd că aşa vor fi mai feriţi de vreo năvală a imperialilor. Osiile se rupeau de ţi-era mai mare dragul. Tineri şi moşnegi, înghesuiţi în căruţe, înaintînd în pasul gloabelor pe care le-au putut găsi, închideau deodată vreun drumeag, unde îşi închipuiseră că-s numai dînşii. Se hrăneau cum puteau, iar pentru codaşi pîinea devenea rară, socotindu-se fericiţi cînd aveau pe lîngă ea o fărîmă de brînză şi puţină bere cu spuma groasă şi grea. Satele se arătau tot mai duşmănoase. Sînt de altfel rare şi împrăştiate prin ţinutul acesta. Cîmpia udă, drumul fără sfîrşit, copacii desfrunziţi, cerul plumburiu, toate acestea alcătuiau decorul pentru ceea ce în mintea tuturor nu mai era decît o fugă absurdă. Soldaţii care nu mai au nici nădejdea de-a se bate nu mai sînt soldaţi, ci

niște fugari. Voluntarii se opriseră la Saint-Pol, neavînd cai de schimb în locul celor prăpădiți de oboseală, care mai mult le tîrau decît le trăgeau căruțele. Locuitorii din Saint-Pol mai vorbeau și acum de cinstea pe care le-o făcuse maiestatea-sa oprindu-se la bariera tîrgului lor pînă să i se schimbe caii la trăsură, și așa de mare era naivitatea burghezilor de pe aici, încît nimeni nu-și închipuia că regele ar fi putut părăsi pămîntul francez. Ce-or fi gîndit ei, cu capetele lor strîmte, despre ceea ce aducea ziua de mîine, și despre Ludovic al XVIII-lea, și despre prinți, și despre dandanaua asta ai cărei martori erau totuși ? Nimic, la drept vorbind. Regi și generali comandă armate, ele străbat cu dînșii cîmpiile noastre, uneori dînd bătălii, uneori numai în marșuri, apoi timpul trece și afli de o victorie sau de o înfrîngere, armate străine la rîndul lor trec pe șosele, se așază în orașe... Cine ne întreabă ? Și ce rost au toate acestea ?

Dar la Saint-Pol cei avuți își aduceau aminte cu groază de zilele teroarei, de Joseph le Bon [1], așa că regele li se părea o pavăză, iar ca să se poată împăca cu ideea că regele fugea ar fi trebuit, de asemeni, să-și privească în față propria lor soartă. Bîțîiau și întorceau ochii în altă parte. De altminteri, la sud de Lille nu știa nimeni că Ludovic al XVIII-lea trecuse granița pe la Ménin, chiar în dupăamiaza aceea. Iar la Béthune nu se știa mai mult ca la Saint-Pol. Nici că pe contele d'Artois nu-l mai țineau nervii.

Théodore sosise acolo, la Béthune, într-un hal de sfîrșeală, să pice jos. Se întunecase de-a binelea și străbătuseră o regiune mlăștinoasă, apoi mahalaua Saint-Pry cu stăreția cea mare. Dădeau acum de un oraș în chip de arici baroc, strîns ca într-un corset, parcă gîtuit de fortificațiile sale, ale căror deschizături triunghiulare, cu porți și parapete între ele, mai păstrau, cu toate că erau făcute de Vauban, un caracter medieval, din pricina zidurilor înalte ale castelului pe jumătate dărîmat. Partea de oraș în care locuiau șase mii de suflete părea foarte mică și se vedeau acolo înălțîndu-se foișorul cel mare și biserica Saint-Vaast. Era greu să te descurci printre șanțurile de apă, înconjurînd în parte orașul, cu cele două poduri peste care trecuseră adineauri. Te simțeai deodată prizonier al acestor case. Lumina slabă a puținelor felinare cu gaz în ulițele prost pavate, mărginite de magherniță, cele mai multe închise la ora asta, toate alcătuiau o priveliște nu prea primitoare, în ciuda steagurilor albe fîlfîind pe la ferești în bătaia vîn-

[1] Membru al Convenției, însărcinat să reprime mișcarea regalistă în regiunea Saint-Pol. Executat în 1795.

tului umed. Dădea în stradă cîte-o curticică, unde vedeai spînzurînd rufe puse la uscat pe frînghii, şi venea de acolo o putoare de apă stătută, strînsă în hîrdaie. Calicimea oraşului ieşise din case cu copiii în zdrenţe, pe jumătate goi, atraşi de intrarea cavaleriei. Mulţimea asta era foarte tăcută, şi numai cînd trupele au ajuns la întretăierea străzii Viilor cu strada Căpăţîna Mare au început să se audă de la ferestre aclamaţii şi strigăte de *trăiască regele !*

– Crezi că nu mai apucăm liturghia ? întrebă Moncorps.

Théodore înălţă din umeri. În loc de liturghie avea nevoie de un pat bun. Unde vor fi găzduiţi ? Şi aici fiecare era lăsat să se descurce cum poate. În Piaţa Mare ostaşii făcură haltă în faţa foişorului ce se înalţa printre casele dimprejur şi se împrăştiară. Acum aveai mai mult loc decît în noaptea cînd poposise maiestatea-sa, deoarece negustorii de bilci îşi mutaseră corturile pe alte meleaguri şi nu mai era nici zi de tîrg. După cît se spunea, trupe imperiale se găseau prin împrejurimi. În orice caz, contele de Maulde, comandantul cetăţii, cel care deunăzi luase în nume de rău primirea într-adevăr rece pe care i-o făcuse vechiul său prieten Blacas, porunci să se închidă barierele, iar jandarmii şi grenadirii, aşa obosiţi cum erau, trebuiră să dea dintre dînşii santinele care să umble de-a lungul meterezelor şi altele aşezate la întăriturile de afară.

Théodore se bucura că scăpase de această corvoadă. Îl ducea pe Trick de frîu, căutînd o casă care să aibă un grajd sau o şură, cînd, deodată, se opri în loc uluit.

Înaintea lui mergea un bărbat în haine civile, cu înfăţişare militărească, sprijinindu-se în baston şi ţinînd de mînă un băieţaş de vreo zece ani, care trebuie să fi făcut vreo boroboaţă, căci însoţitorul său îl dojenea, şi Théodore, auzindu-i glasul, nu mai avu nici o îndoială că îl recunoscuse. Era maiorul din noaptea aceea de la Poix, cu mustaţa-i sură şi redingota lungă, cel care ceruse să se dea arme poporului şi al cărui fiu plecase voluntar la oaste... Géricault ascultă de un imbold nesăbuit : se gîndi pesemne că ofiţerul acesta scos din armată ar putea să aibă un adăpost pentru calul său, dar mai curînd nu, nu asta îi dăduse brînci, ci nevoia ce-o simţea de a vorbi în această clipă a vieţii sale unui astfel de om.

– Domnule maior... apucă să zică, şi înţelese numaidecît în ce situaţie fără ieşire se băgase.

Ei, acum, fie ce-o fi, nu mai putea da îndărăt !

Omul se opri, întorcînd capul. Fără îndoială că vederea uniformei muschetarului îi făcuse aceeaşi impresie ca şi Carolinei Lallemand,

căci prinse copilul de mînă, gata să-şi vadă de drum, mormăind ceva în mustaţă şi încruntîndu-se. Théodore rosti atunci singurele cuvinte din lumea asta care puteau să-l oprească :

– Domnule maior, trebuie să vă vorbesc... nu vă uitaţi la uniforma mea... am nevoie de dumneavoastră ca să ştiu ce am de făcut...

Maiorul se opri din nou, şovăi, dar se uită la muschetar.

– Mie ? întrebă el. De ce vrei să-mi vorbeşti tocmai mie, tinere ? Nu te cunosc.

– Dar vă cunosc eu pe dumneavoastră – zise Géricault – şi nu cred că un fost camarad al lui Lazare Hoche ar putea refuza în seara aceasta să mă ajute cu un sfat...

– Ah, despre asta-i vorba ! exclamă celălalt. Şi de unde mă cunoşti dumneata ?

– Din noaptea aceea, domnule maior, ştiţi, în pădurea din coasta cimitirului, la Poix...

Bătrînul ofiţer avu o tresărire, apoi roti privirea în jur, chibzui o clipă şi spuse deodată :

– Vino cu mine, dacă-i aşa... vom fi mai la largul nostru la mine, ca să vorbim...

Locuia foarte aproape, înspre partea de unde veniseră muschetarii, pe o stranie ulicioară răsucită în chip de potcoavă în jurul unui soi de şopron zidit pe locul fostului paraclis Sfîntul Nicolaie, căreia i se zicea Uliţa Strîmtă şi numele i se potrivea foarte bine.

– Calul îl poţi lăsa acolo, în faţă, explică maiorul. E un potcovar, domnul Tocquenne, stăpînul marelui atelier pe care-l vezi, unde lucrează o sută de muncitori... E un om serviabil. Ne vom duce să-l rugăm. Locuieşte în celălalt capăt al străzii, lîngă Soborul Milostivilor... N-o să-ţi fie greu să-i duci calului apă, că nu-i departe şi avem în curte hîrdaiele pline de cînd cu ploile astea. Pentru dumneata am patul lui fiu-meu, care ne-a părăsit duminică, şi pe cît văd, dumneata ai nevoie mai degrabă de un pat decît de o conversaţie...

În afară de Jean, băiatul de zece ani, şi de cel plecat la Paris, maiorul mai avea o fată, numită Ecaterina, ca şi cea din tabloul lui Rubens, şi care împlinise douăzeci şi doi de ani, dar semăna mai mult cu mamă-sa decît cu sfinta : mama şi fata aveau părul blond, neted şi lucios, adus pe tîmple, şi amîndouă erau scunde, bine făcute, fără a fi ceea ce se cheamă frumoase. În timp ce ele îşi vedeau de treburile lor, pregătind odaia oaspelui şi cina, maiorul îl duse pe muschetar într-o încăpere mobilată destul de sărăcăcios, nu prea înaltă, căreia îi zicea birou, dar unde se vedeau cărţi în rafturi, printre care Théodore

ări operele lui Jean-Jacques Rousseau. O uşă era deschisă înspre o odaie mare, unde, la început, din pricina obloanelor de la ferestre, nu-ţi puteai da seama că e vorba de o prăvălie de oale şi ulcele, în care se intra prin strada Căpăţîna Mare. Maiorul lămuri :

– Aldegonde... adică nevastă-mea, ţine dugheana asta... De, trebuie să trăieşti ! Primeşte olăria de la Lillers, acolo se fabrică... şi de la Aire, vezi, străchinile zugrăvite de colo... Dar, ia spune-mi, prin ce minune un muschetar al regelui a ajuns membru al „organizaţiei" noastre ?

– Trebuie să vă spun adevărul, zise Théodore împurpurîndu-se la faţă. Nu sînt membru în ceea ce numiţi „organizaţia" dumneavoastră, dar, vă rog, domnule maior, să nu vă supăraţi, ci mai degrabă să ascultaţi povestea mea...

Se auzea de afară vijelia zgîlţîind porţile.

XV

VINEREA MARE

Ploaia plecase la Roma cu clopotele. Ziua patimilor se ivea întunecată, sub un cer plumburiu, cu zorile care păreau mîhnite de toate lacrimile din Grădina Măslinilor. Bălăcind prin oraşele numai în parte pavate sau pe drumurile atît de prost pietruite, la acel hotar dintre Artois şi Flandra, oamenilor nu le venea să creadă că ploaia se potolise într-adevăr. Pentru că nu mai ploua, simţeau noroiul lipit de picioare ca o insultă. Abia dacă era ceasul cînd cei din Saint-Pol nu fac decît să crape niţel obloanele ferestrelor. Prin cîrciumile care se deschideau, încă la lumina luminărilor, muncitorii tăbăcăriilor şi fabricilor de bere dădeau pe gît în grabă o cafea de cicoare, zorindu-se să nu piardă nici o clipă din ziua de lucru. Între cele două braţe ale Ternoazei, murdară şi tulbure, biserica fraţilor carmeliţi, cea mai însemnată din oraş de cînd cea parohială a fost dărîmată pe vremea Directoriului, e plină de oameni care îşi învîrtesc mătăniile în larma rugăciunilor, înaintea altarului gol, fără cruce, fără sfeşnice, fără pînza albă deasupra. Ducele de Berry, în mantaua-i cenuşie de muşama, se plimba prin piaţă, între credincioşul său La Ferronnays şi scumpul său prieten contele de Nantouillet, aşteptînd cu nerăbdare ca tată-său să fie gata. Răspunse la salutul lui César de Chastellux, care se afla cu ostaşii săi încolonaţi, gata de plecare, de-o parte şi de alta a hanului...

În odaia lui, pe cînd îl bărbiereau – nu se luminase încă de zi – contele d'Artois se lăsa dus de gînduri prăpăstioase. Rapoartele ce i s-au făcut asupra ciocnirilor care avuseseră loc ici şi colo cu trupele răsculate, spaima de Exelmans, atitudinea reţinută a populaţiei la sosirea escortei, toate acestea încă nu erau nimic pe lîngă tăcerea regelui. Contele d'Artois nu se putea opri să facă o legătură între manifestările stranii ale lui frate-său de opt zile încoace, adică de la acea şedinţă a parlamentului, în care Ludovic jurase să moară fără a se clinti din Paris, şi în care el însuşi, tîrît de curent, jurase credinţă regelui şi Constituţiei în numele său şi al fiilor săi... N-are să uite

niciodată uitătura lui Ludovic, zîmbetul său dispreţuitor. De atunci au început toate, şi bănuielile. Apoi, scena aceea cumplită. Scrisoarea domnului de Charette... Ah, Charles o ştia pe de rost, blestemata scrisoare pe care maiestatea-sa i-o zvîrlea în obraz la zile mari ! E o scrisoare din noiembrie 1795, cînd Charette aflase că fratele regelui părăsise insula Yeu pentru a se întoarce în Anglia, lăsîndu-i pe vandeieni [1] în voia soartei lor nenorocite. Prin clăbucii de săpun pe care servitorul îi întindea cu pensula pe obraz, scrisoarea i se înfăţişa înaintea ochilor întreagă, astfel că nu puteai să vezi dacă Charles era roşu sau palid : *Sire, laşitatea fratelui maiestăţii-voastre a dus totul de rîpă. El nu putea să apară pe coastă decît pentru a pierde sau a salva totul. Întoarcerea sa în Anglia a pecetluit soarta noastră : în puţine zile nu-mi va mai rămîne decît să pier fără folos, slujindu-vă...* Nu, nu e cu putinţă ! Charette n-a scris asta ! E un fals al englejilor, al ticăloşilor de engleji... Mai bine să moară decît să se întoarcă iar la dînşii ! Dar ce l-o fi făcut pe rege să-i pomenească încă o dată, în ceasul plecării, numele lui François Charette de la Contrie [2] ? Ce-o fi urzind maiestatea-sa ? Ce plan coace în augustul său cap ? Vrea să se scape de frate-său mai mic şi de copiii acestuia... Cînd l-a însurat pe ducele d'Angoulême cu prinţesa regală, Ludovic ştia bine că dinspre partea asta spita lor se va stinge, căci fiica lui Ludovic al XVI-lea nu putea face copii. Cît despre ducele de Berry, regele era la origina tuturor clevetirilor care tindeau să-l compromită. Regele şi poliţia lui. Cine altul răspîndise la Paris povestea căsătoriei cu doamna Brown, care nici măcar catolică nu era, pentru ca Charles-Ferdinand să nu mai poată fi speranţa dinastiei ? Unde vrea să ajungă regele ăsta podagros ? Şi acum această fugă, lăsînd totul baltă... prinţii zvîrliţi pradă lui Exelmans, ca să acopere astfel retragerea lui Ludovic... Nu, frăţioare, *nu vom pieri fără folos, slujindu-vă !* Trebuia să-l ajungă pe rege din urmă cît mai repede, să se pună de-a curmezişul planurilor lui...

Căpeteniile armatei au ţinut un sfat foarte restrîns, luînd parte numai contele d'Artois, fiu-său şi Marmont. Mareşalul nu înţelegea nimic din toate acestea. Avangarda escortei se afla la Béthune, deci nu mai era de ales : trebuiau să pornească într-acolo, şi apoi, împreună cu ea, să ajungă la Lille prin La Bassée. Era calea cea mai dreaptă,

[1] Partizani din Vandeia ai regelui, organizaţi în bande teroriste, lupîind împotriva republicii.

[2] General al răsculaţilor din Vandeia, mort pe eşafod în 1796.

ajunge să te uiți pe hartă. Fără nici un temei, contele d'Artois pretindea că drumul cel mai scurt pentru a ajunge la Lille ar fi prin Pernes, Lillers, Robecq, Merville, Estaire, Armentières... Dar, oricum, asta înseamnă să mergi pe căi piezișe, să faci un ocol mare, și oamenii sînt obosiți. Mai presus de orice, pe ducele de Berry îl neliniștea soarta celor de la Béthune. Alteța-sa nu se gîndea la ei. Răspunse lui fiu-său că vor trimite la Béthune toată gloata, pedestrașii, voluntarii, cei care sosiseră noaptea tîrziu, precum și compania scoțiană, căruțele cu bagaje... Dînșii, însă, cu compania lui Raguza, muschetarii lui La Grange, unitățile de gardă ale domnilor de Grammont, de Noailles și de Wagram, și bineînțeles cu călărașii lui Damas, care erau un fel de gardă personală a lor, vor apuca spre Lille, pe la vest, acoperiți de această manevră, și astfel, dacă regele ar părăsi orașul vrînd să se ducă la Dunkerque, așa cum gîndeau mulți la Paris înainte de plecare, vă aduceți aminte... ei bine, atunci dînșii l-ar putea ajunge pe drum...

– De ce-ar ieși maiestatea-sa din Lille – întrebă Marmont – din singurul oraș întărit în care ar putea să se apere și să reziste pînă la venirea aliaților ?

Îl bătu gîndul, dar nu și-l spuse cu glas tare, că alteța-sa ținea să ajungă la Armentières ca să fie mai aproape de graniță, iar nu pentru a se duce la Lille. Se gîndi însă la bagajele alteței-sale : nu le-ar fi trimis la Béthune dacă ar fi vrut să iasă din Franța... Oricum, chiar dacă acest plan, militărește vorbind, era tîmpit, în lipsa maiestății-sale contele d'Artois întrupa monarhia. Dorințele lui erau ordine. Nu rămînea decît să te supui.

În timpul acesta, ducele de Berry cerceta harta.

– Dar dacă trebuie să mergem la Estaires – zise el – drumul e mai scurt prin Béthune, și de-acolo drept înainte spre Estaires, de-a lungul canalului de la Lawe... în sfîrșit, prin Lestren.

Ah, copilul ăsta nu pricepe niciodată nimic ! gîndi tată-său. Trebuia deci să-i explice. Pentru contele d'Artois totul era să ocolească primejdiile. Să evite orașele unde s-ar putea găsi trupe răsculate sau șoselele pe unde le-ar putea întîlni.

– Care orașe ? întrebă ducele de Berry. De-aici la Lille ? Ce vrei să zici, tată ?

Alteța-sa nu-i răspunse. Dacă e să treacă prin Pernes și prin Merville, își zise, vor străbate niște ținuturi cu totul devotate monarhiei. Charles-Ferdinand nu-și mai amintea oare cu ce înflăcărare

îl vorbise lui tată-său despre locurile acestea anul trecut, după ce se întorsese din călătoria făcută în august prin nordul țării? Era plin pe atunci de întîmplări eroice din vremea răscoalei de la Fernes [1], în '93. Nu strigaseră acolo, în toiul teroarei, *trăiască regele!* și *moarte patrioților!*? Alteța-sa evita înadins să amintească numele acelei insurecții, care izbucnise pe cînd se sărbătorea hramul unei biserici, pentru că nu voia să rostească cele două cuvinte: *Mica Vandeie.* Aduse repede vorba despre Merville, zicînd că și acolo vor da de-o cetățuie a monarhiei, dar se feri iar să adauge că Merville nu fusese decît unul din focarele răscoalei din *Vandeia de Nord,* căreia îi plăcea mai mult să-i zică Țara lui Lalleou [2], răscoală pornită pe cînd Bonaparte se înfundase în zăpezile rusești. Și nu li se repetase oare chiar în ajun, la cină, povestea acelui flăcău năzdrăvan din Merville, Ludovic Fruchart, de i se zicea Ludovic al XVII-lea, fiindcă era al șaptesprezecelea fiu al familiei sale, și care pusese mîna pe subprefectura din Saint-Pol, cu o cocardă de hîrtie albă și cu porecla lui scrisă pe pălărie, îmbrăcat într-o bluză de cărăuș, pe care își prinsese niște epoleți galbeni? De fapt, Merville a fost capitala răscoalei. Fruchart avea în amîndouă județele aproape douăzeci de mii de oameni înarmați, iar în 1814 îi sprijinise un detașament de cazaci și de husari din armata țarului, sub comanda colonelului baron de Gheismar...

– Privește harta, fiule! Și dumneata, domnule mareșal... Veți vedea că pe o întindere de aproape nouă leghe nu e un sat al cărui nume să nu fie înscris în cronica glorioasă a răzvrătirilor monarhiste... E ca și cum ne-am băga într-o mare pădure a credinței... Ce-i drept, e o regiune pădurească...

– Și mlăștinoasă, bombăni fiu-său.

În sfîrșit, contele d'Artois spuse pe șleau că, în timp ce ei se vor îndrepta către Lille, unitățile mai puțin sprintene, dar cele mai numeroase ale escortei, se vor întinde pe drumurile dinspre sud, ca o pavăză și ca o sperietoare, la nevoie, pentru soldații lui Exelmans.

Marmont îl privi. Fratele regelui voia, așadar, să-și părăsească grosul trupelor și *chiar bagajele* pentru a-și salva propria lui piele? Poate că nici nu se sinchisea de bagaje, avînd butoiașele acelea misterioase, pe care le tot cără cu el în trăsură... N-a fost nevoie ca

[1] E vorba de o rebeliune pusă la cale de regaliști, înăbușită de forțele republicii de sub comanda lui Lazare-Hoche.

[2] Șeful unei bande regaliste.

Marmont să vorbească. Contele d'Artois îi citise în ochi gîndul. Rosti cu oarecare trufie şi cu foarte multă demnitate :

– Domnule mareşal, un Burbon e dator să se gîndească înainte de toate la viitor. Şi oricare ar fi jertfele ce i se cer, durerea pricinuită de unele împrejurări, în primul rînd, trebuie să salveze dinastia...

Zicînd aşa, îşi pusese mîna pe umărul fiului său, acest fiu care făcea copii fără să ostenească.

La Saint-Pol, deci, armata se rupse în două coloane. Cea care pornea spre Béthune moşteni tunurile domnului de Mortemart, nu prea făcute pentru marşurile iuţi şi pentru drumurile pe unde avea să apuce cealaltă. Şoseaua Béthune–La Bassée era singura pietruită de pe aici. Şi-apoi, tunurile ar putea fi de folos la Béthune, dacă vor trebui să facă faţă unui asediu. La drept vorbind, se păstra secretul mişcărilor, şi comandanţii de unităţi crezură că pornesc pe două drumuri numai pentru a merge mai repede şi că, pînă la urmă, cele două coloane se vor îndrepta către Béthune, cea care trecea prin Lillers cotind drept înspre acest oraş.

*

Era tocmai ceea ce domnul de Mortemart, care ţinea de coloana ce se ducea la Béthune, spusese vărului său Léon de Rochechouart, care, printre muschetarii lui La Grange, făcea parte din coloana rînduită pentru Lillers. Iar domnul de Rochechouart, întîlnindu-l în stradă pe marchizul de Toustain, ofiţerul de gardă cu care sosise în trăsură la Beauvais, cunoscut de-al său din tinereţile petrecute în Portugalia, şi ştiind că acesta avea să facă drumul împreună cu muschetarii negri, nu comise o indiscreţie repetîndu-i ceea ce socotea a fi adevărat, şi anume că plecau la Béthune prin Lillers. Auzind de Lillers, marchizul tresări. Lillers, acolo se retrăsese Balthazard la neamurile nevesti-si ! Acesta era cumnatu-său, Balthazard de Chermont, fratele doamnei de Toustain. Se gîndi s-o ia înaintea coloanei pentru a se duce să-i îmbrăţişeze pe-ai săi şi îşi convinse un prieten, pe domnul de Montbrun, locotenent în trupele de lefegii şviţerieni, care umbla cu o trăsurică sprintenă – o cabrioletă la care avusese norocul să înhame un cal minunat – să-l însoţească la Lillers, vîrîndu-i în cap că Lillers se află pe drumul cel mai scurt spre Béthune, neavînd nimeni aici hartă ca să-şi poată da seama cît de nesăbuită era vorba asta vînturată de Léon de Rochechouart. Pornind numaidecît şi cu asemenea trăpaş, putea cîştiga un ceas luînd-o înaintea

alteţei-sale, şi astfel să ajungă trupa din mers. De fapt, pînă să se adune compania de gardă şi muschetarii, ei şi cîştigaseră o jumătate de ceas, şi cu toate că drumul era desfundat de ploi, nu se făcuse şapte şi jumătate cînd cabrioleta îi lăsă la Lillers. Balthazard trebuie să fie la Lille, iar doamna de Chermont, pe care o sculară din pat, se arăta îngrijorată de zvonurile aduse chiar în acea dimineaţă de un olar ce se întorsese cu căruţa de-acolo, în timpul nopţii, zvonuri ce-i fuseseră repetate şi de servitori. Cum ? Garnizoana din Lille s-ar fi răsculat arborînd tricolorul ? Şi maiestatea-sa, atunci ? Contele de Montbrun era de părere că acestea sînt lucruri grave şi, lăsîndu-l pe Toustain în sînul familiei, alergă să afle ce se întîmplă. Olarul era de negăsit. S-o fi dus pesemne să se culce, după ce umblase o noapte cu căruţa încărcată de marfă pe un drum de douăsprezece leghe şi jumătate, dar se pare că venise cu un căruţaş, care trebuie să fie acum la un pahar de vin, într-o cîrciumă, mai jos de Piaţa Primăriei.

Între timp, acea parte a escortei care îi însoţea pe prinţi şi pe Marmont îşi continua drumul între Saint-Pol şi Lillers, prin Pernes. Domnii de Toustain şi de Montbrun se luaseră cu vorba în trăsură şi nu s-au prea uitat la locurile pe unde treceau, atît de deosebite de cele pe care le străbătuseră joi. Şoseaua, cu suişuri şi coborîşuri mărginite de copaci, trecea prin cîte-o luncă, şi la mică depărtare se întindeau păduri. De-a lungul ei se vedeau case cu acoperiş de paie, dar arătînd altfel decît acelea întîlnite în Picardia. Nu mai erau prin părţile acestea ale regiunii Artois, de la hotarul Flandrei, smîrcurile, dezordinea, murdăria, care îl mîhniseră foarte zilele trecute pe fratele regelui. Pe aici, în casele ţărăneşti cu pereţii văruiţi, vedeai odăi care te duceau cu gîndul la pictura olandeză, aşa de curate şi lustruite păreau bucătăriile lor, şi la fel de lucioase şi îngrijite mobila şi pardoseala. Cătunele sînt aşezate în dumbrăvi, printre copaci... Toate-s bune şi frumoase, numai că nimic nu arăta faimoasa credinţă monarhică, pe care se bizuise contele d'Artois cînd a ales acest drum. Locuitorii nu fuseseră înştiinţaţi de trecerea trupelor credincioase regelui şi nicăieri nu se vedeau steaguri albe. Ţăranii ieşiseră pe ogoare. Pernes, unde odinioară a curs sînge pentru rege, nu era decît un sat mare, şi în mijlocul caselor sale albe, în inima satului, se afla o livadă în care păşteau oi – şi asta e cam tot ce văzură acolo. Ducele de Berry, cu neastîmpărul ce-i stătea în fire, umbla încolo şi încoace de-a lungul coloanei, dar acum nu mai făcea pe Micul Caporal şi nu adresa o vorbă nimănui. Mantalele albe ale celor din gardă i se păreau ca oile din Pernes. Tată-său sfîrşise prin a-l molipsi, trecîndu-i acel sentiment

de teamă de care, ca prin minune, scăpase pînă atunci, cu toate că mai toate trupele îl aveau. Şi ce-ar mai fi fost încă dacă s-ar fi auzit ce vorbea contele d'Artois cu Armand de Polignac şi François d'Escars în greoaia-i trăsură verde cu stema regală !

N-au avut nevoie decît de două ceasuri şi jumătate ca să facă cele şase leghe care despart Saint-Pol de Lillers, dar aci trebuiau să-şi îngăduie un popas mai lung. Oraşul, în mijlocul unui şes cu dumbrăvi întinse, amintind copacii din preajma casei familiei Chermont, se strîngea în jurul celor două mari pieţe, care gîtuiau între ele o ulicioară scurtă. În cea dintîi, unde se ţinea şi bîlciul, se vedea un han destul de arătos, în care Marmont îl pofti pe contele d'Artois să se odihnească. Nu ştiu însă cine îi spuse acestuia că mai jos de a doua piaţă se află o bisericuţă cu hramul maicii domnului, despre care se zice că ar face minuni, şi atunci alteţa-sa, lăsînd trăsura în paza călăreţilor, îşi arătă dorinţa de a merge acolo să se roage, aşa cum se cuvine în vinerea mare. Grijile care îl rodeau treziseră în el sentimentele religioase. În general, de la moartea doamnei de Pollastro, în Anglia, Charles se dovedea foarte cucernic, dar nîvna sa matinală creştea şi mai mult gîndindu-se la soldaţii lui Exelmans. Fie, dacă vrea să se roage, n-are decît să se roage ! îşi zise Marmont şi intră în han, unde ceru nişte ochiuri şi şuncă. „În vinerea mare ?" se miră slujnica. Mareşalul îi răspunse că papa îi scuteşte pe militari de a ţine post în timp de război şi surîse acestei frumoase fetişcane voinice, aşa cum îi plăceau lui.

Alteţa-sa ducele de Berry îl însoţisc pe tatăl său pînă în faţa bisericii. Nu intră înăuntru, rămînînd cu ochii aţintiţi drept peste drum la o stranie clădire de cărămizi şi de pietre albe, ridicată în 1631, după cum sta scris pe faţadă, cifrele acestui an fiind rărite pe toată lărgimea ei şi avînd fiecare un fel de chenar de lauri. Afară de asta, la parterul casei era o cafenea, a cărei creastă de lemn sculptat dădea spre colţul străzii — şi ducele, văzînd-o, simţi mare poftă să bea bere. Nu ştiu ce din înfăţişarea cafenelei îi amintea de acele *public houses* [1] de la Londra, prin care petrecuse destul în tinereţe, cînd tronul era pentru dînsul lucru depărtat şi îndoielnic. „Bem ceva ?" îl întrebă pe La Ferronnays, care se întristă auzind aşa vorbă de rînd, dar care avea ca principiu să nu-l contrazică pe prinţ decît

[1] Cafenele.

cînd o fi la o adică. Nu putea să-l împiedice de a se vîrî printre oamenii de jos.

Biserica Maica Domnului cea Milostivă e foarte mică, dar a păstrat toată pompa ultimului veac al regalității. Intrînd acolo, contele d'Artois fu izbit de întunericul ce domnea într-un fel de tindă, în care babe și cerșetori se țineau cu mîinile de gratiile groase de lemn ce o despărțeau de capela luminoasă, unde se vedeau vreo duzină de bărbați și femei rugîndu-se în genunchi. I se păru deodată că nu avea dreptul să treacă dincolo, că nu era destul de neprihănit, fiindcă nu se spovedise, pentru a putea păși peste bariera ce despărțea întunecimile de lumina dumnezeiască. Cum își va petrece paștele în acest an ? Și unde ? Se vîrî printre săraci și, apucîndu-se cu mîinile de gratiile groase de lemn, își sprijini fruntea de ele. Dincolo, un preot îngenunchiat în fața altarului făcea o citanie dintr-un text încîlcit, la care credincioșii dădeau răspuns. Nu era o liturghie. În vinerea mare liturghia se slujește după-amiază. Alteța-sa nu auzea cuvintele rugăciunilor. Nici nu putea deosebi bine marile tablouri zugrăvite pe zidurile laterale : în stînga i se păru că deslușește o foarte stranie *Pogorîre de pe cruce*, dar, hotărît, vederea îi slăbea. Și își scormonea memoria să găsească ce-a mai rămas din ce învățase de demult despre ziua patimilor și moartea domnului. Își aduse aminte că se citea acolo un crîmpei dintr-un proroc mărunt – care-o fi ? Hoisia, cred – unde e scris : *Ce ți-oi face ție, Efraime ? Și ție ce ți-oi face, o, Iuda ? Cucernicia voastră e ca norul la ivirea zorilor și ca roua trecătoare a dimineții. De aceea amarnică mustrare v-am făcut prin proroci și v-am dat morții prin cuvintele gurii mele...* Contele d'Artois gemu. Își sprijini și mai tare fruntea în stîlpul de lemn și nici nu băgă de seamă că săracii s-au depărtat de dînsul, că se trăgeau în fundul tindei, ca și cum ar fi săvîrșit o nelegiuire rămînînd acolo, lîngă acest domn, despre care nu știau totuși că e fratele regelui Franței. De altminteri, fratele regelui Franței nu mai era decît un fugar. Și din nou gemu : „Doamne, doamne, iartă-ne nouă dacă cucernicia noastră n-a fost decît roua dimineții... N-am reînălțat noi oare altarele tale, n-am pus la loc statuile în troițele deșarte de la răspîntia străzilor, în bisericuțele uitate de la marginea drumurilor ? Iată că acum îl ridici deasupra noastră pe nelegiuit. Și iată că îl aduci iar ca să ne pedepsească pe acela care a îndrăznit să-l scoată pe papă din Roma... și în această zi a răstignirii tale nu vezi oare că și noi sîntem răstigniți ? Iartă-mă, doamne, că stau aici și-ți aduc dojană, în timp ce se înalță crucea și aud ciocanul și cuiele..." Și repetă în

şoaptă cele dintîi cuvinte ale patimilor, după sfîntul Ioan : *În vremea aceasta Iisus ieşi cu apostolii săi, trecu peste şuvoaiele Cedronului şi intră cu dînşii într-o grădină. Dar Iuda vînzătorul cunoştea şi el locul...* Şi se gîndi cu spaimă la călăraşii lui Exelmans. Cunoşteau şi ei locul ? Unde e Cedronul şi pe unde au să-l treacă prinţii Franţei ? „Doamne, doamne, iartă-mă că asemuiesc ceea ce nu poate fi asemuit, ceea ce e păcat mare să asemui..."

Muschetarii negri şi ostaşii de gardă, cu caii lor, erau strînşi în cele două pieţe, alcătuind o uriaşă tabără, mult mai mare ca bîlciurile ce se vedeau pe-acolo. Duceau apă cailor, ceea ce era foarte uşor la Lillers, oraş în care apa ţîşnea peste tot, aproape fiecare casă avînd fîntîna ei. Locuitorii se arătau mîndri de asta şi vorbeau cu dispreţ de Béthune, unde se bea apă din hîrdaie... Sfîrşind adăpatul, lăsau cîte-un camarad să vadă de zece cai, şi din zece ostaşi, nouă se răspîndeau prin hanuri, cîrciumi şi case particulare, locuitorii poftindu-i să ia ceva în gură ca să prindă puteri. Da, cei de pe-aici aveau oarecare slăbiciune pentru escorta regelui şi păstrau o urîtă amintire din vremea cînd împăratul, dacă e să spunem lucrurilor pe nume, poruncea soldaţilor săi să le ocupe oraşul, din pricina ideilor nesănătoase care bîntuiau prin partea locului, unde mai tot tineretul refuza să se supună ordinelor de chemare. De aceea cîrciuma de peste drum de biserica Maica Domnului cea Milostivă era plină de ostaşi de gardă şi muschetari cînd alteţa-sa ducele de Berry intră acolo cu cei doi însoţitori ai săi. Îl recunoscură şi se dădură respectuos deoparte înaintea lui, făcîndu-i loc. Numai un ofiţer al cetelor de lefegii şviţerieni, foarte agitat, rămase cu spatele la prinţ şi vorbea dînd din mîini unui mustăcios, murdar şi nebărbierit, purtînd o căciulă rusească cu urechile lăsate în jos şi un soi de bluză sub cojocul rupt, prin pielea căruia, lucioasă de prăpădită ce era, ieşeau smocuri de lînă jegoasă. Prinţul se pregătea să-l ia la rost pe ofiţerul necuviincios tocmai cînd acesta întoarse faţa spre dînsul. Recunoscu în el pe domnul de Montbrun, un bărbat de vîrsta lui, care fusese invitat la vînătorile sale pentru că avea o vară destul de drăguţă.

– Ce naiba faci aici, Montbrun ? izbucni el. Şi cu cine-mi stai ?

Căci părea să fie într-adevăr un golan sau un tîlhar cel cu care vorbea. Domnul de Montbrun îl salută pe prinţ şi lămuri despre ce era vorba. Nătăfleţul ăsta – şi „nătăfleţul" se hlizi cu un fel de înverşunare, părînd să nu priceapă în faţa cui se găsea – aşadar, nătăfleţul ăsta venea de la Lille, de unde adusese nişte olărie, şi povestea că

garnizoana de acolo se răsculase, înălțînd tricolorul și că norodul făcea la fel...

Auzind asta, Berry avu o zvîcnire de furie și, năpustindu-se asupra omului, îl apucă de gulerul cojocului și începu să-l zgîlțîie, răcnind :

– Minți de-ngheață apele, țopîrlane !

Țopîrlanul se și trase îndărăt cu o zmucitură plină de dispreț, cînd Montbrun îi spuse cine era alteța-sa, ceea ce nu păru să-l impresioneze prea tare, dar îi opri fără îndoială un gest de apărare din care ar fi putut ieși cine știe ce boroboață. Cu o voce răgușită de oboseală și de somn, omul zise, uitîndu-se drept în ochii prințului :

– N-am făcut decît să răspund la întrebările pe care mi le-a pus acest domn, pare-se, un prieten al alteței-voastre.

Ce nerușinare ! Nantouillet ieși înainte. Trebuia să-l înșface, să-l cercceteze, să vadă ce-i cu el... Ofițerii dimprejur se apropiară amenințători. Berry avu deodată unul din gesturile care îi veneau cel puțin atunci cînd stătea să cumpănească :

– Lăsați-l ! zise el, îndepărtînd cu mîna pe cei strînși roată în jur. Îl voi interoga eu însumi... Și întorcîndu-se iar la afurisitul acela : Ascultă, prietene, mai întîi cine ești ? Și ce încredere putem avea în dumneata ?

Celălalt își încrucișase brațele pe piept. Și le desfăcu, apoi răspunse :

– Nu cer încrederea alteței-voastre... puteți să credeți sau să nu credeți ce vă spun : garnizoana din Lille poartă tricolorul și sînt acolo cam zece mii de soldați care fierb de mînie cînd vorbesc de eventuala intrare a escortei în oraș... Am auzit pe un ofițer de cuirasieri zicînd în plină stradă că, dacă cei din garda regală îndrăznesc să se arate la bariere, nu-i vor lăsa să intre decît pentru a-i tăia pe caldarîm...

Ținuta mîndră și vorba șlefuită, atît de nepotrivită cu îmbrăcămintea necunoscutului, schimbară intențiile ducelui de Berry. Zise, tot cu un fel de maiestate, dar pe un ton mai potolit :

– Îți fac, domnule, cinstea de a te întreba cum te numești... și de unde vii...

Pe fața omului se așternu o expresie destul de confuză.

– Numele meu, alteță, n-o să vă spună, fără îndoială, nimic... De unde viu, asta-i altceva... Viu din fortăreața Petropavlovsk de pe Ienisei, în Siberia...

Ducele de Berry părea gata să zbiere, după obiceiul lui, că avea înainte pe un tîlhar de-al lui Buonaparte, cînd un nou venit, uitînd de prezența prințului, exclamă „Petropavlovsk !" pe un ton de uimire care întoarse asupră-i ochii tuturor.

Era marchizul de Toustain, pornit să-l caute pe Montbrun de îndată ce aflase că a sosit escorta regelui și căruia numele forțăreței depărtate îi trezise amintirea trecutului, cînd împreună cu domnul de Vioménil, unchiu-său, fusese trimis acolo, în surghiun, de către țarul Pavel I, pe la sfîrșitul celuilalt veac. Explică în grabă altețcisale toate acestea, ca să-i ierte necuviința. Și dintr-o dată, toți văzură în exclamația de adineauri un fel de confirmare a spuselor necunoscutului... Dacă acest Petropavlovsk exista într-adevăr, dacă domnul de Toustain dădea mărturie despre această realitate depărtată, a unui Petropavlovsk în care mareșalul de Vioménil se aflase în 1798, atunci cuvintele ciudatului ipochimen trebuiau luate în seamă și poate chiar să i se arate oarecare încredere... N-ar trebui oare să-l ducă înaintea contelui d'Artois ? În orice caz, nu cumva să vorbească despre lucruri atît de serioase cu soldații...

– Domnilor ? se întoarse ducele de Berry, și vocea făcu o pauză, iar căpățîna-i vîrîtă între umeri, cu ochii chiar sub păr, se răsuci în guler, ca pentru a căuta pe careva. Cine comandă aici, domnilor ? Și văzînd rozeta verde pe care o purtau cei mai mulți din jurul său, adăugă : Sînteți din compania lui de Gramont... Unde vă este comandantul, domnilor ?

Se năpustiră spre ușă, ca și cum ar fi fugit să caute pe cineva care era la doi pași, întorcîndu-se numaidecît cu ofițerul chemat. Acesta venea în goana mare din stradă, unde dăduseră de el în pragul bisericii de peste drum, așteptînd să iasă de acolo contele d'Artois, adîncit în rugăciunile lui.

– Ah, dumneata ești, Reiset ? zise prințul. Du-l pe omul acesta la han, pentru ca tatăl meu...

Omul cu cojoc păru a se mira doar o clipă, apoi porni spre ușă.

– Mă voi duce singur, alteță... fără să fie nevoie să mi se arate calea, spuse el cu un respect prefăcut, pe care-l dezmințea licărul ochilor... E vorba de hanul din piața cealaltă ?

Oamenii se trăgeau îndărăt în fața lui. Berry îi strigă din urmă, mai mult ca să arate că-l învoiește să plece :

– Ai uitat să-mi răspunzi... Numele dumitale ?

– Sînt maiorul Simon Richard, din al 2-lea de husari. Dar te rog, domnule de Reiset – urmă el, întorcîndu-se către însoțitor –

parcă așa auzii că te cheamă, să te ferești de-a pune mîna pe mine... Mi-e scîrbă de asemenea atingeri...

Și respinse cu asprime mîna pe care Tony de Reiset i-o pusese pe umăr.

*

După ce-l auziră pe maiorul acesta întors din prizonierat, contele d'Artois, fiu-său și mareșalul Marmont, rămași singuri în han, se priviră îngrijorați. Mărturia era de netăgăduit, amănuntele ei prea precise și omul însuși părea de un soi ce nu putea fi judecat după ținutele lui. Ce-i de făcut acum? Să meargă mai departe spre Lille, cu riscul de-a da acolo peste vreo trupă de soldați răzvrătiți, mai numeroasă decît ce le rămăseseră lor aici din escortă, nici o mie cinci sute de oameni... Cel mai nimerit lucru ar fi să se lase în jos către Béthune, măcar pentru a da ordine celor pe care, în orice caz, nu-i puteau lua cu dinșii. Și apoi, mai erau bagajele, trăsurile, caii. La drept vorbind, fratele regelui își ducea comoara cu el, butoiașele acelea îngrămădite în trăsură. Căci umbla în trăsură contele d'Artois, și numai din cînd în cînd cerea să i se aducă un cal, ca să se mai dezmorțească și să se arate trupelor. Oricum, la Béthune își vor da seama repede ce au de făcut. Poate că vor primi acolo vreo depeșă de la maiestatea-sa? Hm, cît despre asta, fratele regelui se îndoia. În sfîrșit, la ce depărtare de Béthune sîntem? Ceva peste trei leghe... vor fi acolo către ceasurile zece, mergînd călare. Aveau răgaz să chibzuiască. Poate că s-ar putea trimite o mică avangardă la Lille... sau să se plimbe în fața orașului tunurile lui Mortemart... Dacă, întîmplător, regele se mai găsea în oraș? Maiorul acesta Richard îl credea plecat de acolo. Dar el se întemeia pe vorbe auzite în stradă. Nu l-a văzut pe rege, ceea ce se cheamă văzut, văzut cu ochii lui, trecînd pe poarta secretă a fortificațiilor și părăsind orașul. I s-a spus... unii care se întorceau de acolo... poate că-și luau dorințele drept realitate sau poate că regele ieșise să se plimbe? Te-ai prostit, băiatule! Regele să se plimbe în asemenea împrejurări! Dar atunci poate că se dusese să viziteze altă garnizoană... cu dorința tainică de a găsi un sprijin împotriva cuirasierilor... Între noi fie vorba, nu-l înțeleg pe Mortier! Nu se pricepe să bage disciplina în trupele pe care le comandă – sau ce? În sfîrșit, dacă maiestatea-sa plecase, încotro plecase din Lille? Spuneai chiar dumneata azi-dimineață, domnule mareșal, că nu e alt loc mai nimerit unde să așteptăm armatele aliaților. Și

acum vine maiorul acesta, care pretinde că regele a plecat... Fapt e că n-a fost în stare să spună încotro, poate că se înşeală... Oricum ar fi, nimeni nu trebuie să ştie nimic. Nu se va explica trupei acest contraordin. Ce ghinion ! Abia ajunsese la diversele unităţi ordinul de marş cu numele etapelor spre Lille... Ei şi ? Se va schimba direcţia, asta e tot, iar dacă vor fi unii să se mire... de altminteri, la plecarea din Saint-Pol se dăduse a înţelege – foarte cuminte ! – că mergeau la Béthune să se unească cu trupele lui Lauriston şi la Rochejaquelein... Nimeni nu se va lua după spusele ostaşilor aflaţi adineauri în cîrciumă. Şi-apoi, ce-ar fi putut să audă şi să priceapă ei din tot ce povestise maiorul acela ? Ah, na, o idee ! Asta, cică, e o idee : E de ajuns să fie chemat domnul de Reiset sub un pretext oarecare şi să i se spună în treacăt, ca o destăinuire, fără a se stărui prea mult asupra secretului, că această schimbare de direcţie e urmarea unui mesaj primit de la rege... Asta au s-o creadă toţi, după ce a trecut atîta vreme de cînd n-am mai primit nimic de la el... Un mesaj în care maiestatea-sa îşi exprimă dorinţa ca escorta să nu mai meargă de-a dreptul la Lille... da, dorinţa sa... Dacă vine de la maiestatea-sa, ei bine, ostaşii vor discuta ordinele maiestăţii-sale, şi-i mai bine aşa decît să le discute pe ale noastre, căci, cine comandă aici ? Dumneata, domnule mareşal. În numele meu, dar dumneata comanzi.

Gata, trebuiau să-şi adune oamenii. Domnule mareşal, dă-le, aşadar, ordinele dumitale.... Foarte bine ! Contele d'Artois se aşeză în cupeaua sa verde. Armand de Polignac reuşi să apuce butoiaşul care căzuse de pe banchetă şi era cît pe ce să se rostogolească afară, proptindu-l alături de el. François d'Escars şedea în faţa lor.

Cînd omul cu cojoc văzu ostaşii încălecînd, surise şi mormăi ceva între dinţi, apoi plecă la locuinţa olarului, unde era un garaj în care se odihnea Roşcovanul. I se vedeau bălăbănind în dreapta şi în stînga urechile căciulii. Maiorul Simon Richard se simţea acum sigur de el însuşi. Putea să se întoarcă în valea Sommei. Şi chiar să devină iarăşi, acolo, contele Olivier. Căci îl privise în faţă pe generalul de brigadă Antoine de Reiset, bă simţise chiar mîna acestui Tony pe umărul său fără să se înfioare, fără să simtă pofta de-a sări la el să-l ucidă... să-l ucidă gîtuindu-l cu mîinile acestea.

Acum totul era cu putinţă.

Dar Blanche, mă întreb : oare s-o fi schimbat ca dînsul, s-o fi făcut şi ea grasă şi greoaie ? Ce vîrstă o fi avînd Blanche astăzi ? Avea optsprezece ani în 1802. E născută în '84, asta e sigur. Optsprezece şi cu treisprezece... E oare posibil ? A şi împlinit treizeci şi unu de

ani ? O femeie în toată puterea cuvîntului. Şi fiindcă a putut să-l vadă pe acest Tony cu guşa îndoită de grăsime, cu zbîrcituri la ochi, era sigur că se va uita la Blanche ca la o străină. Treizeci şi unu de ani... Există femei care la anii aceştia sînt femei bătrîne, acolo, pe Ienisei...

De copii nu vorbesc. I-am cunoscut oare ?

*

– V-am ascultat cu luare-aminte, zise Théodore gazdei sale, maiorul. De ieri seară încoace m-aţi învăţat tot ceea ce-mi lipsea ca să pot înţelege ce-am auzit la Poix. Cu toate acestea, nici acum nu sînt mai lămurit şi mi-e cu neputinţă să mă hotărăsc pentru un partid sau altul...

După ce se plimbară prin oraş, se aşezară în cafeneaua aceea a ofiţerilor, care era într-o clădire lipită de Foişor. Aveau înaintea ochilor priveliştea Pieţei Mari, unde îşi făcuseră tabăra mercenarii şviţerieni, companiile de gardă şi jandarmii. În dimineaţa asta muschetarii dăduseră ei posturile de pază la metereze şi la porţi. Două tunuri se vedeau în faţa primăriei, şi în jurul lor grenadiri. Era o harababură în care se amestecau locuitorii tîrgului şi căruţele lăsate în drum, barierele fiind închise. Fără a mai pomeni de ţoiugile întoarse de la Beauvais, în care dormeau pe paie voluntarii, şi nici de înfăţişarea jalnică a steagurilor albe, spălăcite de ploaie, care atîrnau pe la ferestrele din piaţă. De pe la opt şi jumătate dimineaţa pietonii începuseră să sosească din Saint-Pol, dar nu intrau în Béthune decît după mare tărăşenie şi tocmeală la barieră. Copiii din Béthune alergau de-a lungul convoaielor, însoţindu-le ca la paradă, sărind într-un picior, sau jucau capra, zbierînd cît îi ţinea gura : „Fereşte dovleacul !"

– Dacă n-aş avea de ales – mai spuse muschetarul – decît între Ludovic al XVIII-lea şi Napoleon, poate numai faptul că unul fuge, iar celălalt are de partea lui armata, mi-ar fi de ajuns ca să mă hotărăsc... Dar văd bine că mai e un al treilea partid, şi tocmai aici e buba ; dumneavoastră care mi l-aţi înfăţişat nu sînteţi în stare să mă convingeţi că Ludovic sau Napoleon ar fi mai prielnic acestui de-al treilea partid, dacă aş avea poftă să-l aleg. Căci îmi ajunge să văd că dumneavoastră nu-mi puteţi răspunde la o întrebare, chiar aceea pe care a pus-o în faţa mea bădăranul de Houdetot : De ce a fost nevoie ca împăratul, chemîndu-l pe Carnot în guvern, să-l înjosească, dîndu-i titlul de conte ?

Maiorul își fuma pipa și ridica din umeri. Ce importanță avea asta ? Alta era întrebarea : aveai sau nu încredere în Carnot, în acest republican care nu și-a schimbat niciodată părerile ? Prezența sa alături de împăratul care întrupa alianța dintre armată și popor – iată ce era important.

– Houdetot zice că Napoleon, făcîndu-l conte pe Carnot, a ținut să arăte că nu vrea să fie împăratul prostimii... El vede lucrurile cu ochii castei lui. Eu însă... V-am înțeles foarte bine asupra acestui punct : Franța nu poate rezista nobililor, conspiratorilor și armatelor străine decît dacă se dau arme poporului. Credeți că o va face Napoleon ? Nu vedeți că el vrea să dea Franței, la rîndul său, o altă Cartă, botezînd-o Constituție ? Și după asta ? Viața de huzur și de petreceri a celor din palate va continua ca mai înainte. Poporul va continua să crape de foame. Armata, dacă o ieși victorioasă, va sluji pentru a ține în frîu poporul, iar dacă va fi bătută de armatele străine, are să intre în tabăra sărăcimii, asta-i tot ! Strigînd într-o zi *trăiască regele !* și într-altă zi *trăiască împăratul !*, o luăm mereu de la capăt. Ce caut eu în ciorba asta ? Mă voi întoarce, fără îndoială, la tată-meu, dacă-s lăsat să fac ce vreau. Mă voi apuca iar de pictură, aceasta mi-i îndeletnicirea, că doar nu-s nici brutar, nici căruțaș, nici fierar. Îmi place oare mai mult să pictez sub domnia împăratului, care vrea să fie înfățișat singur, ca să nu-i facă nimeni umbră, în tablouri trecute prin cenzura baronului Denon... sau sub regele Ludovic al XVIII-lea, care dă premii tablourilor mîzgălite întru slava lui Henric al IV-lea, sau celor cu subiecte religioase făcute să slujească interesele regalității ? Așa vor rămîne oare lucrurile cît vom trăi ? Ce putem face ca ele să se schimbe ? Sau acestea sînt grajdurile lui Augias și nimeni nu poate face nimic, nici chiar Hercule [1]...

– Oamenii trebuie să creadă că lumea poate fi schimbată, zise maiorul. Revoluția... toate cîte le-am văzut... desigur, lucrurile nu merg în linie dreaptă, sînt întoarceri, poticniri... Dar...

– Revoluția... o fi ! Vreți să cred despre ea altceva decît ce-am auzit vorbindu-se ? Da, părinții noștri – și aici Théodore se simți roșind gîndindu-se la tatăl său – în sfîrșit, oamenii de vîrsta dumneavoastră au crezut, asta e sigur, într-o adevărată răsturnare a lumii. Au crezut în toate idcile mari și generoase... ca să se ajungă la ce ?

[1] După legenda mitologică, Augias, regele Elidei, avea trei mii de boi în grajdurile sale, care nu fuseseră curățate treizeci de ani. Hercule izbuti să le curețe, abătînd apele unui fluviu peste ele.

La această baie de sînge. La aceste crime. Nu, să nu mă întrerupeţi ! Nu e cu putinţă ca toate cîte se povestesc să nu fie decît minciuni. Chiar dacă Robespierre avea dreptate – am şi eu un unchi care a votat moartea regelui, dar n-a încercat niciodată să mă cîştige pentru ideile lui – o crimă naşte pe alta, şi crima care pedepseşte pe cea dintîi tot crimă rămîne. De altminteri, ce e sîngele vărsat de iacobini pe lîngă cel care a curs din voia împăratului... Mie puţin îmi pasă de ducele d'Enghien... nu e vorba de asta, dar Napoleon... Îmi veţi spune că regalitatea era întemeiată pe o crimă neîntreruptă împotriva poporului... Aşa e. Dar împăratul ? Fără îndoială, lucrurile nu pot fi întoarse la ce-a fost, şi Bonaparte, o dată ajuns pe tron, şi-a făurit această poliţie, necesară, îmi dau seama, dar care ni se vîră în suflet, care ne scotoceşte toată viaţa, ne ţine sub ochii ei, provoacă... Libertatea, ea face să se nască poliţia. Pentru a apăra şi a îngrădi această libertate se întoarce Napoleon, şi triumful său nu e triumful poporului, ci al lui Fouché...

Vorbea maşinal. Ochii săi urmăreau împestriţeala uriaşă de uniforme, coifuri şi căciuli, îngăităate şi galonate, cu poleiala lor copilăroasă, toată deşertăciunea epoleţilor, ostaşii în hamuri ca nişte cai de circ, împopoţonaţi cu ciucuri, eghileţi şi pene. Toată zornăiala asta mincinoasă în care se prinsese şi el...

– Nu – zise maiorul cu o neaşteptată mînie – Fouché nu este poliţia, ci o anumită poliţie, a unei clici... Nu ştiu ce socoteli politice îl pun acum sub ordinele lui Carnot... dar dacă e cineva care cîştigă astăzi, apoi cum să tăgăduieşti că e armata ? Vezi asta chiar aici, unde, în timp ce escorta şi garda personală se află în oraş, domnul de Maulde a trebuit să consemneze trupele în citadelă, de teamă... I-ai văzut doar pe ofiţerii aceia cu cocardă tricoloră străbătînd piaţa în trăsură fără ca nimeni să îndrăznească să le ceară socoteală !

– Cocardă tricoloră sau cocardă albă, iată aşadar tot ce-mi puteţi da să aleg ! izbucni Théodore. Dacă culorile imperiale înseamnă azi mai mult armata decît poliţia, totul vine de acolo că armata nu e armata poporului, ci forţa pe care se sprijină guvernul şi instrumentul de guvernare al generalului Bonaparte, ce mai încolo încoace ! Da, ghilotina a dispărut din pieţe, dar tineretul a fost înrolat şi trimis să facă pe jandarmul în toată Europa... În locul războiului civil ni s-a dat războiul pur şi simplu. Iată între ce sînt pus să aleg, un pretext sau altul de a vărsa sînge... Dezordinea sau războiul, nu-i altă nădejde ! Doamne, rămîne-vor oare lucrurile mereu aşa ? Nu mă pot uita la un om fără să mi-l înfăţişez mort, însîngerat... C-o fi dintr-un partid sau altul, vezi

cum i se strîmbă gura, i se holbează ochii, se întunecă la față, pălește... Ah, simt că voi fi mereu cu victimele ! Nu în culorile vieții noastre afli frumusețea, ci în acelea ale durerii sau în liniștea morții !

Maiorul înalță din umeri. Poftim, ce ți-e și cu artiștii ăștia ! Frumusețea, frumusețea... Dacă și acesta e un punct de vedere ! Auzi vorbă, moartea ! Oamenii ăștia le încurcă pe toate, se complac în contradicții. Sînt ca măgarul lui Buridan.

– Ascultă, cunoști povestea cu măgarul lui Buridan... care se codea ca și dumneata, între apa de băut și ovăzul de mîncat... atras de amîndouă deopotrivă, și de aceea stînd între ele fără să miște... Știi că Buridan era din Béthune...

Géricault simțea o adiere de dispreț în glasul celuilalt. La drept vorbind, pentru dînsul problema nu se punea ca pentru măgarul lui Buridan : imperiul și regalitatea îl scîrbeau deopotrivă. Îi citise oare maiorul gîndurile ? Oricum, îl auzi iar :

– Aici, nu-nțelegi ? măgarul nu se codește între tronul cel vechi și tronul imperial, ci între emigrație și Franța...

Franța ! Poate că era singurul cuvînt în stare să-l clatine pe muschetarul acesta care nu avea decît uniforme de muschetar, pe acest pictor smuls de lîngă pînzele sale, rupt de el însuși. Trăise printre oameni pentru care Franța încetează de-a mai fi Franța cînd un om o părăsește, cînd regele se expatriază. Și-i veniră deodată în minte dezertorii întîlniți în preajma Caruzelului, ciocoiașii aceia de provincie care nu se putuseră hotărî să-l urmeze pe rege spre graniță... Atunci, să fi fost ei care aveau dreptate ?

– Nu e nici un drum pentru mine în veacul acesta, mai spuse Géricault, și ochii lui păreau să urmărească undeva, la capătul străzilor, lucruri ce nu se vedeau de aici. Mai tîrziu, poate... cînd oamenii vor fi isprăvit cu niște răfuieli pentru care nu-mi simt nici o chemare. Mai tîrziu... voi picta, asta-i tot. Ce am să pictez, nici eu nu știu. Poate că voi picta poporul, care nu-și are locul în umbra acestor oameni, a căror glorie e să ucidă, să-l ucidă. Voi face loc poporului în tablourile mele. Acolo va domni așa cum este, fără speranță, cu vlaga lui pierdută, cu frumusețea lui irosită...

Le născocea vorbind, sau ce ? Gîndirea nu-i oare întotdeauna o improvizație ?

– Aș vrea să spun povești. În culori și umbre. Povești. Ca să nu se mai audă lanțurile pe care le tîrîm în ocna noastră. Povești pe măsura noastră, povestea noilor nenorociri. Apoi, știu ce va urma : pînzele mele vor fi privite, se vor isca discuții în jurul lor, gazetele

şi revistele vor face zarvă cîtva timp. După care, vor fi alţi ochi, altă pictură. Nu voi mai fi înţeles. Nu se va mai vorbi decît de *maniera* mea, nu se va mai auzi ce am spus, ce aş fi vrut să spun. Vedeţi, de pe acum soldaţii din 1813 nu mai au acelaşi chip, sentimentele lor şi-au trăit traiul, făcînd loc altora... Poţi oare alerga după gîndurile mereu schimbătoare ? David, el pictează pentru eternitate. Eu aş fi vrut să fiu pictorul lucrurilor care se schimbă, să surprind clipe... Uitaţi-vă cum arată Béthune în vinerea patimilor... nimeni, niciodată, n-are să picteze asta. Trebuie să ne luăm gîndul de la o asemenea pictură. Înainte de a încerca. Va veni vremea cînd pictorii se vor cuminţi. Se vor mulţumi atunci să picteze o strachină de compot şi nişte fructe. Voi fi murit înainte. Ducă-se dracului, voi fi murit înainte...

– Nu te înţeleg, zise maiorul. Eu în locul dumitale m-aş duce la telalul din strada Ţărmului şi mi-aş cumpăra un costum civil...

Pe cînd vorbea aşa, izbucni o hălălaie mare pe-afară. Oamenii începură să alerge, caii legaţi laolaltă întoarseră capul nechezînd, un ripiit de tobe se auzi, tobe care începeau să înveioreze soldaţii şi caii rupţi de oboseală, şi deodată, dinspre strada Sfîntul Vaast se iviră călăraşii domnului de Damas cu mareşalul Marmont şi ducele de Berry, urmaţi de muschetarii negri ai domnului de La Grange, şi după dînşii o mulţime de mantale albe ale companiilor de gardă, cupeaua domnului conte d'Artois, care se uita prin geamul cupelei, alte mantale albe, apoi trăsuri şi iarăşi trăsuri, galbene, verzi, negre, cu bagajele acestor domni şi valeţii lor făcînd pe grozavii.

*

Prinţii veneau din Lillers pe şoseaua dinspre Chocques. Încă trei leghe şi un sfert. Dar nu era atîta distanţa, cît frica. Frica prinţilor care ştiau sau ghiceau ce se întîmplă. Frică de cei care nu ştiau, de cei pe care îi neliniştea schimbările de itinerariu, întoarcerile neaşteptate. Frica de Exelmans şi de trupele imperiale. Şi apoi, intrînd în Béthune, aveau deodată înaintea ochilor dezordinea şi oboseala, propria lor imagine ca într-o oglindă, cu unităţile escortei de pe-acum destrămate, nici gata să se apere, nici în stare să fugă mai repede. În oraşul acesta, între zidurile sale, cu barierele închise din ordin, împrejmuiţi de parapete, cu santinele în vîrful meterezelor şi altele la posturile avansate... Ce să mai zici de drumul făcut pînă aici ? După Lillers, au mers încă o bucată de vreme prin păduri, au trecut prin

niște pășuni. La Chocques, lui César de Chastellux făcîndu-i-se sete, a descălecat să bea ceva la Cafeneaua Pompierilor, unde i se povesti că taman cu cîteva zile înainte un chiabur de prin partea locului, punînd oameni să sape la o adîncime de optzeci și opt de picioare pentru a da de apă, s-a pomenit că în grădina lui țîșnește deodată o fîntînă, zvîrlind apa așa de sus, că ieri, cu vîntul acela de rupea coarnele boilor, șuvoiul mătura acoperișul casei... Prăpăd, nu alta ! Nenorocitul proprietar își smulgea părul din cap, repetînd într-una : „Să fi știut că am asemenea bogăție sub picioarele mele !" Pe urmă îi veni cuiva în minte să schimbe țeava, băgînd una cu două deschizături și atunci țîșnitura începu să scadă, lăsîndu-se cuminte mai jos de acoperiș... Vor trebui să facă un bazin împrejur... Nu vreți să mergeți pînă acolo să vedeți, domnule ofițer ? Nu, domnul ofițer a încălecat iar. Se gîndește la Bédoyère și își repetă plin de amărăciune vorba caraghioasă a ghinionistului cu fîntîna : „Să fi știut că am asemenea bogăție sub picioarele mele !"

Cu cît se apropie de Béthune, pămîntul se face mai pietros și colo în vale se zărește orașul cu biserica Sfîntul Vaast, cu cetățuia și foișorul... De aici se vede bine că e cocoțat pe-o stîncă, cu zidurile sale de jur împrejur, cu șanțurile și meterezele sale. Iar în dreapta și colo, spre nord, se văd crînguri cu cîte-o rariște între ele și, în fund, niște dealuri. Cîmpia a și înverzit... La ce visează César de Chastellux ? Calul îl duce, el închide ochii. Îl vede iar pe Charles de la Bédoyère... Și pe de-alde noi, își zice, unchiul ne-a crescut cu cărțile lui Jean-Jacques Rousseau. Dar cele mai frumoase cuvinte nu-l îndreptățesc pe cel ce-și calcă jurămîntul...

Ah, să închidem și noi ochii ! Îmi trec palma obosită peste ei, turtesc pleoapele una după alta. Iată că viitorul se arată în această moțăială trează. De astă dată nu mai e viitorul unui om. Și lasă-mă-n pace, domnule de Chastellux, cu povestea cumnatului dumitale ! Nu știu ce mutră o fi avînd acest La Bédoyère, pe care-l vor împușca. Știu, va fi ca și cum te-ar împușca chiar pe dumneata. Nu, nu-i vorba de viitorul dumitale, ci de viitorul peisajului asupra căruia am închis ochii.

În acest viitor, de mă uit într-o parte sau în cealaltă, către Marle în jos și Bruay-en-Artois, ori mai departe la răsărit de Noeux, spre tot ținutul acesta ghicit... sau dincolo de Gomeham, la Oblighem, Vendin, Annezin... ce înseamnă toată natura asta scormonită, dată peste cap ? Cît vezi cu ochii, munți negri săgetați straniu în vîrf de cîte-un braț întins pieziș și, în unele locuri, parcă lăsate în paragină,

verdeața a și început să mijească. Peste tot clădiri ciudate în forme geometrice, lunare, și locuințele oamenilor din cărămidă înnegrită, toate de-un fel, un lung șir posomorît de căsuțe sărăcăcioase, negre și roșii, nimic care să amintească de vremea de altădată, nici măcar bisericile. Toate sălașele acestea au fost de atîtea ori distruse și de atîtea ori reclădite de mîntuială, bune doar ca oamenii să aibă unde dormi între o zi de muncă și altă zi de muncă, deși au grădinițe fistichii, șoproane și haznale, pe ici pe colo chiar flori lîngă case, araci pentru măzărichea ce are să crească, iar pe ziduri mari reclame în culori lăudînd vreo flanelă, un vin, o apă minerală...

Văzut-ați vreodată furnici gonite de foc, strîngîndu-se iar laolaltă, reclădindu-și furnicarul? Trudind răbdătoare, cărîndu-și ouăle și uriașe rămurele în spinare?

Aici culoarea neagră e stăpînă. E un colb negru care îți intră în ochi, sub unghii, în crăpăturile pielei și-ți îmbibă plămînii. E pulberea de cărbune ce se înalță în grămezi gigantice, cărora cei de pe-aici le zic „munți de zgură". Valul negru care se ridică din pămînt, din noroiul gras al cărbunelui, ca o respirație a întunecimilor, pătrunzînd prin buzele palide, vopsind mucoasele, mîinile, drumurile, visurile copilărici și bicisnicia bătrîneții timpurii. N-a mai rămas aici nimic, nimic din ce-a fost odată. Apele îndiguite fac bucle, canalurile duc bărci lungi și joase, în care întunericul șade gînditor. Nimic din ce-a fost. Problemele oamenilor nu mai sînt aceleași. În afară de oboseală și de foame. Ei scriu pe ziduri cu cretă sau cu vopsea albă mari slove îndrăznețe: pentru unul dintre ai lor care n-a vrut să se bată sub comanda unui general german, împotriva deputaților, împotriva unui război sau pentru războiul acela depărtat, și tot pe ziduri se văd ultimele manifeste care cheamă un general la cîrma țării sau proclamă unirea celor trei săgeți [1], a unui ciocan și a unei seceri... Toate par să vină de la această descoperire din măruntaiele pămîntului, cărbunele care a cotropit țara toată. Chiar și uriașele lăcuste pe roți, vehiculele roșii, camioanele acestea fără cal, pe măsura uriașei lor încărcături... Viitorul. Făcut-a el, viitorul, vreo alegere între Ludovic al XVIII-lea și Napoleon? Cine domnește peste acest haos de după potop? Poporul? Cui aparțin aceste dealuri întunecate? Și cui, complicatele mașini?

Au trecut o sută, o sută patruzeci și atîția de ani... Nimic nu mai seamănă cu ce-a fost. Nici raporturile dintre oameni, nici sufle-

[1] Semnul electoral al partidului socialist francez.

tele şi vieţile lor, nici peisajul. Chiar şi ceea ce părea veşnic s-a schimbat. Iată ce se poate picta. Sînt pictori pentru aceasta. Pentru ceea ce trăieşte şi ceea ce moare. Pentru deznădejde şi mînie. Mai este însă şi ceva care nu poate fi pictat : e schimbarea. Cea din pîntecele pămîntului şi cea din capul oamenilor.

César de Chastellux redeschide ochii pe ceea ce este. Cîmpul. Un ţinut neted brăzdat de ogoare, cu crînguri încă nedesfrunzite, pline de mărăcini, şi cei dintîi muguri pe cîmpiile verzi.

Iar înaintea lui, Béthune, ca o anghinară groasă şi cenuşie cu frunzele smulse... César întoarce capul şi priveşte în depărtare, dacă nu se văd venind călăraşii lui Exelmans. Ca toţi ceilalţi, întocmai ca toţi ceilalţi, simte o spaimă cu atît mai mare cu cît nu-i vede venind, cînd ştie neîndoios că sînt undeva pe-acolo, gata să se arunce asupra escortei, punînd la cale nu ştiu ce operaţie diabolică. Dar în spatele său, César nu-i vede decît pe călăraşii regelui, tîrîndu-se istoviţi şi îngrijoraţi, nu vede decît mantale albe, coifuri, dolmane roşii. Cîmpia nesfîrşită. Netedă ca în palmă, afară de luncile acelea desfrunzite. De ce aţi vrea să fie altfel ? Cîmpia. Fără dealuri triunghiulare şi negre, săgetate de cîte-un braţ pieziş... Ce ziceaţi ? Cîmpia de martie, de pe acum verde, pătată de cretă. Aşa cum a fost întotdeauna, cum va fi mereu.

Şi, apropiindu-se de oraş, au întîlnit pe drum un soi de car mare cu bănci, ca pentru nuntă, avînd coviltir de pînză cu dungi gălbui şi roşii în chip de baldachin înflorit. Trosnea de plin ce era. Un car vesel şi gălăgios, plin de uniforme. Pe capră, pe scară, pe bănci şi între bănci, tot numai cheflii, ţinîndu-se în picioare. Vizitiul, un locotenent, dă bici celor patru cai. Nu-s decît ofiţeri. Ce i-o fi apucat ? Sînt oare beţi ? Cînd ajung mai aproape, li se vede tricolorul în piept. Trec de-a lungul coloanei încremenite cu o zarvă de rîsete şi de clopoţei, strigînd cît îi ţine gura : *Trăiască împăratul !* Încotro se duc ? Cine-ar putea să spună ?

Alteţa-sa ducele de Berry era cît pe ce să se repeadă cu calul în ei, dacă nu-l oprea o vorbă a lui La Ferronnays. Pe bună dreptate, căci nu ştii ce ai înainte, nici în urmă. Ce se întîmplă în Béthune ? Şi cine ştie, ăştia s-or fi ducînd să se unească cu Exelmans, sau ce alta ? Prinţul simte ruşinea. Încă o dată lacrimile mari podidesc ochii prinţului, în vinele căruia e tot viitorul Burbonilor.

Oastea prinţilor sosea pe la bariera dinspre Aire, prin Tîrgul-de-Aţă, trecea Piaţa Mare în bătaia jalnică a tobelor, în huruitul trăsurilor pe bolovanii necioplţi, cu pecetea înfrîngerii şi a spaimei pe chipul călăreţilor frînţi de oboseală ca şi caii lor. În acest lung popas, mulţimea şi ostaşii de-a valma, voluntarii care mărşăluiau pe jos, călăraşii gărzii umblînd brambura, grenadirii de pază din faţa primăriei, clienţii ridicaţi în picioare prin cafenele, toţi înţelegeau fără să-şi spună o vorbă că sosise ceasul prăpădului. Dar ce se întîmpla într-adevăr ? Încotro îşi ducea soldaţii mareşalul Marmont, care mergea călare în capul coloanei ? Nu se vor opri oare ? Nu venise aici ca să strîngă unităţile împrăştiate ale escortei şi să pornească iar trupele credincioase către Lille, către rege ?

Mergeau însă ca un convoi care trece printr-un oraş fără a se aşeza acolo. Ce însemna asta ? Întrebarea nu şi-o puneau numai soldaţii şi civilii din marginea drumului, de la ferestre, din uşa cafenelelor, ci bîntuia ca o adiere de groază convoiul însuşi, pe călăreţii aceştia care tropăiau înghesuiţi în uliţele strîmte, strecurîndu-se prin mulţimea neliniştită, pe călăreţii care făcuseră din zori şi pînă acum aproape zece leghe, schimbînd drumul fără să ştie de ce, cotind apoi înspre acest Béthune, ce li se părea a fi ţinta marşului lor şi de unde se văd mînaţi mai departe, căci capul coloanei iese din piaţă, apucînd pe strada Căpăţîna Mare, şi de acolo, prin strada Arras, către Lille, a cărui garnizoană se răsculase...

Căpitanul-locotenent de Lauriston se află la primărie cu subprefectul, cu primarul şi cu domnul de Maulde. Se uită pe fereastră la acest spectacol fără să priceapă nimic. „Dar nu se poate, domnilor ! exclamă Lauriston. Trebuie să anunţăm pe alteţa-sa şi pe mareşal ! Ei nu ştiu nimic. Habar n-au de mesajul ducelui de Trevisa !" Domnul Duplaquet, subprefectul, a coborît scara aproape de-a buşilea şi numeroşi slujbaşi după dînsul. Aleargă toţi, îşi croiesc drum prin mulţime, dau buzna printre picioarele cailor şi ajung la trăsura contelui d'Artois, care şi atinsese strada Arras, în faţa uliţei Strîmte. Lumea îl vede pe domnul Duplaquet scoţîndu-şi pălăria, apoi cum contele d'Artois face un semn cu mîna vizitiului prin portiera trăsurii. Frînele scîrţîie, roţile se învîrtesc pe loc, ricîind caldarîmul. Ce se întîmplă ? Cei dinainte nu ştiu nimic, merg mai departe. Caii din urmă vin unii peste alţii, scăpînd din mîna călăreţilor, care au ridicat frîiele. Contele d'Artois a chemat un călăraş, i-a spus o vorbă şi acesta aleargă de-a lungul străzii înguste, abia izbutind să-şi facă loc între zid şi convoi, ca să ducă ordinul celor din capul coloanei ducelui de

Berry și mareșalului. Ce se întîmplă ? Trăsura contelui d'Artois nu poate întoarce. François d'Escars, mai întîi, și apoi Armand de Polignac au sărit jos, și acesta din urmă întinde mîna contelui d'Artois, care coboară și își pune în cap bicornul cu pene. Se aud ordine scurte, caii dau îndărăt, cîțiva ofițeri descalecă în grabă. Prinții, domnul de La Grange, mareșalul, o droaie de generali anevoie de recunoscut, împreună cu domnul Duplaquet și slujbașii săi, care gesticulează și fac plecăciuni, se întorc în piață la peronul primăriei, unde domnul de Lauriston îi primește...

César de Chastellux a strîns un detașament de călărași în fața primăriei, iar grenadirii s-au pus pe două rînduri, salutînd cu sabia trasă. Ce se petrece înăuntru ? De neînțeles e ordinul dat în ultima clipă, printr-o ștafetă trimisă comandantului pieței de către mareșalul Marmont, cum că nu se mai face popas la Béthune. César nu pricepe nimic din toate acestea. Și socru-său nu-l poate lămuri, căci domnul de Damas e bolnav. L-au suit în trăsură acolo, în urmă, și habar n-are de ceea ce se petrece. E o cupea galbenă, încărcată de cufere, ale comandantului călărașilor și ale ginerelui său, și în care Deschamps, casierul companiei, își adusese mapa cu hîrțoage de contabilitate, zvîrlind-o acolo pe un coș de argintărie. César e cu ochii spre Piața Mare, unde învălmășeala crește pe măsură ce coloana se trage îndărăt. Îl vede trecînd pe văru-său, Louis de la Rochejaquelein, chemat și el la sfatul ce se ține în clădirea primăriei. Vede toată dezordinea și toată zăpăceala, dar o ceață i se lasă pe ochi. Se gîndește la soldații lui Exelmans, care dau tîrcoale orașului, pe cît se pare, și-s gata să-i împresoare, dacă nu vor ieși de acolo numaidecît. Cu cine oare se vor mai ciocni în drum spre Lille ? Unde te-ntorci dai de trupe în marș. Cine dă ordine ? Cine ?

Și iată că nu mai are înaintea ochilor decît imaginea lui Charles de La Bédoyère, fermecătorul diavol pe care credea că-l cîștigase pentru cauza regelui, un La Bédoyère triumfător, cu umbletul său mîndru, cu vocea semeață și zîmbetul pe buze... La Bédoyère, care va fi împușcat la toamnă. Dar dacă La Bédoyère se află printre urmăritori ? Dacă se vor găsi față-n față ?

– Să nu stăm aici ! îi zise maiorul lui Théodore. Hai la mine ! Putem ajunge pînă la prăvălie înainte ca trupele să pornească iar. La nevoie ți-e și calul la îndemînă...

Din strada Căpățîna Mare, prin dugheana de oale, ieșiră în ulița Strîmtă. Géricault voia să se încredințeze că Trick al său nu ducea lipsă de nimic. Dar și acolo roiau ofițerii de gardă, iar atelierul dom-

nului Tocquenne era plin de cai. Muncitorii fierăriei îi îmbiau cu băutură pe ostaşii care descălecaseră. Erau din compania de gardă a lui de Noailles, cei cu vipuşcă albastră, şi bucuroşi de răgazul căpătat, îndeau toţi, bînd frăţeşte cu muncitorii. Trick primi un mertic de ovăz, ca şi noii-sosiţi. Oamenii închinau în sănătatea regelui, dînd pe gît poşirca acră ce se făcea prin părţile acelea. Théodore se uită să vadă cine închină. Erau deopotrivă ostaşii de gardă, ca şi muncitorii din Béthune.

– Nu bei, camarade ?

Un băiat înalt, cu părul castaniu-blond, cu nasul ascuţit şi cu un moţ adus pe frunte, îi întindea un pahar lui Géricault. Se prezentară. Numele acestui ofiţer nu-i spunea nimic pictorului. Încă un mărunt nobil de provincie care adăuga la numele său o înfloritură. Ofiţerul era de prin Macon şi se arăta destul de vesel, de o voie bună molipsitoare, ceea ce părea straniu într-un asemenea ceas.

Auzise însă de numele lui Géricault.

– Sînteţi rudă cu pictorul ? îl întrebă, şi Théodore se roşi la faţă şi privi în lături, ca să răspundă cu jumătate glas că era chiar el.

– Ah – făcu ofiţerul – să bem, domnule, pentru artă în acest lăcaş al industriei, printre aceşti băieţi de treabă care habar n-au de ea ! Aţi auzit cumva de pictura domnului conte de Forbin ? În afară de frumuseţea doamnei de Marcellus, fiică-sa, mai e şi autorul unor peisaje, care nu fac decît să repete, în maniera lor, pe ale lui Claude Galée, lorenul. E un prieten al familiei mele... dar îl preţuiesc mai cu seamă pentru ceea ce are italienesc în pictura lui. Ah, Italia, domnule ! N-o să fiţi niciodată un pictor în deplinul înţeles al cuvîntului pînă nu veţi fi călătorit pe-acolo ! N-aţi fost în Italia ? Hai să ciocnim un pahar pentru minunăţiile de peste Alpi, pentru acelea care vă aşteaptă acolo, în Italia !

Dintr-o dată, numele ce şi-l dăduse mai înainte ofiţerul reveni în mintea lui Théodore, dar nu era prea sigur că nu se înşală. Accentul pus pe cuvîntul *Italia* păru să-i amintească de ceva.

– Vă numiţi domnul de Prat, dacă am auzit bine ? Scuzaţi-mă că vă rog să-mi repetaţi numele...

– Ei, da – zise celălalt – Alphonse de Prat de Lamartine, domnule Géricault. Dar dumneavoastră nu mi-aţi răspuns : vă veţi duce cîndva în Italia ? Apoi, după o clipă de gîndire : Citit-aţi poate, întîmplător, din versurile mele ?

– Nu tocmai, răspunse Théodore... Mi s-au recitat însă unele. O tînără fată...

– Ah ? E adevărat că versurile mele plac uneori domnişoarelor... În cugetul său Théodore nu era sigur că acelea fuseseră versuri.

*

În marea sală a primăriei nu mai era şedinţa unui stat-major restrîns, ci adunarea tuturor căpeteniilor în jurul contelui d'Artois, a ducelui de Berry şi a mareşalului. Se aflau acolo Lauriston şi La Grange, ducele de Mortemart, Louis de la Rochejaquelein, Etienne de Durfort, contele de Vergennes, care comanda garda palatului, şi colonelul Druault, comandantul voluntarilor, apoi domnul de Maulde şi autorităţile civile, domnii Delalleau şi Duplaquet, marchizul de Baynast... Nimeni nu convocase această întrunire neprevăzută, în care domnea cea mai mare zăpăceală. Contele d'Artois porunci să fie chemat şi Charles de Damas, care rămăsese în cupeaua lui fiindcă avea friguri. Veni şi el să-şi alăture glasul la concertul acesta fără dirijor.

Aşa cum stăteau acum lucrurile, nu se mai putea ascunde comandanţilor de companie adevărata situaţie a escortei faţă de ştirea că maiestatea-sa plecase. Da, Ludovic părăsise Franţa fără să-i aştepte. Fără să le dea măcar de veste. „Totuşi, dacă e să plecăm – îşi spuse careva gîndul – nu trebuie ca lucrul acesta, care nu va putea fi ascuns celor ce rămîn aici, să ajungă şi la urechea altora, mai mici în grad decît cei aleşi să-i însoţească pe prinţi."

Cum ? Cine rămîne aici ? Domnii de Lauriston şi La Grange vorbesc amîndoi într-un glas. Vor părăsi trupele în voia lor ? Nu, nu l îi potoleşte mareşalul.

– E la mintea oricui că, pentru a asigura paza prinţilor pînă la graniţă, un însemnat grup de cavalerie, cu caii cei mai buni, trebuie să însoţească pe alteţele-lor, şi o dată ajunşi acolo... ei bine, vom vedea cine vrea să meargă mai departe şi cine vrea să rămînă. Totul depinde de cîţi bani vom avea... N-o să fim în stare, înţelegeţi, să întreţinem în Belgia o armată de trei mii de oameni... Cu vistieria goală...

Dar pe unde să plece ? Şoseaua spre Lille, prin La Bassée, era cea mai bună, fiind pietruită, dar contele d'Artois se temea că pe-acolo s-ar putea întîlni cu unele trupe din garnizoana Lille, venind să le taie drumul. Ar trebui, de asemeni, să nu treacă prin apropierea oraşelor în care se aflau trupe. Armata de-aci înainte însemna Buonaparte.

Alteţa-sa ducele de Berry stărui din nou să se pornească, aşa cum propusese de dimineaţă la Saint-Pol, de-a lungul rîului Lawe, prin Lestrem, La Gorgue, pentru a ajunge în regiunea cea mai lipsită de

puturi de frontieră, între Bailleul şi Armentières. Vorbeau tocmai despre asta, cînd pătrunse de afară un vuiet surd, iar domnul de Damas, apropiindu-se de ferestre, spuse că în piaţă se stîrnise ceva care semăna a panică. Ostaşii săreau pe cai, ofiţerii îi strîngeau în jurul lor, trăgîndu-şi săbiile, şi se auziră deodată strigăte : „La arme ! La arme !" În timp ce generalii discutau între ei, îl trimiseră pe domnul de Maulde să vadă ce se întîmplă, şi colonelul Druault coborî cu dînsul, foarte îngrijorat de studenţii săi de la Drept... Pe scară s-au înorucişat cu un ofiţer de călăraşi, care îi întrebă unde se află prinţii şi dădu buzna în sala dezbaterilor. Recunoscînd pe ducele de Berry, începu să ţipe : „Alteţă, sîntem pierduţi ! Trupele lui Exelmans dau asalt oraşului !"

Atunci, într-o hărmălaie de nedescris, toţi de-a valma, în frunte cu contele d'Artois care striga : „Calul meu ! Daţi-mi calul !", cu mareşalul şi ducele de Berry, cu subprefectul Duplaquet, cu primarul şi adjuncţii săi, toţi se repeziră la scară, încheindu-şi centiroanele, potrivindu-şi săbiile în şold, punîndu-şi coifurile pe cap din fugă. Afară zăpăceala se făcea tot mai mare din pricina codaşilor coloanei venind dinspre Saint-Pol, a pedestraşilor de tot felul, răzleţiţi de companiile de gardă şi de cele ale mercenarilor şviţerieni, cete amestecate, care soseau într-una prin bariera Saint-Pry şi Pot-d'Etain, în aşa chip că n-aveai cum să-i regrupezi, iar ducele de Berry simţi că-i iese sufletul mai întîi pînă să dea de calul său şi de cel al lui tătîne-su, apoi pînă să-i pornească pe grenadiri şi pe călăraşi, urmaţi de voluntari şi de şviţerieni, în direcţia barierei Ţărmului, unde se arătaseră lăncierii, după cum se spunea, cerînd să intre în oraş. Nişte burghezi se înhămaseră la două din tunurile lui Mortemart, hotărîţi să le tîrască pînă la parapete, pentru a trage în asediatori.

Nu e lung drumul din Piaţa Mare pînă la bariera Ţărmului, prin uliţa aceea murdară, ticsită de butucii măcelarilor, plină de oase zvîrlite pe jos şi de sîngele împuţit al vitelor ucise. Trupa o străbătu călare, sosi la barieră, unde prinţul ceru să se deschidă porţile.

*

Nici pomeneală acolo de soldaţi ai lui Exelmans. Erau două escadroane din al 3-lea de lăncieri, care trecuseră la 21 martie, adică marţi, prin Béthune, venind de la Aire, unde se aflau în garnizoană ; îşi urmaseră drumul spre Paris, aşa cum poruncise regele cu o săptămînă înainte. O dată ajunşi însă la Arras şi aflînd acolo de fuga maies-

tăţii-sale, au arborat tricolorul la îndemnul generalului Teste. Azi-dimineaţă, în drum spre garnizoana lor, s-au înfăţişat la bariera Arras, pe care au găsit-o închisă şi îşi bătură gura de pomană cerînd să intre în Béthune. Cîteva cuvinte rostite mai tare erau la obîrşia spaimei ce se stîrnise. Colonelul lor aruncase o vorbă nesocotită şi plină de ifos milităresc, cum ar fi : „Dacă nu-mi deschideţi porţile, voi lua oraşul cu asalt !" După aceasta, dăduse ordin soldaţilor săi să apuce pe drumul care ocolea parapetul, între bariera Arras şi bariera Ţărmului, aşezîndu-şi trupa în formaţie de marş pe terenul ce se lăsa în jos, către canal, şi căruia i se zice Oborul de cai. Nu aveau de ce să se ia la harţă ; lăncierii s-ar fi împrăştiat pe acest cîmp de manevră şi prin mahalaua Catorive, căci spre a merge la Aire trebuiau să apuce pe şoseaua care porneşte de la bariera Nouă. Dar sosirea ducelui de Berry şi a lui tată-său, cu garda lor impunătoare, a împiedicat această mişcare. Cînd porţile barierei Ţărmului s-au deschis, colonelul lăncierilor se crezu la rîndul său atacat.

Pesemne că prinţii, tatăl şi feciorul, socoteau în clipa aceasta drept o manevră strategică din partea lăncierilor faptul că se îngrămădiseră tocmai la bariera Ţărmului, aceea de care aveau ei nevoie dacă se hotărau să pornească în sus către Estaires, prin Lestrem. De aici graba lor de a sări să apere ieşirea spre graniţa pe care, aşa cum credeau ei, lăncierii se pregăteau să le-o închidă. Ostaşii companiei de gardă a lui de Noailles, sărind pe caii lor, goneau în spatele prinţilor, şi cum se echipaseră în fugă, fiind pe deasupra şi ameţiţi de poşirca băută la fierarul Tocquenne, unul din ei se bălăbăni între armele lui în aşa fel, încît un pistol se descărcă singur. Caii lipiţi unul de altul s-au cutremurat, mai ales că în faţa lor contele d'Artois, care purta bicornul cu pene albe, era cît pe ce să fie trîntit jos, calul său pornind în galop. Contele, căruia nici prin gînd nu-i trecea să iasă în fruntea trupei, nu mai avu încotro şi, dîndu-şi aerul că o făcuse înadins, îşi împinse calul pînă la cîţiva paşi de lăncierii îngrămădiţi în Oborul de cai. François d'Escars dădu şi el pinteni, ca să-l ajugă pe fratele regelui. Mareşalul şi ducele de Berry nu puteau să rămînă în urmă, iar grenadirii lui La Rochejaquelein nu avură de ales dacă să-i urmeze sau nu pe prinţi, căci compania de gardă venea peste dînşii, răcnind *trăiască regele !*, la care lăncierii răspunseră, fireşte, *trăiască împăratul !*

Aveau mutre foarte ameninţătoare lăncierii, deşi nu erau mai mult de cinci sute de oameni, două escadroane călări, în pajiştea oborului, sub copacii încă desfrunziţi. La drept vorbind, escorta prinţilor se oprise între poarta propriu-zisă, destul de joasă şi lată, singura după

moda veche dintre porţile oraşului Béthune, şi avanpostul mărginit de doi pilaştri de piatră, fiecare cu cîte-o ghiulea deasupra. Ducele de Berry ieşi în faţă cu La Ferronnays, Nantouillet şi cîţiva călăraşi, în totul vreo doisprezece oameni, iar contele d'Artois şi mareşalul rămaseră în urmă.

Prinţul se uita la lăncierii aceştia, purtînd coiful aurit cu coama scurtă, pantaloni verzi şi mîneci îngăităna te cu fir galben, platoşă albastră vărgată de piele albă, mănuşi albe pînă la cot, toţi pe şeile lor din piele de berbec. Aveau steguleţe tricolore în vîrful lăncilor şi săbiile li se bălăngăneau în coasta cailor, pe care îi strîngeau între cizmele lor negre. Ducele de Berry clocotea de furie : vizitase el însuşi regimentul acesta şi vorbise oamenilor. Din nenorocire, tocmai cînd sosea în faţa colonelului pe care-l cunoştea, nobila purtare a prinţului fu niţel feştelită de un grenadir. Acesta, crezîndu-l în primejdie, se întoarse cu faţa spre oraş, strigînd : „Săriţi în ajutorul prinţului !" Tot atunci s-au văzut ivindu-se cele două tunuri pe care burghezii le tîrîseră sus, pe parapet, cu ţevile îndreptate asupra trupei răsculate, în timp ce cavaleria ieşea din oraş, îngrămădindu-se în jurul prinţului, care, în loc de doisprezece pînă la cincisprezece călăreţi, cîţi hotărîse să-l urmeze, se pomeni deodată împresurat de o mulţime de soldaţi şi de cai din toate armele. Ieşea garnizoana toată din oraş, compania de gardă a lui Raguza, muschetarii veniţi de la bariera Arrasului, infanteria după dînşii, apoi voluntarii regali şi lefegiii şviţerieni, astfel că lăncierii se văzură înconjuraţi aproape din toate părţile, rămînîndu-le deschisă doar o latură, înspre cîmpul de manevre, ca şi cum li s-ar fi lăsat înadins libertatea de-a se retrage către bariera Aire.

Călăreţi şi pedestraşi ai escortei, laolaltă, erau cam la o mie pe locul acela îngust şi păreau aşa de mulţi, că voluntarii care soseau, mai ageamii în ale milităriei, crezură că sînt patru mii. În acest talmeş-balmeş, prinţul se duse ţintă la un comandant de escadron, pe pieptul căruia zărise Crucea sfîntului Ludovic, strigîndu-i : „Din ordinul cui v-aţi părăsit cantonamentele ?" Urmarea a fost povestită în multe feluri şi, la drept vorbind, nimeni în afară de călăreţii aflaţi lîngă prinţi n-au auzit adevăratele cuvinte, iar mai toţi istoricii au reţinut ceea ce au povestit voluntarii regali, care se găseau la mare depărtare şi n-au auzit nimic. În orice caz, un lăncier fu văzut ieşind din rînduri, înălţîndu-şi lancea şi strigînd *trăiască împăratul !* Ducele de Berry se făcu roşu ca racul şi-i răspunse urlînd, de credeai că-l

loveşte damblaua : „Intră în rînd, nemernicule, că de nu, bag sabia-n tine pîn-la plăsea !" Sînt unii care pretind că în acea clipă un căpitan de lăncieri recunoscu printre grenadirii lui La Rochejaquelein pe un bun prieten al său şi rosti cîteva cuvinte tare frumoase, cum că n-au decît să-l ucidă, dar el tot nu va ridica mîna să dea într-un francez... Cel puţin e ceea ce auzi César de Chastellux, care era cu gîndul la cumnatu-său, La Bédoyère. Toate acestea rămîn cum nu se poate mai confuze, ca şi faptul că prinţul ar fi pus sabia în pieptul unui brigadier de lăncieri, care strigă totuşi *trăiască împăratul !*, dar, oricum, primejdia din primele clipe fusese înlăturată, şi ducele îi ceru colonelului să-şi retragă soldaţii, ceea ce se dovedi mai cu folos decît ţipetele de adineauri. Şi în vreme ce acest ofiţer, adunîndu-şi ostaşii, le poruncea să se tragă îndărăt către cîmpul de manevre, prinţul îşi strica gura de pomană, ţipînd în urma lăncierilor : „Strigaţi *trăiască regele !*", la care nu avu răspuns decît de la oarecare depărtare, cînd lăncierii strigară din nou *trăiască împăratul !*

Nu le mai rămînea decît să se întoarcă în oraş.

*

Au fost mai multe pricini care i-au împiedicat pe prinţi să plece înainte de ceasurile patru ale după-amiezii. Mai întîi, lucrurile se înfăţişau foarte încurcate : nimeni nu ştia dacă lăncierii s-au retras cu adevărat sau nu, dacă aceştia erau singuri sau alcătuiau o avangardă, dacă alte trupe se apropie de porţile oraşului. Dar, mai cu seamă, ostaşii escortei regale aveau nervii tociţi şi cădeau de oboseală. Trebuia să li se lase un răgaz să-şi mai vină în fire, să mănînce, să se regrupeze. Afară de aceasta, Marmont nu se prea hotărîse pe ce drum să apuce, nici ce oameni să aleagă pentru escortă. Şi apoi, contele d'Artois nu se mai vedea nicăieri. Unde era ? Asta stîrni oarecare zăpăceală printre cei adunaţi la primărie, dar domnul de Polignac îi potoli, anunţînd că fratele regelui se află la biserica Sfîntul Vaast. Se spovedea.

– Din fericire – zise ducele de Berry lui La Ferronnays – ne găsim într-un oraş în care toată populaţia e cu noi... Mi-am dat bine seama anul trecut de acest lucru, şi ia priveşte ce de steaguri albe la ferestre...

La drept vorbind, de pe-acum destule steaguri albe dispăruseră, iar în multe case femeile tocmai le înnădeau, adăugîndu-le roşu şi

albastru. Cerul era foarte posomorît. Te puteai aştepta ca ploaia să se pornească din nou şi ostaşii cătau cu ochii la nori şi la mantalele lor abia uscate. Vor trebui oare să facă faţă unui asediu în oraşul acesta, sau să iasă de acolo – şi încotro să pornească? Unde era regele? Ciudat lucru, secretul era păstrat atît de bine, deşi îl cunoşteau aproape treizeci de persoane, încît Tony de Reiset, de pildă, credea cu-adevărat că maiestatea-sa îi aşteaptă la Lille. I s-au înmînat nişte ordine din care nu pricepea nimic. Să aleagă cei mai buni ostaşi... Aşadar, trupele pe care veniseră să le caute aici vor fi lăsate în voia soartei? În fiecare companie domnea aceeaşi vilvă. Răsunau ordine, caii schimbau de stăpîni, se numărau oamenii. Trebuiau oare să-şi părăsească odăile pe care, purtîndu-şi fiecare de grijă, ca întotdeauna, şi le găsiseră dimineaţa cînd au sosit? Nu ştiau ce să le spună gazdelor, atîţia oameni cumsecade, care se întrebau dacă trebuie să schimbe aşternutul patului sau nu... Sau nu... aceste două cuvinţele trădau pretutindeni grija ce-i frămînta pe toţi. Trăsurile vor merge după dînşii sau nu? Trebuie să-şi lase aici toate catrafusele sau să aleagă din ele ce se poate lua? Ostaşi de gardă, jandarmi, muschetari, grenadiri, dădeau toţi buzna la trăsurile particulare, ale lor sau a vreunui camarad căruia i se încredinţase oarecare bagaj preţios. Îi vedeai pe străzi întorcîndu-se încărcaţi peste măsură, deşi ştiau că, dacă ar fi să plece, nu le vor putea lua cu dînşii pe toate. Intrau atunci în vorbă cu gazdele, îşi puneau încrederea în ele, rugîndu-le să păstreze ca pe-un lucru sfînt vreo cutie, o valiză, o ladă.

Apoi, unii aflau că vor rămîne la Béthune. Cum aşa? Nu mai plecăm? Ba plecăm, dar vezi că nu toţi. În sfîrşit, cum vine asta, plecăm sau nu?

Atît de neliniştite şi de împrăştiate erau trupele, încît, afară de un detaşament călare din compania lui Raguza, patrulînd în faţa primăriei, şi de posturile de gardă de la porţile oraşului, nimic nu mai dădea impresia unor unităţi constituite. Se amestecaseră companiile şi armele, alandala, iar cei mai mulţi dintre ostaşii fără cai făceau din Piaţa Mare un fel de forum unde se strîngeau pîlcuri, stînd la taifas, apoi cîte unii se desprindeau, alăturîndu-se altor cete. Erau acolo oratori, şi în jurul lor recunoşteai căciulile negre ale grenadirilor strînşi roată, alături de jandarmi şi de ostaşi ai gărzii, o amestecătură care nu avea nimic ostăşesc, în afară de uniformă. Civilii nu se prea băgau între dînşii, dar chiar şi atunci, în această clipă hotărîtoare pentru fiecare, vedeai mantale albe sau dolmane roşii dispărînd prin ulicioare sau furişîndu-se prin porţile caselor după cîte-o

fustă. E drept că cei mai mulți aveau altceva în cap. Zvonurile care bîntuiau erau comentate, aici în șoapte, cu groază, colo în gura mare, cu mînie. Se auzea îndeosebi glasul ostașilor mai tineri. Se îmbulzeau să le pună întrebări celor vîrstnici, fără să se prea uite la grade, și adeseori vîrsta era în raport invers cu gradul, dar toți, sau aproape toți, se socoteau nenorociți că nu-i vor însoți pe prinți. Dacă li-e dat să moară, le-ar fi plăcut să moară cu dînșii... Dar era barem vorba de-a muri ? Evitau să se gîndească la o rușine care e mult mai cumplită ca moartea...

Théodore n-a putut sta locului acasă, la gazda lui. Nu-și găsea astîmpăr. Schimbase cîteva cuvinte cu domnul de Prat, care se ducea, cu un pachețel la subsuoară, să facă de gardă la bariera Arrasului. Prin Piața Mare Théodore căuta să întîlnească muschetari, dar cei cu care intră în vorbă nu știau mai mult ca dînsul ce se va întîmpla cu ei. Dădu de Moncorps într-o discuție aprinsă cu niște voluntari, unul cît o prăjină, altul mărunțel cu o voce de fată, și al treilea, încîrlionțat, strîmbîndu-și gura într-una. Numai de un lucru le era teamă acestor tineri : nu cumva să fie pusă la îndoială dragostea lor pentru familia regală. Vorbeau foarte tulburați de scena care se petrecuse la bariera Țărmului. Nu mai încetau să se minuneze de purtarea alteței-sale ducele de Berry. Își puncau nădejdea într-o răbufnire a fidelității, o ridicare în masă a Franței întregi pentru a-și apăra prinții. Nu se împăcau cu gîndul fugii peste graniță, lăsînd țara pe mîna Căpcăunului, dar dacă nu se putea altfel, erau gata și la asta... „Și dumneata ?" întrebă Géricault pe Moncorps. Și Moncorps își plecă ochii. Théodore se depărtă.

Avea în el acea tainică putere de-a rămîne singur în mijlocul unei mulțimi. Îmbrîncit din toate părțile, înaintînd la întîmplare, împins peste o baterie de tunuri de niște călăreți care zbierau să li se facă loc, se văzu deodată oprit în fața unor mercenari șvițerieni în ceartă cu o ceată de grenadiri, pentru că aceștia imitaseră accentul lor, apoi, apucînd pe sub foișor, se pomeni zvîrlit la dreapta și la stînga, pe cînd voia să ajungă de cealaltă parte a pieței, la Hotelul Nordului, unde i se păru că l-a zărit pe domnul de Lauriston călare... Umbla, întrebîndu-se încă o dată ce căuta el acolo. Dacă în această goană după căpătuială nu găsise temeiuri pentru a trăi, să fi găsit barem vreunul pentru a muri ! Vlaga ce se cerea cheltuită, poate că însăși tinerețea lui pe care nu știuse s-o folosească decît în alergările smintite cu calul, îl umplea acum ca niciodată, gata să se reverse, năvalnică, de neîndurat. Barem motive de a muri... Ce amărăciune simțea în

el amintindu-şi că refuzase, prosteşte, să ia parte la războaiele acelea în care cel puţin te băteai ! Aşa însă, pînă la urmă, se făcuse soldat doar pentru a fugi de luptă. Ce rost avea toată tărăşenia asta ? Pe lîngă cei cîţiva nătăfleţi care se lăsaseră prinşi de toate înşelătoriile şi care, drept ideal, se mulţumeau să rămînă credincioşi Burbonilor, la ce se gîndea oare imensa mulţime a celorlalţi, şi şefii lor, transfugi de-ai lui Napoleon sau emigranţi porniţi iar pe drumul exilului ? La cele cîteva mii de franci pe care le-au putut lua cu ei, la cufărul cocoţat pe capota unei trăsuri, cu pantaloni de ceremonie şi valiza cu obiecte de toaletă. Mai mare jalea să-i asculţi ! Frica li-e întipărită pe faţă. De ce le-o fi frică, dumnezeule ? Li-e frică să nu fie atacaţi, încercuiţi, împresuraţi... şi pe urmă ? Nu şi-au ales oare războiul drept meseric ? De la Paris la Béthune n-au făcut altceva decît să fugă. N-au văzut măcar umbra unei puşti, nici mustaţa vreunui ostaş inamic. Le era frică. Să nu fie răniţi, să nu cadă în noroi, să nu doarmă pe cîmp, frică de o luptă inegală, de sabia care străpunge, de glontele care pătrunde în carne, frică de a muri. Şi, la fel cu Théodore, nu-şi găsiseră motive pentru aceasta.

Se adunase în piaţă o coloană de călăreţi şi deodată, în jurul lui Théodore izbucniră strigăte : „Aştia pleacă ! Aştia pleacă !" E adevărat. Ostaşi ai gărzii şi muschetari. Ce caut eu aici ? gîndeşte Géricault şi încearcă să ajungă lîngă cai, pentru a afla de la vreun camarad ce e cu plecarea asta. Are în el sentimentul stupid şi îndărătnic al datoriei, teama că nu va face ceea ce trebuie, sentiment cu atît mai de neînţeles într-un asemenea ceas şi, la urma urmei, nepotrivit faţă de ce gîndeşte. Era escorta prinţilor cu Marmont în cap, dar la două mii de cai nu avea decît ceva mai mult de o mie cinci sute de călăreţi, restul fiind cai de schimb ai ofiţerilor. Şi între aceştia nu se aflau mai mult de trei sute de muschetari, negri şi suri, cu domnul de Lauriston singurel, în frunte, alcătuind capul coloanei, urmaţi de grosul gărzii personale. În jurul trăsurii contelui d'Artois, o berlină verde cu stema regală, se vedea o ceată de călăraşi puşi sub comanda lui César de Chastellux. Cupeaua galbenă a domnului de Damas venea numai-decît în urmă. Ducele de Berry, în uniforma sa de călăraş, cu mantaua-i cenuşie de muşama, de-l recunoşteai de departe, se şi apropia, trecînd printre măcelarii din strada Ţărmului, pe caldarîmul de bolovani necioplţi. După el veneau grenadiri în jurul altei berline, avînd crini pe portieră, şi tot galbenă. Două caleşti, şase sau şapte furgoane şi două cotiugi încărcate cu bagaje. Chesoane de artilerie şi nici un tun. Apoi iarăşi trăsuri. Ostaşi ai gărzii încheiau coloana. Cum ? Asta

era tot ? Nu se poate ! Îi vor stringe şi pe ceilalţi, vor pleca mai tîrziu pentru a acoperi retragerea prinţilor... Plecarea coloanei a fost preludiul unei fugi uriaşe, generale : Piaţa Mare se golea, fiecare alergînd la cantonamentul unde se aflau ai săi, la calul său, la biroul companiei, dacă exista aşa ceva, şi nu mai rămaseră acolo decît cei care dormeau prin piaţă în căruţele lor, cîţiva infanterişti zăpăciţi, nişte bucătării pe roate şi tunurile.

*

Marmont, în înţelegere cu contele d'Artois, pusese în fruntea trupelor părăsite la Béthune pe căpitanul-locotenent de La Grange, numind comandant al cetăţii pe locotenentul-general conte de Montmorin, căruia îi lăsase tunurile lui Mortemart, infanteria şi o bună parte a cavaleriei. Soldaţii care îi escortau pe prinţi ieşiseră din oraş prin acea barieră a Ţărmului, unde mai adineauri se arătaseră lăncierii imperiali. O dată dincolo de barieră, au trimis eclerori înainte, dar aceştia străbătură Oborul de cai, merseră ce merseră de-a lungul canalului, trecură şi de cealaltă parte, iscodind peste tot pînă ce s-au încredinţat că nicăieri nu se vede picior de soldat, apoi se întoarseră la Oborul de cai, unde coloana se pusese în ordine de marş. Drumul care urmează de aproape albia rîului Lawe trece la început prin nişte pădurici, de unde, cum intri, nu mai zăreşti oraşul. Dar de pe acum înfăţişarea locului se schimbă cu totul. Mai întîi, chiar şoseaua nu e decît un drum nepietruit, înfundîndu-se într-un fel de smîrc lutos cu ape stătute, şi de la prima jumătate de leghe după Béthune trăsurile începură să dea de greu, silind ostaşii să descalece, ca să-i ajute pe vizitii să le scoată din noroaie. Marginile drumului anevoie se mai zăreau după ploile din ultimele zile şi pămîntul era aşa de desfundat, că nu se vedeau nici bolovanii mari, de care caii se poticneau într-una. Pe la cîte-o cotitură, cînd se făcea o momeală de drum în cîmp, călăreţii gărzii se rătăceau într-acolo, pomenindu-se deodată pe nişte cai împotmoliţi pînă la chipotă şi chiar ei, descălecînd, se înfundau în clisa groasă.

Cîmpiile dimprejur erau în cea mai mare parte inundate. Dar acolo unde răzbeau deasupra, se vedea că sînt de pe-acum înverzite de-a binelea şi tăiate în dreptunghiuri mari prin şanţuri pline de apă, de-a lungul cărora creşteau sălcii în preajma fermelor singuratice. O şi mai mare încurcătură venea dintr-aceea că şuvoaiele revărsate din Locon, care se scurg pe toată întinderea de la Lys şi pînă la Lawe,

înconjurînd cîmpiile, vin să se verse în şanţurile şoselei, astfel că la cea mai mică alunecare trăsurile cădeau în apă pînă la jumătatea roţilor şi caii pînă la burtă. Grămăjoarele de pietre, la fiecare treizeci de centimetri, care alcătuiau între şuvoaie şi şosea un fel de drum făcut din puncte de sprijin pentru pietoni, mărcau şi mai mult primejdia, şi o căruţă plină cu bagaje se răsturnă în şanţ, ceea ce stîrni o dandana întreagă cu stăpînii lor, cînd s-au văzut siliţi să le lase acolo, încărcînd ce se mai putea într-altă căruţă. Cu cît înaintau, drumul devenea tot mai de neumblat. Caii îşi tîrau anevoie carele, iar călăreţii şi-i lăsau pe-ai lor să mai răsufle, oprindu-se de cum simţeau sub picioare pămîntul cît de cît zvîntat şi tare.

De pe urma acestor neajunsuri, convoiul se pomeni foarte repede fărîmiţat, unele plutoane luînd-o înaintea altora, cu trăsurile rămase în coadă. Toţi comandanţii de unităţi îi escortau pe prinţi, adică cei care aveau cu dînşii grosul trupelor coloanei, căpitanul-locotenent de Lauriston cu muschetarii negri şi suri, iar cu ce rămăsese din companiile de gardă erau domnii de Villiers-Lafaye, de Reiset, de Fournel, de Léautaud, baronul Lascours şi baronul Fabvier. Domnul de Damas se afla în trăsura lui, ca şi locotenentul-general de Bordesoulle, care a sosit la Béthune pentru a da de escorta regală, după ce scăpase cu fuga din Stenay, unde trupele sale se răsculaseră. Domnul de Vergennes, domnul de Mortemart şi Etienne de Durfort îl luaseră cu dînşii pe ducele de Richelieu în cealaltă mare cupea regală. Louis de La Rochejaquelein mergea călare alături de văru-său Chastellux. Toţi aceştia alcătuiesc ultimul careu al credinţei monarhice. Oamenii şi caii sînt însă la capătul puterilor, după goana necontenită de la Paris încoace. Şi afară de asta, s-a pus iar pe plouat, o ploaie mărunţă de seară, cu care şi noaptea coboară înainte de vreme. De altminteri, erau în picioare de mai bine de douăsprezece ore şi, munciţi de temeri şi griji, nici unul nu se odihnise la Béthune. Marchizul de Fougère, pe care închiderea neaşteptată a porţilor, la plecarea din oraş, îl despărţise de voluntarii săi de la Şcoala de Drept, pe cînd aceştia încercau să iasă cu coloana, dar se pomeniră închişi în spatele ultimelor trăsuri, îşi povestea păţania lui Léon de Rochechouart, care se afla în frunte cu muschetarii, urmat de domnul de Lauriston, tustrei escortînd pe ducele de Berry, mai tăcut ca de obicei. Ajunseseră în marginea satului La Gorgue, lîngă Estaires, acolo unde cele două gîrle, Lys şi Lawe, se întîlnesc pe hotarul acelui ţinut al lui Lalloeu de care vorbea mereu contele d'Artois. Fratele regelui, însă, cu toată escorta desfăşurată pe-o leghe înaintea lui, se oprise chiar înainte de a ajunge

la Lestrem, la două leghe și un sfert de Béthune, străbătute cu chiu cu vai în ceva mai mult de două ceasuri. Cupeaua mărici-sale se împotmolise și, pînă s-o scoată de acolo, trebuia să se dea jos. Tocmai cît să se odihnească. Unde se aflau? E un cătun din Lestrem, îi zice La Fosse. Casele și biserica dărăpănată se vedeau pe dreapta, înspre malul Lawei. Trăsura contelui d'Artois era cu o roată în șanț, la răspîntia drumurilor, dar preotul cătunului, atras de huruitul atitor căruțe, pe cînd își căta de lucru prin grădină, la ceasul asfințitului, venise pînă în șosea și dînsul fu acela care îi povățui pe domnii François d'Escars și Armand de Polignac, coborîți din trăsură, să-l ducă pe contele d'Artois la vreo sută de metri mai încolo, chiar pe șosea, unde se vede clădirea aceea mare, în stînga. Era ferma cea mai frumoasă de prin partea locului, iar domnul Joye, fermierul, un om primitor și credincios monarhiei.

Aici într-adevăr că apele potopiseră totul. Șuvoiul cel mare se revărsase, șanțurile și șoseaua erau una. Contele d'Artois în mantaua-i fluturîndă, cu bicornul ale cărui pene zbîrlite nu arătau să fi fost vreodată albe, ducea in brațe, ca pe un copil, un butoiaș. Cei doi însoțitori ai săi duceau și ei cîte unul. Vezi că berlina se înnămolise într-un loc păcătos, la o cotitură a șoselei, și măria-sa nici gînd să-și lase aurul la drumul mare, cu două sau trei chesoane de artilerie împrejur.

Ferma se chema ferma Tișilor, din pricina arborilor cu brațe uriașe înșirați de-a lungul marelui șuvoi, în coasta lui dinspre miazănoapte. Se înălța în cîmpia joasă ca un fel de fortăreață, cu o poartă ferecată între două turnuri, care ducea peste o podișcă prinsă în lanțuri, la un loc încadrat de șanțuri late și adînci. De cum treceai poarta, te pomeneai într-o pajiște mărginită de plopi. Încă un șanț, și numaidecît în dreapta era ferma, o hardughie de piatră văruită, cu un acoperiș de paie. Și în spatele ei, după șanțul din fund, o șură mai înaltă decît casa. Acolo au dus caii și s-au culcat ostașii escortei. Înăuntru șura era uimitor de înaltă, ca o biserică, cu stîlpi făcuți din copaci întregi în chip de coloane și cu grinzi foarte groase. Aici vedeai rînduite tot felul de unelte și mașini, apoi mai erau cai, în afară de aceia ai ostașilor, și provizii de fîn.

Începuse să se întunece. Fermierul și băieții lui întîmpinară cu un respect uluit înaltele personaje, fără a pricepe prea bine dintru început cine erau și ce căutau pe drumurile acelea păcătoase. Sala cea mare a fermei, de unde o scară de piatră ducea la odăile de la etaj, era făcută ca să poată mînca acolo patruzeci de secerători, dacă nu și mai mulți. În pustietățile acelea țăranii bărboși cu nevestele și copiii lor

stăteau în picioare, înalți și vînjoși, zdraveni ca stîlpii pe care se sprijinea acest trai îmbelșugat ce-și afla pînă și în apele îndiguite de mîntuială izvoarele avuțiilor. Se părea că dintr-o dată ei deveniseră stăpînii, iar toți conții, ducii și prinții aceștia veneau la dînșii ca niște țigani istoviți, un fel de actori ambulanți care s-au rătăcit între două reprezentații în sate depărtate și care continuă să poarte numele ce și le-au dat jucînd în tragediile nobile. La o vorbă a fermierului, unul dintre băieți aprinse în vatra cea mare un foc din trunchiuri de copaci. Seara era destul de umedă, ba chiar friguroasă.

Cîtă vreme au de gînd să rămînă aici? Domnul Joye, tatăl, se repezise să ia din brațele contelui d'Artois butoiașul, pare-se împovărător, pe care îl ținea strîns în mantaua lui.

– Lasă! zise măria-sa. În seara asta de vinere a patimilor trebuie să ne ducem singuri crucea...

Și se lăsă jos pe treptele de piatră ale scării, rezemîndu-se de butoiaș. Mai mult decît luminările, focul din vatră lumina scena.

– Dar alteța-voastră – zise fermierul, fără să prea știe dacă trebuia să zică „alteță" sau „excelență" – are să ia cu noi o gustare... dacă dorește... Marie, pregătește patul cel mare pentru alteța-sa!

– Să nu pregătești nimica, doamnă, vorbi contele d'Artois și avea într-adevăr aerul unui om sfîrșit. Nu vreau nici odaie, nici pat... Voi rămîne aici...

– Dar, alteța-voastră – spuse omul – piatra e tare!

– Piatra e tare, îi luă vorba din gură Charles d'Artois pe un ton măreț de maiestate doborîtă. Atît îi ajunge de-acum înainte unui fugar ca mine!

Și nu l-au mai putut clinti din loc. Nici ca să mănînce. Au trebuit să-i servească cina pe scară, mîncînd de unul singur acolo, cu brațul petrecut în jurul butoiașului, ca și cum s-ar fi temut de hoți. Așa de înaltă și de mare era încăperea, că luminările aruncau umbre peste tot. Flacăra din vatră își așternea lumina ca un covor roșcat, și licărul ei venea să moară la piciorul scării. Jumătatea de duzină de domni, tot unul și unul, mai uzi decît supa, oaspeți în seara aceea ai familiei Joye, își trăseseră ciubotele din picioare și-și puseseră mantalele la uscat, schimbînd între dînșii vorbe care căpătară înțeles numai cînd au întrebat de starea drumurilor de dincolo de Estaires. Încotro se duceau? Aici măria-sa lăsă deoparte prefăcătoria, păstrînd-o doar pentru grosul escortei sale, și întrebă care e punctul cel mai apropiat al graniței. Cînd i-au spus că e la Scau, în fața comunei Nieuwkerke, nu prea înțelese unde vine asta, dar după ce i-au explicat că Nieuw-

kerke e numele flamand al tîrgului Neuve-Eglise, păru să priceapă mai bine.

– Alteţa-voastră n-ar dori totuşi un pat? întrebă domnul Joye.

Contele d'Artois răspunse iar că este un fugar şi că pentru un fugar e destul de bună şi piatra scării.

Stăruinţa lui făcu asupra fermierilor o asemenea impresie, că fraza aceasta s-a transmis pînă în zilele noastre celor care ţin astăzi ferma Tişilor, unde nu prea mai sînt tişi, iar ferma însăşi a fost reclădită pe o altă tarla străbătută de şuvoaie, dar unde mai se vede şi acum una din grinzile groase ale şurii de atunci. Iar autorul cărţii acesteia, oprindu-se acolo, a auzit şi el repetîndu-se vorba contelui d'Artois : „Sînt un fugar, un fugar..." Trei războaie au putut distruge şi răsdistruge ferma, dar ecoul acestui glas mai răsună încă pe-aici, refuzînd un pat şi cerînd dreptul fugarilor de-a se culca pe piatră.

Fratele regelui nu se sinchisi prea mult de vizita pe care i-o făcu, auzind de sosirea lui la ferma din La Fosse, domnul Justin Macquart, pe atunci personajul cel mai de vază al ţinutului. Era un omuleţ uscăţiv, îmbrăcat după moda veche, cu tricorn, redingotă lungă şi baston, şi care, la nici patruzeci de ani, arăta ca o ruină. Colecţionar de insecte, autor al unui tratat asupra plantaţiilor din acel departament, venise să-şi prezinte respectele sale fratelui regelui, în trecere prin comună, şi totodată se apucă să-i expună problema reîmpăduririi acestor mlaştini, pe unde fuseseră codri mari în vremea romanilor, dar pe care le pustiise lăcomia şi neştiinţa oamenilor. La polologhia asta nu uită să mai îndruge cîte ceva despre propria sa familie, căci, deşi se născuse la Lille, domnul Macquart, aşezat aici de cinci ani, se trăgea din Ioana de la Lys, nepoata Ioanei d'Arc.

– Nu vedeţi, domnule Macquart – zise doamna Joye – că domnul prinţ pică de somn?

E adevărat că Charles căsca, regeşte. Vizitatorul o şterse pe nesimţite.

Domnul de Polignac se întinsese pe o laviţă : el nu avea drept la căpătîi de piatră, nefiind prinţ al Franţei. Domnul d'Escars îşi pusese capul pe un sac de făină, aşa că putea dormi şi pe jos. La uşă doi călăraşi făceau de gardă. Butoiaşele fuseseră vîrîte sub masa cea mare a secerătorilor. Copiii s-au dus la culcare, cu nurorile fermierului şi cu mama-mare. Lumînările au fost stinse, afară de una, aşezată în spatele unui stîlp, pentru ca lumina ei să nu-l împiedice pe contele d'Artois să adoarmă. Iar domnul de Damas, care rămăsese aşezat la masă, ca un şcolar făcîndu-şi lecţiile cînd toţi ai casei dorm, aţipi cu

capul pe coate, şi răsfrîngerile roşietice ale lumînării ascunse jucau în părul înnodat la spate după moda dinainte. Multă vreme nobilii însoţitori, care nu dormeau încă, l-au auzit suspinînd pe contele d'Artois, rezemat de butoiaşul său. Îi veni chiar pe buze numele lui Iisus... Apoi, oricît de neplăcut le-ar fi fost culcuşul, dar neîndrăznind să ceară ceva mai bun cînd fratele regelui ţinea morţiş să doarmă pe piatră, ochii tuturor s-au închis şi se auziră o dată sau de două ori sforăituri...

Iar în visul său contele d'Artois îi tot da brînci lui frate-său, regele, care voia să-i smulgă butoiaşul şi îi vorbea de domnul de Charette. Se făcea că Charles, zbătîndu-se, pe un drum plin de apă, dar care ducea sus la Golgota, zicea : „Nu, nu, nici în ruptul capului nu te voi urma în Anglia ! Nu voi trece peste Cedron, căci de cealaltă parte e Iuda !" Şi Iuda semăna ca două picături de apă cu părintele Elisée, care zicea : „Charles..." (Cum de-şi permite asemenea ton familiar ?)... „Charles, dă-mi butoiaşul tău ! Dacă nu-mi dai butoiaşul..." Charles ştia bine că datora sume uriaşe, încă de pe cînd se afla la Quiberon, acestui mojic de Torlachon, dar nu voia să-i dea aurul său, şi Elisée Torlachon îl ameninţa cu degetul, zicînd : „Cînd vei sosi în Anglia, Charles, vîră-ţi asta în cap : domnii Lloyd şi Drumond, cărora le mai datorezi treizeci de mii de livre sterline de pe vremea nebuniilor tale din tinereţe, te vor tîrî la judecată şi te vor băga la închisoare pentru datorii neplătite ! Ştii bine că numai eu pot aranja daravera asta... şi că de nu-mi dai butoiaşul tău cu aur... voi spune tot... şi nu numai în legătură cu banii, Charles ! Căci sînt păcate pe care nu le-ai mărturisit preotului în după-amiaza asta la biserica Sfîntul Vaast... nici vreunui alt duhovnic mai înainte... şi ai să ajungi în iad, Charles, pentru că ţi-ai ascuns greşelile la spovedanie !"

Charles strînge la piept butoiaşul plin de aur şi murmură : „Niciodată, niciodată nu mă voi duce în Anglia... mai curînd moartea... n-am să trec niciodată Cedronul... Îndărăt, Iuda Iscarioteanule ! Nu de la mine ai să capeţi tu cei treizeci de arginţi ! Falsificatorule ! Falsificatorule ! Tu ai scris blestemata aceea de scrisoare a lui Charette ! Tu ai dat-o englezilor ! Niciodată, niciodată nu mă voi duce în ţara asta afurisită ! Îndărăt, Torlachon, îndărăt !"

Dar în noaptea din La Fosse, cătun al comunei Lestrem, deasupra scării de piatră, unde s-a rostogolit bicornul cu pene albe, pluteşte un peisaj lunar, pe care nimeni nu-l vede şi nimeni nu-l poate recunoaşte, un oraş făcut din trei coline legate între ele prin nişte şosele suspendate... un oraş bîntuit de vînturi năpraznice, unde privirea ţi se opreşte la dealurile acelea, iar marea o ghiceşti fără

s-o vezi, căci își înalță un parapet în față... Ce este palatul acesta pe-o uliță veche, păzit de soldați care poartă calpace negre în cap, cu un nod de panglici și trei pene căzînd pe umăr, îmbrăcați în tunici stacojii și în fustanele de lînă verde cu dungi roșii scurte, de li se văd coapsele și genunchii goi deasupra ciorapilor cu pătrățele albe și roșii, cu raniță din piele de capră prinsă în șold și pantofi cu paftale de argint ? Pe-aici trece umbra Mariei Stuart [1], aici, sub ochii ei, i-a fost omorît amantul, Riccio... Aici vei veni să-ți sfîrșești zilele, Charles, conte d'Artois, care visezi rezemat într-un butoiaș cu aur, aici, în acest palat din Hollywood, în Scoția, căci nu vei mai avea pentru a dormi în Franța nici piatra tare a scării de la ferma Tișilor, de lîngă Lestrem, culcuș ce i se pare încă prea moale fugarului.

*

Nu mai ploua la Béthune, unde toate ferestrele erau luminate, cînd mareșalul Macdonald sosi către opt seara, după ce se înnoptase de-a binelea. Se afla tot în trăsura care fusese reparată la Beaumont, dar caii ce i se dăduseră la plecarea din Lille – tot ce s-a putut găsi în zilele acestea de alergătură – nu erau cai prea zdraveni, așa că, trecînd prin La Bassée, după șase leghe de drum, voise să-i schimbe. Acolo însă nici urmă de cai. Nu-i rămînea altceva de făcut decît să se odihnească. Alesese drumul acesta, și nu șoseaua către Arras, gîndind să ajungă la Paris prin Amiens, fără să nimerească în vreo îmbulzeală de soldați, în care poate că nu toți ar fi arătat aceeași indulgență unui mareșal avînd încă pe el uniforma regelui.

La han, Jacques Etienne porunci să i se aducă un prînz ușor : o supă și niște legume. Se ferea de pește... Nu mîncase totuși nimic și poate că postul era pricina cumplitelor dureri de cap pe care le avea, deși dormise foarte mult. În orice caz, nu ceru nici vin, nici bere. Nu se putea dumiri cum de-i jucase Mortier asemenea festă. Mortier, cu care urma să-și petreacă ziua... bucuros că are un astfel de prieten... Ei bine, cînd Macdonald îi trimisese un bilețel, cerînd să-l ierte că va întîrzia la dejun doar cît avea nevoie să se îmbrace, căci dormise tîrziu, celălalt i-a răspuns că vor prînzi altă dată. La ora aceea imperiul și fusese proclamat, trupele purtau tricolorul, iar

[1] Regina Scoției, care deveni, prin căsătoria cu Francisc al II-lea, regina Franței (1542—1587)

comandamentul, în urma ordinelor telegrafice de la Paris, se și afla în mîinile lui Drouet d'Erlon, ieșit pe neașteptate din ascunzătoarea în care se refugiase la începutul lui martie, după răscoala generalului Lefebvre-Desnouettes, căruia îi dăduse sprijinul său. Dintr-o clipă într-alta, Mortier trebuia să plece la Paris, chemat de mareșalul Davout, ministrul de război... ei, ce să mai vorbim, lucrurile au mers repede ! Și eu, care eram atît de bucuros că voi petrece o zi cu drăguțul de Edouard, vorbi în sinea lui mareșalul... Între noi fie vorba, era într-adevăr pentru întîia oară cînd Macdonald îi zicea lui Mortier, chiar și în gînd, Edouard. Salata avea prea mult oțet. Chemă ospătărița, rugînd-o să-i facă alta, fără nimic, zicînd că-și va turna singur untdelemn din sticla de pe masă. În fond, dacă stai să te gîndești, în ianuarie trecut, Exelmans își părăsise domiciliul obligatoriu ce i se hotărîse, iar cînd l-au trimis în fața tribunalului militar al regiunii a șasea, adică la Lille, Mortier – nu-i așa ? – îl achitase în chip scandalos... Și nu și-a dat nici cea mai mică osteneală să-l prindă pe Drouet d'Erlon, cu care chiar azi-dimineață știuse să se pună bine atît de repede. Dar, cugetînd la toate acestea, iată că din încăperea de alături – căci în hanul din La Bassée se lua masa în mai multe săli, cu uși deschise între ele – își aude numele, rostit de un glas tînăr. Macdonald se apleacă și vede un băiat necunoscut, binișor înțolit, care joacă în mînă niște scrisori, arătîndu-le celui din fața lui. Curiozitatea îi dă ghies lui Jacques-Etienne, și cînd se apropie, recunoaște misivele pe care le trimisese în ajun, înainte de-a se culca, măriei-sale contelui d'Artois, pentru a-l înștiința că regele părăsise Franța. Și tovarășul de masă al tînărului se pune pe ris și cîntă :

Călătorie bună, domnule Dumollet !
La Saint-Malo debarcă făr' să te-neci...
Călătorie bună, domnule Dumollet !
Și dacă-ți place pe la noi, mai treci !

Trebuie să-și spună numele, cel puțin pentru a-i sili să fie cuviincioși. Cui dăduse cele două scrisori, care trebuiau duse în grabă mare pe două căi deodată, pe la Armentières și pe aici, pentru a da de contele d'Artois în drum ?

Tînărul se face roșu la față, dar nu se simte vinovat. Intendantul escortei regelui, cel care adusese maiestății-sale depeșa contelui d'Artois, trimis din Beauvais, însărcinat cu cele două scrisori, ar fi

trebuit să dea una acestui tînăr, iar el însuşi să plece cu cealaltă pe al doilea drum. Închipuiţi-vă însă că avea nişte prieteni la Marchiennes, adică nici la şase leghe de Lille, dar în altă direcţie, şi atunci se descotorosise de amîndouă plîcurile...

– Dar dumneata, prietene, ce faci aici ? îl luă la rost mareşalul. Ţi s-au dat scrisorile astea înainte de miezul nopţii şi nu eşti încă mai departe de La Bassée ?

– Mi s-a spus – mărturisi cu sinceritate tînărul – că voi întîlni escorta pe drum... şi apoi, am sosit aici destul de obosit, m-a furat somnul...

Va să zică măria-sa nu aflase încă de plecarea regelui. Macdonald îşi reluă scrisorile şi, destul de supărat, se grăbi spre trăsura lui. Nu era nevoie de mai mult de un ceas ca să ajungă la Béthune, dar nu se intra aşa de uşor în oraş. S-ar fi zis că e o cetate împresurată, deşi nu se vedeau nici un fel de trupe sub zidurile ei sau pe drumurile ce duceau într-acolo. Mareşalul trebui să parlamenteze fără de sfîrşit la bariera Arrasului, unde duce şoseaua dinspre Lille, ca şi aceea de la Arras. La parapetele de afară erau ostaşi din compania de gardă a lui de Noailles, cei cu rozeta albastră, care nu voiau să ştie de nimic. Norocul lui că găsi printre dînşii un ofiţer care îl recunoscu şi-i spuse că fratele regelui plecase cu trei sute de soldaţi, după ce primise nişte veşti de la Lille. „Ce fel de veşti ? se miră el. Scrisorile sînt doar aici, în buzunarul meu !" Dar, la drept vorbind, cînd ajunse la primărie, unde urcă repede în biroul comandantului cetăţii, generalul Montmorin dădu acolo peste o adunare a ofiţerilor rămaşi la Béthune sub ordinele domnului de la Grange. Afară de acesta, nu erau de faţă decît generali de brigadă şi colonei, mai-marii escortei fiind toţi plecaţi cu contele d'Artois. Se simţeau toţi cam străini de trupele lor, care nu-i prea cunoşteau. Îi vedeai cum se codesc să dea urmare ordinelor ce le-au fost lăsate, şi anume să adune trupele în Piaţa Mare şi să le spună că maiestatea-sa, trecînd în Belgia, nu mai putea hrăni atîţia oameni, aşa că ostaşii sînt rugaţi să se întoarcă la casele lor. Ofiţerii aceştia erau foarte încurcaţi, nu ştiau tocmai sigur dacă regele plecase şi se temeau ca trupele să nu facă gură, strigînd că au fost trădate...

Se afla acolo domnul general Dessoles, şeful statului-major general şi comandant al gărzii naţionale din Paris. Tocmai sosise la Béthune în drum spre Lille, unde se ducea să-l întîlnească pe rege, în calitatea sa de ministru de stat. Îl luă deoparte pe Macdonald, rugîndu-l să-i spună tot ce ştie despre plecarea regelui.

Trecuse într-adevăr în Belgia? Asta schimba lucrurile. Generalul Dessoles nu înțelegea de fel să se expatrieze... „Chiar dumneavoastră, domnule mareșal – zise el – se pare că vă întoarceți îndărăt?" Erau între dînșii anume afinități, gustul pentru muzică, mai ales. Dessoles dădea în casa lui concerte despre care se vorbea și la care Chérubini [1] și vicontele Marin catadicseau să-și aducă contribuția.

În sfîrșit, nu mai rămînea decît să fie adunate trupele în piață pentru a li se spune care le era soarta. Mareșalul vorbi răspicat domnului de la Grange, așa că nu mai avură ce face. În orice caz, nimic n-ar fi definitiv pînă nu se întoarce cavaleria, ziceau cîte unii, adăugînd că nimeni de aici nu era în drept să trimită oamenii acasă. „Poate că dumneavoastră, domnule general, ați fi în măsură..." „De ce eu și nu dumneata, colonele?" Macdonald se uita cum își aruncă unul altuia răspunderea ca pe o minge. Șoseaua spre Amiens trece prin Doullens, unde se afla cartierul general al lui Exelmans, după cum îi spusese Mortier la Lille. Ei, om mai vedea! Facem drumul împreună, Dessoles? Dar putea-vom oare ieși din Béthune? Căci, deși la bariera Arrasului nu văzuse nici umbra vreunui călăreț al lui Exelmans, în oraș toată lumea îl încredința că cetatea era asediată și că era o nebunie să te duci la Doullens, căci ar trebui să apuci pe șoseaua către Saint-Pol, prin baltă, prin mahalaua Saint-Pry, iar dacă vreo barieră e într-adevăr blocată, apoi tocmai asta e! Li se povesti incidentul de după-amiază cu ducele de Berry, la bariera Țărmului. Orașul e împresurat mai de departe, ziceau toți, dar e împresurat.

Dessoles se urcă așadar în trăsura lui Jacques-Etienne. Fusese de față, într-ascuns bineînțeles, la intrarea lui Napoleon în Paris, și avea multe de povestit. Pînă aici toate bune. La Poarta Saint-Pry, după ce cu mare greutate li s-a deschis bariera, se pomeniră în noapte, pe un drum cu desăvîrșire pustiu. Să crezi că cei din Béthune visaseră trupele lui Exelmans. Rîdeau amîndoi de acești asediați imaginari.

*

Théodore nu va uita niciodată privelișteа Pieței Mari din Béthune, la lumina făcliilor, cu îmbulzeala de trăsuri și de tunuri

[1] Compozitor născut la Florența, director al Conservatorului din Paris (1760—1842), autorul unor partituri religioase și al cîtorva opere foarte gustate în veacul trecut.

în mijlocul celor aproape o mie cinci sute de ostaşi, cotropind tot locul, cei mai mulţi dintre dînşii tineri înnebuniţi de teamă şi de nerăbdare, în rîndul cărora începuseră să bîntuie zvonuri în legătură cu unii din şefii lor... Nu îndrăznesc încă să dea nume decît cu băgare de seamă, dar pentru unul care le rosteşte pe şoptite se găsesc zece să le ţipe în gura mare. Despre cine e vorba? Ei bine, e domnul de La Grange, care a rămas aici să ducă la capăt treaba ticăloasă, şi e domnul de Lauriston, plecat cu prinţii... Toate nu-s decît zvonuri. Dar în ceasul acesta tragic, de la ferestrele deschise ale caselor, cele mai multe luminate, burghezii şi nevestele lor urmăresc, cu feţele în umbră, ce se întîmplă afară, se uită la cafenelele în care pîlpîie feştila lămpilor joase, la puţinele felinare clipind şters pe lîngă torţele din mîna oamenilor, la fanarele aprinse ale trăsurilor cu caii deshămaţi de vizitiii lor, rămaşi în picioare pe capră... Totul străluceşte într-o lumină amăgitoare, în ochi, pe uliţi, sub cerul apăsător spre care se înalţă foişorul. În ceasul acesta tragic, tinerii de colo, care încep să priceapă că sînt minţiţi de mai multe zile, că sînt mînaţi către ţeluri necunoscute, că sînt părăsiţi în voia unei soarte care îi înspăimîntă, ajung în chip firesc să-i judece pe mai-marii lor, să se întrebe ce-or fi gîndind aceştia, să-şi amintească de unde se trag, şi în ceasul acesta toţi foştii ofiţeri ai lui Buonaparte sînt în ochii lor nişte suspecţi... Îşi amintesc cine a fost La Grange, cine a fost Lauriston, cine sînt mareşalii. Oamenii aceştia nu se vor întoarce oare la vechiul lor stăpîn? Şi cuvîntul „trădare" e pe buzele tuturor...

Ei sînt acolo, de-a valma, pîlcuri-pîlcuri, veniţi din toate colţurile oraşului, pe unde toboşarii au trecut bătînd adunarea. Mai vin unii întîrziaţi, care nu auziseră şi cărora ceilalţi trebuie să le repete de-a fir-a-păr ce s-a întîmplat, şi-i vezi cuprinşi de turbare, dînd de pămînt cu coifurile, chipiurile, căciulile, apoi cum se pun pe plîns ca nişte copii. Cei aflaţi în posturile de pază au trimis aici pe cîte unul dintre dînşii, care să se întoarcă aducîndu-le ştiri.

Théodore, şi aşa aproape gata să asculte povaţa gazdei, pînă într-atît că adineauri dăduse o raită prin uliţa Ţărmului, ca să vadă în mijlocul casapilor ce-şi rînduiau hălcile pe butucii lor cum arată dugheana vestitului telal care face, pare-se, dever mare – Théodore simte deodată că nu-l mai trage inima să plece. E prins ca de o molimă de această deznădejde obştească, de aceste izbucniri ale mîniei şi, deodată, de răbufnirea năpraznică a sentimentelor care ardeau, trebuie s-o credem, într-ascuns, în cenuşă. Cum? Flăcăii ăştia uşu-

rotici, băieți de neam, cărora tăticu le cumpărase brevetul de ofițer, copilandrii ăștia buni doar să zbiere și să bea, pe care își închipuia că-i cunoaște, sînt totuși cei sfîșiați de deznădejde și de teama dezonoarei, în ei se află deci – trebuie să credem – și devotamentul și credința în unele lucruri, poate că de neînțeles, dar o credință totuși, un devotament...

„Nu, nu !" strigă un grenadir și nimeni nu are nevoie să-l întrebe ce înseamnă această tăgadă plină de revoltă. Sînt acolo jandarmi ai regelui, o grămadă, care și-au tras săbiile și le ridică în lumina torțelor. Pînă și jalnicii voluntari care nu mai au pantofi în picioare și umblă în obiele legate cu sfoară – ia uitați-vă la lunganul de colo, ce expresie i s-a întipărit pe față... Și mercenarii elvețieni, ce i-o fi apucat pe elvețieni de-și dau cu pumnii în piept și strîng mîinile tuturor ?...

Unde-i Moncorps ? Unde-i Houdetot ? Și micul Vigny, unde-i ? În acest vălmășag care se înnoadă, se desface, se amestecă, sub această lumină fantastică și printre caii legați, care încep deodată să zvîrle din picioare, se face o spărtură în mulțime : un ostaș de gardă a fost rănit și îl duc pe sus. Imposibil să recunoști pe cineva, să regăsești un obraz cunoscut. Mai ales că nu s-au adunat după unitățile lor, ci au venit în goană din toate părțile orașului... Grenadirii s-au strîns în fața primărici, cu ochii la generalul acela nou, ieșit în balcon, pe care nimeni nu-l cunoaște, înconjurat de ofițeri desperechiați, cu toate uniformele escortei... Cum îi ziceți ăluia de vorbi acum ? Locotenentul general de Montmorin. De unde mai vine și ăsta ? E dintre-ai noștri ? Nu e, zău așa ! Și Théodore e zăpăcit de cuvintele pe care le aude, pentru că toate seamănă nemaipomenit cu acelea auzite în noaptea de la Poix, de pe alte buze, rostite aproape la fel. Și ei vorbesc despre patrie, și ei vorbesc despre pace. Femei ies de prin case și se duc la copiii aceștia zguduiți de plîns, îi iau în brațe și plîng împreună. Se credeau cei puternici și mulți, credeau că au dreptatea de partea lor, țara. Și acum, iată că sînt prodați, e limpede, predați acestei armate-fantomă, pe care o simțeau în jurul lor de mai multe zile, urmăriți și pîndiți de ea, armata aceasta care e aici și nimeni nu o vede, afară de lăncierii zăriți adineauri, vînzători ai regelui lor, purtînd încă decorațiile primite din mîna alteței-sale ducelui de Berry... I-au adus aici la Béthune, ei au intrat în Béthune neștiutori de toate acestea, crezînd că este etapa următoare, și cînd colo era cursa pregătită poate de multă vreme, capcana care s-a închis peste dînșii. Sînt prizonieri, prizo-

nieri ! La ce bun armele acestea din mîinile lor ? Tunurile acestea pe care le trăsc după dînşii de la Paris şi care n-au tras o singură dată, n-au trimis măcar o biată ghiulea – şi în cine, de altminteri, să fi tras ? Nu se vedea duşmanul. Era o uriaşă conspiraţie, în care au fost atraşi de comandanţi nevrednici, iar ei, nenorociţii, nişte nătărăi care credeau în toate alea, în drapel, în crini, în dinastie...

– Ce-i cu tine ? strigă un călăraş voluntarului care vorbea. Nu mai crezi în ele ?

Nu se ştie ce i-a răspuns. E ca un dans de strigoi, îşi schimbă locurile, par să se salute, se încrucişează şi vin îndărăt... Sînt tot mai multe cete, se înghesuie să audă ce spune un camarad în jurul căruia fac roată, sprijinindu-se unii într-alţii. Se înalţă strigăte : „Trebuie să ne batem ! Nu ne vom preda !"

Da, cum să-şi creadă urechilor ? *Regele, silit să iasă din Lille, neputînd să se bizuie pe devotamentul trupelor care alcătuiesc garnizoana acestei fortăreţe, se vede, cu părere de rău, nevoit să părăsească Franţa...* Cînd cuvintele acestea au căzut din balcon, nu toţi le-au auzit şi mulţi erau cei care credeau că au înţeles greşit, că se înşală. A fost nevoie să mai citească o dată... generalul acela pe care nu-l cunoşteau : *Regele, silit să iasă din Lille...* Apoi, toată povestea mergea din gură în gură... *şi se retrage în Belgia.* Cînd s-a întîmplat asta ? Erau unii care spuneau că acum două zile, alţii că regele plecase în ajun. Oricum ar fi fost, ştirea le fusese ascunsă. Pentru aceasta îl făceau răspunzător pe singurul general al cărui nume îl ştiau : La Grange. Prinţii plecaseră cu escorta lor, cînd toţi, toţi voiau să-i însoţească. *Regele mulţumeşte tuturor acelora care i-au rămas credincioşi şi îi îndeamnă să se întoarcă la casele lor pentru a aştepta zile mai bune.* Ce vrea să zică vorba asta pentru cei mai mulţi dintre ostaşii aceştia ? Pentru cei ce şi-au petrecut toată viaţa în slujba regelui care se leapădă de dînşii, pentru cei ce-au cunoscut emigraţia, umilinţa de-a sluji sub comanda unor ofiţeri străini şi au străbătut toată Europa din ţară în ţară, oprindu-se acolo unde Uzurpatorul le mai lăsa puţin loc în marginea armatelor şi bătăliilor. Casele lor ! Să se întoarcă la casele lor ! Şi batjocura nu e mai mică pentru tinerii aceştia care au luat armele, crezînd, ca şi bătrînii lor din oştile lui Condé sau ale lui Napoleon, că vor începe o epopee, o viaţă ce li se părea ameţitoare : *Regele însărcinează pe ofiţerii generali să lase la vatră unităţile care nu pot intra cu armele într-o ţară străină.* De necrezut ! Nu e cu putinţă ! Regele n-a spus aşa ceva. Unde-s hîrtiile scrise de mîna lui ? Ce dovadă avem că nu sîntem

înşelaţi ? E o născocire a lui La Grange ! Cum, concediaţi stindardele noastre ? Împrăştiaţi inimile credincioase ?

Niciodată Théodore nu auzise asemenea cuvinte. Aşadar nu e adevărat că aceste capete ar fi goale, nu e adevărat că nimic n-ar face să bată inimile acestea... Ei, muschetarii, ostaşii de gardă, grenadirii, cred din adîncul sufletului în regele acesta, chiar în clipa cînd îi lasă în voia soartei. E o scenă sfîrşietoare, cum ar fi cu un bărbat care se întoarce liniştit acasă şi găseşte cuibul gol, nevasta fugită... Şi îl auzi că zice, cu inima care i se sparge în piept : „N-avea totuşi nici un motiv să mă lase..."

*

Ofiţerii strînşi cu ușa răstălmăceau înştiinţarea regală, care, pe cît se putea înţelege, fusese transmisă prin contele d'Artois. Domnul de Montmorin nu adăugase, oare, că nimic nu se va face pînă ce cavaleria nu se va fi întors ? Cavaleria, sau barem cîtă din ea însoţise pe prinţi. O bună parte a cavaleriei se afla aici. De ce atîta şovăială ? Dacă ordinele regelui... Vezi însă că nu erau ordine : regele ne dezlega de jurăminte şi acum eram liberi fie de-a ne întoarce pe la casele noastre, fie de a-l urma pe rege în străinătate. Cînd a spus asta ? Şi n-a spus-o cumva supunîndu-se părerii celorlalţi şi din teama de-a nu fi privit el însuşi ca fiind în cîrdăşie cu de-alde Lauriston şi La Crange, care deveneau simboluri ale trădării bonapartiste ? Acum grupurile se alcătuiau într-un fel mai precis, căci aproape peste tot un orator lua cuvîntul. Chiar şi cei mai tineri, simpli ostaşi de gardă, fără să le pese de galoanele oratorului, îi tăiau vorba, îl întrebau cum îl cheamă... „Şi tu, cine eşti ?" Era vicontele Riquet de Caramon sau marchizul Dubocage, era contele de Saint-Morys sau baronul Paultre de Lamothe, era domnul de Mondore sau domnul Labbé de Champgrand. Li se striga : „L-ai slujit pe Buonaparte ?" Ei se apărau, iar cei care fuseseră în armata prinţilor erau aplaudaţi. Aşa a aflat Théodore numele băiatului pe care-l remarcase de mai multe ori, căci îl vedeai pretutindeni de la Beauvais încoace, lung ca o zi de post, cu nişte braţe mari ca de moară şi limbut ! E cel de făcuse drumul între Poix şi Abbeville în furgonul slujbaşului poştăvar, care îşi zburase creierii pe capră.

Deocamdată, la piciorul foişorului s-au strîns ca la vreo două sute de băieţi, printre care se vîrî şi Théodore. Erau acolo nu numai ostaşi tineri, ci şi în vîrstă, apoi civili atraşi de cuvintele vijelioase, vizitii

coborîți din trăsurile lor cu biciul în mînă, copii care refuzaseră să se ducă la culcare. Cei mai mulți însă erau aidoma vorbitorului, care putea să tot aibă optsprezece ani. Ah, vedeai numaidecît că ăsta se pregătește să fie avocat ! Ce mai plisc avea ! La drept vorbind, simțea el că toți erau de partea lui și își însoțea cu gesturi cuvintele răsunătoare. Să fim drepți, vorbea bine. Oratorul zicea, ținîndu-și pușca în mînă, și în vorba lui se auzea vîntul vuind în faldurile steagurilor : „Prinții nu puteau să ne facă părtași la exilul lor printr-un ordin formal... Vedeți cu cîtă mărinimie ne dezleagă de jurămintele noastre ! Dar ce așteaptă ei, fără s-o spună, de la noi ? O inimă franceză poate oare să accepte o capitulare ? De noi depinde să acceptăm jertfa, nenorocirea unei vieți printre străini, să știm deci, să știm a fi la înălțimea destinului ce ni se oferă, destin amar și măreț, aspru și greu !..." Unul care nu-i auzise numele mai înainte, cînd lunganul fusese întrebat, îl întrerupse strigîndu-i : „Cum îți zice, camarade, care vorbești așa de bine ?" Celălalt se opri, cu sentimentul că i se făcea o nedreptate, căci își mai spusese o dată numele, și repetă : „Royer-Collard, Paul, student în drept... Sînt fiul doctorului..."

Numele acesta era de ajuns ca să trezească încredere, și nu atît pentru tatăl doctor, cît pentru unchi, cunoscutul Royer-Collard [1], care făcuse parte din consiliul regelui pe vremea exilului. Théodore se uită la orator, se uită la fețele tinere întoarse spre el și sorbindu-i cu nesaț cuvintele. Îl aplaudau, dar vedeai și ostași de gardă, muschetari care se țineau deoparte, șușotind și făcîndu-și semne cu cotul. Cîțiva încercau, pare-se, să-l împingă înainte pe un ofițer înalt, bine croit, pe care Géricault îl vedea prost și din spate. Acela se apăra, se împotrivea. Cînd se ivi în mijlocul oamenilor strînși roată împrejur, cu obrazul luminat de torța unui jandarm, Théodore îl recunoscu, mirat, iar ascultătorii – cel puțin cei care îl auzeau – se arătară cuceriți de la primele cuvinte... Ceilalți mai de departe strigau : „Mai tare ! Mai tare ! Nu se aude !" Atunci, domnul de Prat se urcă pe butucul roții unui cheson, lîngă un tun, și își reîncepu discursul cu înflăcărarea celor douăzeci și cinci de ani ai săi și cu acea dorință de a plăcea, rareori dezamăgită, pe care o simțeai atît de puternică la dînsul :

– Mă numesc Lamartine și sînt născut la Mâcon dintr-o familie care nu s-a dezlipit niciodată de țară, crezînd în drepturile patriei, așa cum străbunii noștri credeau în dreptul tronului...

[1] Filozof și orator francez, șeful ideologic al restaurației (1763—1845).

Pe lîngă că avea un glas frumos şi sonor, o oarecare stîngăcie, venind dintr-aceea că vorbea pentru întîia oară în public, dădea un farmec deosebit cuvîntării sale. Privindu-l în această lumină nocturnă, Théodore recunoscu *in petto* că domnul de Prat era cu adevărat frumos şi o înţelese pe mica Denise, care se aşeza pe patul său ca să-l audă vorbind de Italia.

Tînărul orator spuse multe lucruri despre viaţa acelor nobili de provincie din mijlocul cărora ieşise, care, dispreţuind corupţia de la curte, au fost totodată vrăjmaşi ai crimelor revoluţiei şi „partizani statornici şi moderaţi ai principiilor ei". Aici, glasuri se ridicară, fanatici voiră să-l întrerupă. Se auzi : „Lăsaţi-l să vorbească !" Zicea :

– În ochii tatălui meu şi ai fraţilor mei, Coblentz a fost o nebunie şi o greşeală. Ei au preferat rolul de victime ale revoluţiei decît să ajungă unelte ale inamicilor ţării lor. Aceste idei mi-au fost hrană. Ele au pătruns în vinele mele. Politica este în sîngele nostru !

„Ei au preferat rolul de victime..." Ce-i drept, după această frază Théodore nu mai auzi bine. Erau în cuvintele vorbitorului lucruri uluitoare. Tînărul acesta le spunea pe şleau. Asta e. Ceea ce zicea era adevărat. Géricault mai cunoscuse el nobili dintr-aceştia, cărora patria le-a fost mai scumpă decît seminţia lor şi care avuseseră de suferit pentru a fi rămas în Franţa, şi nu se plîngeau de asta. Dar ce îndrugă acum ofiţerul de gardă ? Cauza libertăţii, zice, şi cea a Burbonilor au devenit una singură... E cam prea de tot... Ah, da ! Constituţia... Aici stă forţa noastră, că sîntem cu inima alături de republicani şi democraţi, că aceeaşi ură ne însufleţeşte împotriva lui Buonaparte..." Zău aşa, gîndi Théodore deodată, parcă ar fi scena din Pădurea Copăceilor de la Poix desfăşurîndu-se mai departe sub ochii lui. Se ridică însă tocmai atunci un monarhist, un straniu monarhist, care spuse că dacă republicanii şi regaliştii ar merge mînă-n mînă, luptînd prin grai şi prin scris împotriva lui Buonaparte, domnia acestuia ar fi scurtă. Să-i unim pe francezi împotriva tiraniei... „Nu înţelegeţi că republicanii, hotărîţi să se unească astăzi cu noi pe terenul libertăţilor constituţionale şi a unei întoarceri la principiile de la '89, s-ar despărţi dintr-o dată de noi dacă ne-ar vedea pe pămînt străin, sub faldurile unui drapel care n-ar fi cel al independenţei patriei noastre ?"

Trecea peste aceşti tineri o adiere încă necunoscută, un freamăt de uimire, căci pînă atunci nimeni nu le vorbise aşa, niciodată. Cei mai mulţi dintre dînşii nu numai că nu fuseseră emigranţi, dar erau

copii născuți în castelele acelea dărăpănate, pe moșiile părăginite, unde părinții, care refuzaseră să emigreze, i-au ținut multă vreme ascunși...

În sfîrșit, tînărul Lamartine își arăta teama că un pas mai mult, după acest marș al credinței și onoarei, „i-ar deznaționaliza" (rostea verbul silabă cu silabă...) și nu le-ar lăsa decît regrete și poate că într-o zi vor cunoaște căința... „A emigra – zicea el – înseamnă să te dai bătut pe terenul unde trebuie să lupți..." Și cu cît le aducea acestor băieți mai multe motive de a se întoarce printre ai lor, de a-și regăsi mamele, logodnicele, cerul de acasă, cu atît îi simțeai mai apropiați de cel care vorbea. Să lupte ? Nu li se cerea decît să rămînă în Franța, să folosească libertatea scrisului și cuvîntului... iar cînd oratorul spuse : „Eu nu voi trece granița...", se simți că acestea erau cuvintele așteptate și că-i cîștigase pe toți. Ceata se rupse în două tabere potrivnice, dar cei care mai țineau să-l urmeze pe rege în țară străină erau puțini la număr, în mare parte voluntari, ca lunganul care vorbise înainte... Vreo șapte-opt, ce-i stăteau împrejur tot dînd din mîini, se depărtară. Théodore voi să-i vorbească domnului de Prat, dar Lamartine sărise jos de pe chesonul său și era înconjurat de atîția, că Théodore se lăsă păgubaș. Se va duce îndată să-i facă o vizită la domnul Tocquenne, fierarul, prilej pentru a-i pune vreo două-trei întrebări. Ceea ce îl frămînta pe pictor era partea politică a discursului și la fel îl uimea faptul că acest mic nobil din Mâcon vorbea despre republicani așa cum vorbea... Vedeai peste tot în Piața Mare asemenea cete, care se strîngeau și se împrăștiau, mai răsunau aplauze și fluierături, ba au fost și unii de-au ajuns să se încaiere. Théodore zări deodată în preajma lui un băiețaș de vreo zece ani, care se uita la el cu acea privire serioasă a copiilor, admirativă și critică, față de mai vîrstnicii lor... Era Jean, mezinul gazdei sale. Géricault îl întrebă cu blîndețe ce caută acolo și Jean răspunse că mamă-sa îl trimitea ca să-i amintească domnului ofițer că nu cinase și că îl așteptaseră în ulița Strîmtă, că nu e niciodată prea tîrziu pentru a se așeza la masă, și că aveau lapte bătut, deoarece ne aflăm într-o vineri, dar din nenorocire nu s-au adus pere de la Saint-Mathieu pentru a le mînca cu laptele, nefiind vremea perelor, așa că vor mînca orez, ceea ce e mai puțin gustos... Haide, trebuia să-l urmeze pe băiețaș. Théodore îl luă de mînă și așa ieșiră din piața de lumini și de discursuri, apucară pe strada Căpățîna Mare, dar du-

gheana de oale era închisă şi au trebuit să cotească după colţ, pornind prin ulicioara strîmtă şi întunecoasă.

– Vă aşteptam... zise maiorul cu o mutră încruntată.

Se aşezară la masă.

Dar după cină, cînd Théodore se duse la fierar, de cealaltă parte a ulicioarei, domnul de Prat de Lamartine nu mai era acolo. Se întorsese cu prietenul său, domnul de Vaugelas, să facă de gardă la bariera Arrasului.

XVI

MIINE E PAŞTELE

Sînt ca apa care se scurge şi dezghinate sînt toate oasele mele... Acest verset al psalmului ce se cînta la biserica Sfîntul Vaast, pe cînd contele d'Artois se spovedea, îl urmăreşte acum în vis... *Uscat e cerul gurii mele ca un hîrb şi limba mi se lipeşte de fălci...* Unde se află ? Doarme pe piatra tare... *Căci haite de cîini îmi dau tîrcoale, o ceată de nelegiuiţi mă împresoară...* Aurul, aurul e tot ce i-a rămas din măreţie şi din slavă, şi pe butoiaşul cu aur şi-a pus obrazul... *Ei mă cercetează şi mă măsoară din ochi. Îşi împart veşmintele mele, trag la sorţi cămaşa mea...* Cînd dormi, nimic nu e mai cumplit ca frica. E frică şi frică în visurile noastre : frica de a te vedea gol, frica de a cădea, frica de ucigaşi... De unde vine ? Din minciuna ce se află în noi, din lucrurile nerostite, dar şi din grija pentru ceea ce este al meu şi mi se poate smulge, o frică de hoţ... Mă căznesc să deschid ochii, ştiind că dorm, măcar pentru a-mi dovedi că totul n-a fost decît vis. Dacă mă trezesc înseamnă că dormeam. Sforţarea de-a te rupe din somn e ca o cădere. Nu-mi revăd în el toată viaţa, ci tot visul meu... Cum era ? Frica mă cuprinde de-a-ndaratelea, mă zgîlţîie iar fiorii de adineauri, această adiere a necunoscutului... Nu se poate să mor, fiindcă dorm... Dorm oare ? Dar dacă asta e moartea ?... *Mîntuie, doamne, de sabie sufletul meu, mîntuie viaţa mea de laba cîinelui !*

Zgomot de paşi, oameni vorbind în şoaptă, o forfotă, luminarea reaprinsă deodată sau sooasă de după stîlp – mai ştiu eu ? Aud murmurul oamenilor care se deşteaptă pe masă, acolo unde i-a furat somnul, o bancă e dată deoparte, picioare se tîrăsc, cineva a gemut. Da, e o fermă din cătunul La Fosse, comuna Lestrem. Asta e. Sala în care mănîncă patruzeci de secerători în vremea secerişului. Uriaşă, cu umbrele sale care se caţără pînă la tavanul înalt, cu bîrnele sale, iar colo, pe scara de piatră, Charles dă deoparte mantaua, vede că butoiaşul e tot unde îl chitise, apoi se ridică, se încredinţează că e

încheiat la toți nasturii hainelor și face câțiva pași. „Ce s-a întîmplat ? întreabă. Ce oră e ?"

E ora unu după miezul nopții. Dumnezeu a murit. E sîmbătă, sîmbăta lungă în care nu se întîmplă nimic decît moartea. Ce spune, abia ținîndu-și răsuflarea, ștafeta care a făcut în mai puțin de un ceas drumul de la Béthune pînă la această stație a calvarului ? La urma urmei, nu-s decît două leghe și jumătate. Iată că grijile de rînd își reiau locul în aerul jilav de boarfe muiate și de răsuflări greoaie. Miroase a om și a lînă.

Tînărul ostaș de gardă, cu nasul în vînt, și-a scos coiful și își șterge fruntea, lăsînd să-i cadă pușca lîngă masa pe care doarme un urcior alături de o roată de pîine. Are vipușca verde a companiei lui Gramont. Cine știe ? O fi un spion deghizat. Se simte în vorba lui accentul puternic al celor de pe la Bourgogne. Sau e un trădător... poate că e cel care mă va preda... S-a legat cu jurămîntul pe care l-a scris prințul de Poix : „Jurați să-l slujiți bine pe rege, iar dacă vă vine la ureche vreun lucru potrivnic intereselor sale, să-l spuneți de îndată căpitanului vostru și ofițerului de serviciu, și de fel să nu primiți soldă, simbrie sau pensie de la nici un prinț străin, ci numai de la maiestatea-sa..." Gîfîie și parcă are în jurul său aburul calului lăsat la poartă. Armand de Polignac îi pune întrebări și el răspunde :

– Mă aflam în post la bariera Nouă, sub ordinele domnului de Toustain, care e din compania noastră, împreună cu soldați din alte companii. Noul general comandant al cetății pusese cîte trei sute de ostași la fiece barieră, și sînt patru pe unde poți trece și călare, ceea ce face o mie două sute de oameni de gardă. La deschizătura parapetului păzeau șvițerienii... Și cele două tunuri de pe metereze aveau fiecare ostași de veghe. Către miezul nopții ni se dă de veste de la deschizătura parapetului că niște călăreți se apropie de bariera Nouă. Li se strigă : „Care ești acolo ?" și un pluton de vreo zece oameni iese înainte pentru a sta de vorbă cu dînșii. E un general al Uzurpatorului. Venea de la Hazebrouck cu nu știu ce trupă și voia să intre în Béthune. I s-a strigat să-și vadă de drum. El stăruie, amenință. Și-a pus ochii pe tunurile noastre, zice că i-ar prinde bine. „Dacă vă arde de bătălie, avem trei mii de soldați în cetate, iar populația e cu noi !" îi răspundem. Trei mii, adică de două ori cîți eram, dar trebuie să-l sperii nițel pe adversar. El a cam șovăit, zicînd că nu avem de ce ne bate, fiindcă nu mai e rege în Franța, ci numai un împărat. I s-a spus din nou să-și vadă de drum. Atunci îl auzim cum zice că dacă ne punem nădejdea în prinți, atîta să știm că o altă

parte a garnizoanei din Hazebrouck e pe urmele lor şi că i-ar aştepta la noapte undeva lîngă Estaires, pare-se... Şi-aşa... Domnul de Toustain mi-a spus : „Ia-ţi calul, băiatule, caută de-l găseşte pe domnul de Reiset, care e cu prinţii, şi dă-i de veste!" Unde-l pot găsi pe domnul de Reiset ?

Că sarcina lui era împlinită şi că nu mai avea rost să-l caute pe domnul de Reiset, iată ce nu-i puteau vîrî în cap soldatului de gardă, care jurase să-şi înştiinţeze căpitanul de îndată ce-ar afla niscaiva lucru potrivnic intereselor regelui.

Contele d'Artois porunci să fie dus, nu la domnul de Reiset, ci la mareşalul Marmont. Mai înainte de a-l lăsa să plece, îi puse totuşi o întrebare :

– Bariera Nouă nu e cea căreia i se mai zice şi bariera dinspre Aire ? Aceea e. Şi tu ai ieşit pe acolo fără nici o greutate ? N-ai căzut în mîinile trupelor răzvrătite ?

Tînărul ostaş nu ieşise prin bariera Nouă tocmai din această teamă ; îl trimiseseră prin bariera Ţărmului, de unde pornea şoseaua spre Estaires.

– Şi n-ai văzut nimic ? N-ai întîlnit pe nimeni ?

Nimic. Pe nimeni. Stranie cetate asediată, de unde ieşi cînd vrei, fără să dai ochi cu asediatorii ? Şi pentru ce, de altfel, garnizoana din Hazebrouck s-ar îndrepta spre Béthune, dacă soldaţii lui Exelmans se şi aflau la porţile acestui oraş ?

Contele d'Artois n-avea cum să ştie că generalul care se arătase la miezul nopţii la bariera Nouă era acel general Vandamme căruia regele îi dăduse domiciliu obligatoriu la moşia sa din Cassel şi al cărui nume a fost de ajuns pentru a hotărî pe maiestatea-sa să nu mai apuce pe şoseaua Lille-Dunkerque, fiindcă aceasta trece prin Cassel. Nu ştia că Vandamme, de îndată ce a aflat de sosirea lui Napoleon la Paris, îşi părăsise conacul, ale cărui grădini se întind pe toată coasta muntelui Cassel, de unde se vede marea, Belgia şi treizeci şi două de oraşe, printre care Béthune şi Estaires, ca şi Ostende şi Lille, Calais şi Saint-Omer. Nici că luase joi comanda garnizoanei din Hazebrouck, iar vineri primise ordin telegrafic să plece la Doullens şi să se pună la dispoziţia lui Exelmans... Că toate celelalte le făcuse după capul său şi că, neizbutind să intre în Béthune, ocolise

oraşul, urmîndu-şi drumul toată noaptea, drept către Saint-Pol, fără a se mai sinchisi de escorta regală şi de prinţi.

Deocamdată, zvonul că din clipă în clipă Exelmans trebuie să sosească în capul unei coloane de cavalerie se întinsese prin Lestrem, La Gorgue, Estaires, ca o dîră de colb. Ostaşi umblau din casă în casă, trezindu-i pe ofiţeri, tobele băteau adunarea, ploua, oamenii ieşeau în stradă îmbrăcîndu-se din mers, caii goneau în galop, unii încolo, alţii încoace, nu se ştie încotro, umbre puneau întrebări altor umbre prin beznă, dădeai peste o ceată de soldaţi sau peste alta, comandanţii companiilor de gardă nimereau la grenadiri, cei de la grenadiri la muschetari.

Cel mai greu era să strîngi laolaltă trăsurile împrăştiate, căci din La Fosse, unde se găsea rămas în urmă contele d'Artois, şi pînă la Estaires, care e un soi de tîrg, în spatele rîului Lys, unde se găsea Marmont, zăpăceala se şi întinsese peste tot. Trebuia acum să li se explice tuturor ce se întîmplă şi ce le fusese ascuns. Alteţa-sa ducele de Berry fu însărcinat să facă asta, în piaţa din Estaires, pe ploaie, la picioarele foişorului ale cărui clopote, fiind ale administraţiei civile, nu pleacă la Roma în fiece an din joia mare pînă duminică, ci continuă să bată ceasurile şi jumătăţile de ceas dintr-un ornic cu muzicuţă, acoperind glasul ducelui cu o arie pe care mulţi nu o recunoşteau numaidecît, dar ale cărei cuvinte prinseră să sune în capul vorbitorului *(Drum bun, domnule Dumollet ! La Saint-Malo debarcă fără să te-neci...)* ca o cruntă batjocură. Alteţa-sa zicea că tocmai sosise adineauri, printr-o ştafetă, un mesaj din partea regelui, care a trebuit să iasă din Lille şi din Franţa, iar locul de adunare rămînea Ypres, deci are să treacă şi alteţa-sa graniţa. Cei ce ar dori să-l urmeze pe rege vor putea s-o facă, dar comandanţii unităţilor rămase la Béthune trebuie să se întoarcă acolo împreună cu cei care nu vor să părăsească pămîntul ţării, pentru a purcede la concedierea trupelor.

Aşadar nu mai mergem la Lille, ci la Bailleul, sau cel puţin într-acolo, către un punct nenumit între Bailleul şi Armentières. Direcţia nord-est făţiş. Trecerea frontierei urmînd să se facă prin punctul cel mai apropiat, oamenii sînt îndrumaţi să ţină pe cît se poate linia dreaptă... Aici însă începe necazul. Dacă le-a fost greu să ajungă

pînă în regiunea asta, umblînd pe înserate, acum, după ce-au trecut peste Lys, cînd s-a lăsat noaptea, cu norii aceştia negri şi cu ploaia năprasnică, e şi mai rău. La Estaires o călăuză le arătase drumeagul, care se desprindea din uliţa mare, lăsînd în dreapta şoseaua spre Armentières. S-au pomenit însă numaidecît înglodaţi prin ţinutul acela de bălţi şi de turbării, căruia i se dusese faima că nu-i chip să-l străbaţi în cea mai mare parte a anului, şi degeaba se tot oprea convoiul, tropăind pe loc la fiece două-trei sute de metri ca să-şi strîngă rîndurile, nu-l ajuta să afle încotro să apuce cînd se făcea o bifurcaţie, şi nu bifurcaţiile lipseau pe acolo. Drumurile se taie şi se întretaie mereu, ca nişte uliţe, cum li se şi zice, ale unui mare oraş neclădit, şi ai unde te rătăci, mai cu seamă că sînt întortocheate şi la fiece cotitură trebuie s-o ţii drept înainte, altminteri dai în vreun cîmp, te înfunzi deodată în nişte trestii, nimereşti într-un puhoi şi pe urmă mai ieşi de-acolo dacă poţi, dumnezeul ei de treabă ! Căci şi aici pămîntul e împărţit în loturi pătrate, cu şanţuri de apă pe toate marginile, şi-i vai de trăsuri...

– Ia ascultă – se aude un glas – fiindcă ne spuseră s-o ţinem drept înainte... nu crezi că facem drum întors ? Să fiu al dracului dacă ăştia care ne mînă ştiu mai mult ca noi încotro s-apuce !

– Cine a vorbit ?

– Oh, iertaţi-mă, domnule mareşal...

De-ar fi vreo casă pe-aici, ai cere cuiva să-ţi arate drumul... Aşa e, dar nu e nici una. Cătunele sînt prea rare şi împrăştiate. De altfel, despre ce drum e vorba ? Spre Bailleul ? Nu, spre Steenwerk. Pentru a merge la Steenwerk, aşa ni s-a spus la Estaires, ori faci la dreapta, ori faci la stînga, prin Petit-Mortier sau prin Doulieu, tot acolo ajungi vrînd-nevrînd, numai că drumul prin Doulieu e ceva mai lung, dar, în sfîrşit, ajungi... Bine, bine, mormăie un ostaş, vezi însă că nu ştii cînd să apuci la dreapta şi cînd la stînga, căci nu toate drumurile acestea duc la Petit-Mortier, nici la Doulieu. *La Saint-Malo, debarcă făr' să te-neci...* Da. Cît e lumină, ăi de umblă pe jos, dacă ştiu să sară cum trebuie din bolovan în bolovan, pot merge luîndu-se după micile punţi de pietriş ce se văd peste şanţul şoselelor. Dar călăreţii, noaptea...

Fabvier e călare alături de Marmont. Îi vorbeşte deodată cu un glas pe care mareşalul nu-l mai recunoaşte, şi în prima clipă, mirat,

vrea să se depărteze, apoi, auzind ce spune, își dă seama că e adjutantul său. Fabvier zice :

– De ce nu ne-am întoarce să ne închidem în Béthune ? Să rezistăm acolo unui asediu care ar putea fi de lungă durată ? E de ajuns de limpede că Bonaparte se teme de o bătălie între francezi, care ar putea fi pretextul unei intervenții străine...

– Nu e vorba de așa ceva, răspunde Marmont. Trecem în Belgia, unde regele a și ajuns.

Urmă o tăcere, întreruptă de înjurăturile soldaților. Se răsturnase o trăsură. A cui ? Caii se opreau. „Hai, zise mareșalul, nu ne privește, sîntem capul coloanei, să mergem înainte !" Capul cărei coloane ? Nu se știe dacă vine cineva în urma noastră. Dacă s-au rătăcit pe la vreo cotitură, toți ceilalți se vor lua după dînșii...

– Domnule mareșal – vorbi Fabvier și i se simțea în glas neliniștea – la Paris v-ați însușit planul meu de fortificare a Luvrului. Regele n-a vrut s-audă de asta, cu atît mai rău. Iată-l acum la Ypres sau aiurea. E o răfuială între Istorie și el. Dar dumneavoastră nu înțelegeți că pentru Napoleon esențialul este să dea impresia că țara îl recheamă, că intră aici ca-n brînză... Dacă rezistăm, dacă va curge sînge...

Marmont nu-i răspunse. Își ridică gulerul mantalei. Era un vînt rece, care te înțepa la urechi.

– Se făcuse aproape cald azi după-amiază – întoarse el vorba – și-acum, poftim, ce frig s-a lăsat o dată cu noaptea...

Fabvier își simte deznădejdea. La ce bun să ții o escortă, să strîngi și să înarmezi atîția oameni tineri, dacă nu vrei să te bați ? Ori ai dreptate, ori n-ai. Dacă ai dreptate, te bați ca s-o dovedești.

– Poate că – vorbi el mai departe – Béthune nu e cetatea cea mai nimerită... vreau să spun că e prea apropiată de Lille și de Arras, căci altminteri, cu zidurile ei à la Vauban... Poate că ne-am putea întoarce de-a dreptul spre Hesdin, care e mai departe de graniță și i-ar ispiti mai puțin pe aliați...

– Nu te înțeleg, întrerupse Marmont. Pe dumneata te supără apropierea trupelor aliate și nu a soldaților lui Exelmans ?

– Domnule mareșal – explică Fabvier – o intervenție nechibzuită a aliaților ar avea ca efect întărirea alianțelor lui Bonaparte și ar face din noi oamenii străinătății...

Marmont rise încetişor. Nu i se vedea expresia feţei. Dar Hesdin n-avea de ce-i place mai mult decît Béthune. Pentru dînsul era vădit că nu putea să rămînă într-o ţară în care împăratul ar fi stăpîn. De cum pusese piciorul la Cannes, Bonaparte se rostise limpede în privinţa lui : la zid şi douăsprezece gloanţe. Dacă mareşalul trecea frontiera, urmîndu-l pe rege, era oare un motiv ca ăştialalţi s-o ia razna ? Dumnezeule, ce drum întortocheat ! Ei, acuma, iată-ne aranjaţi, intrarăm în apă, ne afundăm... Asta ce-o mai fi ? Turbă ? Îndărăt ! Auzi cum face fleoşc, fleoşc, fleoşc ! Şi ce-o fi avînd calul ăsta ? Se culcă pe burtă, sau ce ?

Trebuie să se oprească, să-i aştepte pe ceilalţi.

Cine sînt ceilalţi ? Poate că sîntem chiar noi, ceilalţi. Acuşica ne vom vedea la Armentières, ori la Estaires, ori şi mai rău. Dacă e adevărat că trupele lui Exelmans sau ale lui Vandamme vin asupra noastră de la Hazebrouck şi că ne ştiau la Estaires...

– Stai ! Cine-i ?

– Ah, dumneata eşti, Lauriston...

– Domnule mareşal, alteţa-sa contele d'Artois a fost nevoit să-şi părăsească trăsura, care apucase pe un drum de unde n-au mai putut s-o scoată...

– Asta mai lipsea ! Şi butoiaşele lui ?

– Le-a împărţit unor ostaşi de gardă. Şi acuma, ce-o vrea dumnezeu...

– Bine, dumitale îţi dă mîna să vorbeşti... E tezaurul nostru de război. În ce mă priveşte, am fost împotriva trimiterii în Anglia a bijuteriilor Coroanei... Îţi închipui ce-ar fi să ajungem în Belgia nişte cerşetori ? Cine e călăreţul din spatele dumitale ? Scuză-mă, domnule duce, nu te-am recunoscut... E o beznă s-o tai cu cuţitul, iad nu altceva...

– Domnul duce de Richelieu e călare – şi trăsura lui ?

– Oh, ştiţi, nu e trăsura mea, e cabrioleta lui Rochechouart. Nu ştiu unde-o fi, nu cabrioleta, dar drăguţul de Léon... îl credeam înaintea dumneavoastră...

Unde era Léon de Rochechouart habar n-am. Cît despre cabrioletă...

Coloana se oprea. Apoi pornea. Iar se oprea. Soldaţii vorbeau între dînşii. Umbla un zvon cum că tunurile noastre, ei, da, tunurile

noastre, au fost trimise spre Armentières şi că n-au putut merge mai departe. Cum, Armentières ? N-au ajuns încă nici la Armentières ? Ba da, pe alt drum însă. Apucă-te acum de explică de ce-ar fi trebuit, cînd au plecat din Béthune, să facă un ocol prin Lille. Nu-i dădea nimănui în minte că ar fi fost mai simplu să nu mai care tunurile cu dînşii. De altfel, la ce naiba poate sluji un tun... Dacă-i aşa, ce rost mai au chesoanele astea ?

Cabrioleta lui Léon de Rochechouart se găsea pe un drum, în spatele grenadirilor. Iar ce era înaintea grenadirilor, greu să spună cineva. De împotmolit însă, se împotmoleau într-una. Mai era acolo o caleaşcă şi un car mare. Mîna carul, nu se ştie de ce, un om de prin partea locului, un civil. Nu se înţelegea o vorbă din tot ce boscorodea. Şi pentru un om de pe acolo, nu prea părea să cunoască locurile. În car erau cufere şi trei ostaşi. În cabrioletă, unde se aflau lucrurile ducelui de Richelieu, ca şi geamantanul lui Rochechouart, servitorul acestuia sta foarte înghesuit, şi hurducăturile îl sileau să întindă mereu braţul ca să ţină ba un lucru, ba altul, ceea ce stîrnea rîsul vizitiului. Era un vizitiu nou, dar după cinci zile şi cinci nopţi de drum – mai degrabă cinci nopţi şi patru zile, nu ? – oamenii încep să se cunoască. Şi ăsta, vizitiul, vorbea o limbă ciudată, dar nu chiar ca celălalt. Era un parizian, îi zicea Bertin, şi ca să pricepi ce spune în graiul lui de hoţi şi de haimanale – în sfîrşit, unele cuvinte ! – ar fi trebuit poate să fii din Belleville, iar valetul domnului de Rochechouart, care era fiul unui servitor de la Versailles, avea o vorbire izmenită şi arăta scîrbă pentru graiul vizitiului. Bertin acesta avea în jurul braţului un tatuaj, dar nu-i plăcea să i-l vadă cineva. Cum însă la Abbeville valetul dăduse peste el pe cînd se spăla, descoperind astfel că şarpele albastru ce se încolăcea în jurul braţului stîng avea capul chiar la sînul drept, vizitiul, sau cum zicea el însuşi, *surugiul*, se prefăcuse a crede că această curiozitate vine de la o meteahnă greu de mărturisit ; şi de atunci făcea haz pe seama valetului, care se simţea foarte stînjenit de glumele lui, pentru că se prea poate ca bănuiala să nu fi fost fără temei... În noaptea asta surugiul era arţăgos şi se apucase să-l ia la rost pe valet în privinţa împăratului. Vă închipuiţi cuvîntul acesta ieşind din gura unui vizitiu în asemenea împrejurări !

– Vrei să rămîi ţucalagiu toată viaţa, hai ? Îţi place să faci pe slugoiul ? Ia desfundă-ţi niţel clăpăugele...

Vorba nu era din vocabularul valetului, dar ceea ce urmă şi ceea ce trebui totuşi să audă era încă şi mai puţin pentru urechile lui sau, cum zicea vizitiul, pentru clăpăugele lui.

Eşti om cinstit sau nu eşti. Era o adevărată nenorocire să se nimerească prin mlaştinile astea, noaptea, alături de o asemenea pramatie, şi avînd în paza lui valiza domnului conte cu obiectele de toaletă, toate în argint aurit. De aceea se bucură ca de o pleaşcă picată din cer cînd văzu un ostaş de gardă, care îi ajunsese la un popas, sărind din bolovan în bolovan, cu o legătură mare în braţe : le spuse că a trebuit să-şi părăsească în drum calul înnămolit şi se rugă să fie lăsat să urce şi el în trăsură. Vizitiul înjură, zicînd că nu e loc, dar valetul, cu vorba lui izmenită, sări de colo, explicînd că s-ar putea strînge niţel...

– Hai, caţără-te ! strigă Bertin ostaşului. Domnul e băiat bun, dar bagă de seamă ! E un moftangiu caraghios !

Vremea trecea greu sub ploaie. Să fi fost ora două cînd au ieşit din Estaires, şi acum putea fi patru. Se pomeniră deodată nas în nas cu un detaşament de călăreţi. Stai ! Care eşti ? Erau muschetari. Ei sau noi am greşit drumul, dar cum se face că ne întîlnirăm ? Şi acum, încotro ?

*

La Béthune, în sălile de gardă de la bariere, pe meterezele fortificaţiilor sau în locuinţele prin care erau împrăştiaţi, ostaşii escortei au dormit prost şi puţin în noaptea asta. N-au mai rămas încartiruiţi pe la locuitori, după ce s-au răspîndit plutoanele de gardă, decît vreo patru sute de oameni. Théodore se prinsese cu gazda într-o lungă conversaţie, în care se vîrîse şi un căpitan, îi zicea de Bellonet, comandantul companiei de geniu din Béthune, inginer ieşit de la Politehnică, împărtăşind ideile maiorului. Primise Legiunea de onoare la Wagram, pe cînd n-avea decît nouăsprezece ani. Şi cum Théodore repeta ceea ce îi frămînta mintea toată ziua, şi anume că nu găsise nici măcar motive pentru a muri în aventura nesăbuită a regelui, căpitanul îl privi mirat şi spuse deodată pe un ton arţăgos : „A nu avea motive pentru a muri înseamnă să ai motive pentru a trăi...", ceea ce îl izbi foarte tare pe călăreţul nostru, fără să-l convingă însă. Tînăra

fiică a gazdei şedea foarte tăcută şi, pe cît se părea, Théodore nu-i displăcea. Către miezul nopţii, micul Jean, care voise să rămînă acolo şi era numai urechi, se văzu trimis de mamă-sa la culcare. I se închideau ochii de somn. „Ah, ah, drăguţul meu Jeanjean – zicea maiorul – a venit moş Ene pe la gene ! E vremea să te duci la *şlof*..." Era o vorbă pe care o aduseseră prusacii anul trecut cînd s-au oprit la Béthune, de la jumătatea lui aprilie pînă la jumătatea lui mai, cu generalul von Jurgas. Singura amintire plăcută din trecerea lor pe aici. Pe un neam de al domnului de Bellonet, care nu voise să aştearnă paie pentru caii lor în grajdul unui han din strada Arras, prusacii îl fugăriseră prin tot oraşul, izbindu-l cu săbiile pînă l-au lăsat mort. Poate că cei din Béthune nu voiau să vadă iarăşi aşa ceva ! Dar pînă una alta, haide şi noi la *şlof* că s-a făcut tîrziu, iubiţilor !

Nu-i rost de *şlof*. În odaia lui Fred, fiul gazdei plecat la Paris, Géricault avea o lampă de gaz, dar fără gaz în ea, cu un abajur de pînză verde şi o luminare într-un sfeşnic de sticlă, cu toartă. Se aşează pe marginea patului cu coloane, un pat mare gălbui, din stejar nemţesc, cu o panglică împletită în chip de ghirlandă deasupra perdelelor de saia verde. „E patul unchiului nostru Machu, pe care l-a lăsat moştenire lui Fred. Unchiul era preot constituant [1]. L-au prigonit de nu mai putea trăi..." E tot ce-i spusese adineauri tînăra fată, pe cînd îi arăta odaia. Ciudată, micuţa Catherine ! Nu frumoasă, dar ciudată. Da, era într-adevăr patul unui preot de ţară, şi Catherine ţinuse să explice de ce se află acolo, ca şi cum muschetarul s-ar fi putut mira văzîndu-l. Fata aruncase o privire la carafa pîntecoasă de pe lavoar, ca să vadă dacă n-au uitat să-i aducă apă musafirului... În oraşul acesta le era întotdeauna teamă să nu ducă lipsă de apă. „Să presupunem că aş fi prins mîinile acestei fete şi aş fi îmbrăţişat-o." E o presupunere idioată. N-aveam poftă de aşa ceva, şi apoi n-aş fi făcut una ca asta maiorului. Bineînţeles, presupunerea era idioată, dar asta însemna că dacă apucam mîinile Catherinei şi dacă de aici ar fi început o întreagă poveste, ei, atunci, poate că aş fi avut motive de-a trăi. Unde l-au învăţat să judece aşa pe inginerul acesta ? La Politehnică ?

Adevărul este că mai adineauri, cînd ne-am simţit dintr-o dată

[1] Adică preot care a depus jurămîntul pe Constituţia republicii, potrivit legii din 27 noiembrie 1793.

singuri, vreau să spun fără comandanții noștri, care îl urmaseră pe contele d'Artois, cînd, pe neașteptate, fără să ne fi vorbit, am înțeles că soarta ne era în mîinile noastre și cînd ne-am apucat să discutăm în chip democratic... democratic... ce-i de făcut, din clipa aceea se schimbase ceva în viață. Încetasem de-a fi niște oameni pentru care hotărăsc alții, oameni care nu au decît să execute, care se duc unde li se spune. Fără să vreau, îmi veni în minte adunarea de la Poix. Aceasta o fi libertatea – gîndii – și o viață în care domnește libertatea merită să fie trăită. O fi. Pentru tînărul acela Royer-Collard idealul este să se supună. Ceea ce îl tulbură e că pentru a putea continua să se supună acelorași comandanți ar trebui ca astăzi sau mîine *să nu li se mai supună*. Un soldat nu judecă, nu hotărăște. Sau e un răzvrătit. Simt în mine o pornire de necrezut pentru meseria de răzvrătit și, la urma urmelor, nici una pentru cea de soldat. Căpitanul-inginer e totuși un soldat, iar cînd ține morțiș să am motive de-a trăi, își închipuie că dacă trăiesc, dacă trăiesc mai departe, o fac pentru a fi un răzvrătit.

În sfîrșit ! în viață răzvrătirea e niței cum ar fi contrastul în pictură : contrast între ce și ce, mă rog ? Răzvrătire împotriva cui ?

Se descălțase și acum își lepăda ciorapii, fără să se aplece, frecînd un picior de celălalt. Avu o plăcere nespusă simțind aerul sub picioarele goale. Ce mutră o fi avînd acest Fred, în patul căruia mă voi vîrî ca un hoț, patul unchiului preot ? Are optsprezece ani, Fred, și s-a și bătut, și știe ce vrea, pășește către un viitor pe care și-l închipuie, înțelege să ia parte la făurirea acestui viitor... să schimbe lumea... E un soldat și un răzvrătit. Asta e. Cum să împaci aceste două lucruri ? Să fii soldatul, nu al unui rege, nu al unui general, ci al unei idei. Poate că aceasta e libertatea... Frumos subiect pentru Premiul Romei ! Un preot constituant care va să zică, un preot și un răzvrătit ? Cum arăta oare unchiul Machu cînd dormea aici după perdelele astea verzi ? El oare să-l fi cununat pe maior cu Aldegonda lui ? În zilele acelea însurăței nu treceau numaidecît pe la biserică... S-ar părea că Fred îi seamănă mamă-si, deci și cu soră-sa... Oricum, ar trebui să dorm... Am băgat de seamă că maiorul avea un aer destul de obosit în seara asta... Iar dacă aș fi luat mîna Carolinei Lallemand într-a mea, toate s-ar fi petrecut altfel, n-aș mai fi plecat niciodată.

În tot orașul și la posturile de gardă e la fel, nimeni nu se hotărăște să aţipească barem o clipă. Frumos au să arate mîine. Adică

astăzi... Şi se sfătuiesc ici doi, colo un pîlc, în gura mare sau în şoaptă. E oare cu putinţă ca regele să fi voit aceasta ? Ce-i de făcut ? Să aştepte pînă s-o întoarce cavaleria, dar atunci va fi prea tîrziu. Trebuie totuşi păzit oraşul, să nu-l lase pe inamic să intre, să fie gata pentru a se bate la bariere, pe metereze, şi dacă-i nevoie pe străzi, în ogrăzile oamenilor. Ar fi măreţ să moară îngropaţi sub dărîmăturile acestui Béthune...

Ah, tu visezi pesemne ! Să moară sub dărîmături ! Nu te-ai uitat la ăştia de pe-aici... Cît despre camarazi... văzut-ai, Paul, pe ofiţerul acela de gardă care a vorbit după tine... cu vipuşca albastră... din compania lui Luxembourg, nu, a lui Noailles, aşa cred... Toţi erau de partea lui cînd zicea... să-l slujim pe rege cu vorba, în Franţa ! Ascultă, ăştia cică-s ostaşi !

Alţii îşi făceau o legăturică din lucruşoarele pe care le puteau lua cu dînşii. Alţii...

Oricum, dacă telalul de pe strada Ţărmului face dever aşa de mare, se vede că sînt destui ostaşi tineri care îşi şi făcuseră rost de haine civile... chiar mai înainte de-a fi auzit mesajul regelui... Cum, adică ? Dezertori ? Se poate, dar iată că acum primiseră toţi ordin să dezerteze.

*

Se lumina de ziuă şi ploaia nu mai contenea, măruntă, ca prin sită. De la ceasurile trei de noapte făcuseră trei leghe, rătăcindu-se unii de alţii, regăsindu-se iar, oprindu-se mereu, cu teama de a nu şti cine le iese înainte la o cotitură sau de-a vedea că nu era nimeni. Tot învîrtindu-se încoace şi încolo patru ceasuri prin mlaştini, turbă şi noroi, unii ajunseseră la caraghioslîcuri, umblînd cu pistolul în mînă, şi dintr-o nimica ar fi tras în oricine. Cînd cerul începu să se lumineze, se simţi totuşi o uşurare. Ar trebui să afle, în sfîrşit, unde vor dormi. Haide, nu vă pierdeţi cu firea : în orice caz, ne vom odihni aici, la Steenwerk, nu mai e nici o leghe pînă la graniţă. Vor dormi în Belgia. Cît or vrea. În Belgia. E oare aşa de aproape Belgia ? Şi tu, ăsta, te gîndeşti aşadar să treci în Belgia ? Unul dintre ostaşii care vorbesc duce de căpăstru doi cai. Nu-i încalecă nimeni, ca să nu-i obosească. Sînt caii unui general. Iar picioarele tale nu-s

picioare de general, de aceea le tîrăşti prin noroi, nu? Oricum, doar n-au venit pînă aici ca să dea bir cu fugiţii în ultima clipă...

Se aduna cavaleria, dar mai toate trăsurile lipseau; una avea osia ruptă, multe erau împotmolite, de altele nu se ştia nimic. Toţi sînt cu noroiul pînă peste genunchi, alţii şi mai rău încă, unii îl au şi pe obraz. Cei care fuseseră la Berezina, ca Léon de Rochechouart, vorbeau despre asta, făceau comparaţii. Rastignac zicea: „Nu înţeleg de ce n-o fi venind vizitiul meu... N-aţi văzut o caleaşcă verde?" Cele mai multe chesoane s-au răsturnat în stufăriş sau în şanţurile de apă. Se văd călăreţi fără cai... Halal de voi, descurcaţi-vă cum ştiţi! Graniţa e prea aproape. Aţi face mai bine rămînînd aici... Încercaţi s-o ştergeţi spre Armentières. Încotro vine Armentières?

Contele d'Artois e călare la ieşirea din sat. Cu Armand de Polignac şi François d'Escars alături. Ce vîrstă o fi avînd? În dimineaţa asta pare un moşneag. Domnul de Damas nu mai pomeneşte de frigurile sale, ceea ce nu înseamnă că i-au trecut. Singura trăsură care se ţine după dînşii e a mareşalului. Cine-o fi în berlina asta, stropită de noroi pînă sus? În ce-l priveşte, Marmont s-a încredinţat că lădiţa cu banii companiei e tot la locul ei în trăsură. Dar el nu poate face altfel ca alteţa-sa, şi cu toate că bucuros ar trage un pui de somn, trebuie să se ţină călare. Sînt toţi cu ochii la dînsul. Domnul de Richelieu îl întreabă pe Léon de Rochechouart: „Unde ţi-e cabrioleta?" Rochechouart speră că are să-l ajungă din urmă, fie aici, fie la – cum îi zice satului următor? La Créche. Aşadar, cînd vom intra în La Créche.

– Montpezat!

– Ordonaţi, domnule general!

– Ia vezi dacă n-o fi cabrioleta mea în spatele coloanei...

– Am înţeles.

Cu ce ziceam că seamănă ploaia asta? Cu o răsuflare de bou, cu o pacoste burniţată peste oameni. Nu e ploaia cea mare din ultimele zile. E o altfel de suferinţă. Te pătrunde la piele pînă nu mai poţi. Ah, stropii ca muştele, muşte de apă. Şi dacă vor trebui să mai facă şi drumul îndărăt cu aceiaşi cai, să străbată iar mlaştinile acestea? Ar fi mai bine atunci să nu mai aştepte seara. Dar nu e vorba de aşa ceva, de vreme ce se duc în Belgia. Belgia e cuvîntul tainic al speranţei. Deocamdată însă stropii cad ca mii de muşte.

Drumul nu mai e așa de păcătos, dar vezi că nimeni nu l-a făcut ca să suporte cavaleria, călăreții regelui, tropotul strîns al cailor. Afară de asta, e lunecos, calci ca într-un soi de mușchi. Unii s-au oprit iarăși. E compania de gardă a lui Luxembourg, care a voit să-i ajungă pe ceilalți venind în trap. Cine e ofițerul care îi comandă? Trebuie să fie un mare nătărău.

Uite colo șoseaua! Stai! Iar? Cavaleria nu va ieși la șoseaua, care e paralelă cu granița, pînă ce o patrulă de recunoaștere nu va fi spus că nu e nici o primejdie. Asta, după ce o parte din garda personală a și trecut dincolo, oprindu-se în pășunea ceea de peste drum. N-are a face. Patrula pleacă. Plouă. Ceilalți așteaptă să se întoarcă patrula. Locuitorii de pe aici, sculați cu noaptea-n cap, au ieșit să vadă trecînd cavaleria. Pînă una-alta, cavaleria tropăie pe loc. Léon de Rochechouart îi ține de urît domnului de Richelieu. Montpezat s-a întors fără să fi găsit caleașca. Din berlina vărgată de noroi se dă jos generalul de Bordesoulle, ca să-și dezmorțească picioarele. Fabvier l-a părăsit pe Marmont și se duce către o fermă, nu prea departe, unde se văd porci în ogradă. Copiii au ieșit în drum zgîindu-se la ostași, apoi nu s-au mai sinchisit de ei. Plouă, dar e mai mult o burniță pe care n-o simți. Numai după mai multă vreme îți dai seama că te-a pătruns. Întocmai ca unele boli. Copiii au uitat de soldați, își văd de joaca lor, fără să le mai pese de nimic. Nici măcar de ploaie. Vreo zece s-au prins într-o horă, o fetiță mai mare și alți prichindei, cîntînd:

În Sardinia domnea
Peste copii un crai, odată,
Ce-și puse-n gînd să nu mai stea
Și pe sultan din tron să-l scoată.

Lui Fabvier cuvintele cîntecului îi dau lacrimi în ochi. Apoi, printre copii e una care seamănă cu fetița Mariei neuitate, nițel umflată ca și aceea... După întîia strofă, hora se oprește și copiii încep să bată din palme:

Și bum, bum, bum, pornesc ostașii!
Și bum, bum, bum 'nainte marș!

E doar o stropitură de ploaie, ca atunci cînd scuipi printre dinți Ppppt, ppt, ppt ! Hora s-a pornit iar :

Şi ca să-şi facă o armată
El optzeci de ţărani strîngea,
Dar tunurile-s patru, toate,
Şi toate sînt de tinichea.

Copiii stau în loc şi scandează, bătind din palme :

Şi bum, bum, bum, pornesc ostaşii !
Şi bum, bum, bum, 'nainte marş !

Apoi încep iar să se rotească, clătinîndu-şi capetele ca pentru a scutura din păr pînza de păianjen a ploii :

Un măgar ducea-n spinare
Napi, să sature oştirea...

Fabvier nu mai ia în seamă hora. Respiră aerul dimineţii. Un miros uşor de fum umed. *Şi bum, bum, bum...* Îl năpădeşte o amintire dinainte de potop, dintr-o zi frumoasă şi caldă. Se vede pe undeva, aproape de Pont-à-Mousson. Era şi el atunci cum sînt copiii aceştia... Şi persoanele mari n-aveau decît să-şi facă revoluţia, să se bată, să moară... hora era horă, copiii rămîn regi...

Atunci văzură-un pîrăiaş,
Pe care-l luară drept ocean,
Şi-o puzderie de muşte
Ce păreau nişte uriaşi...

Şi bum, bum, bum, pornesc ostaşii !

Ploaia e ca o puzderie de muşte, ploaia a cotropit viaţa... Unde mai e Maria de altădată ? Unde e Pont-à-Mousson ?

Cînd se văzură în cîmpie :
„Ce mare-i, doamne, lumea asta !"
Îşi ziseră : „Uite, duşmanul !
S-o ştergem repede şi basta !"

Ploaia se înteți deodată, și copiii, la sfîrșitul refrenului, s-au risipit alergînd în toate părțile și strigînd : *„S-o ștergem repede !"*, pe cînd acolo, la intrarea în sat, goarna chema călăreții împrăștiați. Au pornit. Țărani privesc din lazuri, rezemați în sapă. Copiii nu se mai văd. Călăreții au ieșit din sat, apucînd pe un drum pieziș, către nord-est, de unde vine ploaia care udă mantalele albe, coifurile, căciulile. În fund se vede un șir de copaci străjuind pesemne șoseaua : terenul se lasă în jos spre ea, iar colo, de cealaltă parte, unde se zăresc dealurile, e pare-se Belgia. *„Ce mare-i, doamne, lumea asta !"*

*

Erau ceasurile opt dimineață cînd contele d'Artois, purtînd bicornul său cu pene, ducele de Berry în pelerina-i cenușie de mușama și mareșalul Marmont în mantaua albă cu guler negru ieșiră pe șoseaua mare dintre Lille și Dunkerque, la cinci sferturi de leghe mai jos de Bailleul, venind chiar dinspre La Créche și urmați de vreo mie cinci sute de călăreți, deși mulți au rămas la Estaires, după scurta cuvîntare a alteței-sale ducelui de Berry, unde au făcut din zorii zilei declarații la primărie, cum că nu vor să treacă în țară străină și că vor să se întoarcă la casele lor, iar alții, dezertorii și cei în care intrase spaima, au profitat de întunericul nopții și au șters-o spre Armentières sau Fleurbaix, ca să nu mai pomenim de cele cîteva pușlamale, ispitite de butoiașele de aur ce le-au fost încredințate, și care au tulit-o peste cîmp ca niște hoți... Nu se mai vedeau însă chesoane de artilerie și aproape toate trăsurile zăceau pe drumuri cu osiile rupte, împotmolite...

Trăsurile s-au găsit mai tîrziu, și anume, trei carete, din care două cu coroana regală, o cupea galbenă, două droște ca vai de lume, trei calești, șase care mari, patru cărucioare de transport, patru cai în hamurile lor, mai multe chesoane sfărîmate, și în toate acestea mulțime de bagaje, argintărie și bani, șaptesprezece talere late, trei duzini de farfurii, paisprezece clopote de masă, totul în argint și cu stema regală. Afară de asta, patru șei, din care două de poștalion, două săbii, o spadă, două coifuri, o pereche de pistoale și diferite obiecte de toaletă, unelte de grajd și de bucătărie. Și, era să uit, un cal de cavalerie cu tot harnașamentul, pe care un ofițer de călărași, domnul de Cognart,

l-a predat de bunăvoie primăriei din Estaires. Apoi cioltare, păturí. O pălărie cu pene albe. Un centiron în fir de aur şi argint. Trei perechi de cizme cu tureatcă înaltă. Patru şei. Cincizeci de căpestre. Zece frîie. Douăzeci de chingi de grajd. Două învelitoare de şei. Un geamantan ponosit, gol. Şase cufăraşe de pînză, goale. Nici o cabrioletă.

Prinţii şi Marmont n-au prea avut mult de mers, doar să treacă drumul cel mare, apoi s-au întors cu vreo patru sute de metri îndărăt, către Armentières, pe şoseaua pietruită, iar de acolo s-au lăsat în jos de cealaltă parte, spre Belgia, în fundul vîlcelei care e chiar graniţa. Ajunşi acolo şi dînd cu ochii de singura fermă mare ce se vedea pe aproape, contele d'Artois zise că se cuvine să facă popas în acel loc, pentru a se mai ferchezui niţel, bărbierindu-se, căci nu-i frumos, vorba vine, să se arate străinătăţii în aşa hal. Atunci, pe cînd prinţii şi cei dintre însoţitorii lor care trebuiau să-i urmeze se găteau astfel, ceilalţi au descălecat. Cai şi călăreţi au împresurat ferma, o parte din ei au pătruns înăuntru, ocupînd curtea îngrădită de jur împrejur, un pătrat mare pietruit plin de gunoişte şi de păsări, avînd casele de locuit în fund, iar pe cele trei laturi, uşi de fier pe sub care se scurgea din cocine şi grajduri urina porcilor, vacilor şi cailor. Ţăranii veniseră cu furci, dar văzînd atîta soldăţime, se făcură tare binevoitori şi toată ograda zumzăia ca o prisacă între zidurile de piatră acoperite cu ţiglă. Dar ce nevoie am să le mai descriu toate acestea ? Am făcut-o o dată, şi-i de ajuns să intru ca să recunosc locurile.

În noaptea de 26 spre 27 mai 1940, după ce trecurăm prin Armentières în flăcări, asaltaţi în maşinile noastre încinse de o căldură înăbuşitoare, de rămurele aprinse şi de scîntei care intrau pe portieră, am debarcat aici. Eram ostaşi din a treia divizie L.M. Un avion care bombardase clădirile acestea fusese doborît nu departe de fermă. Am descris asta undeva. La ce s-o fac din nou ?

...E o ciudată fermă cu o curte pătrată şi clădiri de jur împrejur. În această sală de mese, soldaţii serviciilor administrative, cei de pe la bucătării, cască de urît, încearcă să joace cărţi şi flecăresc cu brancardierii, cu infirmierii. Pentru oamenii aceştia care văd cu ochii lor, prin fereastră, frontiera, vestea că belgienii au pus jos armele are caracterul unui naufragiu neaşteptat. Credeau corabia lor tare ca pămîntul şi acum iată că ia apă din toate părţile. Prin curte erau maşini,

cîte mai rămăseseră. Şoferii moţăiau în ele. Oriunde întorceai ochii vedeai numai fum, vîlvătăi. Pe slujnica fermei venise s-o vadă cumnată-sa din Hazebruck, şi uite că nu mai putea să se întoarcă acasă, căci între satul ei şi locurile acestea năvăliseră nemţii... Apoi cele două femei aflară de boroboaţa belgienilor şi amîndouă îşi ştiau bărbaţii mobilizaţi în Belgia sau, în sfîrşit, îi credeau în Belgia. Să le fi văzut atunci umblînd prin toată casa şi jelind. N-au să-i mai vadă. E sfîrşitul. Vor veni boşii. De vom pieri toţi, atîta pagubă ! Nu mai face să trăieşti...

Aceasta am scris-o în romanul de acum opt ani, acel roman neterminat ca viaţa însăşi, ca viaţa mea [1]. Dar în viaţă s-a petrecut acolo, la acel capăt al Franţei, unde Charles d'Artois se bărbiereşte în 1815 ca să ajungă proaspăt la Ypres şi unde noi aşteptam în 1940 să ni se lase, după ce se vor scurge trupele englezeşti, drumul liber spre mare... acolo s-a petrecut o scenă pe care n-am povestit-o. Îţi mai aduci aminte, domnule locotenent ? Mă urai de multă vreme şi ai crezut că sosise clipa... Întorcîndu-mi spatele, te-ai apucat să vorbeşti împotriva mea. Îţi făcuseşi socotelile, uitînd că mai erau şi soldaţii acolo, soldaţii mei, care au sărit să mă apere. Ce-ai devenit, după aceea, domnule locotenent ? Miliţian fascist, aşa cred. Mi s-a vorbit de dumneata mai tîrziu. N-am ţinut să aflu prea mult. Dar aici romanul zice altceva :

Acest dans al morţii dezlănţuise oamenii. Jean de Moncey asculta împietrit spusele soldaţilor, camarazii săi. Nu ştiuse niciodată ce gîndesc... Vorbele pline de ocară treceau acum ca un talaz pe deasupra tuturor. Dintr-o dată. Cîţi dintre dînşii se dovedeau a fi dintr-o dată pătrunşi de ideea înfrîngerii ? Se arătau dintr-o dată copleşiţi de o neagră amărăciune. Îşi urau comandanţii. Le ieşeau din gură vorbe neauzite vreodată, sau poate auzite în coşmaruri : „Să mori, pentru cine să mori ?" Numele Franţei, rostit de cineva, dezlănţui brusc pe vreo trei-patru : „Ah, nu ! Mai slăbiţi-ne cu Franţa ! Cunoaştem gogoşile astea !"

Alain era palid ca un mort. Spuse aproape în şoaptă lui Moncey : „Aceasta, vezi tu, e mai rău ca orice..." Tot aşa gîndea şi Jean. Poţi fi

[1] Autorul se referă la cartea sa *Romanul neterminat* (1953).

învins din punct de vedere strategic... poți fi rupt de ai tăi, gonit, hăituit... poți fi doborît, fiziceşte doborît. Dar această înfrîngere, care se înfigea în neguri ca un cuțit ! Această înfrîngere, care devenea carnea şi cugetul lor ! Era oare într-adevăr sfîrşitul ?

O, tărîm al ruşinii, staţie unde calvarurile se încrucişează şi se ciocnesc, tărîm al înjosirii, loc al metamorfozei sufletelor, rană deschisă în coasta patriei ! Nu poate fi nici o asemănare între cele două sarabande, goana spre mare a rămăşiţelor armatei din 1940 şi fuga prinţilor în ajunul paştilor anului 1815. E o zi în care zeii au murit, de data asta ca şi de cealaltă, iată totul. La ce se gîndesc tinerii aceştia, prea puţin deosebiţi de cei pe care îi aveam sub comanda mea atunci, în frumoasele uniforme ude deoarcă, pe caii lor istoviţi şi cu toate iluziile lor măreţe îndoliate ? Ferma e aceeaşi, aceleaşi sînt vitele şi cîmpiile dimprejur... decorul unei vieţi paşnice, pe care n-o dezminte decît arhitectura fermei cu zidurile groase, fără ferestre în afară, parcă grozăvindu-se în faţa năvălirilor seculare, deşi nedeprinse cu bubuitul tunurilor. Vîlceaua tăiată la mijloc de un şir de copaci însemnînd hotarul şi colo, pe dealuri, o şosea străină, fumul unei case care nu se vede, Belgia...

Ostaşii lăsaţi de strajă la marginea drumului au adus un om rătăcit, ca scos din minţi, în zdrenţe, bîţîind şi gîngăvind. El ceru să vorbească cu generalul de brigadă Rochechouart... Léon ieşi din fermă însoţit de Montpezat. Acolo, în drumul glodos prin care bălăceau, o zdreanţă, un biet om cu groaza în ochi, se aruncă la picioarele stăpînului său, sărutîndu-i mîinile şi bolborosind vorbe fără şir. Era valetul.

– M-au bătut – îngăimă el – m-au trîntit jos, au vrut să mă zvîrle în apă, au dat cu pietre în mine...

– Ce spui ? Cum ? Şi pînă una-alta, unde-i cabrioleta, cabrioleta mea ? Unde ai lăsat-o ? Şi Bertin, unde-i Bertin ?

Numele acesta parcă îl vîrî pe nenorocit în toţi sperieţii. Bertin ! Surugiul ! Ah, ah, surugiul !

– Ce tot boscorodeşti acolo ? întrebă generalul. Eşti beat ?

Din ce era să fie beat, poate din oboseală şi friguri... Să-l fi tăvălit în c... şi n-ar fi avut altă înfăţişare. Căci grozăvia trăită, furtul, scena nocturnă, fuga prin mlaştini, căderea în gropile de turbă, loviturile de

bici care îi usturau spinarea şi obrazul, toate acestea nu erau încă nimic pe lîngă ocara suferită, pe lîngă înjosirea demnităţii lui de om, a demnităţii lui de servitor, dacă vreţi... La început voiseră să facă din el complicele lor. Dar cine erau ?

– Ei bine, surugiul şi cu ostaşul acela de gardă, pe care făcui prostia să-l las să se urce în cabrioletă... Cum se poate una ca asta ? Toţi domnii aceştia din escortă sînt totuşi oameni de familie bună, ofiţeri... şi apoi, să-l fi văzut pe ăsta ce mai înhăţa la lucruri... Cînd au dat iama în bagaje, am protestat şi ei m-au pălmuit... Dac-aţi şti ce vorbe mi-au spus ! Au luat valiza cu obiectele de toaletă ale domnului conte, frumoasele obiecte de argint aurit... şi lucrurile domnului duce... şi banii, tot, tot...

Ce să-i faci ? Erau prădaţi, prădaţi... Dar în dimineaţa ploioasă – o ploaie mărunţă, care îţi trecea peste obraz ca un pieptene sau o greblă şi te zgîria pieziş, căzînd apoi ca prundul în băltoacele drumului – jalnicul valet avea în el nu ştiu ce de un comic irezistibil, aşa cum i s-a părut întotdeauna lui Léon de Rochechouart priveliştea descompunerii unui om, oriunde i-a fost dat s-o vadă, aici sau în Kirghizia, sau în Portugalia. „Haide, îşi zise, trebuie să ştii să rezişti imboldurilor necugetate. Să rîzi într-o clipă ca asta ar părea nesăbuit. Şi ar dovedi prea mare cruzime... Eu care abia adineauri vorbeam de Berezina... iată-mă tot atît de lefter ca şi atunci... fără o para chioară... doar cu hainele de pe mine şi cu un cuţit în buzunar... Ah, uite şi trei monezi de aur – un adevărat noroc ! – e tot ce mi-a rămas din cinci sute de franci pe care i-am luat cu mine... Şi cei doi cai ai mei. S-a isprăvit ! Dar ce mutră o să facă bietul unchiu-meu cînd o auzi..." Caraghios era că Armand-Emmanuel de Richelieu, jefuit ca şi Rochechouart, rămăsese îmbrăcat în uniforma de general rus şi, o dată cu geamantanul de haine, pierduse pînă şi posibilitatea de-a redobîndi înfăţişarea unui francez...

Nici domnul de Rastignac nu-şi va mai revedea caleaşca verde, de care era aşa de mîndru, cu minunatele ei dichisuri de marochin în aceeaşi culoare. Pesemne că asta e trăsura care a fost adusă la Lille într-o stare jalnică, o dărăpănătură cu pielea smulsă şi geamurile sparte, fără bagaje, fără piedică la roţi, fără urmă de felinare. Nici domnul de Damas nu şi-a mai regăsit cupeaua galbenă. Şi iată-l călare, alături de contele d'Artois, între acesta şi François d'Escars,

ieşind din fermă pentru a-şi lua rămas bun de la trupele sale. E scuturat de friguri, le vede toate ca prin ceaţă. Despre ce-i vorbea César de Chastellux ? Trăsura, bagajele... Oh, în asemenea prăpăd, cu acestea sau fără ele, totuna e ! Dacă-i pare rău după ceva, dar ştii, cu-adevărat, e miniatura pe care o păstra într-o cutiuţă de catifea albastră, portretul nepotului său Georges de La Bédoyère, micul Jojo, a cărui lipsă îi va face exilul şi mai dureros. Şi tot aşa, trebuie s-o spunem, regretă un ceas englezesc de argint cu deşteptător, un ceas atît de plăcut, în sfîrşit, o amintire... Călăraşii, care intraseră cu comandantul lor în ograda fermei, alcătuiesc escorta în capul cărcia merg prinţii şi Marmont. Afară, în acea mare cîmpie verde, toată numai apă, ostaşii gărzii personale, care aşteptau cu nerăbdare, scîrbiţi şi dezorientaţi de marşurile şi contramarşurile din ultimele zile şi ultima noapte, muschetarii şi grenadirii, strînşi de multă vreme, par să aştepte, înfiorati, un verdict cunoscut de mai înainte, dar pe care se încăpăţînează să-l spere încă nedefinitiv.

Ceata princiară cu Marmont, cu domnii de Damas, de Polignac, d'Escars şi ducele de Richelieu în uniforma sa străină, înaintează. În spatele lor vin domnii de Vergennes, de Mortemart, César de Chastellux şi Lauriston. Trupele sînt aşezate în faţă, cu ofiţerii cărora le-au fost încredinţate companiile de gardă, după ce căpitanii-locotenenţi, toţi, afară de Marmont, plecaseră cu maiestatea-sa. Ploaia stătuse. Aerul s-a mai încălzit niţel. E o vreme cenuşie şi moale, fără speranţă. Doamne, ce lungă mai fu şi aşteptarea acestei clipe cumplite ! Era ora opt cînd poposiseră aici, venind pe şoseaua pietruită. Acum se făcuse unsprezece. Ce-or fi făcut acolo, înăuntru, vreme de trei ceasuri ? Nu-i nevoie de atîta ca să te bărbiereşti. Se zice că au avut o lungă consfătuire. Pentru ce ? Totul părea limpede. Veniseră aici ca să treacă în Belgia... desigur, nu toţi... dar să fi fost aşa de aprigă tîrguiala pînă să se hotărască pe cine luau cu ei şi pe cine lăsau ? Fiecare îşi cercetează din ochi vecinul şi se întreabă de ce parte o fi. Sînt aproape toţi ca nişte copii, şi cei mai mulţi nu-s decît nişte copii. Li-e frică să nu fie părăsiţi, privesc spre Franţa cu spaimă, căci dumnezeu ştie ce-i aşteaptă acolo... dar îi trec toate năduşelile cînd se gîndesc că vor face pasul hotărîtor, că vor rupe cu ţara, trecînd pe pămînt străin... La fel e frica unora şi a altora. La fel de necunoscute şansele. Iată că alteţa-sa şi-a împins calul înainte. Ridică sabia, salutînd trupele credincioase...

Să vorbeşti în aer liber pentru aproape două mii de călăreţi nu e nici simplu, nici uşor. Cu o voce îmbătrînită, spartă. Cu oboseala insomniei prelungite. Nimeni n-a băgat de seamă că înainte de-a începe să vorbească, pe furiş, contele d'Artois şi-a făcut cruce. A pipăit în buzunar mătania de sidef, pe care sfîntul părinte i-o trimisese de la Roma cu binecuvîntarea lui. Pe urmă, cum am zis, a salutat cu sabia.

La început cuvintele veneau clare, poate că le aducea vîntul. E un scurt discurs de adio, de mulţumiri adresate ostaşilor şi, deodată, cuvintele nu mai trec de primele rînduri unde caii tropăie pe loc. Se vede bine că alteţa-sa nu e în stare să-şi stăpînească emoţia. Îşi ia rămas bun de la trupele care nu vor putea intra, cu armele lor, în Belgia. Cunoşteau dinainte cîntecul. „Şi-apoi, de unde bani ca să vă ţinem ? Ne ducem să-l găsim pe rege. Voi, cu comandanţii pe care îi însărcinăm să vă conducă, vă veţi întoarce la Béthune, să vă regăsiţi camarazii..."

Aici totul se pierde, vocea scade, vîntul şi-a schimbat direcţia, cuvintele se duc în Belgia, spre drumul de pe deal, spre fumurile depărtate. În fiece călăreţ se lasă un frig de moarte. E ceva care se rupe în ei. Nici nu mai ascultă. Stau de o parte cu soarta lor, aşa cum prinţii aceştia sînt cu a lor de cealaltă parte. Într-un naufragiu în care nu e decît o şalupă, iar restul porneşte în voia valurilor pe o luntre cu catartele rupte...

Cum, asta e tot ? Pentru noi e tot. Comandanţii sînt chemaţi în curtea fermei, unde prinţii s-au şi întors. Se vedea fluturînd pelerina de mușama cenușie a ducelui de Berry. Cei care se aflau destul de aproape au văzut în ochii lui Charles-Ferdinand lacrimile Anei de Austria [1], pentru o ultimă oară. În curte începu adevărata scenă de adio : mai-marii îşi iau rămas bun unii de la alţii, iar căpitanul-locotenent de Lauriston se roagă să fie lăsat să-i însoţească pe prinţi pînă la rege. E oare de bună credinţă ? A şi aflat că lui îi revine sarcina de-a da drumul escortei, de cum o ajunge la Béthune, unde se va întîlni cu La Grange. Toţi cei cărora li s-a încredinţat vreo companie au datoria să rămînă. Dacă vor voi mai tîrziu să vină după prinţi... Domnul de Lauriston e cel care va avea comanda

[1] Soţia lui Ludovic al XIII-lea.

escortei pînă la împrăştierea ei. Nu, contele d'Artois nu se poate stăpîni. Îl zguduie plînsul. Ţara asta pe care o părăseşte... N-a mai rămas din ea decît o mică fişie de pămînt, o îngustă fişie de fraze între prinţi şi emigraţie... Afară se strînge ultima escortă. Trei sute de ostaşi ai gărzii şi muschetari, în frunte cu colonelul Fabvier, care îl va însoţi deci pînă la capăt pe Marmont. Vor merge pînă la Neuve-Eglise, întîiul sat din cealaltă parte a graniţei. Şi acolo se vor despărţi iar de cei care vor voi să-i escorteze la Ypres, în exil, pe prinţii Franţei... Richelieu, Bordesoulle, Marmont, Beurnonville, La Ferronnays, Nantouillet, François d'Escars, Armand de Polignac, Rochechouart...

Trei sute de ostaşi ai gărzii şi muschetari, oastea lor de pe urmă. Domnul de Lauriston a pornit spre Nieppe, la trei sferturi de leghe de fermă. Acolo se va face adunarea pentru Béthune. Şi se vor odihni pînă dimineaţa. Să mai prindă puteri. Să treacă această lungă zi nenorocită în care dumnezeu a murit, în care Franţa nu mai are nici rege, nici prinţi... Mîine – cine ştie? – poate că va fi vreme frumoasă. Va fi duminica paştilor, clopotele au să sune din nou, iar ei se vor întoarce, cu o mare întrebare în ochi, spre Franţa. Trei sute de ostaşi ai gărzii şi muschetari au mers la Neuve-Eglise. Două sute s-au întors de acolo. Prinţii n-au luat cu dînşii în ţară străină decît o sută de călăreţi şi două trăsuri scăpate din prăpăd. La Nieppe comandanţii de companii fac o vizită noului lor şef, domnul Law de Lauriston. Dar s-au şi semnalat dezertări. Se ştie, s-au văzut încă de la fermă călăreţi pornind în trap către Bailleul. Nu vor alerga după dînşii, nici după cei care, sosind la Nieppe, au hotărît să meargă mai departe, spre Lille.

Aşa stau lucrurile chiar şi în escorta regelui. Aştia se vor duce să se supună stăpînirii celei noi. Cam prea grăbiţi. Vor arbora tricolorul. E totuşi o mică minoritate. O fi...

Cu puţin înainte de amiază, şapte oameni rupţi de oboseală au sosit la Bailleul, cerînd să fie încartiruiţi. Au fost trimişi la primărie. Acolo au spus că vor o foaie de liberă-trecere, căci doresc să se angajeze în armata noului guvern. Erau şapte ostaşi de gardă din compania lui Gramont, cei cu vipuşca verde. Iar ceva mai tîrziu, au sosit grenadiri şi muschetari la Armentières, la Erquinghem. Pînă şi la Nieppe, în timp ce escorta se mai afla acolo, călăraşi veniseră la

primărie pentru a face declarații de supunere. Desigur, nu erau printre aceștia cei din compania lui Raguza, nici cei din garda palatului, cărora mareșalul Marmont și domnul de Vergennes le împărțiseră fiecare banii companiei lui. Ceea ce le dădea posibilitatea să se țină deoparte barem o lună, fără să ceară slujbă în armatele imperiale. Opt sute de franci de cap. E prețul acestei scurte prelungiri a fidelității...

Iar în vremea asta, la Lille, Bertin surugiul, împreună cu complicii săi, umblă pe la cămătari pentru a vinde obiectele unei valize de toaletă în argint aurit și altă argintărie... Oricum însă, au să-și împartă o sumă frumușică, opt mii de franci în ludovici de aur, s-o duci numai într-un chef o bucată de vreme, după care vor vedea ei ce se mai întîmplă.

Butoiașul cu aur l-au îngropat înainte de a intra în oraș, ca să nu dea de belele. I-ar fi luat la ochi văzîndu-i cu atîta bănet. Vor avea destul timp să-l scoată de acolo. Se uitau pe furiș unul la celălalt, cu ochi de ucigași.

*

Atîrnă mereu același cer plumburiu peste Béthune. Ploaia s-a potolit de azi-dimineață. Mulți ostași de gardă, grenadiri și muschetari mai dorm încă, fiindcă își petrecuseră noaptea în nesfîrșite discuții pătimașe. E totuși ora două după-amiază. Cei care se scoală la această oră nepotrivită regăsesc, o dată cu viața, fierberea din oraș. Acum nimeni nu mai pune la îndoială trădarea, nici cei care tot mai vor să fugă după rege în Belgia, nici cei care se și hotărîseră să se întoarcă acasă, lăsîndu-se păgubași... Unii ca și ceilalți găsesc în cuvîntul *trădare* o îndreptățire. Nici chiar prinții nu sînt cruțați. Cum de ne-a părăsit ducele de Berry ? Cît despre contele d'Artois, ostașii vorbesc de un al doilea Quiberon [1]... Se strîng în consfătuiri tainice, amuțesc de îndată ce te apropii de dînșii, iar schimbul posturilor se face anevoie, căci toți sînt de gardă. Pe metereze patrulele își tocesc ochii, căutînd să dea de călăreții lui Exelmans prin bălți, prin pădurile

[1] Port la Oceanul Atlantic, unde în 1795 a debarcat un mic grup de emigranți regaliști cu sprijinul Angliei. Făcuți prizonieri de armata republicii, toți cei 711 emigranți au fost executați.

rărite, pe şosele. Venind una către cealaltă, santinelele acestea se întîlnesc acolo sus şi se încing la vorbă, uitînd de slujbă şi de primejdie, ca să comenteze ce-au mai aflat dimineaţa. Domnul de La Grange a poruncit să se spună ostaşilor că, pentru a fi slobozi să plece acasă, trebuie mai întîi să-şi predea armele... Căci oraşul e încercuit, zăvorît, încuiat. Cum de-au îndrăznit să ne spună una ca asta ? Cînd vă ziceam că acest La Grange e un trădător ! Să ne propună asemenea tîrg, să ne cumpărăm dreptul de-a ne întoarce la casele noastre dezarmîndu-ne singuri ? Operaţiile de lăsare la vatră începuseră, de fapt, la birourile companiilor, unde cei mai grăbiţi veniseră să se înscrie. Acolo li se întocmea cîte un livret, dar, oricum, nu vor ieşi din oraş aşa, cu una, cu două... Nu. Trebuie să aştepte cavaleria. Cînd se întoarce ? Astă-seară, probabil. Nici o hîrtie nu va fi luată în seamă fără să aibă mai întîi semnătura comandanţilor de companie. Poate că mîine vor putea pleca.

Centura de parapete e foarte întortocheată, avanposturile ieşind înainte ca nişte spini mari din grămada zidurilor. Mercenari elveţieni, rezemaţi în tunurile lor, scrutează zarea, doar-doar vor trage în sfîrşit o ghiulea, din plictiseală. Schimburile de gardă se întorc în oraş prin scări strîmte şi trecători boltite. Iată strada Ţărmului cu măcelarii ei, cu rămăşiţele zvîrlite, cu duhoarea ei de sînge şi de cărnuri stricate. Théodore l-a surprins pe Moncorps la taraba telalului, pe cînd pipăia un surtuc de căruţaş, nişte pantaloni de catifea, o vestă de bumbac gros, o pălărie mare de pîslă, şi acesta, dînd cu ochii de prietenul său mai vîrstnic, făcu feţe-feţe. Îi spuse lui Géricault, aproape şoptind : „În halul în care am ajuns..." Neliniştea din ochii lui ! Şi iată că băiatul, evitînd să stea de vorbă, a plecat lăsînd acolo ţoalele. Faine ţoale, nu prea murdare ! Théodore a încercat pantalonii : nu-s pe măsura lui, dar în sfîrşit... se va mai gîndi.

Înspre cetăţuie e Maidanul cel Mic, unde au loc execuţiile capitale. Aici au fost împuşcaţi în 1814, pe la sfîrşitul lui ianuarie, Louis-Auguste Paternel şi Isidore Leprêtre din satul Prédefin, capii unei cete de ţărani, care au omorît la Médon, într-o cîrciumă, pe un soldat al tinerei gărzi imperiale... Şi au trebuit să-şi sufere osînda de faţă cu ai lor – taţii şi mamele, fraţii şi surorile – înaintea unei mulţimi mute. E un loc sfînt pentru cei ce sînt, trup şi suflet, devotaţi regelui. Aici găsiră cu cale să se adune şapte voluntari, printre care

Paul Royer-Collard, lunganul, Alexandre Guillemain, cîrlionţatul... Să salveze drapelul ! La aceasta se gîndesc mai întîi. Dar trebuie să aştepte pînă se va face întuneric pentru a încerca să fugă, pîndind clipa cînd are să intre cineva în oraş şi se va lăsa jos podul peste şanţul de apă la bariera Nouă sau la bariera Ţărmului.

Géricault se întoarce prin Piaţa Mare, care a ajuns o tristă tabără de nomazi, unde moţăie mereu alţi voluntari culcaţi sub căruţe, în spatele roţilor, şi unde umblă căscînd bucătari, furieri, ostaşi de la partea sedentară. Mai sînt şi mercenarii elveţieni, ocărînd şi blestemînd într-una – şi e unul printre ei, care spune cam aşa, că dacă ar fi ştiut ce se va întîmpla, nu şi-ar fi tăiat mustăţile ca să placă regelui. Trec sacagii cu sacalele lor pe tărăboanţe. Dar e o zi proastă pentru negoţul lor. Nu-i arde nimănui să se spele.

– Te-am văzut – îi zise Catherine cînd el se întoarse la dugheana de oale – dar eu nu mi-am irosit vremea ca dumneata, domnule Théodore... Ţi-aş fi dat bucuros un costum al lui Fred, decît să umbli pe la telal, unde găseşti doar zdrenţe uricioase, care s-au tăvălit pretutindeni... Dar frate-meu e scund pe lîngă dumneata. Vesta lui nici n-ai putea să ţi-o închei...

Se simte în glasul ei admiraţie înaintea acestui bărbat chipeş, *dat dracului*, cum se zice pe-aici. Sînt însă şi cuvinte rostite pentru a-şi ascunde gîndurile. Théodore ştie cum vine asta. Fata pare frămîntată de griji.

– Ce ai, domnişoară ? Parcă nu ţi-e gîndul la ce spui...

E tulburată, văzînd că el i-a ghicit grija.

– O, nu e nimic, dar tata nu se simte prea bine... ne-a cerut să nu-ţi spunem dumitale...

– Aş avea nevoie, totuşi, să-i vorbesc...

– Nu ştiu dacă se poate, zise ea. În orice caz, nu sta mult, n-ar trebui să-l obosim...

Evenimentele trec peste o ţară şi s-ar zice că viaţa individuală e suspendată, că nimic nu se poate întîmpla într-o zi ca asta – şi apoi vezi că totuşi... E posibil ca maiorul să se fi cheltuit prea mult în zilele din urmă. Adevărul este că încă înainte de a se duce la Poix nu s-a simţit prea bine. Nu voise să ţină seamă de asta. Pentru nimic în lume n-ar fi lipsit de la întîlnire. Se întoarse de la Poix prin Doullens şi Saint-Pol. Călare. Şi pierduse deprinderea drumurilor lungi. Ce

avea, la drept vorbind ? Medicul tocmai ieşea de-acolo. Îi prescrisese doctorii, ceaiuri.

Nu cunoşti un om cînd nu l-ai văzut niciodată în patul său. Maiorul se săltă în perne, sprijinindu-se într-un cot. Dar era un moşneag ! Mai întîi, fără guler, cu pielea fleşcăită... Lumina de afară cădea firavă pe măsuţa de la căpătîiul patului, rotundă ca un stîlp de mahon, unde se vedea o ceaşcă stingheră cu o doctorie galbenă-verzuie şi o linguriţă în care rămăsese puţină pulbere albă...

– A sosit o scrisoare de la Fred... zise bolnavul cu un biet surîs. Mi-alesei bine momentul să mă hodorogesc tocmai acum... Băiatul a reintrat în oştire...

Cum ? Sosesc scrisori de la Paris ? Pe ce cale ? Ei bine, cu diligenţa. Şi în dimineaţa asta au lăsat-o să intre în oraş... Au lăsat-o ? Cine, soldaţii lui Exelmans ? Maiorul avu un zîmbet înveselit.

– Soldaţii lui Exelmans ? Nu există soldaţi de-ai lui Exelmans... Astea-s poveşti... Nu, vreau să spun că postul de gardă de la bariera Arrasului a lăsat să treacă diligenţa. Căci voi sînteţi cei care ne asediaţi...

Bătrînul se răsuci în aşternutul cîrpit.

– Nu te agita ! îi strigă din odaia de alături Aldegonde, nevastă-sa, care trebuie să-l fi văzut în oglindă, singura rămăşiţă din splendoarea lor italiană. Nu te agita, Fréderic ! Doctorul a spus...

Maiorul tuşi, încruntîndu-se :

– Dacă te-ai lua după aceşti Diafoirus [1]...

Vorbi apoi despre fiu-său.

Ascultîndu-l, Théodore se gîndea la propriul său tată. Ce frică avea domnul Géricault să nu i se întîmple ceva băiatului ! Calul, temperatura, femeile, camarazii, bolile, băutura – toate îi dădeau grijii... Un tată care tremură ca o găină pentru puiul ei ! Acesta însă, maiorul, ce mîndru se arăta de odrasla lui, de apucăturile-i de mic derbedeu coltos, care nu se teme de nimic, deşi nu era prea voinic, ci mai degrabă pirpiriu. Încă din şcoală sărea la bătaie cu nişte vlăjgani de două ori cît el şi se întorcea acasă cu o ureche ce-i spînzura însîngerată, trebuind să fie cusută la loc...

[1] Thomas Diafoirus şi fiul său, personaje ridicule din *Bolnavul închipuit* de Molière. Expresia a trecut în vorbirea de toate zilele pentru a desemna pe medicii ignoranţi şi pretenţioşi.

– Închipuiți-vă – zice el – că la șaisprezece ani și jumătate s-a luat de piept cu ungurii aceia... la Besançon... Văd că am dat în doaga copilăriei, v-am mai povestit doar asta de trei ori ! E un patriot, vă asigur. Nu-l mai putea opri nimeni la Béthune, de cum a aflat de debarcare... trebuia să fie și el acolo. Vezi că tinerii de azi nu-s chiar toți ca băieții ăștia care o iau la sănătoasa... sînt tineri și tineri... băieți ca Fred... Se vorbește mereu de soldații anului II. Ei bine, da, soldații anului II – și ce ? Noi ăștialalți aveam de ce ne înflăcăra, gîndește-te, poporul se ridicase, regele era la închisoare, ideile noi... Dar ce să zici de tinerii de azi, pe care-i credeam fără speranță, fără orizont, și uite-i acum ! Ce le lipsește ca să-i arunci numaidecît în luptă, să le dai brînci înainte, acolo unde-i vîlvătaia mai mare ? Le lipsește entuziasmul, pe care nu-l pot afla în ceea ce se întîmplă sub ochii lor, în lumea ce li s-a pregătit... Flacăra trebuie să țîșnească dinlăuntru, de aici...

Și se lovi cu pumnul în coșul pieptului. Îl prinse atunci o tuse îndărătnică și tăcu pînă să-și vină în fire.

– Nu vă obosesc ? întrebă Théodore.

Iar el, de colo :

– Ci isprăvește o dată... Nu sînt obosit cînd vorbesc de băiat, crede-mă... Cu țînci de-alde ăștia se pregătește viitorul...

Géricault îi ceru să-i spună dacă Fred... zicea Fred ca și cum l-ar fi cunoscut... dacă Fred, în sfîrșit, avea entuziasm pentru Napoleon... Căci simțea o neliniște, ceva care îl rodea, gîndindu-se că și tinerctul... generația lui, ba și cei mai tineri, se pot înflăcăra pentru cel ce se întoarce... Sau poate că-și ziceau : „Ce mi-e unul, ce mi-e altul ?" Sau îl preferau pe Napoleon prin contrast cu burduhănosul rege ? Sau, fără să aleagă, ca la fete, o iau pe cea dintîi care le e la îndemînă ? Maiorul se așeză mai bine și își privi mîinile ciolănoase.

– Ce-ai vrea să-ți explic ? vorbi el. Nu știu ce-i în capul băiatului. Dar lucrurile nu mi se par așa de complicate. Napoleon se întoarce, asta înseamnă că ăilalți se duc. Și apoi, de cîte ori să-ți spun că împăratul va fi ceea ce vom face noi din el...

Spusese aceasta la Poix și n-o mai repetase de atunci. Se porni iar să vorbească de fiu-său :

– Vrednic băiat, crede-mă... Copii ca dînsul sînt nădejdea poporului. Un popor care are asemenea copii...

– Nu credeți – întrebă Théodore – că s-a aprins tocmai fiindcă e așa de tînăr și că are să-i treacă ?

Maiorul, a cărui răsuflare devenea tot mai anevoioasă, și-a clătinat mîna în aer. Voia să zică zece lucruri deodată : că avea încredere, că din tineretul acesta de azi vor ieși oameni minunați, că lumea își va schimba înfățișarea în mîinile lor, că, neînfricați și îndîrjiți cum sînt, nu vor lăsa treaba neisprăvită... că vor duce mai departe revoluția, reluînd lucrurile de acolo unde ea le-a lăsat... că în mîinile lor culorile Franței... În ochii de un albastru-spălăcit, cu firișoare roșii, era nu știu ce licărire febrilă și lucioasă... Maiorul povestea întîmplări mărunte de pe cînd fiu-său era școlar, isprăvile inimoase ale băiatului și...

– Fréderic – îl întrerupse cu blîndețe Aldegonde – faci rău că te obosești vorbind atîta, și apoi domnul Théodore nu-l cunoaște pe băiat... se va gîndi că așa sînt părinții... În ochii unui tată... Și întorcîndu-se spre musafirul lor, urmă : Ce-i drept, Fred e un copil bun.

Ea duse un deget la buze, făcîndu-i semn lui Géricault să nu mai vorbească... și, într-adevăr, maiorul picotea cu gura întredeschisă, clipind de cîteva ori, iar degetele i se întinseră pe cearșaf, niște degete cu zbîrcituri groase la încheieturi și cu unghiile parcă strivite...

Ieșiră de acolo în vîrful picioarelor.

– Ascultă, domnule Théodore – spuse soția maiorului – cred că am făcut rost de ceea ce-ți trebuie... Mi-a spus Catherine. E un văr al nostru, Machu, vizitiu la diligență. Mi se pare că e cam de statura dumitale... găsește el vreo haină de-a lui... Nu-i nevoie să-mi mulțumești ! Doar nu era să te las să-ți prăpădești banii la telal !

Pleoapele pătate s-au închis și ochii se întorc spre viitor, spre visul care nu se reduce la cuvinte. După perdeaua patului, gălbuie cu flori mari, maiorul se duce pe firul unei ape schimbătoare. Se duce la vale luat de anii pe care nu-i va mai vedea niciodată. Toate încrețiturile feței, toate grijile trecutului alcătuiesc alfabetul necunoscut al acestui viitor pentru care a trăit. Scrijilituri în piele, cicatricea de pe buza de jos, ciupitura de brici sub barba sură, pe care nu și-a ras-o azi-dimineață, un neg la capătul sprîncenei drepte, o lacrimă prelinsă lîngă nas și pierzîndu-se aproape de mustață... Voi, toate aceste semne, povestiți o lungă istorie zbuciumată, o soartă la voia întîmplării, dezordinea istoriei contemporane, viața maiorului Degeorge, așa

cum mi-o închipui eu. Dar viața aceasta, ajunsă acum la capătul ei, ca o trudă îndelungată, ce alta este oare dacă nu o momeală din ceea ce vine, din speranța pe care o lasă în urmă, o altă viață care renaște, tînără, plină de freamăt, cu toate iluziile de acum douăzeci și cinci de ani, și cu ceva pe deasupra... Nimic nu se sfîrșește, chiar dacă mă duc, mă prăpădesc, mă las doborît, mor... Viața e ca anotimpurile care se succed, ca iarba pierită fără urmă și care se întoarce cu primăvara. Să mor ? Ce înseamnă oare asta : *să mor ?* Nu mori cîtă vreme rămîn ceilalți. Și ceea ce ai gîndit, crezut, iubit, cu atîta tărie, cu atîta patimă, întinerește iar cu cei care vin, copiii al căror trup și suflet cresc, devenind la rîndul lor simțitori la aerul primăverii, la bunătate, la pacea dulce a serilor.

*

Trecutul, trecutul ! E un lucru admis de toată lumea, că în clipa morții un om își revede trecutul său în strălucirea unei clipe, ca și cum mosorelul memorici ar da drumul dintr-o dată firului răsucit pe îndelete. Ca și cum omul n-ar fi negația trecutului – ceea ce scapă acestui trecut și nu se mai întoarce niciodată la el – ca și cum memoria însăși n-ar fi o prefacere continuă a trecutului, imaginea lui corijată după dorințele pe care le avem în noi ! Omul nu stă cu fața la trecut și vreau să cred – chiar dacă m-ați strivi pentru asta – că în clipa supremă, cînd carnea lui înțelege cît de neîndurător măsurată e tocmai clipa aceasta, sufletul privește înainte, vrea să știe mai mult, caută, cu văzul slab al unui ochi care se stinge, să ghicească drumul mai departe, dincolo de cotitură, dincolo de zare... viitorul.

Nu știu, poate că această carte – cînd scriu asta mi se încheie al șaizeci și unulea an al vieții, vîrsta regelui podagros, a acestui Ludovic al XVIII-lea cu picioarele umflate, purtat în cărucior – poate că această carte, întoarsă strîmb și numai aparent spre trecut, nu e din parte-mi decît o îndîrjită căutare a viitorului, poate că nu e decît cea de pe urmă imagine a lumii în care mai trebuie doar să-mi sfîșii haina de toate zilele, haina tuturor zilelor mele. Și poate că de aceea, pe măsură ce merg înainte, de la florii la paști, o larmă depărtată pe care pămîntul o transmite, înăbușită, ca o izbitură în scoarța lui tare, face să răsune tot mai des în proza mea acest cuvînt repetat fără

răgaz, cuvînt care bate ca o tobă, stăruitor, într-ascuns sau pe față — viitorul.

Poate că am reluat această veche și stranie țesătură a istorici, năpădit de îndoieli și de certitudini, urmărind firele urzelii care se încrucișează pe canavaua încîlcită a oamenilor și culorilor, poate că m-am vîrît în mulțimea unei vremi apuse pentru a mă smulge acestei viziuni prea simple și prea drepte a lumii în care îmi sfîrșesc călătoria, pentru a căuta în pulbere sămînța felurită a celui ce sînt, a ceea ce sîntem și mai cu seamă a ceea ce se va naște din noi, împotriva noastră, deasupra noastră, dincolo de ființa noastră, acea primăvară a cimitirelor căreia i se zice viitor.

Poate fiindcă măsor în această clipă puținul prezent ce mi-este încă hărăzit mi-am pus toată vlaga și toată voința în truda nesăbuită care-i face pe cei din jurul meu să clatine din cap pentru a întoarce tot trecutul spre viitor.

Sînt omul acela care zace într-o casă de pe ulița Strîmtă din Bèthune, și prin fereastra de-aici abia dacă se zărește un crîmpei de cer plumburiu, cînd lumina zilei — au e ziua, au e noaptea ? — a și început să scadă... Sînt omul acela căruia o boală neașteptată, sau cel puțin neașteptată pentru ceilalți, căci fiecare își cunoaște singur inima, și doctorii cu aparatele lor nu văd decît semnele înșelătoare — sînt omul acela căruia o boală neașteptată îi curmă truda sa de toate zilele și căruia nu-i mai rămîne, în patul pe care abia se mai mișcă, decît privirea pierdută, ațintită nebunește spre viitor...

Viitorul, adică el însuși supraviețuindu-și, gîndirea lui trecută altora, energia acestui trup strămutată în alții, lumina transmisă, rîvna fierbinte împărtășită urmașilor. Omul care în visurile sale nu moare niciodată, omul în stare să înțeleagă orice, să pătrundă orice în afară de neant, dacă-i mai rămîne în fundul nopții care îl cotropește o firimitură de stea, un strop de conștiință, ei bine, cînd vi se pare că se întoarce la trecutul său, el tot la tinerețea lui cată, tot tinerețea lui încărcată de viitor o cheamă să-i fie alături, și pe măsură ce el se stinge, tinerețea lui devine tinerețea veșnică, o biruință cîștigată în numele său de tot ce moare asupra morții însăși. În clipa aceasta viitorul omului e tinerețea care îi supraviețuiește.

Tinerețea... Oamenii tineri care se ridică și duc mai departe, în locul tău, speranța lumii. Vor fi și dînșii amăgiți ca tine, li se vor în-

tinde mii de capcane, cum ţi s-au întins ţie, dar nu e nimic. Ei sînt viaţa, sînt primăvara, dă-le voie să rîdă chiar de tine, de ceea ce a fost viaţa ta, numai a ta, în numele vieţii. Rîsul acesta te răzbună de toate prăbuşirile, înfrîngerile şi greşelile. Tinereţea, bătrîne, e apoteoza ta... bătrînule de pe strada din Béthune, unde lumina se face tot mai mică.

Da, aceşti tineri care se ridică poartă speranţa lumii. Ochiul tău, devenit sticlos, nu pe tine te vede, nu trecutul acesta trecut, ci pe fiul tău, pe fiii tăi, viitorul. Leapădă-te o dată pentru totdeauna de legendele acelea mincinoase, care vor ca străbunul să fie mai mare decît nepotul ! La Béthune, în culcuşul tău de pe urmă, ce lumină dinlăuntru te inundă ? Cum ar putea nişte copii rătăciţi ai revoluţiei şi imperiului să lumineze cu chipurile lor fereastra odăii tot mai întunecate ? Dar, la geamul sufletului tău, această lumină e a generaţiilor noi, care te poartă mai sus decît ai fi putut ajunge. Nu te împaci cu părerea pe care vor să ţi-o impună alţii asupra destinului lor. În fiul tău, în fiii tăi, eşti tu însuţi mărit, prin ei atingi alţi aştri. Încearcă, deci, să vezi drumul pe care îl vor străbate. Nu-ţi pleca urechea la filozofii şi istoricii veacului de după tine, plini de trufie, arătînd o milă dispreţuitoare pentru această generaţie care îţi urmează, fiindcă nu pricep nimic din continuitatea efortului, din devotamentul omului şi fiindcă ei numesc măreţie doar vuietul, chiar dacă ar fi al tunului.

Iată-i pe fiii tăi, om de la '93 ! Tragă-se la o parte cine are sufletul destul de josnic ca să-i judece cu bucata, după rînduielile contabilităţii, debit şi credit, cine zîmbeşte dispreţuitor în faţa acestor conspiraţii care se ţin lanţ şi cărora ei îşi vor închina toată viaţa, mistuindu-şi anii tinereţii, fără a mai socoti pe cei ce şi-au aflat moartea luptînd. Multă vreme de acum încolo ei se vor arunca în aventuri, care par dintru început osîndite în ochii Istoriei. Cu toate acestea, ei vor fi crezut destul în ele pentru a-şi risca pe-o singură carte toată tinereţea şi anii bărbăţiei. Fiecare an, după masacrele ce-au urmat întoarcerii prinţilor – adevărata teroare – va aduce recolta lui de lupte înflăcărate şi de sînge vărsat. Şi în vremea asta, profeţia maiorului se împlineşte, căci, ia priviţi, poporul l-a reluat în mîinile sale pe Napoleon de îndată ce a fost învins, i-a dat chip după chipul său, devenind ceea ce poporul a făcut dintr-însul. El nu mai este un

cumnat al împăratului Austriei, el există prin această prostime al cărei prizonier se temea atîta că va ajunge, şi există numai prin ea, prizonier al regilor cărora le maimuţărise curtea. Iar dacă este speranţa de pe urmă a ofiţerului pensionar, numele şoptit de veteranul ce-şi dă ortu popii, icoana din perete în bordeiul ţăranului, cîntecul lui Béranger pe buzele celor ce-şi bat joc de rege, să nu uităm că toţi conspiratorii aceştia de prin toată Franţa, din Grenoble pînă-n La Rochelle, din Toulon pînă-n Lille şi la Paris... toţi sînt republicani, oameni din popor care merg la moarte fără sprijinul nimănui, fără garanţia băncilor, trădaţi de înaltele personaje în care uneori credeau să găsească aliaţi, iar conspiraţiile lor nu mai sînt urzeli ale intrigii, ci izbucnesc deodată ca o împotrivire din adîncuri. O, patrioţi din 1816 ! Uitaţi-vă la Tolleron cum îşi pune mîna pe butuc în Piaţa Grève şi-i zice călăului : „Taie mîna aceasta care a apărat patria !" şi tovarăşii săi de martiraj sînt un tăbăcar şi un învăţător. Iar dacă mai e vreo îndoială pentru cine lucra în acel an Jean-Paul Didier în departamentul Isère, apoi e foarte limpede că pentru libertate a căzut la 15 mai, în piaţa din Grenoble, tînărul său complice, Maurice Miard, care la cincisprezece ani era croitor în comuna La Mure. Un an mai tîrziu, Desbans, furier în al 2-lea regiment de infanterie, din care făcuse parte maiorul Degeorge şi apoi Fred, după bătălia de la Lipsca, Desbans care primise Crucea Legiunii de onoare din mîinile lui Napoleon, refuză s-o predea în cîmpia de la Grenelle şi preferă s-o îndoaie şi s-o înghită în faţa plutonului de execuţie, murind la douăzeci şi patru de ani cu camaradul său Chayeux, care avea douăzeci şi doi. Cînd Fréderic Degeorge, fiul, soseşte la Paris în 1818, studenţii Şcolii de Drept nu mai seamănă cu voluntarii din 1815. Abia în acel an, datorită lui Richelieu, armatele străine părăsesc teritoriul ţării. Şi, începînd din 1819, fiul tău, maiorule, va merge la închisoare pentru o broşură intitulată *Ce-i de făcut sau ceea ce ne ameninţă,* în vreme ce la şcoală camarazii lui sar să-şi apere profesorul, domnul Bavoux, pe care decanul l-a suspendat, şi împotriva lor sînt chemaţi jandarmii. Şcoala e închisă prin decret. În acel an, abatele Grégoire, regicidul, e trimis de popor în Camera deputaţilor şi regele porunceşte să se anuleze alegerea lui. În anul următor, Fréderic e la porţile Palatului Tuilerii, cînd unul din camarazii săi de la Şcoala de Drept, student de douăzeci şi trei de ani, e ucis de trupă în ajun de

joia verde [1]. E acolo a doua zi cu şase mii de studenţi, care se îndreaptă spre palat înarmaţi cu bastoane. E dintre cei patru mii care, în haine cernite, îşi duc la groapă camaradul în ziua următoare. Şi chiar în seara aceea, răscoala se întinde din Piaţa Ludovic al XV-lea, prin strada Rivoli, pînă în mahalaua Sfîntul Anton. După două zile, Fréderic va fi printre cei care strigă *trăiască republica !* între bariera Sfîntul Denis şi bariera Sfîntul Martin, unde un om e ucis şi cincizeci sînt răniţi. În 1821 trebuie iarăşi adusă armata ca să-i împrăştie pe studenţii Şcolii de Drept. Dar, între timp, Fréderic intrase în organizaţia *Amicii Libertăţii* şi pornise pe calea conspiraţiilor. Vremea lor venise, şi în 1822 încep marile întîmplări tragice ale acestei generaţii : an de tulburări şi de dueluri, de comploturi şi de execuţii. E anul răscoalelor de la Thouars şi de la Saumur [2], cînd generalul Berton e împuşcat, cînd cei patru sergenţi din La Rochelle [3] urcă treptele eşafodului, cu toate încercările grupurilor de carbonari [4] de a-i scăpa în drum spre ghilotină, de a-l mitui pe guvernatorul închisorii în ajunul execuţiei (şi printre cei care dădeau banii erau colonelul Fabvier, Horace Vernet şi prietenul său, Théodore Géricault). Din nou se mişcă studenţii de la Drept, iar Şcoala de Medicină a trebuit să fie închisă... Aşa era tineretul de atunci. Cine, deci, care romantici orbi, de la Stendhal la Musset, vor vorbi de acest tineret ca şi cum el n-ar fi crezut în nimic, ca şi cum n-ar fi ştiut decît să bea, să fumeze, să ademenească fetele şi să încaseze cupoanele de rentă, ca şi cum ar fi fost inferior războinicilor imperiului sau acelor condottieri [5] ai Renaşterii ? Tineretul acesta, pe care nu l-a mînat nici interesul direct, nici siguranţa că va cîştiga lupta şi care n-a precupeţit nimic. Da, ai dreptate, bătrîne, fiii soldaţilor din anul II al republicii sînt vrednici de părinţii lor... ei nu erau numai spilcuiţii de pe bulevardul Gand.

---

[1] Joia a noua după paşti.

[2] Mişcări care s-au produs în rîndurile soldaţilor împotriva regalităţii.

[3] Subofiţerii Bories, Goubin, Pommier şi Raconix, din garnizoana La Rochelle, care au participat la o mişcare revoluţionară, au fost decapitaţi la Paris.

[4] Membri ai unei vestite organizaţii conspirative, care a luat naştere în Italia pe la începutul secolului al XIX-lea pentru a lupta împotriva reacţiunii şi pentru unificarea Italiei. Mişcarea s-a extins şi în Franţa sub restauraţie.

[5] În Italia, şefii cetelor de mercenari aflaţi în slujba diverşilor prinţi.

Maiorul Degeorge doarme, dar să fie oare într-adevăr somn această respirație anevoioasă, sudoarea rece, gîfiitul tot mai repede și deodată această liniște îngrijorătoare ? Haide, încearcă să vezi mai departe, privește...

Băiatul de care ești mîndru, și care se numește ca și tine, Fréderic, a plecat în Spania, unde republicanii i-au luat la goană pe regi. Căci trebuie trimiși francezi la această graniță, cînd Burbonii de la Paris au hotărît să nu îngăduie libertatea dincolo de Pirinei, cînd armata, armata noastră, în care amintirea bătăliei de la Valmy nu s-a stins cu totul, mărșăluiește spre Riego. Cîți se aflau cu Fabvier între San-Sebastian și Irun ? O sută cincizeci, cel mult, dar veniți toți dintr-o conspirație sau dintr-alta, ca tînărul Delon, care a umblat la școală cu Victor Hugo, condamnat la moarte în răscoala de la Saumur, ca și Gauchard, Pombas și Cossin... Ei strigă armatei care înaintează spre Bidassoa [1] : *Soldați, unde vă duceți ? Și cine ar putea recunoaște în această tînără armată, sub drapelul acesta murdar, pe copiii învingătorilor de la Marengo și de la Austerlitz ? Aveți ca avangardă călugări și hoți, în fruntea voastră emigranți și cîțiva trădători, iar ca ariergardă pe austrieci. Mergeți să distrugeți libertatea pe care părinții voștri au întemeiat-o cu prețul sîngelui lor și să aduceți Franței fanatismul și tirania... Sentimentele pe care șefii voștri le numesc „onoare" și „disciplină" nu-s altceva decît principiul odios al demoralizării și înjosirii poporului...* Ce puteau face o sută cincizeci de oameni ? Tunul venit din Franța a tras drept în ei. O, voi, cei dintîi apărători ai unui principiu nou, solidaritatea popoarelor, tineri eroi a căror istorie nu se învață în școli, voi întemeiați aici, la trecătoarea de la Behobia [2], acea tradiție franceză care va cuceri lumea – mă-nchin vouă, care veți fi atît de repede dați uitării ! Vă mulțumesc ! Cu Austerlitz pe buze, ați șters amintirea războiului ticălos din Spania, crima lui Napoleon, această pată pe drapelul nostru !

Încearcă de te ține după dînsul, moșneagule care gîfîi și gemi, ridicîndu-ți pleoapa inutilă pe un ochi stins, încearcă de te ține după fiul tău, vezi-l acolo în Dennemark Street, la Londra, o ulicioară din

[1] Ferdinand al VII-lea, regele Spaniei, fusese silit de o revoluție, în 1820, să acorde oarecare libertăți, dar Burbonii din Franța au trimis trupe, prin Riego și Bidassoa, restabilind monarhia absolută (1823).

[2] În Pirinei, la frontiera franco-spaniolă.

cartierul Soho, unde trăiește o Franță exilată. L-au condamnat la moarte, în lipsă, pe Fréderic. Privește-l în mijlocul surghiuniților. Vorbește cu Fabvier, în trecere prin Londra, cu generalul Lallemand, gata să ia drumul Americii, cel a cărui soție se ascunsese în 1815 într-o casă a bătrînului Géricault. Iată-i lîngă dînsul pe supraviețuitorii răscoalelor de la Thouars și Saumur, ai conspirației din La Rochelle, ai acelcia din Toulon, ai aceleia din Belfort – și uite-l pe Martin-Maillefer, pe care-l vom regăsi în 1834 cu muncitorii mătăsari la Lyon... E fiul tău, același care a părăsit liceul spre a se duce la oștire cînd a auzit de înfrîngerea de la Lipsca. Iar într-una din zilele anului 1825, cine e băiatul de douăzeci de ani care împinge ușa acestei case din Soho și cade în mijlocul exilaților ? Privește, nu-l cunoști ? E micul tău Jean, băiețașul pe care-l trimiteai la culcare cînd îi sufla moș Enepe-la-gene : iată-l venit să-și vadă fratele căruia îi va semăna mîine... e al doilea fiu al tău. Dar nu te osteni să-l urmezi decît pe cel mai mare... Iată-l în Franța, cu primejdia vieții, ascuns de Armand Carrel [1]... Așteaptă nițel, răzmerița se întinde, o lovitură strașnică se pregătește... Auzi huruitul căruțelor pe caldarîm ? Vezi morții duși la lumina făcliilor ? E Parisul, baricadele, și Fréderic e acolo, în strada Rohan, cu pușca în mînă, acoperit de pulbere și sînge, așteptînd – cum zice – să vadă acel lucru pentru care a înfruntat moartea : *un guvern al țării, ales de țară.*

Sînt ei oare mai puțin mari, luptătorii celor Trei Glorioase, fiindcă roadele izbînzii le-au fost furate ? Și sub domnia lui Robert Macaire încoronat [2], fiul tău își va urma neabătut calea sa republicană. Douăzeci și nouă de procese sub Ludovic-Filip la Arras, unde și-a ales locul de luptă. E vremea cînd ceva se schimbase în lume, poate că tocmai unde nimeni nu se aștepta. E vremea cînd pentru întîia oară în lume, la Lyon, în Franța, s-a înălțat steagul muncitorilor [3]...

Ah, îți vine tare greu, sărmane moșneag, să urmărești toate acestea, cu ce ți-a mai rămas din suflarea vieții, cu pîlpîirea ce se stinge încet sub frunte, și poate că e mai bine să nu știi urmarea, tragedia.

[1] Ziarist francez care a combătut regimul monarhic al lui Ludovic-Filip (1800—1836).

[2] Adică Ludovic-Filip, regele care reprezenta interesele burgheziei. Robert Macaire este numele unui personaj al piesei *Hanul din Andrets* de Antier, Saint-Amand și Paulyante, devenit tipul afaceristului burghez.

[3] Autorul se referă la luptele muncitorilor lyonezi din 1831 și 1834.

Haide, dormi, sau dacă te-a cuprins alt somn... Privesc dincolo de tine destinul fiului tău.

Tragedia. Pentru a schimba lumea, oamenii nu pot rămîne singuri. Toate forțele care apasă macaraua trebuie să se strîngă laolaltă, ca să poată ridica o clipă vechea orînduire clătinată pentru totdeauna... La Arras, Fréderic a intrat în legătură cu un prizonier politic. E un bărbat tînăr care l-a cucerit cu republicanismul său înflăcărat. Fréderic îi arată acea încredere cărcia i se adaugă prestigiul întemnițatului. Îi va pune la dispoziție coloanele gazetei pe care a înființat-o la Arras. Prizonierul acesta n-a luptat oare în Italia alături de cărbunari ? În fortăreața de la Ham, fiul reginei Hortensia, care poartă numele lui Napoleon, apare în ochii lui Fréderic așa cum îl vede poporul, și-i adevărat că acest Ludovic Bonaparte face pe socialistul, vorbește de drepturile muncitorilor.

Sîntem într-o vreme cînd toate se schimbă. De ce n-ar fi el omul potrivit ?

Toate se schimbă, chiar și înfățișarea țării. Ne aflăm în 1843, întreprinderea carboniferă din Vicoigne a dobîndit concesia minelor de la Noeux, între Béthune și Lens. Peste tot prospectorii cercetează, intră pe moșiile dimprejur, fac găuri, scormonesc pămîntul, căutînd huila. Oamenii sînt cuprinși de febra cîștigurilor. Ageamiii, plecîndu-și urechea la poveștile ce li se spun, cred că au dat de o mină de aur în grădina lor. Societăți iau ființă. Munți de zgură se înalță pretutindeni. Oamenii își părăsesc țarinile ca să se bage în măruntaiele pămîntului. Sîntem într-o vreme cînd toate se schimbă. Peisajele și oamenii. În noiembrie 1847, cînd Fréderic va veni la castelul din Annezin, lîngă bariera orașului Béthune, unde a avut loc acel banchet la care au luat parte David d'Angers, Hennequin, Crémieux, Charles Ledru, Oscar Lafayette, patru sute cincizeci de invitați, el nu va mai recunoaște, privind pe fereastră, orizontul copilăriei sale. Orașul său de baștină, în depărtare, nu mai pare înălțat pe-o colină : au crescut dealuri negre împrejur. Căsuțe de cărămidă încep să înjghebeze noi așezări, copiii se joacă în grădinițele mînjite de aur negru. Trei luni mai tîrziu, Fréderic se întoarce aici comisar al republicii și numește noua municipalitate, în care-l recunosc pe bătrînul Bellonet, întîlnit la 1815 în ulița Strîmtă, cel ce-i zicea lui Théodore Géricault că a nu

găsi motive să mori înseamnă că ai motive de a trăi... Fiul tău, maiorule, reprezintă departamentul Pas-de-Calais în Camera republicii. E deputat radical-socialist. Graba va compromite această mare speranță a tuturor oamenilor. Muncitorii nu sînt cuminți, dar de ce parte pot fi eu, dacă nu de-a lor ? Ei da, oamenii se schimbă... Republicanii, tovarășii de treizeci de ani ai lui Fréderic, nu pot pricepe prietenia ce-l leagă de prizonierul din fortăreața Ham. El ia apărarea lui Ludovic-Napoleon socialistul. Crede în acest om. Și asta le dă de bănuit tovarășilor săi. „Dar vă jur – le zice el – îl cunosc, nu e în stare să facă o ticăloșie, e un om cinstit, *e ceea ce poporul a făcut din el.* Credeți-mă, Ludovic-Napoleon nu primește să fie președinte decît pentru *întărirea și propășirea republicii.* Mă știți, nu sînt din acei care își calcă pe conștiință ! Fost-am de partea lui Cavaignac în iunie ? Am putea să ne numărăm, cei care nu avem pe mîini sîngele poporului..."

Dar ziua de 2 decembrie [1] îi arată lui Fréderic Degeorge prăpastia ce era în acest om. Starea de asediu, Adunarea Națională împrăștiată, jandarmii ocupînd străzile, republicanii arestați în toiul nopții, morții pe caldarîmul Parisului, deportările la Cayenne și Lambessa... Un trăsnet pe capul lui Fréderic. Nu-și va mai veni în fire niciodată. E închis într-o casă de nebuni. Să-și fi pierdut într-adevăr mințile, el, care în toate zilele celor vreo treizeci de luni, cît va mai avea de trăit, n-a încetat să-i blesteme pe asasinii libertății ? La moartea lui, în iulie 1854, o subscripție republicană strînge banii necesari unui monument pe mormînt. Se zice că împăratul a trimis o mie de franci anonimi. Acest cap de bronz e acum tot ce a rămas din Fréderic Degeorge. E drept că au pus numele lui unei străzi din Béthune, către gară, cînd s-a făcut calea ferată și s-au dărîmat parapetele și barierele, cînd orașul a fost deschis viitorului. Dar mai tîrziu strada asta dreaptă, parcă trasă cu sfoara, a fost rebotezată, ca să i se zică Raymond Poincaré [2]. La Béthune, distrus și reclădit, unde nu mai există capătul uliței Strîmte și nici urmă nu-i din casa maiorului, iar pe locul fierăriei lui Tocquenne e o farmacie, copiilor care se joacă

[1] 2 decembrie 1851, ziua în care Ludovic-Bonaparte a dat lovitura de stat, proclamîndu-se împărat sub numele de Napoleon al III-lea.

[2] Președintele republicii franceze între 1913—1920.

în stradă şi sînt trimişi la culcare cînd moş-Ene-le-suflă-pe-la-gene, numele micului Fréderic, cel de se încăiera la ieşirea din şcoală cu băieţi de trei ori mai voinici ca dînsul, nu le spune nimic. Nici altora, nimănui. Ia întrebaţi-i niţel pe negustori ! Toate acestea sînt puse în seama închipuirii.

Dar în cimitirul din Arras municipalitatea socialistă îngrijeşte în fiece an un monument straniu. Pe o coloană năpădită de iederă – se mai taie puţintel din ea, asta e tot, şi se pun cîteva flori împrejur – se vede capul unui bărbat slab cu ochii înfundaţi, cu nasul încovoiat ca un cioc de pasăre, şi fiindcă în războiul din 1914 schije de obuz sau de bombe l-au străpuns, capul pare să se ţină ca prin minune pe o rană căscată, piezişă, care străbate grumazul de la umărul stîng la urechea dreaptă, lăsîndu-i doar un ceardn de bronz spre cer. Prin gîtul spart trec pasările şi se văd norii...

Curînd nimeni n-are să mai ştie cine a fost. De pe acum uitarea e ca iederea, dar din uitare nu taie nimeni în fiecare an.

. . . . . .

Doctorul a venit spre seară. A cercetat din ochi bolnavul, a clătinat capul, a ascultat răsuflarea gîfîindă şi şuierătoare, a privit degetele care umblau încolo şi încoace pe cearşaf, ochiul stins, apoi a spus că după a sa părere, dacă nu se-ntîmplă o minune, maiorul Degeorge n-are să apuce dimineaţa.

*

Théodore s-a dus încă o dată la fierarul Tocquenne, vrînd să-l revadă pe domnul de Prat, care vorbea aşa de bine, şi nici de data aceasta nu l-a găsit acolo ; ofiţerul din compania lui de Noailles îşi petrecea toată vremea la postul de gardă de la bariera Arrasului. Cît despre dînsul, Géricault, în harababura asta nimeni nu se gîndea să-i dea şi lui o însărcinare, un post de pază. El nu s-ar fi oferit pentru aşa ceva, socotindu-se fericit că în mijlocul mulţimii şi al dezordinii poate regăsi singurătatea şi meditaţia. A stat multă vreme de veghe la căpătîiul omului care se stingea, pe cînd cele două femei rămîneau aşezate, parcă încremenite, cu mari lacrimi maşinale şi cu tăcerea lor. Apoi Catherine îi spusese încetişor : „Du-te de te plimbă niţel,

domnule Géricault !" pe un ton care putea tot aşa de bine să însemne: „Lasă-ne singure cu el..."

Oraşul întreg arăta ca şi cum cineva trăgea să moară acolo. Oriunde se întoarce, Géricault are sentimentul că e de prisos, că stinghereşte familia muribundului. Îi vin în minte cuvintele sale de ieri şi simte ruşinea de-a le fi rostit : „N-am găsit motive pentru a muri". I-a spus asta omului care acum luptă cu moartea. Tot aşa, cînd maiorul îi ceruse în cele din urmă să-i explice taina acestei indulgenţe ce-o avea pentru cei din escorta regelui, a căror tinereţe n-ar fi trebuit să-l facă să uite că erau duşmanii poporului din faţa căruia fugeau, căci nu fugeau de Napoleon, ci de popor, Théodore răspunsese, poate cu oarecare uşurinţă, că pînă şi duşmanul, cînd îi vezi ochii, ba chiar criminalii şi nebunii, cînd te gîndeşti ce se petrece în ei, sînt pentru noi, înainte de orice, fiinţe omeneşti.

Maiorul îl privise atunci cu aspra încruntare pe care i-o lua faţa uneori şi-i spuse :

– Poate că nu ai nici motive de a trăi, nici motive de a muri, dar ca să porţi de grijă criminalilor şi nebunilor trebuie să ai, cel puţin, vreme de pierdut !

Pentru moment, i s-a părut lui Théodore vorba unui om cam simplu, care judecă lucrurile după opinii luate de-a gata. În seara aceasta, însă, ea capătă cu totul alt înţeles, cel ce o rostise poate că măsura încă de ieri timpul pe care nu-l mai avea de pierdut, ziua lui din urmă...

I se păru că nu mai putea primi darul Aldegondei şi că ar face mai bine ducîndu-se să caute zdreanţa văzută ieri la telal. N-o mai găsi, iar vraful de bulendre din ajun scăzuse foarte mult. Géricault se pomeni fără să vrea la acea barieră a Ţărmului, unde lăncierii se ciocniseră cu escorta regelui. Santinela îi strigă : „Stai !", apoi, recunoscînd un muschetar, îl lăsă să pătrundă în fortificaţii. Era în seara aceasta un clar de lună care prelungea ziua. De la deschizătura parapetului – unde pălăvrăgi cu nişte camarazi, muschetari suri, care îi propuseră să joace cărţi, ceea ce el nu primi – se vedea tot peisajul canalului şi crîngurilor, zidurile de o parte şi de alta întinzîndu-se către marginea oraşului. Totul împrejur era liniştit, mut. E oare cu putinţă, avea dreptate maiorul cînd zicea că nu e într-adevăr nimeni, că nici o trupă nu asedia Béthune ?

Nu, în seara asta de sîmbătă armată imperială se ține încă la mare depărtare de oraș. Dacă unele regimente au trecut pe aici vineri, venind din Arras și Hazebrouck, a fost numai o întîmplare datorită faptului că mișcările trupelor nu sînt încă toate potrivite după plan, iar cercul pe care Exelmans îl strînge în jurul orașului pentru a prinde în capcană escorta regelui e încă deschis pe alocuri. Aceasta, într-adins, pentru că trebuia ca regele și apoi prinții să scape cu fuga, să se facă de rîs și să ajungă în chip vădit niște jucării ale străinătății. Și, de asemenea, pentru că trebuia ca escorta care i-a însoțit pînă la graniță să se întoarcă în capcană, la Béthune, iar capitularea ei să fie negociată numaidecît. Pe unde și cum se vor întoarce ostașii escortei nu mai are nici o însemnătate din locul unde am ajuns cu această istorie. Între regiunea Nieppe, unde Lauriston rămîne sîmbătă, și această Piață Mare, unde se va face concedierea trupelor, anunțată în noaptea vinerii patimilor, căpitanul-locotenent al muschetarilor suri nu trage decît o concluzie. Și anume că trebuie să mărșăluiască ziua. De aceea nu va fi văzut întorcîndu-se la Béthune decît în dimineața de paști. De unde se vede că nici măcar atunci orașul nu era încă împresurat. Pe unde se află deci Exelmans în seara de sîmbătă și duminică dimineața ? Tot la Doullens, la șaisprezece leghe de Béthune. Două regimente de vînători străbat aceste șaisprezece leghe în ziua de paști. Și Schmaltz îi spune lui Arnavon : „Ce putem face, ne întoarcem în garnizoana noastră... iarăși partida de biliard la Hotelul Nordului, iarăși Ting-ling-ling și bătaia ornicului din foișor la sferturi, la jumătăți și la oră..." Asta, pînă ce domnul baron Denniée, intendantul general al escortei, va primi ordinul imperial de a grupa caii companiilor albe și roșii și de a-i trimite la Arras. Încă în noaptea de duminică spre luni vor mai evada din oraș peste două sute de ofițeri, fugind în Belgia.

Cum se face că mecanismul a putut să funcționeze cu această încetineală și totodată cu atîta precizie ? Cum, dacă Exelmans nu știa cu de-amănuntul, la cartierul său general din Doullens, toate mișcările escortei și starea spiritelor ? Șoarecii prinși în capcană îl vor învinui de aceasta pe Lauriston, care, în cele o sută de zile, nu va sluji lui Napoleon, și pe La Grange, despre care se zice că a luat masa cu Napoleon după cîteva zile și căruia împăratul, în orice caz, i-a lăsat gradul de general. Géricault nu putea să știe nimic din toate acestea

în noaptea de sîmbătă spre duminică. El simţea parcă o ameninţare în liniştea neobişnuită a întunecimilor. Nimic nu mişca în jurul cetăţii. Nimic.

O căruţă venea totuşi. Acolo, la postul înaintat, căruţaşul trebui să parlamenteze multă vreme şi în cele din urmă podul barierei se lăsă în jos. Erau provizii care veneau de la ţară şi trebuia, chiar într-un ceas ca acesta şi cu riscul de a introduce vreun spion ascuns sub coviltir, să se dea drumul cărăuşilor. Dar în clipa în care podul e lăsat jos, o mică ceată de şapte infanterişti se năpusteşte. Îşi croiesc oare drum cu forţa ? Ostaşii din post, cei care aveau adineauri poftă de o partidă de cărţi, n-au făcut nimic pentru a-i împiedica să treacă, şi chiar din spatele lor cinci sau şase ofiţeri ai escortei par să profite de această lovitură de berbece. Pesemne că se aflau acolo, aşteptînd un prilej de a evada. Erau cît pe ce să-l piardă, dar santinela le spuse : „Dumneavoastră, barem, domnilor, nu faceţi ca ticăloşii ăştia de voluntari", ca şi cînd ar fi voit să-i prevină că ocazia era bună, şi cum dînşii şovăiau totuşi, comandantul postului, care avea aerul că fusese păcălit de voluntari, adăugă la spusele santinelei : „Consemnul e consemn, dar n-am decît patru ostaşi ca să vă ţin piept !"

Cum se vede, nimic nu era mai simplu, dacă voiai cu adevărat, decît să ieşi din cetate. Théodore ar fi plecat astfel, fără să ia nimic cu el, ba lăsîndu-l chiar pe Trick. Nu putea s-o facă însă, amintindu-şi ceea ce se întîmplă în casa de pe uliţa Strîmtă. Se întoarse acolo. Se gîndise să meargă pînă la bariera Arrasului, să stea de vorbă cu domnul de Prat. Nu prea ştiu ce anume l-a împiedicat să se ducă. I se păru că ar fi lipsă de cuviinţă să dea buzna peste domnul de Prat. Poate că era totuşi în oraşul acesta singurul om cu care ar fi putut vorbi într-un asemenea ceas despre pictură, despre Italia.

Cele două femei se găseau tot în camera aceea. Parcă nu s-ar fi clintit de acolo. Deşi Catherine se dusese să-şi culce frăţiorul. Intrînd, Théodore îi lua mîna într-a lui, şi aceasta nu mai avea nici cît de cît înţelesul pe care ar fi putut să-l aibă în ajun. Cu jumătate glas, fata îi zise : „Se stinge..." Nu se vedea preot, nici icoană în odaie, nici crucifix pe pat. Lui Théodore lucrul i se părea firesc, sau i s-ar fi părut firesc dacă ar fi fost vorba de el însuşi. Dar că şi acestor femei li se părea firesc, iată ce-i dădu de gîndit. Erau deci şi alţi oameni pentru care dumnezeu nu exista nici ca prilej de prinsoare,

ca un divertisment în fața morții. Aici puteai măsura, văzind lipsa oricărei intenții de a recurge la mofturi creștine în ceasul de pe urmă, gradul de descreștinizare a țării acesteia după revoluție.

„Mă veți chema...", spuse el domnișoarei Degeorge și plecă să se închidă în camera lui. Se așeză pe patul de lemn galben cu învelitoarea înflorată și cu perdele de saia verde. Că un om era acolo, trăgînd să moară, împrejurarea se potrivea în chip straniu cu această ultimă seară din săptămîna patimilor, cu această veghe pascală a necredinciosului. Théodore se gîndi că scrisoarea fiului, sosită de la Paris, era punctul final al acestei vieți, că bătrînul trăise pînă aici, pînă să primească această scrisoare, așa cum la teatru actorul așteaptă efectul scenic de care se leagă deznodămîntul. Se gîndi că, printre cei șapte voluntari pe care i-a văzut fugind înspre Belgia, băiatul înalt nu putea fi decît acel Paul Royer-Collard de ieri seară. Béthune era astfel linia de despărțire a unor oameni pe care o soartă capricioasă îi adunase acolo : unii spre străinătate, alții spre Franța, ceilalți spre neant. Simți deodată că se făcea într-însul un fel de sete pe care n-o cunoscuse pînă atunci : setea de a ști ce vine *după asta*. După ce ? Nu era oare acesta un sentiment stupid ? O fi fost, dar îl avea. Un soi de neliniște, dorința de-a ajunge la pagina următoare, la ziua de mîine. Să cunoască... să vadă, să înțeleagă... să pătrundă cauzele lucrurilor care îi erau astăzi inexplicabile, să aducă în judecarea lor o logică nouă, să-și poată spune : „Na, asta e vra să zică pricina care l-a făcut pe bărbatul acesta, pe femeia aceasta, pe oamenii aceștia să îndure ce-au îndurat", să priceapă și ceea ce părea întîmplare, ciudățenie, lucru de nimic, ceea ce se înnoadă și se încurcă și e ca o poveste care se scrie. Au sosit la Béthune, ca și cum s-ar fi scuturat peste orașul acesta un sac mare din care au picat făpturi disparate, Moncorps, Lamartine, Houdetot, generalii, acel Royer-Collard, lung cît o zi de post... Totul nu era decît dezordine, și iată că lucrurile i se înfățișau ca somnorosului ciufulit cînd se vede dimineața în oglindă : își trece pieptenele prin păr și claia se așază cu o cărare la mijloc. Să știe ce va urma... și în seara aceea Théodore se simțea înaintea vieții un pictor în fața tabloului său. A picta înseamnă să faci ordine. A trăi, de asemenea.

Singur cu el însuși în această cameră, își mărturisea unele lucruri de care habar n-avusese pînă atunci. Recunoștea că, la urma urmelor, cu sau fără motive, avea o aprigă poftă de a trăi. Ajuns la acest hotar

din el însuşi, unde trebuie să aleagă, fie să treacă de cealaltă parte, înstrăinîndu-se de viaţă, fie să se întoarcă la ea şi s-o trăiască, iată-l prins parcă de o patimă pentru lucrurile pe care ar voi să le facă. Ar fi voit să-l întîlnească pe marele David, să vorbească cu el respectuos, să-l întrebe, să-i zică... Ar fi voit să pornească la drum, poate că pe jos, spre ţinuturile însorite. Italia, unde să-l cerceteze pe Michelangelo. Sau ptin nordul ceţos, Anglia, unde l-ar cerceta pe Hogarth [1]. Sau pur şi simplu Parisul, unde acum nimic n-are să mai fie cum a fost, după această călătorie la hotarele posibilului, călătorie în care descoperise atîtea lucruri nebănuite. Va trebui să pună în toate acestea ordine, artă... Va trebui să le dea un înţeles. Parisul nu va mai fi un oraş pe care-l străbaţi călare. Viaţa, cu bărbaţii şi femeile la care nu se uitase niciodată, lovindu-se de ei fără să-i vadă, va căpăta în arta lui un loc nou, unde nimic nu va mai scăpa acelei critici care are drept măsură omul. Şi se va duce să-l vadă pe Horace Vernet în atelierul său, îi va vorbi cu totul altfel despre aceleaşi lucruri, se va simţi mai aproape de Horace, a cărui pictură îl lăsa destul de indiferent, pentru că Horace Vernet era legătura vie cu o lume subterană, de care nu se va mai putea lipsi. Horace, Noua-Atenă... iar nu cei întîlniţi în cartierul Lorette, cavalerii şi doamnele lor, care coboară din trăsură înaintea palatului unui curtean sau altuia, din gaşca regelui sau împăratului, ci aceia care n-au nimic de pierdut, care nu-şi pot schimba părerile de pe-o zi pe alta, care vor fi întotdeauna victimele, cei care îşi dau cu dragă inimă bucăţica de pîine de la gură pentru că ştiu cu ce trudă se cîştigă pîinea, oamenii întîlniţi pe stradă, care visează rezemaţi de-un zid, care mînă o căruţă la o carieră de piatră, la un cuptor de ciment, care ţesală cai încălecaţi de alţii, care duc apă pentru ca alţii să facă baie, cei din mijlocul cărora ies copiii neastîmpăraţi care aleargă întotdeauna unde nu trebuie şi pe care îi strivesc trăsurile, cei care mor în războaie sau cad de pe acoperişuri, cei care sub un regim sau altul trăiesc nu se ştie cum, dar prost, la ananghie, mereu lipsindu-le vreun lucru şi sperînd mereu să-l aibă... Şi încă o dată are înaintea ochilor Noua-Atenă, balurile din cîrciumi, păpuşarul, căsuţele împrăştiate, puii de găină şi iepurii de casă, grădiniţele cultivate seara cînd oamenii vin acasă, aleea de copaci unde e micul templu

[1] William Hogarth (1697—1764), vestit pictor şi gravor englez.

grecesc... Își spune că la întoarcerea sa poate că va afla pentru ce *trebuia*, înainte de plecare, pentru ce *trebuia* s-o fi întîlnit sub poarta din strada Martirilor pe Caroline Lallemand, atît de ușoară, atît de femeie în brațele lui...

A visat multă vreme așa, așteptînd să vină fata să-l caute. N-a aprins lampa cînd lumînarea se mistuise toată, fumegînd. Și, deodată, în orașul mort, încremenit, au început să sune clopotele, trase cu toată puterea, cu dangăt asurzitor. Era miezul nopții, clopotele se întorceau de la Roma, și prin biserici, tocmai după *Gloria* cîntată în priveghiul paștelui, se dezveleau statuile și tablourile în slava clopotelor, răspunzîndu-și din biserică în biserică și vestind cu mare grabă învierea, fără să mai aștepte zorile în care Maria Magdalena și cealaltă Marie se duseră să vadă mormîntul. La miezul nopții toată creștinătatea a renunțat la această lungă și insuportabilă tăcere care a început joi seara. Clopotele sună, viața reîncepe. Voi da un alt înțeles vechilor mituri, cugetă Géricault. Nu îngerul domnului pogorît din cer într-un grozav cutremur de pămînt va rostogoli piatra de pe mormînt și se va așeza deasupra. Cel ce strălucește aici ca fulgerul, cel al cărui veșmînt nu e alb ca zăpada, e Omul, iar cei care poartă sabia îl privesc zăpăciți ! Omul a înviat, paznicii au fugit, viața reîncepe, viața de toate zilele în care nu e nevoie de nimeni ca să facă minunile, în care un pahar și un cuțit cîntă ca un psalm pe o masă, o mînă de femeie ajunge ca să facă lumină dînd perdeaua la o parte, iar micii scripcari umblă pe drumuri de țară, culegînd mura din mărăcini...

Ușa se deschise. Era Catherine. Nu-și ștergea lacrimile. Spuse numai : „Vino, s-a sfîrșit..."

*

Robert Dieudonné, pe care colonelul Simonneau îl făcuse căpitan la Doullens, se opri cu escadronul său în marginea orașului Saint-Pol pentru popasul de amiază. Ostașii au alcătuit piramide din puștile lor, au priponit caii la picioarele copacilor, apoi s-au strîns roată în jurul bucătăriei pe roate. Era un soare palid după o răpăială de ploaie cu zăpadă. Pe cînd stătea de vorbă cu Riquet și Bouvard, soldatul Langlet veni să-i raporteze că arestaseră, tocmai cînd încerca s-o

şteargă peste un dîmb al parapetului, un individ în haine civile, care se dădea drept căruţaş, zicînd că se duce cu calul său la Doullens. Dar calul nu era de ham, adăugă ostaşul, iar omul avea mutră de căruţaş cum am eu de prinţ... Robert voi să se încredinţeze cu ochii lui. Era pesemne vreun ofiţer al escortei regelui, evadat din Béthune, după părerea lui Langlet.

– Iar dacă o fi într-adevăr unul din ăştia, să vedeţi, domnule căpitan, ce-o să-l mai facă să joace tontoroiul, băieţii !

De cum zări calul de departe, Robert încruntă din sprîncene, iar pistruii lui se strînseră într-o roşeaţă întinsă pe tot obrazul. Ah, într-adevăr, nu era un cal de ham ! Îl găsi pe suspect în mijlocul vînătorilor, care îl asaltau cu întrebări, fără ca celălalt să răspundă. Era un vlăjgan cu o vestă de piele roşietică, destul de ponosită, cu pălărie de pîslă şi cu cizme prea frumoase pentru pantalonul mîncat de molii.

– Norocul tău – zise noul căpitan – că ai dat de mine. Soldaţii mei se pregăteau să-ţi tragă o chelfăneală...

Şi dădu un bilet de liberă trecere, iscălit cu mîna lui, domnului Théodore Géricault, pictor, care se ducea în departamentul La Manche, la unchiu-său, domnul Siméon Bonnesoeur, avocat din Mortain. Căci Parisul era interzis ofiţerilor escortei regale. Iar costumul vărului Machu nu era o garanţie.

– Lămureşte-mă însă – vorbi nedumerit căpitanul – prin ce întîmplare afurisită ai nimerit în ciorba asta ? Théodore, muschetar al regelui ! Nu zău, ai cu ce te făli... Ia ascultă, gloaba asta pe care ţi-au dat-o nu arată rău... Cum îi zici ? Ţi-o cumpăr...

– Trick, răspunse Géricault, mîngîind spinarea calului. E calul meu... Nu ţi l-aş da nici pe o ghiulea de tun.

Se aflau acolo nişte husari care mărşăluiau cu întîiul de vînători. Un căpitan veni să-şi salute camaradul. Îşi spuse numele, îl chema Descrivieux. „Ştie cineva ce se întîmplă la Béthune ?" întrebă el. Avea un prieten în oraş, vecin de moşie, care făcea parte din escorta regelui şi căruia ar fi voit să-i dea o mînă de ajutor. Cînd află că omul care se ţinea deoparte, căruţaşul acela, era tocmai un muschetar evadat de acolo, îl întrebă dacă nu cunoscuse la Béthune un ofiţer de gardă pe nume Lamartine.

– Domnul de Prat ? zise Théodore. Locuia la Tocquenne, fierarul, pe ulița Strîmtă... Dar ca să dai de el, caută-l mai degrabă la postul din bariera Arrasului... E tot timpul acolo.

Géricault se pregătea să plece. Dieudonné îl îmbrățișă. Și lovindu-l cu palma peste umăr, îi spuse :

– Dacă te duci *într-adevăr* la Mortain, salută-l din partea mea pe regicid...

E curios, dar drumul nu mai era același, cu soarele deasupra.

CUPRINSUL

Cuvînt înainte 5

I. Dimineaţa de florii 15

II. Patru priveliști din Paris 53

III. Iluminaţie la palatul regal 83

IV. Adio la miezul nopţii 105

V. Saint-Denis 125

VI. Beauvais la 20 martie 169

VII. Ultima veghe de iarnă 195

VIII. Primăvara 231

IX. Întîlnire la Poix 256

X. Noaptea copăceilor 282

XI. Pe drumuri... 328

XII. Valea Sommei 364

XIII. Sămînţa viitorului 391

XIV. O zi vîntoasă 427

XV. Vinerea mare 468

XVI. Mîine e paştele 518

Lal 15.60

3